МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 2(95) 2026

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

КОЛЄСНІК Тетяна Володимирівна – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту (Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, Україна)

Заступник головного редактора:

КЛЕМПАРСЬКИЙ Микола Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін (Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, Україна)

Члени редакційної колегії:

ВОЛОШАНІВСЬКА Тетяна Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін (Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, Україна); **МАКАРЕНКОВ Олексій Леонідович** – доктор юридичних наук, професор, науковий співробітник юридичного інституту (Університет Портукаленсе Інфанте Д. Енріке, Порту, Португалія); **НАЗИМКО Єгор Сергійович** – доктор юридичних наук, професор, заступник директора Департаменту освіти науки та спорту МВС – начальник відділу науки та інновацій Департаменту освіти науки та спорту МВС (Міністерство внутрішніх справ України, Київ, Україна); **ПИЛИПЕНКО Дмитро Олексійович** – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри права (Державний університет економіки і технологій, Кривий Ріг, Україна); **ПОНОМАРЬОВА Тетяна Ігорівна** – доктор юридичних наук, старший дослідник, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням (Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, Україна); **ГРУДАТ Едіта** – доктор (PhD), професор юридичного факультету (Університет Вітовта Великого, Каунас, Литва); **БІЛІУС Міндаугас** – доктор наук, доцент, доцент кафедри публічного права юридичного факультету (Університет Вітовта Великого, Каунас, Литва)

Збірник наукових праць «Правовий часопис Донбасу»
включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
відповідно до Наказу МОН України від 11.06.2026 № 928 (додаток 14).
Кластер: Право. Спеціальність: D8 Право.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ (Протокол № 2 від 30 вересня 2026 р.)

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1415 від 16.11.2023 р. (Ідентифікатор медіа R30-01960).
Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Донецький державний університет внутрішніх справ (вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25015, info@dnuvs.ukr.education, тел. (097) 9070107).

Періодичність: 4 рази на рік.
Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Електронна адреса видання: ljd.dnuvs.ukr.education

ISSN 2523-4269 (Print)

© Донецький державний університет внутрішніх справ, 2026

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 347.962:347.963:341.645](4)
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-3-8

Берднік Інна Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін
(Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів)
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0003-2672-2864

СТАНДАРТИ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ І ПРОКУРОРІВ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджено стандарти дисциплінарної відповідальності суддів і прокурорів, сформовані у практиці Європейського суду з прав людини. Проаналізовано ключові вимоги щодо законності, незалежності, безсторонності, справедливості дисциплінарного провадження, пропорційності дисциплінарних санкцій та забезпечення права на ефективний судовий захист. Обґрунтовано значення практики ЄСПЛ для вдосконалення національних механізмів дисциплінарної відповідальності відповідно до європейських стандартів.

Ключові слова: *дисциплінарна відповідальність, суддя, прокурор, Європейський суд з прав людини, міжнародні стандарти, незалежність суддів, незалежність прокурорів, справедливий суд, верховенство права.*

Постановка проблеми. Дисциплінарна відповідальність суддів і прокурорів є важливим елементом забезпечення професійної доброчесності, підзвітності та належного функціонування системи правосуддя. Водночас її призначення полягає не лише у притягненні до відповідальності, а й у забезпеченні балансу між високими стандартами професійної етики та гарантіями незалежності осіб, які здійснюють правосуддя або беруть участь у його здійсненні. Тому дисциплінарні процедури мають ґрунтуватися на принципах верховенства права, законності, правової визначеності, пропорційності та справедливого процесу.

Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) свідчить, що дисциплінарні провадження щодо суддів і прокурорів безпосередньо пов'язані із гарантіями, передбаченими Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Хоча Конвенція не містить спеціальних норм щодо дисциплінарної відповідальності, ЄСПЛ сформував систему стандартів, що випливають насамперед зі статей 6, 8, 10, 13 і 18 Конвенції. Вони охоплюють вимоги до незалежності та безсторонності дисциплінарного органу, законності підстав відповідальності, дотримання процесуальних гарантій, права бути вислуханим, належного мотивування рішень, ефективного судового контролю та пропорційності дисциплінарних санкцій.

Особливого значення ці стандарти набувають щодо суддів, оскільки дисциплінарна відповідальність не може використовуватися як засіб впливу на здійснення правосуддя. Водночас ЄСПЛ послідовно поширює аналогічні гарантії й на прокурорів, наголошуючи, що дисциплінарні процедури не можуть бути інструментом політичного чи адміністративного тиску або впливу на реалізацію їхніх процесуальних повноважень.

Аналіз практики ЄСПЛ свідчить про формування єдиного європейського підходу до дисциплінарної відповідальності суддів і прокурорів. Незважаючи на відмінності їхнього конституційно-правового статусу, Суд застосовує спільні стандарти, які охоплюють законність, незалежність і безсторонність дисциплінарного органу, справедливість процедури, ефективний судовий контроль, належне мотивування рішень та пропорційність дисциплінарних санкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових досліджень засвідчує стійкий інтерес до проблем дисциплінарної відповідальності суддів та прокурорів, що обумовлено потребою вдосконалення механізмів її правового регулювання та їх гармонізації з міжнародними стандартами. Питання дисциплінарної відповідальності суддів та судового контролю за законністю рішень про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності вже були предметом наукових досліджень, зокрема у працях Н. Антонюк [2], О. Банчука [3], Д. Бєлова [4], М. Бєлової [4], А. Бойка [5], О. Верби-Сидор [2], М. Каменєва [3], Є. Крапивіна [3], Б. Малишева [3], Т. Пашука [2], В. Петраковського [3], С. Подкопаєва [6], С. Рабіновича [2], В. Рибалка [7], М. Цапок [3] та інших. Вагомий внесок у розробленя теоретичних і практичних аспектів дисциплінарної відповідальності прокурорів зробили С. Гриненко [8],

С. Костенко [9], О. Проневич [10], Б. Семененко [11] та інші науковці. Так, Н. Антонюк досліджувала дисциплінарну відповідальність суддів, зокрема проблеми судового контролю за рішеннями дисциплінарних органів та вплив практики ЄСПЛ на формування відповідних правових стандартів [2]. А. Бойко комплексно дослідив підстави, процедури та міжнародні стандарти дисциплінарної відповідальності суддів [4]. С. Подкопаєв приділив увагу гарантіям незалежності суддів та їх взаємозв'язку з дисциплінарною відповідальністю [6]. О. Проневич проаналізував організаційно-правові засади дисциплінарної відповідальності прокурорів та особливості функціонування дисциплінарних органів прокуратури [10]. С. Гриненко досліджував правову природу дисциплінарної відповідальності прокурорів, її підстави та порядок реалізації [8]. В. Рибалко висвітлив питання судового контролю за рішеннями органів, уповноважених здійснювати дисциплінарне провадження щодо суддів [7]. Водночас, незважаючи на вагомий науковий доробок, комплексний аналіз стандартів дисциплінарної відповідальності суддів і прокурорів, сформованих у практиці ЄСПЛ, а також їх порівняльне дослідження крізь призму рішень Суду щодо обох категорій представників правосуддя, у вітчизняній юридичній науці залишається недостатньо розробленим.

Метою статті є дослідження стандартів дисциплінарної відповідальності суддів і прокурорів, сформованих у практиці ЄСПЛ, визначення їх основних елементів та обґрунтування значення для формування національної дисциплінарної практики.

Виклад основного матеріалу. ЄСПЛ розглядає дисциплінарне провадження не лише як засіб забезпечення професійної дисципліни, а й як механізм, що може впливати на незалежність суддів і прокурорів. Тому дисциплінарна відповідальність повинна відповідати принципам законності, правової визначеності, пропорційності та справедливості. Дисциплінарні проступки мають бути чітко визначені законом, а санкції – відповідати характеру проступку, ступеню вини та його наслідкам. Найсуворіші стягнення, зокрема звільнення, допускаються лише за виняткових обставин [2, с. 35].

Важливими гарантіями справедливої процедури є право на захист, доступ до матеріалів справи, можливість подавати докази й пояснення, користуватися правовою допомогою, брати участь у змагальному розгляді та отримати вмотивоване рішення. Не менш важливими є незалежність і безсторонність дисциплінарного органу, а також ефективний судовий контроль, який має забезпечувати перевірку не лише законності процедури, а й фактичних обставин, правильності застосування права та пропорційності дисциплінарного стягнення [5, с. 65].

ЄСПЛ виходить із того, що дисциплінарні рішення, пов'язані зі звільненням або іншими істотними обмеженнями професійної діяльності, можуть становити втручання у право на повагу до приватного життя, гарантоване статтею 8 Конвенції. У таких випадках перевіряється, чи було втручання передбачене законом, чи переслідувало легітимну мету та чи було необхідним у демократичному суспільстві з огляду на його вплив на професійну репутацію, кар'єру й соціальний статус особи.

Таким чином, незалежно від відмінностей у правовому статусі суддів і прокурорів, ЄСПЛ застосовує єдині стандарти дисциплінарного провадження, які забезпечують баланс між суспільним інтересом у підтриманні професійної доброчесності та ефективним захистом прав людини.

Важливе місце у формуванні європейських стандартів дисциплінарної відповідальності суддів і прокурорів займає практика ЄСПЛ щодо застосування статті 8 Конвенції [1]. Суд виходить із того, що звільнення, дострокове припинення повноважень чи інші істотні обмеження професійної діяльності можуть становити втручання у право на повагу до приватного життя, оскільки поняття «приватне життя» охоплює також професійну діяльність, якщо відповідні рішення істотно впливають на кар'єру, репутацію чи соціальні зв'язки особи.

Ключове значення у формуванні цього підходу має рішення Великої палати у справі «Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine), в якому ЄСПЛ сформулював два критерії оцінки застосовності статті 8 Конвенції: причинний *(*reason-based approach*)*, коли рішення ґрунтується на оцінці приватного життя особи, та наслідковий (consequence-based approach), коли визначальним є істотний вплив рішення на професійну діяльність, репутацію чи соціальний статус заявника [12].

Причинний підхід був застосований у справі «Озпінар проти Туреччини» (Özpınar v. Türkiye), де дисциплінарне звільнення судді ґрунтувалося на оцінці її особистого життя [13]. Натомість наслідковий підхід отримав розвиток у справах «Олександр Волков проти України» (Oleksandr Volkov v. Ukraine) [14], «Денісов проти України» [12], «Куликов та інші проти України» (Kulykov and Others v. Ukraine) [15] та «Ерменьї проти Угорщини» (Erményi v. Hungary) [16], у яких Суд визнав, що звільнення або дострокове припинення повноважень може становити втручання у приватне життя через його вплив на професійну репутацію, кар'єру та матеріальне становище.

ЄСПЛ також сформував процесуальні стандарти дисциплінарного провадження, які передбачають незалежність і безсторонність дисциплінарного органу, правову визначеність, право бути вислуханим, доступ до матеріалів справи, правничу допомогу, ефективний судовий перегляд і належне мотивування рішень.

Зазначені підходи поширюються і на прокурорів. Хоча практика ЄСПЛ у цій сфері є менш розвиненою, Суд послідовно наголошує, що дисциплінарні та кадрові рішення не можуть використовуватися як засіб політичного чи адміністративного впливу. У справі «Ковеші проти Румунії» (Kövesi v. Romania) [17] ЄСПЛ підкреслив, що дострокове припинення повноважень керівника прокуратури без ефективного судового контролю та належних процесуальних гарантій порушує вимоги Конвенції, підтвердивши необхідність забезпечення інституційної незалежності прокурорів.

Одним із ключових рішень ЄСПЛ у сфері дисциплінарної відповідальності суддів є справа «Олександр Волков проти України» [14], яка заклала основу сучасних європейських стандартів незалежності судової влади. Суд не лише встановив порушення статті 6 Конвенції [1], а й сформулював базові вимоги до дисциплінарного провадження: законність підстав дисциплінарної відповідальності, правову визначеність дисциплінарних норм, незалежність і безсторонність дисциплінарного органу, ефективний судовий контроль, пропорційність дисциплінарних санкцій та недопустимість використання дисциплінарних процедур як засобу впливу на незалежність суддів.

Справа стосувалася звільнення судді Верховного Суду України за порушення присяги. Вища рада юстиції (далі – ВРЮ) внесла подання про його звільнення, яке було підтримане Верховною Радою України, тоді як національні суди не забезпечили ефективного перегляду законності цього рішення.

Оцінюючи обставини справи, ЄСПЛ дійшов висновку, що дисциплінарне провадження не відповідало вимогам статті 6 Конвенції [1]. Суд наголосив, що дисциплінарний орган має бути незалежним не лише формально, а й з огляду на порядок його формування та здійснення повноважень. Особливу увагу Суд приділив принципу безсторонності, застосувавши суб'єктивний та об'єктивний критерії її оцінки. Якщо суб'єктивний критерій стосується наявності особистої упередженості членів дисциплінарного органу, то об'єктивний спрямований на перевірку того, чи виключає інституційна модель його діяльності будь-які обґрунтовані сумніви щодо неупередженості.

Вирішальним стало те, що члени ВРЮ, які ініціювали дисциплінарне провадження або здійснювали попередню перевірку, одночасно брали участь в ухваленні остаточного рішення про звільнення судді. Таке поєднання процесуальних функцій ЄСПЛ визнав несумісним із принципом nemo judex in causa sua («ніхто не може бути суддею у власній справі»), оскільки воно об'єктивно ставило під сумнів безсторонність дисциплінарного органу.

Правова позиція ЄСПЛ у справі «Олександр Волков проти України» [14] має фундаментальне значення для формування європейських стандартів дисциплінарної відповідальності суддів і прокурорів. Суд наголосив, що дисциплінарне провадження повинно здійснюватися незалежним і безстороннім органом, вільним від політичного чи адміністративного впливу. Особливу увагу ЄСПЛ приділив інституційній незалежності Вищої ради юстиції, зазначивши, що більшість її членів на момент розгляду справи не були суддями, а окремі члени, зокрема Генеральний прокурор України та Міністр юстиції, входили до її складу ex officio, що породжувало обґрунтовані сумніви щодо незалежності дисциплінарного органу. Крім того, більшість членів ВРЮ не здійснювали свої повноваження на постійній основі, що також могло впливати на їхню незалежність.

Окремим порушенням принципу безсторонності Суд визнав поєднання в одних і тих самих осіб функцій попередньої перевірки дисциплінарних матеріалів, їх розслідування та ухвалення остаточного рішення, що суперечить принципу *nemo judex in causa sua*. ЄСПЛ також критично оцінив участь Верховної Ради України у процедурі звільнення судді, оскільки остаточне рішення ухвалював політичний орган, що не забезпечувало достатніх гарантій незалежного дисциплінарного провадження.

Важливою складовою справедливої дисциплінарної процедури Суд визнав ефективний судовий контроль. Перегляд дисциплінарного рішення має здійснюватися судом із повною юрисдикцією (full jurisdiction), уповноваженим перевіряти фактичні обставини справи, правильність застосування норм права, оцінку доказів, пропорційність дисциплінарного стягнення та законність усієї процедури. У справі «Олександр Волков проти України» такого контролю забезпечено не було, оскільки національні суди обмежилися формальною перевіркою законності рішення, що стало однією з підстав встановлення порушення статті 6 Конвенції.

Поряд із процесуальними гарантіями ЄСПЛ сформулював і матеріально-правові стандарти дисциплінарної відповідальності. Суд наголосив, що підстави дисциплінарної відповідальності мають бути чіткими, передбачуваними та визначеними законом, а дисциплінарні санкції не можуть ґрунтуватися на надто широких чи оціночних поняттях. Законодавча конструкція «порушення присяги судді» була визнана такою, що не відповідала вимогам правової визначеності, оскільки не дозволяла передбачити, які саме дії можуть стати підставою для застосування найсуворішого дисциплінарного стягнення. Водночас Суд зазначив, що правова визначеність не потребує абсолютної деталізації законодавства, однак вимагає його послідовного та передбачуваного тлумачення. ЄСПЛ також звернув увагу на недоліки регулювання строків притягнення до дисциплінарної відповідальності, порядку їх обчислення та критеріїв вибору виду дисциплінарного стягнення, що не забезпечувало належних гарантій від свавільного застосування дисциплінарних санкцій.

Таким чином, рішення ЄСПЛ у справі «Олександр Волков проти України» сформувало комплекс європейських стандартів дисциплінарної відповідальності, які охоплюють інституційну незалежність і безсторонність дисциплінарного органу, розмежування процесуальних функцій, відсутність політичного впливу, ефективний судовий контроль із повною юрисдикцією, принцип законності, правову визначеність, пропорційність дисциплінарних санкцій та дотримання належної правової процедури. Ці стандарти мають універсальний характер і застосовуються як до дисциплінарної відповідальності суддів, так і прокурорів.

Правові позиції, сформульовані у справі «Олександр Волков проти України, були розвинуті у рішеннях «Куликов та інші проти України» [14] та «Денісов проти України» [12], у яких ЄСПЛ підтвердив значення принципів правової визначеності, незалежності дисциплінарних органів, ефективного судового контролю та справедливого провадження.

У справі «Денісов проти України» [12] Велика палата ЄСПЛ визнала, що гарантії Конвенції поширюються не лише на звільнення судді з посади, а й на інші кадрові рішення, якщо вони істотно впливають на професійну діяльність, репутацію чи кар'єру особи. Такий підхід розширив сферу застосування європейських стандартів дисциплінарної відповідальності та посилив гарантії незалежності представників судової влади.

Справа «Рамуш Нуніш де Карвалью е Са проти Португалії» (Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal) (Велика палата, заяви №№ 55391/13, 57728/13, 74041/13, рішення від 6 листопада 2018 року) [18] є одним із ключових рішень ЄСПЛ щодо дисциплінарної відповідальності суддів. У ній Суд розвинув стандарти, сформульовані у справі «Олександр Волков проти України»[14], конкретизувавши вимоги до дисциплінарних процедур і меж судового контролю за рішеннями органів суддівського врядування.

Заявниця, суддя суду першої інстанції Португалії, була притягнута до дисциплінарної відповідальності Вищою радою магістратури (Conselho Superior da Magistratura, CSM). Верховний суд Португалії, переглядаючи дисциплінарні рішення, обмежився перевіркою їх законності, не дослідивши належним чином фактичні обставини, не допитавши свідків і не провівши відкритого судового засідання [18]. ЄСПЛ підтвердив, що дисциплінарне провадження щодо судді підпадає під дію статті 6 § 1 Конвенції, оскільки стосується його професійного статусу та цивільних прав. Водночас Суд зазначив, що дисциплінарний орган не обов'язково повинен відповідати всім ознакам суду, якщо його рішення підлягають ефективному судовому контролю [18].

Ключовим висновком Великої палати стало тлумачення поняття «повної юрисдикції» (full jurisdiction). Суд наголосив, що судовий контроль не може обмежуватися

формальною перевіркою законності, а повинен охоплювати оцінку фактичних обставин, доказів, правильності застосування норм права та пропорційності дисциплінарного стягнення [18]. Також ЄСПЛ підкреслив, що відкритий усний розгляд є загальним правилом у дисциплінарних справах, якщо існує спір щодо фактів або необхідно оцінити докази. Відсутність такого розгляду допускається лише за наявності належно обґрунтованих виняткових підстав.

Таким чином, якщо у справі «Олександр Волков проти України» [14] ЄСПЛ сформулював основоположні стандарти інституційної незалежності дисциплінарного органу, законності підстав дисциплінарної відповідальності та права на ефективний судовий захист, то у справі «Рамуш Нуніш де Карвалью е Са проти Португалії» [18] Суд деталізував процесуальні гарантії такого захисту, визначивши критерії ефективного судового контролю, зміст повної юрисдикції суду та значення права на усне слухання.

Подальший розвиток ці підходи отримали у справі «Цатані проти Греції» (Tsatani v. Greece) [19], у якій ЄСПЛ застосував аналогічні стандарти до дисциплінарної відповідальності прокурорів. На відміну від «Рамуш Нуніш де Карвалью е Са проти Португалії» [18], де основна увага була зосереджена на ефективності судового контролю, у справі «Цатані проти Греції» [19] Суд акцентував на вимогах об'єктивної безсторонності дисциплінарної процедури. У сукупності в рішеннях «Олександр Волков проти України» [14], «Рамуш Нуніш де Карвалью е Са проти Португалії» [18] та «Цатані проти Греції» [19] ЄСПЛ сформував комплекс європейських стандартів дисциплінарної відповідальності суддів і прокурорів, що охоплює принципи законності, незалежності, безсторонності, ефективного судового контролю, право бути вислуханим і пропорційності дисциплінарних санкцій.

Особливе значення для формування європейських стандартів дисциплінарної відповідальності прокурорів має рішення ЄСПЛ у справі «Цатані проти Греції» [19], у якій Суд уперше комплексно оцінив дисциплінарне провадження щодо прокурора. Заявниця – прокурор Апеляційного суду Афін – стверджувала, що дисциплінарна процедура не була безсторонньою, оскільки Президент Касаційного суду одночасно здійснювала попередню перевірку, ініціювала дисциплінарне провадження, розглядала заяву про власний відвід і публічно висловила позицію щодо його обґрунтованості. ЄСПЛ підтвердив застосовність статті 6 Конвенції до дисциплінарних проваджень щодо прокурорів, якщо вони впливають на професійний статус особи, та, застосувавши критерії, сформульовані у справі «Вільго Ескелінен та інші проти Фінляндії» (Vilho Eskelinen and Others v. Finland*)* [20], визнав дисциплінарні ради Касаційного суду «судом, встановленим законом», однак встановив порушення вимоги об'єктивної безсторонності [19].

Суд наголосив, що для встановлення порушення достатньо існування обґрунтованих сумнівів у неупередженості дисциплінарного органу. Поєднання однією посадовою особою функцій перевірки, ініціювання дисциплінарного провадження та публічного висловлення позиції щодо його результатів було визнано несумісним із вимогами статті 6 Конвенції. При цьому ЄСПЛ оцінював не обґрунтованість дисциплінарного рішення, а відповідність процедури стандартам справедливого судового розгляду [19].

Рішення «Цатані проти Греції» [19] стало логічним продовженням правових позицій, сформульованих у справах «Олександр Волков проти України» [14] та «Рамуш Нуніш де Карвалью е Са проти Португалії» [18]. Якщо в цих рішеннях Суд визначив стандарти дисциплінарної відповідальності суддів, то у справі «Цатані проти Греції» поширив їх на прокурорів, наголосивши на необхідності забезпечення незалежності, безсторонності та справедливості дисциплінарних процедур.

Таким чином, ЄСПЛ сформував універсальну систему стандартів дисциплінарної відповідальності суддів і прокурорів, яка охоплює законність дисциплінарного переслідування, інституційну незалежність і безсторонність дисциплінарного органу, недопустимість поєднання процесуальних функцій, право на справедливий розгляд, належне мотивування рішень та ефективний судовий контроль. Ці стандарти покликані унеможливити використання дисциплінарних процедур як засобу інституційного чи політичного впливу на представників судової влади та прокуратури.

Висновки. Практика ЄСПЛ сформувала цілісну систему європейських стандартів дисциплінарної відповідальності суддів і прокурорів, засновану на принципах верховенства права, незалежності правосуддя та справедливого судового розгляду. Аналіз рішень «Олександр Волков проти України», «Рамуш Нуніш де Карвалью е Са проти Португалії», «Денісов проти України», «Куликов та інші проти України», «Ковеші проти Румунії» та «Цатані проти Греції» свідчить про послідовне формування процесуальних і матеріально-правових стандартів дисциплінарного провадження.

До таких стандартів належать законність і правова визначеність підстав дисциплінарної відповідальності, незалежність і безсторонність дисциплінарного органу, недопустимість поєднання процесуальних функцій, право на захист, ефективний судовий контроль із повною юрисдикцією, право бути вислуханим, належне мотивування рішень, відкритість процедури та пропорційність дисциплінарних санкцій. Практика Суду також підтверджує, що дисциплінарне провадження не може використовуватися як засіб політичного, адміністративного чи інституційного впливу на суддів і прокурорів.

Важливим етапом розвитку практики ЄСПЛ стало поширення сформованих щодо суддів стандартів на прокурорів, що свідчить про становлення єдиного європейського підходу до дисциплінарної відповідальності представників судової влади та прокуратури з урахуванням особливостей їхнього правового статусу.

Для України правові позиції ЄСПЛ мають практичне значення під час удосконалення законодавства, діяльності дисциплінарних органів і формування національної дисциплінарної практики. Їх імплементація сприятиме зміцненню незалежності судової влади й прокуратури, підвищенню довіри до правосуддя та забезпеченню належного балансу між дисциплінарною відповідальністю і гарантіями незалежності.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. ETS №005 Рим, 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.07.2026).

2. Антонюк Н., Верба-Сидор О., Пашук Т., Рабінович С. Незалежність і дисциплінарна відповідальність суддів: міжнародні стандарти й національна практика : монографія. Львів : Медицина і право, 2020. 249 с.

3. Дисциплінарна відповідальність прокурорів в Україні / О. Банчук, М. Каменєв, Є. Крапивін, Б. Малишев, В. Петраковський, М. Цапок. Київ: Москаленко О. М., 2019. 140 с.

4. Бойко А. М. Дисциплінарна відповідальність суддів: стандарти, підстави і процедури : практичний посібник. Київ : USAID, 2021. 200 с.

5. Бєлов Д. М., Бєлова М. В. Дисциплінарна відповідальність представників судової влади: окремі доктринальні підходи. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університет. Серія «Право».* 2025. Випуск 90: ч. 5. С. 15-21. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.2

6. Подкопаєв С. Про дисциплінарну відповідальність суддів. *Юстиніан:* інформаційний веб-сайт. 2016. URL: http://justinian.com.ua/article.php?id=1778 (дата звернення: 18.07.2026).

7. Стратонов В., Рибалко В. Дисциплінарна відповідальність суддів за порушення засад рівності та змагальності. *Юридична психологія.* 2023. №1 (32). С. 16–22. DOI: 10.33270/03233201.16

8. Гриненко С. В. Міжнародні стандарти дисциплінарної відповідальності прокурорів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки.* 2023. № 6. С. 34-42. DOI: 10.32999/ksu2307-8049/2023-6-6.

9. Костенко С. Дисциплінарна відповідальність прокурорів: національна практика та міжнародний досвід. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2025. № 73. С. 112-116. DOI: 10.32782/2307-1745.2025.73.23

10. Проневич О. С. Дисциплінарна відповідальність прокурорів: доктринальне обґрунтування і легальне закріплення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2015. № 3. С. 213-222.

11. Семененко Б. В. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності посадових осіб органів прокуратури : дис. … д-ра філософ. : 081. Київ, 2021. 238 с.

12. Справа «Денісов проти України» (Заява № 76639/11) : рішення Європейського суду з прав людини від 25.09.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c96#Text (дата звернення: 18.07.2026).

13. Özpınar v. Turkey: judgment of the European Court of Human Rights of 19 October 2010, application no. 20999/04. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-201942 (date of access: 18.07.2026).

14. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) : рішення Європейського суду з прав людини від 09.01.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення: 18.07.2026).

15. Справа «Куліков та інші проти України» (Заяви № 5114/09 та 17 інших) : рішення Європейського суду з прав людини від 19.01.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b94#Text (дата звернення: 18.07.2026).

16. Erményi v. Hungary : judgment of the European Court of Human Rights of 22 November 2016, application no. 22254/14. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168793 (date of access: 13.08.2026).

17. Kövesi v. Romania : judgment of the European Court of Human Rights of 5 May 2020, application no. 3594/19. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202415 (date of access: 13.08.2026).

18. Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal [GC] : judgment of the European Court of Human Rights of 6 November 2018, applications nos. 55391/13, 57728/13 and 74041/13. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187507 (date of access: 13.08.2026).

19. Tsatani v. Greece : judgment of the European Court of Human Rights of 14 October 2025, application no. 42514/16. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-245246 (date of access: 13.08.2026).

20. Vilho Eskelinen and Others v. Finland [GC] : judgment of the European Court of Human Rights of 19 April 2007, application no. 63235/00. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80249 (date of access: 13.08.2026).

References

1. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. ETS No. 005, Rym, 4 lystopada 1950 roku. *[Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian]

2. Antoniuk, N., Verba-Sydor, O., Pashuk, T., & Rabinovych, S. (2020). *Nezalezhnist i dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv: mizhnarodni standarty y natsionalna praktyka: monohrafiia* [*Judicial Independence and Disciplinary Liability of Judges: International Standards and National Practice: Monograph*]. Medytsyna i pravo. [in Ukrainian]

3. Banchuk, O., Kameniev, M., Krapyvin, Ye., Malyshev, B., Petrakovskyi, V., & Tsapok, M. (2019). *Dystsyplinarna vidpovidalnist prokuroriv v Ukraini* [*Disciplinary Liability of Prosecutors in Ukraine*]. Moskalenko O. M. [in Ukrainian]

4. Boiko, A. M. (2021). *Dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv: standarty, pidstavy i protsedury: praktychnyi posibnyk* [*Disciplinary Liability of Judges: Standards, Grounds and Procedures: Practical Guide*]. USAID. [in Ukrainian]

5. Bielov, D. M., & Bielova, M. V. (2025). Dystsyplinarna vidpovidalnist predstavnykiv sudovoi vlady: okremi doktrynalni pidkhody [*Disciplinary Liability of Representatives of the Judiciary: Certain Doctrinal Approaches*]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia "Pravo"* [*Uzhhorod National University Herald. Law Series*], *90*(5), 15–21. https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/340654/328694 https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.2 [in Ukrainian]

6. Podkopaiev, S. (2016). Pro dystsyplinarnu vidpovidalnist suddiv [*On the Disciplinary Liability of Judges*]. *Yustynian* [*Justinian*]. http://justinian.com.ua/article.php?id=1778 [in Ukrainian]

7. Stratonov, V., & Rybalko, V. (2023). Dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv za porushennia zasad rivnosti ta zmahalnosti [*Disciplinary Liability of Judges for Violating the Principles of Equality and Adversarial Proceedings*]. *Yurydychna psykholohiia* [*Legal Psychology*], *(1*(32)), 16–22. https://psychped.naiau.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/1565/1557 https://doi.org/10.33270/03233201.16 [in Ukrainian]

8. Hrynenko, S. V. (2023). Mizhnarodni standarty dystsyplinarnoi vidpovidalnosti prokuroriv [*International Standards of Disciplinary Liability of Prosecutors*]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Yurydychni nauky* [*Kherson State University Scientific Bulletin. Series: Legal Sciences*], *(6)*, 34–42. https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-6-6 [in Ukrainian]

9. Kostenko, S. (2025). Dystsyplinarna vidpovidalnist prokuroriv: natsionalna praktyka ta mizhnarodnyi dosvid [*Disciplinary Liability of Prosecutors: National Practice and International Experience*]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho*

universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia [*Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*], *(73)*, 112–116. https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc73/23.pdf https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.73.23 [in Ukrainian]

10. Pronevych, O. S. (2015). Dystsyplinarna vidpovidalnist prokuroriv: doktrynalne obgruntuvannia i lehalne zakriplennia [*Disciplinary Liability of Prosecutors: Doctrinal Justification and Legal Consolidation*]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav* [*Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*], *(3)*, 213–222. [in Ukrainian]

11. Semenenko, B. V. (2021). *Pravove rehuliuvannia dystsyplinarnoi vidpovidalnosti posadovykh osib orhaniv prokuratury* [*Legal Regulation of Disciplinary Liability of Officials of the Prosecutor's Office*] (Doctoral dissertation). Kyiv. [in Ukrainian]

12. European Court of Human Rights. (2018, September 25). *Denisov v. Ukraine* (Application No. 76639/11). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c96#Text

13. Özpınar v. Turkey, Application no. 20999/04, European Court of Human Rights (2010, October 19). https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-201942

14. European Court of Human Rights. (2013, January 9). *Oleksandr Volkov v. Ukraine* (Application No. 21722/11). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text

15. European Court of Human Rights. (2017, January 19). *Kulykov and Others v. Ukraine* (Applications Nos. 5114/09 and 17 others). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b94#Text

16. Erményi v. Hungary, Application no. 22254/14, European Court of Human Rights (2016, November 22). https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168793

17. Kövesi v. Romania, Application no. 3594/19, European Court of Human Rights (2020, May 5). https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202415

18. Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal [GC], Applications nos. 55391/13, 57728/13 and 74041/13, European Court of Human Rights (2018, November 6). https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187507

19. Tsatani v. Greece, Application no. 42514/16, European Court of Human Rights (2025, October 14). https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-245246

20. Vilho Eskelinen and Others v. Finland [GC], Application no. 63235/00, European Court of Human Rights (2007, April 19). https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80249

Berdnik Inna,
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Law Enforcement Activity and General Legal Disciplines
(National University "Chernihiv Polytechnic", Chernihiv)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2672-2864

STANDARDS OF DISCIPLINARY LIABILITY OF JUDGES AND PROSECUTORS IN THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The article examines the international standards of disciplinary liability of judges and prosecutors developed in the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR). It analyzes the evolution of the Court's legal approaches to disciplinary proceedings as an essential guarantee of judicial independence, prosecutorial autonomy, and the rule of law. The study identifies the key substantive and procedural standards established by the ECtHR and assesses their significance for improving national legislation and disciplinary practice.

The research focuses on the ECtHR judgments in Oleksandr Volkov v. Ukraine, Denisov v. Ukraine, Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal, Özpınar v. Türkiye, Kulykov and Others v. Ukraine, Erményi v. Hungary, Kövesi v. Romania, Vilho Eskelinen and Others v. Finland, and Tsatani v. Greece. It demonstrates that the Court has developed a coherent system of standards based on the principles of legality, legal certainty, independence and impartiality of disciplinary bodies, separation of procedural functions, proportionality of sanctions, effective judicial review, and the right to a fair hearing. The ECtHR also emphasizes that disciplinary proceedings must not be used as a means of political, administrative, or institutional pressure.

The article further analyzes the Court's interpretation of Articles 6 and 8 of the Convention in disciplinary cases, showing that sanctions affecting professional status, reputation, or career may interfere with the right to respect for private life. Particular attention is paid to the criteria of objective impartiality, institutional independence, and judicial review with full jurisdiction.

It is concluded that the ECtHR has established universal disciplinary standards applicable to both judges and prosecutors despite differences in their constitutional status. Their implementation into national legislation and practice is essential for strengthening the rule of law, safeguarding judicial and prosecutorial independence, and enhancing public confidence in the justice system.

Key words: *disciplinary liability, judge, prosecutor, European Court of Human Rights, international standards, judicial independence, prosecutorial independence, fair trial, rule of law.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 20.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 340.12:342.7
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-9-13

Гуржій Анна Валеріївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
(Державний торговельно-економічний університет, м. Київ)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5757-592X

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ ПІДХІД

Статтю присвячено теоретико-правовому аналізу еволюції та сучасної внутрішньої будови наукового концепту правових гарантій у вітчизняній юридичній науці. Досліджено семантичні відмінності між категоріями «правові» та «юридичні» гарантії, обґрунтовано доцільність використання першого терміну як ширшого за змістом. Здійснено концептуалізацію правової гарантії як динамічного механізму, що забезпечує перехід від нормативної абстракції до реального соціального стану. Запропоновано виокремити у юридичній доктрині три ключові підходи до їх розуміння: нормативний, діяльнісно-процесуальний, формально-процесуальний (процедурний). Доведено необхідність розширення об'єкта гарантування за рахунок включення до нього юридичних обов'язків.
Ключові слова: *правові гарантії, правовий концепт, юридичні засоби, суб'єктивне право, юридичний обов'язок, модель державного гарантування, соціально-правовий інститут.*

Постановка проблеми. Сучасний етап відстоювання і розвитку української державності, зумовлений євроінтеграційними прагненнями та необхідністю правового забезпечення національної безпеки, забезпечення європейського рівня прав і свобод людини, вимагає кардинального переосмислення базових юридичних категорій. Серед них особливе місце посідає інститут правових гарантій, який умовно виступає «лакмусовим папірцем» реального стану втілення принципу верховенства права, особливо у відносинах публічно-правового характеру. Категорія «правова (юридична) гарантія» у вітчизняній юриспруденції є історично, галузево та структурно неоднорідним явищем, що зумовлює складну внутрішню побудову його сучасного наукового концепту. Наявність доктринальних розбіжностей та термінологічна неоднозначність у визначенні сутності й механізму дії гарантій послаблюють їхній практичний потенціал, перетворюючи реальні інструменти захисту на декларативні конструкції. З огляду на це, наукова концептуалізація правових гарантій, визначення їхніх структурних вимірів та індикаторів є фундаментальним завданням як для загальної теорії права, так і для галузевих юридичних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності правових гарантій як доктринальної категорії тривалий час перебувають у фокусі уваги наукової спільноти, проте єдність поглядів щодо їхньої внутрішньої побудови досі відсутня. Зокрема, вагомий внесок у розробку цієї проблематики зробили такі вітчизняні вчені: А. О. Фокіна, яка обґрунтувала теоретичні підходи до розуміння юридичних гарантій політичних прав громадян [1]; О. В. Ніцевич, яка дослідила адміністративно-правові засади реалізації гарантій професійної діяльності окремих категорій осіб [2]; А. П. Місяць, який проаналізував проблемні аспекти реалізації в Україні юридичних гарантій забезпечення прав людини і громадянина [3]. Зазначені розвідки становлять лише частину широкого кола наукових праць, у яких автори прагнули розкрити сутність аналізованого феномену. Проте, незважаючи на вагомі здобутки науковців, феномен правового гарантування, все ще потребує додаткового теоретичного опрацювання.

Мета цієї **статті** полягає у виявленні концептуальних засад правових гарантій, розмежуванні теоретичних підходів до їх тлумачення та визначенні моделей державного функціонування цих гарантій в умовах трансформації механізмів забезпечення балансу приватних і публічних інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доктринальний підхід та концептуалізація гарантій спочатку потребує з'ясування одного з вихідних теоретичних питань, а саме – застосування якого терміну у правових дослідженнях є правильним чи пріоритетним: правові чи юридичні гарантії. Аналіз наукової літератури свідчить, що категорія «юридичні гарантії» домінувала на перших етапах формування української правової науки, наголошуючи на формальній належності засобів до позитивного права. Натомість термін «правові гарантії» набув поширення в останні десятиліття. Етимологічне коріння слова «юридичний» (від латинського «*ius*» – право та «*dico*» – кажу) первісно вказувало на судову або формально-визначену процедуру проголошення права. Сутнісне розмежування цих категорій слід проводити за їхнім змістовним обсягом. Термін «*юридичне*» характеризує переважно зовнішню, техніко-інструментальну сторону феномену, його належність до правової форми, яка проєктується на норми права позитивного. Виходячи з аналізу публікацій О. В. Петршина, М. І. Козюбри, Н. М. Пархоменко та Т. І. Тарахонич, можна припустити, що «*правове*» є глибшим за змістом явищем, воно апелює до суті права (зміст, ідея, справедливість), його засадничих цінностей та принципів, охоплює всю сферу функціонування права, включаючи правосвідомість та правову культуру [4; 5; 6]. Отже, термін «правові

гарантії» є ширшим і відображає змістовну характеристику цього явища на доктринальному рівні, тоді як «юридичні гарантії» акцентують увагу на формально-визначених засобах, закріплених у законодавстві.

Концептуалізація – це розумовий процес, за допомогою якого незрозумілі або неточні поняття стають більш конкретними та точними [7, с. 128-132]. У контексті нашого дослідження правова гарантія постає не як статична система умов, а як динамічний механізм, що перетворює абстрактну юридичну можливість на реальний соціальний стан. Як слушно констатують українські вчені, наприклад, О. Є. Користін та М. Ю. Веселов, процес концептуалізації здобуває однаково важливого значення для наукового дослідження у будь-якій галузі правових знань, оскільки визначає вихідні засади дослідження [8, с. 92].

Важливим теоретичним питанням є визначення об'єкта правового гарантування. У сучасній юридичній літературі переважає підхід, згідно з яким гарантії здебільшого ототожнюють із процесом реалізації лише суб'єктивних прав, фактично зводячи їх до закріплених законодавством умов та інструментів забезпечення таких можливостей. Це простежується під час предметного аналізу у низці наукових праць, наприклад, О. В. Ніцевич (…*гарантії – це певні засоби забезпечення фактичної можливості користуватися правами і свободами*…) [2, с. 54]. Проте гарантуванню підлягають не лише права, а й юридичні обов'язки. Нагадаємо, що суб'єктивне право є встановленою нормами мірою можливої або дозволеної поведінки особи для задоволення її інтересів. Своєю чергою, юридичний обов'язок – це вид і міра належної, необхідної поведінки, що забезпечується можливістю застосування державного примусу. В основу суб'єктивного права покладено юридичне забезпечення можливості, а основу юридичного обов'язку становить закріплення необхідності [9, с. 345-346].

Так, Л. І. Летнянчин стверджує, що структура механізму реалізації правового обов'язку (у широкому розумінні), паралельно з безпосереднім процесом його виконання та чинниками впливу на цей процес, охоплює також систему гарантій [10, с. 158]. З урахуванням наведеного, традиційна лінійна модель правореалізації «держава – гарантії – умови – використання прав» видається звуженою, оскільки ігнорує кореспондуючу сторону правовідносин.

Ряд науковців схиляється до думки, що під системою гарантій правових обов'язків можна розуміти створення найбільш сприятливих умов для їх активної реалізації, а також встановлення міри відповідальності щодо осіб, які їх не виконують, або ж виконують неналежним чином. Залежно від форми реалізації юридичних обов'язків (пасивна чи активна поведінка) правові гарантії доцільно поділяти на гарантії їх виконання (для активних обов'язків) та дотримання (для правових заборон). Ефективне гарантування обов'язку автоматично виступає гарантією відповідного права, оскільки точне й повне виконання обов'язку зобов'язаною стороною безпосередньо забезпечує реалізацію можливостей уповноваженого суб'єкта. Це стосується насамперед позитивних зобов'язань держави щодо створення нормативно-інституційних передумов для реалізації суб'єктивних прав [10, с. 175; 11, с. 432]. Таким чином, зазначений підхід обумовлює розширення умовної моделі правового гарантування, де до структурно-логічних зв'язків органічно додається ще один елемент: «держава – гарантії – умови – виконання та дотримання обов'язків – використання прав і свобод».

Н. М. Корнієнко-Зєнкова чітко розрізняє терміни «право людини» («право громадянина») й «гарантії прав та обов'язків». Авторка стверджує, що гарантії прав і свобод людини треба пов'язувати не так із характером цих прав і свобод, як із забезпеченням виконання обов'язку, що кореспондується з цим правом. Той комплекс умов, якими забезпечується точне й повне виконання обов'язку, і є гарантією відповідного права [12]. Це твердження, загалом слушне, потребує суттєвого уточнення: вочевидь, йдеться не про абстрактний юридичний обов'язок або суто обов'язки інших приватних осіб, а про позитивні зобов'язання держави, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб щодо створення нормативно-інституційних передумов для реалізації суб'єктивних прав. Це передбачає їх забезпечення та захист як шляхом активної правозастосовної діяльності (у межах наданої компетенції), так і через утримання від дій (невтручання), що можуть незаконно чи безпідставно обмежити або порушити ці права.

Аналіз доктринальних підходів дозволяє виокремити у сучасній юридичній науці три *ключові концептуальні парадигми* розуміння правових гарантій:

1) *нормативний підхід*, у межах якого гарантії визначаються як надання державою формальної загальнообов'язковості тим умовам, котрі необхідні, щоб кожна людина могла скористатися своїми правами й чітко уявляла свої обов'язки (прихильниками цього підходу виявляються, наприклад, автори підручника «Конституційне право» за редакцією В. Ф. Погорілка [13, с. 208]);

2) *діяльнісно-процесуальний підхід*, який трактує гарантії як зумовлені правовим статусом особи передбачені законодавством діяння або акти, які суб'єкти гарантій зобов'язані здійснювати або утримуватися від них для забезпечення конкретної можливості реалізації прав [14, с. 42; 15, с. 44; 16, с. 183];

3) *формально-процесуальний (процедурний) підхід*, що фокусується на правових засобах захисту, процесуальних формах та заходах примусу чи стимулювання до законної реалізації прав і свобод [3, с. 211; 17, с. 29; 18, с. 14].

Окреслена класифікація є певною мірою умовною. Залежно від обраних методологічних критеріїв диференціації, цей перелік може бути розширений за рахунок таких підходів, як:

– загальнотеоретичний (що фокусується на концептуальному осмисленні правових гарантій як цілісного, універсального та категоріального інституту правової системи);

– функціонально-галузевий (який при визначенні набору і змісту правових гарантій враховує специфіку конкретних правовідносин, зокрема об'єкт гарантування);

– системно-структурний (який розглядає правові гарантії як цілісну, впорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів, внутрішніх рівнів та структурних зв'язків між ними);

– інструментально-забезпечувальний (спрямований на аналіз гарантій як засобів, умов та механізмів забезпечення правореалізації);

– функціонально-балансний (де гарантії постають системою інституцій та організаційно-правових інструментів підтримання рівноваги у публічно-правовій сфері).

Нами встановлено, що практичне втілення цих підходів формує дві відмінні праксеологічні моделі державної діяльності:

а) модель «*суцільної опіки*»;

б) модель «*партнерського гарантування*».

У першій моделі приватна особа виступає переважно пасивним об'єктом одностороннього впливу та піклування з боку держави, а ефективність гарантій повністю залежить від активності державного апарату. З праксеологічного погляду така модель реалізується через односторонні управлінські процедури, де ефективність гарантій цілком залежить від активності державного апарату. Показовим прикладом втілення першого підходу у гарантуванні є функціонування інституту соціального забезпечення та надання пільг, а саме норми, які дозволяють державі призупиняти або обмежувати виплати залежно від наявності бюджетних коштів. Подекуди реальна дієвість закріплених у законодавстві гарантій прав особи частково потрапляє у залежність від економічної спроможності держави забезпечити реальне, а не формальне, їх дотримання [19, с. 328].

На противагу цьому, друга модель базується на визнанні активної суб'єктності приватних осіб. Вона передбачає розбудову системних партнерських відносин, де інструментарій гарантування обирається та застосовується у діалозі між державою та приватним суб'єктом, що дозволяє найповніше враховувати приватні та публічні інтереси. Прикладами механізмів «партнерського гарантування» можна вважати забезпечення реалізації громадянам права на правничу допомогу. Держава створює необхідні інфраструктурні та організаційні механізми, але реалізація права залежить від активного звернення особи, вибору нею належної форми захисту та взаємодії із системою тощо.

Висновки. Концептуалізація правових гарантій у вітчизняній юриспруденції дозволяє сформулювати низку теоретичних висновків.

По-перше, у науково-доктринальному вимірі правові гарантії постають не як статична система умов, а як динамічний механізм перетворення формально-юридичної можливості на реальний соціальний стан.

По-друге, аналіз наукових джерел дозволяє виокремити у юридичній доктрині три ключові підходи до їх розуміння: 1) нормативний, де правові гарантії розуміються як формально визначені загальнообов'язкові умови, які держава встановлює, щоб забезпечити можливість реалізації конституційних прав і свобод та чіткого виконання юридичних обов'язків; 2) діяльнісно-процесуальний, де акцент у їхньому розумінні зміщується від абстрактного закріплення умов до конкретного механізму реалізації прав і виконання обов'язків; 3) формально-процесуальний (процедурний), що трактує правові гарантії як правові засоби захисту прав учасників правовідносин, процесуальні форми законної реалізації прав і свобод, примушування до виконання обов'язків. Попри те, що кожен із трьох підходів відводить державі домінуючу роль у гарантуванні балансу приватних і публічних інтересів, виокремлено дві моделі такої діяльності: «суцільну опіку» (пасивна роль особи) та «партнерське гарантування» (активна суб'єктність особи). При цьому пріоритетним вектором розвитку правового регулювання визначено саме партнерський підхід.

По-третє, доведено необхідність розширення об'єкта гарантування: правові гарантії забезпечують не лише реалізацію суб'єктивних прав, а й неухильне виконання та дотримання юридичних обов'язків.

В перспективі концептуалізація правових гарантій в українській юриспруденції має бути спрямована на: уточнення меж між гарантіями, правами й обов'язками та з'ясування функціонального призначення гарантій у механізмі правового регулювання; визначення їх соціально-правової природи та сутності; здійснення типологізації правових гарантій на основі їхнього функціонального призначення; встановлення інституційно-процедурної наповненості правових гарантій тощо.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є емпіричне тестування запропонованих трьох підходів розуміння правових гарантій на матеріалі окремих галузей права з метою верифікації їх універсальності. Окремої уваги заслуговує компаративний аналіз моделей «суцільної опіки» та «партнерського гарантування» у зарубіжних правових системах в умовах євроінтеграції.

Список використаних джерел

1. Фокіна А. О. Юридичні гарантії політичних прав громадян України: теоретичні підходи до розуміння. *Юридичний вісник*. 2023. № 4. С. 231-238. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.29.
2. Ніцевич О. В. Адміністративно-правові засади реалізації гарантій професійної діяльності журналістів в Україні : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Київ, 2024. 239 с.
3. Місяць А. П. Проблемні аспекти реалізації в Україні юридичних гарантій забезпечення прав людини і громадянина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія Право*. 2024. Вип. 82. Ч. 1. С. 209–214. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.31.
4. Петришин О. В. Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу. *Проблеми філософії права*. 2006–2007. Т. IV–V. С. 73–79. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/6fce4913-8d1f-4fac-9346-5c02ccbf1c19/content (дата звернення: 11.03.2026).
5. Козюбра М. І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.
6. Пархоменко Н. М., Тарахонич Т. І. Концептуальні витоки сучасної вітчизняної доктрини праворозуміння. *Development of legal doctrine: transformation of paradigms and formation of new conceptual approaches* : collective monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. С. 427–452. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-284-5-18.
7. Babbie E. R. The practice of social research (15th ed.). 2021. Cengage Learning. https://surl.li/lgjmye.
8. Користін О. Є., Веселов М. Ю. Теоретико-методологічні засади щодо концептуалізації інституту забезпечення прав дітей. *Наука і правоохорона*. 2019. № 1. С. 91–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2019_1_14.
9. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
10. Летнянчин Л. І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : монографія. Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. В., 2006. 256 с.
11. Попович Т. П. До питання структури правового обов'язку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 83, т. 3. С. 429–433. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.66.
12. Корнієнко-Зєнкова Н. Право знати свої права та обов'язки в контексті демократичних гарантій захисту прав і свобод людини в Україні. Віче. 2016. № 3. URL: https://veche.kiev.ua/journal/5105/ (дата звернення: 26.04.2026).

13. Конституційне право України : підручник / за ред. В. Ф. Погорілка; 3-тє вид. Київ : Наукова думка, 2002. 732 с.

14. Теоретико-методологічні проблеми визначення юридичних гарантій забезпечення прав та законних інтересів громадян : наук. доп. / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, Н. М. Пархоменко та ін.; за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2010. 108 с.

15. Петреченко С. А. Теоретико-правовий аспект визначення механізму забезпечення прав людини та особливості їх реалізації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2021. Вип. 64. С. 41–45. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.7.

16. Марушій О. А. Забезпечення законності в діяльності органів виконавчої влади: адміністративно-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2021. 216 с.

17. Сущенко В. М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. *Том 129*. 2012. № 2. С. 28–31. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cf9f825f-1ed7-4dee-b06a-c99596bc1959/content (дата звернення: 27.04.2026).

18. Тертишник В. М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2009. 40 с.

19. Гарантії дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах війни та повоєнної трансформації : кол. моногр. / за заг. ред. В. А. Устименка; НАН України, ДУ «ІЕПД імені В. К. Мамутова НАН України». Київ, 2024. 404 с.

References

1. Fokina, A. O. (2023). Yurydychni harantii politychnykh prav hromadian Ukrainy: teoretychni pidkhody do rozuminnia [Legal guarantees of political rights of citizens of Ukraine: theoretical approaches to understanding]. *Yurydychnyi visnyk*, (4), 231-238. https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.29 [in Ukrainian].

2. Nitsevych, O. V. (2024). Administratyvno-pravovi zasady realizatsii harantii profesiinoi diialnosti zhurnalistiv v Ukraini [Administrative and legal framework for the implementation of guarantees of professional activity of journalists in Ukraine] (Doctoral dissertation, Law). Kyiv. [in Ukrainian].

3. Misiats, A. P. (2024). Problemni aspekty realizatsii v Ukraini yurydychnykh harantii zabezpechennia prav liudyny i hromadianyna [Problematic aspects of the implementation of legal guarantees for ensuring human and civil rights in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo*, 82(1), 209–214. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.31 [in Ukrainian].

4. Petryshyn, O. V. (2006–2007). Pravo yak sotsialne iavyshche: osoblyvosti yurydychnoho pidkhodu [Law as a social phenomenon: features of the legal approach]. *Problemy filosofii prava*, 4–5, 73–79. https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/6fce4913-8d1f-4fac-9346-5c02ccbf1c19/content [in Ukrainian].

5. Koziubra, M. I. (2010). Pravorozumiennia: poniattia, typy ta rivni [Understanding of law: concept, types and levels]. *Pravo Ukrainy*, (4), 10–21. [in Ukrainian].

6. Parkhomenko, N. M., & Tarakhonych, T. I. (2023). Kontseptualni vytoky suchasnoi vitchyznianoi doktryny pravorozumiennia [Conceptual origins of the modern domestic doctrine of legal understanding]. *In Development of legal doctrine: transformation of paradigms and formation of new conceptual approaches: collective monograph* (pp. 427–452). Baltija Publishing. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-284-5-18 [in Ukrainian]

7. Babbie, E. R. (2021). The practice of social research (15th ed.). Cengage Learning. https://surl.li/lgjmye [in English].

8. Korystin, O. Ye., & Veselov, M. Yu. (2019). Teoretyko-metodolohichni zasady shchodo kontseptualizatsii instytutu zabezpechennia prav ditei [Theoretical and methodological foundations regarding the conceptualization of the institution of ensuring children's rights]. *Nauka i pravookhorona*, (1), 91–99. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2019_1_14 [in Ukrainian].

9. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V., et al. (2009). Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv [General theory of state and law: textbook for students of legal higher educational institutions] (M. V. Tsvik & O. V. Petryshyn, Eds.). Pravo. [in Ukrainian].

10. Letnianchyn, L. I. (2006). Konstytutsiini oboviazky liudyny i hromadianyna v Ukraini: problemy teorii i praktyky: monohrafiia [Constitutional duties of man and citizen in Ukraine: problems of theory and practice: monograph]. Vydavets SPD FO Vapniarchuk N. V. [in Ukrainian].

11. Popovych, T. P. (2024). Do pytannia struktury pravovoho oboviazku [On the question of the structure of legal duty]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 83(3), 429–433. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.66 [in Ukrainian].

12. Korniienko-Zienkova, N. (2016). Pravo znaty svoi prava ta oboviazky v konteksti demokratychnykh harantii zakhystu prav i svobod liudyny v Ukraini [The right to know one's rights and duties in the context of democratic guarantees of protection of human rights and freedoms in Ukraine]. *Viche*, (3). https://veche.kiev.ua/journal/5105/ [in Ukrainian].

13. Pohorilko, V. F. (Ed.). (2002). Konstytutsiine pravo Ukraini: pidruchnyk [Constitutional law of Ukraine: textbook] (3rd ed.). Naukova dumka. [in Ukrainian].

14. Shemshuchenko, Yu. S., Yushchyk, O. I., Parkhomenko, N. M., et al. (2010). Teoretyko-metodolohichni problemy vyznachennia yurydychnykh harantii zabezpechennia prav ta zakonnykh interesiv hromadian: nauk. dop. [Theoretical and methodological problems of defining legal guarantees for ensuring the rights and legitimate interests of citizens: scientific report] (Yu. S. Shemshuchenko, Ed.). Yurydychna dumka. [in Ukrainian].

15. Petrechenko, S. A. (2021). Teoretyko-pravovyi aspekt vyznachennia mekhanizmu zabezpechennia prav liudyny ta osoblyvosti yikh realizatsii v Ukraini [Theoretical and legal aspect of determining the mechanism of ensuring human rights and features of their implementation in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia Pravo*, (64), 41–45. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.7 [in Ukrainian].

16. Marushii, O. A. (2021). Zabezpechennia zakonnosti v diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady: administratyvno-pravova kharakterystyka [Ensuring legality in the activities of executive authorities: administrative and legal characteristics] (Candidate's thesis, Law). Lviv. [in Ukrainian].

17. Sushchenko, V. M. (2012). Problemy realizatsii ta zakhystu prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini [Problems of implementation and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine]. Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky, 129(2), 28–31. https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cf9f825f-1ed7-4dee-b06a-c99596bc1959/content [in Ukrainian].

18. Tertyshnyk, V. M. (2009). Harantii prav i svobod liudyny ta zabezpechennia vstanovlennia istyny v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Guarantees of human rights and freedoms and ensuring the establishment of truth in the criminal process of Ukraine] (Doctoral dissertation abstract, Law). Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].

19. Ustymenko, V. A. (Ed.). (2024). Harantii dotrymannia sotsialno-ekonomichnykh ta ekolohichnykh prav liudyny v umovakh viiny ta povoiennoi transformatsii: kol. monohr. [Guarantees of compliance with socio-economic and environmental human rights in the context of war and post-war transformation: collective monograph]. NAS of Ukraine, State Institution «Institute of Economic and Legal Research named after V.K. Mamutov of the NAS of Ukraine». [in Ukrainian].

Gurzhii Anna,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Administrative, Financial and Information Law
(State University of Trade and Economics, Kyiv)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5757-592X

CONCEPTUALIZATION OF LEGAL GUARANTEES IN UKRAINIAN JURISPRUDENCE: A DOCTRINAL APPROACH

The relevance of researching the institute of legal guarantees under the conditions of the modern development of Ukrainian statehood is substantiated. It is noted that the presence of doctrinal discrepancies and terminological ambiguity in defining the essence and operating mechanism of guarantees weaken their practical potential, turning real protection instruments into declarative constructs. In view of this, the purpose of the scientific paper is identified as revealing the conceptual foundations of legal guarantees, differentiating the theoretical approaches to their interpretation, and defining the models of state functioning of these guarantees in the context of ensuring a balance between private and public interests. The expediency of using the term «legal guarantees» (as compared to the term «juridical guarantees») is substantiated as a broader concept at the doctrinal level. The conceptualization of a legal guarantee is carried out, suggesting its consideration not as a static system of conditions, but as a dynamic mechanism that ensures the transition from normative abstraction to a real social state. It is proved that legal duties are also subject to legal guaranteeing. Three key conceptual paradigms of understanding legal guarantees in modern legal science are identified, namely: the normative approach, where guarantees appear as formally defined legally binding conditions for the realization of rights and the fulfillment of duties; the activity-procedural approach, which shifts the emphasis to specific actions and acts of the guaranteeing subjects; and the formal-procedural approach, which focuses on legal remedies, procedural forms, and enforcement measures. Additional theoretical and methodological approaches are outlined, including general theoretical, functional-sectoral, systemic-structural, instrumental-supportive, and functional-balancing approaches. It is established that the practical implementation of these approaches forms two distinct praxeological models of state activity: «comprehensive custody», where a private individual acts predominantly as a passive object of unilateral managerial influence, and the efficiency of guarantees entirely depends on the activity of the state apparatus and the economic capacity of the state, and «partner guaranteeing». The second model is based on the recognition of the active subjectivity of private individuals and the development of a systemic dialogue between the state and private entities, which allows for the most complete consideration of private and public interests.

Key words: *legal guarantees, legal concept, legal remedies, subjective right, legal duty, state guarantee model, socio-legal institution.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 02.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 340.13
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-14-18

Петрук Ярослав Анатолійович,
аспірант кафедри загальноправових дисциплін факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-9400-9154

НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті досліджено особливості правового регулювання нормотворчої діяльності Міністерства внутрішніх справ України в умовах воєнного стану. Проаналізовано роль МВС України як суб'єкта підзаконної нормотворчості, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері публічної безпеки та правопорядку. Досліджено вплив воєнного стану на прийняття нормативно-правових актів, а також окреслено основні проблеми, зокрема відсутність належної систематизації відомчих актів і недостатню регламентованість нормотворчих процедур. Окрему увагу, приділено питанням забезпечення балансу між потребами безпеки держави та дотриманням прав і свобод людини.

Ключові слова: *нормотворчість, Міністерство внутрішніх справ України, воєнний стан, підзаконні нормативно-правові акти, правове регулювання, правопорядок, відомча нормотворчість.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена суттєвими трансформаціями України в умовах воєнного стану, що вимагають підвищення ефективності нормотворчої діяльності органів державної влади. Особливої ваги набуває діяльність Міністерства внутрішніх справ України, яке здійснює підзаконну нормотворчість через видання відомчих нормативно-правових актів, що конкретизують законодавчі положення у сфері публічної безпеки та правопорядку.

Також актуальності набуває проблема належного правового забезпечення нормотворчої діяльності МВС України у зв'язку з втратою чинності відомчих актів, що регламентували відповідні процедури, а також відтермінуванням введення в дію Закону України «Про правотворчу діяльність».

Окремої уваги потребує дослідження відсутності чіткого нормативного регулювання спільної підзаконної нормотворчості центральних органів виконавчої влади, що ускладнює координацію між суб'єктами сектору безпеки та оборони.

Дослідження особливостей нормотворчої діяльності МВС України в умовах воєнного стану є надзвичайно важливим у контексті забезпечення підвищення ефективності та якості нормативно-правових актів. Крім того, аналіз проблем і перспектив розвитку нормотворчості в системі МВС України сприяє формуванню практичних рекомендацій для вдосконалення нормативно-правових актів, що регулюють нормотворчу діяльність МВС України. Вивчення цих аспектів дає змогу забезпечити комплексний підхід подальшого удосконалення в системі МВС України, що є актуальним в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі сучасного стану правового регулювання нормотворчої діяльності Міністерства внутрішніх справ України в умовах воєнного стану, зокрема після втрати чинності Інструкції з організації нормотворчої діяльності МВС України та прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що проблематика нормотворчої діяльності держави, її органів та воєнного стану в Україні привертає увагу багатьох науковців. Осауленко В.Т. [1] обґрунтовує провідну роль держави як центрального суб'єкта нормотворчості. Питання правового режиму воєнного стану та його впливу на суспільні відносини розкрито у праці Муртіщевої А.О. [2], яка акцентує на необхідності концентрації ресурсів держави для протидії загрозам, а також Куртова А.І., Іващенка С.М. і Гашенка С.В. [3], які підкреслюють складність цього правового інституту та важливість дотримання балансу між безпекою держави і правами громадян. Особливості правотворчої діяльності в умовах воєнного стану досліджує Костенок А.М. [4], наголошуючи на її ключовій ролі у забезпеченні одночасного захисту державності та прав людини. Водночас Бодюл Є.М. та Перевертун О.В. [5] звертають увагу на підвищену динамічність законодавчого процесу в умовах війни, що супроводжується ризиками зниження якості нормативно-правових актів через їх прискорене прийняття.

Загальнотеоретичні аспекти правового регулювання нормотворчої діяльності висвітлено у навчальному посібнику за редакцією Шишки В.В. [6]. У свою чергу, Котелюх М.О. [7] акцентує увагу на значенні відомчої нормотворчості як інструменту оперативного реагування на зміни у сфері правоохоронної діяльності.

Окрему увагу приділено сучасним законодавчим змінам. Зокрема, Стефанчук Р.О. [8] підкреслює прогресивний характер Закону України «Про правотворчу

діяльність», який спрямований на підвищення якості законодавства, забезпечення прозорості правотворчого процесу та посилення координації між органами державної влади. Нечитайленко А.О. та Нечитайленко В.А. [9], звертають увагу на недостатню врегульованість сумісної підзаконної нормотворчості центральних органів виконавчої влади, що ускладнює їх взаємодію.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, питання правового регулювання нормотворчої діяльності Міністерства внутрішніх справ України в умовах воєнного стану залишається актуальним і потребує подальшого комплексного вивчення.

Методи. Під час дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зокрема діалектичний метод, формально-юридичний метод, системно-структурний метод та порівняльно-правовий метод.

Мета статті – всебічно дослідити особливості нормовторчої діяльності МВС України в умовах воєнного стану, визначення її особливостей, проблемних аспектів та недоліків, а також визначити перспективи розвитку, що сприятимуть підвищенню ефективності, системності й законності нормативно-правового забезпечення відомчої нормотворчості МВС України.

Виклад основного матеріалу. У сучасній системі нормотворчості держава відіграє центральну роль як головний суб'єкт, що формує та впроваджує правові норми. Ця роль обумовлена тим, що держава має легітимну владу створювати, затверджувати та контролювати виконання правових приписів. Державна нормотворчість здійснюється через органи законодавчої влади, які приймають закони, а також через органи виконавчої та судової влади, що можуть ухвалювати підзаконні акти, інтерпретувати правові норми тощо. Крім того, держава виступає в ролі координатора між різними суб'єктами правотворчості, забезпечуючи єдність та узгодженість правових норм. Завдяки цьому можна уникати правових конфліктів, ефективніше регулювати соціальні, економічні та політичні процеси [1, с. 71].

Міністерство внутрішніх справ України виступає суб'єктом нормотворчості. Воно не приймає законів, однак активно бере участь у їх розробці, ініціюванні та реалізації, а також видає відомчі нормативно-правові акти, такі як накази, інструкції, положення, тощо, що конкретизують законодавчі норми у сфері публічної безпеки, правопорядку, міграції, діяльності поліції та інших підпорядкованих структур.

Варто зазначити, що Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24 лютого 2022 року [10] затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 2102-IX від 24 лютого 2022 року [11] в Україні було введено воєнний стан, який триває і зараз.

На думку Муртіщевої А.О., правовий режим воєнного стану запроваджує суттєві зміни у всіх сферах суспільного життя, вимагає надзвичайної концентрації економічних, соціальних, політичних ресурсів країни для протидії загрозам [2, с.226]. Тому виникає необхідність у нормотворчості, яка оперативно та ефективно за допомогою нормативно-правових актів регулюватиме необхідні суспільні відносини.

Правовий режим воєнного стану в Україні є складним і багатогранним інститутом, що потребує чіткого регулювання та контролю за його застосуванням. Обмеження прав і свобод громадян повинні бути справедливими та обґрунтованими, а їх дотримання має контролюватись відповідними органами. Оскільки воєнний стан може тривати довгий час, важливо забезпечити баланс між безпекою держави та правами її громадян [3, с. 127].

В умовах воєнного стану виникає необхідність дотримання балансу між безпекою та правами людини, що безумовно є ключовим завданням нормотворчої діяльності.

Правотворча діяльність у період воєнного стану набуває особливого значення, адже саме через неї формується правове поле, здатне забезпечити одночасно ефективний захист державності та дотримання прав і свобод людини. Науковці сходяться на думці, що в таких умовах особливо важливим є поєднання трьох ключових орієнтирів: верховенства права, гнучкості законодавчого регулювання та легітимності правових норм у суспільній свідомості [4, с. 397].

Правоохоронна діяльність таких органів, як Національна поліція України чи Національна гвардія України, часто пов'язана з обмеженням окремих прав, таких як перевірка документів, обмеження пересування, комендантська година, тощо. Тому важливо, щоб ці обмеження були чітко регламентовані нормативно-правовими актами, пропорційні та юридично обґрунтовані, якість яких залежить від належного нормотворчого процесу.

На думку Бодюл Є.М., Перевертун О.В., в умовах воєнного стану законодавчий процес набуває особливої динамічності та тимчасовості, що обумовлює відхід від суворо формалізованих процедур на користь оперативності й багатоваріантності правового регулювання. Як наслідок, на початку російського вторгнення значна частина нормативно-правових актів приймалася у стислі строки, часто без належного аналітичного опрацювання та широких публічних консультацій, що створює додаткові ризики для якості, узгодженості й стабільності правового поля [5, с.10].

Тобто динамічність і тимчасовість правового регулювання безпосередньо вплинули і на діяльність МВС України, як суб'єкта підзаконної нормотворчості. МВС України в умовах воєнного стану змушене оперативно видавати численні накази, інструкції, тощо, що регулювали питання публічної безпеки, режиму пересування, перевірок документів, взаємодії з військовими адміністраціями та іншими органами сектору безпеки.

Варто зазначити, що правове регулювання нормотворчої діяльності охоплює собою систему норм, законів і процедур, що визначають порядок, умови та правила створення, зміни, анулювання та застосування нормативних актів. Це забезпечує чіткість, стабільність і законність [6, с. 107]. Система правового регулювання нормотворчої діяльності МВС України, охоплює норми Конституції, законів України та підзаконних актів, які визначають повноваження міністерства щодо видання відомчих нормативно-правових актів.

Відомча нормотворчість є невід›ємною складовою правового регулювання, яка забезпечує оперативність і гнучкість у реалізації законів через підзаконні акти, створені в рамках компетенції конкретних суб'єктів охорони правопорядку. Відомчі акти дозволяють швидко адаптуватися до змін у суспільних правоохоронних відносинах, усувати прогалини в правовому регулюванні та конкретизувати загальні положення право охоронного законодавства. Водночас недоліки, такі як фрагментарність, неузгодженість норм та відсутність чіткої систематизації, можуть знижувати ефективність цієї діяльності, що вимагатиме покращення механізмів нормотворення та контролю за результатами через

застосування уповноваженими органами адміністративно-правових інструментів забезпечення охорони правопорядку [7, с. 76].

В умовах воєнного стану регламентація відомчої нормотворчості МВС України виступає необхідною умовою ефективного реагування держави на загрози, в свою чергу її якість прямо впливає на здатність МВС України поєднати швидкість прийняття рішень із їх системністю, узгодженістю та дотримання принципу законності.

Відповідно до пункту 1 статті 7 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 року № 3166-VI, основними завданнями міністерства як органу, що забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох сферах, є забезпечення нормативно-правового регулювання [12]. Для МВС України реалізація зазначеної функції полягає у нормативному забезпеченні державної політики у сферах охорони прав і свобод людини, боротьби зі злочинністю, забезпечення публічної безпеки і порядку, та інших сферах, віднесених законом до його компетенції.

Слід зазначити, нормотворчість МВС України регламентувалася Інструкцією з організації нормотворчої діяльності в Міністерстві внутрішніх справ України, затверджена Наказом МВС України від 27.07.2012 № 649 [13], яка втратила чинність 10.04.2023 року в умовах воєнного стану. Підставою втрати чинності, стало приведення наказів Міністерства внутрішніх справ України у відповідність до законодавства України. Натомість іншої подібної інструкції прийнято не було.

Вказане свідчить про наявність прогалини у внутрішньовідомчому нормативному регулюванні нормотворчого процесу. Відсутність спеціального відомчого акта ускладнює уніфікацію внутрішніх процедур нормопроєктувальної роботи в системі МВС України, що може негативно впливати на організацію взаємодії структурних підрозділів та забезпечення єдиної практики здійснення нормотворчої діяльності.

В свою чергу, 24 серпня 2023 року було прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність» № 3354-IX [14]. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [10], затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX [11].

На думку Стефанчука Р.О., Закон України «Про правотворчу діяльність» містить низку новел і прогресивних положень, які визначають його вплив на правову систему України загалом. Так, здійснення правотворчої діяльності відповідно до закріпленого в Законі ієрархічного переліку принципів слугуватиме одним із вирішальних чинників розвитку правової демократичної державності. Законодавчі положення також спрямовані на забезпечення участі громадянського суспільства у правотворчій діяльності та підвищення якості законодавства України, посилення координації роботи між Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України. Цьому сприятиме запровадження: аналітичних, прогнозних та програмних документів публічної політики для планування правотворчої діяльності; оцінки впливу як обов'язкового етапу розроблення проекту нормативно-правового акта; публічних консультацій із метою реалізації принципів відкритості та прозорості правотворчої діяльності тощо; ведення Міністерством юстиції України Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів [8, с.13].

Безсумнівно прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність» є вважливим кроком для правового регулювання нормовторчості, зокрема відомчої нормотворчості МВС України, але він набирає чинності лише після спливу одного року з дня припинення воєнного стану, що негативно впливає нормотворчість держави в цілому.

У зв›язку з цим доцільним видається розроблення та прийняття нового відомчого нормативного акта, який би з урахуванням сучасного законодавства, зокрема Закону України «Про правотворчу діяльність», цифровізації нормопроєктувального процесу та умов правового режиму воєнного стану, визначав сучасний порядок організації нормотворчої діяльності МВС України, забезпечуючи її системність, прозорість та відповідність принципам належного врядування.

В умовах дії правового режиму воєнного стану особливої актуальності набувають питання здійснення сумісної підзаконної нормотворчості, зокрема у сфері забезпечення національної безпеки, громадської безпеки та правопорядку, оскільки виконання покладених на міністерство функцій нерідко потребує спільного нормативного врегулювання з іншими центральними органами виконавчої влади, насамперед із Міністерством оборони України, та іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони. На цю проблему звертають увагу Нечитайленко А.О., Нечитайленко В.А., які зазначають, що проблема полягає у тому, що жоден з нормативно-правових актів, які регулюють правотворчий процес, навіть не передбачають їх видання. Зокрема, зараз немає жодного правового акту, який би конкретно регулював відносини щодо взаємодії між собою, наприклад, правоохоронних органів [9, с. 13].

Окрім того, в умовах воєнного стану така міжвідомча взаємодія стала системною, однак її нормативне забезпечення значною мірою здійснюється на підставі окремих організаційно-розпорядчих рішень без існування єдиного нормативно визначеного механізму спільної правотворчості.

Нечитайленко А.О., Нечитайленко В.А. пропонують з метою регламентування проблеми сумісної нормотворчості, запровадити такі заходи. По-перше, необхідно на законодавчому рівні передбачити можливість і необхідність видання ними сумісних підзаконних нормативно-правових актів як форми державного управління. По-друге, прийняти постанову КМУ про затвердження Положення «Про правотворчу діяльність центральних органів виконавчої влади», в якому б окремий розділ (або підрозділ) був присвячений детальному вже порядку ініціювання, підготовки, обговорення, видання, набуття чинності, меж дії сумісних нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади та їх територіальних підрозділів [9, с. 13-14].

Підтримуючи загалом зазначену наукову позицію, варто зауважити, що координація між органами виконавчої влади, зокрема і МВС України, повинна бути максимально оперативною та ефективною. Відсутність чітко визначеного правового механізму взаємодії між органами, призводить до прогалин у правовому полі, що може негативно впливати на реалізацію державної політики, зокрема у сфері публічної безпеки.

Висновки. Підсумовуючи дослідження, зазначимо, що у сучасній системі нормотворчості держава посідає ключове місце як основний суб'єкт формування та реалізації правових норм, забезпечуючи їхню узгодженість, системність і обов'язковість виконання.

В умовах воєнного стану нормотворча діяльність держави, зокрема МВС України, набуває особливої динамічності та значущості. Необхідність оперативного реагування на безпекові виклики зумовлює швидке прийняття нормативно-правових актів, що з одного боку, сприяє ефективному управлінню, а з іншого породжує ризики щодо їх якості, узгодженості та стабільності.

Після втрати чинності Інструкцією з організації нормотворчої діяльності в Міністерстві внутрішніх справ України, затвердженою наказом МВС України від 27.07.2012 № 649, відсутній єдиний внутрішньовідомчий акт, який би комплексно визначав організацію нормотворчого процесу, розподіл компетенції структурних підрозділів, порядок планування, розроблення, погодження та супроводження проєктів нормативно-правових актів.

Прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність» є важливим кроком у вдосконаленні правотворчого процесу, однак відтермінування його введення в дію знижує потенційний позитивний вплив у поточних умовах.

З урахуванням зазначеного, необхідно розробити та затвердити нову Інструкцію або Положення про організацію нормотворчої діяльності в Міністерстві внутрішніх справ України, та забезпечити адаптацію внутрішньовідомчих процедур МВС України до положень Закону України «Про правотворчу діяльність». Окрім того, на законодавчому рівні передбачити можливість прийняття сумісних нормативно-правових актів центральними органами виконавчої влади.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на аналіз відомчої нормотворчої діяльності МВС України в умовах воєнного стану, вивчення ефективності нормативно-правової бази, а також розроблення чи доповнення вже існуючого нормативно-правового акту, який би чітко регламентував внутрішні процедури нормотворення в системі МВС України, в тому числі врегулювання питань міжвідомчої правотворчості.

Список використаних джерел

1. Осауленко В. Т. Місце держави в сучасній нормотворчості: теоретико-правовий аспект. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2024. Вип. 6. С. 68-72. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.9 .
2. Муртіщева А. О. Нормотворча діяльність Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2022. Вип. 43-1. С. 217–228. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-217.
3. Куртов А. І., Іващенко С. М., Гашенко С. В. Особливості правового режиму воєнного стану в Україні. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. Вип. 1(13). С. 123-129. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-1-13-21.
4. Костенок А. М. Справедливість як принцип правотворчості в умовах воєнного стану. *Наукова платформа молодих вчених. Альманах права.* 2025. Вип. 16. С. 394-399. URL: https://almanahprava.org/assets/images/issues/16/issue16.pdf#page=394 .
5. Бодюл Є. М., Перевертун О. В. Стан і перспективи розвитку техніки нормопроєктування в Україні в контексті acquis ЄС. *Нове українське право*. 2025. Вип. 3. С. 9-18. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.1.
6. Нормотворча діяльність : навчальний посібник. Шишка В. В. та ін. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 400 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7450/1/normotv-diyaln_20-05-MAKET.pdf.
7. Котелюх М. О. Вплив відомчої нормотворчості на правове регулювання діяльності правоохоронних органів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2024. Вип. 5. С. 72-77. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-5-11.
8. Стефанчук Р. О. Парламентські виміри правотворчої діяльності: стан, виклики, перспективи. *Нове українське право.* 2024. Вип. 3. С. 9-16. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2024.3.1.
9. Нечитайленко А. О., Нечитайленко В. А. Теоретико-правові проблеми підзаконної правотворчості центральних органів виконавчої влади. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2025. Вип. 41. С. 9-16. DOI: https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.01.
10. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 28 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 22.04.2026).
11. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text (дата звернення: 22.04.2026).
12. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI : станом на 30 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text (дата звернення: 22.04.2026).
13. Інструкція з організації нормотворчої діяльності в Міністерстві внутрішніх справ України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 27.07.2012 р. № 649 : станом на 10 квіт. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0649320-12#Text (дата звернення: 22.04.2026).
14. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX : станом на 19 квіт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text (дата звернення: 22.04.2026).

References

1. Osaulenko, V. T. (2024). Mistse derzhavy v suchasnii normotvorchosti: teoretyko-pravovyi aspekt. [The place of the state in modern rulemaking: theoretical and legal aspect.] *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*», 6. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.9 [in Ukrainian].
2. Murtishcheva, A. O. (2022). Normotvorcha diialnist Kabinetu Ministriv Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. [Regulatory activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine under martial law.] *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*, (43-1), 217–228. Retrieved from https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-217 [in Ukrainian].
3. Kurtov, A. I., Ivashchenko, S. M., & Hashenko, S. V. (2025). Osoblyvosti pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini. [Peculiarities of the legal regime of martial law in Ukraine]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka, 1.* 123-129. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-1-13-21 [in Ukrainian].
4. Kostenok, A. M. (2025) Spravedlyvist yak pryntsyp pravotvorchosti v umovakh voiennoho stanu [Justice as a principle of lawmaking in martial law]. *Naukova platforma molodykh vchenykh. Almanakh prava, 16,* 394-399. Retrieved from https://almanahprava.org/assets/images/issues/16/issue16.pdf#page=394 [in Ukrainian].

5. Bodiul, Ye. M., & Perevertun, O. V. (2025). Stan i perspektyvy rozvytku tekhniky normoproiektuvannia v Ukraini v konteksti acquis YeS. [The state and prospects for the development of regulatory drafting techniques in Ukraine in the context of the EU acquis.] *Nove ukrainske pravo, 3.* 9-18. Retrieved from https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.1 [in Ukrainian].

6. Shyshka, V. V. (2024). Normotvorcha diialnist : navchalnyi posibnyk. [Normative activity: a textbook]. Lviv : Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 400. Retrieved from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7450/1/normotv-diyaln_20-05-MAKET.pdf [in Ukrainian].

7. Koteliukh, M. O. (2024). Vplyv vidomchoi normotvorchosti na pravove rehuliuvannia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv. [The influence of departmental rulemaking on the legal regulation of the activities of law enforcement agencies.] *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii, 5.* 72-77. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-5-11 [in Ukrainian].

8. Stefanchuk, R. O. (2024). Parlamentski vymiry pravotvorchoi diialnosti: stan, vyklyky, perspektyvy. [Parliamentary dimensions of lawmaking activity: status, challenges, prospects.] *Nove ukrainske pravo, 3.* 9-16. Retrieved from https://doi.org/10.51989/NUL.2024.3.1 [in Ukrainian].

9. Nechytailenko, A. O., & Nechytailenko, V. A. (2025). Teoretyko-pravovi problemy pidzakonnoi pravotvorchosti tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady. [Theoretical and legal problems of subordinate legislation of central executive bodies]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody «PRAVO». 41.* 9-16. Retrieved from https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.01 [in Ukrainian].

10. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini, Ukaz Prezydenta Ukrainy № 64/2022 [On the introduction of martial law in Ukraine, Decree of the President of Ukraine No. 64/2022] (2026). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini», Zakon Ukrainy № 2102-IX [On approval of the Decree of the President of Ukraine «On the introduction of martial law in Ukraine»: Law of Ukraine dated 02/24/2022 No. 2102-IX.] (2022). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text [in Ukrainian].

12. Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady, Zakon Ukrainy № 3166-VI . [On central executive bodies: Law of Ukraine dated 17.03.2011 No. 3166-VI] (2025). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text [in Ukrainian].

13. Instruktsiia z orhanizatsii normotvorchoi diialnosti v Ministerstvi vnutrishnikh sprav Ukrainy: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 27.07.2012 r. № 649. [Instructions on the organization of regulatory activities in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated July 27, 2012 No. 649] (2023). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0649320-12#Text [in Ukrainian].

14. Pro pravotvorchu diialnist : Zakon Ukrainy pryiniatyi 24 serp. 2023 roku № 3354-IX. [On law-making activity : Law of Ukraine: adopted on August 24, 2023 No. 3354-IX]. (2025). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text [in Ukrainian].

Petruk Yaroslav,
Postgraduate Student at the Department of General Legal Disciplines
of the Faculty of Training of Specialists for Pre-Trial Investigation
Bodies of the National Police of Ukraine
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-9400-9154

REGULATORY ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article provides a comprehensive analysis of the legal regulation of the normative activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine under martial law. The place of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the system of subjects of subordinate normative activity is determined and its role in ensuring the implementation of state policy in the field of public security, law and order, the fight against crime and the protection of citizens' rights and freedoms is revealed. The impact of the legal regime of martial law on the nature of normative activity is studied, which is manifested in increasing the efficiency of adopting regulatory legal acts, expanding the discretionary powers of executive bodies and increasing the importance of departmental acts.

It is substantiated that under martial law, the normative activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine acquires special importance as a tool for rapid response to security challenges, however, such dynamism is accompanied by a number of problems. Among them, the fragmentation and contradiction of regulatory legal acts, the insufficient level of their systematization, as well as the lack of clear procedural regulation of rule-making activity after the loss of force of the relevant departmental instructions are highlighted. Particular attention is paid to the issue of postponing the entry into force of the Law of Ukraine «On Law-Making Activity», which negatively affects the integrity of legal regulation in this area.

The need to ensure a balance between the interests of national security and compliance with human rights and freedoms, which is a key task of the rule-making activity of law enforcement agencies, is emphasized. Proposals for improving the legal regulation of rule-making by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, aimed at increasing its efficiency, consistency, coherence and compliance with the principle of the rule of law, are studied.

Key words: *rule-making, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, martial law, subordinate normative legal acts, legal regulation, law and order, departmental rule-making.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 22.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 346.5
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-19-24

Бережний Олександр Володимирович,
аспірант кафедри права
(Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», м. Київ)
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-0167-4559

ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СТРУКТУРИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ ДЛЯ ЛІЦЕНЗУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена з'ясуванню юридичного значення корпоративної структури транснаціональної корпорації для ліцензування господарської діяльності. Обґрунтовано, що права й обов'язки ліцензіата належать конкретному підприємству групи, а корпоративний контроль сам по собі не змінює суб'єктного складу ліцензійних правовідносин. Розмежовано використання ліцензіатом ресурсів пов'язаного підприємства та передання йому операцій, що становлять зміст ліцензованого виду діяльності. Визначено доказове значення рішень материнської компанії, умови виникнення ризику використання ліцензіата як корпоративного «щита» та просторові межі застосування українського ліцензійного режиму.
Ключові слова: *господарська діяльність, господарське право, господарсько-правовий порядок, економічна безпека, ліцензування господарської діяльності, транснаціональна корпорація.*

Постановка питання. На межі XX–XXI ст. масштаби діяльності транснаціональних корпорацій (далі – ТНК) почали помітно зростати, чому сприяли, зокрема, розвиток регіональних інтеграційних об'єднань і посилення конкуренції між великими корпораціями [1, с. 200]. В організаційному контексті розширення діяльності ТНК супроводжувалося розростанням мереж дочірніх і залежних компаній, між якими розподілялися окремі ланки господарської діяльності, унаслідок чого єдина з економічного погляду господарська діяльність почала здійснюватися кількома юридично самостійними суб'єктами, що діють у межах різних національних правових систем. При цьому особливого господарсько-правового значення ця обставина набула у сфері ліцензування господарської діяльності, адже саме вид господарської діяльності, який підлягає ліцензуванню, визначається законодавчим актом, а право на його провадження надається конкретному суб'єкту господарювання, котрий зобов'язаний дотримуватися ліцензійних умов.

Разом із тим слід враховувати, що: по-перше, можливість фактичного дотримання ліцензіатом цих умов може залежати від рішень інших учасників групи (насамперед материнської компанії), зокрема ухвалених за межами держави, яка видала ліцензію; по-друге, орган ліцензування перевіряє дотримання ліцензійних умов конкретним ліцензіатом, адже корпоративний зв'язок сам по собі не надає іншим учасникам групи статусу сторін ліцензійних правовідносин. Таким чином під час оцінювання дотримання ліцензіатом ліцензійних умов закономірно постає питання, у яких саме випадках слід ураховувати вплив корпоративної групи (ураховуючи ризик використання групою такого суб'єкта в якості «щита» материнської чи іншої компанії, що входить до групи) та якими саме правовими засобами можна забезпечити таке врахування без необґрунтованого покладення на інших учасників групи обов'язків ліцензіата.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вітчизняні учені та дослідники, аналізуючи організаційно-правову природу та особливості діяльності ТНК, здебільшого зосереджують увагу на визначенні поняття ТНК та її місця у світовій економіці [див., напр.: 2, с. 120; 3, с. 174; 4, с. 202; 5, с. 42; 6, с. 7–8]. Безпосереднє значення для поставленого у статті питання мають сучасні дослідження права корпоративних груп. Зокрема, М. Паргендлер розмежовує майнову відокремленість юридичних осіб та їх відокремленість щодо інших прав і обов'язків, наголошуючи, що юридичне значення меж окремої компанії залежить від призначення відповідної правової норми [7, с. 344–346]. М. Саес Лакаве та М. Гутьєррес Уртіага вбачають особливість корпоративної групи у подвійному становищі материнської компанії, що здійснює корпоративний контроль і одночасно із цим є повноцінним учасником господарських відносин із дочірнім підприємством [8, с. 2–4]. Ю.Б.М. Нільсен

досліджує внутрішні ринки корпоративних груп, на яких пов'язані підприємства обмінюються послугами й перерозподіляють ресурси [9, с. 363–369]. Проте слід відзначити, що у цих наукових працях не визначено, як саме названі особливості мають ураховуватися під час застосування національного законодавства про ліцензування. Насамперед невизначеною залишається межа між участю іншого підприємства групи в ресурсному забезпеченні ліцензіата та самостійним провадженням цим підприємством ліцензованого виду господарської діяльності.

Мета наукової статті полягає у визначенні меж, у яких корпоративна структура ТНК має юридичне значення для застосування законодавства про ліцензування видів господарської діяльності. Досягнення цієї мети потребує виконання таких завдань: 1) з'ясування правового становища окремого учасника ТНК у ліцензійних правовідносинах; 2) розмежування використання ліцензіатом ресурсів інших підприємств групи та передання цим підприємствам операцій, що становлять зміст ліцензованого виду діяльності; 3) з'ясування юридичного значення корпоративного контролю та рішень материнської компанії для оцінювання дотримання ліцензіатом ліцензійних умов; 4) визначення значення транскордонного характеру діяльності групи для просторової дії національного режиму ліцензування господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що ТНК у межах питання, що нами розглядається, розуміється як корпоративна група, діяльність учасників якої здійснюється у кількох (двох та більше) державах і координується материнською компанією так, що кожен такий учасник цієї групи зберігає правосуб'єктність окремої юридичної особи, хоча й відповідне централізоване управління групою може позначатися на тому, як окремий її учасник провадить господарську діяльність і виконує встановлені для нього ліцензійні умови. При цьому слід враховувати, що згідно ст. 1 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» ліцензування є засобом державного регулювання провадження визначених законом видів господарської діяльності, а ліцензія – правом суб'єкта господарювання на провадження відповідного виду діяльності. Отже, у складі ТНК (як корпоративної групи) здобувачем ліцензії є підприємство, яке в установленому законодавством порядку звернулося до органу ліцензування із заявою про отримання ліцензії на провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, або частини такого виду, а ліцензіатом – підприємство, яке таку ліцензію одержало. Так для підприємства, яке є здобувачем ліцензії, його належність до ТНК не змінює встановленого законом порядку її одержання, а недостатня юридична визначеність загального правового статусу ТНК у чинному законодавстві в цілому не постає перешкодою встановленню особи ліцензіата, а також не утворює окремої прогалини у правовому регулюванні здійснення здобувачем ліцензії належних йому прав у сфері ліцензування господарської діяльності. Поряд із тим, було би не в повній мірі справедливим стверджувати, що корпоративна структура ТНК в цілому не має юридичне значення для забезпечення правопорядку в сфері ліцензування.

У контексті порушеного питання насамперед слід враховувати послідовне розмежування майнової та регуляторної відокремленості юридичних осіб, запропоноване М. Паргендлер, що дає змогу більш точно визначити значення корпоративної структури для сфери ліцензування. Учена відзначає, що майнова відокремленість учасників групи автоматично не може розумітись обставиною, що відповідає на питання про те, чи можуть дії одного з них ураховуватися під час оцінювання того, як інший виконує покладені на нього обов'язки. Відповідь на це питання залежить від змісту норми, що регулює відповідні відносини, та від того, чи існує юридичний зв'язок між діями підприємства групи й виконанням ліцензійних умов конкретним ліцензіатом [7, с. 344–346]. Проте самого факту корпоративного контролю для встановлення такого зв'язку недостатньо, адже вирішальну роль у цьому питанні відіграватиме характер господарських відносин усередині цієї групи. Зокрема, як справедливо зазначають М. Саес Лакаве та М. Гутьєррес Уртіага, материнська компанія поєднує здійснення корпоративного контролю з власною участю у господарських відносинах дочірнього підприємства [8, с. 2–4]. Так само й дослідження Ю. Б. М. Нільсен демонструє, що внутрішньогрупові операції на практиці використовуються для забезпечення підприємств групи необхідними ресурсами та організації взаємопов'язаної господарської діяльності [9, с. 363–369]. Отже, як убачається, залучення ліцензіатом майна чи послуг іншого учасника ТНК є звичайним для функціонування корпоративної групи й саме по собі не свідчить ні про передання ліцензованого виду діяльності, ні про недобросовісне використання материнською компанією контролю над ліцензіатом.

Поряд із тим, запропоноване М. Паргендлер розмежування дає змогу також з'ясувати ще один аспект юридичної відокремленості учасників групи, а саме регуляторну відокремленість, що полягає у створенні самостійної юридичної особи, яка наділяється законними правами та обов'язками. При цьому таке розділення обумовлене вимогами законодавства, а не типовим розмежуванням майна для обмеження відповідальності. Так послідовне застосування цього підходу дає змогу однозначно визначити адресата правових вимог, хоча й за централізованого корпоративного контролю формальне розмежування юридичних осіб може відокремити суб'єкта, який визначає поведінку дочірнього підприємства, від правових наслідків цієї поведінки. Саме тому М. Паргендлер пов'язує формальне дотримання меж окремої компанії з можливістю ухилення від регуляторних вимог і регуляторного арбітражу [7, с. 344–346, 352, 385]. Також й М. Саес Лакаве та М. Гутьєррес Уртіага розглядають регуляторний арбітраж, що здійснюється шляхом розподілу активів між материнською та дочірньою компаніями, як одну з економічних причин утворення корпоративних груп [8, с. 2–3].

У ліцензійних відносинах цей ризик виникає тоді, коли дочірня компанія є ліцензіатом і зобов'язана дотримуватися ліцензійних умов, а інший учасник групи визначає спосіб провадження відповідного виду діяльності або фактично виконує операції, що становлять його зміст. За такої організації ліцензіат може виконувати функцію *корпоративного «щита»*, в результаті чого наслідки недотримання ліцензійних умов за загальним правилом покладаються на нього, тоді як інший учасник групи, який ухвалив рішення, що визначило поведінку ліцензіата, або сам виконав відповідні операції, формально не є адресатом установлених для ліцензіата обов'язків і тому не може визнаватися суб'єктом саме того правопорушення, склад якого пов'язаний із невиконанням цих обов'язків. При цьому юридична відокремленість ліцензіата від учасника групи, який фактично визначає його поведінку, може ускладнювати

встановлення того, ким було ухвалено відповідне рішення та як воно пов'язане з порушенням ліцензійних умов. Ця обставина має і кримінологічне значення, адже сприйняття зловживань чи корупційної поведінки як прийнятних залежить, зокрема, від того, як їхні потенційні учасники оцінюють ризик викриття та можливі для себе несприятливі наслідки [див., напр.: 10, с. 28–29, 32–33]. Так на макрорівні зв'язок між діяльністю ТНК і корупційними стимулами простежує Б. Чжу. На підставі аналізу впливу діяльності ТНК на китайські провінції науковець виявив стійкий статистичний зв'язок між активністю ТНК і більш високим рівнем корупції та пояснив його виникненням економічної ренти, яка підвищує цінність контрольних повноважень посадових осіб і посилює стимули до обміну цих повноважень на неправомірну вигоду [11, с. 84–87]. Суміжний механізм корпоративного дистанціювання К. Стрінгер і С. Михайлова простежують у дослідженні трудової експлуатації в глобальних ланцюгах створення вартості. Так структурна нерівність між учасниками таких ланцюгів і багаторівневе передання операцій істотно послаблюють контроль за діяльністю підприємств нижчих рівнів та можуть сприяти дистанціюванню провідної компанії від виявлених у них порушень [12, с. 195, 199–200].

Один із підходів до подолання розриву між корпоративним контролем і відповідальністю вироблено у праві Європейського Союзу. Так у справі *Akzo Nobel* Суд ЄС виходив із того, що поведінка дочірньої компанії може бути віднесена до материнської, якщо дочірня компанія не визначає своєї ринкової поведінки самостійно, а в істотних питаннях виконує вказівки материнської компанії. За таких обставин для цілей конкурентного права материнська й дочірня компанії становлять єдине підприємство [13, пп. 58–61, 73–74, 77]. Оскільки відповідна правова позиція Суду ґрунтується на спеціальному конкурентно-правовому понятті підприємства, поширення такого підходу на ліцензійні правовідносини потребувало б прямої нормативної підстави. Для питання, що нами розглядається, істотне значення має те, що правові наслідки корпоративного контролю визначаються нормами, які регулюють відповідні відносини. При цьому чинне законодавство України про ліцензування господарської діяльності не пов'язує сам факт здійснення корпоративного контролю з набуттям материнською компанією прав чи обов'язків ліцензіата.

Таким чином сам по собі висновок про використання ліцензіата як корпоративного «щита» не може ґрунтуватися лише на його підпорядкованості материнській компанії. Правову оцінку в цьому контексті слід починати зі з'ясування того, хто фактично виконує операції, охоплені відповідним видом господарської діяльності. Так якщо ці операції виконує інше підприємство групи, то в такому разі необхідно вирішити, чи повинне воно одержати власну ліцензію. Якщо ж їх здійснює сам ліцензіат, то в такому разі рішення материнської компанії може мати значення для встановлення обставин порушення ліцензійних умов, хоча й безпосередньо не надає їй статусу ліцензіата. Подальша ж правова оцінка залежатиме від змісту участі іншого підприємства групи у провадженні ліцензованого виду діяльності. Зокрема, ліцензіат може використовувати майно іншого підприємства групи або надані ним послуги за наявності належної правової підстави та з дотриманням вимог, установлених для відповідного виду діяльності. За таких обставин ліцензіат зберігає організаційну спроможність виконувати ліцензійні умови й залишається суб'єктом, який фактично провадить ліцензований вид діяльності. Інакше слід оцінювати передання пов'язаному підприємству операцій, що становлять зміст ліцензованого виду діяльності. У цьому контексті враховується, що корпоративний зв'язок із ліцензіатом не надає такому підприємству права провадити відповідний вид господарської діяльності, адже воно має самостійно одержати ліцензію (якщо операції, які воно фактично виконує, охоплюються визначеним законом видом господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню). Окремо слід оцінювати в розглядуваному контексті й рішення материнської компанії, які вплинули на виконання ліцензіатом ліцензійних умов. Такі рішення можуть ураховуватися під час встановлення обставин порушення, однак сам факт корпоративного контролю не означає, що материнська компанія набуває прав та обов'язків ліцензіата. Тобто, якщо порушення ліцензійних умов зумовлене виконанням ліцензіатом вказівки материнської компанії, для застосування до неї заходів юридичної відповідальності потрібна буде окрема нормативно-правова підстава. Відтак, як убачається, рішення материнської компанії можуть мати доказове значення для оцінювання поведінки ліцензіата, хоча й їх урахування не змінює суб'єктного складу ліцензійного правовідношення.

Окремо зазначимо, що встановлення суб'єкта, котрий фактично провадить ліцензований вид господарської діяльності, має значення також й для визначення просторових меж застосування національного ліцензійного режиму. Зокрема, К. Мілгаупт, М. Паргендлер і Д. Пучняк звертають увагу на те, що в законодавстві різних держав застосовуються різні критерії зв'язку юридичної особи з державою залежно від правових наслідків, для яких такий зв'язок установлюється [14, с. 5–8]. У ліцензійних правовідносинах таким наслідком є набуття права на провадження визначеного законом виду господарської діяльності. Так поширення українського ліцензійного режиму залежить від того, чи здійснюються на території України операції, охоплені відповідним видом господарської діяльності. При цьому відповідь на це питання закономірно має ґрунтуватися на змісті такого виду діяльності та положеннях спеціального законодавства. Сама належність суб'єкта господарювання до ТНК не є окремою підставою для застосування українського законодавства про ліцензування, а обставини транскордонної діяльності враховуватимуться лише тоді, коли закон надає їм значення для визначення місця провадження відповідного виду діяльності. При цьому вимоги щодо локальної присутності суб'єкта та визнання дозволів, виданих в іншій державі, також залежать від правового режиму доступу до конкретного ринку. Так, приміром, у праві ЄС застосування дозвільних режимів до надавачів послуг залежить від форми виходу на ринок, а саме: заснування підприємства та транскордонне надання послуг регулюються окремо [див., напр.: 15, с. 184–187]. Осмислюючи таке правило, зазначимо, що воно в подальшому може бути перенесене в діюче законодавство України, адже справедливо вимагає оцінювати зазначені вимоги у зв'язку з конкретним видом господарської діяльності та режимом доступу до відповідного ринку. Так територіальна обмеженість є звичайною властивістю національного ліцензійного режиму, а тому не утворює окремої проблеми, зумовленої корпоративною структурою ТНК.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що корпоративна структура ТНК набуває юридичного значення для ліцензування, коли дії іншого учасника групи безпосередньо пов'язані з фактичним провадженням ліцензованого виду діяльності

або виконанням вимог, установлених для ліцензіата. Разом із тим сама корпоративна група як економічне об'єднання статусу ліцензіата не набуває, адже права та обов'язки, що випливають із ліцензії, належать конкретному суб'єкту господарювання, якому надано право на провадження відповідного виду діяльності.

Отже, наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні правового розмежування між використанням ліцензіатом ресурсів іншого учасника ТНК і переданням цьому учасникові операцій, що становлять зміст ліцензованого виду господарської діяльності. Використання таких ресурсів оцінюється з огляду на вимоги ліцензійних умов до ресурсного забезпечення ліцензіата та правові підстави їх залучення й у разі передання іншому учасникові групи відповідних операцій необхідно встановити суб'єкта, який фактично їх виконує і повинен мати власну ліцензію. Запропоноване розмежування, як убачається, дає змогу враховувати особливості організації корпоративної групи без зміни індивідуального характеру прав та обов'язків ліцензіата. При цьому рішення материнської компанії можуть ураховуватися під час встановлення обставин порушення ліцензійних умов, хоча й самі по собі не спричиняють покладення на неї обов'язків ліцензіата. Разом із тим слід констатувати існування за таких обставин ризику зловживання впливом материнської компанії, зокрема через використання підконтрольного ліцензіата як «щита» для недобросовісного провадження господарської діяльності. Відзначимо, що такий ризик використання підконтрольного ліцензіата виникає, коли юридична відокремленість учасників групи приховує розрив між суб'єктом, який визначає поведінку ліцензіата (чи сам виконує ліцензовані операції), та ліцензіатом, на якого покладено обов'язок дотримуватися ліцензійних умов. Саме тому в межах процесу удосконалення чинного законодавства цей ризик слід оцінювати шляхом встановлення фактичного виконавця відповідних операцій і безпосереднього зв'язку рішень материнської компанії з порушенням ліцензійних умов, враховуючи при цьому, що сам корпоративний контроль не є підставою юридичної відповідальності материнської компанії, а така відповідальність можлива лише у випадках, передбачених законом. Також у цьому контексті слід враховувати й особливості просторових меж ліцензійного режиму, встановленого законодавством України, що визначаються за місцем фактичного провадження відповідного виду господарської діяльності з урахуванням положень спеціального законодавства. При цьому загальна невизначеність правового статусу ТНК і територіальна обмеженість національного правового регулювання самі по собі не можуть розглядатись в якості обставини, що утворюють окремі проблеми ліцензування підприємств, які контролюються материнськими компаніями.

Список використаних джерел

1. Flehantova A.L., Romaniukha D.Yu. The Establishment of TNC as Key Figures in the Acceleration of Economic Globalization Processes. *Бізнес-навігатор*. 2025. Вип. 1 (78). С. 196–203. DOI: https://doi.org/10.32782/business-navigator.78-32.
2. Лешанич М.М., Феделеш М.В. Місце та роль американських ТНК у світовій економіці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2021. Вип. 39. С. 119–124. DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-39-21
3. Майборода Д.Ю. Транснаціональні корпорації в міжнародному бізнесі. *Молодий вчений*. 2020. № 11 (87). С. 173–177. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-37
4. Ночвіна І.О. Особливості діяльності транснаціональних корпорацій. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 14. С. 200–207.
5. Овчинніков К.Д., Лободзинська Т.П. Транснаціональні корпорації та їх вплив на економіку України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. Вип. 4 (4). С. 41–47.
6. Шуміло І.А., Присяжнюк М.П., Місяць А.П. Правовий статус транснаціональних корпорацій у контексті війни: аналіз обов'язків і прав (досвід для України). *Український політико-правовий дискурс*. 2024. № 6. С. 1–20. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14802007
7. Pargendler M. The New Corporate Law of Corporate Groups. *Harvard Business Law Review*. 2024. Vol. 14, No. 2. P. 339–402. DOI: https://doi.org/10.67929/ecgi-law-702-2023.
8. Sáez Lacave M., Gutiérrez Urtiaga M. Corporate groups: corporate law, private contracting and equal ownership. *ECGI Law Working Paper*. 2021. № 581. 54 p. DOI: https://doi.org/10.67929/ecgi-law-581-2021.
9. Nielsen J.B.M. The Use of Internal Markets in Corporate Groups and Legitimising the Group Interest in Intra-Group Trading. *European Business Organization Law Review*. 2025. Vol. 26, No. 2. P. 363–409. DOI: https://doi.org/10.1007/s40804-024-00331-8.
10. Hladky V.V. Criminometric Analysis of Corruption Permissiveness and Conditions of Pricing in Corrupt Services. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2019. Vol. 26, No. 2. P. 22–34. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2019-26-2-22.
11. Zhu B. MNCs, Rents, and Corruption: Evidence from China. *American Journal of Political Science*. 2017. Vol. 61, No. 1. P. 84–99. DOI: https://doi.org/10.1111/ajps.12259.
12. Stringer C., Michailova S. Why Modern Slavery Thrives in Multinational Corporations' Global Value Chains. *Multinational Business Review*. 2018. Vol. 26, No. 3. P. 194–206. DOI: https://doi.org/10.1108/mbr-04-2018-0032.
13. Judgment of the Court (Third Chamber) of 10.09.2009, *Akzo Nobel NV and Others v Commission of the European Communities*, C-97/08 P, ECLI:EU:C:2009:536. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62008CJ0097.
14. Milhaupt C.J., Pargendler M., Puchniak D. Corporate National Identity. *ECGI Working Paper Series in Law*. 2026. № 930. 46 p. URL: https://www.ecgi.global/sites/default/files/2026-05/corporate-national-identity.pdf.
15. Klamert M. The Services Directive: Innovation and Fragmentation. *Services Liberalization in the EU and the WTO.* Cambridge : Cambridge University Press, 2014. P. 174–222. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781139540810.009.

References

1. Flehantova, A. L., & Romaniukha, D. Yu. (2025). The establishment of TNC as key figures in the acceleration of economic globalization processes. *Business Navigator*, 1(78), 196–203. https://doi.org/10.32782/business-navigator.78-32.

2. Leshanych, M. M., & Fedelesh, M. V. (2021). Mistse ta rol amerykanskykh TNK u svitovii ekonomitsi [The place and role of American TNCs in the global economy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 39, 119–124. https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-39-21 [in Ukrainian].

3. Maiboroda, D. Yu. (2020). Transnatsionalni korporatsii v mizhnarodnomu biznesi [Transnational corporations in international business]. *Molodyi vchenyi*, 11(87), 173–177. https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-37 [in Ukrainian].

4. Nochvina, I. O. (2014). Osoblyvosti diialnosti transnatsionalnykh korporatsii [Specifics of the operations of transnational corporations]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Seriia: Ekonomika*, 14, 200–207 [in Ukrainian].

5. Ovchynnikov, K. D., & Lobodzynska, T. P. (2016). Transnatsionalni korporatsii ta yikh vplyv na ekonomiku Ukrainy [Transnational corporations and their impact on Ukraine's economy]. *Skhidna Yevropa: Ekonomika, biznes ta upravlinnia*, 4(4), 41–47 [in Ukrainian].

6. Shumilo, I. A., Prysiazhniuk, M. P., & Misiats, A. P. (2024). Pravovyi status transnatsionalnykh korporatsii u konteksti viiny: Analiz oboviazkiv i prav (dosvid dlia Ukrainy) [The legal status of transnational corporations in the context of war: An analysis of obligations and rights (lessons for Ukraine)]. *Ukrainskyi polityko-pravovyi dyskurs*, (6), 1–20. https://doi.org/10.5281/zenodo.14802007 [in Ukrainian].

7. Pargendler, M. (2024). The new corporate law of corporate groups. *Harvard Business Law Review*, 14(2), 339–402. https://doi.org/10.67929/ecgi-law-702-2023 [in English].

8. Sáez Lacave, M., & Gutiérrez Urtiaga, M. (2021). *Corporate groups: Corporate law, private contracting and equal ownership* (ECGI Law Working Paper No. 581/2021). European Corporate Governance Institute. https://doi.org/10.67929/ecgi-law-581-2021 [in English].

9. Nielsen, J. B. M. (2025). The use of internal markets in corporate groups and legitimising the group interest in intra-group trading. *European Business Organization Law Review*, 26(2), 363–409. https://doi.org/10.1007/s40804-024-00331-8 [in English].

10. Hladky, V. V. (2019). Criminometric analysis of corruption permissiveness and conditions of pricing in corrupt services. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 26(2), 22–34. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2019-26-2-22 [in English].

11. Zhu, B. (2017). MNCs, rents, and corruption: Evidence from China. *American Journal of Political Science*, 61(1), 84–99. https://doi.org/10.1111/ajps.12259 [in English].

12. Stringer, C., & Michailova, S. (2018). Why modern slavery thrives in multinational corporations' global value chains. *Multinational Business Review*, 26(3), 194–206. https://doi.org/10.1108/MBR-04-2018-0032 [in English].

13. Akzo Nobel NV and Others v. Commission of the European Communities, Case C-97/08 P, ECLI:EU:C:2009:536 (Court of Justice of the European Union, September 10, 2009). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62008CJ0097 [in English].

14. Milhaupt, C. J., Pargendler, M., & Puchniak, D. W. (2026). *Corporate national identity* (ECGI Law Working Paper No. 930/2026). European Corporate Governance Institute. https://www.ecgi.global/sites/default/files/2026-05/corporate-national-identity.pdf [in English].

15. Klamert, M. (2014). The Services Directive: Innovation and fragmentation. In *Services liberalization in the EU and the WTO: Concepts, standards and regulatory approaches* (pp. 174–222). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139540810.009 [in English].

Berezhnyi Oleksandr,
Postgraduate Student at the Department of Law
(Private Higher Educational Establishment «European University», Kyiv)
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-0167-4559

THE LEGAL SIGNIFICANCE OF TRANSNATIONAL CORPORATE STRUCTURES FOR THE LICENSING OF ECONOMIC ACTIVITY

The article examines when the corporate structure of a transnational corporation (TNC) becomes legally relevant under the law governing the licensing of economic activity. Although a TNC operates as an economically integrated group, its members retain separate legal personality. The licence and the rights and duties arising from it therefore belong to the business entity authorised to carry on the regulated activity, not to the group as a whole. Neither membership of a TNC nor control by a parent company is, without more, sufficient to alter the parties to the licensing relationship. The study combines doctrinal analysis of Ukrainian licensing legislation with an examination of the law governing corporate groups and EU competition law. It distinguishes between a licensee's legitimate use of another group member's assets or services and the transfer to that member of operations constituting the substance of the licensed activity. In the former case, the licensee remains the entity carrying on the activity, provided that it retains the organisational capacity required by the licensing conditions and uses those resources on an appropriate legal basis. Where the operations themselves are transferred, the entity that actually performs them must be identified and may be required to obtain its own licence. The article also considers the use of a controlled licensee as a corporate 'shield'. This risk arises where, by virtue of separate legal personality, the duties imposed by the licence fall on one company while another group member determines that company's conduct or performs the regulated operations. This separation of control from regulatory responsibility may impede the identification of the decision-maker and facilitate the concealment of abuse. Decisions taken by a parent company may be evidentially relevant in establishing the circumstances of a breach. They neither confer the status of licensee on the parent company nor, without more, provide a basis for its liability. The approach adopted by the Court of Justice of the European Union

in Akzo Nobel is examined by way of comparison. Because that approach rests on the competition-law concept of a single undertaking, its extension to licensing relationships would require an express legal basis. The territorial application of Ukrainian licensing law depends on where the operations constituting the regulated activity are performed and on the applicable sectoral legislation. The transnational character of the group is not an independent basis for applying Ukrainian licensing law. The proposed distinction allows the group's organisation to be taken into account while preserving the principle that the rights and duties arising from the licence attach to the individual licensee.

Key words: *economic activity, economic law, economic security, licensing of economic activities, multinational corporation, regulatory/licensing procedure*.

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 14.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 347.191
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-25-30

Зайцев Олексій Леонідович,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9530-3941

Мандрика Любомир Михайлович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
(Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут», м. Харків)
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-6174-8724

ЕВОЛЮЦІЯ ОЗНАК ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТРЬОХ КОДИФІКАЦІЙ

У статті проаналізовано еволюцію правової природи організацій як суб'єктів цивільного права в Україні від Цивільного кодексу 1963 р. до чинного Цивільного кодексу України 2003 р. та Проєкту нового Кодексу (законопроєкт № 15150, схвалений Верховною Радою України у першому читанні 28 квітня 2026 р.). Досліджено п'ять класичних ознак юридичної особи: організаційна єдність, наявність відокремленого майна, виступ у цивільному обороті від власного імені, самостійна майнова відповідальність та здатність бути позивачем і відповідачем у суді, а також правоздатність і дієздатність організацій. Показано, що зміст кожної ознаки зазнав суттєвої трансформації під впливом переходу до ринкової економіки, декомунізації найменувань, розвитку корпоративного права, цифровізації цивільного обороту та правового режиму воєнного стану. Виявлено законодавчу прогалину: чинний ЦК України не закріплює право господарського відання та право оперативного управління, які фактично продовжують застосовуватися у галузевому господарському законодавстві. Встановлено концептуальний зсув Проєкту нового ЦК України: замість жорсткого поділу суб'єктів на публічних і приватних запроваджується принцип рівності учасників цивільних відносин. Обґрунтовано, що запропонована модель узгоджується з актами Європейського Союзу та є логічним продовженням євроінтеграційного курсу України у сфері приватного права.

Ключові слова: *суб'єкти цивільного права, юридична особа, організаційна єдність, відокремлене майно, виступ у цивільному обороті від власного імені, самостійна майнова відповідальність, здатність бути позивачем і відповідачем.*

Постановка проблеми. 28 квітня 2026 року Верховна Рада України схвалила у першому читанні законопроєкт № 15150 про новий Цивільний кодекс (далі – Проєкт). За це рішення проголосували 254 народні депутати. Проєкт пропонує системний перегляд приватного права і складається з дев'яти книг; його головна мета – фундаментальне оновлення цивільного законодавства, яке діє з 2004 р. [1]. Голова Верховної Ради Руслан Стефанчук зазначив, що Кодекс має стати основою для сучасного регулювання приватних відносин в Україні. Проєкт оновлює поняття «суб'єкти приватного права»: до них належать не лише фізичні та юридичні особи, а й суб'єкти публічного права, коли вони вступають у приватні відносини [2]. Актуальним є порівняльний аналіз правової природи юридичної особи за чинним законодавством та за Проєктом. Значущість цього перегляду важко переоцінити: Цивільний кодекс є фундаментом всієї системи приватноправового регулювання, а зміна концептуальних підходів до визначення суб'єктів цивільного права матиме безпосередній вплив на практику договірних відносин, корпоративного управління та судового захисту прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепцію організацій як суб'єктів цивільного права в радянський та пострадянський період розробляв О. А. Пушкін – координатор робочої групи з підготовки чинного ЦК України. Він наполягав, що юридична особа є специфічною властивістю організацій виключно

в цивільних правовідносинах і не поширюється на адміністративні відносини [3, с. 11]. Ця позиція знайшла відображення у ст. 80 чинного ЦК України. У науковій літературі тривають дискусії щодо того, яка ознака є визначальною для юридичної особи. Деякі вчені акцентують на здатності виступати від власного імені, інші – на відокремленому майні, треті – на самостійній відповідальності [4, с. 142–143]. Більшість авторів, однак, погоджуються, що ці ознаки є рівнозначними, а відсутність хоча б однієї унеможливлює визнання організації юридичною особою [5, с. 111]. Окремі аспекти статусу юридичних осіб досліджували В. І. Борисова [6], С. О. Попова [7], Ю. М. Жорнокуй [8]. Серед зарубіжних публікацій слід відзначити роботу О. Л. Зайцева та С. В. Ясечко щодо участі юридичних осіб у міжнародному цивільному обороті [9]. Питання кваліфікації юридичних осіб як суб'єктів цивільного права залишається дискусійним у зв'язку з активним розвитком законодавства: нерідко виникають колізії між цивільно-правовим і публічно-правовим статусом організацій, які потребують доктринального осмислення.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – проаналізувати еволюцію ознак юридичної особи в українському праві від ЦК УРСР 1963 р. до Проєкту нового ЦК 2026 р. та виявити ключові тенденції трансформації цього інституту. Завдання: 1) дослідити зміст п'яти класичних ознак юридичної особи та їх еволюцію за трьома кодифікаціями; 2) розглянути правоздатність і дієздатність як правовий результат наявності цих ознак; 3) виявити концептуальні інновації Проєкту; 4) з'ясувати вплив воєнного стану та цифровізації на правовий режим юридичних осіб.

Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, підпорядкована цілі та завданням статті. Історико-правовий метод застосовано для дослідження змісту ознак юридичної особи за ЦК УРСР 1963 р. в контексті доктрини радянського цивільного права, що дало можливість встановити вихідну точку подальшої еволюції відповідного інституту. Порівняльно-правовий метод є визначальним для розв'язання головного завдання дослідження – синхронного зіставлення трьох кодифікацій, що дало змогу виявити напрями трансформації кожної з п'яти класичних ознак юридичної особи та з'ясувати концептуальні інновації Проєкту. Формально-юридичний метод використано для тлумачення змісту чинних і проєктованих норм (зокрема, статей 80–96 ЦК України та відповідних положень Проєкту), встановлення їх юридичної природи та виявлення законодавчої прогалини щодо права господарського відання й оперативного управління. Системно-структурний метод дав змогу розглянути правоздатність і дієздатність юридичної особи не як самостійні, а як похідні ознаки, що виникають унаслідок системної єдності решти класичних ознак, а також оцінити узгодженість пропонованої Проєктом моделі з актами ЄС. Методи аналізу та синтезу застосовано для опрацювання наукових джерел і нормативного матеріалу, а метод узагальнення – для формулювання підсумкових висновків щодо впливу воєнного стану та цифровізації на правовий режим юридичних осіб. Застосування саме цього поєднання методів зумовлене комплексним характером предмета дослідження, який потребує одночасно історичної ретроспективи, зіставлення різночасових нормативних масивів і догматичного аналізу чинних та проєктованих правових норм.

Наукова новизна. Уперше у вітчизняній цивілістиці здійснено синхронний порівняльний аналіз ознак юридичної особи за ЦК УРСР 1963 р., чинним ЦК 2003 р. та Проєктом 2026 р. з урахуванням впливу воєнного стану та цифровізації. Обґрунтовано, що правоздатність і дієздатність юридичної особи є правовим наслідком набуття нею класичних ознак, а не самостійними ознаками її правової природи. Доведено, що Проєкт переходить від суб'єктно-класифікаційного підходу до відносинного критерію, за яким вирішальним є характер відносин, а не статус суб'єкта.

Виклад основного матеріалу

1. Організаційна єдність. Юридична особа є такою організацією, яка може діяти як єдине ціле. За ЦК УРСР організаційна єдність закріплювалася у статуті, положенні організації або загальному положенні для організацій певного виду (ст. 26 ЦК УРСР). Провідну роль відігравали державні госпрозрахункові організації: виробничі підприємства, фабрики та заводи. Виробничі об'єднання (комбінати) формально не визнавалися юридичними особами, натомість такий статус мали окремі підприємства й управління об'єднань з відокремленим балансом (ст. 24 ЦК УРСР) [3, с. 13–14]. В умовах планової економіки ця ознака мала переважно формальний характер: вона підтверджувалася наявністю затвердженого статуту та включенням до реєстру підприємств.

Із розвитком підприємницької діяльності традиційне розуміння організаційної єдності зазнало суттєвої трансформації [10]. Ю. М. Жорнокуй слушно зауважує, що сьогодні ця ознака вказує не на колективний характер організації, а на її внутрішню структуру: наявність системи соціальних взаємозв'язків, органів управління та функціональної диференціації [8, с. 80]. Це підтверджується і тим, що сучасне право допускає юридичні особи з одним засновником. Чинний ЦК 2003 р. не дає прямого визначення організаційної єдності, однак вона імпліцитно випливає зі статей, що регулюють створення та припинення юридичних осіб (ст. 80–104 ЦК). Проєкт ЦК 2026 р. конкретизує цю ознаку в ст. 97, зазначаючи, що юридична особа виступає у цивільному обороті як єдина особа незалежно від кількості засновників та структури управління.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну поставило під загрозу саму верифікацію організаційної єдності: у лютому 2022 р. Міністерство юстиції України закрило доступ до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань [11]. Отримання актуальних даних про фактичний стан юридичних осіб тимчасово стало неможливим, що спричинило суттєві практичні труднощі в цивільному обороті. В умовах воєнного стану постала також проблема юридичних осіб, що опинилися на тимчасово окупованих територіях: фізична розрізненість персоналу, переміщення керівних органів та неможливість проведення загальних зборів засновників у встановленому порядку поставили під питання практику підтвердження організаційної єдності. Верховний Суд у своїй практиці підтвердив, що юридична особа, яка змінила місцезнаходження у зв'язку з воєнними діями, зберігає свою правосуб'єктність і організаційну єдність без необхідності перереєстрації (постанова КГС ВС від 26.03.2024 у справі № 913/768/21).

2. Наявність відокремленого майна. За ЦК УРСР наявність відокремленого майна виявлялась у двох формах: для кооперативних і громадських організацій – право власності; для державних – право оперативного управління (ст. 89 ЦК УРСР) [3, с. 10–11]. Право

господарського відання й оперативного управління як види речових прав були проігноровані авторами чинного ЦК України, хоча ці інструменти зберігали актуальність у скасованому Господарському кодексі (ст. 136–137 ГК) та галузевих законах – про трубопровідний транспорт, ринок природного газу та ринок електричної енергії. Ст. 97 Проєкту визнає відокремлене майно як передумову створення юридичної особи: юридичну особу створюють через об'єднання осіб та/або майна.

Сучасне розуміння відокремленого майна акцентує увагу на трьох функціях, а саме це: 1) матеріальна база господарської діяльності; 2) захист кредиторів – чіткий актив для задоволення вимог; 3) обмеження ризиків засновників – ризик лише внеску, а не всього особистого майна. З розвитком холдингів і концернів набувають нових аспектів проблема розмежування майна взаємопов'язаних осіб, захист прав міноритарних акціонерів та протидія незаконному виведенню активів [12]. Принципово важливим є питання про речові права на майно юридичних осіб публічного сектору після скасування ГК: Проєкт не вирішує цього питання прямо, що є його суттєвою прогалиною. В умовах воєнного стану ознака відокремленого майна набула додаткового виміру: постало питання про те, чи несе держава як засновник відповідальність за зобов'язаннями підприємств, що постраждали від збройної агресії. Верховний Суд у постанові від 29 червня 2026 року у справі № 910/10255/22 підтвердив, що відокремленість майна юридичної особи не усувається навіть у разі знищення або пошкодження основних засобів унаслідок бойових дій, якщо юридична особа продовжує існувати як суб'єкт права.

3. Виступ у цивільному обороті від власного імені. За ЦК УРСР найменування юридичної особи включало назву або номер організації, предмет діяльності, місцезнаходження, систему, до якої входить організація. О. А. Пушкін підкреслював, що право на найменування виникає лише після державної реєстрації [13, с. 9–15], це позиція, яку підтримує і сучасна доктрина [7, с. 65]. В епоху ЦК УРСР ця ознака мала переважно ідентифікаційну функцію у системі адміністративного управління. З переходом до ринкової економіки найменування стало елементом комерційної ідентичності та об'єктом захисту від недобросовісної конкуренції.

Стаття 100 Проєкту встановлює, що юридична особа визначає своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-юридичну форму та назву. Одним із виявів еволюції цієї ознаки є декомунізація найменувань: Законом України від 24.05.2012 № 4865-VI [14] прямо заборонено присвоювати юридичним особам назви, пов'язані з органами влади Російської імперії, СРСР та РФ, а також із діячами, причетними до репресивної політики. Із розвитком цифрової економіки з'являються нові виклики щодо ідентифікації юридичних осіб у транскордонному електронному обороті [9]: реєстрація доменних імен, електронна ідентифікація та стандарти eIDAS 2.0 формують новий вимір цієї ознаки, який Проєкт ЦК наразі не врегульовує. Верховний Суд неодноразово наголошував, що право юридичної особи виступати від власного імені є невід'ємним елементом її цивільної правосуб'єктності і не може бути обмежено навіть за умов воєнного стану (постанова Об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 22 червня 2023 року у справі № 910/5361/22 та постанова Об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду ВС від 11 вересня 2024 року у справі № 440/14831/23).

4. Самостійна майнова відповідальність. За ЦК УРСР (ст. 32) юридична особа несла самостійну майнову відповідальність у межах закріпленого за нею майна; держава і вища організація за її борги не відповідали. Ст. 96 чинного ЦК України закріплює загальне правило: юридична особа відповідає за свої зобов'язання всім належним їй майном. Проєкт у ст. 105 удосконалив це положення, прямо зазначивши, що юридична особа самостійно несе відповідальність за своїми зобов'язаннями всім належним їй майном. Принцип самостійної майнової відповідальності є ключовим елементом конструкції юридичної особи: він відмежовує її від інших об'єднань осіб та дає змогу учасникам цивільного обороту чітко розуміти межі ризиків під час укладання угод.

Верховний Суд у низці постанов послідовно розвивав доктрину «підняття корпоративної завіси»: у справі № 905/671/19 (постанова від 15.06.2022) визнано право міноритарних акціонерів вимагати компенсацію від усіх осіб, що отримали вигоду від примусового викупу акцій; у справі № 910/4210/20 (постанова від 20.07.2022) застосовано доктрину для накладення арешту на активи державної корпорації РФ як фактичного органу держави-агресора; а у справі № 910/268/23 (постанова від 10.01.2024) вперше сформульовано загальні підходи до застосування цієї доктрини в разі вжиття заходів забезпечення щодо корпоративних прав, якими кінцевий бенефіціар володів через складну корпоративну структуру.

5. Здатність бути позивачем і відповідачем у суді. П'ята ознака – можливість бути позивачем та відповідачем у суді, арбітражному чи третейському суді – залишається однією з найстабільніших: її зміст принципово не змінювався від ЦК УРСР до чинного ЦК України. Статті 16–17 Проєкту гарантують, що кожна особа має право на судовий захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання, оспорювання та/або загрози порушення. В. І. Борисова звертала увагу, що реалізація цієї ознаки нерозривно пов'язана з процесуальним статусом представника юридичної особи, зміни у правилах представництва безпосередньо впливають на ефективність судового захисту [6]. У постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (КАС ВС) від 25 липня 2024 року у справі № 640/31489/21 було підтверджено, що представництва іноземних компаній, які не мають статусу юридичної особи, не наділені адміністративною процесуальною правосуб'єктністю [15], що є важливим орієнтиром для учасників міжнародного цивільного обороту.

Повномасштабна війна суттєво вплинула на реалізацію цієї ознаки. Відповідно до ст. 26 Закону «Про правовий режим воєнного стану» [16] скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. Проте близько 20 % судів опинилися під окупацією або в зоні бойових дій. Рада суддів України 24 лютого 2022 р. прийняла рішення про невідкладні заходи для збереження функціонування судової системи [17]; 2 березня 2022 р. опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану, передбачивши, зокрема, розгляд невідкладних справ та участь у засіданнях у режимі відеоконференції [18]. Важливою проблемою стала й процесуальна правосуб'єктність юридичних осіб, які переміщували свою діяльність із зон бойових дій: питання підсудності справ та порядку отримання судових рішень в електронному вигляді нерідко породжували правові колізії [15].

6. Правоздатність і дієздатність як правовий результат наявності ознак юридичної особи. Аналіз п'яти класичних ознак юридичної особи дає змогу

перейти до ключового питання: яким чином їх сукупність породжує правоздатність і дієздатність організації як суб'єкта цивільного права. У доктрині цивільного права правоздатність і дієздатність юридичної особи нерідко розглядаються як самостійні ознаки, проте більш послідовним є підхід, за яким вони є правовим наслідком набуття організацією сукупності класичних ознак, а не додатковими самостійними характеристиками. Саме цей підхід реалізований у Проєкті ЦК України, що дає можливість чітко розмежувати ознаки, за наявності яких організація набуває статусу юридичної особи, і правові наслідки цього набуття.

За ЦК УРСР організації мали спеціальну правоздатність – могли набувати лише тих прав та обов'язків, що відповідали цілям їхньої діяльності (ст. 26). Правочини, вчинені всупереч цим цілям, визнавалися недійсними (ст. 50 ЦК УРСР). Правоздатність виникала з моменту затвердження статуту або відповідної постанови про створення. Принцип спеціальної правоздатності відображав командно-адміністративну природу господарського устрою: підприємства функціонували відповідно до планових завдань і не могли самостійно розширювати сфери своєї діяльності. Будь-який відступ від статутних цілей розцінювався як порушення державної дисципліни.

Чинний ЦК України відмовився від принципу спеціальної правоздатності на користь загальної. Стаття 92 ЦК України визначає, що юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, проте чіткого визначення дієздатності юридичної особи в цій нормі не закріплено, що є законодавчою прогалиною. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 року у справі № 911/2129/18 зазначила, що відсутність у ЦК чіткого розмежування правоздатності та дієздатності юридичних осіб на практиці породжує труднощі у вирішенні питань про юридичні наслідки дій органів, які перевищили свої повноваження. Суд вказав, що укладення правочину органом юридичної особи з перевищенням обмежень, які встановлені установчими документами, не є автоматичною підставою для визнання його недійсним. Для цього позивач (компанія) має довести злий намір або очевидну обізнаність контрагента про наявність обмежень (принцип добросовісності захисту прав третіх осіб).

Проєкт ЦК України усуває цю прогалину: у ст. 101 визначено правоздатність юридичної особи як здатність мати такі самі цивільні права і обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, що за своєю природою можуть належати лише людині. У ст. 102 визначено дієздатність юридичної особи: юридична особа набуває цивільних прав і обов'язків та здійснює і виконує їх через свої органи та/або посадових осіб, які діють відповідно до установчих документів і закону. Такий підхід є важливим кроком до усунення доктринальної невизначеності й чітко встановлює зв'язок між наявністю класичних ознак (організаційна єдність, відокремлене майно, виступ від власного імені, самостійна відповідальність, процесуальна правосуб'єктність) і виникненням правоздатності та дієздатності юридичної особи як їх правового результату. Запропоноване Проєктом розмежування узгоджується з підходами країн – членів ЄС та сприятиме уніфікації судової практики у питаннях про дійсність правочинів, укладених від імені юридичних осіб.

Висновки. Система класичних ознак юридичної особи (організаційна єдність, наявність відокремленого майна, виступ у цивільному обороті від власного імені, самостійна майнова відповідальність, здатність бути позивачем і відповідачем у суді), сформована за ЦК УРСР 1963 р., була загалом збережена чинним ЦК України 2003 р. та Проєктом ЦК України 2026 р. Водночас зміст кожної ознаки зазнав суттєвих трансформацій під впливом ринкової економіки, декомунізації, цифровізації і воєнного стану. Найбільш динамічними стали ознаки відокремленого майна (поява холдингів, питання оперативного управління) та виступу від власного імені (розвиток електронної ідентифікації, декомунізація найменувань). Найстабільнішою лишається процесуальна ознака, хоча і вона трансформується під впливом воєнного стану й електронного судочинства.

Правоздатність і дієздатність юридичної особи є правовим наслідком набуття нею сукупності класичних ознак, а не самостійними ознаками її правової природи. Проєкт ЦК України вперше законодавчо закріплює це розмежування (ст. 101–102), що усуває тривалу доктринальну прогалину чинного Кодексу та узгоджується з практикою Верховного Суду.

Найбільш радикальною новелою Проєкту ЦК України є відмова від жорсткого поділу суб'єктів на публічних і приватних та закріплення принципу рівності: держава, органи місцевого самоврядування та інші публічно-правові утворення, вступаючи в цивільні відносини, набувають статусу рівноправних учасників поряд із приватними особами. Це усуває колізії між ЦК і господарським законодавством, стабілізує правовідносини в публічно-приватному партнерстві та поширює однакові правила відповідальності на всіх учасників цивільного обороту. Принцип рівності узгоджується з актами ЄС та є логічним продовженням євроінтеграційного курсу України.

Воєнний стан виявив системні уразливості у функціонуванні юридичних осіб: тимчасова недоступність реєстрів, адаптоване судочинство, спрощені закупівельні процедури. Ці виклики підкреслюють необхідність цифрової стійкості правової інфраструктури та законодавчих резервних механізмів для надзвичайних ситуацій. Судова практика Верховного Суду, що формувалася в умовах збройного конфлікту, стала важливим джерелом доктринального осмислення правосуб'єктності організацій поза межами нормальних умов господарювання. Перспективи подальших досліджень пов'язані з комплексним аналізом механізмів «підняття корпоративної вуалі» та блокчейн-реєстрації речових прав у контексті Проєкту нового ЦК України.

Список використаних джерел

1. Бикова Л. Стефанчук прокоментував голосування за оновлений законопроєкт Цивільного кодексу. Слідство.Інфо. 28.04.2026. URL: https://www.slidstvo.info/news/stefanchuk-prokomentuvav-holosuvannia-za-onovlenyy-zakonoproiekt (дата звернення: 28.04.2026).

2. Нова редакція Цивільного кодексу: що зміниться і як підготуватися. Юрліга. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/240729_nova-redaktsya-tsivlnogo-kodeksu-shcho-zmnitsya--yak-pdgotuvatisya (дата звернення: 28.04.2026).

3. Пушкін О. А. Суб'єкти цивільного права (текст лекції). Харків : Харківська тип., 1974.

4. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1.

5. Харитонов Є. О., Саніахметова Н. О. Цивільне право України : підручник. Київ : Істина, 2003. С. 116.; Цивільне право України : курс лекцій : у 6 т. / Р. Б. Шишка та ін. ; за ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора. Харків : Еспада, 2008. Т. 1.

6. Борисова В. І. До проблем участі юридичної особи в цивільному обороті. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. наук.-практ. конф. (Харків, 25 трав. 2018 р.). Харків : ХНУВС, 2018.

7. Попова С. Поняття та ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб: питання теорії. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 4. С. 65.

8. Цивільне право. Загальна частина : навч. посіб. / О. Є. Аврамова, А. С. Горбенко, Н. О. Горобець та ін. ; за заг. ред. С. О. Сліпченка, О. Л. Зайцева. Харків : ХНУВС, 2022.

9. Zaitsev O., Iasechko S. Purchase of legal consulting and legal representation services. *Lex Humana.* 2023. Vol. 15, No. 3. Pp. 549-566.

10. Жорнокуй Ю. М., Сліпченко С. О., Жорнокуй В. Г. Корпоративні правовідносини : монографія. Харків : ЕКУС, 2021. 248 с.

11. Реєстрація юридичних осіб під час війни в Україні. Аренс і Шварц : сайт. URL: https://ahrens.kiev.ua/РЕЄСТРАЦІЯ-ЮРИДИЧНИХ-ОСІБ-ПІД-ЧАС-ВІЙНИ-УКРАЇНІ-474-ua.html (дата звернення: 16.05.2026).

12. Жуков С. Субсидіарна відповідальність у справах про банкрутство: судова практика та напрямки розвитку. *Судова влада України* : офіц. сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Prezentacia_Yukov_26_02_2021.pdf (дата звернення: 16.05.2026).

13. Пушкін О., Селіванов В. Відносини підприємництва і правовий статус їх суб'єктів. *Право України.* 1994. № 5–6.

14. Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій : Закон України від 24.05.2012 № 4865-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 49. Ст. 550.

15. Представництва, які не мають статусу юридичної особи, не наділені адміністративною процесуальною правосуб'єктністю – КАС ВС. Судова влада України : офіц. сайт. 2024. 9 серп. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1606752/ (дата звернення: 16.05.2026).

16. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 16.05.2026).

17. Рішення РСУ щодо невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні. Рада суддів України : сайт. 2022. 24 лют. URL: https://rsu.gov.ua/ua/news/opublikovano-risenna-rsu-z-pitan-suddivskoho-samovryaduvannya-ta-zabezpechennya-staloho-funkcionuvannya-sudovoyi-vladi-v-ukrayini/ (дата звернення: 16.05.2026).

18. Татулич І. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. *Chernivtsi Law School* : сайт. 2022. 27 трав. URL: https://law.chnu.edu.ua/osoblyvosti-zdiisnennia-sudochynstva-v-umovakh-voiennoho-stanu/ (дата звернення: 16.05.2026).

References

1. Bykova, L. (2026). Stefanchuk prokomentuvav holosuvannia za onovlenyi zakonoproiekt Tsyvilnoho kodeksu [Stefanchuk commented on the vote for the updated bill of the Civil Code]. Slidstvo.Info. URL: https://www.slidstvo.info/news/stefanchuk-prokomentuvav-holosuvannia-za-onovlenyy-zakonoproiekt [in Ukrainian].

2. Nova redaktsiia Tsyvilnoho kodeksu: shcho zminytsia i yak pidhuvatysia [New version of the Civil Code: what will change and how to prepare]. Yurliva. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/240729_nova-redaktsya-tsivlnogo-kodeksu-shcho-zmnitsya--yak-pdgotuvatisya [in Ukrainian].

3. Pushkin, O. A. (1974). Subiekty tsyvilnoho prava [Subjects of civil law] (text of lecture). Kharkiv: Kharkivska typ. [in Ukrainian].

4. Borysova, V. I. et al. (2011). Tsyvilne pravo [Civil law]: pidruchnyk: u 2 t. (Vol. 1). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

5. Kharytonov, Ye. O., & Saniakhmetova, N. O. (2003). Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil law of Ukraine]: pidruchnyk. Kyiv: Istyna. [in Ukrainian].

6. Borysova, V. I. (2018). Do problem uchasti yurydychnoi osoby v tsyvilnomu oboroti [On the problems of a legal entity's participation in civil turnover]. Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu [Problems of Civil Law and Procedure]: Proceedings. Kharkiv: KhNUVS. [in Ukrainian].

7. Popova, S. (2018). Poniattia ta oznaky osobystykh nemainovykh prav yurydychnykh osib: pytannia teorii [The concept and features of personal non-property rights of legal entities: theoretical issues]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, Economy and Law]*, (4), 65. [in Ukrainian].

8. Avramova, O. Ye. et al. (2022). Tsyvilne pravo. Zahalna chastyna [Civil law. General part]: navch. posib. (S. O. Slipchenko & O. L. Zaitsev, Eds.). Kharkiv: KhNUVS. [in Ukrainian].

9. Zaitsev, O., & Iasechko, S. (2023). Purchase of legal consulting and legal representation services. *Lex Humana,* 15(3), 549–566 [in English].

10. Zhornokui, Yu. M., Slipchenko, S. O., & Zhornokui, V. H. (2021). Korporatyvni pravovidnosyny [Corporate legal relations]: monohrafiia. Kharkiv: EKUS. [in Ukrainian].

11. Reiestratsiya yurydychnykh osib pid chas viiny v Ukraini [Registration of legal entities during the war in Ukraine]. Ahrens & Schwartz. URL: https://ahrens.kiev.ua [in Ukrainian].

12. Zhukov, S. Subsydiarna vidpovidalnist u spravakh pro bankrutstvo: sudova praktyka ta napriamky rozvytku [Subsidiary liability in bankruptcy cases: judicial practice and development directions]. Supreme Court of Ukraine. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Prezentacia_Yukov_26_02_2021.pdf [in Ukrainian].

13. Pushkin, A., & Selivanov, V. (1994). Vidnosyny pidpryiemnytstva i pravovyi status yikh sub'iektiv [Entrepreneurship relations and the legal status of their subjects]. *Pravo Ukrainy [Law of Ukraine],* (5–6). [in Ukrainian].

14. Pro prysvoennia yurydychnym osobam ta obiektam prava vlasnosti imen (psevdonimiv) fizychnykh osib, yuvileinykh ta sviatkovi dat, nazv i dat istorychnykh podii [On granting legal entities and property objects names of individuals, anniversary and festive dates, names and dates of historical events]: Law of Ukraine of May 24, 2012 No. 4865-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, (49), Art. 550. [in Ukrainian].

15. Predstavnytstva, yaki ne maiut statusu yurydychnoi osoby, ne nadileni administratyvnoiu protsesualnoi pravosub'iienistiu – KAS VS [Representations without legal entity status do not have administrative procedural legal capacity – ACAS SC]. Supreme Court of Ukraine. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1606752/ [in Ukrainian].

16. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law]: Law of Ukraine of May 12, 2015 No. 389-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. No. 28. Art. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 [in Ukrainian].

17. Rishennia RSU shchodo nevidkladnykh zakhodiv dlia zabezpechennia staloho funktsionuvannia sudovoi vlady v Ukraini [Decision of the Council of Judges on urgent measures to ensure sustainable functioning of the judiciary in Ukraine]. Council of Judges of Ukraine. 2022. URL: https://rsu.gov.ua [in Ukrainian].

18. Tatulych, I. (2022). Osoblyvosti zdiisnennia sudochynstva v umovakh voiennoho stanu [Features of judicial proceedings under martial law]. Chernivtsi Law School. URL: https://law.chnu.edu.ua/osoblyvosti-zdiisnennia-sudochynstva-v-umovakh-voiennoho-stanu/ [in Ukrainian].

Zaitsev Oleksii,
Candidate of Legal Sciences,
Head of the Department of Civil, Labour and Economic Law
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9530-3941

Mandryka Lyubomyr,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law
(National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute", Kharkiv)
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-6174-8724

EVOLUTION OF THE FEATURES OF A LEGAL ENTITY IN UKRAINIAN CIVIL LAW: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THREE CODIFICATIONS

The article analyzes the evolution of the legal nature of organizations as subjects of civil law in Ukraine, spanning from the Civil Code of 1963 to the current Civil Code of Ukraine of 2003 and the Draft of the new Code of Private Law (Draft Bill No. 15150, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine in its first reading on April 28, 2026). The study examines the five classical features of a legal entity: organizational unity, possession of separate property, acting in civil transactions under its own name, independent property liability, and the capacity to sue and be sued in court, alongside the legal capacity and competence of organizations. The article demonstrates that the substance of each feature has undergone a significant transformation driven by the transition to a market economy, the decommunization of names, the development of corporate law, the digitalization of civil turnover, and the legal regime of martial law.

Specifically, the study establishes that the feature of organizational unity has evolved from mandatory collectivity to a structural-functional criterion that permits legal entities with a single founder (owner). The author identifies a legislative gap, noting that the current Civil Code of Ukraine does not institutionalize the rights of economic management and operational management, which practically continue to be applied under sectoral commercial legislation. Furthermore, the article reveals the impact of the full-scale armed invasion of Ukraine by the Russian Federation on the functioning of legal entities, including the temporary unavailability of state registries, the introduction of adapted judicial procedures, and restricted timeframes for case resolution.

A conceptual shift in the new Civil Code Draft is identified: rather than a rigid separation of subjects into public and private, it introduces the principle of equality among participants in civil relations, enabling state and municipal entities to enter private relations on equal terms with other actors in civil turnover. The Draft eliminates ambiguity when concluding contracts with state entities and minimizes the risks of judicial reclassification of contractual models. The practical implications of this change include: elimination of the need for judicial reclassification of contracts between businesses and state entities; stabilization of legal relations in public-private partnerships; uniform rules of liability for all participants in civil turnover regardless of the founder's status.

The article further substantiates that the proposed model aligns with the European Union acquis and represents a logical continuation of Ukraine's Euro-integration course in the field of private law, implementing mandatory provisions of EU legal acts (directives and regulations). The study also highlights that the Draft implements a conceptual shift from the subject-classification approach (public/private legal entities) to a relational criterion, whereby the decisive factor is the nature of the relations, not the status of the subject. The principle of equality of civil relations participants is consistent with EU acquis and is a logical continuation of Ukraine's European integration course.

Key words: *subjects of civil law, legal entity, organizational unity, separate property, property liability, acting in civil transactions under its own name, independent property liability, capacity to sue and be sued.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 03.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 342.7:364.2
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-31-36

Кирдан Богдан Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9284-9930

РОЗУМНЕ ПРИСТОСУВАННЯ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ГАРАНТІЯ БЕЗБАР'ЄРНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЩОДО ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

У статті обґрунтовано розумне пристосування як процесуальну гарантію безбар'єрності цивільного судочинства щодо ветеранів війни. На підставі статей 2 і 13 Конвенції про права осіб з інвалідністю розмежовано процесуальне та розумне пристосування. Проаналізовано новели 2025–2026 років і виявлено, що потребу в пристосуванні визнано на рівні підзаконних актів та актів органів суддівського врядування, проте не закріплено в Цивільному процесуальному кодексі України.
Ключові слова: *безбар'єрність, розумне пристосування, процесуальне пристосування, цивільне судочинство, ветерани війни, доступ до правосуддя.*

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України зумовила безпрецедентне зростання чисельності ветеранів війни, значна частина яких унаслідок бойових травм має стійкі або тимчасові функціональні обмеження – фізичні (ампутації, ушкодження опорно-рухового апарату), сенсорні (втрата слуху чи зору внаслідок вибухових уражень) та психологічні (посттравматичний стресовий розлад, наслідки контузій). Реалізація такими особами конституційного права на судовий захист у порядку цивільного судочинства ускладняється сукупністю об'єктивних бар'єрів, що перешкоджають їхній повній та ефективній участі у процесі нарівні з іншими учасниками.

Емпіричні дані засвідчують, що бар'єри зростають саме там, де наявні функціональні обмеження. За результатами дослідження правових потреб ветеранів, проведеного SREO Consulting за сприяння Програми розвитку ООН в Україні, поранені ветерани «стикаються зі складнішими юридичними проблемами», ніж непоранені: щодо визнання статусу – 77 % проти 53 %, пенсій і фінансової підтримки – 86 % проти 66 %, оскарження рішень командування – 65 % проти 40 %, представництва в суді – 38 % проти 15 % [1, с. 9]. Показово, що фізичні бар'єри створюють труднощі для 31 % поранених ветеранів проти 17 % непоранених, а страх упередженого ставлення – для 27 % проти 7 % [1, с. 48]. Наведене емпірично підтверджує, що визначальним чинником ускладнень є не формальна належність особи до певної категорії, а її функціональний стан.

Упродовж 2025–2026 років в Україні сформувався якісно новий нормативний контекст. Кабінет Міністрів України затвердив принципи, критерії і межі розумного пристосування та універсального дизайну [2]; Рада суддів України схвалила методичні рекомендації щодо забезпечення безбар'єрності, інклюзивності та належної правової допомоги ветеранам і ветеранкам під час здійснення правосуддя [3]; Уряд наділив Міністерство у справах ветеранів України повноваженнями у сфері доступу ветеранів до правосуддя [4]. Проте Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) не містить ані понять процесуального чи розумного пристосування, ані механізму їх застосування судом. Відтак наукова проблема полягає не у невизнанні державою потреби в пристосуванні, а в тому, що цю потребу визнано на рівні підзаконних актів та актів органів суддівського врядування, проте не закріплено в ЦПК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика безбар'єрності правосуддя перебуває у полі уваги вітчизняної та зарубіжної науки. О. К. Волох [5], досліджуючи безбар'єрність в адміністративному судочинстві, пов'язує її з реалізацією конституційних прав у розрізі Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, проте зосереджується на фізичній доступності судів, не торкаючись цивільного процесу. О. О. Матрос [6] проаналізувала систему правової допомоги ветеранам, розкривши роль безоплатної правничої допомоги, однак поза межами дослідження залишився процесуальний вимір. В. В. Серветник [7], аналізуючи американську модель судів у справах ветеранів (Veterans Treatment Courts), доходить принципового висновку про неможливість прямого запозичення цієї моделі з огляду на конституційну заборону створення особливих судів, натомість пропонуючи процедурну адаптацію в межах чинних судів. Е. В. Тітко та К. О. Мусієнко [8] здійснили доктринальне розмежування універсального дизайну й розумного пристосування як інструментів превентивного та індивідуалізованого характеру, зосередившись на сфері праці та недискримінації. Н. В. Турлакова [9] обґрунтувала потребу впровадження принципу «ефективного доступу» через процесуальні пристосування, проте у міжнародно-правовому зрізі та стосовно адміністративного судочинства. У зарубіжній науці М. Е. Стайн, А. Сілверс, Б. А. Ергарт, та Л. П. Френсіс [10] аргументують необхідність «пристосування для кожного» (accommodating every body), за якою обов'язок пристосування ґрунтується на функціональній потребі, а не на формальному статусі.

Утім, попри наявність ґрунтовних досліджень у сфері безбар'єрності правосуддя та доступу ветеранів війни до нього, залишається невирішеним питання про

розумне пристосування як процесуальну гарантію саме цивільного судочинства, розмежування процесуального й розумного пристосування у його структурі та механізм їх реалізації в ЦПК України.

Метою статті є теоретико-правове обґрунтування розумного пристосування як процесуальної гарантії безбар'єрності цивільного судочинства щодо ветеранів війни та формулювання напрямів удосконалення цивільного процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Безбар'єрність як конституційно-правова категорія ґрунтується на приписах Основного Закону. Стаття 3 Конституції України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю; ст. 24 закріплює рівність конституційних прав і свобод; ст. 55 гарантує право на судовий захист [11]. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, затверджена розпорядженням КМУ від 14.04.2021 р. №366-р [12] визначає безбар'єрність як «загальний підхід до формування та імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності», а доступність – як «забезпечення рівного доступу всім групам населення до фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку» (далі – Стратегія). Стратегія оперує категорією «всіх груп населення», не обмежуючи безбар'єрність колом осіб з інвалідністю, що є нормативною підставою для поширення її вимог на ветеранів війни.

Ключове значення має розмежування процесуального та розумного пристосування. Стаття 2 Конвенції про права осіб з інвалідністю (далі – Конвенція) визначає: «розумне пристосування» означає внесення, коли це потрібно в конкретному випадку, необхідних і підхожих модифікацій і коректив, що не становлять непропорційного чи невиправданого тягаря, для цілей забезпечення реалізації або здійснення особами з інвалідністю нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод. Натомість ч. 1 ст. 13 Конвенції встановлює: «Держави-учасниці забезпечують особам з інвалідністю нарівні з іншими ефективний доступ до правосуддя, зокрема передбачаючи процесуальні та відповідні вікові корективи, які полегшують виконання ними своєї ефективної ролі прямих і опосередкованих учасників, у тому числі свідків, на всіх стадіях юридичного процесу». У ч. 2 цієї статті зазначено: «Щоб сприяти забезпеченню особам з інвалідністю ефективного доступу до правосуддя, держави-учасниці сприяють належному навчанню осіб, які працюють у сфері здійснення правосуддя» [13].

Зіставлення наведених приписів виявляє принципову відмінність. Конструкція ст. 2 містить застереження про «непропорційний чи невиправданий тягар», тоді як ст. 13 такого застереження не має. Це не термінологічна випадковість, а вираження ідеї, що доступ до правосуддя як передумова здійснення всіх інших прав не може ставитися в залежність від міркувань пропорційності витрат. Комітет ООН з прав осіб з інвалідністю у Загальному коментарі № 6 (2018) щодо рівності й недискримінації наголошує на двоскладовій структурі обов'язку розумного пристосування, друга складова якого обмежена межею непропорційного тягаря [14]. Міжнародні принципи та керівні положення щодо доступу до правосуддя для осіб з інвалідністю (2020) розглядають процесуальні корективи як безумовну гарантію ефективної участі [15]. Отже, процесуальне пристосування визначає обов'язковий стандарт доступності судочинства, а розумне – механізм його адаптації до потреб конкретної особи в межах, що не становлять непропорційного тягаря.

Істотним у даному випадку є аналіз новел 2025–2026 років. Відповідно до аб. 2 п. 8 Принципів, критеріїв і меж розумного пристосування та універсального дизайну, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2025 р. № 1673, передбачено припис, який має особливе доказове значення, згідно з яким «обов'язок доведення, що здійснення заходів розумного пристосування в конкретному випадку становить непропорційний або невиправданий тягар, покладається на суб'єкта впровадження» [2]. Тягар доведення непропорційності покладено не на особу, яка потребує пристосування, а на того, хто заперечує проти його здійснення. Ця конструкція узгоджується зі ст. 17-1 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [16] та змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю» [17]. Зазначене регулювання орієнтоване передусім на сферу праці та надання послуг і не має продовження в цивільному процесуальному законодавстві.

Принципово новим явищем стало рішення Ради суддів України від 22 травня 2026 р. № 13, яким схвалено Методичні рекомендації щодо забезпечення безбар'єрності, інклюзивності та належної правової допомоги ветеранам і ветеранкам під час здійснення правосуддя, Методичні рекомендації щодо етичної комунікації з ветеранами і ветеранками, які є працівниками апаратів судів (далі – Рекомендації), та Пам'ятку для працівників апарату суду щодо комунікації з ветеранами і ветеранками. Рекомендації спрямовані на формування єдиних підходів до організації судового процесу відповідно до принципів верховенства права, доступності правосуддя, безбар'єрності та інклюзивності; вони передбачають застосування принципу розумного пристосування та процесуальної пропорційності, забезпечення фізичної, інформаційної та організаційної доступності судів, гнучке призначення засідань з урахуванням лікування чи реабілітації, участь у режимі відеоконференції, допуск супроводжуючих осіб, оголошення перерв, а також підвищення кваліфікації суддів, зокрема щодо практики Європейського суду з прав людини у сфері доступу до правосуддя [3]. В. В. Серветник в межах проведеного дослідження дійшов висновку, з урахуванням американського досвіду, про необхідність залучення до розгляду і вирішення справ суддів, які пройшли спеціалізовану підготовку [7, с. 71].

Рада суддів України прямо зазначила, що Рекомендації не встановлюють особливого процесуального статусу ветерана чи ветеранки війни, не змінюють правил судочинства та не надають переваг будь-якій стороні судового процесу [3]. Це застереження має вирішальне доктринальне значення. Рада суддів України як орган суддівського врядування не наділена повноваженням змінювати процесуальний закон, а ухвалені нею акти рекомендаційного характеру не породжують процесуальних обов'язків суду. Відтак визнання потреби в пристосуванні на рівні суддівського врядування не усуває прогалини в ЦПК України.

Водночас триває формування інституційного забезпечення доступу ветеранів до правосуддя. Постановою КМУ від 1 липня 2026 р. № 902 «Про внесення змін до Положення про Міністерство у справах ветеранів України» доповнено п. 4 Положення про Міністерство

у справах ветеранів України підпунктом 2^3, за яким Мінветеранів «бере участь у забезпеченні формування та реалізації державної політики з питань забезпечення правового захисту ветеранів війни та членів їх сімей, зокрема доступу до правосуддя, у взаємодії з Мін'юстом, органами судової влади, правоохоронними органами та іншими державними органами, установами, закладами» [4]. Отже, станом на 2026 рік потребу в пристосуванні визнано на рівні як судової, так і виконавчої гілок влади, проте жоден із зазначених органів не наділений повноваженням запровадити відповідний механізм у процесуальному законі, а законодавець такого механізму не встановив. Проблема, таким чином, полягає не у визнанні потреби в пристосуванні, а у відсутності її нормативного закріплення.

Окремого обґрунтування потребує функціональний, а не статусний критерій пристосування. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» категорія ветерани війни включає: учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, учасників війни [18]. Проте наявність чи відсутність формального статусу особи з інвалідністю не завжди відображає фактичні бар'єри: частина ветеранів із реальними функціональними обмеженнями (наслідки контузій, часткова втрата слуху, психологічні розлади) такого статусу не набуває. Методологічно продуктивним є підхід М. Е. Стайна, А. Сілверс, Б. А. Ергарта, та Л. П. Френсіс [10, p. 692], за яким обов'язок пристосування доцільно пов'язувати з функціональною потребою особи, а не з належністю до формально визначеної групи. Показово, що наявні механізми долають бар'єри іншої природи. Як зазначає О. О. Матрос, система безоплатної правничої допомоги «робить юридичну допомогу доступною для вразливих категорій населення», що є особливо суттєвим для ветеранів війни, багато з яких перебувають у складному матеріальному, психологічному або соціальному становищі [6, с. 75]. Проте усунення економічного бар'єра доступу до правничої допомоги не усуває функціонального бар'єра участі в судовому засіданні: забезпечення особи адвокатом не робить процес доступним для ветерана, який не може прибути до суду чи сприймати усну інформацію. Відтак безбар'єрність цивільного судочинства не вичерпується доступністю правничої допомоги і потребує самостійних процесуальних механізмів.

Об'єктивний характер потреби в пристосуванні підтверджується й аналізом чинного регулювання поза межами процесу. Аналізуючи ст. 17-1 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», Е. В. Тітко та К. О. Мусієнко обґрунтовано критикують формулювання «у разі потреби, визначеної роботодавцем», зауважуючи, що потреба в розумному пристосуванні виникає об'єктивно – через неможливість особи реалізовувати права нарівні з іншими, – а не внаслідок її визнання зобов'язаним суб'єктом [8, с. 373]. Аналогічний висновок є справедливим і для цивільного судочинства: функціональний бар'єр є обставиною, яку суд встановлює, а не питанням, яке він вирішує на власний розсуд. Наведені вище дані про 77 % проти 53 % емпірично підтверджують цю логіку [1, с. 9].

Такий підхід узгоджується із засадничими приписами процесуального закону. У ч. 1 ст. 2 ЦПК України зазначено, що: «Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави», а у ч. 2 цієї статті передбачено, що суд та учасники судового процесу «зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі». Згідно з п. 2 ч. 3 ст. 2 ЦПК України засадою цивільного судочинства є рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом [19]. З огляду на це, ефективний захист прав ветерана, який не може реально брати участь у процесі через функціональний бар'єр, залишається декларативним, а формальна рівність без урахування бар'єра не забезпечує рівності фактичної.

Водночас потребує розмежування дві категорії ветеранів, позаяк конструкція розумного пристосування генетично пов'язана з інвалідністю. Стосовно ветеранів, визнаних особами з інвалідністю внаслідок війни, розумне пристосування застосовується безпосередньо. Натомість щодо ветеранів, які мають об'єктивні функціональні обмеження, проте не набули відповідного статусу, підставою виступає сам бар'єр, установлений судом у конкретній справі, а юридичним підґрунтям – насамперед процесуальне пристосування за ст. 13 Конвенції [13], яке зумовлюється не наявністю інвалідності, а потребою забезпечити ефективну участь особи у судовому процесі. Такий двоскладовий підхід узгоджується і з висновком В. В. Серветника [7, с. 70] про неприпустимість створення для ветеранів окремої ланки судової системи, як діє ця інституція у США.

ЦПК України містить окремі інструменти, що потенційно забезпечують можливість безбар'єрності, проте застосовуються неповною мірою. Так, ч. 1 ст. 212 ЦПК України передбачає, що «Учасник справи, його представник має право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або у приміщенні іншого суду за умови наявності в суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, крім випадків, коли явка цього учасника справи в судове засідання визнана судом обов'язковою» [19]. Зазначена норма закладає дистанційну участь як право учасника, яке зумовлене технічною можливістю суду, а не як обов'язок суду вжити заходів для подолання бар'єра. Стаття 11 ЦПК України закріплює принцип пропорційності у цивільному судочинстві, за яким суд визначає порядок здійснення провадження, враховуючи завдання судочинства та забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами. Проте жодна з наведених норм не встановлює обов'язку суду виявляти функціональні бар'єри, не визначає процедури заявлення клопотання про пристосування та розподілу тягаря доведення непропорційності, а тому не утворює цілісної гарантії безбар'єрності [19].

З огляду на викладене вважаємо за доцільне окреслити такі напрями вдосконалення ЦПК України. Перший напрям полягає у доповненні основних засад цивільного судочинства (ч. 3 ст. 2) засадою доступності (безбар'єрності) цивільного судочинства, що надало б безбар'єрності статусу самостійного процесуального принципу. Другий напрям передбачає закріплення обов'язку суду забезпечувати процесуальне пристосування як безумовний стандарт фізичної, інформаційної, цифрової та комунікативної доступності процесу незалежно від міркувань пропорційності витрат, що відповідало б статті 13 Конвенції про права осіб з інвалідністю. Третій напрям стосується запровадження механізму клопотання учасника справи про процесуальне чи розумне пристосування

з покладенням тягаря доведення непропорційності на сторону, яка проти нього заперечує, за моделлю, запровадженою постановою КМУ від 17.12.2025 р. № 1673 «Про затвердження принципів, критеріїв і меж розумного пристосування та універсального дизайну». Четвертий напрям полягає в перетворенні дистанційної участі (стаття 212 ЦПК України) з можливості, зумовленої технічною спроможністю суду, на інструмент безбар'єрності, застосовуваний за наявності доведеного функціонального бар'єра. П'ятий напрям стосується систематичного підвищення обізнаності суддів та працівників апарату суду, що прямо випливає з ч. 2 ст. 13 Конвенції про права осіб з інвалідністю і вже передбачене Рекомендаціями Ради суддів України, проте потребує законодавчого закріплення.

Універсальність запропонованого підходу виявляється й у можливості його поширення за межі цивільного судочинства. Ветерани війни є учасниками адміністративних справ, зокрема у спорах з органами пенсійного забезпечення та соціального захисту, а тому механізм процесуального й розумного пристосування може бути з відповідними змінами впроваджений і до КАС України [20]. На потребу забезпечення безбар'єрності в адміністративному судочинстві слушно звертає увагу О. К. Волох [5, с. 82], а Н. В. Турлакова [9, с. 142] обґрунтовує це з позицій міжнародних стандартів. Відтак запропоновані зміни доцільно розглядати як складову єдиного міжгалузевого стандарту безбар'єрності судочинства.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави розглядати розумне пристосування як процесуальну гарантію безбар'єрності цивільного судочинства щодо ветеранів війни, що охоплює дві складові: безумовне процесуальне пристосування (ст. 13 Конвенції про права осіб з інвалідністю), яке утворює обов'язковий стандарт доступності процесу й не обмежується критерієм непропорційного тягаря, та розумне пристосування у власному значенні (ст. 2 Конвенції про права осіб з інвалідністю), що виступає інструментом індивідуалізованої корекції та обмежується цією межею.

Установлено, що у 2025–2026 роках в Україні сформувалися нормативна (постанова КМУ № 1673), рекомендаційна (рішення Ради суддів України № 13) та інституційна (постанова КМУ № 902) передумови безбар'єрності правосуддя, однак усі вони не закріплені на законодавчому рівні: Рада суддів України прямо зазначила, що Рекомендації не змінюють правил судочинства, а тому потреба в пристосуванні визнана, але не забезпечена процесуальними механізмами реалізації. Обґрунтовано, що підставою пристосування має бути об'єктивний функціональний бар'єр, а не формальний статус особи, що підтверджується як доктринально, так і емпірично. Сформульовано п'ять напрямів удосконалення ЦПК України. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням конкретних редакцій процесуальних норм, дослідженням практики застосування Рекомендацій Ради суддів України, а також поширенням запропонованої моделі на адміністративне судочинство.

Список використаних джерел

1. Опитування щодо правових потреб ветеранів/-ок та членів їхніх сімей : звіт за результатами комплексного дослідження П. Малгорн, М. Ерлер ; SREO Consulting ; Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні. Київ, 2025. 102 с. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-02/veteransreport-3-upd_0.pdf (дата звернення: 15.07.2026).
2. Про затвердження принципів, критеріїв і меж розумного пристосування та універсального дизайну : постанова Кабінету Міністрів України від 17.12.2025 № 1673. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1673-2025-п (дата звернення: 15.07.2026).
3. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо комунікації з ветеранами/ветеранками, які є працівниками апаратів судів, Методичних рекомендацій щодо забезпечення безбар'єрності, інклюзивності та належної правової допомоги ветеранам/ветеранкам під час здійснення правосуддя, Пам'ятки для працівників апарату суду щодо комунікації з ветеранами/ветеранками : рішення Ради суддів України від 22.05.2026 № 13. URL: https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-13-vid-22052026-u-f2fa8dc5b9.pdf (дата звернення: 15.07.2026).
4. Про внесення змін до Положення про Міністерство у справах ветеранів України : постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.2026 № 902. Урядовий кур'єр. 2026. 11 лип. № 145.
5. Волох О. К. Питання безбар'єрності в адміністративному судочинстві України. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 4. С. 80–84. DOI: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-93-80-84
6. Матрос О. О. Система правової допомоги ветеранам війни та внутрішньо переміщеним особам в Україні. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука.* 2026. Вип. 2. С. 73–77. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-1351/2026-2-11
7. Серветник В. В. Справедливе правосуддя для ветеранів. Перспективи адаптації американської моделі ветеранських судів в Україні. *Науковий вісник: Державне управління*. 2025. Вип. 1 (17). С. 67–72. DOI: https://doi.org/10.32689/2618-0065-2025-1(17)-09
8. Тітко Е. В., Мусієнко К. О. Дотримання принципу розумного пристосування для осіб з інвалідністю як складова протидії дискримінації: міжнародні стандарти та правове забезпечення в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. Т. 3, № 2. С. 365–378. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.51
9. Турлакова Н. В. Загальна характеристика міжнародно-правових стандартів забезпечення доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних в контексті адміністративного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2025. Вип. 89, ч. 3. С. 138–145. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.20
10. Stein M. A., Silvers A., Areheart B. A., Francis L. P. Accommodating Every Body. The University of Chicago Law Review. 2014. Vol. 81, № 2. P. 689–757. URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/uclrev/vol81/iss2/5/ (дата звернення: 15.07.2026).
11. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 15.07.2026).
12. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-р (дата звернення: 15.07.2026).
13. Конвенція про права осіб з інвалідністю : Конвенція ООН від 13.12.2006 : ратифікована Законом України від 16.12.2009 № 1767-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 15.07.2026).

14. General Comment No. 6 (2018) on equality and non-discrimination : Committee on the Rights of Persons with Disabilities. CRPD/C/GC/6. 2018. URL: https://docs.un.org/en/CRPD/C/GC/6 (дата звернення: 15.07.2026).

15. International Principles and Guidelines on Access to Justice for Persons with Disabilities : Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Geneva, 2020. URL: https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-disability/international-principles-and-guidelines-access-justice-persons-disabilities (дата звернення: 15.07.2026).

16. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12 (дата звернення: 15.07.2026).

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю : Закон України від 15.01.2025 № 4219-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4219-20 (дата звернення: 15.07.2026).

18. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12 (дата звернення: 15.07.2026).

19. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 15.07.2026).

20. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 15.07.2026).

References

1. Malhorn, P., & Erler, M. (2025). *Opytuvannia shchodo pravovykh potreb veteraniv/-ok ta chleniv yikhnikh simei: zvit za rezultatamy kompleksnoho doslidzhennia* [Survey on the legal needs of veterans and their family members: comprehensive research report]. Kyiv: SREO Consulting, United Nations Development Programme in Ukraine. Retrieved from https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-02/veteransreport-3-upd_0.pdf [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia pryntsypiv, kryteriiv i mezh rozumnoho prystosuvannia ta universalnoho dyzainu [On approval of the principles, criteria and limits of reasonable accommodation and universal design] : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 17.12.2025 No. 1673. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1673-2025-п [in Ukrainian].

3. Pro skhvalennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo komunikatsii z veteranamy/veterankamy, yaki ye pratsivnykamy aparativ sudiv, Metodychnykh rekomendatsii shchodo zabezpechennia bezbariernosti, inkliuzyvnosti ta nalezhnoi pravovoi dopomohy veteranam/veterankam pid chas zdiisnennia pravosuddia, Pamiatky dlia pratsivnykiv aparatu sudu shchodo komunikatsii z veteranamy/veterankamy [On approval of the Methodological recommendations on communication with veterans who are employees of court staff, the Methodological recommendations on ensuring barrier-free access, inclusiveness and proper legal aid to veterans during the administration of justice, and the Memo for court staff on communication with veterans] : Decision of the Council of Judges of Ukraine of 22.05.2026 No. 13. Retrieved from https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-13-vid-22052026-u-f2fa8dc5b9.pdf [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro Ministerstvo u spravakh veteraniv Ukrainy [On amendments to the Regulation on the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine] : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 01.07.2026 No. 902. Uriadovyi kurier – Government Courier, 145 [in Ukrainian].

5. Volokh, O. K. (2025). Pytannia bezbariernosti v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy [Accessibility issues in Ukrainian administrative judiciary]. *Pravovyi chasopys Donbasu – Law Journal of Donbass,* 4, 80–84. https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-93-80-84 [in Ukrainian].

6. Matros, O. O. (2026). Systema pravovoi dopomohy veteranam viiny ta vnutrishno peremishchenym osobam v Ukraini [Legal aid system for war veterans and internally displaced persons in Ukraine]. *Sotsialna robota ta psykholohiia: osvita i nauka – Social Work and Psychology: Education and Science*, 2, 73–77. https://doi.org/10.32782/3041-1351/2026-2-11 [in Ukrainian].

7. Servetnyk, V. V. (2025). Spravedlyve pravosuddia dlia veteraniv. Perspektyvy adaptatsii amerykanskoi modeli veteranskykh sudiv v Ukraini [Fair justice for veterans. Prospects for adapting the American model of veterans courts in Ukraine]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Bulletin: Public Administration*, 1(17), 67–72. https://doi.org/10.32689/2618-0065-2025-1(17)-09 [in Ukrainian].

8. Titko, E. V., & Musiienko, K. O. (2026). Dotrymannia pryntsypu rozumnoho prystosuvannia dlia osib z invalidnistiu yak skladova protydii dyskryminatsii: mizhnarodni standarty ta pravove zabezpechennia v Ukraini [Compliance with the principle of reasonable accommodation for persons with disabilities as a component of combating discrimination: international standards and legal support in Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, 3(2), 365–378. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.51 [in Ukrainian].

9. Turlakova, N. V. (2025). Zahalna kharakterystyka mizhnarodno-pravovykh standartiv zabezpechennia dostupu do pravosuddia u spravakh shchodo zakhystu prav, svobod ta interesiv viiskovosluzhbovtsiv ta viiskovozoboviazanykh v konteksti administratyvnoho sudochynstva [General characteristics of international legal standards for ensuring access to justice in cases concerning the protection of the rights, freedoms, and interests of military personnel and conscripts within administrative proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 89(3), 138–145. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.20 [in Ukrainian].

10. Stein, M. A., Silvers, A., Areheart, B. A., & Francis, L. P. (2014). Accommodating Every Body. *The University of Chicago Law Review*, 81(2), 689–757.

11. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] : Law of Ukraine of 28.06.1996 No. 254k/96-VR. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр [in Ukrainian].

12. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku [On approval of the National Strategy for creating a barrier-free space in Ukraine for the period up to 2030] : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 14.04.2021 No. 366-r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-р [in Ukrainian].

13. Konventsiia pro prava osib z invalidnistiu [Convention on the Rights of Persons with Disabilities] : UN Convention of 13.12.2006, ratified by the Law of Ukraine of 16.12.2009 No. 1767-VI. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 [in Ukrainian].

14. Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2018). General Comment No. 6 (2018) on equality and non-discrimination (CRPD/C/GC/6). Retrieved from https://docs.un.org/en/CRPD/C/GC/6

15. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2020). International Principles and Guidelines on Access to Justice for Persons with Disabilities. Geneva. Retrieved from https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-disability/international-principles-and-guidelines-access-justice-persons-disabilities [on English].

16. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini [On the fundamentals of social protection of persons with disabilities in Ukraine] : Law of Ukraine of 21.03.1991 No. 875-XII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12 [in Ukrainian].

17. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia prava osib z invalidnistiu na pratsiu [On amendments to certain legislative acts of Ukraine on ensuring the right of persons with disabilities to work] : Law of Ukraine of 15.01.2025 No. 4219-IX. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4219-20 [in Ukrainian].

18. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu [On the status of war veterans, guarantees of their social protection] : Law of Ukraine of 22.10.1993 No. 3551-XII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12 [in Ukrainian].

19. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] : Law of Ukraine of 18.03.2004 No. 1618-IV. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 [in Ukrainian].

20. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] : Law of Ukraine of 06.07.2005 No. 2747-IV. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 [in Ukrainian].

Kyrdan Bohdan,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Civil Law and Procedure,
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9284-9930

REASONABLE ACCOMMODATION AS A PROCEDURAL GUARANTEE OF THE BARRIER-FREE NATURE OF CIVIL PROCEEDINGS FOR WAR VETERANS

The article substantiates reasonable accommodation as a procedural guarantee of the barrier-free nature of civil proceedings for war veterans. The armed aggression of the russian federation against Ukraine has significantly increased the number of veterans with permanent or temporary functional limitations –physical, sensory and psychological –whose effective participation in civil proceedings is impeded by objective barriers. Empirical data cited in the literature indicate that approximately 77 % of wounded veterans face difficulties in obtaining their status, compared with approximately 53 % among those not wounded, which confirms that the decisive factor is functional condition rather than formal category. Drawing on Article 2 and Article 13 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the author distinguishes procedural accommodation from reasonable accommodation: the wording of Article 2 contains the reservation concerning a disproportionate or undue burden, whereas Article 13 contains no such reservation, since access to justice as a precondition for the exercise of all other rights cannot be made dependent on considerations of proportionality of costs. The study analyses the developments of 2025–2026: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1673 of 17 December 2025, which placed the burden of proving a disproportionate burden on the entity responsible for implementation; Decision of the Council of Judges of Ukraine No. 13 of 22 May 2026, which approved methodological recommendations on barrier-free access for veterans in the administration of justice; and Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 902 of 1 July 2026, which empowered the Ministry of Veterans Affairs in the field of access to justice. It is demonstrated that all these instruments remain outside procedural law: the Council of Judges expressly stated that the recommendations do not establish a special procedural status of a veteran and do not alter the rules of judicial procedure, since acts of a recommendatory nature belong to soft law and do not create procedural obligations of the court. Accordingly, the need for accommodation has been recognised but not operationalised. The author substantiates a functional rather than a status-based criterion of accommodation and formulates five directions for improving the Civil Procedure Code of Ukraine, including enshrining the principle of accessibility of proceedings, the court's duty to provide procedural accommodation, a mechanism for requesting accommodation with an appropriate allocation of the burden of proof, transforming remote participation into an instrument of barrier-free justice, ensuring communication accessibility and raising judges' awareness. Prospects for further research are connected with drafting specific procedural provisions and extending the proposed model to administrative proceedings.

Key words: *barrier-free environment, reasonable accommodation, procedural accommodation, civil proceedings, war veterans, access to justice.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

Заява про використання штучного інтелекту. *Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту (Claude, розробник – компанія Anthropic) використовувалися як допоміжний засіб для мовностилістичного редагування, технічного впорядкування та структурування тексту, перекладу окремих елементів статті англійською мовою. Штучний інтелект не застосовувався для генерування наукових результатів, формулювання висновків чи створення бібліографічних посилань без подальшого самостійного опрацювання автором.*

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-37-41

Колєснік Тетяна Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор,
директор Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9167-4072

Сиротюк Вероніка Віталіївна,
здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-9541-7413

ІНДИВІДУАЛЬНІ ТРУДОВІ СПОРИ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ЕФЕКТИВНОГО ВИРІШЕННЯ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено основні ознаки індивідуальних трудових спорів, що відрізняють їх від інших правових конфліктів та проаналізовано причини їх виникнення. Обґрунтовано необхідність нормативного закріплення поняття «індивідуального трудового спору» в Кодексі законів про працю України. Окреслено вплив індивідуальних трудових спорів на стабільність трудових правовідносин загалом та особливості порядку розгляду індивідуальних трудових спорів в умовах воєнного стану. Окрему увагу у статті акцентовано на необхідності оновлення механізмів врегулювання індивідуальних трудових спорів шляхом медіації з метою їх адаптації до сучасних викликів. Визначено нові підходи до забезпечення балансу інтересів сторін трудових правовідносин у надзвичайних ситуаціях, що може стати підґрунтям для подальшого реформування трудового законодавства України.
Ключові слова: *індивідуальний трудовий спір, працівник, роботодавець, трудові правовідносини, комісія по трудових спорах, медіація, захист трудових прав.*

Постановка проблеми. Збройна агресія рф проти України спричинила глибокі соціально-економічні зміни. Зокрема, примусове переселення, мобілізація працівників, призупинення дії трудового договору, руйнування підприємств, установ, організацій та порушення комунікації між сторонами, безпосередньо вплинули на сферу праці й зумовили масове зростання кількості трудових конфліктів. За таких умов ключовим завданням сьогодні для збереження кадрового потенціалу постає забезпечення балансу інтересів, прав та обов'язків сторін трудових правовідносин.

Задля ефективного вирішення конфліктів, що виникають в межах трудових правовідносин між працівником і роботодавцем та подальшого запобігання їх виникненню, необхідно насамперед вдосконалювати механізми досудового та судового врегулювання спорів, а також, з метою запровадження гнучких процедур захисту трудових прав – приділяти особливу увагу адаптації трудового законодавства України до реалій сьогодення. При цьому, зміни в трудовому законодавстві мають враховувати не лише специфіку обставин пов'язаних із збройним конфліктом, а й забезпечувати належний рівень соціального захисту працівників, підтримувати функціонування підприємств, установ та організацій, а також створювати умови для швидкого відновлення економіки після завершення бойових дій.

Актуальність обраної теми також обґрунтовується тим, що дослідження сучасних механізмів вирішення індивідуальних трудових спорів потребує особливої уваги, як науковців так і практиків, оскільки в умовах воєнного стану необхідно не лише забезпечувати належний баланс між правами працівника та законними інтересами роботодавця, а й приділяти значну увагу пошуку оптимальних шляхів удосконалення гнучкості та адаптованості правового регулювання до сучасних викликів. Науковий аналіз механізмів захисту трудових прав у період дії воєнного стану дозволяє не лише оцінити ефективність чинних процедур, а й сприяє формуванню комплексних підходів запобігання виникненню конфліктів в сфері праці, підвищенню рівня правової культури

учасників трудових правовідносин та посиленні ролі державних інституцій у забезпеченні соціально-трудової стабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання індивідуальних трудових спорів та способів їх вирішення є предметом численних наукових досліджень. Водночас аналіз наявних праць свідчить про недостатнє теоретичне висвітлення аспектів ефективного врегулювання трудових конфліктів в умовах воєнного стану.

У наукових дослідженнях теоретико-правових засад індивідуальних трудових спорів О. М. Ярошенко визначає їх як неврегульовані розбіжності між працівником і роботодавцем щодо укладення, виконання та розірвання трудового договору чи дотримання норм трудового законодавства, що передані на вирішення юрисдикційного органу [1, с. 322]. Підтримуючи класичний підхід до розуміння сутності індивідуального трудового спору, науковці Т. В. Колєснік та М. М. Клемпарський у своїх працях акцентують увагу на необхідності забезпечення балансу інтересів сторін трудових правовідносин та підвищення ролі досудових форм врегулювання спорів у сучасних соціально-економічних умовах [2, с. 174].

С. В. Венедіктов у своїх працях розглядає питання реформування трудового законодавства України, зокрема в частині гармонізації національних норм із міжнародними стандартами. Автор наголошує на необхідності комплексного оновлення законодавства, відходу від застарілих положень Кодексу законів про працю та впровадження гнучких механізмів, які відповідають світовим стандартам, що набуває особливої актуальності в сучасних реаліях [3].

Аналізуючи вищенаведене слід констатувати, що переважна більшість наукових напрацювань зосереджена на загальнотеоретичних аспектах, тоді як специфіка функціонування механізмів захисту трудових прав в умовах дестабілізації потребує подальшого комплексного дослідження зазначеної проблематики та розроблення ефективних правових інструментів, спрямованих на забезпечення оперативного та справедливого вирішення індивідуальних трудових спорів.

Метою статті є комплексний аналіз механізмів вирішення індивідуальних трудових спорів в умовах воєнного стану та розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо їх адаптації задля забезпечення ефективного захисту прав працівників.

Виклад основного матеріалу. Реалізація права на працю невіддільна від конфліктів. З часом розвиток суспільства суттєво змінив їхню природу – від стихійних протестів часів індустріалізації до чітко врегульованих правовими нормами процедур вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів.

Варто зауважити, що окрема глава Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) має назву «Індивідуальні трудові спори», однак вона не містить дефініції цього поняття. Зазначена глава розпочинається зі ст. 221 КЗпП України, яка визначає перелік органів, уповноважених розглядати такі спори, а саме: комісії з трудових спорів та місцеві загальні суди [4].

Однак у проєкті Закону України «Про працю» індивідуальний трудовий спір визначається як «розбіжності між працівником і роботодавцем, що виникають після укладення трудового договору, до його укладення або після його припинення». Утім слід зазначити, якщо розбіжність – це стан, то спір – це дія. Розбіжність (Disagreement) – це наявність різних поглядів, оцінок або інтересів. Спір (Dispute) – це процес, коли розбіжність виходить назовні у вигляді юридичних протистоянь, активної дії. У разі розбіжностей може виникнути як колективний трудовий спір, так і індивідуальний. Індивідуальний трудовий спір – це юридичний спір, що виникає у разі пред'явлення позову до суду [5]. З викладеного випливає, що дефініція індивідуального трудового спору досі не закріплена на законодавчому рівні. Це спричиняє труднощі у правозастосовній практиці, зокрема, під час визначення компетенції органів, уповноважених розглядати такі спори, а отже – потребує подальшого теоретичного осмислення та уніфікації в правовому полі.

Узагальнення наукових позицій дає підстави визначити індивідуальний трудовий спір як розбіжності між роботодавцем і працівником (або особою, яка раніше перебувала з ним у трудових відносинах), що виникли через порушення однією зі сторін трудового договору чи норм законодавства про працю. Обґрунтоване доктринальне визначення усуває нормативну невизначеність та забезпечує уніфікацію правозастосовної практики.

Принагідно відзначити, що специфіка індивідуальних трудових спорів, на відміну від майнових чи управлінських правових конфліктів, полягає соціально-захисній функції спрямованій на забезпечення права на працю, гідних умов життєдіяльності та соціального захисту працівника.

Враховуючи зазначене слід відмітити, що індивідуальні трудові спори є важливим інструментом реалізації принципу соціальної справедливості у сфері праці. У сучасних умовах нормативно-правові акти мають передбачати такий механізм вирішення індивідуальних трудових спорів, що відповідав би характеристикам ефективності, об'єктивності, гнучкості, професіоналізму, соціальної справедливості та процесуальної рівності сторін трудових спорів. Однак, станом на сьогоднішній день національний механізм вирішення індивідуальних трудових спорів не повністю відповідає встановленим критеріям. Зокрема, з таких причин: окремі інститути вирішення спорів в українському трудовому праві не є чітко розробленими та деталізованими; понятійний апарат непослідовний; є неузгодженість окремих нормативних актів та значні правові прогалини в процесі організації вирішення трудових спорів; правова природа індивідуальних трудових спорів у законодавстві не відображена [6, с. 96].

Слід зазначити, що індивідуальні трудові спори є невід'ємним елементом системи трудових правовідносин, що безпосередньо відображають суперечності між її сторонами під час реалізації їхніх прав та обов'язків. Ефективному врегулюванню цих конфліктів заважають дві ключові проблеми: по-перше, колізійність правозастосування та неоднакове тлумачення норм через нечіткість положень КЗпП України, що унеможливлює формування єдиної судової практики; по-друге, низький рівень правової обізнаності працівників. Остання проблема перешкоджає розв'язанню спорів на ранніх етапах і призводить до того, що звернення до компетентних органів відбувається вже після набуття порушеннями системного характеру.

Також слід зазначити, що поза правовим полем джерелом конфліктів у сфері праці часто стають особистісні суперечності між працівником і роботодавцем, викликані браком довіри та порушенням комунікації в колективі. Ці деструктивні чинники посилюються через недосконалість менеджменту, коли рішення керівництва базуються на суб'єктивному ставленні, а не на оцінці ефективності праці. З огляду на це, людський фактор є критично важливим для стабільності трудових відносин, оскільки навіть досконале законодавство не здатне повністю нівелювати ризики міжособистісних конфліктів.

Запроваджений Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [7] правовий режим регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану став необхідним кроком для адаптації економіки та збереження соціальної стабільності. Цей механізм створив правову основу для оперативних рішень, збалансувавши конституційні права працівників та інтереси держави. Проте, комплексний аналіз правозастосування свідчить, що накопичення об'єктивних та суб'єктивних суперечностей у цей період призводить до деформації захисних функцій права, провокуючи індивідуальні трудові спори. Попри дестабілізуючий характер, такі конфлікти мають конструктивний потенціал, адже маркують недоліки чинного законодавства. Це в свою чергу актуалізує потребу в модернізації регулятивних засобів через розбудову соціального діалогу та системне підвищення правової обізнаності учасників трудових правовідносин.

Водночас, слід зауважити, що вказаний Закон України № 2136-IX не регулює порядок розгляду індивідуальних трудових спорів, оскільки його основною метою є насамперед встановлення тимчасових механізмів організації трудових відносин. Отже, питання, пов'язані з індивідуальними трудовим спорами, продовжують регулюватися КЗпП України, тоді як Закон України № 2136-IX має превентивне та адаптаційне спрямування, орієнтоване на підтримку стабільного й безперервного функціонування підприємств.

Вище зазначене свідчить про необхідність модернізації регулятивних механізмів на засадах соціального діалогу. Ефективним інструментом у цій сфері виступають процедури внутрішнього розгляду роботодавцями звернень працівників. Зважаючи на відсутність чітких вимог до таких процедур у національному законодавстві, орієнтиром мають слугувати стандарти Міжнародної організації праці. Насамперед це стосується Рекомендації № 94 щодо консультацій та співробітництва між роботодавцями і працівниками на рівні підприємства (1952 р.) та Рекомендації № 130 щодо розгляду скарг на підприємствах (1967 р.) [8; 9]. Наднаціональні норми, зокрема пункт 1 Рекомендації № 94, безпосередньо вказують на важливість локальних консультацій із питань спільного інтересу, які не врегульовані колективними договорами чи іншими стандартними процедурами визначення умов праці, що закладає тривкий фундамент для запобігання індивідуальним спорам.

Згідно з пунктами 2 і 3 Рекомендації МОП № 130, кожен працівник має право на безпечне подання та належний розгляд скарги щодо будь-яких дій роботодавця, які суперечать умовам договорів, локальних актів, законодавству чи професійній практиці. Водночас в Україні, попри те, що ст. 224 КЗпП України визначає комісію з трудових спорів (КТС) як обов'язковий первинний орган досудового врегулювання таких розбіжностей, цей інститут залишається малоефективним. У сучасних реаліях на більшості підприємств КТС функціонують суто формально або не створені взагалі, а поверхневий розгляд справ і брак правової кваліфікації їхніх членів унеможливлюють дієвий захист прав працівників.

У сучасних реаліях на більшості підприємств КТС функціонують суто формально або не створені взагалі, а поверхневий розгляд справ і брак правової кваліфікації їхніх членів унеможливлюють дієвий захист прав працівників. Крім того, присутність представників роботодавця у складі комісії породжує конфлікт інтересів і підриває принципи об'єктивності та неупередженості. Через ризик адміністративного тиску та загрозу звільнення працівники уникають цього способу захисту.

Ефективною та більш незалежною альтернативою цьому інституту на сучасному етапі постає медіація, застосування якої регламентовано ст. 222-1 КЗпП України та регулюється Законом України «Про медіацію» [10]. Відповідно до нормативного визначення медіація є позасудовою добровільною, конфіденційною та структурованою процедурою, під час якої сторони за допомогою медіатора намагаються запобігти виникненню або врегулювати спір шляхом переговорів. Завдяки принципу вільного волевиявлення працівника та роботодавця забезпечується паритетність сторін і взаємна повага. Важливою перевагою цього інструменту є конфіденційність, що гарантує нерозголошення деталей конфлікту й дозволяє підприємствам зберегти ділову репутацію. Крім того, медіація забезпечує високу оперативність розв'язання спорів, мінімізує фінансові витрати сторін та суттєво знижує навантаження на судову систему.

Гнучкість медіації дозволяє сторонам розробляти індивідуальні, взаємовигідні рішення з урахуванням реальних інтересів і можливостей працедавця та працівника. На відміну від формалізованих процедур КТС чи суду, цей інструмент спрямований на реальне досягнення консенсусу, що дозволяє не лише врегулювати спір, а й зберегти подальшу конструктивну співпрацю сторін. Попри очевидні переваги альтернативних засобів, ключовим інститутом правового захисту у сфері праці залишається звернення до суду, що зумовлено високою юридичною силою його рішень, обов'язковістю їх виконання та процесуальними гарантіями неупередженості.

Водночас дискусійне питання щодо створення спеціалізованих трудових судів наразі є економічно та практично недоцільним, оскільки дані судової статистики підтверджують належний рівень захисту соціально-трудових прав чинною юрисдикційною системою. Відтак, реформування цієї сфери має бути комплексним, а його базисом має стати новий Трудовий кодекс України, здатний забезпечити стабільний баланс інтересів сторін.

Саме тому загальні суди об'єктивно залишаються головним та найбільш авторитетним інструментом захисту прав працівників. Будь-які спроби штучного виокремлення трудової юстиції за нинішніх умов лише створять невиправдане навантаження на державний бюджет без реального підвищення якості правосуддя. Водночас, виклики воєнного стану (міграція населення, руйнування інфраструктури) вимагають забезпечення реального доступу до правосуддя в екстремальних умовах. Модернізація цього механізму потребує не лише матеріально-процесуальних змін, а й розширення можливостей дистанційного судочинства, зміцнення альтернативних способів урегулювання спорів та підвищення правової обізнаності громадян. Такий комплексний підхід є ключовим для формування гнучкої моделі вирішення індивідуальних трудових конфліктів в умовах воєнного стану. З урахуванням викладеного слід виокремити основні напрями удосконалення правового механізму вирішення індивідуальних трудових спорів.

По-перше, тимчасова адаптація процесуальних строків, що включала б гнучкі строки звернення до суду для працівників, які вимушено перебувають на тимчасово окупованих територіях, у районах ведення активних бойових дій та/або на військовій службі, а також можливість відновлення пропущених строків за спрощеною процедурою. Гнучкі підходи до визначення та поновлення процесуальних строків сприяли б підвищенню рівня доступності правосуддя та дозволили б уникнути ситуацій, коли працівник формально втрачає право на судовий захист лише через обставини, що не залежать від його волі.

По-друге, підвищення обізнаності працівників про альтернативні способи вирішення трудових спорів, зокрема шляхом впровадження медіації доступної для широкого кола працівників у різних регіонах України. Розширення можливостей для застосування медіації як доступного та швидкого способу розв'язання трудових спорів сприятиме зменшенню навантаження на судову систему та забезпечить працівників додатковим інструментом відновлення порушених прав.

По-третє, запровадження спеціальних гарантій для вразливих категорій працівників (учасники бойових дій, військовослужбовці звільнені з військової служби, демобілізовані особи, внутрішньо переміщені особи), що потребують особливої уваги та підтримки від держави для реалізації їх конституційного права на працю в умовах воєнного стану. Запровадження спеціальних гарантій передбачає спрощені процедури підтвердження стажу та факту існування трудових правовідносин для зазначеної категорії працівників у разі втрати документів, забезпечення пріоритетного та прискореного розгляду їх трудових спорів, а також створення окремих правових інструментів для поновлення доступу до соціальних і трудових гарантій. Наприклад для військовослужбовців важливо встановити реальні чіткі гарантії щодо збереження робочого місця, тривалості стажу роботи пов'язаних із виконанням трудових обов'язків до моменту мобілізації.

Таким чином, тільки комплексне впровадження окреслених інструментів забезпечить трансформацію системи розгляду індивідуальних трудових спорів відповідно до вимог воєнного часу. Поєднання цих заходів гарантуватиме працівникам доступне правосуддя, формуючи водночас стабільний та адаптивний механізм захисту прав, готовий до функціонування в умовах воєнного стану.

Висновки. За результатами аналізу сутності та правової природи індивідуальних трудових спорів у контексті трудового законодавства України встановлено, що індивідуальні трудові спори є особливою формою врегулювання розбіжностей між працівником і роботодавцем щодо реалізації, зміни чи припинення трудових прав та обов'язків, яка має як матеріально-правовий, так і процесуально-правовий вимір, проте потребує модернізації, з огляду на сучасні соціально-економічні реалії й трансформації ринку праці.

Резюмуючи викладене, слід зазначити, що підвищення ефективності правового захисту потребує удосконалення нормативного механізму вирішення індивідуальних трудових спорів в умовах воєнного стану. Цього можна досягти за допомогою таких заходів:

– тимчасової адаптації процесуальних строків, що передбачала б гнучкі терміни звернення до суду для працівників, які перебувають на окупованих територіях, у районах ведення активних бойових дій або на військовій службі, а також можливість поновлення пропущених строків за спрощеною процедурою;

– підвищення обізнаності громадян про альтернативні способи вирішення трудових конфліктів, зокрема через розвиток інституту медіації як доступного інструменту для швидкого врегулювання спорів;

– створення при органах місцевого самоврядування та військових адміністраціях стійкої мережі постійно діючих консультативних центрів (як у цифровому, так і в класичному форматах) які забезпечуватимуть надання безоплатної правової допомоги з трудових питань, зокрема для оперативної підтримки внутрішньо переміщених осіб та звільнених із військової служби громадян;

– впровадження додаткових гарантій для працевлаштування вразливих верств населення, що слугуватиме дієвим інструментом реалізації їхнього конституційного права на працю та забезпечить мінімізацію соціальних ризиків у сфері зайнятості.

Зазначені пропозиції дозволять не лише підвищити ефективність правового механізму захисту трудових прав в умовах воєнного стану, а й сприятимуть його подальшому розвитку у повоєнний період, формуючи стійку та сучасну модель вирішення індивідуальних трудових спорів з урахуванням динаміки соціально-економічних змін та ризиків, спричинених збройною агресією рф.

Конфлікт інтересів: Колєснік Т. є головним редактором журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався уповноваженим редактором, який не перебував у підпорядкуванні автора та не мав конфлікту інтересів. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

Список використаних джерел

1. Трудове право України: підручник / за ред. проф. Ярошенко О.М. Харків, 2022. 376 с.
2. Колєснік Т.В., Клемпарський М.М. Трудове право: навч. посіб. Харків: Факт, 2023. 202 с.
3. Венедіктов С. Щодо запобігання індивідуальним трудовим спорам. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. № 3. С. 16–19. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2022/3.122-3
4. Кодекс законів про працю України: Закон від 10.12.1971 р. № 322-VIII. Редакція від 31.07.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text
5. Грузінова Л. Індивідуальні трудові спори: новації законопроєкту Трудового кодексу України. *Юридична Газета.* 2026. 06 лютого. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/-individualni-trudovi-spori-novaciyi-zakonoproektu-trudovogo-kodeksu-ukrayini-2026.html
6. Бурима К. В. Індивідуальні правові спори. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 94–101. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.14
7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 05.03.2022 р. № 2136-IX. Редакція від 19.05.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text
8. Рекомендація Міжнародної організації праці щодо консультацій та співробітництва між роботодавцями і працівниками на рівні підприємства № 94 (Прийняття від 26.06.1952 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_235#Text
9. Рекомендація Міжнародної організації праці щодо розгляду скарг на підприємствах з метою їх вирішення № 130 (Прийняття від 29.06.1967 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_250#Text
10. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX (поточна редакція від 16.11.2021 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n173

References

1. Trudove pravo Ukrainy [Labor Law of Ukraine]: pidruchnyk / za red. prof. Yaroshenko O.M. (2022). Kharkiv [in Ukrainian].
2. Koliesnik, T.V., Klemparskyi, M.M. (2023) Trudove pravo [Labor Law]: navch. posib. Kharkiv: Fakt [in Ukrainian].

3. Venediktov, S. (2022) Shchodo zapobihannia indyvidualnym trudovym sporam [On the prevention of individual labor disputes]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 3, 16–19. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2022/3.122-3 [in Ukrainian].

4. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Code of Laws on Labor of Ukraine]: vid 10.12.1971 № 322-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text [in Ukrainian].

5. Hruzinova, L. (2026). Indyvidualni trudovi spory: novatsii zakonoproiektu Trudovoho kodeksu Ukrainy [Individual labor disputes: innovations in the draft Labor Code of Ukraine]. *Yurydychna Hazeta*. Retrieved from: https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/-individualni-trudovi-spori-novaciyi-zakonoproektu-trudovogo-kodeksu-ukrayini-2026.html [in Ukrainian].

6. Buryma, K. V. (2022). Indyvidualni pravovi spory [Individual legal disputes]. *Pravo i suspilstvo*, 3, 94–101. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.14 [in Ukrainian].

7. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu [On the Organization of Labor Relations Under Martial Law] : Zakon Ukrainy vid 05.03.2022 № 2136-IX (Version dated May 19, 2026) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text [in Ukrainian].

8. Rekomendatsiia Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi shchodo konsultatsii ta spivrobitnytstva mizh robotodavtsiamy i pratsivnykamy na rivni pidpryiemstva № 94 (Adoption dated June 26, 1952) [International Labour Organization Recommendation No. 94 concerning Consultation and Co-operation between Employers and Workers at the Level of the Undertaking (Adopted on 26 June 1952)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_235#Text [in Ukrainian].

9. Rekomendatsiia Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi shchodo rozghliadu skarh na pidpryiemstvakh z metoiu yikh vyrishennia № 130 (Adoption dated June 29, 1967). [International Labour Organization Recommendation No. 130 concerning the Examination of Grievances within the Undertaking with a View to Their Settlement (Adopted on 29 June 1967)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_250#Text [in Ukrainian].

10. Pro mediatsiiu [About Mediation] : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IKh (Current version as of November 16, 2021) Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n173 [in Ukrainian].

Koliesnik Tetiana,
Doctor of Law, Professor,
Director of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9167-4072

Syrotiuk Veronika,
Higher Education Student
of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-9541-7413

INDIVIDUAL LABOR DISPUTES: MAIN TRENDS AND CURRENT CHALLENGES OF EFFECTIVE RESOLUTION IN THE PERIOD OF MARTIAL STATE

The relevance of the chosen topic is due to significant changes in the field of labor relations that arose directly in connection with the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine on February 24, 2022 and the subsequent implementation of the legal regime of martial law throughout the territory of our country. It can be argued that in recent years, the Ukrainian labor market has faced many challenges, in particular: mass movements of the population, both within the country and the migration of labor potential abroad, downsizing, as well as the growth of social tension not only between employees and employers, but also in society in general, which in turn has led to an increase in the number of individual labor disputes, which as of today, more than ever, require a timely, fast and fair solution.

In addition, scientific interest in understanding the main trends and practice of resolving individual labor disputes during martial law is extremely important for the formation of a stable legal environment now, as well as for accelerating the recovery of our state in the post-war period. Therefore, the choice of this topic is not only timely and theoretically significant, but also practically oriented.

The article examines the main features of individual labor disputes that distinguish them from other legal conflicts and analyzes the reasons for their occurrence. The necessity of normative consolidation of the concept of "individual labor dispute" in the Code of Labor Laws of Ukraine is substantiated. The impact of individual labor disputes on the stability of labor relations in general and the peculiarities of the procedure for consideration of individual labor disputes under martial law are outlined.

Particular attention in the article is focused on the need to update the mechanisms for the settlement of individual labor disputes through mediation in order to adapt them to modern challenges. New approaches to ensuring the balance of interests of the parties to labor relations in emergency situations have been determined, which can become the basis for further reforming the labor legislation of Ukraine.

Key words: *individual individual labor dispute, employee, employer, labor relations, labor dispute commission, mediation, protection of labor rights.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 346.26:349.6 (4ЄС) (477)
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-42-52

Краснова Юлія Андріївна,
доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу проблем модернізації
господарського права та законодавства
(Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень ім. В.К. Мамутова Національної академії наук України», м. Київ)
ORCID: http://orcid.org/0000-0001-7898-9603

Кірін Роман Станіславович,
доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу економіко-правових проблем
містознавства
(Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень ім. В.К. Мамутова Національної академії наук України», м. Київ)
ORCID: http://orcid.org/0000-0003-0089-4086

Дейнега Марина Андріївна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного та господарського права
(Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ)
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-4785-7509

ESG-РЕГУЛЮВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЗЕЛЕНЕ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексний правовий аналіз системи ESG-регулювання в Європейському Союзі та її екстериторіального впливу на країни-партнери, зокрема Україну. Показано, що вітчизняне законодавство інтегрує лише окремі положення, залишаючи поза увагою ключові механізми кліматичної нейтральності, циркулярної економіки та боротьби з «greenwashing». Обґрунтовано потребу створення нової моделі ESG-правового регулювання, яка забезпечить повоєнне зелене відновлення, доступ до фінансування, інтеграцію у міжнародні ринки та зміцнення євроінтеграційних перспектив України.
Ключові слова: *ESG, зелена політика, зелене відновлення, клімат, управління, євроінтеграція, екологічна безпека, дистанційне зондування Землі.*

Постановка проблеми. Сучасна європейська правова політика дедалі більше визначається принципами сталого розвитку, корпоративної відповідальності та екологічної безпеки, що знайшло своє відображення у системі ESG-регулювання (Environmental, Social, Governance, далі – ESG). Європейський Союз (далі – ЄС) [1], закріпивши ESG як ключовий інструмент реалізації Європейського зеленого курсу, створює комплексну нормативну базу, яка поєднує екологічні стандарти, соціальні гарантії та вимоги до прозорого корпоративного управління. Ця система не лише формує нову модель економічного розвитку в межах ЄС, але й стає орієнтиром для держав-кандидатів, що прагнуть інтеграції до європейського правового простору.

Для України, яка перебуває у процесі формування законодавства про повоєнне відновлення та водночас реалізує стратегічний курс на вступ до ЄС, ESG-регулювання має подвійне значення. З одного боку, воно

виступає інструментом гармонізації національного законодавства з *Acquis Communautaire*, забезпечуючи відповідність європейським стандартам [2]. З іншого – стає практичним механізмом зеленого відновлення, що дозволяє поєднати економічну модернізацію з екологічною трансформацією та соціальною справедливістю.

Таким чином, дослідження системи ESG-регулювання в ЄС та його впливу на формування правового механізму зеленого відновлення України є актуальним як у науковому, так і в практичному вимірі. Воно відкриває можливості для формування нової моделі вітчизняної економіки, здатної відповідати викликам воєнного часу та забезпечувати сталий розвиток у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжгалузевий характер обраної для дослідження теми обумовив достатньо представницький склад науковців з різних галузей знань. Зокрема, О Федунь визначила, що пріоритетами Плану післявоєнного відновлення України є екологічна безпека, енергоефективність, декарбонізація, стале управління природними ресурсами, стимулювання зелених інвестицій, використання інновацій і екологічно безпечних технологій, а також залучення місцевих громад до відбудови [3].

В іншій роботі показано, що ESG-концепція забезпечує таку інтеграцію, формуючи системну рамку для прийняття управлінських рішень у бізнесі та державному секторі [4].

Думки про важливість забезпечення в Україні належних політико-правових основ для впровадження нової екосистеми господарювання з урахуванням перспективи вступу нашої держави до ЄС та Організації економічного співробітництва і розвитку, а також викликів її повоєнного відновлення, викладені у статті А. Санченко [5].

У колективній публікації вчених з державного управління сформульовано зміст і визначення ESG-методології в публічному управлінні та ESG-методології в корпоративному менеджменті [6]. З господарсько-правової позиції М. Дутов дослідив сучасний стан правових механізмів досягнення кліматичної нейтральності ЄС на підставі положень Європейського зеленого курсу (далі – ЄЗК), проаналізував інструменти впровадження ЄЗК та класифікував їх у групи (стратегії та плани дій ЄС, національні стратегії, нормативне регулювання та фінансові ресурси) [7].

Серед публікацій зарубіжних вчених звернемо увагу на дослідження С. Парк, на думку якого глобальне поширення ESG-режимів, заснованих на розкритті інформації, створює сфери правової компетенції, встановлені на національному рівні, які перетинаються та взаємодіють між собою на глобальному рівні [8].

На думку інших дослідників, новий регламент ЄС дійсно можна розглядати як крок у напрямку запровадження детальних і досить чітких правил, покликаних забезпечити більшу надійність ESG-рейтингів у рамках реалізації політичного курсу ЄС, спрямованого на створення більш сталого світу [9].

М. Дюзгун надав порівняльну оцінку положень ESG з Турецькими стандартами звітності щодо сталого розвитку (TSRS) та системою принципів сталого розвитку Ради з ринків капіталу Туреччини (CMBT) [10].

Штучний інтелект та аналітика даних у сфері сталого фінансового звітування та розкриття інформації щодо ESG були предметом дослідження перуанських вчених [11].

Також варто відзначити й попередні доробки авторів, в яких були розглянуті окремі ESG-складові, а саме: – правові виклики адаптації екологічного законодавства до стандартів ЄС у сфері зеленого відновлення України [12]; – зелене відновлення промисловості як складова конституційного права на безпечне довкілля [13]; – системні підходи до визначення ефективності інтеграції у правове поле ЄС через призму правових категорій та принципів екологічного права [14]; – проблеми правового механізму визначення екологічної шкоди і збитків, завданих внаслідок російської збройної агресії [15].

Водночас, не зважаючи на значну кількість публікацій, пов'язаних із загальною проблемою зеленого повоєнного відновлення України, деякі не вирішені у них питання ESG-регулювання в ЄС та його впливу на розвиток відповідного вітчизняного законодавчого угрупування все ще мають достатній потенціал для продовження розвідок у цьому напрямі.

Метою статті є проведення комплексного правового аналізу системи ESG-регулювання в ЄС та її екстериторіального впливу на країни-партнери, зокрема Україну, а також в розгляд ключових нормативних актів ЄС, що формують багатовимірну матрицю сталого розвитку.

Методологічну основу статті становить комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, вибір яких зумовлений метою, завданнями та об'єктом дослідження. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення вітчизняного законодавства з нормативно-правовими актами у сфері ESG-регулювання в ЄС, що дозволило виявити успішні практики для реформування українського екологічного та господарського права. Діалектичний метод дозволив показати, законодавство України інтегрує лише окремі положення, залишаючи поза увагою ключові механізми кліматичної нейтральності, циркулярної економіки та боротьби з «greenwashing». Системно-структурний метод допоміг обґрунтувати потребу створення нової моделі ESG-правового регулювання, яка забезпечить повоєнне зелене відновлення, доступ до фінансування, інтеграцію у міжнародні ринки та зміцнення євроінтеграційних перспектив України.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні ЄС сформував одну з найбільш розвинених систем екологічного та корпоративного регулювання, де ESG-підходи стали обов'язковими для фінансових інституцій та бізнесу. Ця система не є лише декларативною, вона функціонує як багаторівнева нормативна система, що охоплює екологічні стандарти, соціальні гарантії та управлінські механізми прозорості й відповідальності. Україна, як держава-кандидат на вступ до ЄС, зобов'язана гармонізувати своє законодавство з Acquis Communautaire, що включає не лише екологічні, а й соціальні та управлінські стандарти.

У європейському контексті ESG розглядається як ключовий інструмент досягнення кліматичної нейтральності та забезпечення сталого розвитку. ЄЗК визначає стратегічну мету – досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Ця мета конкретизується через Європейський кліматичний закон, пакет «Fit for 55», Регламент про таксономію сталих видів економічної діяльності, Регламент про розкриття інформації у фінансовому секторі, Механізм вуглецевого коригування на кордоні (CBAM), а також директиви щодо корпоративної звітності та належної перевірки стійкості. Таким чином, ESG в ЄС – це не лише політика, а й обов'язковий правовий стандарт, що визначає правила зеленого функціонування бізнесу та фінансових інституцій.

Перш ніж перейти до проблематики інтеграції такого законодавства ЄС у вітчизняний правовий простір, слід приділити окрему увагу деталізації правових норм ЄС, які формують новий еколого орієнтований формат співіснування.

Так, в ЄС концепція ESG перетворилася на системний правовий інструмент, що визначає стратегічні напрями розвитку економіки та суспільства. Вона не обмежується декларативними принципами корпоративної соціальної відповідальності, а закріплена у вигляді обов'язкових норм права, які мають прямий вплив на фінансові інституції, бізнес, державні органи та міжнародних партнерів ЄС.

ЄЗК (Green Deal) виступає фундаментальною політичною рамкою, яка визначає мету досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року [16]. Ця стратегія охоплює всі сфери економіки – від енергетики та транспорту до сільського господарства та промисловості і передбачає поступове зниження залежності від викопного палива, розвиток відновлюваних джерел енергії, впровадження енергоефективних технологій та перехід до циркулярної економіки. Важливим є те, що ЄЗК є не лише політичним документом: його положення закріплюються у вигляді конкретних регламентів і директив, які мають обов'язкову силу для держав-членів.

Так, наприклад, Європейський кліматичний закон [17] є фундаментальним нормативним актом, який перетворює політичні декларації ЄЗК на юридично зобов'язуючі показники скорочення викидів парникових газів. Він закріплює принцип поступового та незворотного зниження викидів парникових газів, визначаючи проміжні та кінцеві цілі, що мають обов'язковий характер для держав-членів. У цьому Законі передбачено механізми моніторингу та контролю, які включають регулярне звітування, оцінку прогресу та можливість коригування політики у випадку відхилення від встановлених траєкторій. Таким чином, він створює правовий механізм, який не допускає відступу від стратегічної мети – кліматичної нейтральності.

У цьому контексті пакет «Fit for 55» є комплексом законодавчих актів, спрямованих на досягнення проміжної мети – скорочення викидів на 55 % до 2030 року [18]. Отже, екологічний вимір ESG у ЄС має чіткі часові орієнтири та юридично зобов'язуючі механізми реалізації. В цьому аспекті об'єктивно виникають проблеми ефективності екологічного законодавства України та їх вплив на здійснення та управління господарською діяльністю [19].

В свою чергу Регламент (ЄС) 2020/854 про таксономію сталих видів економічної діяльності [20] створює єдину класифікацію економічної діяльності, яка може вважатися екологічно сталою. Він визначає шість екологічних цілей: пом'якшення зміни клімату, адаптацію до зміни клімату, стале використання водних і морських ресурсів, перехід до циркулярної економіки, запобігання забрудненню та охорона біорізноманіття. Для кожної з цих цілей встановлюються технічні критерії, які постійно оновлюються Європейською комісією у вигляді делегованих актів. Це забезпечує гнучкість системи та її адаптацію до нових наукових даних і технологічних рішень. Таксономія виконує функцію своєрідного «фільтра» для інвестицій, спрямовуючи фінансові потоки у проєкти, що відповідають принципам сталого розвитку, і запобігаючи маніпулятивним практикам «greenwashing».

ЄС був також прийнятий і Регламент (ЄС) 2019/2088 (SFDR) [21], який стосується фінансового сектору і встановлює вимоги до розкриття інформації про сталість інвестицій. Він зобов'язує фінансових посередників та інституційних інвесторів враховувати екологічні та соціальні фактори при прийнятті рішень, а також інформувати клієнтів про вплив їхніх інвестицій на довкілля та суспільство. Це створює нову культуру фінансової прозорості, де сталість стає не додатковим, а базовим критерієм. SFDR формує правову основу для інтеграції ESG у фінансові рішення, що має стратегічне значення для розвитку «зелених» фінансових інструментів, таких як «зелені» облігації чи фонди сталого розвитку.

Важливим в цьому механізмі є й Регламент (ЄС) 2023/956 про механізм вуглецевого коригування на кордоні (CBAM) [22], що має екстериторіальний характер і безпосередньо впливає на країни-партнери ЄС. Він передбачає запровадження «вуглецевих мит» для імпорту продукції з високим рівнем викидів парникових газів. Це означає, що вітчизняні експортери металургійної, цементної та енергетичної продукції повинні відповідати європейським стандартам декарбонізації, інакше їхня продукція буде обкладена додатковими платежами. CBAM є прикладом того, як ESG-регулювання ЄС поширює свій вплив за межі Союзу, формуючи глобальні правила торгівлі та стимулюючи країни-партнери до екологічної модернізації.

Існує також ряд директив щодо корпоративної звітності та належної перевірки стійкості, які встановлюють вимоги до компаній щодо розкриття інформації про екологічні та соціальні аспекти їхньої діяльності. Зокрема, Директива 2022/2464/ЄС про корпоративну звітність зі сталого розвитку [23] зобов'язує великі компанії звітувати про вплив на довкілля, права людини, трудові стандарти та антикорупційні практики. Директива 2024/1760/ЄС про належну перевірку корпоративної стійкості [24] вводить обов'язок для компаній здійснювати due diligence щодо екологічних та соціальних ризиків у своїй діяльності та ланцюгах постачання. Це означає, що управлінський вимір ESG в ЄС формує нову модель корпоративного управління, де прозорість і відповідальність стають ключовими принципами.

Європейський контекст демонструє, що ця концепція є інтегрованою системою, яка охоплює екологічні, соціальні та управлінські аспекти. Вона не обмежується окремими секторами, а пронизує всю економіку та правову систему. Для України це означає, що гармонізація законодавства має здійснюватися не фрагментарно, а комплексно, з урахуванням взаємозв'язків між різними сферами.

Важливо підкреслити, що ESG-регулювання в ЄС має не лише внутрішній, а й зовнішній вимір. Воно поширює свій вплив на країни-партнери через механізми торгівлі, інвестицій та фінансування. Це створює нові виклики для України, яка прагне інтеграції до ЄС. Відповідність ESG-стандартам стає умовою доступу до європейських ринків, фінансових ресурсів та міжнародних інституцій.

Таким чином, Європейський контекст ESG є прикладом того, як правове регулювання може трансформувати економіку та суспільство. Воно формує нову парадигму розвитку, де екологічні, соціальні та управлінські аспекти стають невід'ємною частиною правової системи.

Про ефективність такого підходу свідчить і міжнародний досвід, який підтверджує, що екологічний, соціальний та управлінський виміри ESG формують нову парадигму розвитку, яка поєднує правові, економічні та культурні інструменти.

Наприклад, екологічний вимір цієї політики знаходить своє відображення у практиках Коста-Рики, яка перша серед тропічних країн зупинила процес делісизації завдяки державній програмі компенсацій фермерам за збереження лісів. Сьогодні понад 99% її електроенергії виробляється з відновлювальних джерел, що стало результатом цілеспрямованої політики [25]. Данія реалізує проєкт енергетичних островів у Північному морі, які функціонуватимуть як вузли збору та розподілу вітрової енергії для мільйонів домогосподарств [26]. Сінгапур законодавчо зобов'язав забудовників компенсувати втрату зелених насаджень шляхом створення вертикальних садів і терас, формуючи унікальний міський мікроклімат [27]. Ісландія майже повністю забезпечує себе електроенергією та теплом завдяки геотермальним джерелам [28], а Марокко створило один із найбільших у світі сонячних парків у пустелі Сахара, що постачає «чисту» енергію не лише для країни, а й для експорту в Європу [29]. Нідерланди реалізують програму «Room for the River», яка передбачає відновлення природних заплав і створення зелених зон для захисту від повеней [30], тоді як Японія активно впроваджує концепцію «smart cities», де енергоефективні будівлі, екологічний транспорт та переробка відходів формують нову якість міського життя [31].

Особливо показовими є приклади боротьби з опустелюванням. Китай реалізує масштабну програму «Велика зелена стіна», яка передбачає насадження мільйонів дерев у пустелі Гобі для зупинення деградації земель та пилових бурь [32]. Африканська ініціатива «Great Green Wall» об'єднує понад двадцять країн у створенні зеленої смуги довжиною вісім тисяч кілометрів через Сахару та Сахель, що має на меті відновлення деградованих територій і забезпечення продовольчої безпеки [33]. Ізраїль активно впроваджує технології крапельного зрошення та висаджує ліси у пустелі Негев, перетворюючи її на придатну для життя та сільського господарства територію [34].

Ці приклади підтверджують, що екологічний критерій ESG є не лише нормою права, а й інструментом трансформації простору життя, здатним змінювати навіть найбільш несприятливі природні умови. Вони демонструють універсальність екологічних практик, які можуть бути адаптовані до різних контекстів – від тропічних лісів до пустельних регіонів, від міських агломерацій до морських узбережь. Для України та формування її стратегії зеленої відбудови та євроінтеграції, цей досвід є надзвичайно цінним, адже показує, що ефективна трансформація можлива навіть у найскладніших умовах, якщо вона спирається на системну політику, інноваційні технології та міжнародну співпрацю. При цьому важливим фактором була і залишається наявність правових викликів на шляху спрощення умов ведення господарської діяльності [35].

В свою чергу, соціальний вимір втілюється у механізмах справедливого переходу ЄС, які забезпечують підтримку регіонів, залежних від вугільної промисловості. Наприклад, програми перенавчання шахтарів для роботи у сфері відновлювальної енергетики гарантують, що зелений перехід не призведе до соціальної маргіналізації [36]. Водночас, Королівство Бутан, обравши показник валового національного щастя замість ВВП, закріпив екологічну стабільність та культурну спадщину як державні пріоритети, що мають вищу цінність за економічний прибуток [37]. Це свідчить про те, що соціальний критерій ESG може формувати нову систему цінностей, де добробут громадян стає головним орієнтиром державної політики.

Управлінський вимір знаходить своє відображення у практиці Нової Зеландії, яка першою у світі зобов'язала фінансові інституції звітувати про кліматичні ризики та вплив їхньої діяльності на зміну клімату [38]. Європейська зелена таксономія створила єдину систему класифікації економічної діяльності, що ліквідує явище «greenwashing» на рівні Союзу [39]. Це приклади того, як управлінський критерій ESG формує нову модель корпоративної та державної відповідальності, де прозорість і підзвітність стають ключовими принципами.

Для України це означає необхідність системної адаптації законодавства, що має стратегічне значення для євроінтеграції та післявоєнного відновлення.

В такому разі, інтеграція ESG-підходів для України має багатовимірне значення, яке виходить далеко за межі формального виконання міжнародних зобов'язань. Угода про асоціацію з ЄС та статус держави-кандидата на вступ в ЄС визначають необхідність гармонізації законодавства з Acquis Communautaire, що охоплює екологічні, соціальні та управлінські стандарти. Це завдання не може бути зведене лише до технічного узгодження норм, адже йдеться про трансформацію економічної моделі країни, її інституційної архітектури та правової культури.

З одного боку, відповідність ESG-стандартам є умовою виконання міжнародних зобов'язань України. ЄС дедалі більше розглядає ESG як критерій оцінки партнерів, що означає: країни, які прагнуть інтеграції до європейського простору, повинні довести здатність забезпечувати сталість розвитку, прозорість корпоративного управління та соціальну відповідальність. У цьому контексті Україна має продемонструвати не лише формальне прийняття законодавчих актів, а й реальну імплементацію принципів ESG у практику державного управління та бізнесу.

З іншого боку, ESG є практичним інструментом забезпечення доступу до європейських ринків і фінансування. Європейські інвестори дедалі частіше вимагають від партнерів відповідності ESG-критеріям, що стає умовою залучення капіталу та інтеграції у міжнародні ланцюги постачання. Відсутність такої відповідності може призвести до втрати конкурентних позицій, обмеження експорту та зниження інвестиційної привабливості. Це особливо актуально для українських підприємств, які прагнуть виходу на ринки ЄС у сферах металургії, енергетики, аграрного виробництва та високих технологій.

Важливим є те, що ESG-регулювання ЄС має виразний екстериторіальний характер. Найбільш показовим прикладом є Механізм вуглецевого коригування на кордоні (CBAM), який прямо впливає на український експорт, змушуючи підприємства впроваджувати технології декарбонізації, щоб уникнути додаткових фінансових навантажень. Запровадження «вуглецевих мит» означає, що продукція з високим рівнем викидів парникових газів, зокрема металургійна, цементна та енергетична, може бути обкладена додатковими платежами. Це змушує вітчизняні підприємства впроваджувати технології декарбонізації, модернізувати виробництво та переходити на відновлювальні джерела енергії щоб уникнути фінансових втрат. Таким чином, навіть без формального членства в ЄС українські компанії повинні відповідати європейським стандартам, якщо прагнуть залишатися конкурентоспроможними на міжнародному ринку [40].

Приклади інших країн підтверджують силу екстериторіального впливу. Так, Туреччина вже адаптує свої промислові стандарти до вимог CBAM, щоб уникнути

втрати конкурентних позицій у торгівлі з ЄС. Країни Північної Африки, які експортують добрива та енергоємну продукцію, також змушені впроваджувати технології декарбонізації, оскільки інакше їхній експорт стане економічно невигідним [41]. Це свідчить про те, що ЄС фактично формує нові глобальні правила гри, які визначають не лише внутрішню політику держав-членів, а й економічну стратегію країн-партнерів. Водночас Україна лише розпочинає підготовку бізнесу до CBAM та запуску національної системи торгівлі викидами [42].

У внутрішньому вимірі, інтеграція ESG-принципів має особливе значення для України у контексті повоєнного відновлення. Так, Концепція «Build Back Better» [43] передбачає, що нові заводи та житлові квартали проєктуються за найвищими стандартами енергоефективності, а енергосистема децентралізується за рахунок відновлювальних джерел енергії. Це не лише відповідає європейським стандартам, а й створює умови для залучення міжнародних інвестицій, підвищення конкурентоспроможності та формування стійкої моделі розвитку. Внутрішня адаптація ESG стає інструментом поєднання економічної реконструкції з екологічною трансформацією та соціальною стабільністю.

Водночас, інтеграція ESG-практик відкриває для України нові можливості. Вона підвищує інвестиційну привабливість країни, відкриває доступ до грантів та програм ЄС, сприяє розвитку «зелених» фінансових інструментів, таких як «зелені» облігації чи фонди сталого розвитку. Це особливо важливо у контексті повоєнного відновлення, де екологічна модернізація може стати драйвером економічного зростання та міжнародної легітимності, забезпечуючи Україні не лише відповідність європейським стандартам, а й нову якість інтеграції у глобальний економічний простір.

Таким чином, вплив ESG на Україну має подвійний характер: він є одночасно викликом і можливістю. Викликом – тому що вимагає значних інституційних і фінансових зусиль для гармонізації законодавства та практики є європейськими стандартами. Можливістю – тому що відкриває шлях до інтеграції у європейський економічний простір, залучення інвестицій та формування стійкої моделі розвитку. У цьому контексті ESG стає не лише інструментом євроінтеграції, а й ключовим чинником повоєнного зеленого відновлення України, її економічної модернізації та міжнародної легітимності.

Проте, слід наголосити, що адаптація вітчизняного законодавства до ESG-стандартів ЄС є складним і багатовимірним процесом, що стикається з низкою концептуальних та практичних викликів. Однією з ключових проблем є фрагментарність інтеграції. Українські законодавчі ініціативи часто зосереджуються на окремих положеннях європейських актів, залишаючи поза увагою комплексну систему, яка охоплює екологічні, соціальні та управлінські аспекти. Прикладом цього є законопроєкт «Про засади зеленого відновлення України» [44], який фактично обмежився імплементацією Регламенту (ЄС) 2020/852 про таксономію сталих видів економічної діяльності. Такий підхід не враховує механізми досягнення кліматичної нейтральності, перехід до циркулярної економіки та боротьбу з «greenwashing», що є невід'ємними складовими європейської екологічної політики. Та й з часів реорганізації Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів зазначений законопроєкт більше не доопрацьовувався і не виносився на погодження, що свідчить про інституційну нестабільність у сфері екологічного нормопроєктування.

Фінансовий аспект становить другу значну проблему. Практична реалізація ESG-вимог потребує масштабних інвестицій у модернізацію виробництва, впровадження енергоефективних технологій, розвиток відновлювальних джерел енергії та створення інфраструктури для циркулярної економіки. В умовах повоєнної реконструкції економіка України стикається з обмеженими ресурсами, що ускладнює впровадження жорстких екологічних стандартів. Це може спричинити опір з боку підприємств, які не готові до додаткових витрат, а також поглибити явище екологічного нігілізму, коли дотримання екологічних норм розглядається як тягар, а не стратегічна перевага.

Інституційна спроможність держави також залишається недостатньою для системного контролю та моніторингу виконання ESG-вимог. В Україні ще не сформовано ефективну систему незалежного екологічного аудиту, сертифікації та моніторингу, включаючи дистанційне зондування Землі, яка б могла забезпечити прозорість і довіру до процесу імплементації. Відсутність таких механізмів створює ризики формального виконання вимог без реального впливу на довкілля та суспільство. Це, у свою чергу, може призвести до дискредитації самої концепції ESG та зниження довіри з боку міжнародних партнерів.

Правова узгодженість є ще одним викликом. Вітчизняне законодавство часто не має системного зв'язку між екологічними, соціальними та управлінськими аспектами, тоді як в ЄС вони інтегровані в єдину нормативну модель. Це потребує глибокої доктринальної переоцінки ролі екологічного законодавства з іншими галузями – господарським, фінансовим та трудовим законодавством. Без такої інтеграції існує ризик створення суперечностей між різними нормативними актами, що ускладнить їх практичне застосування. Тому питання про розробку і прийняття Закону України «Про засади зеленого відновлення України» залишається відкритим.

Не менш важливим є і питання правової культури та сприйняття ESG-принципів у суспільстві. Для ефективної імплементації необхідно сформувати нову екологічну культуру правозастосування, де дотримання стандартів розглядається не як формальність, а як передумова конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості та міжнародної легітимності. Це потребує освітніх програм, підвищення обізнаності бізнесу та громадськості, а також створення стимулів для добровільного впровадження ESG-практик.

Таким чином, проблеми гармонізації вітчизняного законодавства з ESG-стандартами ЄС мають комплексний характер і охоплюють нормативний, фінансовий, інституційний та культурний виміри. Їх вирішення потребує системного підходу, який включатиме не лише прийняття нових законодавчих актів, а й створення ефективних механізмів їх реалізації, забезпечення фінансової підтримки та формування нової правової культури. Лише за таких умов Україна зможе успішно інтегруватися у європейський правовий простір та забезпечити стійке повоєнне відновлення.

Проблематика адаптації ESG у правовій системі України має не лише практичний, а й глибокий теоретичний вимір. Йдеться про визначення ESG як нової нормативно-ціннісної парадигми права, що змінює традиційне уявлення про екологічне право та його функції. Якщо раніше екологічне право розглядалося переважно як інструмент охорони довкілля та використання природних ресурсів, то нині воно стає частиною комплексної

системи сталого розвитку, де екологічні, соціальні та управлінські аспекти взаємопов'язані й утворюють єдину нормативну систему.

У цьому контексті екологічне право перестає бути ізольованою галуззю, яка обмежується регулюванням природоресурсних та природоохоронних відносин. Воно інтегрується у ширший простір економічної та соціальної політики, стаючи інструментом модернізації економіки, забезпечення соціальної справедливості та формування нової моделі корпоративного управління, яка відповідає вже сформованій у вітчизняній науці концепції права екологічної безпеки. Такий підхід відповідає європейським тенденціям, де ESG розглядається як основа для формування політики сталого розвитку, що охоплює не лише екологічні, а й соціальні та управлінські стандарти.

Теоретичний вимір проблеми полягає також у переосмисленні ролі права як інструменту інтеграції України у міжнародний правовий простір. ESG у ЄС є не просто набором норм, а ціннісною системою, яка визначає стратегічні пріоритети розвитку. Для України це означає необхідність формування нової правової доктрини, де екологічне право розглядається як ключовий елемент економічної модернізації та міжнародної інтеграції. У цьому аспекті важливим є закріплення принципів кліматичної нейтральності, циркулярної економіки, прозорості та відповідальності, які мають стати фундаментом нової правової системи, а точніше – права екологічної безпеки [45].

Не менш значущим є питання взаємодії екологічного права з іншими галузями права. ESG передбачає інтеграцію екологічних стандартів у господарське, фінансове, трудове та корпоративне право. Це створює нові виклики для правової науки, яка має розробити концептуальні моделі взаємодії різних галузей права у межах єдиної системи сталого розвитку, що є черговим підтвердженням актуальності подальшого розвитку наукової концепції про формування права екологічної безпеки, як нової світової парадигми існування людства. Ця концепція ідеально підходить під формування міжгалузевої доктрини, яка забезпечить узгодженість правового регулювання ESG та його відповідність європейським стандартам.

Особливу увагу слід приділити і ціннісному аспекту ESG. Йдеться про формування нової правової культури, де дотримання екологічних, соціальних та управлінських стандартів розглядається не як формальність, а як стратегічна перевага. Це потребує переосмислення ролі права у суспільстві, де воно виступає не лише як регулятор, а як носій цінностей сталого розвитку. Для України це означає необхідність інтеграції принципів ESG у правову освіту, наукові дослідження та практику правозастосування.

Таким чином, теоретичний вимір проблеми полягає у визначенні ESG як нової нормативно-ціннісної парадигми права, що змінює традиційне уявлення про екологічне право та його функції і розширює його до права екологічної безпеки.

Що стосується практичного виміру адаптації ESG-стандартів до вітчизняного законодавства то він полягає у визначенні конкретних механізмів, які здатні забезпечити відповідність правової системи України європейським вимогам. Це завдання виходить за межі теоретичних декларацій і потребує створення дієвих інструментів, що дозволяють інтегрувати принципи сталого розвитку у всі сфери суспільного та економічного життя.

Насамперед необхідним є закріплення принципів кліматичної нейтральності та нульового забруднення у законодавстві. Ці принципи мають стати базовими орієнтирами для державної політики та діяльності бізнесу. Кліматична нейтральність передбачає досягнення балансу між викидами парникових газів та їх поглинанням природними або технологічними засобами. Нульове забруднення означає створення системи, де економічна діяльність не призводить до перевищення допустимих рівнів забруднення довкілля. Для України це означає необхідність розробки чітких нормативних критеріїв, які визначатимуть допустимі межі впливу на довкілля та встановлюватимуть відповідальність за їх порушення.

Важливим напрямом є також і інтеграція положень про циркулярну економіку. Ця концепція передбачає мінімізацію відходів, повторне використання ресурсів та створення замкнених циклів виробництва. Для України перехід до циркулярної економіки означає реформування системи управління відходами, розвиток інфраструктури для їх переробки та створення стимулів для бізнесу, який впроваджує інноваційні технології повторного використання ресурсів. Це потребує не лише законодавчих змін, а й формування нової економічної культури, де ефективність вимірюється не лише прибутком, а й здатністю зберігати природні ресурси.

Створення механізмів прозорої корпоративної звітності є ще одним ключовим завданням. Європейські стандарти передбачають обов'язкове розкриття інформації про екологічні, соціальні та управлінські аспекти діяльності компаній. Для України це означає необхідність запровадження єдиних стандартів звітності, які дозволяють інвесторам та громадськості оцінювати вплив бізнесу на довкілля та суспільство. Прозора звітність має стати не лише формальністю, а інструментом підвищення довіри до українських компаній на міжнародному ринку.

Запровадження інститутів належної перевірки (due diligence) у сфері екологічної та соціальної відповідальності є важливим елементом практичної імплементації ESG. Це означає, що компанії повинні здійснювати системний аналіз ризиків, пов'язаних із їхньою діяльністю, включно з екологічними та соціальними аспектами. Такий підхід дозволяє запобігати порушенням ще на етапі планування діяльності та забезпечує відповідальність бізнесу перед суспільством. Для України впровадження due diligence потребує створення нормативної бази, яка визначатиме обов'язки компаній та механізми контролю за їх використанням.

Формування системи незалежного моніторингу та аудиту є завершальним етапом практичної адаптації ESG. Без ефективного контролю навіть найкращі законодавчі норми залишатимуться декларативними. Незалежний моніторинг має забезпечувати об'єктивну оцінку відповідності діяльності компаній встановленим стандартам, а аудит – перевірку достовірності корпоративної звітності. Для України це означає необхідність створення інституцій, які матимуть достатню автономію та професійну компетентність для здійснення таких функцій.

Отже, практичний вимір проблеми демонструє, що адаптація ESG-стандартів потребує комплексного підходу, який охоплює законодавчі, економічні, інституційні та культурні аспекти. Лише за умови створення дієвих механізмів можна забезпечити реальну відповідність вітчизняного законодавства європейським вимогам. Це завдання має стратегічне значення для України, адже від його виконання залежить не лише успішність

євроінтеграції, а й здатність країни забезпечити стійке повоєнне відновлення, конкурентоспроможність економіки та міжнародну легітимність.

Висновки. Таким чином, проведений комплексний правовий аналіз системи ESG-регулювання в ЄС та її екстериторіального впливу на відновлення України, дав підстави для таких узагальнень.

1. Виявлено, що сучасна еколого-євроінтеграційна проблема полягає не лише у формальному узгодженні вітчизняного законодавства з acquis Communautaire, а у створенні нової моделі правового регулювання, яка відповідатиме європейським стандартам ESG. Йдеться про необхідність переходу від часткової імплементації окремих положень до системної інтеграції комплексної нормативної системи, що охоплює екологічні, соціальні та управлінські аспекти. Такий підхід передбачає не лише технічне відтворення норм ЄС, а й глибинну трансформацію правової доктрини, яка має стати основою для модернізації економіки та суспільства.

2. Аргументовано, що стратегічне значення цього завдання для України полягає у тому, що від його виконання залежить успішність євроінтеграції, формування довіри з боку міжнародних партнерів та інвесторів, а також здатність країни забезпечити стійке повоєнне відновлення. Відповідність ESG-стандартам відкриває доступ до фінансових ресурсів ЄС, сприяє інтеграції у міжнародні ланцюги постачання та підвищує конкурентоспроможність вітчизняних підприємств. Водночас, невиконання цих вимог може призвести до втрати позицій на глобальному ринку, обмеження експорту та зниження інвестиційної привабливості.

3. Обґрунтовано, що міжнародна легітимність України також значною мірою залежить від здатності інтегрувати ESG-принципи у правову систему. ЄС дедалі більше розглядає ESG як критерій оцінки партнерів, що означає: країни, які прагнуть інтеграції до європейського простору, повинні довести свою спроможність забезпечувати сталість розвитку, прозорість корпоративного управління та соціальну відповідальність. Для України це завдання має не лише правовий, а й політичний вимір, адже воно визначає перспективи членства у ЄС та участі у формуванні європейської політики сталого розвитку.

Перспективи подальших розвідок у сфері ESG-регулювання та його впливу на зелене відновлення України можуть розвиватися у кількох взаємопов'язаних напрямах. По-перше, потребує глибшого аналізу доктринальна інтеграція ESG-принципів у систему українського права, зокрема у господарське та екологічне законодавство, що дозволить уникнути фрагментарності та забезпечити комплексність гармонізації з *Acquis Communautaire.* По-друге, актуальним є дослідження екстериторіального впливу регламентів ЄС, таких як механізм вуглецевого коригування на кордоні, на українських експортерів та пошук правових стратегій адаптації промисловості до нових вимог декарбонізації. По-третє, перспективним напрямом є вивчення можливостей інтеграції стандартів прозорості та корпоративної звітності у фінансову систему України, що відкриває доступ до європейських інвестиційних ресурсів. Окремої уваги заслуговує дослідження практичних механізмів застосування ESG у програмах повоєнного відновлення інфраструктури, енергетики, промисловості, транспорту та сільського господарства, а також порівняльний аналіз досвіду країн-кандидатів на вступ до ЄС, який може стати джерелом моделей для українського правового поля. Таким чином, перспективи подальших досліджень полягають у поєднанні доктринальних, секторальних та порівняльних підходів, що дозволить перетворити ESG на внутрішній інструмент модернізації економіки та права України.

Список використаних джерел

1. Regulation (EU) 2024/3005 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on the transparency and integrity of Environmental, Social and Governance (ESG) rating activities, and amending Regulations (EU) 2019/2088 and (EU) 2023/2859. OJ L, 2024/3005, 12.12.2024, URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2024/3005/oj

2. Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС) : постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2026 р. № 438. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-%D0%BF#Text

3. Федунь О.В. Зелене відновлення та європейська інтеграція України на засадах сталого розвитку. *Політікус.* 2025. № 3. С. 194–202. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-3.30

4. Калініченко Л.Л. ESG як інструмент повоєнного відновлення економіки та корпоративного сектору України. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2026. № 93. С. 100–113. DOI: https://doi.org/10.18664/btie.93.356975

5. Санченко А. Глобальні та європейські політико-правові основи людиноцентричної моделі господарювання у контексті сталого розвитку та гарантування прав людини. *Економіка та право*. 2024. № 2. С. 13–26. DOI: https://doi.org/10.15407/econlaw.2024.02.013

6. Бабаєв В.Ю., Клименко Н.Г., Берлізова В.А., Тимоха Д.А. Реалізація ESG принципів у публічному та корпоративному управлінні. *Теорія та практика державного управління.* 2025. Вип. 1 (80). С. 132–152. DOI: http://doi.org/10.26565/1727-6667-2025-1-08

7. Дутов М.М. Правове регулювання кліматичної нейтральності у ЄС: європейський зелений курс. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2024. № 3 (73). С. 42–51. DOI: http://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-3-9722

8. Park S. Untangling the Extraterritoriality of ESG Regulation. *North Carolina Journal of International Law.* 2024. №. 4, Vol. 49, URL: https://ssrn.com/abstract=4887970

9. Annunziata F., Siri M. The EU Regulation on ESG Ratings: Fit for Purpose? *University of Genoa EUSFiL Law Research Working Paper Series.* 2025. № 2. DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5138977

10. Vilchez Olivares P.A., Astorga De La Cruz B.J. AI and Data Analytics in Sustainable Financial Reporting and ESG Disclosure. *A Systematic Literature Review*. 2026. DOI: https://doi.org/10.20944/preprints202603.1378.v1

11. Düzgün M.E. (2026) ESG Regulation in the European Union and Türkiye: A Comparative Analysis under the CSRD, ESRS, and TSRS Frameworks. *Beijing Law Review.* 2026. № 17, p. 278-292. DOI: https://doi.org/10.4236/blr.2026.171016

12. Краснова Ю.А. Зелене відновлення України: правові виклики адаптації екологічного законодавства до стандартів Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2025. Вип. 91, ч. 2. С. 210–220. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.27

13. Кірін Р.С. Зелене відновлення промисловості як складова конституційного права на безпечне довкілля. *Наше право.* 2024. № 1. С. 34–46. DOI: https://doi.org/10.32782/NP.2024.1.4

14. Краснова Ю.А., Кірін Р.С. Системні підходи до визначення ефективності інтеграції у правове поле ЄС через призму правових категорій та принципів екологічного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 91, ч. 2. С. 221–231. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.28

15. Кірін Р.С., Ботвінов Р.Г., Ревякіна Т.О. Проблеми правового механізму визначення екологічної шкоди і збитків, завданих внаслідок російської збройної агресії. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління.* 2023. № 4(28). с. 34-41. DOI https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-4(28)-34-41

16. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. Brussels, 11.12.2019/ COM (2019) 640 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF

17. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'). OJ L 243, 9.7.2021, pp. 1–17. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1119&qid=1717146554983

18. Fit for 55: Delivering on the proposals. URL: https://commission.europa.eu/topics/climate-action/delivering-european-green-deal/fit-55-delivering-proposals_en

19. Краснова Ю.А., Кірін Р.С., Шеховцов В.В. Проблеми ефективності екологічного законодавства та їх вплив на господарську діяльність. *Право і суспільство.* 2025. № 2. С. 190–203. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.27

20. Decision (EU) 2020/854 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 empowering Italy to negotiate and conclude an agreement with Switzerland authorising cabotage operations in the course of the provision of international road passenger transport services by coach and bus in the border regions between the two countries. OJ L 198, 22.6.2020, pp. 47–48. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2020/854/oj/eng

21. Regulation (EU) 2019/2088 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 on sustainability-related disclosures in the financial services sector. OJ L 317, 9.12.2019, pp. 1–16. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/2088/oj/eng

22. Regulation (EU) 2023/956 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 establishing a carbon border adjustment mechanism. OJ L 130, 16.5.2023, pp. 52–104. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/956/oj/eng

23. Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting. OJ L 322, 16.12.2022, pp. 15–80. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2464/oj/eng

24. Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859. OJ L, 2024/1760, 5.7.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj/eng

25. Payments for Environmental Services Program – Costa Rica. *United Nations Climate Change*. URL: https://unfccc.int/climate-action/momentum-for-change/financing-for-climate-friendly-investment/payments-for-environmental-services-program

26. Denmark's Energy Islands. *Danish Energy Agency*. URL: https://ens.dk/en/energy-sources/offshore-wind-power/denmarks-energy-islands

27. Landscaping for Urban Spaces and High-Rises (LUSH). *Urban Redevelopment Authority*. URL: https://www.ura.gov.sg/guidelines/development-control/development-control-handbooks/non-residential/c-ci/greenery/

28. Methven Forbes (2026) Geothermal Energy: How Iceland Powers Itself. *Atlas Iceland*. URL: https://www.atlasiceland.com/guides/geothermal-energy-how-iceland-powers-itself

29. Ben Marlow (2026) How Morocco is leading Africa's solar energy revolution. *AOL*. URL: https://www.aol.com/articles/morocco-leading-africa-solar-energy-050000000.html

30. Room for the River: The Netherlands' Flood Management Programme. *LegalClarity*. 2026. URL: https://legalclarity.org/room-for-the-river-the-netherlands-flood-management-programme/

31. В Японії офіційно відкрито проект «Розумне місто»Japan opened Smart City project. *Municipal Energy*. URL: http://municipalenergy.org.ua/?p=3697

32. 66 billion trees: China's great green wall offers climate hope – but not a complete solution. *Business Today*. 2026. URL: https://www.businesstoday.in/science/story/66-billion-trees-chinas-great-green-wall-offers-climate-hope-but-not-a-complete-solution-541300-2026-07-07

33. Sahara vs Great Green Wall: An 8,000-km green belt is being built across Africa's Sahel region; aims to stop desert expansion. *The Economic Times*. 2026. URL: https://economictimes.indiatimes.com/news/new-updates/sahara-vs-great-green-wall-an-8000-km-green-belt-is-being-built-across-africas-sahel-region-aims-to-stop-desert-expansion/articleshow/132192261.cms

34. Fredrick Tee Teegwiah, Jr. (2026) Farming in the Desert: How Israel Is Rewriting the Rules of Arid Agriculture. *Liberia Broadcasting System*. URL: https://elbcnews.com/2026/07/08/farming-in-the-desert-how-israel-is-rewriting-the-rules-of-arid-agriculture

35. Кірін Р.С., Деревянко Б.В., Краснова Ю.А., Петруненко Я.В. Правові виклики на шляху спрощення умов ведення господарської діяльності. 2025. *Український політико-правовий дискурс.* 2025. № 14. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17003945

36. EU coal regions in transition. *European Commission*. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/clean-energy-transition-initiatives/eu-coal-regions-transition_en

37. Gross National Happiness: Bhutan's Holistic Measure of Progress. *PolSci.Institute*. 2025. URL: https://polsci.institute/south-asia/gross-national-happiness-bhutan/

38. Mandatory climate-related disclosures. *Ministry of Business, Innovation & Employment*. 2025. URL: https://www.mbie.govt.nz/business-and-employment/business/regulating-entities/mandatory-climate-related-disclosures

39. EU taxonomy for sustainable activities: What the EU is doing to create an EU-wide classification system for sustainable activities. *European Commission*. 2026. URL: https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/tools-and-standards/eu-taxonomy-sustainable-activities_en

40. Veronika Movchan, Yiğit Tahmisoğlu CBAM and Ukraine: Short-term implications. *German Economic Team*. URL: https://www.german-economic-team.com/wp-content/uploads/2026/04/GET_UKR_PS_02_2026.pdf

41. The EU's Carbon Border Adjustment Mechanism: Considerations for Turkiye. *International Network of Energy Transition Think Tanks (INETTT) and SHURA Energy Transition Center*. 2026. URL: https://www.inettt.org/fileadmin/user_upload/INETTT_EU_CBAM_Considerations_for_T%C3%BCrkiye_2026.pdf

42. Україна посилює підготовку бізнесу до CBAM та запуску національної системи торгівлі викидами. *Дія. Бізнес.* URL: https://business.diia.gov.ua/news/ukraina-posyliuie-pidhotovku-biznesu-do-cbam-ta-zapusku-natsionalnoi-systemy-torhivli-vykydamy (дата звернення: 07.07.2026).

43. Building Back Better in Post-Disaster Recovery. *Global Facility for Disaster Reduction and Recovery.* URL: https://www.gfdrr.org/sites/default/files/2017-09/Building%20Back%20Better%20Guidance%20Note_0.pdf

44. Відбулася національна презентація законопроекту про засади «зеленого» відновлення України. *Прес-служба Апарату Верховної Ради України.* (30.06.2025). URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/263527.html

45. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки України: теоретичні аспекти : монографія. К.: НУБіП України, 2017. 589 с. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/187/krasnovaPRw.pdf?sequence=1

References

1. Regulation (EU) 2024/3005 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on the transparency and integrity of Environmental, Social and Governance (ESG) rating activities, and amending Regulations (EU) 2019/2088 and (EU) 2023/2859. OJ L, 2024/3005, 12.12.2024. URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2024/3005/oj [in English].

2. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi prohramy adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do prava Yevropeiskoho Soiuzu (acquis YeS) [On the Approval of the National Program for the Adaptation of Ukrainian Legislation to European Union Law (EU Acquis)]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2026 № 438. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

3. Fedun, O.V. (2025). Zelene vidnovlennia ta yevropeiska intehratsiia Ukrainy na zasadakh staloho rozvytku [Ukraine's Green Recovery and European Integration Based on Sustainable Development]. *Politikus.* 3, 194–202. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-3.30 [in Ukrainian].

4. Kalinichenko, L.L. (2026). ESG yak instrument povoiennoho vidnovlennia ekonomiky ta korporatyvnoho sektoru Ukrainy [ESG as a Tool for the Postwar Recovery of Ukraine's Economy and Corporate Sector]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti.* 93, 100–113. DOI: https://doi.org/10.18664/btie.93.356975 [in Ukrainian].

5. Sanchenko, A. (2024). Hlobalni ta yevropeiski polityko-pravovi osnovy liudynotsentrychnoi modeli hospodariuvannia u konteksti staloho rozvytku ta harantuvannia prav liudyny [Global and European Political and Legal Essential for a Human-Centered Business Model in the Context of Sustainable Development and Human Rights Safeguarding]. *Ekonomika ta parvo,* 2, 13–26. DOI: https://doi.org/10.15407/econlaw.2024.02.013 [in Ukrainian].

6. Babaiev, V.Iu., Klymenko, N.H., Berlizova, V.A., & Tymokha D.A. (2025). Realizatsiia ESG pryntsypiv u publichnomu ta korporatyvnomu upravlinni [Implementation of ESG Principles in Public and Corporate Governance]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia.* 1 (80), 132–152. DOI: http://doi.org/10.26565/1727-6667-2025-1-08 [in Ukrainian].

7. Dutov, M.M. (2024). Pravove rehuliuvannia klimatychnoi neitralnosti u YeS: yevropeiskyi zelenyi kurs [Legal Regulation of Climate Neutrality in the EU: The European Green Deal]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriia: «Iurydychni nauky».* 3 (73), 42–51. DOI: http://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-3-9722 [in Ukrainian].

8. Park, S. (2024). Untangling the Extraterritoriality of ESG Regulation. *North Carolina Journal of International Law.* 4, Vol. 49. URL: https://ssrn.com/abstract=4887970 [in English].

9. Annunziata, F., & Siri, M. (2025). The EU Regulation on ESG Ratings: Fit for Purpose? *University of Genoa EUSFiL Law Research Working Paper Series.* 2. DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5138977 [in English].

10. Vilchez Olivares, P. A., & Astorga De La Cruz, B. J. (2026). AI and Data Analytics in Sustainable Financial Reporting and ESG Disclosure: A Systematic Literature Review. *Sustainability,* 18(11), 5393. DOI: https://doi.org/10.3390/su18115393 [in English].

11. Düzgün, M.E. (2026). ESG Regulation in the European Union and Türkiye: A Comparative Analysis under the CSRD, ESRS, and TSRS Frameworks. *Beijing Law Review.* 17, 278–292. DOI: https://doi.org/10.4236/blr.2026.171016

12. Krasnova, Yu.A. (2025). Zelene vidnovlennia Ukrainy: pravovi vyklyky adaptatsii ekolohichnoho zakonodavstva do standartiv Yevropeiskoho Soiuzu [Green recovery of Ukraine: legal challenges of adapting environmental legislation to European Union standards]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo.* 91, ch. 2. pp. 210–220. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.27 [in Ukrainian].

13. Kirin, R.S. (2024). Zelene vidnovlennia promyslovosti yak skladova konstytutsiinoho prava na bezpechne dovkillia [Green industrial Recovery as Part of the constitutional Right to a Safe Environment]. *Nashe pravo,* 1, 34–46. DOI: https://doi.org/10.32782/NP.2024.1.4 [in Ukrainian].

14. Krasnova, Yu.A., & Kirin, R.S. (2025). Systemni pidkhody do vyznachennia efektyvnosti intehratsii u pravove pole YeS cherez pryzmu pravovykh katehorii ta pryntsypiv ekolohichnoho prava [Systemic approaches to assessing the effectiveness of integration into the EU legal framework through the lens of legal categories and principles of environmental law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo.* 91, ch. 2, 221–231. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.28 [in Ukrainian].

15. Kirin, R.S., Botvinov, R.H., & Reviakina, T.O. (2023). Problemy pravovoho mekhanizmu vyznachennia ekolohichnoi shkody i zbytkiv, zavdanykh vnaslidok rosiiskoi zbroinoi ahresii [Problems of the Legal Mechanism for Determining Environmental Damage and Losses Caused by Russian Armed Aggression]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia.* 4(28), 34–41. DOI https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-4(28)-34-41 [in Ukrainian].

16. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. Brussels, 11.12.2019/ COM (2019) 640 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF [in English].

17. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 (‘European Climate Law). OJ L 243, 9.7.2021, pp. 1–17. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1119&qid=1717146554983 [in English].

18. Fit for 55: Delivering on the proposals. URL: https://commission.europa.eu/topics/climate-action/delivering-european-green-deal/fit-55-delivering-proposals_en [in English].

19. Krasnova, Yu.A., Kirin, R.S., & Shekhovtsov V.V. (2025). Problemy efektyvnosti ekolohichnoho zakonodavstva ta yikh vplyv na hospodarsku diialnist [Problems with the effectiveness of environmental legislation and their impact on business activities]. *Pravo i suspilstvo*. 2, 190–203. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.27 [in Ukrainian].

20. Decision (EU) 2020/854 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 empowering Italy to negotiate and conclude an agreement with Switzerland authorising cabotage operations in the course of the provision of international road passenger transport services by coach and bus in the border regions between the two countries. OJ L 198, 22.6.2020, pp. 47–48. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2020/854/oj/eng [in English].

21. Regulation (EU) 2019/2088 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 on sustainability-related disclosures in the financial services sector. OJ L 317, 9.12.2019, pp. 1–16. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/2088/oj/eng [in English].

22. Regulation (EU) 2023/956 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 establishing a carbon border adjustment mechanism. OJ L 130, 16.5.2023, pp. 52–104. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/956/oj/eng [in English].

23. Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting. OJ L 322, 16.12.2022, pp. 15–80. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2464/oj/eng [in English].

24. Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859. OJ L, 2024/1760, 5.7.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj/eng [in English].

25. Payments for Environmental Services Program – Costa Rica. *United Nations Climate Change*. URL: https://unfccc.int/climate-action/momentum-for-change/financing-for-climate-friendly-investment/payments-for-environmental-services-program [in English].

26. Denmark’s Energy Islands. *Danish Energy Agency*. URL: https://ens.dk/en/energy-sources/offshore-wind-power/denmarks-energy-islands [in English].

27. Landscaping for Urban Spaces and High-Rises (LUSH). *Urban Redevelopment Authority*. URL: https://www.ura.gov.sg/guidelines/development-control/development-control-handbooks/non-residential/c-ci/greenery/ [in English].

28. Methven Forbes (2026). Geothermal Energy: How Iceland Powers Itself. *Atlas Iceland*. URL: https://www.atlasiceland.com/guides/geothermal-energy-how-iceland-powers-itself [in English].

29. Ben Marlow (2026). How Morocco is leading Africa’s solar energy revolution. *AOL*. URL: https://www.aol.com/articles/morocco-leading-africa-solar-energy-050000000.html [in English].

30. Room for the River: The Netherlands’ Flood Management Programme. *LegalClarity*. 2026. URL: https://legalclarity.org/room-for-the-river-the-netherlands-flood-management-programme/ [in English].

31. V Yaponii ofitsiino vidkryto proekt «Rozumne misto»Japan opened Smart City project. *Municipal Energy*. URL: http://municipalenergy.org.ua/?p=3697 [in Ukrainian].

32. 66 billion trees: China's great green wall offers climate hope – but not a complete solution. *Business Today*. 2026. URL: https://www.businesstoday.in/science/story/66-billion-trees-chinas-great-green-wall-offers-climate-hope-but-not-a-complete-solution-541300-2026-07-07 [in English].

33. Sahara vs Great Green Wall: An 8,000-km green belt is being built across Africa's Sahel region; aims to stop desert expansion. *The Economic Times*. 2026. URL: https://economictimes.indiatimes.com/news/new-updates/sahara-vs-great-green-wall-an-8000-km-green-belt-is-being-built-across-africas-sahel-region-aims-to-stop-desert-expansion/articleshow/132192261.cms [in English].

34. Fredrick Tee Teegwiah, Jr. (2026). Farming in the Desert: How Israel Is Rewriting the Rules of Arid Agriculture. *Liberia Broadcasting System*. URL: https://elbcnews.com/2026/07/08/farming-in-the-desert-how-israel-is-rewriting-the-rules-of-arid-agriculture/ [in English].

35. Kirin, R.S., Derevianko, B.V., Krasnova, Yu.A., & Petrunenko, Ya.V. (2025). Pravovi vyklyky na shliakhu sproshchennia umov vedennia hospodarskoi diialnosti [Legal challenges on the path to simplifying conditions for conducting economic activity]. *Ukrainskyi polityko-pravovyi dyskurs.* 14. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17003945 [in Ukrainian].

36. EU coal regions in transition. *European Commission*. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/clean-energy-transition-initiatives/eu-coal-regions-transition_en [in English].

37. Gross National Happiness: Bhutan’s Holistic Measure of Progress. *PolSci.Institute*. 2025. URL: https://polsci.institute/south-asia/gross-national-happiness-bhutan/ [in English].

38. Mandatory climate-related disclosures. *Ministry of Business, Innovation & Employment*. 2025. URL: https://www.mbie.govt.nz/business-and-employment/business/regulating-entities/mandatory-climate-related-disclosures [in English].

39. EU taxonomy for sustainable activities: What the EU is doing to create an EU-wide classification system for sustainable activities. *European Commission*. 2026. URL: https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/tools-and-standards/eu-taxonomy-sustainable-activities_en [in English].

40. Veronika Movchan, Yiğit Tahmisoğlu CBAM and Ukraine: Short-term implications. *German Economic Team*. URL: https://www.german-economic-team.com/wp-content/uploads/2026/04/GET_UKR_PS_02_2026.pdf [in English].

41. The EU’s Carbon Border Adjustment Mechanism: Considerations for Turkiye. *International Network of Energy Transition Think Tanks (INETTT) and SHURA Energy Transition Center*. 2026. URL: https://www.inettt.org/fileadmin/user_upload/INETTT_EU_CBAM_Considerations_for_T%C3%BCrkiye_2026.pdf [in English].

42. Ukraina posyliuie pidhotovku biznesu do SVAM ta zapusku natsionalnoi systemy torhivli vykydamy. *Diia. Biznes.* URL: https://business.diia.gov.ua/news/ukraina-posyliuie-pidhotovku-biznesu-do-cbam-ta-zapusku-natsionalnoi-systemy-torhivli-vykydamy [in Ukrainian].

43. Building Back Better in Post-Disaster Recovery. Global Facility for Disaster Reduction and Recovery. URL: https://www.gfdrr.org/sites/default/files/2017-09/Building%20Back%20Better%20Guidance%20Note_0.pdf [in English].

44. Vidbulasia natsionalna prezentatsiia zakonoproektu pro zasady «zelenoho» vidnovlennia Ukrainy [A national presentation of the draft law on the principles of Ukraine's "green" recovery took place]. Pres-sluzhba Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy. (30.06.2025). URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/263527.html [in Ukrainian].

45. Krasnova, Yu.A. (2017). Pravo ekolohichnoi bezpeky Ukrainy: teoretychni aspekty. Monohrafiia. K.: NUBiP Ukrainy. 589 s. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/187/krasnovaPRw.pdf?sequence=1 [in Ukrainian].

Krasnova Yuliia,
Doctor of Law, Associate Professor,
Leading Researcher at the Department of Problems of Commercial Law and Legislation Modernization
(State Organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv)
ORCID: http://orcid.org/0000-0001-7898-9603

Kirin Roman,
Doctor of Law, Associate Professor,
Leading Researcher at the Department of Economic and Legal Problems of Urban Studies
(State Organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv)
ORCID: http://orcid.org/0000-0003-0089-4086

Deineha Maryna,
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor at the Department of Civil and Commercial Law
(National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv)
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-4785-7509

ESG REGULATION IN THE EUROPEAN UNION AND ITS IMPACT ON UKRAINE'S GREEN RECOVERY

This article provides a comprehensive legal analysis of the ESG regulatory framework in the European Union and its extraterritorial impact on partner countries, particularly Ukraine. It examines key European Union regulations that form a multidimensional framework for sustainable development: Regulation 2019/2088, Regulation 2020/852, Regulation 2023/956, Directive 2022/2464/EU, as well as the European Green Deal and the "Fit for 55" package. It has been found that domestic legislation currently incorporates only certain provisions, while neglecting mechanisms related to climate neutrality, the circular economy, and the fight against "greenwashing." Recommendations have been proposed for improving the legal framework governing ESG in Ukraine, taking into account European standards and the needs of post-war recovery.

It has been established that the current challenge regarding environmental protection and European integration lies not only in the formal harmonization of domestic legislation with the acquis Communautaire, but also in the creation of a new model of legal regulation that will comply with European ESG standards. This approach entails not only the technical replication of EU norms but also a profound transformation of legal doctrine, which should serve as the foundation for the modernization of the economy and society.

Compliance with ESG standards provides access to EU financial resources, facilitates integration into international supply chains, and enhances the competitiveness of domestic companies. At the same time, failure to meet these requirements can lead to a loss of market share globally, restrictions on exports, and a decline in investment attractiveness.

It has been argued that Ukraine's international legitimacy also depends to a large extent on its ability to integrate ESG principles into its legal system. The EU increasingly views ESG as a criterion for evaluating partners, which means that countries seeking integration into the European space must demonstrate their ability to ensure sustainable development, transparency in corporate governance, and social responsibility. For Ukraine, this task has not only a legal but also a political dimension, as it determines the prospects for EU membership and participation in shaping European sustainable development policy.

Key words: *ESG, green policy, green recovery, climate, governance, European integration, environmental security, remote sensing.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 342.9:351.86 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-53-57

Лісов Дмитрій Андрійович,
здобувач третього (освітнього-наукового) рівня вищої освіти
кафедри трудового права та права соціального забезпечення
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ)
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-2657-2561

МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті досліджено медичне забезпечення внутрішньо переміщених осіб як важливу складову системи соціального захисту населення в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що вимушене переміщення, тривале перебування в зоні бойових дій, постійний стрес, втрата звичного місця проживання та несвоєчасне отримання медичної допомоги підвищують ризики погіршення фізичного і психічного здоров'я ВПО. Визначено основні правові та організаційні проблеми у цій сфері, зокрема недостатню поінформованість про порядок отримання медичних послуг, відсутність медичної документації, неналежне забезпечення лікарськими засобами, обмежений доступ до спеціалізованого лікування, недостатнє фінансування медичних закладів та відсутність первинного медичного огляду після переміщення. Наголошено, що несвоєчасне звернення по медичну допомогу може спричинити ускладнення перебігу захворювань, їх перехід у хронічну форму та погіршення якості життя.
Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, медичне забезпечення, медична допомога, соціальний захист, право на охорону здоров'я, доступність медичних послуг, медичний супровід, реабілітація, лікарське забезпечення, дистанційні медичні послуги.*

Постановка проблеми. Медичне забезпечення є одним із важливих напрямків соціального захисту будь-якої людини, а від якості надання медичних послуг залежить збереження життя та здоров'я людини, її відновлення, реабілітація. Медичне забезпечення завжди вважалося тією ланкою роботи з населенням, яке має функціонувати безперебійно, постійно, ефективно та дієво, оскільки медичне забезпечення передбачає гарантування надання якісної та своєчасної медичної допомоги. В умовах війни у нашій державі навантаження на медичну систему зросло в рази, активного розвитку та функціонування набула військова медицина, посилено систему цивільної медицини, психологічної підтримки, санаторно-курортного лікування, протезування тощо. Особливого значення своєчасне медичне забезпечення набуло по відношенню до внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), які часто потребували екстреної допомоги, що пов'язувалось із їх евакуацією та переміщенням із небезпечних територій, наданням їм у подальшому первинної та спеціалізованої медичної допомоги, забезпечення необхідними ліками.

Відзначимо, що незважаючи на наявність досить розвинутої системи нормативно-правового забезпечення та гарантій медичного забезпечення ВПО проблем все ще вистачає. Мають місце окремі проблеми надання медичних послуг ВПО, гарантування їм доступу до медичних послуг, надання повного, а не часткового спектру медичних послуг, доступу до безоплатних послуг з профілактики та діагностики різноманітних хвороб тощо. Вважаємо, що належний рівень медичного забезпечення є не просто важливою гарантією соціального захисту ВПО, а й важливим чинником нормальної адаптації ВПО до нових умов життя у нових громадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У загальному соціальний захист досліджували у своїх працях такі вчені як: Г.О. Барабаш, Н.Б. Болотіна, К.В. Бориченко, Н.М. Вапнярчук, С.В. Вишновецька, М.І. Іншин, Т.В. Красюк, О.В. Москаленко, О.В. Мульгіна, С.М. Прилипко, П.Д. Пилипенко, Б.І. Сташків, К.В. Федчишина, М.М. Шумило, Г.О. Яковлєва, О.М. Ярошенко, та інші. Щодо питань соціального захисту безпосередньо таких категорій осіб як ВПО, а особливо їх медичного забезпечення в умовах війни, то вони стали предметом вивчення таких науковців як: М.М. Білинська, З.С. Гладун, Л.П. Запорожан, Н.А. Литвин, Г.Ю. Лук'янова, О.Н. Литвинова, М.І. Максимович, М.Й. Малачинська, О.В. Скочиляс-Павлів, О.Ю. Судук, А.П. Семенюк тощо. Варто відзначити, що питання медичного забезпечення є актуальним для будь-якої людини, в тому числі й для ВПО, які враховуючи ситуацію в якій вони опинилися, часто не можуть самостійно реалізувати своє право на медичне забезпечення та медичну допомогу. Проблем у вказаних правовідносинах є досить багато, а їх вирішення супроводжується необхідністю внесення змін до законодавства, проведенням відповідної інформаційної політики, здійсненням належного фінансування, а також відповідним обліком внутрішньо переміщених осіб, які потребують постійної медичної допомоги чи медичного супроводу.

Метою статті є аналіз сучасного стану медичного забезпечення внутрішньо переміщених осіб, визначення основних правових та організаційних проблем доступу до своєчасної і якісної медичної допомоги, а також обґрунтування напрямів удосконалення медичного обслуговування ВПО, зокрема шляхом розвитку дистанційних медичних послуг.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до пп. 12 п. 1 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщена особа має право на надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я [1]. Право на отримання своєчасної медичної допомоги є одним із найбільш важливих соціальних прав, яке спрямовується на підтримання як фізичного, так і психологічного здоров'я особистості. Постійний стрес, тривале перебування у складних умовах життєдіяльності, а також неможливість своєчасного отримання медичної допомоги особами, які перебували в зоні бойових дій і не мали можливості вчасно евакуюватися, призвели до постійного зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, які потребують медичної допомоги та звертаються за її отриманням.

На практиці недостатня поінформованість окремих категорій внутрішньо переміщених осіб, зокрема осіб з інвалідністю та осіб похилого віку, зумовлює нерозуміння або неповне розуміння передбачених державою гарантій, спрямованих на забезпечення безперервності та доступності медичної допомоги. Відсутність належного інформування щодо прав і обов'язків як ВПО, так і медичних працівників нерідко призводить до непорозумінь та створює додаткові перешкоди в процесі отримання медичних послуг.

Досліджуючи право ВПО на медичне забезпечення О.В. Скочиляс-Павлів, Г.Ю. Лук'янова зазначають наступне: «право внутрішньо переміщених осіб на медичну допомогу, серед усіх прав, гарантованих Конституцією, є чи не найменш врегульованим в Україні. Вчені зазначають, що у профільному Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» чітко не закріплено питання реалізації права на медичну допомогу, що, своєю чергою, потребує доопрацювання. Серед проблем реалізації ВПО права на медичну допомогу виділено: по-перше, малоінформованість та неналежний доступ до інформації щодо укладення Декларації про вибір лікаря, що надає первинну медичну допомогу; по-друге, відсутність медичної документації; по-третє, неналежне фінансування медичних закладів; по-четверте, недостатнє забезпечення ВПО лікарськими засобами» [2, с. 213–214]. Ми погоджуємося, з тим, що наведені вище проблеми є актуальними, проте вони не повинні ставати на заваді отримання кожною особою права на медичні послуги чи медичну допомогу. Ці та ряд інших проблем побутового характеру з якими стикаються ВПО суттєво впливають на терміни звернення за медичною допомогою, а це впливає на своєчасність діагностики та початку лікування, ризик ускладнень і хронізації захворювань, погіршення прогнозу та якості життя, а також зростання навантаження на систему охорони здоров'я через потребу в більш складному й дорожчому лікуванні на пізніших стадіях. Особлива увага прикута до вразливих верст населення, а саме: осіб з інвалідністю, дітей, осіб із певними хронічним захворюваннями, які передбачають прийом ліків на постійній основі, вагітних жінок тощо, для яких питання часу отримання медичної допомоги є ключовим та не потребує зволікання, оскільки це може загрожувати погіршенням здоров'я втратою вагітності, або ж у найгірших випадках навіть смертю особи.

С.Б. Булеца також називає ряд суттєвих проблем, які виникають при здійсненні медичного забезпечення та медичного супроводу ВПО: 1) відсутність у таких осіб медичної документації; 2) неналежний доступ до інформації про заклади охорони здоров'я, у які можна звертатися; 3) відсутність проведення первинного медичного огляду всіх ВПО; 4) медпрепарати для цих осіб є дорогими, і здебільшого хворим доводиться купувати їх за власні кошти; 5) відсутність фінансування або нецільове використання коштів, виділених на забезпечення належного рівня доступу ВПО до медичної допомоги; 6) доступ ВПО до безоплатних медичних послуг часто невиправдано пов'язаний із взяттям на облік і реєстрацією місця проживання; 7) більшість медичного персоналу не володіє інформацією щодо аптек, де ВПО можуть придбати на пільгових умовах або безоплатно медичні препарати; 8) дефіцит медичних препаратів чи процедур, які життєво необхідні для хворих, які їх потребують (наприклад, гемодіалізу) [3, с. 17–18]. Аналізуючи виділені вченим проблеми варто відзначити, що значна їх кількість може бути вирішена досить просто, шляхом налагодження окремих організаційних заходів та проведенням ефективної інформаційної політики. В той же час значна кількість проблем потребує реальних заходів, які мають бути реалізовані вищими органами державної влади та за відповідної фінансової підтримки та чіткої реалізації державної політики у вказаній сфері.

Крім того, варто окрему увагу звернути на те, що по відношенню до ВПО при їх переміщенні на підконтрольну Україні територію часто не здійснюється так званий первинний медичний огляд. І це є реальною проблемою, оскільки погодимося із думкою С.Б. Булеги за відсутності проведення первинного медичного огляду всіх ВПО не відбувається своєчасне надання першої необхідної допомоги особам, а по-друге, не впроваджуються превентивні заходи попередження соціально небезпечних хвороб (туберкульоз, педикульоз тощо) [3, с. 16]. Крім того, особи які перемістилися у безпечні райони досить часто перебувають у стані шоку, невизначеності, оскільки перебуваючи на небезпечних територіях могли бачити досить багато негативних речей, перебувати під обстрілами, бути свідками смертей близьких чи інших осіб. І досить часто за цим станом не видно реальних проблем зі здоров'ям особи, як фізичних, так і психологічних. Кожна особа індивідуальна, кожна особа по різному сприймає негативну інформацію та негативні події, а тому часто не одразу видно про необхідність надання медичної допомоги конкретній особі.

Ситуація щодо медичного забезпечення ВПО ускладнюється й тим, що окремі категорії осіб із числа ВПО перебувають у відповідних центрах для ВПО, де є скупчення людей, а отже є ризик зараження інфекційними захворюваннями, респіраторними захворюваннями, шлунково-кишковими інфекціями тощо. Такі стани досить часто потребують невідкладного лікування та надання медичної допомоги. Деяким особам, які мають хронічні захворювання медична допомога має надаватися на постійній основі, а головне вчасно.

Належне медичне забезпечення, охорона здоров'я та медичне обслуговування внутрішньо переміщених осіб мають не лише декларуватися, а й бути чітко врегульовані нормативно-правовими актами та підкріплені дієвими організаційними, правовими і фінансовими механізмами. До основних напрямів і механізмів медичного забезпечення внутрішньо переміщених осіб належать:

– здійснення заходів спрямованих на забезпечення безперешкодного доступу до медичних послуг, забезпечення необхідними ліками, проведення відповідних медичних обстежень тощо. Все це має здійснюватися на базі закладів охорони здоров'я для тих осіб, які можуть самостійно звернутися за медичною допомогою. Для осіб, які проживають у віддалених від спеціалізованого

медичного закладу, а також у місцях компактного проживання ВПО передбачено функціонування амбулаторій та мобільних медичних бригад відповідно. Для тих осіб, які не можуть самостійно звернутися за медичною допомогою є можливість влаштування таких осіб у відповідні спеціалізовані заклади, на базі яких і здійснюється надання медичної допомоги цілодобово та протягом всього перебування особи у заклад;

– право на отримання ВПО безоплатних медичних послуг в будь-якому закладі охорони. Міністерство охорони здоров'я України наказом від 17.03.2022 р. № 496 «Деякі питання надання первинної медичної допомоги в умовах воєнного стану», визначило порядок надання первинної медичної допомоги (далі – ПМД) внутрішньо переміщеним особам. Згідно вказаного наказу наголошено на важливості покращення якості надання первинної медичної допомоги. А тому з цією метою було зазначено про необхідність надавачам ПМД забезпечити: 1) ведення обліку переміщених осіб, які звертаються для отримання первинної медичної допомоги, за формою, що додається; 2) надання первинної медичної допомоги та медичної допомоги пацієнтам у невідкладному стані з числа переміщених осіб; 3) проведення вакцинації відповідно до вимог календаря профілактичних щеплень [4]. Варто наголосити на тому, що медичний захист передбачає безоплатне надання медичної допомоги незалежно від місця проживання, місця реєстрації особи, а також від укладеної декларації із сімейним лікарем;

– здійснення медичного супроводу осіб, які мають певні захворювання та потребують лікування у спеціалізованих медичних закладах. Такі особи можуть як на постійній основі перебувати у таких закладах, так і проходити певний етап лікування чи реабілітації. А отже, виникає проблемне питання розміщення таких осіб для надання своєчасної допомоги, забезпечення таких осіб ліками та необхідними препаратами. До таких категорій можна віднести ВІЛ – інфікованих, осіб з різними формами туберкульозу, осіб, які потребують діалізу тощо;

– відсутність прив'язки пацієнта до лікаря, з яким було здійснено оформлення декларації. Наразі у взаємовідносинах між ВПО та лікарем такої прив'язки не існує, а лікарі, які наполягають на наданні декларації про вибір лікаря діють неправомірно. У відповідності до ст. 38 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» кожний пацієнт, який досяг 14 років і який звернувся за наданням йому медичної допомоги, має право на вільний вибір лікаря, якщо останній може запропонувати свої послуги, і вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій. Кожний пацієнт має право, коли це виправдано його станом, бути прийнятим у будь-якому закладі охорони здоров'я за своїм вибором, якщо цей заклад має можливість забезпечити відповідне лікування [5]. Це ж стосується й внутрішньо переміщених осіб, а тому навіть вимагання лікарем довідки про взяття особи на облік як внутрішньо переміщеної особи є неправомірним та незаконним. Окремо наголосимо й на тому, що для внутрішньо переміщених осіб немає жодної перешкоди для того, щоб підписати декларацію з обраним лікарем, незалежно від місця реєстрації. Це здійснюється шляхом обрання лікаря та підписання з ним декларації;

– забезпечення ліками, в тому числі й за державною програмою «Доступні ліки». Внутрішньо переміщені особи можуть отримати ліки безоплатно або з частковою доплатою, скориставшись програмою реімбурсації «Доступні ліки», що входить до Програми медичних гарантій. Процедура передбачає факт звернення до лікаря, який надає первинну медичну допомогу – сімейного лікаря, терапевта або педіатра та який на підставі проведеного первинного медичного дослідження може скерувати особу до більш вузькопрофільного спеціаліста. Лікар, який надає первинну медичну допомогу або вузькопрофільний спеціаліст надає відповідний е-рецепт, за яким можна отримати відповідні ліки безкоштовно або з певною доплатою. Є відповідний перелік аптек, які беруть участь у програмі «Доступні ліки» та фактично в яких у особи і виникає можливість отримати такі ліки. Крім того, особа може обрати зручний для себе спосіб отримання таких ліків: як шляхом безпосереднього звернення до аптеки, так і шляхом здійснення замовлення таких ліків та їх подальше отримання через послуги «Укрпошти». Проте варто розуміти те, що не всі лікарські засоби підлягають отриманню через замовлення на сайті та доставляння «Укрпоштою». Окремо відзначимо, що вказана програма не була створена безпосередньо для ВПО. Спектром таких послуг користується широке коло суб'єктів у нашій державі, а тому підтверджується теза про те, що значна кількість програм, якими користуються ВПО створена для більш широкого кола осіб, в тому числі незалежно від наявності статусу ВПО. Згідно вказаної програми держава здійснює відшкодування аптекам вартість відпущених пацієнтам ліків за рецептом. Для ВПО вказана програма є суттєвою підтримкою стану здоров'я, суттєво підвищують якість життя особи та ефективно лікуються на амбулаторному рівні;

– право ВПО на реабілітацію. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю», «соціальна реабілітація – система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, задоволення потреби у забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації» [6]. Реабілітаційні послуги для ВПО здійснюються у рамках реалізації Програми медичних гарантій, за пакетом «Реабілітаційна допомога дорослим та дітям у стаціонарних умовах» тощо;

Одним із прикладів реабілітації внутрішньо переміщених осіб О. Пильгук, А. Левков, О. Гордієнко називають реабілітацію опорно-рухового апарату. Так, вчені зазначають: «Реабілітація є важливою складовою лікування хворих ВПО із захворюваннями суглобів. Фізична терапія допомагає полегшити біль, підвищити рухливість і запобігти деформації суглобів. Навчання пацієнтів правильній техніці виконання вправ і заохочення до самоконтролю покращує їхню здатність бути незалежними та допомагає на шляху реабілітації. Ерготерапія допомагає людям пристосуватися до своїх функціональних обмежень і залучитися до соціальної діяльності. Психологічна допомога, особливо когнітивно-поведінкова терапія, допомагає впоратися зі стресом і підвищує впевненість пацієнтів у собі. Комплексна реабілітація потребує спільних зусиль різноманітної команди експертів, таких як лікарі, фізіотерапевти, психологи та соціальні працівники» [7, с. 82].

Особлива реабілітація ВПО має здійснюватися у підтриманні психологічного життя особи. Як стверджує, Ю.Ю. Песоцька: «Зараз більшість ВПО мають посттравматичний стресовий розлад та потребують проходження соціально-психологічної реабілітації. Однак значній частині необхідна перша психологічна допомога (далі – ППД), яка надається або на місці подій, якщо це можливо, або у безпечному місці проходження реабілітації ВПО залежить від багатьох чинників, однак усі особи,

що стали вимушеними переселенцями, потребують соціальної реабілітації та соціальної адаптації, особливо діти» [8, с. 91]. Про важливість психологічної реабілітації ВПО говорить й Т.В. Кириченко: «Для продуктивного інтегрування індивіда в нове суспільство й подолання можливих труднощів важливим є своєчасне надання психологічної допомоги. Визначення психологічних проблем, що виникають в осіб із таким особливим статусом у процесі їхньої адаптації, а також вивчення соціально-психологічних чинників суб'єктивного благополуччя ВПО, розкриття їхньої комунікативно-інтерактивної природи є необхідною передумовою для реабілітаційної діяльності психолога з особами цієї групи з підвищення рівня їхньої якості життя» [9, с. 145].

У рамках дослідження права на реабілітацію варто також згадати й програми протезування, які також поширюються на всіх осіб у державі, в тому числі й на ВПО. Програма протезування передбачає надання допоміжних засобів реабілітації: «протезно-ортопедичні вироби, зокрема ортопедичне взуття; спеціальні засоби для самообслуговування та догляду; засоби для пересування; допоміжні засоби для особистої рухомості, переміщення та підйому; меблі та оснащення; спеціальні засоби для орієнтування, спілкування та обміну інформацією» [10].

– безкоштовне оздоровлення осіб з числа ВПО, особливо дітей ВПО. На сьогодні значна кількість програм оздоровлення дітей здійснюється за підтримки відповідних навчальних закладів, місцевих закладів освіта та органів місцевого самоврядування, зокрема, передбачено надання оздоровчих путівок до оздоровчих закладів – дитячих таборів тощо.

Передбачені законодавством гарантії у сфері медичного забезпечення та охорони здоров'я внутрішньо переміщених осіб загалом є достатніми для забезпечення належного рівня доступності, безперервності та якості надання їм медичної допомоги. Медична система побудована за принципом рівності людини, недискримінації до отримання медичних послуг, доступності медичних закладів, наявності достатньої кількості медичних працівників тощо. Проте, вважаємо, що мають бути більш поглиблено вивчені наступні напрямки медичної допомоги: спрощення системи надання медичних послуг, розширення мережі медичних закладів, підвищення рівня якості надання медичних послуг, залучення до медицини висококваліфікованих медичних працівників, подолання конкуренції між лікарями за пацієнтів тощо.

Одним із перспективних напрямів удосконалення медичного забезпечення внутрішньо переміщених осіб є розширення можливостей надання дистанційних медичних послуг. Особливого значення такий формат набуває у випадках, коли між лікарем і пацієнтом уже сформувалася тривала терапевтична взаємодія, пов'язана з лікуванням хронічного або іншого захворювання, що потребує постійного медичного нагляду. Нерідко один і той самий лікар супроводжує пацієнта від моменту появи перших симптомів та початку лікування, завдяки чому володіє повною інформацією про перебіг захворювання, оцінює його динаміку, ефективність призначеної терапії та своєчасно виявляє як позитивні, так і негативні зміни у стані здоров'я пацієнта. Воєнні дії спричинили вимушене внутрішнє переміщення як пацієнтів, так і медичних працівників, що в багатьох випадках призвело до припинення безпосереднього контакту між ними. Водночас територіальна віддаленість не виключає можливості подальшого дистанційного супроводу пацієнта лікарем, зокрема надання лікувально-діагностичних консультацій, оцінювання стану його здоров'я, аналізу медичної документації та результатів лабораторних й інструментальних досліджень, а також коригування лікування в межах, допустимих для дистанційного формату медичної допомоги.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що внутрішньо переміщені особи мають розглядатися як окрема цільова група, яка потребує належного рівня медичного забезпечення та захисту у сфері охорони здоров'я. Система медичного забезпечення ВПО повинна бути гнучкою, адаптованою до їхніх специфічних потреб і спрямованою на максимально повне задоволення потреб у медичній допомозі. Відповідні медичні програми мають бути комплексними, доступними та орієнтованими на своєчасне надання лікувальних, діагностичних, профілактичних і реабілітаційних послуг. Водночас медична допомога внутрішньо переміщеним особам не повинна функціонувати відокремлено, а має бути органічно інтегрована в єдину систему медичного забезпечення населення України.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 94. Стор. 7. Стаття 2709.

2. Скочиляс-Павлів О.В., Лук'янова Г.Ю. Адміністративно-правовий механізм реалізації права на медичну допомогу внутрішньо переміщеним особам. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки".* 2022. № 3 (35). С. 209–216. DOI: https://doi.org/10.23939/law2022.35.209

3. Булеца С.Б. Право внутрішньо переміщених осіб на медичну допомогу. *Конституційно-правові академічні студії.* 2016. № 1. С. 12–18.

4. Деякі питання надання первинної медичної допомоги в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 № 496. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0496282-22#Text

5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. С. 19.

6. Про реабілітацію осіб з інвалідністю: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. *Офіційний вісник України.* 2005. № 44. Стор. 15. Стаття 2757.

7. Пильгук О., Левков А., Гордієнко О. Реабілітація внутрішньо переміщених осіб з запальними та дегенеративними захворюваннями суглобів. *Медична реабілітація в Україні: сучасний стан та напрями розвитку, проблеми та перспективи*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, 27 верес. 2024 р. Полтава, 2024. С. 78–84.

8. Песоцька Ю.Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Social Work and Education.* 2022. Vol. 9, No 1. P. 89–99. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.1.7

9. Кириченко Т.В. Психологічна реабілітації та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Психологія особистості.* 2024. Вип. 58. С. 145–147. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-5208

10. Допоміжні засоби реабілітації. Що потрібно знати про допоміжні засоби реабілітації (ДЗР)? *Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України* – офіційний сайт. URL: https://www.msp.gov.ua/otrymuvacham-soc-pidtrymky/pro-sotsialnu-pidtrymku/dzr

References

1. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 № 1706-VII. [On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons: Law of Ukraine No. 1706-VII dated October 20, 2014]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2014. № 94. Stor. 7. Stattia 2709. [in Ukrainian]
2. Skochylias-Pavliv, O.V., & Lukianova, H.Iu. (2022). Administratyvno-pravovyi mekhanizm realizatsii prava na medychnu dopomohu vnutrishno peremishchenym osobam [The administrative-legal mechanism for the realization of the right to medical care for internally displaced persons]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia: "Iurydychni nauky",* 3 (35), 209–216. DOI: https://doi.org/10.23939/law2022.35.209 [in Ukrainian]
3. Buletsa, S.B. (2016). Pravo vnutrishno peremishchenykh osib na medychnu dopomohu [The right of internally displaced persons to medical care]. *Konstytutsiino-pravovi akademichni studii*, 1, 12–18. [in Ukrainian]
4. Deiaki pytannia nadannia pervynnoi medychnoi dopomohy v umovakh voiennoho stanu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.03.2022 № 496 [Certain issues regarding the provision of primary medical care under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 496 dated March 17, 2022]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0496282-22#Text [in Ukrainian]
5. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-XII. [Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Healthcare: Law of Ukraine of November 19, 1992, No. 2801-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 4. S. 19. [in Ukrainian]
6. Pro reabilitatsiiu osib z invalidnistiu: Zakon Ukrainy vid 06.10.2005 № 2961-IV. [On the Rehabilitation of Persons with Disabilities: Law of Ukraine No. 2961-IV dated October 6, 2005]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2005. № 44. Stor. 15. Stattia 2757. [in Ukrainian]
7. Pylhuk, O., Levkov, A., & Hordiienko, O. (2024). Reabilitatsiia vnutrishno peremishchenykh osib z zapalnymy ta deheneratyvnymy zakhvoriuvanniamy suhlobiv. [Rehabilitation of internally displaced persons with inflammatory and degenerative joint diseases]. *Medychna reabilitatsiia v Ukraini: suchasnyi stan ta napriamy rozvytku, problemy ta perspektyvy*: materialy IV Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnarodnoiu uchastiu, 27 veres. 2024 r. Poltava, S. 78–84. [in Ukrainian]
8. Pesotska, Yu.Iu. (2022). Sotsialna reabilitatsiia ta sotsialna adaptatsiia vnutrishno peremishchenykh osib [Social rehabilitation and social adaptation of internally displaced persons]. *Social Work and Education*. Vol. 9, No 1. P. 89–99. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.1.7 [in Ukrainian]
9. Kyrychenko, T. V. (2024). Psykholohichna reabilitatsii ta sotsialna adaptatsiia vnutrishno peremishchenykh osib. [Psychological rehabilitation and social adaptation of internally displaced persons]. *Psykholohiia osobystosti*. Vyp. 58. S. 145–147. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-5208 [in Ukrainian]
10. Dopomizhni zasoby reabilitatsii. Shcho potribno znaty pro dopomizhni zasoby reabilitatsii (DZR)? [Assistive rehabilitation devices. What do you need to know about assistive rehabilitation devices?] *Ministerstvo sotsialnoi polityky, simi ta yednosti Ukrainy* – ofitsiinyi sait. URL: https://www.msp.gov.ua/otrymuvacham-soc-pidtrymky/pro-sotsialnu-pidtrymku/dzr [in Ukrainian]

Lisov Dmytrii,
Postgraduate Student at the Department of Labor Law and Social Security Law
(Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv)
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-2657-2561

HEALTHCARE PROVISION FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS WITHIN THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM: PROBLEMS AND AREAS FOR IMPROVEMENT

The article examines healthcare provision for internally displaced persons as an important component of the social protection system under martial law. It is substantiated that forced displacement, prolonged exposure to hostilities, constant stress, loss of habitual living conditions, and delayed access to medical care increase the risks of deterioration in the physical and mental health of internally displaced persons. The main legal and organizational problems in this area are identified, including insufficient awareness of the procedures for obtaining medical services, the absence of medical records, inadequate provision of medicines, limited access to specialized treatment, insufficient funding of healthcare institutions, and the lack of an initial medical examination following displacement. It is emphasized that delayed recourse to medical care may result in complications, the progression of diseases into chronic forms, and a deterioration in quality of life.

The main areas and mechanisms of healthcare provision for internally displaced persons are characterized, including access to free primary and emergency medical care regardless of place of residence or registration, the operation of mobile medical teams, medical support for persons with chronic and socially dangerous diseases, the right to freely choose a doctor, access to medicines under the Affordable Medicines Programme, rehabilitation, prosthetic care, psychological support, and health improvement programmes for children. Particular attention is paid to the needs of persons with disabilities, older persons, children, pregnant women, and patients requiring continuous treatment.

The necessity of improving state policy in this area is substantiated through enhanced public information measures, adequate funding, expansion of the network of healthcare institutions and mobile medical services, as well as the development of remote healthcare services. It is concluded that the healthcare system for internally displaced persons should be flexible, comprehensive, accessible, and integrated into the unified healthcare system of Ukraine.

Key words: *internally displaced persons, healthcare provision, medical care, social protection, right to health protection, accessibility of medical services, medical support, rehabilitation, access to medicines, remote healthcare services.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 14.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 347.72(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-58-67

Осінський Олександр Леонідович,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
(Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України», м. Київ)
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-8435-2842

ПІДСТАВИ І УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ НАН УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексний аналіз підстав і умов виникнення та припинення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України. Показано, що виникнення таких правовідносин грунтується на нормативно-правових, договірних та організаційно-розпорядчих механізмах, які забезпечують закріплення майна за НАН України та реалізацію її автономії. Водночас припинення таких правовідносин охоплює юридичні факти списання, передачі, ліквідації чи реорганізації установ, що зумовлюють зміну правового статусу майна. Доведено, що юридичні факти виступають ключовим елементом як у виникненні, так і в припиненні таких правовідносин, забезпечуючи баланс між державними гарантіями та інституційною самостійністю НАН України.
Ключові слова: *господарські правовідносини, управління майном, НАН України, юридичні факти, виникнення правовідносин, припинення правовідносин, державна власність.*

Постановка проблеми. Господарські правовідносини у сфері управління майном Національної академії наук України (далі – НАН України, Академія) становлять одну з ключових площин правового режиму цього майна, адже саме через них реалізується воля держави як власника та автономія Академії як балансоутримувача. Виникнення та припинення таких правовідносин відображає динаміку правового режиму, що не обмежується статичним визначенням статусу майна, а охоплює процесуальні аспекти його функціонування.

Звідсіля, актуальність представленого питання зумовлена тим, що майновий комплекс НАН України є особливим об'єктом державної власності, використання якого має забезпечувати виконання стратегічних завдань наукової діяльності. Водночас, правове регулювання у цій сфері характеризується складністю та багаторівневістю, що потребує доктринального осмислення підстав і умов виникнення та припинення господарських правовідносин. Саме вони визначають межі правомочностей суб'єктів, встановлюють гарантії та обмеження, а також формують механізми контролю й відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окрему увагу заслуговують сучасні дослідження, що безпосередньо стосуються правового режиму майна НАН України та практики його управління. Наприклад, у праці А.Б. Гриняка «Правовий режим майна Національної академії наук України та національних галузевих академій наук: зміна парадигми» [1, с. 50–56] автор акцентує увагу на трансформації правового статусу майнового комплексу Академії в умовах реформування системи державного управління. Він доводить, що традиційна модель закріплення майна за НАН України потребує перегляду з огляду на нові виклики, зокрема необхідність підвищення ефективності використання державних ресурсів та інтеграції у європейський правовий простір. При цьому, Гриняк А.Б. виступає старником ліквідації інститутів господарського відання та оперативного управління, переходу на узуфрукт, а також ліквідації постійного користування державним майном і переходу на його оренду, що має охоплювати всі державні установи, включаючи й НАН України.

В.С. Щербина та Т.В. Боднар у своїх працях, присвячених правовому режиму майна Національної академії наук України та національних галузевих наук» [2, с. 110–120], а також проблемам правового режиму майна національних академій наук України [3, с. 440–445], розкривають дуалістичну природу майна Академії, як об'єкта державної власності та ресурсу для забезпечення автономії НАН України. Вони наголошують на необхідності чіткого розмежування компетенцій державних органів та органів управління Академії, що дозволяє уникати правових колізій та забезпечує стабільність господарських правовідносин. Крім того, автори звертають увагу на суперечності між загальними нормами цивільного та господарського права і спеціальним законодавством, що регулює діяльність академій. Особливий акцент зроблено на проблемах правового статусу майна, яке закріплюється за академіями та на необхідності вдосконалення механізмів його використання й захисту.

У досліджені А.В. Чадюк, Р.М. Федоренка та О.А. Курченка увага зосереджена на розробленні та впровадженні інформаційних систем управління господарсько-майновим комплексом НАН України [4, с. 24–38]. Автори пропонують концепцію цифровізації процесів управління майном, яка передбачає створення єдиної бази даних, автоматизацію обліку та контролю, а також інтеграцію управлінських рішень у сучасні інформаційні технології. Це дозволяє підвищити прозорість та ефективність використання майнових ресурсів, мінімізувати ризики зловживань і забезпечити належний рівень контролю.

Однак питання підстав і умов виникнення та припинення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України ще не були об'єктом спеціального наукового дослідження.

У зв'язку з цим, важливим для обраної тематики наукового дослідження постає завдання розкриття юридичної природи підстав і умов виникнення та припинення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України як складової правового режиму цього майна. Такий підхід дозволяє показати, що правовий режим є не лише системою норм, а й динамічною конструкцією, яка забезпечує баланс між публічно-правовими інтересами держави та інституційною автономією НАН України. Окреслене формує **мету і завдання** цього дослідження.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на застосуванні загальнотеоретичних та спеціально-правових методів, що дозволяють комплексно розкрити підстави й умови виникнення та припинення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України.

Діалектичний метод використано для аналізу динамічного характеру правового режиму майна Академії, який проявляється у зміні юридичних фактів та трансформації правовідносин. Системний підхід дав змогу розглядати господарські правовідносини у сфері управління майном НАН України як цілісну конструкцію, що поєднує нормативно-правові, договірні та організаційно-розпорядчі елементи, як підстави виникнення таких правовідносин та публічно-правові, організаційні, договірні та фактичні елементи, як підстави їх припинення. Формально-юридичний метод застосовано для тлумачення положень нормативно-правових актів, які регулюють діяльність НАН України у сфері управління майном.

Метод аналізу та синтезу використано для узагальнення доктринальних підходів і практики застосування норм, що регулюють управління майном Академії.

Емпіричну основу становлять положення чинного законодавства України, зокрема Цивільного кодексу, Закону «Про управління об'єктами державної власності», Закону «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» тощо, а також Статуту НАН України.

Також в роботі враховано сучасні наукові публікації та аналітичні матеріали, що стосуються правового режиму майна Академії, а також приклади практики його списання, передачі та оренди.

Виклад основного матеріалу. З огляду на те, що правовий режим майна НАН України має динамічний характер і формується через систему господарських правовідносин, постає потреба у доктринальному уточненні їхніх підстав. Це дозволяє відмежувати специфіку управління державним майном Академії від загальних цивільно-правових інститутів набуття права власності та показати особливості правового регулювання у цій сфері.

Передусім слід зазначити, що категорія «підстави виникнення господарських правовідносин щодо управління майном» не може бути ототожнена з класичними цивільно-правовими підставами набуття права власності. У цивільному праві такі підстави традиційно пов'язуються з юридичними фактами, що призводять до виникнення у суб'єкта права власності або інших речових прав, зокрема правочинами, створенням майна, спадкуванням тощо. Натомість у сфері діяльності НАН України йдеться про майно, яке перебуває у державній власності та закріплюється за Академією на особливих правових титулах – праві господарського відання, оперативного управління чи узуфрукту та оренді державного майна.

Положення Цивільного кодексу України [5] визначають загальні засади набуття та здійснення права власності, проте у випадку НАН України вони мають лише загальне значення. Так, стаття 328 закріплює презумпцію правомірності набуття права власності, а стаття 326 встановлює особливості державної власності та здійснення її управління органами державної влади. Для НАН України ці норми є рамковими, оскільки конкретний порядок закріплення майна визначається спеціальним законодавством, зокрема: законами України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» [6], «Про управління об'єктами державної власності» [7], Статутом НАН України [8] та іншими законодавчими актами.

Враховуючи те, що інститути права господарського відання, оперативного управління чи узуфрукту та оренди державного майна передбачають значно вужчий обсяг правомочностей порівняно з державою як власником, постає необхідність чіткого визначення меж правомочностей НАН України щодо закріпленого за нею майна.

Обмеження у здійсненні цих правомочностей зумовлені функціональним призначенням майна Академії та основними цілями її діяльності. Йдеться про забезпечення ефективного використання державних коштів і майнового комплексу НАН України для задоволення державних і суспільних потреб у сфері організації й здійснення фундаментальних та прикладних наукових досліджень.

Визначені межі правомочностей не залишаються суто теоретичною конструкцією, а конкретизуються у практичних формах управління майновим комплексом Академії. Саме вони зумовлюють поєднання правових і організаційних інструментів, через які реалізується фактичне володіння та використання державного майна.

У зв'язку з цим, реалізація повноважень НАН України щодо управління державним майном, переданим у її відання, має комплексний характер і поєднує формально-правові та організаційно-господарські механізми. Прийняття майна на баланс означає його офіційне закріплення за конкретними установами Академії, що супроводжується веденням бухгалтерського та інвентаризаційного обліку, складання актів приймання-передачі, формування інвентарних карток та внесенням відповідних даних до державних реєстрів у випадках, коли йдеться про нерухомість чи інші об'єкти зі спеціальним правовим режимом. Це створює правову основу для контролю за використанням майна та визначає його правовий статус у системі державної власності.

Водночас внутрішньо-організаційні заходи охоплюють широкий спектр управлінських дій, спрямованих на підтримання майнового комплексу у належному стані та забезпечення його ефективного функціонування. До них належить планування та фінансування витрат на утримання будівель і споруд, проведення ремонтів та модернізацій, організація охорони й страхування майна, забезпечення його комунального обслуговування та енергопостачання. Важливим елементом є також укладення договорів оренди чи користування приміщеннями, контроль за їх виконанням, а також розроблення внутрішніх положень та інструкцій, що регламентують порядок використання майна.

Узгоджене функціонування цих двох площин – формально-правової та організаційно-господарської – формує цілісний режим управління державним майном у системі НАН України. Він забезпечує не лише його збереження, а й продуктивне використання відповідно до завдань наукової діяльності, що надає майну статус ресурсу, інтегрованого у виконання стратегічних функцій Академії.

Не менш важливим є відмежування підстав виникнення господарсько-майнових правовідносин і від адміністративних актів управління державною власністю. Хоча значна частина майнових повноважень НАН України формується через рішення органів державної влади або внутрішніх органів управління Академії, зведення всього механізму виникнення правовідносин щодо управління майном до владно-розпорядчих актів є спрощеним. Такі акти дійсно виступають юридичними фактами, однак вони функціонують у ширшій системі господарсько-майнових правовідносин, де поєднуються організаційні, договірні та функціональні елементи. Відтак підстави виникнення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України мають комплексний характер і не можуть бути редуковані виключно до адміністративно-правових чи цивільно-правових конструкцій.

Саме поєднання таких механізмів вимагає звернення до категорії юридичних фактів, адже вони виступають тим підґрунтям, що запускає та припиняє відповідні правовідносини. Без їхнього аналізу неможливо зрозуміти, як у практиці управління майном Академії забезпечується баланс між державними гарантіями та інституційною автономією. Саме тому, ключовим елементом даного дослідження є визначення ролі юридичних фактів у господарських правовідносинах щодо управління майном НАН України.

Слід зазначити, що у вітчизняному господарському законодавстві відсутні спеціальні норми, присвячені юридичним фактам. Тож, якщо розглядати цю категорію у розумінні виключно підстав для виникнення, зміни та припинення правовідносин, маємо керуватися положеннями окремих глав загальної чи спеціальної частини Цивільного кодексу України. Зокрема, юридичними фактами будуть визначені в ст. 11 ЦК України підстави виникнення прав і обов'язків, а також численні норми глав 16, 52, 53 у яких йдеться про правочини (договори) [9, с. 30].

У загальнотеоретичному ж розумінні юридичні факти – це обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин [10, с. 70]. А.В. Коструба зазначає, що юридичні факти складаються із дій окремих суб'єктів певних правовідносин [11, с. 168–171].

Юридичний факт – це нормативно закріплене явище реальної дійсності, яке існує у реальних просторово-часових умовах, має безпосередньо виражену форму та породжує настання конкретних правових наслідків, зокрема виникнення, зміну чи припинення юридичних прав та обов'язків [12, с. 147–159].

У сфері діяльності НАН України такі факти набувають специфічного змісту, оскільки вони охоплюють не лише правочини чи владні акти, а й організаційні рішення, внутрішньо інституційні процедури, а також результати наукової діяльності, що можуть трансформуватися у майнові права. Таким чином, система юридичних фактів у господарських правовідносинах щодо управління майном НАН України є значно ширшою та більш різноманітною порівняно з класичними моделями.

Таким чином, базуючись на значенні правової природи юридичного факту, можна виділити наступні ознаки, які характерні юридичному факту як правовій категорії у господарських правовідносинах щодо управління майном НАН України:

– юридичні факти мають відображати реально існуючі явища – здійснення НАН України повноважень щодо управління об'єктами майнового комплексу Академії, забезпечувати реалізацію прав держави як власника об'єктів майнового комплексу;

– юридичні факти мають бути врегульовані нормами законодавства, а саме: Законом України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу», «Про управління об'єктами державної власності», Статутом НАН України та іншими законодавчими актами;

– юридичний факт повинен мати конкретний характер, тобто чітко визначені у просторі та часі обставини. Так, НАН України надає дозвіл на списання майна, яке знаходиться на балансі організацій, що віднесені до відання Академії; юридичні факти здатність викликати настання правових наслідків. НАН України має право надавати дозвіл на безоплатну передачу майна, що віднесено до її відання.

З урахуванням викладеного підстави набуття таких правовідносин доцільно класифікувати за кількома взаємопов'язаними критеріями.

За характером виникнення правовідносин виокремлюються первинні (первісні) та похідні підстави. *Первинні* підстави пов'язані із безпосереднім наданням майна або майнових повноважень НАН України державою, зокрема через законодавчі акти чи рішення уповноважених органів. У таких випадках право виникає не внаслідок переходу від іншого суб'єкта, а на підставі публічно-правового закріплення. *Похідні* підстави, навпаки, передбачають виникнення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України у результаті передачі майна або прав від інших суб'єктів, зокрема через договори, спільну діяльність чи інші форми взаємодії. НАН України має право надавати дозвіл на безоплатну передачу майна, яке перебуває на балансі однієї організації, на баланс іншої організації, які віднесені до її відання.

За функціональним змістом підстави виникнення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України можна поділити на нормативно-правові, договірні та організаційно-розпорядчі.

Нормативно-правові підстави формують фундаментальну правову конструкцію, у межах якої функціонує академічне майно. Вони базуються на принципах нормативної визначеності та загальної імперативності та виникають на підставі актів вищої юридичної сили та установчих документів. Ключовими джерелами для окресленої сфери сьогодні є, зокрема Закон України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу», відповідно до ст. 3 якого НАН України створює, реорганізовує, ліквідовує організації, що перебувають у її віданні, виступає засновником підприємств із змішаною формою власності, дає дозвіл організаціям, що віднесені до відання Академії, на створення підприємств, до статутних фондів яких передаються належні їм майнові права; затверджує статути (положення) організацій, що віднесені до відання Національної академії наук України, здійснює контроль за їх дотриманням, а також Статут НАН України, ухвалений Загальними зборами НАН України від 27.05.2021 р. № 1, відповідно до якого НАН України:

– здійснює повноваження з управління об'єктами майнового комплексу НАН України (п. 2.2.18);

– бере участь у створенні в установленому законодавством порядку науково-навчальних, науково-дослідних, науково-технологічних, науково-технічних, науково-інноваційних та інших об'єднань, виступає засновником або співзасновником господарських товариств

з внесенням до статутного капіталу майнових прав інтелектуальної власності, забезпечує розпорядження корпоративними правами (п. 2.2.19);

– створює, реорганізовує шляхом злиття, приєднання, поділу чи перетворення, а також ліквідовує наукові установи, організації, підприємства, об'єкти державної дослідницької інфраструктури та інші об'єднання, що перебувають у віданні НАН України, відповідно до Закону України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу», а також інших актів законодавства (п. 3.7);

– приймає з урахуванням пропозицій секцій та відділень НАН України рішення щодо розподілу базового бюджетного фінансування основної діяльності наукових установ НАН України, щорічно доводить до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня обсяги бюджетних асигнувань, контролює їх ефективне та цільове використання (п. 7.15.6).

Ці акти вищої юридичної сили первинно та імперативно засновують особливий правовий титул – право оперативного управління / узуфрукт для наукових установ та право господарського відання / оренду для державних підприємств Академії.

Проявом дії нормативно-правових підстав є встановлення стабільних меж функціонування майнових об'єктів, як-от законодавча заборона на відчуження та списання нерухомого майна НАН України без санкції Фонду державного майна України. Відносини у цьому контексті мають координаційний характер, оскільки вони врегульовують взаємодію між державою як власником та Академією, як вищою науковою організацією на засадах функціонального розподілу компетенції.

Таким чином, нормативно-правовий механізм НАН України поєднує в собі управлінську гнучкість із чітким дотриманням процедур державного погодження, що є запорукою цілісності та ефективного використання національного наукового надбання.

Договірні підстави посідають проміжне, інтегративне місце, виступаючи сполучною ланкою між загальним нормативним регулюванням (організаційно-правовим) та індивідуальними управлінськими рішеннями (організаційно-розпорядчими). Договірні підстави виникають унаслідок взаємного, погодженого волевиявлення двох або більше рівноправних суб'єктів і спрямовані на встановлення, зміну або припинення конкретних господарських прав та обов'язків щодо майна. У контексті управління майновим комплексом НАН України договірні підстави мають специфічну юридичну природу, оскільки свобода договору тут обмежена цільовим призначенням державного майна та межами права оперативного управління.

Практичне розгортання договірних підстав у сфері функціонування НАН України виражається у створенні конкретних правових зв'язків із зовнішніми або внутрішніми суб'єктами. Це проявляється:

– у *договорах оренди нерухомого майна*, коли науковий інститут НАН України, як балансоутримувач, укладає договір оренди вільної площі з приватним підприємством для розміщення наукомісткого виробництва;

– у *договорах на виконання науково-дослідних робіт*, які укладаються між НАН України та замовниками (державними органами, підприємствами, міжнародними фондами) для проведення фундаментальних чи прикладних досліджень;

– у *договорах про спільну діяльність без створення юридичної особи,* де академічна установа та комерційний інвестор укладають договір про спільне проведення науково-дослідних робіт із використанням унікального обладнання та фінансуванням матеріальних витрат;

– у *договорах трансферу технологій,* які укладаються для передачі науково-технічних розробок, винаходів, програмних продуктів чи ноу-хау від наукових установ НАН України до промислових підприємств або інноваційних компаній. Такі договори можуть мати форму ліцензійних угод, договорів про передачу ноу-хау, змішаних договорів, що включають постачання обладнання та налагодження виробництва;

– у *договорах про співпрацю*, які мають особливе значення для інтеграції НАН України у державну політику та міжнародний науковий простір. Такі договори укладаються як із органами державної влади так і з іншими науковими установами чи міжнародними партнерами. Їхній господарсько-правовий аспект полягає у тому, що вони формують майнові зобов'язання щодо фінансування, спільного використання інфраструктури, розподілу результатів досліджень та управління державним майном, але водночас виступають інструментом реалізації публічних інтересів. На практиці це проявляється у договорах про виконання державних науково-технічних програм, угодах про спільне використання лабораторій та обладнання, меморандумах про співпрацю з міжнародними фондами, державними установами чи університетами тощо;

– у *інвестиційних та інноваційних договорах*, які укладаються з метою залучення фінансових ресурсів та комерціалізації результатів наукових досліджень;

– у *договорах на закупівлю товарів, робіт і послуг,* зокрема підряду на капітальний ремонт корпусів чи постачання енергоносіїв за рахунок бюджетних коштів;

– у *договорах страхування майна*, які спрямовані на захист об'єктів майнового комплексу НАН України від ризиків втрати, пошкодження або знищення та ін.

Таким чином, система договірних підстав виникнення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України охоплює не лише класичні господарські договори щодо матеріальних активів, а й спеціальні договори, спрямовані на комерціалізацію інтелектуальної власності, залучення інвестицій та забезпечення належного захисту майнового комплексу.

Організаційно-розпорядчі підстави відображають безпосередню реалізацію управлінської компетенції та матеріалізуються у формі правозастосовних актів індивідуальної дії. В основі цього механізму лежить принцип субординації, що передбачає вертикальне підпорядкування всередині структури НАН України. Суб'єктами формування цих підстав є органи управління Академії, наділені адміністративно-господарськими та організаційно-виконавчими функціями.

Процес операційного управління державним майном потребує постійного ухвалення дискреційних рішень, які набувають форми постанов і розпоряджень Президії НАН України, наказів Управління справами НАН України, а також наказів керівників конкретних науково-дослідних інститутів. Юридичним наслідком видання таких актів є виникнення, зміна або припинення чітко окреслених господарських правовідносин.

Типовим прикладом цих підстав є розпорядження Президії НАН України від 2 вересня 2022 року № 413 «Про утворення суб'єктів господарювання державного сектору економіки у період воєнного стану» [13], якою визначається обов'язкове погодження такого питання з Кабінетом Міністрів України.

Іншим розпорядженням Президії НАН України утворено Український державний центр «Мала академія наук України» [14]. Або, наприклад, постановою Президії НАН України від 8 жовтня 2003 року № 242 утворено Об'єднаний інститут економіки НАН України [15].

Забезпечення цільового використання об'єктів майнового комплексу НАН України здійснюється також шляхом перерозподілу майна між організаціями НАН України. Передача відбувається з дотриманням вимог чинного законодавства за погодженням із організаціями НАН України та органами державної влади, визначеними чинним законодавством. Так, наприклад, постановою Президії НАН України від 15 квітня 2026 року № 164 було реорганізовано «Центр інноваційних медичних технологій НАН України». У межах цього рішення орган управління реалізував комплексний алгоритм, передбачений законодавством: 1) організаційна зміна: прийнято рішення про припинення діяльності однієї юридичної особи шляхом приєднання до іншої (реорганізація), що є виключною компетенцією Академії; 2) майнове правонаступництво: визначено порядок передачі майнових прав, обов'язків та активів від установи, що реорганізується, до правонаступника; 3) статутне регулювання: встановлено вимоги щодо перегляду та затвердження Статуту правонаступника у новій редакції з метою приведення його у відповідність до оновленої структури майнового комплексу [16].

Запропонована система підстав виникнення господарських правовідносин щодо управління майном дозволяє комплексно охарактеризувати механізм формування майнової основи діяльності НАН України та її установ. Вона відображає поєднання публічно-правових і приватно-правових елементів, а також значення внутрішньо-організаційних рішень як самостійного джерела виникнення таких правовідносин.

З огляду на це, під підставами виникнення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України доцільно розуміти систему юридичних фактів організаційно-правового, договірного та владно-розпорядчого характеру, з настанням яких у Національної академії наук України, її наукових установ та інших учасників виникають господарсько-майнові права щодо майна, яке використовується у процесі здійснення наукової та пов'язаної з нею господарської діяльності, у межах спеціального правового режиму державної власності.

Завершення аналізу підстав виникнення господарських правовідносин у сфері управління майном НАН України об'єктивно потребує дослідження протилежного, але функціонально пов'язаного явища – припинення таких правовідносин. Це дозволяє розкрити повний життєвий цикл таких правовідносин та забезпечити їх системне розуміння. При цьому припинення правовідносин у сфері управління майном НАН України має власну специфіку, зумовлену публічно-правовим характером майна та особливостями інституційної організації Академії.

У загально теоретичному вимірі припинення правовідносин пов'язується з настанням юридичних фактів, які зумовлюють втрату суб'єктом відповідних правомочностей [17, с. 114].

Водночас, у господарських правовідносинах у сфері управління майном НАН України це явище не може бути зведене до класичних цивільно-правових конструкцій припинення права власності або інших речових прав [18, с. 78].

По-перше, на відміну від приватно-правових відносин, де припинення правовідносин часто пов'язане з вільним відчуженням майна, у системі НАН України така можливість істотно обмежена. Майно, що використовується Академією, перебуває у державній власності, а відтак його «вибуття» з господарсько-майнової сфери підпорядковується публічно-правовим правилам (Закон України «Про управління об'єктами державної власності»).

По-друге, припинення господарських правовідносин у сфері управління майном не слід ототожнювати з адміністративним вилученням майна. Хоча рішення органів державної влади або управління можуть виступати підставами припинення прав, вони функціонують у ширшому контексті господарсько-майнових правовідносин, де враховуються як організаційні, так і економічні фактори [19, с. 73].

У зв'язку з цим припинення господарських правовідносинах у сфері управління майном НАН України доцільно розглядати як процес припинення або зміни обсягу господарсько-майнових правомочностей суб'єктів унаслідок настання юридичних фактів публічно-правового, організаційного, договірного чи фактичного характеру, що здійснюється у межах спеціального правового режиму державної власності.

Систематизація підстав припинення таких правовідносин дозволяє виділити кілька основних груп.

До *публічно-правових підстав* належать рішення держави в особі уповноважених органів, що змінюють правовий режим майна або вилучають його з господарсько-майнової сфери НАН України. Це може бути передача майна іншим суб'єктам публічного сектору, зміна функціонального призначення об'єктів або інші управлінські рішення загальнодержавного рівня (Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

Так, наприклад, проєктом постанови Верховної Ради України «Про передачу державного майна із сфери управління Національної академії наук України до сфери управління Міністерства оборони України» № 12098 від 7 жовтня 2024 року [20] передбачалася передача будівлі що розташована за адресою: м. Київ, вул. Митрофана Довнар-Запольського, 7 із сфери управління Національної академії наук України до сфери управління Міністерства оборони України.

Водночас, об'єкти державної власності передаються НАН України за рішенням Кабінету Міністрів України у безстрокове безоплатне користування, НАН України виконує щодо цього майна функції управління відповідно до змісту права господарського відання, законодавства і Статуту НАН України (ст. 8 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», ст. 2, 3 Закону України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу», ст. 17 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність») [21].

Видається доцільним, погодитись із науково-експертним висновком Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України» щодо проєкту постанови Верховної Ради України «Про передачу державного майна із сфери управління Національної академії наук України до сфери управління Міністерства оборони України», реєстр. № 12098 від 07.10.2024 р. (*Архів Інституту*), у тому, що проект постанови Верховної Ради України не відповідає ст. 6, 19, 85, 113, 116 Конституції України, нормам Закону України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу», Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

У зв'язку з вказаною проблематикою розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» щодо забезпечення майнових прав Національної академії наук України», з метою забезпечення сталої та прогнозованої діяльності НАН України та врахування інтересів Академії при прийнятті рішень, що пов'язані з передачею об'єктів майнового комплексу НАН України до сфери управління центральних органів виконавчої влади, інших органів, уповноважених управляти державним майном, національних галузевих академій наук або у комунальну власність [22].

Зазначеним проєктом Закону пропонується передбачити обов'язкове отримання згоди від Президії НАН України на передачу об'єктів майнового комплексу НАН України до сфери управління центральних органів виконавчої влади, інших органів, уповноважених управляти державним майном, національних галузевих академій наук або у комунальну власність.

Враховуючи зазначене, постає також необхідність посилення контрольно-наглядової діяльності у сфері належного управління майном НАН України, як з боку самої НАН України, так і з боку органів державної влади, уповноважених здійснювати контроль за державним майном.

Організаційно-розпорядчі підстави пов'язані з внутрішньою діяльністю НАН України. До них належать рішення її органів управління щодо перерозподілу майна, припинення діяльності окремих установ, їх реорганізації або ліквідації. У таких випадках припинення прав одних суб'єктів супроводжується їх виникненням у інших, що підкреслює динамічний характер господарсько-майнових відносин [23, с. 114].

Прикладом реалізації організаційно-розпорядчих підстав у системі НАН України є процедура ліквідації Державної установи «Науковий гідрофізичний центр Національної академії наук України» [24]. Відповідно до цього розпорядження було утворено спеціальну Комісію, яка здійснила комплекс заходів щодо припинення діяльності установи. За результатами роботи Комісії складено Акт у якому визначено першочергові кроки, необхідні для завершення ліквідаційної процедури. Зокрема, до таких заходів належить: передача архівних матеріалів до Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського; опрацювання питання списання дебіторської заборгованості; підготовка документів для передачі майна іншій науковій установі НАН України відповідно до Положення про порядок передачі об'єктів права державної власності; а також визначення організацій соціального спрямування, зацікавлених у майні Гідрофізичного центру, з метою його подальшої передачі іншому балансоутримувачу.

Іншим прикладом є затвердження ліквідаційного балансу Державного підприємства «Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України» [25] у зв'язку з відсутністю власної поліграфічної бази.

Також НАН України в різний час було прийнято розпорядчі рішення щодо об'єктів майнового комплексу: списання з балансу організацій НАН України 15 житлових будинків та 165 житлових приміщень (квартир), 59 об'єктів нерухомого майна (будівлі та споруди), 631 одиницю матеріальних цінностей (основні засоби, інші необоротні матеріальні активи тощо), 72 одиниці транспортних засобів; відчуження 8 одиниць транспортних засобів, 2 одиниць обладнання, 13 простих іменних акцій; передачу з балансу на баланс організацій НАН України 183 об'єктів нерухомого майна (будівлі та споруди), 9 608 одиниць матеріальних цінностей (основні засоби, інші необоротні матеріальні активи тощо), 43 одиниць транспортних засобів; передачу у комунальну власність територіальних громад міст (селищ) 67 об'єктів нерухомого майна НАН України (будівлі та споруди, житлові приміщення) (Архівні дані НАН України).

Таким чином, наведені приклади демонструють, що внутрішні рішення органів управління НАН України, спрямовані на ліквідацію окремих підприємств та затвердження їх ліквідаційних балансів, виступають організаційно-розпорядчими підставами трансформації господарсько-майнових правовідносин. У разі припинення діяльності одного суб'єкта, майнові права переходять до інших, що підтверджує динамічний характер таких правовідносин у межах спеціального правового режиму державної власності.

Існують і підстави припинення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України в рамках *договірних* зобов'язань, зокрема унаслідок завершення, розірвання або виконання укладених договорів. Це може стосуватися повернення орендованого майна, припинення спільної діяльності, завершення проєктів або припинення прав на результати інтелектуальної діяльності відповідно до умов договору і т. ін. [18, с. 124].

Окрему групу становлять *фактичні підстави*, пов'язані з об'єктивними обставинами, такими як знищення або пошкодження майна, його фізичне чи моральне зношення, а також втрата економічної доцільності використання. У таких випадках припинення прав відбувається незалежно від волі суб'єктів, але потребує відповідного юридичного оформлення [23, с. 119].

Наприклад, розпорядженням Президії НАН України від 5 березня 2026 року № 120 здійснено списання основного засобу (радіолокатор LOWRANCE TX06) з балансу Інституту інформаційних технологій та систем НАН України через його повну непридатність для подальшого використання [26] та ін.

Специфіка припинення господарсько-майнових прав НАН України безпосередньо зумовлена тим, що відповідне майно перебуває у державній власності. Це визначає низку принципових обмежень і особливостей.

Насамперед, слід відзначити відсутність можливості вільного відчуження майна за ініціативою суб'єктів системи НАН України. Будь-які дії, спрямовані на припинення господарсько-майнових правовідносин, повинні відповідати встановленим державою правилам і часто потребують погодження з уповноваженими органами (Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

Крім того, припинення правовідносин не означає автоматичного вибуття майна з державної власності. У більшості випадків відбувається зміна суб'єкта, який здійснює господарсько-майнові повноваження, або трансформація способу використання майна. Це підкреслює функціональний характер відповідних прав і їх залежність від публічних цілей.

Важливим є також збереження цільового призначення майна навіть у разі припинення існування конкретного суб'єкта. Це обмежує можливість використання майна в інших сферах і забезпечує його спрямованість на задоволення суспільних потреб.

Як і у випадку виникнення, припинення господарсько-майнових правовідносин можливе лише за дотримання певних умов, що забезпечують правомірність та обґрунтованість відповідних процесів.

До таких умов належить насамперед наявність належної компетенції у суб'єкта, який приймає рішення про припинення прав. Перевищення повноважень або їх неналежна реалізація може призвести до визнання відповідних рішень незаконними [18, с. 38].

Важливою є також процедурна визначеність, що передбачає дотримання встановленого порядку прийняття рішень, включаючи погодження, затвердження та інші формальні вимоги. Це особливо актуально у випадках, що стосуються державного майна.

Необхідною умовою є дотримання публічного інтересу, який виступає критерієм допустимості припинення правовідносин. Будь-яке рішення має бути спрямоване на забезпечення ефективного використання майна та не суперечити суспільним потребам.

Крім того, зберігають значення обмеження, пов'язані з державною формою власності, які визначають допустимі межі припинення правовідносин та унеможливлюють їх довільний характер.

Узагальнюючи наведене, слід зазначити, що припинення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України є складним юридичним процесом, який відображає взаємодію публічно-правових, організаційних і договірних елементів та підпорядковується спеціальному правовому режиму державної власності.

Наведене свідчить, що в межах сформованих підстав виникнення, зміни та припинення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України виникає цілий правовий механізм, який не має систематизованого підходу, оскільки відображений в різноманітних нормативно-правових актах різної юридичної сили, що стає підставою для підняття питання про необхідність його розкриття в Законі України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу», як нормативному акті спеціального призначення.

Висновки. Проведене наукове дослідження підстав і умов виникнення та припинення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України дозволило сформувати наступні наукові висновки:

Встановлено, що система підстав виникнення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України має подвійний характер, у якому органічно поєднуються публічно-правові та договірні елементи. З одного боку, визначальними є нормативно-правові та установчі підстави, через які держава передає майно в управління Академії, зберігаючи за собою право власності. З іншого боку, важливу роль відіграють договірні механізми, що забезпечують участь НАН України та її установ у господарському обороті, формуванні нових майнових правовідносин та інтеграцію у науково-інноваційний простір. Така подвійність свідчить про змішану природу досліджуваних правовідносин, які не можуть бути зведені ані до суто цивільно-правових, ані до виключно публічно-правових конструкцій.

Доведено, що ключову роль у механізмі виникнення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України відіграють організаційно-розпорядчі підстави. Саме через акти органів управління НАН України забезпечується закріплення, перерозподіл і конкретизація об'єктів правовідносин у межах єдиного майнового комплексу. Такі рішення мають розглядатися як самостійні юридичні факти господарських правовідносин щодо управління майном НАН України, що формують внутрішній механізм руху майна та забезпечують реалізацію інституційної автономії Академії.

Обґрунтовано, що важливим елементом системи підстав виникнення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України є спеціальні (галузеві) підстави, зумовлені специфікою наукової діяльності. До них належать, зокрема, створення результатів інтелектуальної діяльності, отримання грантового фінансування, реалізація інноваційних проєктів, функціонування наукових парків. Саме ці підстави забезпечують формування нових, переважно нематеріальних, майнових активів та свідчать про розширення традиційного розуміння майна у господарсько-правовій площині.

Встановлено, що виникнення господарських правовідносин щодо управління майном НАН України можливе лише за умови дотримання системи правових, функціональних і процедурних вимог, які забезпечують відповідність таких прав публічному інтересу, цільовому призначенню майна та спеціальному правовому режиму державної власності. Це дозволяє чітко відмежувати підстави набуття прав від умов їх реалізації та підкреслити самостійне значення останніх.

Обґрунтовано систему підстав набуття господарсько-майнових прав НАН України як цілісну сукупність нормативно-правових, організаційно-розпорядчих, договірних та спеціальних (галузевих) юридичних фактів, що функціонують у межах спеціального правового режиму державної власності та забезпечують формування і розвиток майнової основи діяльності НАН України та її установ. Доведено, що вона є багаторівневою, комплексною та динамічною, що зумовлено поєднанням публічно-правових, організаційних і договірних елементів, а також впливом специфічних факторів наукової діяльності.

З'ясовано, що припинення господарських правовідносин у сфері управління майном НАН України становить складний і багатокомпонентний процес, який відображає взаємодію публічно-правових, організаційних, договірних та фактичних елементів. Його специфіка визначається особливим правовим режимом державної власності, що унеможливлює довільне відчуження майна та зумовлює необхідність дотримання публічного інтересу, процедурної визначеності й компетенції органів, які приймають відповідні рішення.

Встановлено, що ключовими складовими цього процесу є: 1) публічно-правові підстави, що охоплюють рішення державних органів щодо вилучення або зміни правового режиму майна; 2) організаційно-розпорядчі підстави, пов'язані з внутрішніми управлінськими рішеннями НАН України (ліквідація, реорганізація, перерозподіл майна); 3) договірні підстави, що виникають унаслідок завершення чи розірвання договорів, повернення орендованого майна або припинення спільних проєктів; 4) фактичні підстави, що зумовлені об'єктивними обставинами – фізичним чи моральним зношенням майна, його знищенням або втратою економічної доцільності використання.

Запропоновано доповнити Закон України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» окремими статтями, у яких мають бути розкриті об'єкти та суб'єкти господарських правовідносин щодо управління майном НАН України, а також процедури виникнення, зміни та припинення таких правовідносин.

Перспективи подальших досліджень. Отримані у статті висновки свідчать про те, що ключовим завданням подальших наукових пошуків є налагодження системної роботи в управлінні майном НАН України. Перспективним напрямом є дослідження механізмів виходу майнового комплексу НАН України з кризового стану, включно з удосконаленням процедур прийняття та реалізації управлінських рішень, підвищення ефективності використання ресурсів та формуванням дієвих інструментів контролю. Подальший розвиток теми також передбачає аналіз практики застосування юридичних фактів у процесах списання, передачі та реорганізації майна, що дозволить виробити рекомендації для стабілізації та оптимізації правового режиму майнового комплексу НАН України.

Список використаних джерел

1. Гриняк А.Б. Правовий режим майна Національної академії наук України та національних галузевих академій наук: зміна парадигми. *Нове українське право*. 2025. № 3. С. 50–56. https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.6
2. Щербина В., Боднар Т. Правовий режим майна Національної академії наук України та національних галузевих академій наук. *Проблеми законності*. 2019. № 147. С. 110–120. https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.186407
3. Щербина В.С., Боднар Т.В. Проблеми правового режиму майна національних академій наук України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Випуск 1, частина 1. С. 440–445. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.67
4. Чадюк А.В., Федоренко Р.М., Курченко О.А. Розроблення та впровадження інформаційних систем управління господарсько-майновим комплексом НАН України. *Проблеми програмування*. 2023. № 2. С. 24–38. http://doi.org/10.15407/pp2023.02.024
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
6. Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу: Закон від 07 лютого 2002 р. № 3065-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 30. Ст. 205.
7. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 р. № 185-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16/ed20060921#Text (дата звернення: 31.05.2026).
8. Статут НАН України: постанова Загальних зборів Національної академії наук України від 27.05.2021 № 1, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 21 липня 2021 р. № 2591/5. URL: https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/statut.pdf (дата звернення: 31.05.2026).
9. Гуйван П. Юридичні факти і цивільно-правові строки: порівняльна характеристика. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 30–37. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2318
10. Шумило М.М. Методологічний підхід у формуванні вчення про правовідносини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Випуск 27. Том 1. С. 68–71. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5d5bc033-bff6-4d56-95bd-fcefd524a077/content (дата звернення: 31.05.2026).
11. Коструба А.В. Поняття юридичних фактів та їх ознаки у цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 168–171. URL: https://lib-repo.pnu.edu.ua/handle/123456789/14179 (дата звернення: 31.05.2026).
12. Гичка К.І. Поняття та ознаки юридичних фактів, які можуть бути встановлені в порядку окремого провадження. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 147–159. URL: https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/10611/1/693-Article%20Text-1357-1-10-20191023.pdf (дата звернення: 31.05.2026).
13. Про утворення суб'єктів господарювання державного сектору економіки у період воєнного стану: розпорядження Президії НАН України від 2 вересня 2022 року № 413. *Національна академія наук України*. URL: https://www.nas.gov.ua/documents/document-70122 (дата звернення: 31.05.2026).
14. Про утворення Українського державного центру «Мала академія наук України»: розпорядження Президії НАН України від 12.03.2010 р. № 110. *Національна академія наук України*. URL: https://www.nas.gov.ua/documents/document-57515 (дата звернення: 31.05.2026).
15. Про утворення Об'єднаного інституту економіки НАН України: постанова Президії Національної академії наук України від 08.10.2003 р. № 242. *Національна академія наук України*. URL: https://www.nas.gov.ua/documents/document-53418 (дата звернення: 31.05.2026).
16. Про реорганізацію шляхом перетворення Державної наукової установи «Центр інноваційних медичних технологій НАН України»: постанова Бюро Президії НАН України від 15.04.2026 р. № 164. *Національна академія наук України.* URL: https://www.nas.gov.ua/storage/files/normativni-akti-nan-ukrayini/p-postanova/2026/260415-164.pdf (дата звернення: 31.05.2026).
17. Джарти В. В. Управління об'єктами державної власності в Україні: правова природа та механізм реалізації : монографія / В. В. Джарти. Харків: Диса плюс, 2014. 270 с.
18. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права: монографія / В. С. Щербина. К.: Юрінком Інтер, 2008. 264 с.
19. Захарченко А. До питання про юридичну природу управління об'єктами державної власності (господарсько-правовий аспект). *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 73–78. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/11/16.pdf (дата звернення: 31.05.2026).
20. Проект постанови Верховної Ради України Про передачу державного майна із сфери управління Національної академії наук України до сфери управління Міністерства оборони України реєстр. № 12098 від 07.10.2024 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44990 (дата звернення: 31.05.2026).
21. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text (дата звернення: 31.05.2026).
22. Про внесення змін до Закону України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» щодо забезпечення майнових прав Національної академії наук України: проєкт Закону від 19.03.2025 р. № 13121. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56021 (дата звернення: 31.05.2026).
23. Господарське право : навчальний посібник / О. М. Вінник. 2-ге вид., змін, та доп. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 766 с.

24. Щодо завершення процедури ліквідації державної установи» з метою завершення процедури ліквідації Державної установи «Науковий гідрофізичний центр Національної академії наук України»: розпорядження Президії НАН України від 7 квітня 2026 року № 189. *Національна академія наук України*. URL: https://www.nas.gov.ua/documents/document-74286 (дата звернення: 31.05.2026).

25. Про затвердження ліквідаційного балансу у зв'язку з припиненням Державного підприємства Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України»: розпорядження Президії НАН України від 29.04.2025 р. № 227. *Національна академія наук України*. URL: https://www.nas.gov.ua/documents/document-73604 (дата звернення: 31.05.2026).

26. Про списання основного засобу з балансу Інституту інформаційних технологій та систем НАН України: розпорядженням Президії НАН України від 5 березня 2026 року № 120. *Національна академія наук України*. URL: https://www.nas.gov.ua/documents/document-74164 (дата звернення: 31.05.2026).

References

1. Hryniak, A. B. (2025). Pravovyi rezhym maina Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy ta natsionalnykh haluzevykh akademii nauk: zmina paradyhmy [Legal regime of property of the National Academy of Sciences of Ukraine and national branch academies of sciences: paradigm shift]. *Nove ukrainske pravo*, 3, 50–56. https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.6 [in Ukrainian].

2. Shcherbyna, V., & Bodnar, T. (2019). Pravovyi rezhym maina Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy ta natsionalnykh haluzevykh akademii nauk [Legal regime of property of the National Academy of Sciences of Ukraine and national branch academies of sciences]. *Problemy zakonnosti*, 147, 110–120. https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.186407 [in Ukrainian].

3. Shcherbyna, V. S., & Bodnar, T. V. (2026). Problemy pravovoho rezhymu maina natsionalnykh akademii nauk Ukrainy [Problems of the legal regime of property of national academies of sciences of Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 1(1), 440–445. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.67 [in Ukrainian].

4. Chadiuk, A. V., Fedorenko, R. M., & Kurchenko, O. A. (2023). Rozroblennia ta vprovadzhennia informatsiinykh system upravlinnia hospodarsko-mainovym kompleksom NAN Ukrainy [Development and implementation of information systems for managing the economic-property complex of NAS of Ukraine]. *Problemy prohramuvannia*, 2, 24–38. http://doi.org/10.15407/pp2023.02.024 [in Ukrainian].

5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 No. 435-IV]. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40–44, st. 356. [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro osoblyvosti pravovoho rezhymu diialnosti Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy…» vid 07.02.2002 № 3065-III [Law of Ukraine "On peculiarities of the legal regime of activity of NAS of Ukraine…" of February 7, 2002 No. 3065-III]. (2002). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, st. 205. [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Pro upravlinnia obiektamy derzhavnoi vlasnosti» vid 21.09.2006 № 185-V [Law of Ukraine "On management of state-owned objects" of September 21, 2006 No. 185-V]. (2006). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16/ed20060921#Text [in Ukrainian].

8. Statut NAN Ukrainy: postanova Zahalnykh zboriv NAN Ukrainy vid 27.05.2021 № 1… [Statute of NAS of Ukraine: Resolution of the General Assembly of NAS of Ukraine of May 27, 2021 No. 1…]. (2021). https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/statut.pdf [in Ukrainian].

9. Huivan, P. (2022). Yurydychni fakty i tsyvilno-pravovi stroky: porivnialna kharakterystyka [Legal facts and civil-law terms: comparative characteristics]. *Yurydychnyi visnyk*, 2, 30–37. https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2318 [in Ukrainian].

10. Shumylo, M. M. (2014). Metodolohichnyi pidkhid u formuvanni vchennia pro pravovidnosyny [Methodological approach in forming the doctrine of legal relations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pravo»*, 27(1), 68–71. https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5d5bc033-bff6-4d56-95bd-fcefd524a077/content [in Ukrainian].

11. Kostruba, A. V. (2011). Poniattia yurydychnykh faktiv ta yikh oznaky u tsyvilnomu pravi Ukrainy [Concept of legal facts and their features in civil law of Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 168–171. https://lib-repo.pnu.edu.ua/handle/123456789/14179 [in Ukrainian].

12. Hychka, K. I. (2013). Poniattia ta oznaky yurydychnykh faktiv, yaki mozhut buty vstanovleni v poriadku okremoho provadzhennia [Concept and features of legal facts that may be established in separate proceedings]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*, 31, 147–159. https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/10611/1/693-Article%20Text-1357-1-10-20191023.pdf [in Ukrainian].

13. Rozporiadzhennia Prezydii NAN Ukrainy «Pro utvorennia subiektiv hospodariuvannia…» vid 02.09.2022 № 413 [Resolution of the Presidium of NAS of Ukraine "On establishment of economic entities of the state sector during martial law" of September 2, 2022 No. 413]. (2022). *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy [National Academy of Sciences of Ukraine]*. https://www.nas.gov.ua/documents/document-70122 [in Ukrainian].

14. Rozporiadzhennia Prezydii NAN Ukrainy «Pro utvorennia Ukrainskoho derzhavnoho tsentru «Mala akademiia nauk Ukrainy»» vid 12.03.2010 № 110 [Resolution of the Presidium of NAS of Ukraine "On establishment of the Ukrainian State Center 'Small Academy of Sciences of Ukraine'" of March 12, 2010 No. 110]. (2010). *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy [National Academy of Sciences of Ukraine]*. https://www.nas.gov.ua/documents/document-57515 [in Ukrainian].

15. Postanova Prezydii NAN Ukrainy «Pro utvorennia Obiednanoho instytutu ekonomiky NAN Ukrainy» vid 08.10.2003 № 242 [Resolution of the Presidium of NAS of Ukraine "On establishment of the Joint Institute of Economics of NAS of Ukraine" of October 8, 2003 No. 242]. (2003). *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy [National Academy of Sciences of Ukraine]*. https://www.nas.gov.ua/documents/document-53418 [in Ukrainian].

16. Postanova Biuro Prezydii NAN Ukrainy «Pro reorhanizatsiiu…» vid 15.04.2026 № 164 [Resolution of the Bureau of the Presidium of NAS of Ukraine "On reorganization by transformation of the State Scientific Institution 'Center for Innovative Medical Technologies of NAS of Ukraine'" of April 15, 2026 No. 164]. (2026). *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy [National Academy of Sciences of Ukraine]*. https://www.nas.gov.ua/storage/files/normativni-akti-nan-ukrayini/p-postanova/2026/260415-164.pdf [in Ukrainian].

17. Dzharty, V. V. (2014). Upravlinnia obiektamy derzhavnoi vlasnosti v Ukraini: pravova pryroda ta mekhanizm realizatsii [Management of state-owned objects in Ukraine: legal nature and mechanism of implementation]. Kharkiv: Dysa plius. 270 p. [in Ukrainian].

18. Shcherbyna, V. S. (2008). Subiekty hospodarskoho prava [Subjects of economic law]. Kyiv: Yurinkom Inter. 264 p. [in Ukrainian].

19. Zakharchenko, A. (2016). Do pytannia pro yurydychnu pryrodu upravlinnia obiektamy derzhavnoi vlasnosti (hospodarsko-pravovyi aspekt) [On the legal nature of management of state-owned objects (economic-law aspect)]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 11, 73–78. https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/11/16.pdf [in Ukrainian].

20. Proekt postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro peredachu derzhavnoho maina iz sfery upravlinnia NAN Ukrainy do sfery upravlinnia Ministerstva oborony Ukrainy» reiestr. № 12098 vid 07.10.2024 [Draft resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On transfer of state property from NAS of Ukraine to the Ministry of Defense of Ukraine" register No. 12098 of October 7, 2024]. (2024). https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44990 [in Ukrainian].

21. Zakon Ukrainy «Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist» vid 26.11.2015 [Law of Ukraine "On scientific and scientific-technical activity" of November 26, 2015]. (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text [in Ukrainian].

22. Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro osoblyvosti pravovoho rezhymu diialnosti NAN Ukrainy…" shchodo zabezpechennia mainovykh prav NAN Ukrainy» vid 19.03.2025 № 13121 [Draft Law of Ukraine "On amendments to the Law of Ukraine 'On peculiarities of the legal regime of activity of NAS of Ukraine…' regarding ensuring property rights of NAS of Ukraine" of March 19, 2025 No. 13121]. (2025). https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56021 [in Ukrainian].

23. Vinnyk, O. M. (2008). Hospodarske pravo [Economic law] (2-he vyd., zmin. ta dop.). Kyiv: Vseukrainska asotsiatsiia vydavtsiv «Pravova yednist». 766 p. [in Ukrainian].

24. Rozporiadzhennia Prezydii NAN Ukrainy «Shchodo zavershennia protsedury likvidatsii derzhavnoi ustanovy "Naukovyi hidrofizychnyi tsentr NAN Ukrainy"» vid 07.04.2026 № 189 [Resolution of the Presidium of NAS of Ukraine "On completion of the liquidation procedure of the State Institution 'Scientific Hydrophysical Center of NAS of Ukraine'" of April 7, 2026 No. 189]. (2026). *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy [National Academy of Sciences of Ukraine]*. https://www.nas.gov.ua/documents/document-74286 [in Ukrainian].

25. Rozporiadzhennia Prezydii NAN Ukrainy «Pro zatverdzhennia likvidatsiinoho balansu…» vid 29.04.2025 № 227 [Resolution of the Presidium of NAS of Ukraine "On approval of the liquidation balance in connection with the termination of the State Enterprise 'Naukova Dumka' of NAS of Ukraine" of April 29, 2025 No. 227]. (2025). *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy [National Academy of Sciences of Ukraine]*. https://www.nas.gov.ua/documents/document-73604 [in Ukrainian].

26. Rozporiadzhennia Prezydii NAN Ukrainy «Pro spysannia osnovnoho zasobu…» vid 05.03.2026 № 120 [Resolution of the Presidium of NAS of Ukraine "On write-off of a fixed asset from the balance of the Institute of Information Technologies and Systems of NAS of Ukraine" of March 5, 2026 No. 120]. (2026). *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy [National Academy of Sciences of Ukraine]*. https://www.nas.gov.ua/documents/document-74164 [in Ukrainian].

Osinskyi Oleksandr,
Postgraduate Student
(State Institution "V.K. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv)
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-8435-2842

GROUNDS AND CONDITIONS FOR THE EMERGENCE AND TERMINATION OF ECONOMIC LEGAL RELATIONS REGARDING THE MANAGEMENT OF PROPERTY OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

The article presents a comprehensive analysis of the grounds and conditions for the emergence and termination of economic legal relations concerning the management of property of the National Academy of Sciences of Ukraine. It highlights the dynamic nature of the legal regime of the Academy's property complex, which is shaped through a system of economic relations combining normative-legal, contractual, and organizational-administrative mechanisms. The emergence of such relations is linked to primary grounds-public-law allocation of property by the state-and derivative grounds, such as the transfer of property rights through contracts, joint activities, or other forms of cooperation. Termination of relations encompasses legal facts of decommissioning, gratuitous transfer, liquidation, or reorganization of institutions, which alter the legal status of property and define the limits of its use. Special attention is devoted to legal facts as key circumstances that both initiate and conclude legal relations, ensuring a balance between state guarantees and the institutional autonomy of the Academy. It is demonstrated that legal facts in the sphere of the Academy's activity possess a broader meaning compared to classical civil law models, covering not only transactions or authoritative acts but also organizational decisions and outcomes of scientific activity. A classification of grounds is proposed by their nature (primary and derivative) and functional content (normative-legal, contractual, organizational-administrative), which allows outlining a complex mechanism of property management. The study concludes that equal consideration of the grounds for emergence and termination of legal relations is essential for doctrinal understanding of the property regime of the Academy and for developing practical recommendations to improve its regulation.

Key words: *economic legal relations, property management, National Academy of Sciences of Ukraine, legal facts, emergence of legal relations, termination of legal relations, state property.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 349.2(477):331.551.3-055.2
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-68-73

Павліченко Володимир Миколайович,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6740-3387

Павліченко Олена Володимирівна,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри гігієни, санітарії та ветеринарного законодавства
(Державний біотехнологічний університет, м. Харків)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6577-6577

НЕПРЯМА ДИСКРИМІНАЦІЯ ЖІНОК НА РИНКУ ПРАЦІ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ШЛЯХИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЗІ СТАНДАРТАМИ ЄС

У статті здійснюється комплексний юридичний аналіз феномену непрямої дискримінації жінок у сфері праці в Україні – прихованої, але системної форми гендерної нерівності, яка реалізується через формально нейтральні вимоги роботодавців, такі як «готовність до тривалих відряджень», «відсутність потреби у тривалих відпустках» або «повна мобільність». Стаття спрямована на подолання розриву між декларативними гарантіями та реальною практикою, що має значення як для наукового дискурсу, так і для правотворчості в умовах євроінтеграції та воєнного стану.

Ключові слова: *прихована дискримінація, гендерна нерівність, трудові права жінок, формально нейтральні вимоги, обернене брем'я доведення, гендерно-чутливе судочинство, гармонізація законодавства, Європейська конвенція з прав людини, соціальна справедливість.*

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві, яке перебуває під постійним тиском воєнного конфлікту, економічної нестабільності та євроінтеграційних трансформацій, проблема гендерної нерівності набуває нових, часто прихованих форм. Серед них особливе значення має непряма дискримінація, яка, на відміну від прямої, не містить явних ознак розрізнення, але фактично створює системні бар'єри для реалізації трудових прав жінок. Такі формально нейтральні вимоги, як «готовність до тривалих відряджень», «відсутність потреби у тривалих відпустках» або «повна мобільність», часто виключають із конкурентного середовища саме тих, хто виконує доглядові функції – переважно жінок. Це явище, хоча й не завжди усвідомлюється як дискримінація, системно обмежує кар'єрні можливості, знижує рівень оплати праці та сприяє секторній сегрегації.

Проблема непрямої дискримінації жінок у сфері праці є однією з найбільш актуальних у сучасному правовому дискурсі, оскільки вона торкається не лише окремих трудових конфліктів, а й фундаментальних принципів соціальної справедливості, рівності можливостей та економічної інтеграції. На відміну від прямої дискримінації, яка виявляється через явні заборони або обмеження, непряма дискримінація маскується під формально нейтральні правила, критерії чи практики, що створює ілюзію рівності при фактичному порушенні права на недискримінацію. Це ускладнює як її виявлення, так і правове оскарження, особливо в умовах слабко розвиненої судової практики та відсутності механізмів доказування.

У контексті воєнного стану в Україні проблема набуває нових вимірів: масове внутрішнє переміщення, руйнація інфраструктури, зростання безробіття серед жінок, зокрема матерів із малолітніми дітьми, та трансформація ринку праці сприяють поширенню прихованих форм дискримінації. Роботодавці все частіше використовують формально нейтральні вимоги: «готовність до тривалих відряджень», «відсутність потреби у тривалих відпустках» або «повна мобільність», які фактично виключають із конкурентного середовища саме тих, хто виконує доглядові функції. Такі практики не лише порушують міжнародні зобов'язання України, але й перешкоджають реалізації стратегічних цілей, зокрема Державної

стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, а також виконанню умов Угода про асоціацію з ЄС.

Таким чином, наукове дослідження непрямої дискримінації має не лише теоретичне значення для розвитку трудового права, але й високу практичну цінність: воно дає змогу виявити прогалини в законодавстві, запропонувати механізми захисту, а також сприяти формуванню гендерно чутливої правової культури, що є невід'ємною умовою євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема непрямої дискримінації в українському трудовому праві останнім часом набуває все більшої наукової уваги. Н. М. Вапнярчук чітко визначає її як форму дискримінації, що реалізується через формально нейтральні правила, які фактично ставлять жінок у менш сприятливе становище порівняно з чоловіками, зокрема через поєднання професійної діяльності з доглядовими обов'язками [1]. Р. І. Шабанов акцентує увагу на проблемах проведення гендерно-правової експертизи трудового законодавства, зазначаючи, що застаріле розуміння гендерної рівності як «однакового ставлення до всіх» призводить до маргіналізації специфічних потреб жінок, зокрема в період вагітності, пологів та догляду за дитиною [2]. Це у свою чергу сприяє поширенню прихованих форм дискримінації, коли формально нейтральні норми фактично обмежують доступ жінок до повноцінної трудової діяльності.

Особливу увагу приділяють автори, які аналізують трудові пільги та гарантії для працівників із сімейними обов'язками. Так, О. М. Ткаченко, О. А. Негода та О. М. Крамаренко підкреслюють, що недотримання принципу паритетності між чоловіками та жінками в трудовій сфері є наслідком закріплення соціальних стереотипів щодо розподілу сімейних ролей, що системно обмежує кар'єрні можливості жінок [3]. Автори наголошують, що гендерна рівність – це не лише рівні права, а й система гарантій, яка забезпечує реальну можливість поєднувати професійну діяльність із сімейними обов'язками.

Незважаючи на цінний внесок згаданих авторів, їхні дослідження переважно зосереджені на загальнотеоретичному рівні або на аналізі прямої дискримінації. Відсутні системні дослідження, присвячені конкретним проявам непрямої дискримінації в умовах воєнного стану, зокрема таким, як вимоги «повної мобільності» або «відсутності потреби у тривалих відпустках», а також порівняльному аналізу українського підходу з практикою Європейського суду з прав людини.

Метою статті є комплексний аналіз правової природи непрямої дискримінації в українському трудовому праві, критична оцінка судової практики та формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо гармонізації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Концепція непрямої дискримінації отримала своє перше системне закріплення в міжнародному трудовому праві через Конвенцію Міжнародної організації праці про дискримінацію в галузі праці та занять № 111, яка визначає дискримінацію як «будь-яке розрізнення, виключення або перевагу, що має наслідком або метою унеможливлення або порушення рівності можливостей або поводження у сфері праці» [4]. Хоча термін «непряма дискримінація» прямо не використовується, Рекомендація Міжнародної організації праці щодо дискримінації в галузі праці та занять № 111 пояснює, що дискримінація може виникати не лише через пряме розрізнення, а й через застосування загальних норм, які фактично несприятливо впливають на певну групу [5].

Більш детальне визначення надає Директива Європейського Парламенту та Ради 2006/54/ЄС від 5 липня 2006 року про реалізацію принципу рівних можливостей та рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях зайнятості та професії, згідно з якою непряма дискримінація виникає, коли «здавалося б нейтральне положення, критерій або практика можуть поставити осіб однієї статі у менш сприятливе становище порівняно з особами іншої статі» [6]. Ключовим елементом є фактичний наслідок, а не намір. Це принципово важливо, оскільки дозволяє виявляти приховані форми нерівності, які не виявляються при формальному аналізі.

Україна, будучи стороною Конвенції МОП №111 та Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (далі – CEDAW) [7], імплементувала поняття непрямої дискримінації в національне законодавство. Зокрема, Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207-VI визначає непряму дискримінацію як «застосування однакових формальних критеріїв або умов, які фактично ставлять особу або групу осіб у менш сприятливе становище порівняно з іншими особами» [8]. Аналогічне визначення міститься у Законі «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV [9].

Проте, незважаючи на формальну відповідність, Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) не містить окремого визначення непрямої дискримінації, що ускладнює її застосування на практиці [10]. Більшість норм, що регулюють трудові відносини, зосереджені на прямих заборонах, тоді як механізми виявлення та доведення непрямої дискримінації залишаються слабкорозвиненими.

Найпоширенішими проявами непрямої дискримінації виступають формально нейтральні вимоги, які, не згадуючи стать прямо, фактично створюють непереборні перешкоди для працевлаштування та кар'єрного розвитку жінок. До таких практик належать, зокрема, вимога «повної мобільності» без можливості адаптації графіку або умов праці, що об'єктивно виключає з конкурентного процесу матерів із малолітніми дітьми, які фізично чи організаційно не можуть відповідати таким умовам. Аналогічний ефект має вказівка у вакансіях на «відсутність потреби у тривалих відпустках» – формулювання, яке, хоча й не містить прямої дискримінаційної ознаки, на практиці спрямоване на відсіювання кандидаток, які можуть скористатися законодавчо гарантованими правами на відпустку у зв'язку з вагітністю, пологами або доглядом за дитиною. Так само обмежувальним є встановлення жорсткого, негнучкого графіку роботи без можливості скороченого дня чи адаптації режиму, що ускладнює поєднання професійних обов'язків із сімейними – зокрема, з доглядом за дитиною, хворим членом сім'ї або особою похилого віку.

Хоча такі практики формально не порушують заборону дискримінації, вони генерують структурні бар'єри, які системно зменшують участь жінок у формальному секторі економіки. Ця проблема особливо загострюється в умовах повномасштабної війни та масового внутрішнього переміщення: жінки-ВПО, які часто одночасно є головними опорами сімей, опиняються в умовах гострої нестачі доступу до дитячих дошкільних закладів,

соціальних послуг і гнучких форм зайнятості, що робить їх ще більш вразливими до прихованих форм трудової дискримінації.

Аналіз практики застосування норм трудового законодавства в Україні свідчить про значну недостатність системного підходу до кваліфікації дій роботодавців як непрямої дискримінації. Незважаючи на формальне закріплення поняття в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [8], суди переважно обмежуються формальним аналізом документів і не враховують контекстуальних факторів, які можуть свідчити про наявність прихованої дискримінації. Зокрема, судові органи рідко беруть до уваги структурні особливості найму, політику компанії щодо відпусток, графіків роботи або практику відбору кандидатів, хоча саме ці елементи часто виступають механізмами реалізації непрямої дискримінації.

Особливо проблематичним є те, що відсутність прямих доказів – наприклад, письмової відмови з дискримінаційною формулюванням – часто стає підставою для відмови в задоволенні позову, навіть у випадках, коли сукупність обставин (наприклад, відсутність жінок серед працівників певної категорії, системна відмова у наймі осіб після повідомлення про вагітність або наявність малолітніх дітей) дає підстави припускати наявність дискримінаційного підходу. Такий формалістичний підхід суперечить сутності непрямої дискримінації, яка, за визначенням, не передбачає прямої заяви про розрізнення, а проявляється через фактичні наслідки формально нейтральних правил чи практик.

Це свідчить про те, що українська судова система поки що не розвинула достатньо чутливого інструментарію для виявлення та кваліфікації прихованих форм гендерної нерівності, що, у свою чергу, знижує ефективність правового захисту жінок у сфері праці.

Ключовою перешкодою для успішного оскарження є відсутність механізму оберненого бремені доведення. У Директиві 2006/54/ЄС передбачено, що якщо заявник наводить «факти, що дають підстави припускати наявність дискримінації», то роботодавець зобов'язаний довести, що його дії були обґрунтовані об'єктивними причинами [6]. У українському процесуальному праві такого механізму немає, що ставить заявниць у крайньо невигідне становище, оскільки вони не мають доступу до внутрішніх документів роботодавця.

Зважаючи на відсутність розвиненої судової практики щодо непрямої дискримінації в Україні, особи, які вважають, що їхні права були порушені, часто звертаються до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмена) як до альтернативного механізму захисту. Діяльність Омбудсмена у сфері гендерної рівності та недискримінації ґрунтується на Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [11] та міжнародних зобов'язаннях держави, зокрема CEDAW [7].

Протягом останніх років Уповноважений регулярно реагував на скарги щодо дискримінації жінок у сфері праці, зокрема на випадки, коли відмова у працевлаштуванні або обмеження кар'єрного росту були пов'язані з вагітністю, материнством або сімейним станом. Хоча рішення Омбудсмена не мають прямої юрисдикційної сили, вони виконують важливу функцію моніторингу, рекомендації та публічного тиску. Зокрема, Уповноважений має право:

– надсилати запити до роботодавців із вимогою пояснень;

– вносити пропозиції щодо усунення порушень;

– звертатися до центральних органів виконавчої влади з ініціативами щодо змін у законодавстві;

– публікувати звіти про типові порушення, що сприяє формуванню громадської уваги до проблеми [11].

Наприклад, у Річному звіті Уповноваженого за 2023 рік зазначено, що значна частина скарг із питань трудових прав стосувалася саме прихованої дискримінації – зокрема, відмов у наймі після повідомлення про вагітність або вимог щодо «відсутності планів на материнство» під час співбесіди [12]. У відповідних рекомендаціях Омбудсмен наголосив на необхідності впровадження механізму оберненого бремені доведення та посилення контролю за додержанням принципу рівності в процесі найму.

Отже, хоча звернення до Омбудсмена не замінює судового захисту, воно виступає важливим додатковим інструментом, який допомагає документувати системні порушення, формулювати рекомендації для законодавців і підвищувати рівень правосвідомості серед громадян та роботодавців. У контексті слабкої судової практики цей механізм набуває особливої значущості як перший крок у виявленні та протидії непрямій дискримінації.

Судова практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) демонструє, що непряма дискримінація є не просто теоретичною конструкцією, а реальною проблемою, яка вимагає активного втручання держави. ЄСПЛ вимагає від держав-учасниць не лише проголошувати рівність, а й створювати ефективні механізми її забезпечення: обернене брем'я доведення, доступ до інформації, адекватні санкції та проактивний контроль.

ЄСПЛ послідовно розширює тлумачення статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (заборона дискримінації) у поєднанні з іншими матеріальними нормами, зокрема зі статтею 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя), коли мова йде про гендерну нерівність у трудових відносинах [13]. Суд визнає, що дискримінація може бути не лише прямою, але й непрямою, тобто виникати через формально нейтральні правила, які фактично ставлять жінок у менш сприятливе становище [14].

Одним із ключових прецедентів у цій сфері є справа S.L. v. Austria (2003). У цій справі заявниця, лесбійка, не мала права на отримання відпустки у зв'язку з вагітністю, оскільки австрійське законодавство передбачало таку відпустку лише для «матерів у шлюбі». ЄСПЛ констатував порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8, підкресливши, що відмова у соціальних гарантіях на підставі сімейного стану або способу запліднення є формою дискримінації, яка має гендерні наслідки. Це рішення стало важливим кроком у визнанні того, що материнство не може бути умовою доступу до трудових прав, а будь-яке правило, яке фактично виключає певні категорії жінок, є дискримінаційним [15].

Ще одним значущим рішенням є Jurčić v. Croatia (2021). Заявниця, яка пройшла процедуру екстракорпорального запліднення, була відмовлена у страховому покритті після ускладнень, пов'язаних із вагітністю, оскільки органи вважали її працевлаштування «фіктивним» – здійсненим лише для отримання соціальних виплат. ЄСПЛ встановив, що відмова у правах на підставі передбачуваної вагітності є дискримінацією за ознакою статі, оскільки лише жінки можуть бути суб'єктами таких обмежень. Суд підкреслив, що передбачувана вагітність не може бути підставою для обмеження трудових прав, а будь-яка політика, що вимагає від жінок уникати працевлаштування під час або перед вагітністю, суперечить принципу рівності [16].

Особливу увагу ЄСПЛ приділяє доступу до відпусток по догляду за дитиною. У справі Konstantin Markin v. Russia Суд визнав, що відмова надати чоловікові таку саму тривалість відпустки, як і жінкам, порушує статтю 14 у поєднанні зі статтею 8. Хоча ця справа стосується чоловіків, вона має прямий вплив на розуміння гендерної рівності: ЄСПЛ підкреслив, що будь-яке розмежування ролей на основі статі – навіть якщо воно «захисне» для жінок – є дискримінаційним, якщо воно закріплює стереотипи про те, що догляд за дитиною – виключно жіноча функція [17].

Важливо, що ЄСПЛ не вимагає прямої заяви про дискримінацію. Навпаки, у багатьох справах Суд встановлює факт порушення на підставі сукупності обставин, зокрема: відсутності жінок серед працівників певної категорії; системної відмови у наймі після повідомлення про вагітність; використання загальних формулювань («не відповідає корпоративній культурі») без професійного обґрунтування.

Таким чином, ЄСПЛ формує фактично-наслідковий підхід до визначення непрямої дискримінації, що кардинально відрізняється від формалістичного підходу, який переважає в українській судовій практиці.

Для ефективного протидіяння непрямій дискримінації в українському трудовому праві необхідно здійснити комплексну модернізацію законодавства, інституційних механізмів та практики його застосування. Першочерговим кроком має стати внесення до Кодексу законів про працю України чіткого, юридично зв'язного визначення непрямої дискримінації, що відповідало б формулюванню статті 2(1)(b) Директиви 2006/54/ЄС, згідно з яким такою вважається будь-яка формально нейтральна норма, практика або критерій, які фактично ставлять осіб однієї статі у менш сприятливе становище порівняно з особами іншої статі [6]. Разом із цим слід запровадити механізм оберненого бремені доведення, передбачений статтею 19 згаданої Директиви, згідно з яким особа, яка заявляє про дискримінацію та наводить обставини, що дають підстави припускати її наявність, звільняється від повного тягаря доказування, а роботодавець зобов'язаний довести, що його дії ґрунтуються на об'єктивних, недискримінаційних підставах. Такий підхід є критично важливим для жінок, які часто не мають доступу до внутрішніх документів роботодавця, зокрема протоколів комісій з найму чи оцінки кандидатів.

Однак саме по собі вдосконалення нормативної бази не гарантує реального захисту без належного інституційного забезпечення. Тому необхідно системно підвищувати кваліфікацію суддів, інспекторів праці та інших учасників правозастосування у сфері гендерної чутливості, зокрема шляхом проведення спеціалізованих тренінгів.

Висновки. Непряма дискримінація є одним із найбільш небезпечних і водночас найменш помітних проявів гендерної нерівності на ринку праці. Вона не лише обмежує індивідуальні права жінок, а й перешкоджає економічному розвитку країни, знижуючи продуктивність праці та збільшуючи соціальну вразливість. Українське законодавство формально відповідає міжнародним стандартам, але на практиці не забезпечує реального захисту через відсутність механізмів доведення, слабку судову практику та інституційну інертність.

Гармонізація зі стандартами ЄС вимагає не лише змін у текстах законів, а й трансформації правової культури, корпоративної політики та державного контролю. Лише комплексний підхід, що поєднує легіслативні, інституційні та освітні заходи, може забезпечити досягнення субстантивної гендерної рівності – не на папері, а в реальному житті кожної жінки в Україні.

Список використаних джерел

1. Вапнярчук Н. М. До питання дискримінації у сфері трудових відносин в умовах сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Вип. 73. С. 151–156. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.25
2. Шабанов Р. Проблемні питання проведення гендерно-правової експертизи трудового законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 101–106. . DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.16
3. Ткаченко О., Негода О., Крамаренко О. Гендерна рівність в трудових пільгах та гарантіях працівників із сімейними обов'язками. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 2. С. 328–334. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.57
4. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять N 111 (укр/рос) : Конвенція Міжнар. орг. пр. від 25.06.1958 № 111 : станом на 24 черв. 1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text.
5. Рекомендація щодо дискримінації в галузі праці та занять N 111 (укр/рос) : Рек. Міжнар. орг. пр. від 25.06.1958 № 111. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_602#Text.
6. Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast). EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32006L0054.
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1979 : станом на 6 жовт. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.
8. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI : станом на 30 трав. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text.
9. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV : станом на 19 груд. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text.
10. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII: станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.
11. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text.
12. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини – Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2023 році. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – Головна*. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2023/.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

14. Посібник зі статті 14 Європейської конвенції з прав людини та статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції. Заборона дискримінації / пер. україн. мовою; за домовленістю з Радою Європи, Європейським судом з прав людини та Верховним Судом України; бюро перекладів «Профпереклад». Страсбург: Рада Європи, Європейський суд з прав людини, 2025. 86 с.

15. Judgment of European Court of Human Rights of 09.04.2003 in no. 45330/99. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":["001-60877"]%7D.

16. Judgment of European Court of Human Rights of 04.04.2021 in no. 54711/15. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B"itemid":["001-207633"]%7D.

17. Judgment of European Court of Human Rights of 12.03.2012 in no. 30078/06. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B"itemid":["001-109868"]%7D.

References

1. Vapniarchuk, N. M. (2022). Do pytannia dyskryminatsii u sferi trudovykh vidnosyn v umovakh sohodennia [On the issue of discrimination in labor relations in the current context]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Seriia: Pravo,* 73, 151–156. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.25 [in Ukrainian].

2. Shabanov, R. (2021). Problemni pytannia provedennia henderno-pravovoi ekspertyzy trudovoho zakonodavstva [Issues regarding the conduct of gender-legal analysis of labor legislation]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 6, 101–106. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.16 [in Ukrainian].

3. Tkachenko, O., Nehoda, O., & Kramarenko, O. (2024). Henderna rivnist v trudovykh pilhakh ta harantiiakh pratsivnykiv iz simeinymy oboviazkamy [Gender equality regarding employment benefits and guarantees for workers with family responsibilities]. *Analytychno-porivnialne pravoznavstvo*, 2, 328–334. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.57 [in Ukrainian].

4. Konventsiia pro dyskryminatsiiu v haluzi pratsi ta zaniat N 111 (ukr/ros) (1975) : Konventsiia Mizhnar. orh. pr. vid 25.06.1958 № 111 : stanom na 24 cherv. 1975 r. [Discrimination (Employment and Occupation) Convention, No. 111 (Ukr/Rus) : ILO Convention No. 111 of 25 June 1958 : as of 24 June 1975]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text [in Ukrainian].

5. Rekomendatsiia shchodo dyskryminatsii v haluzi pratsi ta zaniat N 111 (ukr/ros) (1958) : Rek. Mizhnar. orh. pr. vid 25.06.1958 № 111 [Discrimination (Employment and Occupation) Recommendation, 1958 (No. 111) (Ukr/Rus): Recommendation of the International Labour Organization No. 111 of 25 June 1958]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_602#Text [in Ukrainian].

6. Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast) (2006). EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32006L0054 [in English].

7. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok (ukr/ros) (1979) (: Konventsiia Orh. Obiedn. Natsii vid 18.12.1979 : stanom na 6 zhovt. 1999 r. [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (Ukr/Rus) : United Nations Convention of 18 December 1979 : as of 6 October 1999]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text [in Ukrainian].

8. Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 06.09.2012 № 5207-VI : stanom na 30 trav. 2014 r. [On the Principles of Prevention and Combating Discrimination in Ukraine : Law of Ukraine of September 6, 2012, No. 5207-VI : as of May 30, 2014]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text [in Ukrainian].

9. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv : Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 № 2866-IV : stanom na 19 hrud. 2024 r. [On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men : Law of Ukraine of September 8, 2005, No. 2866-IV : as of December 19, 2024]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text [in Ukrainian].

10. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy (1971) : Kodeks Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VIII: stanom na 1 sich. 2026 r. [Code of Laws on Labor of Ukraine : Code of Ukraine dated December 10, 1971 No. 322-VIII : as of January 1, 2026]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text [in Ukrainian].

11. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny : Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 776/97-VR : stanom na 31 berez. 2023 r. [On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights : Law of Ukraine of 23 December 1997 No. 776/97-VR : as of 31 March 2023]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-vr#Text [in Ukrainian].

12. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady z prav liudyny – Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny u 2023 rotsi [Annual Report of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights – Annual Report of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights for 2023]. *Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny – Holovna.* URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2023/ [in Ukrainian].

13. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : Konventsiia Rady Yevropy vid 04.11.1950 : stanom na 1 serp. 2021 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms : Council of Europe Convention of 4 November 1950 : as of 1 August 2021]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

14. Posibnyk zi statti 14 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny ta statti 1 Protokolu № 12 do Konventsii. Zaborona dyskryminatsii [Guide on Article 14 of the European Convention on Human Rights and Article 1 of Protocol No. 12 to the Convention. Prohibition of discrimination] (2025) / per. ukrain. movoiu; za domovlenistiu z Radoiu Yevropy, Yevropeiskym sudom z prav liudyny ta Verkhovnym Sudom Ukrainy; biuro perekladiv «Profpereklad». Strasburh: Rada Yevropy, Yevropeiskyi sud z prav liudyny [in Ukrainian].

15. Judgment of European Court of Human Rights of 09.04.2003 in no. 45330/99. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":["001-60877"]%7D [in English].

16. Judgment of European Court of Human Rights of 04.04.2021 in no. 54711/15. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B"itemid":["001-207633"]%7D [in English].

17. Judgment of European Court of Human Rights of 12.03.2012 in no. 30078/06. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B"itemid":["001-109868"]%7D [in English].

Pavlichenko Vladimir,
Doctor of Law, Professor
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6740-3387

Pavlichenko Olena,
Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Hygiene, Sanitation and Veterinary Law
(State Biotechnological University, Kharkov)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6577-6577

INDIRECT DISCRIMINATION AGAINST WOMEN IN THE LABOUR MARKET: LEGAL NATURE AND PATHWAYS TOWARDS HARMONISATION WITH EU STANDARDS

The article provides a comprehensive legal analysis of indirect discrimination against women in Ukraine's labour market – a hidden yet systemic form of gender inequality manifested through formally neutral employer requirements such as "full mobility," "no need for long-term leave," or "readiness for extended business trips." The author demonstrates how these practices effectively exclude mothers, internally displaced women, and individuals with caregiving responsibilities, thereby contradicting the principle of substantive equality. Drawing on international standards – including ILO Convention No. 111, EU Directive 2006/54/EC, and the jurisprudence of the European Court of Human Rights (Jurčić v. Croatia) – the study clarifies the legal nature of indirect discrimination and its distinction from direct discrimination. The paper critically assesses the current state of Ukrainian legislation and judicial practice, highlighting the absence of a clear statutory definition in the Labour Code, the formalistic approach of courts, and the lack of effective institutional safeguards. The author argues for harmonisation with European standards through the introduction of a precise legal definition of indirect discrimination, implementation of reversed burden of proof, mandatory gender impact assessments of draft legislation, and strengthened monitoring mechanisms. The research bridges a critical gap between declarative guarantees and practical enforcement, offering both theoretical insights and actionable policy recommendations in the context of wartime challenges and EU integration.

Key words: *hidden discrimination, gender inequality, women's labour rights, formally neutral requirements, reversed burden of proof, gender-sensitive adjudication, legislative harmonisation, European Convention on Human Rights, social justice.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 349.22
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-74-79

Прокоп'єв Роман Євгенович,
кандидат юридичних наук,
головний інженер регіональної філії «Південна залізниця»
(АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «УКРАЇНСЬКА ЗАЛІЗНИЦЯ», м. Київ)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8059-1186

СУБ'ЄКТИВНІ ЧИННИКИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРАЦІВНИКІВ ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТУ ТА МЕТРОПОЛІТЕНУ

У статті здійснено розгляд та дослідження основних суб'єктивних чинників, диференціації правового регулювання трудових відносин працівників міського електротранспорту та метрополітену. В контексті дослідження виділено основні суб'єктивні чинники, які застосовуються для диференціації працівників транспорту загалом та наголошено на тому, що не всі названі чинники диференціації застосовуються саме до працівників електротранспорту та метрополітену. Як прогалину у законодавстві названо відсутність визначення обов'язковості проходження профілактичного медичного огляду саме для працівників міського електротранспорту та метрополітену.
Ключові слова: *працівник, трудові відносини, диференціація, суб'єктивний чинник, правове регулювання, електротранспорт, метрополітен.*

Постановка проблеми. Головним завданням громадського транспорту було і залишається переміщення людей, які прямують на роботу, навчання, до магазинів, закладів харчування, закладів соціальної сфери тощо. А тому перед місцевими органами влади постає саме завдання ефективно організувати пасажирські перевезення у своєму місці, досягти належного рівня оптимізації мережі громадського транспорту, зробити його зручним, швидким, якісним та безпечним. Багато із напрямків удосконалення громадського транспорту вже здійснюється, зокрема мова йде про оновлення транспортних засобів для перевезення; покращення інвестиційного клімату у транспортній сфері; забезпечується доступність та підвищення рівня якості транспортних послуг; вчиняються активні дії щодо розвитку екологічних видів транспорту тощо. Проте, проблеми все ще існують. Основними із проблем функціонування громадського транспорту Ю.Л. Мохова називає: конфлікт інтересів учасників транспортного процесу; неефективне управління системою; неналежне та неефективне використання державних і муніципальних дотацій та субсидій; недостатньо розвинена транспортна інфраструктура; недостатньо розроблена законодавча база; невизначеність пріоритетів розвитку [1]. Разом з тим, на превеликий жаль, лише окремі науковці, говорять про необхідність покращення трудових правовідносин працівників міського транспорту, удосконалення умов їх праці, регулювання робочого дня, оплати праці, гарантій їх роботи тощо. Але розуміння трудових проблем працівників громадського транспорту варто розпочати із розуміння принципів правового регулювання таких трудових відносин, що виражається саме у диференціації правового регулювання трудових відносин таких працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суб'єктивні чинники диференціації правового регулювання трудових правовідносин у своїх наукових працях досліджували наступні вчені: А.К. Бойко, Ю.В. Грицай, М.І. Іншин, Р.І. Кондратьєва, С.С. Лукаш, М.О. Міщук, Л.В. Могилевський, М.І. Наньєва, В.І. Прокопенко, О.Г. Середа, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко та інші. Втім зазначимо, що детальне дослідження суб'єктивних чинників диференціації правового регулювання трудових відносин на підприємствах електротранспорту, які надають послуги з перевезення пасажирів є необхідним й для виявлення недоліків нормативно-правового регулювання трудових відносин щодо таких працівників, аналізу причин неповного чи несвоєчасного регулювання у вказаній сфері та розроблення шляхів подолання виявлених проблем як шляхом законотворення, так і правозастосування.

Метою статті є дослідження основних суб'єктивних чинників диференціації правового регулювання працівників міського електротранспорту та метрополітену.

Виклад основного матеріалу. Основними суб'єктивними чинниками нами було виділено: підвищений рівень психологічного навантаження; віковий ценз; стан здоров'я; постійний вплив зовнішніх факторів, які можуть негативно вплинути на здоров'я працівника транспортної сфери; чітка дисципліна праці, що пов'язана із використанням у своїй діяльності джерел підвищеної небезпеки – транспортних засобів; постійна перевірка знань нормативно-правових актів для окремих працівників транспорту; необхідність постійного навчання працівників. До основних об'єктивних чинників ми відносимо: режим роботи та відпочинку працівників підприємств; ненормованість робочого дня; постійність переїздів з одного місця на інше, що визначено транспортним маршрутом, які виконують такі особи; можливість праці в дні, які є загальноприйнятими вихідними, святковими, неробочими; поєднання однією особою декількох трудових функцій; чітке дотримання умов праці та визначеного режиму роботи; обмеженість простору для людини; обмеженість у певних можливостях особи.

Проте, окреслюючи роботу працівників міського електротранспорту та метрополітену варто наголосити на тому, що не всі наведені вище чинники диференціації застосовуються до цієї категорії працівників. Наприклад, для них не є характерним постійність переїздів з одного місця на інше, тобто з одного міста до іншого, оскільки виконання своїх трудових функцій такими працівниками здійснюється у межах одного населеного пункту та, зазвичай, одного маршруту. Вважаємо, що не є доцільним і застосування до працівників міського електротранспорту та метрополітену гнучкого режиму роботу, оскільки значна кількість таких працівників виконує свою трудову функцію у відповідності до певних графіків змінності роботи, а відхилення від таких графіків є скоріш винятком, аніж правилом. З огляду на наведене вище спробуємо все ж проаналізувати виділені нами вище суб'єктивні чинники диференціації правового регулювання трудових відносин працівників саме по відношенню до працівників міського електротранспорту та метрополітену. Відзначимо, що такі чинники не будуть ідентичними до загальних, оскільки міський електротранспорт та метрополітен має свої особливості.

Спочатку варто зазначити, що предметом нашого дослідження є не весь громадський транспорт, а саме електротранспорт та метрополітен. Міський електричний транспорт Д.О. Личов розглядає як комплексну виробничу багатогранну систему, яка функціонально об'єднує виробничі підприємства й забезпечує потреби населення в перевезеннях, а також використовує внутрішні та споживає зовнішні ресурси [2, с. 40]. У свою чергу О.Л. Дивінець, міський електричний транспорт розглядає як складну технологічно-господарську комплексну виробничу систему, яка включає в себе експлуатаційні підприємства, енергетичне та колійне господарство, виробничо-технічну базу з виготовлення запасних частин та проведення усіх видів ремонту рухомого складу, а також соціально-побутову базу [3, с. 75].

Отже, першим суб'єктивним чинником названо підвищений рівень психологічного навантаження. Як стверджує Ю.О. Давідіч з усіх водіїв, які працюють на транспорті, найбільше навантаження для нервової системи мають водії міського пасажирського транспорту [4, с. 158]. Керування транспортним засобом, у якому перебувають десятки пасажирів, в умовах постійних заторів у місті вимагає підвищеної концентрації уваги водія, яка має бути перш за все спрямована на збереження життя та здоров'я тих осіб, які користуються електротранспортом та осіб, які переміщаються вулицями та є учасниками дорожнього руху. До психологічного навантаження варто віднеси й необхідність сприйняття великого потоку інформації, в тому числі про потік руху не тільки власного транспорту, а й транспорту інших учасників дорожнього руху, засобів регулювання дорожнього руху (світлофорів, пішохідних переходів, нерегульованих пішохідних переходів тощо), аналізувати стан руху на дорозі, стан дорожнього покриття, можливість маневру на дорозі тощо.

Проте, характерною особливість підвищеного рівня психологічного навантаження саме працівників електротранспорту, на нашу думку, варто назвати таку рису як монотонність роботи. Фактично робота зводиться до комплексу одних і тих самих дій, які виконує працівник: рушив – зупинився – відчинив двері – зачинив двері – рушив далі і так по колу, кожного разу одне й те саме. Саме наведена вище характеристика психологічного навантаження як монотонність й відрізняє водіїв міського електротранспорту та метрополітену від водіїв, які працюють на інших видах транспорту. О.Л. Туриніна наступним чином сформулювала поняття монотонності: «функціональний стан, що виникає під час тривалої монотонної роботи. Характеризується зниженням загального рівня активності, втратою свідомого контролю за виконанням дій, погіршенням уваги і короткочасної пам'яті, зниженням чутливості до зовнішніх подразників, переважанням стереотипних рухів і дій, відчуттям нудьги, сонливості, млявості, апатії, втратою інтересу до навколишнього середовища, зміною аферентації з боку рецепторів вестибулярного та опорно-рухового апаратів» [5, с. 51–52]. Беззаперечно монотонність в роботі спричиняє й такі інші негативні стани, як зменшення якості розподілу, швидкості, стійкості, інтенсивності та концентрації уваги, збільшення неуважності, послідовності та повторності сприйняття ситуації тощо.

Наступною характерною рисою психологічного навантаження водіїв електротранспорту є можливість настання конфліктів між громадянами та водіями. Зазвичай такі конфлікти виникають у зв'язку з перевезенням великої кількості людей різного віку, статі, характеру, з різними інтересами, в тому числі соціальними, політичними, різними поглядами, різними емоціями тощо. Крім того, частою причиною виникнення конфліктів є пільгове перевезення людей, використання мови спілкування, порядку користування громадським електротранспортом тощо. Водій електротранспорту може стати й свідком деяких особистих обставин та конфліктів, переживань зовсім чужої для нього людини. Загалом, у конфліктних ситуаціях водій має бути психологічно стійким, має контролювати свої почуття та емоції, ступінь своєї роздратованості, повинен вміти говорити з людьми, мати змогу вийти з конфліктної ситуації з так званими «мінімальними» затратами сил та нервів. Тому, можемо зробити висновок про те, що психологічне навантаження не можна порівнювати виключно із необхідністю бути уважним, витривалим, а й психоемоційно стійким.

Особливе психологічне навантаження має місце й у роботі працівників метрополітену. Вважаємо, що однією із найбільш нервових та психологічно важких робот виконує машиніст електропоїзду. Окреслюючи психологічне навантаження машиніста електропоїзду метрополітену С.П. Палійчук зазначає, що «особливий відбиток накладає перебування у підземних спорудах (тунелі), машиніст перебуває в кабіні один, постійно є присутнім нервово-емоційна напруга у зв'язку з відповідальністю за пасажирів у вагонах, що досягає межі при позаштатних і аварійних ситуаціях, а також при зупинках електропоїзда в тунелі. У години «пік» коли інтервал руху електропоїздів менше однієї хвилини, а кількість пасажирів гранично можлива (пасажири ледве вміщаються на платформі, неможливо закрити двері й необхідно строго дотримуватися графіка руху), машиніст практично перебуває в стані стресу» [6, с. 55]. Ми повністю солідарні із наведеною вище думкою вченого, оскільки має місце нервово-емоційна напруга, що пов'язана із необхідністю збереження життя та здоров'я пасажирів, дотримання ряду інструкцій та правил, визначеного графіку руху поїзду, чітка регламентація швидкісного режиму та режиму посадки та висадки пасажирів тощо.

Для водіїв поїздів метрополітену окрім психологічного навантаження варто віднести й значне зорове навантаження. Особливо це стосується працівників

метрополітену, оскільки характерною рисою роботи в метрополітені є відсутність денного освітлення протягом робочого часу, необхідність постійного слідкування за шляхом руху поїзда за нерухомими об'єктами, які знаходяться безпосередньо в тунелях та на станціях (світлофорами, попереджувальними щитами, позначенням допустимої швидкості руху поїзда тощо). Особливістю праці є те, що спостереження за об'єктами здійснюється на досить високій швидкості електропоїзду, а тому характерним є напруження зорового нерву та вглядування в умовах обмеженого освітлення у відповідні знаки. Фактично має місце постійне психоемоційне напруження й зорове навантаження, які тісно взаємодіють між собою, а отже, часто розглядаються виключно у їх взаємодії.

Наступним суб'єктивним критерієм є віковий ценз. Однією із найперших характерних рис початку трудових відносин для працівників електротранспорту є саме віковий ценз. Так, нормами законодавства закріплено різні вимоги диференціації правового регулювання працівників електротранспорту та метрополітену відносно віку: а) для робіт, пов'язаних з рухом електричного транспорту, експлуатацією та ремонтом електроустановок, перебуванням на висоті, на проїзній частині вулиць та трамвайних коліях, та інших робіт з підвищеною небезпекою – вік особи не молодше 18 років; б) для водіїв тролейбусів та трамваїв встановлено віковий ценз – 21 рік; в) для працівників метрополітену також визначено віковий ценз – особи віком до 18 років не допускаються до зайняття посад і професій, які безпосередньо пов'язані з рухом поїздів, роботою ескалаторів і перевезенням пасажирів, перелік таких посад і професій працівників метрополітену встановлюється розпорядчим документом керівника метрополітену.

Наступним суб'єктивним чинником диференціації правового регулювання працівників електротранспорту та метрополітену варто назвати стан здоров'я, який визначається на основі проходження відповідних медичних оглядів. Для працівників міського електротранспорту та метрополітену стан здоров'я є одним із ключових чинників їх нормальної роботи та й загалом доступу до професії. Визначення стану здоров'я працівника, як діючого, так і того, який тільки претендує на певну посаду здійснюється шляхом проведення медичних оглядів. У науковій літературі прийнято виділяти чотири основні види медичного огляду працівників: попередній (при прийомі на роботу); періодичний (упродовж трудової діяльності); позачерговий (на прохання працівника) та щорічний обов'язковий (для осіб, віком до 21 року) [7, с. 72]. Втім, відзначимо, що окреслюючи питання визначення стану здоров'я працівників транспорту, варто наголосити на такій особливості, суть якої зводиться до того, що стан здоров'я працівників перевіряється наступним чином: 1) при прийнятті на роботу; 2) періодично у процесі роботи та при безпосередньому виконанні своїх трудових функцій працівниками; 3) позачергово; 4) щорічно; 5) щоденно (для окремих категорій осіб, зокрема для водіїв електротранспорту та метрополітену). Фактично, мова йде про п'ять основних видів медичного огляду, які проводяться відносно таких працівників. Для значної кількості працівників електротранспорту та працівників метрополітену особливого значення набуває щоденний медичний огляд, оскільки саме він є важливим для визначення стану здоров'я та самопочуття працівника перед безпосереднім виконанням своїх трудових функцій, які в основному пов'язані із здійсненням перевезень, де має бути забезпечена безпека не тільки самого працівника, а й значної кількості інших людей (пасажирів, інших працівників, учасників дорожнього руху тощо). Такий медичний огляд забезпечує усунення від виконання своїх трудових функцій працівників, які мають певні негаразди із своїм здоров'ям та надання особі можливості своєчасно звернутися до відповідного медичного закладу за наданням професійної допомоги. Такий підхід суттєво зменшує ризики настання дорожньо-транспортних пригод та інших негативних наслідків, оскільки має місце індивідуальний підхід до визначення стану здоров'я працівника саме перед виїздом у рейс. Але в той же час, можемо констатувати факт того, що особливий акцент робиться саме на фізичне здоров'я працівника: його фізичне самопочуття, наявності нормального артеріального тиску, відсутності явних ознак простудних та інших хвороб, відсутності стану алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Питання ж психологічного здоров'я працівників, які сідають за кермо електропоїзда чи іншого виду електротранспорту, на жаль, наразі часто залишається на задньому плані. І це є проблемою, оскільки порушення психологічного стану працівника часто має більші негативні наслідки для людини та її пасажирів, ані ж порушення її фізичного здоров'я.

Постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2001 р. № 559 затверджено Перелік професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам, порядку проведення цих оглядів та видачі особистих медичних книжок, яким передбачено обов'язкові медичні огляди для окремих працівників транспортно-дорожнього комплексу: автомобільних, залізничних, морських та річкових вокзалів, аеропортів, аеродромів, морських та річкових портів, кемпінгів, мотелів; працівників рухомого складу авіаційного, автомобільного, залізничного, морського і річкового транспорту [8]. В той же час, вказаною постановою не визначено обов'язковості проходження профілактичного медичного огляду саме для працівників міського електротранспорту та метрополітену. Це, на нашу думку, є певною прогалиною у законодавстві, оскільки з однієї сторони працівники міського електротранспорту та метрополітену контактують із пасажирами, а з іншої – вони повинні бути також захищені можливістю проходження профілактичного огляду та раннього виявлення певних захворювань, а отже й застосування своєчасного лікування.

Для працівників метрополітену також передбачено проходження медичних оглядів. Пунктом 11 Правил технічної експлуатації метрополітенів, затверджених наказом Міністерства транспорту України 04.11.2003 № 854 (у редакції наказу Міністерства інфраструктури України 12.11.2014 № 578) закріплено, що «особи, які влаштовуються в метрополітен на роботу, повинні пройти обов'язковий попередній медичний огляд під час влаштування на роботу для визначення їх придатності до виконання відповідної роботи». Закріплено й походження періодичного медичного обстеження працівників, а також передрейсові медичні огляди машиністів (помічників машиністів) електропоїздів, локомотивів, мотовозів, водіїв (помічників водіїв) дрезин та інших самохідних одиниць [9].

До окремого суб'єктивного чинника слід віднести й постійний вплив зовнішніх факторів, які можуть негативно вплинути на здоров'я працівника транспортної сфери. Під вплив зовнішніх факторів підпадають майже всі категорії працівників транспортних підприємств електротранспорту та метрополітену: як обслуговуючий

персонал, ремонтники, водії та інші співробітники, які обслуговують електротранспорт. Ми вже зазначали, що негативними зовнішніми факторами для працівників електротранспорту та метрополітену є постійний шум та вібрація, зміна теплового режиму в кабіні водія в залежності від сезону року, перепад температур; вологість повітря, забрудненість, відсутність нормального освітлення у деякі пори року чи при деяких погодних умовах тощо. Для працівників метрополітену ключовим негативним фактором є постійне перебування під землею, що характеризується відсутністю належного доступу до свіжого повітря. Крім того, враховуючи особливий режим праці, а саме початку робочої зміни характерним для значної кількості працівників є постійний недосип, порушення режиму сну, пізнє закінчення робочої зміни тощо.

До суб'єктивних чинників правового регулювання трудових відносин працівників електротранспорту та метрополітену варто віднести й чітку дисципліну праці, що пов'язана із використанням у своїй діяльності джерел підвищеної небезпеки – транспортних засобів. Характерною рисою дисципліни праці працівників електротранспорту є не тільки дотримання всіх норм та вимог, які стосуються дисципліни праці та охорони праці, а й необхідність підпорядкування лінійному диспетчеру (оператору). Це означає, що водій електротранспорту має виконувати всі ті розпорядження, які надає йому оператор з метою забезпечення безпеки руху та регулярності перевезень. Наприклад, зміна маршруту може відбуватися виключно за розпорядженням лінійного диспетчера з відповідною відміткою у дорожньому листі або Центрального диспетчера. Водій про свої дії, які стосуються руху електротранспорту, яким він керує в обов'язковому порядку має повідомляти диспетчера. Це стосується й щодо зміни швидкості руху (наприклад у випадку поганих погодних умов), щодо виявлених недоліків на маршруті (пошкодження дорожнього полотна, наявність перешкод на лінії тощо); затримки по маршруту та ін. Фактично, характерною особливістю роботи водія електротранспорту є чітке дотримання порядку інформування лінійного диспетчера про всі дії, які виникають при здійсненні руху тролейбуса чи трамвая та неупередженому слідуванні настанов та рекомендацій лінійного диспетчера. Для працівників електротранспорту на нормативно-правовому рівні розроблено правила експлуатації трамвая і тролейбуса, які затверджені наказом Міністерства інфраструктури України 03 лютого 2020 року № 36, які окрім вимог до технічного та санітарного стану рухомого складу визначають й вимоги до організації руху і роботи підприємств міського електричного транспорту та їх працівників [10].

Наступним суб'єктивним чинником диференціації є постійна перевірка знань нормативно-правових актів для окремих працівників транспорту. Ця вимога спрямована на, по-перше, підтримання дисципліни праці; по-друге, на поглиблення знань працівників загальних та спеціальних законів та нормативно-правових актів, якими в своїй роботі керується підприємство; по-третє, постійне розуміння працівником того, що ті механізми та устаткування з якими працює особа несуть загрозу як для себе самого так і для інших осіб; по-четверте, необхідності закріплення оновлення відповідних знань, умінь та навичок, набутих працівником раніше у процесі професійного навчання чи самостійного навчання.

Наступною особливістю є необхідність постійного навчання працівників. Це означає й необхідність диференційованого підходу до розуміння професійного навчання працівників електротранспорту та метрополітену. Особливо яскраво диференціація професійного навчання виражається у здійснення професійної підготовки машиністів для роботи на електропоїзді у метрополітені. Так, для осіб, які пройшли відповідне навчання у навчальному закладі, пройшли попередній відбір на посаду машиніста, передбачено й проходження відповідного навчання, яке триває близько року. Потім, щоб бути допущеним до роботи помічником машиніста, потрібно скласти іспити. Здавати на право керування складом помічник машиніста може лише після 2-3 місяців їзди, а щоб здати іспит на право самостійно управляти поїздом, буде потрібно ще стільки ж практики. Все навчання, починаючи від вступу та закінчуючи отриманням права на самостійне водіння, займає не менше року [10].

До наведених вище загальних суб'єктивних чинників варто додати ще й необхідність отримання додаткових знань пов'язаних із експлуатацією тролейбусів чи трамваїв. Важливо знати будову, принцип дії обладнання, можливі несправності трамваїв та тролейбусів, правила технічної експлуатації та користування трамваями та тролейбусами. Необхідно володіти знаннями та навичками щодо водіння тролейбусів та трамваїв в осінньо-зимовий період часу, знати маршрути та особливості маршруту, знати принципи роботи обладнання, яке передбачено для безкасового та безкондукторного обслуговування пасажирів тощо. Такі ж вимоги застосовуються й для працівників метрополітенів, які мають володіти комплексним рівнем знань принципів роботи метрополітену в цілому, певними технічними знаннями та навиками тощо. Крім того, на машиніста поїзда покладено обов'язок щодо надання інформації та консультації про виникнення надзвичайних ситуацій у період здійснення поїздки, при виникненні пожежі у вагоні метро, дій при знаходженні підозрілих предметів у вагонах метро, на станціях та інше.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що робота на електротранспорті та метрополітені суттєво відрізняється від роботи на підприємствах автомобільного чи іншого виду транспорту. Робота на таких підприємствах є більш складною, має більший ступінь психоемоційного навантаження, працівники більш суворо підлягають дотриманню норм експлуатації електротранспорту, вимог інструкцій та правил, дотримання всіх норм та вимог, які стосуються дисципліни праці та охорони праці тощо. І це, беззаперечно, на сьогодні досить чітко регламентовано, врегульовано та нормативно закріплено.

Список використаних джерел

1. Мохова Ю.Л. Значення транспортної галузі в системі національної економіки України. *Менеджер.* 2015. № 1(69). С. 88–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2015_1_16.

2. Личов Д.О. Система автоматизованого керування режимами руху транспортних засобів міського електротранспорту: дис. … канд. техн. наук: 05.22.09 / Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова. Харків, 2021. 198 с.

3. Дивінець О.Л. Стратегічні пріоритети розвитку міських електротранспортних підприємств України. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2015. № 1 (18). С. 74–83. URL: https://eurodev.duan.edu.ua/images/PDF/2015/1/10.pdf

4. Давідіч Ю.О. Розробка розкладу руху транспортних засобів при організації пасажирських перевезень : навч. посіб. Харків : ХНАМГ, 2010. 345 с.

5. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ДП "Вид. дім "Персонал", 2017. 160 с.

6. Палійчук С.П. Професіографічний аналіз праці машиністів електропоїзді метрополітену. *Actual Problems of Transport Medicine.* 2008. № 2 (12). С. 54–56. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4ce190df-4427-4d5a-a0ed-bc2c77015d6f/content

7. Наньєва М.І. Правова регламентація медичного огляду осіб при прийнятті на роботу за законодавством України та окремих пострадянських країн. *Право і суспільство.* 2016. № 4. С. 70–76.

8. Про затвердження Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам, порядку проведення цих оглядів та видачі особистих медичних книжок: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2001 р. № 559. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. Стор. 210. Стаття 950.

9. Про затвердження нормативно-правових актів з питань безпеки руху на метрополітенах України: наказ Міністерства транспорту України 04.11.2003 р. № 854 (у редакції наказу Міністерства інфраструктури України 12.11.2014 р. № 578 зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 2004. № 19. Стор. 120. Стаття 1344.

10. Про затвердження Правил експлуатації трамвая і тролейбуса: наказ Міністерства інфраструктури України від 03.02.2020 р. № 36. *Офіційний вісник України*. 2020. № 34. Стор. 152. Стаття 1150.

References

1. Mokhova, Yu.L. (2015). Znachennia transportnoi haluzi v systemi natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [The significance of the transport sector in Ukraine's national economy]. *Menedzher*, 1(69), 88–96. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2015_1_16 [in Ukrainian]

2. Lychov, D.O. (2021). Systema avtomatyzovanoho keruvannia rezhymamy rukhu transportnykh zasobiv miskoho elektrotransportu [Automated control system for the movement modes of urban electric transport vehicles]. *Candidate's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian]

3. Dyvinets, O.L. (2015). Stratehichni priorytety rozvytku miskykh elektrotransportnykh pidpryiemstv Ukrainy [Strategic Priorities for the Development of Urban Electric Transport Enterprises in Ukraine]. *Yevropeiskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*, 1 (18), 74–83. Retrieved from: https://eurodev.duan.edu.ua/images/PDF/2015/1/10.pdf [in Ukrainian]

4. Davidich, Yu.O. (2010). Rozrobka rozkladu rukhu transportnykh zasobiv pry orhanizatsii pasazhyrskykh perevezen [Development of vehicle schedules for organizing passenger transportation] : navch. posib. Kharkiv: KhNAMH

5. Turynina, O. L. (2017). Psykholohiia travmuiuchykh sytuatsii [The Psychology of Traumatic Situations] : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: DP "Vyd. dim "Personal" [in Ukrainian]

6. Paliichuk, S.P. (2008). Profesiohrafichnyi analiz pratsi mashynistiv elektropoizdi metropolitenu [Professiographic analysis of the work of metro electric train drivers]. *Actual Problems of Transport Medicine*, 2 (12), 54–56. Retrieved from: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4ce190df-4427-4d5a-a0ed-bc2c77015d6f/content [in Ukrainian]

7. Nanieva, M.I. (2016). Pravova rehlamentatsiia medychnoho ohliadu osib pry pryiniatti na robotu za zakonodavstvom Ukrainy ta okremykh postradianskykh krain [Legal Regulation of Medical Examinations for Persons upon Hiring under the Legislation of Ukraine and Selected Post-Soviet Countries]. *Pravo i suspilstvo*, 4, 70–76. [in Ukrainian]

8. Pro zatverdzhennia Pereliku profesii, vyrobnytstv ta orhanizatsii, pratsivnyky yakykh pidliahaiut oboviazkovym profilaktychnym medychnym ohliadam, poriadku provedennia tsykh ohliadiv ta vydachi osobystykh medychnykh knyzhok [On Approving the List of Professions, Industries, and Organizations Whose Employees Are Subject to Mandatory Preventive Medical Examinations, and the Procedure for Conducting Such Examinations and Issuing Personal Medical Books] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.05.2001 r. № 559. (2001). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 21. Stor. 210. Stattia 950. [in Ukrainian]

9. Pro zatverdzhennia normatyvno-pravovykh aktiv z pytan bezpeky rukhu na metropolitenakh Ukrainy [On the Approval of Regulatory Legal Acts Concerning Traffic Safety on Ukraine's Metro Systems] : nakaz Ministerstva transportu Ukrainy 04.11.2003 r. № 854 (u redaktsii nakazu Ministerstva infrastruktury Ukrainy 12.11.2014 r. № 578 zi zminamy ta dopovnenniamy). (2004). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 19. Stor. 120. Stattia 1344. [in Ukrainian]

10. Pro zatverdzhennia Pravyl ekspluatatsii tramvaia i troleibusa [On the Approval of the Rules for the Operation of Trams and Trolleybuses] : nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 03.02.2020 r. № 36. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2020. № 34. Stor. 152. Stattia 1150. [in Ukrainian]

Prokopiev Roman,
Candidate of Legal Sciences,
Chief Engineer of the Regional Branch "Southern Railway"
(JOINT STOCK COMPANY "UKRAINIAN RAILWAYS", Kyiv)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8059-1186

SUBJECTIVE FACTORS IN THE DIFFERENTIATION OF LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS FOR ELECTRIC TRANSPORT AND METRO WORKERS

The article examines and studies the main subjective factors that apply to employees of city electric transport and the subway. In the context of the study, the main subjective factors that are used to differentiate transport workers in general are highlighted, and it is emphasized that not all of the named factors of differentiation are applied specifically to electric

transport and subway workers. The following are identified and named as the main subjective factors by scientists: 1) increased level of psychological stress, including the monotony of work, the possibility of conflicts between citizens and drivers. Special attention is paid to the psychological stress of the driver of an electric train in the subway, because in addition to the psychological stress, the significant visual stress of the driver should also be considered; 2) age qualification, since the legislation establishes different requirements for differentiating the legal regulation of electric transport and subway workers in relation to age; 3) the state of health, which is determined on the basis of passing relevant medical examinations. Particular importance is attached to the daily medical examination, as it is important to determine the state of health and well-being of the employee before directly performing his work functions; 4) constant exposure to external factors that can negatively affect the health of a transport worker (noise, vibration); 5) clear labor discipline related to the use of sources of increased danger – vehicles; 6) constant verification of knowledge of regulatory and legal acts for individual transport workers; 7) permanent professional training of electric transport and subway workers; 8) the need to acquire additional knowledge related to the operation of trolleybuses or trams.

As a gap in the legislation, the lack of definition of the obligation to undergo a preventive medical examination specifically for employees of the city electric transport and the subway.

Key words: *employee, labor relations, differentiation, subjective factor, legal regulation, electric transport, subway.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 14.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 349.2:620.9:331.45(477)(045)
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-80-84

Руденко Нікіта Андрійович,
здобувач третього (освітнього-наукового) рівня вищої освіти
кафедри публічного та приватного права
(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Київ)
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-7900-1031

ПРАЦЯ В ЕНЕРГЕТИЦІ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено працю в енергетичній сфері як особливий вид трудової діяльності, що має стратегічне значення для функціонування держави, економіки, промисловості, оборонного комплексу та критичної інфраструктури. Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану та систематичних обстрілів енергетичних об'єктів правове регулювання праці енергетиків не може обмежуватися лише загальними нормами трудового законодавства, а потребує спеціального нормативного, організаційного та соціального забезпечення. Визначено основні ознаки, які відрізняють працю в енергетиці від інших видів трудової діяльності. Зроблено висновок, що специфіка праці в енергетиці зумовлює потребу в диференційованому правовому регулюванні, додаткових гарантіях безпеки та формуванні цілісної державної політики захисту працівників.
Ключові слова: *праця в енергетиці, працівники енергетичної сфери, трудова діяльність, диференціація правового регулювання, охорона праці, професійний ризик, кваліфікаційні вимоги, робочий час, соціальний захист, енергетична безпека.*

Постановка проблеми. Енергетичний сектор є однією з ключових галузей національної економіки, від стабільного функціонування якої залежать життєдіяльність суспільства, робота органів державної влади, підприємств, установ та організацій, а також економічна й національна безпека України. Про важливість енергетичного сектору говорили й раніше, однак саме повномасштабна війна особливо гостро показала, наскільки від його стабільної роботи залежить повсякденне життя людей і функціонування держави. Постійні обстріли енергетичної інфраструктури та спричинені ними перебої в електропостачанні вимагають не лише посиленого захисту й швидкого відновлення пошкоджених об'єктів, а й особливої уваги до працівників енергетичної сфери. Саме вони, нерідко працюючи у складних і небезпечних умовах, забезпечують безперервну роботу енергосистеми та відновлюють її після ворожих атак.

Повномасштабне вторгнення та систематичні обстріли енергетичних об'єктів зумовили необхідність переосмислення підходів до соціального захисту працівників енергетичної сфери. Їхня праця має ключове значення не лише для безперебійного функціонування енергосистеми, а й для оперативного відновлення пошкодженої інфраструктури та забезпечення її подальшої стійкості. Водночас енергетики щоденно стикаються як із професійними ризиками, пов'язаними зі специфікою виконуваних робіт, так і з додатковими небезпеками, спричиненими воєнними діями. Саме тому питання охорони їхнього життя і здоров'я, належних умов праці, матеріальної та психологічної підтримки мають перебувати в центрі уваги держави, органів місцевого самоврядування та роботодавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Енергетика та енергетична безпека завжди були предметом наукових досліджень вчених різних спеціальності та галузей права, серед яких: О.Ю. Битяк, Ю. В. Дзядикевич, М.Г. Земляний, А.О. Кориневич, В.Е. Лір, В.В. Микитенко, Ю.О. Постол, Н.П. Стучинська, С.О. Тимофеєв, Є.В. Шульга та інші. Проте, сьогодні окрема увага має бути приділена енергетиці як особливому виду трудової діяльності, а напрямки роботи держави мають включати в себе не тільки забезпечення енергозбереження та енергонезалежності об'єктів, а й посилення соціального захисту працівників енергетичної сфери, надання їм додаткових гарантій та пільг, створення безпечних та здорових умов їх праці. Звичайно в сучасних умовах здійснити наведені вище заходи є досить складно, а окремі напрямки соціальної підтримки не можуть бути реалізовані в повній мірі. Водночас це не виключає необхідності формування послідовної державної соціальної політики щодо працівників енергетичної сфери та пошуку ефективних механізмів її реалізації. Без належного кадрового резерву та ефективного підбору кадрів енергетична сфера, особливо у сучасних умовах, не зможе функціонувати взагалі, не зможе фактично «виживати» у сучасних умовах та не зможе в подальшому розвиватися.

Метою статті є визначення особливостей праці в енергетичній сфері, що зумовлюють необхідність її спеціального правового регулювання, а також обґрунтування потреби посилення охорони праці та соціального захисту працівників енергетики.

Виклад основного матеріалу. Енергетична стабільність є основою економічного розвитку держави, функціонування промисловості, бізнесу, оборонної та соціальної сфер, а також належного забезпечення повсякденних потреб людей. Після початку повномасштабного вторгнення енергетична система України опинилася перед надзвичайно складними викликами, пов'язаними не лише зі збереженням її цілісності та стійкості, а й із захистом кадрового потенціалу. Адже за

роботою кожного енергетичного об'єкта стоять люди, які, попри постійні загрози, забезпечують його функціонування, відновлюють пошкоджену інфраструктуру та повертають світло й тепло в домівки українців. Від політики розвитку енергетики, ми перейшли до політики захисту та збереження енергетичної інфраструктури та енергетичних ресурсів, а захист життя працівників став одним із головних пріоритетів збереженні функціонування енергетичної сфери.

Беззаперечно, як ми неодноразово наголошували, що сучасних умовах особливого значення набуває збереження кадрового потенціалу підприємств енергетичної сфери, посилення соціального захисту їх працівників, а також забезпечення належної охорони їхнього життя і здоров'я. Правове регулювання праці енергетиків не може обмежуватися лише загальними нормами трудового законодавства, оскільки робота в енергетичному секторі характеризується підвищеною складністю, відповідальністю та ризиками. Вона потребує спеціального, більш детального правового регулювання, яке б ураховувало особливості трудової діяльності працівників енергетичної сфери та забезпечувало їм додаткові трудові й соціальні гарантії.

Праця в енергетичній сфері має низку відмінностей порівняно з трудовою діяльністю в інших галузях економіки. З огляду на це доцільно виокремити її основні визначальні особливості, які найбільш повно характеризують працю в енергетиці як особливий вид трудової діяльності, до яких слід віднести такі:

1. Правове регулювання праці працівників енергетичної сфери характеризується складною та багаторівневою системою нормативного забезпечення, що охоплює підзаконні нормативно-правові акти, галузеві угоди, державні стандарти та вимоги ДСТУ. Основними законами є Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 № 2019-VIII [1], «Про охорону праці» від 14.10.1992 № № 2694-XII [2]. Втім, зазначимо, що система нормативно-правових актів в енергетичній сфері є однією із найбільш складних, оскільки складається із значної кількості законів та підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на правильну організацію робочого процесу в енергетичній сфері, визначення та закріплення основних вимог до працівників, які працюють з енергетичним обладнанням, вимог до охорони праці, до роботи із засобами підвищеної небезпеки тощо. Крім того, значна кількість підзаконних нормативно-правових актів стосується саме безпечного використання та експлуатації систем енергетичного комплексу, технічної експлуатації енергетичних об'єктів, їх ремонту, вони закріплюють вимоги до експлуатації тих чи інших енергетичних систем, також регулюють питання дотримання безпечних та здорових умов праці тощо. Важливе місце у системі правового регулювання праці енергетиків відведено відповідним державним стандартам та вимогам ДСТУ, без яких неможливо забезпечити нормальне функціонування енергетичної сфери та соціального захисту працівників. Складність правового регулювання праці працівників енергетики полягає в тому, що всі ці нормативно-правові акти, галузеві угоди, державні стандарти, вимоги ДСТУ мають бути не просто доведені до працівників, а мають бути реально ними дотримані в повному обсязі. Водночас обов'язки роботодавця не повинні обмежуватися лише ознайомленням працівників із відповідними нормативно-правовими та локальними актами. Роботодавець має забезпечити їх фактичне дотримання на підприємстві, організувати належний контроль за виконанням установлених вимог і своєчасно реагувати на виявлені порушення.

Особливе значення приділено локальному регулюванню, що передбачає деталізацію загальних актів у відповідності до кожної підгалузі галузі енергетики. Локальні акти досить часто є головними у сфері як захисту працівників, оскільки деталізують норми враховуючи особливості роботи того чи іншого підприємства, врегульовують окремі питання соціального захисту таких працівників, умови їх праці та відпочинку тощо.

2. Підвищений рівень професійних ризиків для життя і здоров'я працівників енергетичної сфери. Загалом робота в енергетичній сфері вже сама по собі передбачає значні ризики для життя та здоров'я своїх працівників. Висока напруга, робота на висоті, робота у несприятливих погодних умовах, робота із небезпечними факторами, такими як, наприклад, мастили, кислоти, електромагнітні поля – це ті фактори, які супроводжують працівників енергетики постійно. До вказаного додається ще й можливість постійних обстрілів, як самих об'єктів енергетики, так і можливі повторні обстріли з боку російської федерації при ліквідації наслідків первинних обстрілів енергетичних об'єктів, близькість об'єктів енергетики до лінії розмежування, необхідність здійснення ремонтних робіт у місцевостях без належного рівня захисту від обстрілів тощо. Досить часто робота енергетиків проходить у прифронтових районах, де є реальна небезпека застосування до них керованих авіабомб, авіабомб з касетними боєприпасами, дронів, тощо. До фізичної небезпеки та значного фізичного виснаження в таких умовах праці додається істотне психоемоційне навантаження, зумовлене постійним очікуванням загрози, усвідомленням високої відповідальності за виконання професійних обов'язків і ризиком для власного життя та здоров'я.

Такі умови праці суттєво відрізняються від праці значної частини нашого населення, а отже, регулювання таких правовідносин виключно загальними актами трудового законодавства не може в повному обсязі здійснити захист таких працівників. У зв'язку із цим для енергетиків запроваджуються спеціальні умови виконання робіт, надаються відповідні засоби та спецзасоби для безпечного виконання робіт, проводиться організація додаткових організаційно-технічних та соціально-побутових заходів для проведення безпечного виконання робіт, забезпечується періодичне навчання працівників з питань охорони праці тощо. І найголовнішим є те, що все це регламентовано відповідними нормативно-правовими актами. Так, метою здійснення додаткових організаційних заходів щодо запобігання нещасним випадкам під час виконання робіт на підприємствах електроенергетики та посилення контролю за дотриманням вимог безпеки Міністерством енергетики та вугільної промисловості України прийнято Наказ від 14.11.2012 № 898 «Про затвердження галузевого нормативного документа «Особливі умови безпечного виконання робіт на підприємствах електроенергетики. Положення»» [3]. Цим Наказом передбачено, що: «Особливі умови передбачають: – здійснення додаткових організаційно-технічних заходів з метою підвищення відповідальності працівників та безпечного виконання робіт в період дії Особливих умов порівняно з повсякденною роботою; – посилення контролю з боку службових осіб та персоналу підприємств щодо виконання вимог безпеки на робочих місцях; – проведення додаткового навчання працівників з питань охорони праці» [3]. До інших заходів, які сприяють зменшенню рівня ризику працівників енергетики варто віднести забезпечення їх спеціальним обладнанням, спеціальним одягом, бронежилетами касками тощо.

Таким чином, праця працівників енергетики супроводжується власними загрозами, які є притаманними вказаній галузі, воєнними загрозами, які на сьогодні особливо супроводжують галузь енергетики та власним психоемоційним станом відповідного працівника-енергетика.

3. Підвищені вимоги до професійного добору та допуску працівників до роботи у сфері енергетики з урахуванням їх кваліфікаційних вимог, які Б.О. Пищенко розглядає як «визначені нормативним документом вимоги до рівня освіти, кваліфікації, досвіду та інших професійних навичок, необхідних для успішного виконання обов'язків на конкретній посаді. Мета кваліфікаційних вимог, по-перше, забезпечити, щоб працівники мали необхідну кваліфікацію та досвід для виконання роботи; по-друге, сприяти об'єктивному й справедливому процесу підбору персоналу; по-третє, підтримувати якість роботи та професіоналізм» [4, с. 181]. Наявність кваліфікаційних вимог означає, що не кожна особа працездатного віку може працювати в енергетичній сфері, оскільки більшість із професій у сфері енергетики передбачає певні вимоги до працівників, що знову ж таки підкреслює особливості праці у вказаній сфері. Вказані особливість чітко визначена на рівні спеціальних актів, які чітко формулюють вимоги до конкретних працівників як при здійсненні добору на посади, так і у процесі виконання своїх трудових функцій. Не кожна галузь економіки проводить такий комплексний добір кадрів, а найголовнішим є те, що проведення такого добору чітко регламентовано нормативними актами та здійснюється у чітко визначеній процедурі та конкретних часових проміжках. Ми наразі не будемо детально про це говорити, але назвемо основні вимоги до такого добору: 1) наявність відповідної освіти та кваліфікації; 2) проведення медичного огляду у визначені часові проміжки; 3) проведення спеціальної перевірки для працівників окремих галузей енергетики, особливо на тих підприємствах, які є стратегічними об'єктами державної власності; 4) проведення спеціального навчання та інструктажів; 5) проведення стажування на робочому місці; 6) складенні іспиту та отримання доступу до роботи; 7) необхідність виконання дублюючих функцій з управління енергетичними системами чи окремими виробничими процесами; 8) отримання допуску до виконання робіт чи професії; 9) обов'язковість проходження періодичного навчання, як теоретичного, так і із застосуванням відповідних тренажерів.

До основних нормативно-правових актів, що встановлюють підвищені вимоги до професійного добору, підготовки та допуску працівників енергетичної сфери до виконання відповідних робіт, можемо віднести: Наказ Міністерства охорони здоров'я України, Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 23 вересня 1994 року № 263/121 «Про затвердження Переліку робіт, де є потреба у професійному доборі» [5]; наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.09.2025 № 1393 «Про організацію та проведення обов'язкових медичних оглядів працівників певних категорій» [6]; наказ Міністерства палива та енергетики України від 9 лютого 2004 року № 75 «Про затвердження Положення про спеціальну підготовку і навчання з питань технічної експлуатації об'єктів електроенергетики» [7]; наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31 березня 1994 року № 46 «Про затвердження Переліку важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх» [8] тощо.

4. Безперервний характер виробничого процесу, що зумовлює необхідність постійного функціонування енергетичних підприємств, безперебійної роботи обладнання та організації праці працівників за змінним режимом. Це означає, що організація роботи підприємств енергетичної сфери здійснюється постійно та безперервно, а тому на таких підприємствах забезпечено організацію позмінного графіку роботи для значної кількості працівників та фахівців. Такий режим організації праці загалом відповідає вимогам трудового законодавства, однак на практиці нерідко допускаються порушення встановленої тривалості робочого часу та часу відпочинку. Це не лише порушує трудові права працівників, а й може негативно впливати на безпеку енергетичних об'єктів, стабільність виробничих процесів, а також життя і здоров'я працівників та інших осіб.

Причини порушення позмінного графіку роботи працівників енергетики може бути обумовлено різними як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами, серед яких особливе місце займають повітряні тривоги, які фактично обмежують можливість працівників вільно пересуватися, що причиняє несвоєчасну зміну однієї зміни на іншу, систематичні обстріли об'єктів енергетичної інфраструктури, наслідки яких нерідко потребують оперативного залучення додаткових працівників і ремонтних бригад для проведення аварійно-відновлювальних робіт, а ті працівники, які вже перебувають на зміні часто залишаються до повного усунення наслідків обстрілу, нестача кадрів в енергетичній сфері, що часто спричиняє порушення тривалості відпочинку між змінами, проблеми зі здоров'ям та необхідністю відновлення фізичного та психоемоційного стану працівників, особливо після обстрілів та ліквідації наслідків ударів. Причинами також варто назвати мобілізацію окремих працівників, виїзд за кордон, що обумовлює неможливість вчасного реагування на заміщення вакантних посад через специфіку роботи та добору працівників.

Таким чином, праця в енергетичній сфері супроводжується підвищеним ризиком порушення норм трудового законодавства у випадку застосування позмінного графіку роботи працівників, що не є характерним для інших галузей економіки.

5. Підвищений рівень професійної відповідальності працівників енергетичної сфери за безпечне та безперебійне функціонування енергетичних об'єктів. Це більше стосується псих-емоційного розуміння особою того рівня відповідальності, який вона отримує від виконання своєї роботи. Від роботи енергетика залежить життєдіяльність держави в цілому, зокрема її цивільної інфраструктури: від наявності чи відсутності електрики може залежати чиєсь життя у реанімаційному відділенні, можливість людини вчасно доїхати до роботи на комунальному електротранспорті, припинення електроенергії є наслідком припинення водопостачання та водовідведення у містах, що може стати екологічною катастрофою та поширенням інфекційних захворювань, припинення функціонування системи опалення тощо. Завдяки енергетиці забезпечується й економічна стабільність держави, що включає в себе промислове та комерційне виробництво, функціонування бізнесу, різноманітних підприємств, установ та організацій, в тому числі соціальної сфер, роботу оборонного комплексу держави. Порушення роботи енергосистем – це швидке зниження макроекономічних показників та ВВП нашої держави. Крім того, відповідальність особи є й перед своїми колегами, які виконують безпосередні роботи на високовольтних підстанціях, оскільки одна

необережна дія може не тільки завдати шкоди підприємству, а й може мати пряму загроз для життя та здоров'я інших працівників.

З огляду на підвищений рівень професійної відповідальності працівників енергетичної сфери виконання ними трудових обов'язків має здійснюватися у суворій відповідності до вимог нормативно-правових актів, технічних регламентів та інструкцій з експлуатації обладнання. Виробничі операції передбачають чітко визначену послідовність дій, дотримання встановлених часових параметрів і належну координацію між працівниками, зокрема у взаємодії «диспетчер – виконавець» та «виконавець – контролююча особа». Порушення встановлених правил безпеки та експлуатації енергетичного обладнання, якщо воно спричинило тяжкі наслідки або загибель людей, може бути підставою для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

6. Підвищений рівень соціально-правового захисту працівників енергетичної сфери, зумовлений особливою складністю, небезпечністю та суспільною значущістю їхньої праці й забезпечений системою спеціальних нормативно-правових актів, додаткових трудових гарантій та посилених вимог у сфері охорони праці. Доцільність виокремлення цієї особливості зумовлена тим, що в сучасних умовах забезпечення належного соціального захисту працівників енергетичної сфери є одним із пріоритетних напрямів державної політики. Саме з початком повномасштабного вторгнення змінилися підходи до соціального захисту працівників енергетичної сфери, зокрема шляхом установлення додаткових надбавок, реалізації урядових програм спеціальної підтримки енергетиків, удосконалення системи оплати праці, надання одноразової допомоги працівникам, які постраждали під час виконання трудових обов'язків, а також фінансової та психологічної підтримки сімей загиблих енергетиків, покриття витрат на поховання і призначення пенсій у зв'язку з втратою годувальника.

Здійснено перегляд системи охорони здоров'я таких працівників, зокрема щодо медичного забезпечення на надання конкретних оздоровчих пакетів, їх житлового забезпечення через реалізацію урядової програми «ЄОселя», як працівники критичної інфраструктури та у випадку відповідності критеріїв загальних чи пільгових категорій тощо. Оскільки, робота в енергетичному секторі передбачає врахування специфіки роботи на конкретних підприємствах енергетичної сфери, що означає можливість встановлення додаткових вимог до працівників та їх праці, а також встановлення додаткових гарантій їх соціального захисту та безпеки на рівні локальних актів.

7. Посилені вимоги до організації охорони праці та забезпечення безпеки працівників на підприємствах енергетичної сфери. Варто зазначити, що для енергетичних підприємств виробничий процес супроводжується суворим дотриманням визначених нормативів безпеки, без дотримання яких неможливо здійснити належний рівень організації як виробничого процесу, так і соціального захисту працівників таких підприємств. Норми охорони праці на енергетичних підприємствах є досить численними та характеризуються чіткістю та безумовним виконанням. Досліджуючи питання охорони праці на енергетичних підприємства Я.М. Бичков зазначає, що у вказаній сфері постають принаймні два виклики: – оголошення воєнного стану призупинило впровадження деяких законопроєктів; – створення нових законопроєктів відбувається з великою кількістю спірних моментів [9, с. 12], а отже, проблема охорони праці на підприємствах енергетичної сфери є досить важливою та передбачає особливий підхід до організації системи охорони праці.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що праця в енергетичній сфері має стратегічне значення для держави, а її працівники виконують трудові обов'язки в умовах значного навантаження, підвищених ризиків і високого рівня професійної відповідальності. Саме це зумовлює необхідність спеціального правового регулювання їхньої праці та посиленого соціального захисту, зокрема засобами трудового права. Держава має враховувати специфіку праці в енергетичній сфері та формувати відповідну політику, спрямовану на посилення захисту працівників, створення безпечних і належних умов праці, а також забезпечення їх соціальної підтримки. Адже саме від професіоналізму, стійкості та безпеки працівників залежать стабільне функціонування підприємств енергетичної сфери й енергетична безпека держави загалом.

Список використаних джерел

1. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 49. Стор. 9. Стаття 1506.

2. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № № 2694-XII. *Відомості Верховної ради України*. 1992. № 49. Стаття 668.

3. Про затвердження галузевого нормативного документа «Особливі умови безпечного виконання робіт на підприємствах електроенергетики: наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 14.11.2012 № 898. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0898732-12#Text

4. Пищенко Б.О. Поняття і значення кваліфікаційний вимог до працівників. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 89: ч. 2. С. 177–182. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.26

5. Про затвердження Переліку робіт, де є потреба у професійному доборі: наказ Міністерства охорони здоров'я України, Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 23.09.1994 № 263/121. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/reg554

6. Про організацію та проведення обов'язкових медичних оглядів працівників певних категорій: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.09.2025 № 1393. URL: https://ips.ligazakon.net/document/RE44957

7. Про затвердження Положення про спеціальну підготовку і навчання з питань технічної експлуатації об'єктів електроенергетики: наказ Міністерства палива та енергетики України від 09.02.2004 № 75. *Офіційний вісник України*. 2004. № 14. Стор. 407. Стаття 998.

8. Про затвердження Переліку важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31.03.1994 № 46. URL: https://ips.ligazakon.net/document/REG385?an=1

9. Бичков Я.М. Законодавчі перспективи охорони праці у енергетиці. *Інноваційні аспекти систем безпеки праці, цивільного захисту та захисту інтелектуальної власності*: матеріали IX Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (Полтава, 27–28 березня 2024 р.). Полтава, 2024. С. 12–13.

References

1. Pro rynok elektrychnoi enerhii [On the Electricity Market] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2017 № 2019-VIII. (2017). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy.* № 49. Stor. 9. Stattia 1506. [in Ukrainian]
2. Pro okhoronu pratsi [On Occupational Safety] : Zakon Ukrainy vid 14.10.1992 № № 2694-XII. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy*. № 49. Stattia 668. [in Ukrainian]
3. Pro zatverdzhennia haluzevoho normatyvnoho dokumenta «Osoblyvi umovy bezpechnoho vykonannia robit na pidpryiemstvakh elektroenerhetyky [On the Approval of the Sectoral Regulatory Document "Special Conditions for the Safe Performance of Work at Electric Power Industry Enterprises"]: nakaz Ministerstva enerhetyky ta vuhilnoi promyslovosti Ukrainy vid 14.11.2012 № 898. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0898732-12#Text [in Ukrainian]
4. Pyshchenko, B.O. (2025). Poniattia i znachennia kvalifikatsiinyi vymoh do pratsivnykiv [The concept and significance of qualification requirements for employees]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia PRAVO.* Vyp. 89: ch. 2. S. 177–182. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.26 [in Ukrainian]
5. Pro zatverdzhennia Pereliku robit, de ye potreba u profesiinomu dobori [On Approving the List of Jobs Requiring Professional Selection] : nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy, Derzhavnoho komitetu Ukrainy po nahliadu za okhoronoiu pratsi vid 23.09.1994 № 263/121. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/reg554 [in Ukrainian]
6. Pro orhanizatsiiu ta provedennia oboviazkovykh medychnykh ohliadiv pratsivnykiv pevnykh katehorii [On the organization and conduct of mandatory medical examinations for certain categories of employees] : nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 08.09.2025 № 1393. URL: https://ips.ligazakon.net/document/RE44957 [in Ukrainian]
7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro spetsialnu pidhotovku i navchannia z pytan tekhnichnoi ekspluatatsii obiektiv elektroenerhetyky [On Approval of the Regulation on Special Training and Instruction Regarding the Technical Operation of Electric Power Facilities] : nakaz Ministerstva palyva ta enerhetyky Ukrainy vid 09.02.2004 № 75. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2004. № 14. Stor. 407. Stattia 998. [in Ukrainian]
8. Pro zatverdzhennia Pereliku vazhkykh robit i robit iz shkidlyvymy i nebezpechnymy umovamy pratsi, na yakykh zaboroniaietsia zastosuvannia pratsi nepovnolitnikh [On Approving the List of Heavy Work and Work with Harmful and Hazardous Working Conditions Where the Employment of Minors Is Prohibited] : nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 31.03.1994 № 46. URL: https://ips.ligazakon.net/document/REG385?an=1 [in Ukrainian]
9. Bychkov, Ya.M. (2024). Zakonodavchi perspektyvy okhorony pratsi u enerhetytsi. *Innovatsiini aspekty system bezpeky pratsi, tsyvilnoho zakhystu ta zakhystu intelektualnoi vlasnosti* [Legislative prospects for occupational health and safety in the energy sector. *Innovative aspects of occupational safety, civil protection, and intellectual property protection systems*] : materialy IKh Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konferentsii (Poltava, 27–28 bereznia 2024 r.). Poltava, S. 12-13. [in Ukrainian]

Rudenko Nikita,
Postgraduate Student at the Department of Public and Private Law
(Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv)
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-7900-1031

WORK IN THE ENERGY SECTOR AS A DISTINCT TYPE OF LABOUR ACTIVITY

The article examines work in the energy sector as a specific type of labour activity that is of strategic importance for the functioning of the state, economy, industry, defence sector, and critical infrastructure. It is substantiated that under martial law and systematic attacks on energy facilities, the legal regulation of energy workers' employment cannot be limited solely to the general provisions of labour legislation but requires special legal, organisational, and social support. The main features that distinguish work in the energy sector from other types of labour activity are identified. These include a complex system of legal regulation, the significant role of sectoral agreements, state standards and local regulations, an increased level of occupational risk, work involving hazardous equipment, high-voltage systems, work at height and under adverse weather conditions, as well as additional threats caused by hostilities.

Particular attention is paid to increased qualification requirements for employees, the need for professional selection, medical examinations, special training, internships, knowledge assessment, and authorisation to perform the relevant work. The specific features of the continuous production process and shift-based work organisation are analysed, along with the risks of violations of working time and rest periods caused by staff shortages, air-raid alerts, attacks, and emergency recovery operations. The high level of responsibility borne by energy workers for the safety of their colleagues, the stability of the energy system, and the continuity of essential processes is emphasised.

The necessity of strengthening occupational safety measures and providing psychological, financial, and social support to energy-sector employees is substantiated. Attention is also drawn to the improvement of remuneration, compensation mechanisms, and assistance for injured workers and the families of deceased energy workers. It is concluded that the specific nature of work in the energy sector requires differentiated legal regulation, additional safety guarantees, and the development of a comprehensive state policy aimed at protecting energy-sector employees.

Key words: *work in the energy sector, energy-sector employees, labour activity, differentiation of legal regulation, occupational safety, occupational risk, qualification requirements, working time, social protection, energy security.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 16.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340.132:341.217:342.9
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-85-90

Веселова Лілія Юріївна,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права та процесу
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8747-2515

Веселов Микола Юрійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права Навчально-наукового юридичного інституту
(Державний університет економіки і технологій, м. Кривий Ріг)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3963-2764

Пилипів Руслан Миронович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри права та гуманітарних дисциплін
(Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
Івано-Франківська філія, м. Івано-Франківська)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0351-5988

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS COMMUNAUTAIRE: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено комплексне дослідження трансформації інституту правових гарантій та категорії «гарантованості» в українському законодавстві під впливом адаптації до acquis communautaire. Авторами виявлено дефект юридичної техніки в енергетичному законодавстві щодо співвідношення термінів «правила» та «порядок», що виник через імплементацію регламентів ЄС. Обґрунтовано еволюцію інституту правових гарантій від декларативних форм до дієвих інструментів публічного адміністрування. Визначено особливості функціонування превентивних і захисних гарантій у сферах безпечності харчових продуктів, оцінки впливу на довкілля (зокрема, її трансформацію в умовах воєнного стану) та медіарегулювання, де обмеження виступають засобом захисту суспільної стабільності.
Ключові слова: *правові гарантії, гарантованість, acquis communautaire, юридична техніка, оцінка впливу на довкілля, медіарегулювання, публічне адміністрування.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується масштабними трансформаційними процесами, зумовленими стратегічним курсом на інтеграцію до Європейського Союзу (далі – ЄС). Ключовим елементом цих перетворень є адаптація національного законодавства до права ЄС (*acquis communautaire*), що вимагає не просто механічного копіювання нормативних приписів, а глибокого переосмислення фундаментальних правових інститутів. Серед них особливе місце посідає інститут правових гарантій, який забезпечує перехід від декларативності суб'єктивних прав до реальних механізмів їх реалізації, охорони та захисту. Потреба в термінологічній уніфікації, узгодженні публічних і приватних інтересів, а також забезпеченні правової визначеності у стратегічних секторах (зокрема, енергетика, екологічна безпека, охорона здоров'я та медіасфера) визначає високу актуальність та практичну значущість дослідження правової природи гарантій та категорії «гарантованості» в умовах сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження процесів імплементації міжнародно-правових норм у національну юрисдикцію та специфіки підзаконного нормативно-правового регулювання закладено в працях вітчизняних правознавців. У науковій доктрині приділяється значна увага аналізу трансформаційних змін у процесах наближення законодавства України до законодавства ЄС (наприклад, публікації Т. Губанової [1], В. Теремецького [2], А. Нестеренко [3]). Також предметом наукових дискусій є підходи до визначення поняття «якість законодавства» (наприклад, публікація І. Міщук [4]). Попри наявність ґрунтовних праць, трансформація суті правових гарантій під впливом європейських стандартів у конкретних галузях законодавства в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення потребує додаткового комплексного аналізу.

Попри триваючий процес гармонізації законодавства, поза увагою дослідників часто залишаються конкретні дефекти юридичної техніки, що виникають при буквальному перенесенні термінології регламентів ЄС у вітчизняну нормативну царину. Зокрема, існує очевидна термінологічна неузгодженість між бланкетними нормами законів та назвами регуляторних підзаконних актів (наприклад, у сфері регулювання ринку електричної енергії). Крім того, потребує детальнішого вивчення функціональна роль правових гарантій як процедурних запобіжників та умов-превенцій, що покликані забезпечувати баланс між приватним інтересом суб'єктів господарювання та публічним інтересом держави (зокрема в умовах дії воєнного стану та інформаційних загроз).

Метою цієї статті є комплексне дослідження трансформації інституту правових гарантій та категорії «гарантованості» в українському законодавстві під впливом адаптації до *acquis communautaire*.

У межах досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*: проаналізувати дефекти юридичної техніки та термінологічні розбіжності в окремих сферах вітчизняного законодавства; визначити теоретико-правове співвідношення категорій «правила» та «порядок» у доктрині та практиці правозастосування; дослідити специфіку превентивних та захисних правових гарантій у певних сферах публічного адміністрування.

Вибір енергетичного законодавства, законодавства про безпечність харчових продуктів, оцінку впливу на довкілля та медіа зумовлений сукупністю таких критеріїв: належністю відповідних сфер до пріоритетних напрямів адаптації законодавства України до права ЄС (які вже частково реалізовано); наявністю актів *acquis communautaire*, положення яких підлягають імплементації або слугують нормативним орієнтиром для національного законодавства; виразною трансформацією механізмів гарантування під впливом євроінтеграції та правового режиму воєнного стану. Такий відбір дає змогу простежити досліджувані зміни у сферах, у яких особливо наочно виявляється необхідність узгодження приватних інтересів із публічними інтересами енергетичної, санітарної, екологічної та інформаційної безпеки.

Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-структурний і функціональний методи. Формально-юридичний та порівняльно-правовий методи використано для зіставлення приписів актів ЄС і національного законодавства та виявлення термінологічних і нормативних неузгодженостей; системно-структурний і функціональний – для визначення місця, взаємозв'язків та призначення превентивних, процедурних, компенсаційних і захисних гарантій у відповідних сферах правового регулювання. За допомогою методу правового моніторингу простежено зміни механізмів гарантування в умовах європейської інтеграції та воєнного стану.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі міжгалузевого зіставлення законодавства (у наведених сферах) обґрунтовано трансформацію правових гарантій під впливом *acquis communautaire* від переважно декларативних конструкцій до взаємопов'язаної системи компенсаційних, превентивних, процедурних і захисно-обмежувальних інструментів, а також виявлено та запропоновано спосіб усунення конкретного дефекту юридичної техніки – неузгодженості термінів «правила» і «порядок» у нормативному регулюванні розподілу пропускної спроможності міждержавних перетинів.

Виклад основного матеріалу. В контексті цього дослідження категоріальний аналіз поняття «гарантованість» у вітчизняному законодавстві пропонується розпочати зі сфери енергетичного права. У ст. 1 Закону України «Про ринок електричної енергії» дефініція «*гарантованість*» визначається як гарантія того, що надане фізичне право на використання міждержавного перетину залишиться доступним для використання і що відшкодування буде виплачено відповідно до правил розподілу пропускної спроможності міждержавних перетинів, якщо таке право буде зменшено [5]. Наведене формулювання відображає два ключові аспекти: 1) доступність (право на використання міждержавного перетину залишається чинним); 2) компенсація (обов'язкова виплата відшкодування у разі обмеження чи зменшення цього права).

Проте аналіз цієї норми виявляє дефект юридичної техніки: закон відсилає до *правил* розподілу пропускної спроможності, тоді як чинна Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – НКРЕКП) від 03.04.2020 р. № 763 затверджує не правила, а *Порядок* відповідного розподілу [6]. Ця розбіжність виникла внаслідок імплементації термінології Регламенту (ЄС) № 2019/943 від 05.06.2019 р. (який встановлює правила функціонування внутрішнього ринку електроенергії) [7] та Регламенту Комісії (ЄС) № 2015/1222 від 24.07.2015 р. щодо розподілу

пропускної спроможності та управління перевантаженнями, де в англомовних текстах вживається термін *«rules»* [8].

В українському законодавстві відсутні чіткі критерії розмежування цих понять, хоча підзаконні акти та доктрина визначають, що спільною метою обох форм є деталізація законодавства. Характерна відмінність полягає в тому, що «правила» мають виражений регулятивний характер (фокусуються на змісті поведінки учасників), а «порядок» – інструментальний характер (відповідає на питання, як саме право чи обов'язок мають бути втілені в життя) [9, с. 412]. З позиції формального трактування нормативна розбіжність створює ризики при буквальному тлумаченні норм у судах, хоча судова практика зазвичай виходить зі змісту, а не з назви акту. Аналіз документа НКРЕКП свідчить, що за характером він є регулятивним, тому заміна його назви на «правила» продиктована потребою змістовної уніфікації правової системи. Загалом, правові гарантії в енергетичному законодавстві мають змішану господарсько-правову та адміністративну природу: вони захищають суб'єктів господарювання через забезпечувальні механізми та водночас реалізують публічний інтерес (енергетичну безпеку, стабільність економіки та демонополізацію).

Процес гармонізації національного права з *acquis communautaire* є значно масштабнішим за термінологічну уніфікацію. Згідно із Законом України від 18.03.2004 р. № 1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС», метою цього процесу є досягнення відповідності правової системи України європейським критеріям для набуття повноправного членства [10]. Імплементація міжнародних норм вимагає розгортання внутрішньодержавних заходів, де національна правова система виступає фундаментальним базисом для перенесення абстрактних цілей міжнародного права у практичну діяльність фізичних і юридичних осіб [11, с. 18]. Вступ до ЄС сам по собі виступає макрогарантією національної безпеки, що стимулює трансформацію інституту гарантій у публічному та приватному секторах. Державна політика орієнтована на забезпечення єдиних підходів до нормопроєктування з обов'язковим врахуванням вимог права ЄС [10].

На початкових етапах адаптації, визначених ще Угодою про партнерство і співробітництво від 10.11.1994 р. № 237/94-ВР, пріоритетними сферами стали митне, банківське, податкове право, охорона здоров'я, довкілля та технічні стандарти. Розгляд актів *acquis communautaire* у цих сферах демонструє трансформацію декларативних прав у реальні превентивні та захисні механізми [12].

Наприклад, Регламент (ЄС) № 178/2002 у ст. 14 закріплює імперативну заборону введення в обіг небезпечних харчових продуктів. Ця норма діє як позитивна, превентивна гарантія права людини на здоров'я. Водночас п. 8 цієї статті гарантує органам влади право законного втручання в обіг продукції у разі підозри її небезпечності, навіть за умови її формальної відповідності стандартам [13]. Даний підхід дзеркально імплементовано у ст. 32 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», яка зобов'язує зупинити та заборонити обіг продукту при надходженні доказів його фактичної шкідливості [14].

У сфері екологічної безпеки Директива 2011/92/ЄС (ст. 2) встановлює обов'язковість оцінки впливу на довкілля (далі – ОВД) як процедурну гарантію права на безпечне природне середовище [15]. В українському праві це реалізовано у ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля». Баланс інтересів забезпечується чітким визначенням переліку планованих видів діяльності, які підлягають ОВД. Проте в умовах воєнного стану (починаючи з березня 2022 року) ця гарантія зазнала трансформації: діяльність, спрямована виключно на оборону держави, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій та відновлювальні роботи після збройної агресії рф, звільняється від ОВД [16]. Це свідчить про гнучкість інституту правових гарантій та його здатність адаптуватися до надзвичайних обставин без руйнування загального балансу публічних (безпека довкілля) та приватних (інтереси оборони й відновлення) пріоритетів.

Розвиток європейських стандартів чітко простежується і в медіазаконодавстві, де зафіксовано перехід від застарілих пострадянських моделей до європейського стандарту «спільного регулювання». Стаття 396 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС передбачає співробітництво з метою посилення незалежності та професіоналізму медіа відповідно до стандартів Ради Європи [17]. Правові гарантії у цій сфері виконують роль засобів захисту та обмежувальних заходів. Так, ст. 10 Європейської конвенції з прав людини, гарантуючи свободу вираження поглядів, одночасно допускає законні обмеження та санкції, що є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, громадського порядку чи захисту прав інших осіб [18].

Додаток XXXVII до Глави 15 Угоди про асоціацію зобов'язує Україну наближати законодавство до Директиви 2010/13/ЄС про аудіовізуальні медіапослуги. Стаття 3 цієї Директиви поєднує принципи «країни походження» та «вільної трансляції», гарантуючи єдність інформаційного ринку ЄС. Проте частина 2 цієї статті передбачає механізм тимчасового відступу від правил (блокування трансляції) з міркувань національної безпеки та захисту публічних інтересів, з обов'язковим забезпеченням права провайдера на захист [19]. Ці положення імплементовані у ч. 5 ст. 4 Закону України «Про медіа». Захисна функція гарантій яскраво виражена у ст. 36 цього Закону, яка забороняє поширення закликів до повалення конституційного ладу, ведення агресивної війни, пропаганди тероризму та «мови ворожнечі», зокрема у разі зв'язку медіа з державою-агресором [20]. Обмеження медіапростору в цьому контексті виступає захисною гарантією суспільної стабільності та інформаційної безпеки як у період війни, так і в умовах мирної відбудови.

Висновки. Наведене дозволяє зробити висновок, що адаптація українського законодавства до *acquis communautaire* зумовлює глибоку якісну трансформацію інституту правових гарантій. Продемонстровані у дослідженні приклади доводять доцільність системного правового моніторингу сукупності пов'язаних правових актів, прийнятих у процесі адаптації до стандартів ЄС, та обґрунтовують необхідність усунення дефектів юридичної техніки, що можуть виникати через термінологічні колізії (як-от неузгодженість категорій «правила» та «порядок»).

Встановлено, що сучасне правове гарантування еволюціонує від суто декларативних форм до дієвих інструментів, які: виступають превентивними умовами допуску на ринок чи провадження діяльності (як-от у сферах охорони здоров'я, екології тощо); гнучко адаптуються до надзвичайних умов воєнного стану без втрати регуляторної суті; забезпечують динамічний баланс приватних свобод (інтересів) та публічної

безпеки через інструменти пропорційного обмеження (як-от у медіасфері).

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання у нормопроєктній та правозастосовній діяльності для проведення правового моніторингу актів, прийнятих на виконання зобов'язань України з адаптації до *acquis communautaire*, усунення термінологічних розбіжностей між законами та підзаконними актами, а також оцінювання пропорційності зміни чи обмеження галузевих гарантій в умовах воєнного стану.

Перспективами подальших наукових розвідок у цьому напрямку є розробка цілісної теоретико-методологічної бази для оптимізації галузевих систем правових гарантій, зокрема концептуалізація та нормативне моделювання засад національної безпеки й сталого розвитку України в усіх стратегічних сферах в умовах набуття повноправного членства в ЄС.

Список використаних джерел

1. Губанова Т. О. Сучасні проблеми адаптації законодавства України до acquis communautaire ЄС. *Київський юридичний журнал*. 2023. Вип. 4. С. 45–55. DOI: https://doi.org/10.32782/klj-2023-4.05
2. Теремецький В. І. Acquis communautaire як чинник трансформації правової парадигми України (на прикладі публічних закупівель і виробництва оборонної продукції). *Вісник ХНУВС*. 2025. № 3(110). С. 58–71. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2025.3.05.
3. Нестеренко А. Адміністративно-правові гарантії реалізації медичних прав та забезпечення якості медичних послуг в умовах євроінтеграції. *Академічні візії*. 2026. Вип. 51. С. 1–11. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20385963.
4. Міщук І. В. Якість законодавства крізь призму дотримання правил та засобів законодавчої техніки. Нове українське право. 2021. Вип. 4. С. 92–97. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2021.4.14.
5. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII. Дата оновлення: 11.03.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text (дата звернення: 04.04.2026).
6. Про затвердження Порядку розподілу пропускної спроможності міждержавних перетинів : Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 03.04.2020 р. № 763. Дата оновлення: 17.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0763874-20#Text (дата звернення: 04.04.2026).
7. Regulation (EU) 2019/943 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on the internal market for electricity (recast). (2019). Official Journal of the European Union, L 158, 54–124. http://data.europa.eu/eli/reg/2019/943/oj
8. Commission Regulation (EU) 2015/1222 of 24 July 2015 establishing a guideline on capacity allocation and congestion management. (2015). Official Journal of the European Union, L 197, 24–146. http://data.europa.eu/eli/reg/2015/1222/oj
9. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред. : С. Ківалова та Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 792 с.
10. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. Дата оновлення: 04.11.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text (дата звернення: 04.04.2026).
11. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 544 с.
12. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Міжнародний документ від 14.06.1994 р.; ратифікований Законом України від 10.11.1994 р. № 237/94-ВР. Втрата чинності від 01.09.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#o267 (дата звернення: 08.04.2026).
13. Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety. (2002). *Official Journal of the European Communities*, L 31/1. http://data.europa.eu/eli/reg/2002/178/oj
14. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. Дата оновлення: 02.03.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#n745 (дата звернення: 08.04.2026).
15. Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment (codification). *Official Journal of the European Union*. 2012. L 26. P. 1–21. http://data.europa.eu/eli/dir/2011/92/oj (дата звернення: 08.04.2026).
16. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#n21 (дата звернення: 08.04.2026).
17. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014 р.; ратифікований Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n84 (дата звернення: 08.04.2026).
18. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Міжнародний документ від 04.11.1950; ратифіковано Законом України від 17.07.97 р. № 475/97-ВР. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n346 (дата звернення: 08.04.2026).
19. Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive). (2010). *Official Journal of the European Union, L 95*, 1–24. http://data.europa.eu/eli/dir/2010/13/oj.
20. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. Дата оновлення: 01.03.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text (дата звернення: 09.04.2026).

References

1. Hubanova, T. O. (2023). Suchasni problemy adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do acquis communautaire YES [Modern problems of adaptation of Ukraine's legislation to the EU acquis communautaire]. *Kyivskyi yurydychnyi zhurnal [Kyiv Law Journal]*, (4), 45–55. https://doi.org/10.32782/klj-2023-4.05 [in Ukrainian].

2. Teremetskyi, V. I. (2025). Acquis communautaire yak chynnyk transformatsii pravovoi paradyhmy Ukrainy (na prykladi publichnykh zakupivel i vyrobnytstva oboronnoi produktsii) [Acquis communautaire as a factor of transformation of the legal paradigm of Ukraine (on the example of public procurement and production of defense products)]. *Visnyk KHNUVS [Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs]*, 110(3), 58–71. https://doi.org/10.32631/v.2025.3.05 [in Ukrainian].

3. Nesterenko, A. (2026). Administratyvno-pravovi harantii realizatsii medychnykh prav ta zabezpechennia yakosti medychnykh posluh v umovakh yevrointehratsii [Administrative and legal guarantees of the realization of medical rights and ensuring the quality of medical services in the context of European integration]. *Akademichni vizii [Academic Visions]*, (51), 1–11. https://doi.org/10.5281/zenodo.20385963 [in Ukrainian].

4. Mishchuk, I. V. (2021). Yakist zakonodavstva kriz pryzmu dotrymannia pravyl ta zasobiv zakonodavchoi tekhniky [The quality of legislation through the prism of compliance with the rules and tools of legislative technique]. *Nove ukrainske pravo [New Ukrainian Law]*, (4), 92–97. https://doi.org/10.51989/NUL.2021.4.14 [in Ukrainian].

5. Law of Ukraine No. 2019-VIII. *Pro rynok elektrychnoi enerhii* [On the electricity market]. (2017, April 13). Amended March 11, 2026. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text [in Ukrainian].

6. National Commission for State Regulation of Energy and Public Utilities. (2020, April 3). *Pro zatverdzhennia Poriadku rozpodilu propusknoi spromozhnosti mizhderzhavnykh peretyniv* [On approval of the Procedure for allocation of capacity of cross-border interconnections] (Resolution No. 763). Amended February 17, 2022. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0763874-20#Text [in Ukrainian].

7. Regulation (EU) 2019/943 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on the internal market for electricity (recast). (2019). *Official Journal of the European Union*, L 158, 54–124. http://data.europa.eu/eli/reg/2019/943/oj.

8. Commission Regulation (EU) 2015/1222 of 24 July 2015 establishing a guideline on capacity allocation and congestion management. (2015). *Official Journal of the European Union*, L 197, 24–146. http://data.europa.eu/eli/reg/2015/1222/oj.

9. Kivalov, S., & Bila-Tiunova, L. (Eds.). (2023). *Zahalne administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk* [General administrative law of Ukraine: textbook]. National University «Odesa Law Academy». Feniks. [in Ukrainian].

10. Law of Ukraine No. 1629-IV. *Pro Zahalnodezhavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu* [On the State Program of Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union]. (2004, March 18). Amended November 4, 2018. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text [in Ukrainian].

11. Voitsikhovskyi, A. V. (2020). *Mizhnarodne pravo: pidruchnyk* [International law: textbook]. Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv National University of Internal Affairs. [in Ukrainian].

12. Uhoda pro partnerstvo i spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu i Yevropeiskymy Spivtovarystvamy ta yikh derzhavamy-chlenamy [Partnership and Cooperation Agreement between Ukraine and the European Communities and their Member States]. (1994, June 14). Ratified by Law of Ukraine No. 237/94-VR on November 10, 1994. Terminated September 1, 2017. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#o267 [in Ukrainian].

13. Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety. (2002). *Official Journal of the European Communities*, L 31/1. http://data.europa.eu/eli/reg/2002/178/oj.

14. Law of Ukraine No. 771/97-VR. *Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv* [On the basic principles and requirements for food safety and quality]. (1997, December 23). Amended March 2, 2026. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#n745 [in Ukrainian].

15. Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment (codification). (2012). *Official Journal of the European Union*, L 26, 1–21. http://data.europa.eu/eli/dir/2011/92/oj.

16. Law of Ukraine No. 2059-VIII. *Pro otsinku vplyvu na dovkilla* [On environmental impact assessment]. (2017, May 23). Amended November 15, 2024. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#n21 [in Ukrainian].

17. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. (2014, June 27). Ratified by Law of Ukraine No. 1678-VII on September 16, 2014. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n84 [in Ukrainian].

18. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeiska konventsiia z prav liudyny) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights)]. (1950, November 4). Ratified by Law of Ukraine No. 475/97-VR on July 17, 1997. Amended August 1, 2021. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n346 [in Ukrainian].

19. Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive). (2010). *Official Journal of the European Union*, L 95, 1–24. http://data.europa.eu/eli/dir/2010/13/oj.

20. Law of Ukraine No. 2849-IX. *Pro media* [On media]. (2022, December 13). Amended March 1, 2026. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text [in Ukrainian].

Veselova Liliia,
Doctor of Law,
Associate Professor at the Department of Administrative Law and Process
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8747-2515

Veselov Mykola,
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Law Educational and Scientific Law Institute
(State University of Economics and Technology, Kryvyi Rih)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3963-2764

Pylypiv Ruslan,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Law and Humanities
(Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution "Open International University of Human Development "Ukraine" Ivano-Frankivska branch, Ivano-Frankivsk)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0351-5988

TRANSFORMATION OF THE INSTITUTION OF LEGAL GUARANTEES IN UKRAINE UNDER ADAPTATION TO THE ACQUIS COMMUNAUTAIRE: A THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

The article is devoted to investigating the transformation of the institution of legal guarantees and the category of «firmness» («guaranteedness») in the legislation of Ukraine under the influence of adaptation to the acquis communautaire. The aim is to define the theoretical and legal essence of legal guarantees in specific areas of public administration under the conditions of European integration and martial law.

The authors' contribution consists of conducting a systematic monitoring of regulatory legal acts and identifying a specific defect in legislative technique within the Law of Ukraine «On the Electricity Market», where a blanket norm refers to non-existent «rules» for capacity allocation instead of the effective «Procedure» of the National Commission for State Regulation of Energy and Public Utilities. It is demonstrated that this conflict is caused by a literal translation of the term «rules» from EU Regulations. Based on doctrinal analysis, the concepts of «rules» (regulatory character) and «procedure» (instrumental character) are delineated.

The evolution of guaranteeing from declarative forms to effective security instruments is explored. Positive preventive guarantees in the field of healthcare are examined through the case of Regulation (EC) No 178/2002 and the Law of Ukraine on the basic principles and requirements for food safety and quality. Furthermore, the transformation of a procedural guarantee in the area of environmental safety (environmental impact assessment) is analyzed in accordance with Directive 2011/92/EU and domestic legislation, which, since March 2022, adaptively exempts activities aimed at national defense and post-war recovery from the assessment process. Finally, the protective role of restrictions in media legislation is studied pursuant to Directive 2010/13/EU and the Law of Ukraine «On Media», where the prohibition of «hate speech» and affiliations with the aggressor state serves as a guarantee of social stability during the war.

Key words: *legal guarantees, guaranteed nature, acquis communautaire, legal technique, environmental impact assessment, media regulation, public administration.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 23.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 342.9:343.34
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-91-97

Заброварна Тетяна Олександрівна,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-6734-0747

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДРОЗДІЛІВ ДБР, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ АНАЛІТИЧНУ ФУНКЦІЮ

У статті приділено увагу правовим колізіям у Законі України «Про Державне бюро розслідувань» та підзаконних актах, які в окремих випадках штучно обмежують безперешкодний доступ аналітиків ДБР до державних інформаційних систем, баз даних та реєстрів для оперативного отримання інформації. Висвітлено проблему відсутності законодавчої визначеності щодо меж відповідальності аналітика за використання напівавтоматизованих систем збору даних та алгоритмів цифрового профайлінгу, а також неунормованість поняття «кримінальний аналіз» у КПК України, що змушує штучно дублювати процесуальне оформлення аналітичних даних.
Ключові слова: *Державне бюро розслідувань, адміністративно-правовий статус, кримінальний аналіз, підрозділ аналітики, Кримінальний процесуальний кодекс України, автоматизований профайлінг, захист персональних даних.*

Постановка проблеми. Трансформація правоохоронної системи України в умовах інтеграції до європейського правового простору та правового режиму воєнного стану потребує докорінного переосмислення підходів до організації управління та забезпечення діяльності державних органів зі спеціальним статусом. Одним із ключових суб'єктів забезпечення національної та правової безпеки є Державне бюро розслідувань (далі – ДБР), на яке покладено завдання запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, вчинених вищими посадовими особами, суддями, правоохоронцями, а також воєнних злочинів.

Специфіка підслідності ДБР зумовлює високу латентність, інтелектуальний та системний характер правопорушень, що розслідуються цим правоохоронним органом. Серед осіб, які входять до кола суб'єктів кримінальних правопорушень, підслідних ДБР, чимало правоохоронців, які обізнані з тактикою та методикою оперативно-розшукової діяльності, а також осіб, які володіють значними адміністративними, фінансовими та інформаційними ресурсами. Також необхідно зауважити, що такі особи активно використовують складні схеми приховування протиправної діяльності, зокрема механізми легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, використовують інструменти приховування активів через третіх осіб або використання номінальних бенефіціарів у справах про незаконне збагачення чи виявлені необґрунтовані активи.

За таких умов традиційні слідчі (розшукові) дії без належного інформаційного й аналітичного підґрунтя часто виявляються недостатньо ефективними. Провідну роль у забезпеченні результативності діяльності ДБР починає відігравати інформаційно-аналітична функція, яка реалізується спеціалізованими підрозділами цього органу. Саме вони здійснюють первинний збір, систематизацію, кримінальний аналіз та стратегічне прогнозування, що дає змогу виявляти фігурантів, їх зв'язки, встановлювати можливі корупційні ризики, а також оптимізувати процес досудового розслідування.

Разом із тим ефективність функціонування цих підрозділів безпосередньо залежить від чіткості визначення їхнього адміністративно-правового статусу. На сьогодні існує певний асиметричний підхід у законодавчому регулюванні: якщо процесуальний статус слідчого чи оперативного співробітника детально регламентований Кримінальним процесуальним кодексом України [1], то статус підрозділів, які здійснюють безпосередньо аналітичну функцію, залишається розпорошеним у нормах підзаконних актів, відомчих наказах і положеннях з обмеженим доступом. Це створює суттєві теоретико-методологічні та практичні проблеми, зокрема колізії під час реалізації прав аналітиків щодо їх доступу до державних реєстрів та автоматизованих систем органів державної влади, а також ризики порушення балансу між ефективністю правоохоронної діяльності та захистом прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів та визначення їхнього адміністративно-правового статусу були предметом наукового пошуку вітчизняних учених-юристів, зокрема І. І. Катеринчука [2], який визначив стан і перспективи інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів України, висвітлив проблеми законодавчого регулювання вказаного питання; В. М. Кондратенка, О. А. Сокуренка [3], які розглянули функціональну подвійність правоохоронних структур, що зобов'язані гарантувати захист інформаційного простору від загроз, реагувати на кібератаки, втручання в інформаційні системи, поширення дезінформації та водночас забезпечувати реалізацію конституційного права громадян на доступ до публічної інформації; Е. В. Рижкова, Ю. П. Синиціної, С. О. Прокопова [4],

які розглянули основні загрози інформаційній безпеці, що виникають у сучасному суспільстві та на виробництвах, висвітлили питання протидії комп'ютерним вірусам та захисту інформації у комп'ютерних мережах. Особливу увагу приділено системі управління інформаційною безпекою, у тому числі її нормативно-правовим забезпечення; М. А. Погорецького [5], який пропонує системно-інтегровану процесуально-правову модель використання цифрових технологій та доказів у провадженнях про злочини проти основ національної безпеки України; С. В. Пеєткова, І. Є. Іванова [6], які здійснили аналіз нормативно-правових актів, що регламентують інформаційно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України. Теоретично обґрунтували, що позитивним нововведенням у правовому регулюванні інформаційного забезпечення діяльності поліції є закріплення на законодавчому рівні здійснення поліцією інформаційно-аналітичної діяльності, її повноважень у цій сфері, переліку баз даних, а також відповідальності за незаконне використання інформаційних ресурсів. Констатували, що застосування інформаційних технологій у службовій діяльності Національної поліції України з відповідним правовим їх забезпеченням може стати одним із головних чинників зміцнення верховенства закону в нашій країні; І. А. Федчака [7], який визначив структуру, основні напрями та інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності підрозділів кримінального аналізу, окреслив алгоритми формування й оцінки висновків, складання аналітичних схем; та інших [8], які виклали теоретичні та практичні засади щодо використання правоохоронними органами кримінального аналізу під час проведення слідчих (розшукових) заходів при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Окремі аспекти діяльності ДБР та впровадження аналітичних функцій в органах зі спеціальним статусом досліджували у своїх працях такі правознавці, як С. М. Гусаров, Я.М. Лісойван [9], якими проаналізовано повноваження та функції ДБР і встановлено організаційно-правові засади його діяльності; О. О. Помазан [10], який акцентував увагу на необхідності адаптації процесів досудового розслідування до умов бойових дій діяльність ДБР, зокрема в інформаційно-аналітичному просторі; М. С. Моісєєв [11], який, досліджуючи адміністративно-правовий статус ДБР, надав характеристику інформаційно-аналітичній функції, проте, розкриваючи її зміст, не визначив її організаційно-правові недоліки; О. М. Москалик [12], який презентував авторський підхід до характеристики особливостей правових та організаційних аспектів участі ДБР в обробці інформації та, зокрема, механізмів зберігання, опрацювання й використання конфіденційних даних. Обґрунтовано важливість упровадження міжнародних стандартів забезпечення безпеки інформації у діяльності ДБР, ініціювання інноваційних моделей обробки інформації в умовах правового режиму воєнного статусу; С. В. Васюк [13], яка пропонує закріпити у відомчих нормативно-правових актах ДБР основні елементи організаційно-аналітичного забезпечення, зокрема: 1) створення правового забезпечення; 2) підбір, розстановку, підготовку, перепідготовку особового складу та створення необхідних умов для його праці; 3) придбання, підтримку в робочому стані та обновлення техніки; 4) формування достовірної та повної інформаційної бази, забезпечення її поповнення, зберігання й надання інформації за запитами та зверненнями; 5) забезпечення вибору та правильного використання методів аналізу, включно з методами прогнозування оперативної обстановки; 6) належне оформлення і своєчасне надання результатів аналізу; 7) формування у керівників усіх рівнів оптимального використання результатів організаційно-аналітичної роботи тощо.

Незважаючи на наявність низки наукових публікацій, на сьогодні відсутні комплексні монографічні чи емпіричні дослідження адміністративно-правового статусу підрозділів ДБР, які здійснюють саме аналітичну функцію (як загально-управлінську, так і в межах кримінального аналізу). Більшість публікацій стосуються або загальних засад інформаційного забезпечення правоохоронних органів загалом, або звужуються до суто криміналістичного розуміння аналізу під час розслідування окремих видів злочинів.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз структури, змісту й особливостей реалізації адміністративно-правового статусу аналітичних підрозділів Державного бюро розслідувань, на які покладено виконання інформаційно-аналітичної функції. Виявлення системних нормативних прогалин у регулюванні діяльності ДБР та обґрунтування науково-практичних рекомендацій щодо її вдосконалення з урахуванням європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для початку зазначимо, що в доктрині вітчизняного адміністративного права категорія «адміністративно-правовий статус» традиційно розглядається як складна, багатокомпонентна юридична конструкція, що визначає правове положення суб'єкта в системі публічного управління, його місце в ієрархічній структурі державних органів, а також межі його владної компетенції [14, с. 17–63; 15]. Стосовно підрозділів ДБР, які здійснюють інформаційно-аналітичну функцію, то їхній статус не є тотожним статусу слідчих чи оперативних працівників, оскільки регламентується переважно нормами матеріального та процесуального адміністративного права, а не кримінального процесуального законодавства [4].

Розглянемо детальніше адміністративно-правовий статус аналітичних підрозділів ДБР, який можна умовно поділити на три взаємопов'язані блоки: перший – цільовий блок, який передбачає суспільне призначення цього органу, його стратегічні завдання та принципи діяльності; другий – компетенційний, який включає сукупність адміністративних прав, обов'язків та процедурних повноважень; третій – блок відповідальності, який містить межі та засади юридичної відповідальності за порушення встановлених адміністративно-правових режимів обробки даних.

Що стосується першого блоку, то для початку визначимо, що призначення аналітичних підрозділів ДБР полягає в інтелектуалізації правоохоронної діяльності, оптимізації загальної ефективності цього органу та забезпеченні його здатності діяти на випередження шляхом своєчасного прогнозування й нейтралізації трансформованих протиправних схем, що безпосередньо залежить від рівня розвитку внутрішнього інформаційно-аналітичного компонента.

Виходячи з наукових поглядів С. В. Васюк [13], Е. В. Рижкова, Ю. П. Синиціна, С. О. Прокопова [4], В. Ю. Шепітька [16] та з урахуванням Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [17] до основних завдань, які визначають суспільне призначення цих підрозділів, можна віднести: своєчасне виявлення, оцінку та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз правопорядку у сферах, підслідних ДБР (зокрема, у сфері

службової діяльності, військової служби та протидії корупційним проявам серед вищих посадових осіб); інформаційне забезпечення керівництва ДБР для прийняття обґрунтованих управлінських рішень стратегічного й оперативного характеру; оперативно-тактичний супровід конкретних кримінальних проваджень шляхом обробки та візуалізації великих масивів неструктурованих даних.

Реалізація цих завдань базується на специфічних принципах, серед яких ключове місце посідає принцип законності. У контексті аналітичної роботи цей принцип має особливе адміністративно-правове значення: збір інформації про фізичних та юридичних осіб має здійснюватися виключно в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, оскільки будь-яке виходження за межі дискреції руйнує легітимність усього подальшого розслідування [18]. Проведений аналіз правового забезпечення інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності як ДБР, так і його аналітичних підрозділів, засвідчує, що чинне законодавство України характеризується фрагментарним підходом до регламентації інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності цього органу. На відміну від законів, що регулюють діяльність Національної поліції України, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Закон України «Про Державне бюро розслідувань» не містить системного визначення ані поняття інформаційно-аналітичного забезпечення, ані його місця у структурі повноважень цього органу. При цьому порівняльно-правовий аналіз на прикладі Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» засвідчив, що інформаційно-аналітична діяльність цього органу закріплюється на рівні закону з одночасним визначенням принципів її здійснення, гарантій захисту інформації та меж втручання у права людини. Такий підхід забезпечує єдність правозастосовної практики та підвищує рівень інституційної спроможності Бюро економічної безпеки України [19].

Наступним не менш важливим блоком є регламентація сукупності адміністративних прав, обов'язків та процедурних повноважень аналітичних підрозділів ДБР. Компетенція аналітичних підрозділів ДБР є найбільш динамічним і водночас дискусійним елементом їхнього статусу. Специфіка полягає в тому, що аналітики ДБР, на відміну від слідчих чи детективів, не наділені безпосереднім правом застосування заходів процесуального примусу (затримання, обшук, тимчасовий доступ до речей і документів за ухвалою суду). Їхній інструментарій – це адміністративно-управлінські та інформаційні повноваження.

Основним юридичним інструментом аналітика ДБР є право безпосереднього (у тому числі автоматизованого) доступу до інформаційних ресурсів інших суб'єктів владних повноважень. На підставі статей 6, 7 та 22 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [17] ДБР (і відповідно, його профільні аналітичні підрозділи) наділене правом витребувати необхідну інформацію, а також користуватися на безоплатній основі інформаційними системами, базами даних та реєстрами державних органів, органів місцевого самоврядування, одержувати від них інформацію, у тому числі з обмеженим доступом.

Адміністративно-правовий механізм реалізації цих прав деталізовано на підзаконному рівні. Зокрема, порядок, умови та технічні аспекти такого доступу чітко регламентуються Порядком взаємодії Державного бюро розслідувань з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями під час використання інформаційних систем, баз даних та реєстрів [20]. Відповідно до положень цього Порядку, взаємодія здійснюється з дотриманням вимог законодавства про захист інформації та персональних даних, а сам автоматизований обмін чи прямий доступ організовується на підставі укладених договорів (угод, меморандумів) про співпрацю та обмін інформацією.

Разом із тим аналіз законодавства дав змогу встановити певні законодавчі колізії, що обмежують ефективність реалізації компетенційного блоку досліджуваного статусу. Так, Законом України «Про Державне бюро розслідувань» [17] і Порядком взаємодії Державного бюро розслідувань з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями під час використання інформаційних систем, баз даних та реєстрів [20] чітко не визначено характер доступу аналітиків ДБР до інформаційних масивів. З одного боку, пункт 10 частини 1 статті 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [17] імперативно зазначає, що ДБР має доступ як користувач до інформаційних систем органів державної влади, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України, і при цьому не визначено, що такий доступ є безперешкодним. З іншого боку, реальне право аналітика ДБР на доступ до інформації може залежати від волі кінцевого власника інформаційної системи, співпраця з яким здійснюється на підставі укладених договорів (угод, меморандумів). На практиці це створює ситуацію, коли задекларованe законом право аналітика ДБР фактично ставиться в залежність від дискреційної волі відомства-власника (державного реєстратора) конкретного інформаційного ресурсу, тривалості узгодження технічних протоколів та укладення двосторонніх меморандумів. Це нівелює принцип оперативності правоохоронної діяльності та потребує уніфікації на рівні законодавчих актів.

Наступною юридичною перепоною ефективної діяльності аналітика ДБР є відсутність кримінального аналізу в процесуальному законодавстві, про що неодноразово зауважували у своїх працях низка науковців, зокрема М. А. Погорецький [5], Я. Л. Ковальчук [21], І. А. Федчак [7], О. С. Тарасенко, О.М. Стрільців [18] та ін. Їхня правова позиція базується на тому, що Кримінальний процесуальний кодекс України [1] взагалі не містить поняття «кримінальний аналіз», «аналітичний висновок» чи «довідка аналітика». Через це результати глибокої аналітичної роботи (наприклад, візуалізація схем руху коштів у програмах на зразок i2 Analyst's Notebook) не мають самостійного процесуального статусу джерела доказів. Слідчий змушений дублювати всю роботу аналітика, оформлюючи її протоколами огляду, що нівелює оперативність.

Крім правових проблем у діяльності аналітичних підрозділів ДБР, існують також організаційно-технічні недоліки, визначимо деякі з них.

Насамперед це асиметрія інформаційних прав між аналітиками та слідчими. Усередині самого ДБР часто виникає організаційний бар'єр: аналітики мають інструменти для роботи з базами даних, але за законом не є суб'єктами кримінального провадження (на відміну від слідчого чи прокурора). У практичній площині досудового розслідування це створює ситуацію, за якої результати складної інтелектуальної роботи з великими масивами даних, здійсненої аналітиками ДБР (зокрема,

структуровані схеми зв'язків фігурантів, візуалізація прихованих фінансових потоків чи аналіз трафіку телефонних з'єднань), не мають самостійного процесуального статусу джерела доказів. Це створює внутрішню бюрократію, коли для реалізації аналітичної довідки потрібен додатковий обмін внутрішніми рапортами та письмовими дорученнями. Як наслідок, втрачається головна перевага аналітики – її оперативність та здатність діяти на випередження протиправних схем.

Наступна проблема – це технічна сумісність баз даних (відсутність єдиної шини обміну). Державні реєстри в Україні створювалися в різні роки на різних платформах і мають різні стандарти шифрування й архітектури даних.

Є також проблема своєчасного отримання інформації про закордонні активи. Вітчизняні реєстри дають аналітикам ДБР інформацію лише про активи всередині країни. Процедура отримання даних про закордонну нерухомість чи офшорні компанії фігурантів через канали міжнародного співробітництва (Європол, Інтерпол) або запити про міжнародну правову допомогу є надто тривалою та організаційно складною. Вона не інтегрована в повсякденну автоматизовану роботу аналітичних підрозділів.

Логічним завершенням дослідження структури статусу аналітичних підрозділів ДБР є блок відповідальності, який містить чіткі межі та засади юридичної (адміністративної, дисциплінарної та кримінальної) відповідальності службових осіб цього органу за порушення встановлених адміністративно-правових режимів обробки даних. Оскільки аналітики ДБР наділені широкими повноваженнями щодо безперешкодного збору інформації, нормами чинного законодавства передбачено жорсткі превентивні та каральні механізми для упередження зловживань. Наявність цього блоку забезпечує дотримання балансу між реалізацією правоохоронної функції ДБР та захистом конституційних прав громадян на невтручання в особисте життя.

Разом із тим на сьогодні наукова дискусія здійснюється навколо блоку відповідальності аналітиків та зміщується в площину необхідності повної адаптації українського законодавства до вимог Директиви (ЄС) 2016/680 Європейського парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року «Про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних компетентними органами з метою запобігання, розслідування, виявлення або переслідування кримінальних правопорушень чи виконання кримінальних покарань, а також про вільне переміщення таких даних та про скасування Рамкового рішення Ради 2008/977/ЈНА» [22], зокрема щодо закріплення нормативно-правовими актами наскрізної автоматизованої взаємодії інформаційних систем, баз даних та реєстрів ДБР за європейським зразком, запровадження обов'язкового цифрового логування під час обробки інформації в інформаційних системах, підвищення рівня захисту персональних даних, розробки механізму повідомлення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про порушення захисту персональних даних тощо. Таким чином, відсутність повної адаптації Директиви (ЄС) 2016/2016 в Україні створює невизначеність під час використання аналітичних систем та кримінального аналізу в ДБР, що встановить певний ризик для дотримання статті 8 Європейської конвенції з прав людини в частині права на повагу до приватного і сімейного життя [23], а також створює бар'єри для повноцінного обміну оперативною інформацією ДБР з Європолом за каналами SIENA.

Також необхідно врахувати, що сучасні аналітичні процеси базуються на автоматизованих алгоритмах скринінгу ризиків, коли спеціалізоване програмне забезпечення на основі аналізу великих масивів даних самостійно генерує та пропонує аналітику перелік «підозрілих осіб» або суб'єктів з високим індексом корупційного ризику. Використання алгоритмів систем штучного інтелекту відкриває гостру наукову дискусію щодо правової природи прийнятих програмою рішень, зокрема в частині використання напівавтоматизованих систем збору даних без згоди особи, що на сьогодні залишається в Україні законодавчо неврегульованим, наприклад в частині меж юридичної відповідальності аналітика ДБР за помилкові, необґрунтовані або дискримінаційні висновки таких алгоритмів. Складні нейромережеві алгоритми здійснюють кореляцію даних у спосіб, який є практично непрозорим для самого користувача-аналітика. Як наслідок, виникає серйозний правовий глухий кут: якщо аналітик ДБР вносить до аналітичної довідки завідомо помилкові або деструктивні відомості, згенеровані системою, вкрай складно розмежувати його суб'єктивну вину (умисел чи необережність) та суто технічний збій програмного комплексу.

Окремим вектором доктринальної дискусії є ризик алгоритмічної упередженості. Якщо у вихідні математичні моделі софту аналітичних систем ДБР закладено дискримінаційні або суб'єктивні критерії (наприклад, автоматичне віднесення до категорії «ризикових» усіх родичів посадовця до певного коліна чи осіб з певних регіонів), результати профайлінгу можуть порушувати статті 8 та 14 Європейської конвенції з прав людини [23]. В українському правовому полі відсутній механізм оскарження дій аналітика, якщо такі дії базувалися на «помилці алгоритму», а сам об'єкт моніторингу навіть не знає, що стосовно нього здійснювався автоматизований аналіз.

Ситуація ускладняється тим, що чинними нормами КУпАП [24] та КК України [25] визначені «класичні» правопорушення – несанкціоноване копіювання, поширення або використання відомостей з обмеженим доступом чи персональних даних фігурантів поза межами службових завдань, порушення законодавства у сфері захисту персональних даних, незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень, тощо. Як наслідок, аналітика ДБР у певних випадках неможливо притягнути до відповідальності за результати аналітичних процесів, що базуються на автоматизованих алгоритмах скринінгу ризиків, коли відповідне програмне забезпечення за допомогою інструментів Big Data самостійно генерує аналітику перелік «підозрілих осіб».

Питання про межу юридичної відповідальності аналітика за помилкові або дискримінаційні висновки таких алгоритмів, а також за правомірність використання напівавтоматизованих систем збору даних без згоди особи залишається в Україні законодавчо неврегульованим [18]. У зв'язку із цим пропонується запровадження інституту алгоритмічної підзвітності, коли на керівництво аналітичних підрозділів ДБР має покладатися обов'язок проведення регулярного правового та технічного аудиту використовуваних програмних засобів, а на самого аналітика – персональна дисциплінарна й адміністративна відповідальність за некритичне використання неперевірених результатів автоматизованого профайлінгу.

Таким чином, блок відповідальності в структурі адміністративно-правового статусу аналітичних підрозділів ДБР виконує найважливішу правову функцію – він трансформує декларативні заклики до законності в реальний, дієвий механізм юридичних наслідків. Забезпечення невідворотності покарання за інформаційні зловживання є єдиним способом зберегти суспільну довіру до аналітичної функції ДБР та гарантувати, що «інтелектуалізація протидії злочинності» не перетвориться на інструмент тотального електронного контролю.

Висновки. У науковій статті за результатами здійсненого аналізу законодавства встановлено низку правових та організаційно-технічних недоліків, які штучно обмежують компетенційний блок аналітиків ДБР, зокрема: щодо здійснення безперешкодного доступу до державних інформаційних систем, баз даних і реєстрів, що інколи ставить швидкість та повноту отримання інформації у пряму залежність від дискреційної волі відомства-власника (державного реєстратора) конкретного ресурсу; повторно констатовано неврегульованість норм, що полягає у повній відсутності дефініції «кримінальний аналіз» та визначення правового статусу аналітичних документів (довідок, звітів, структурованих схем зв'язків, фінансових потоків тощо) у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України; наявні ще на сьогодні технічні можливості швидкої та повної передачі даних, а також суміщення інформаційно-пошукових систем.

З огляду на широкі права доступу аналітиків ДБР до значного масиву даних акцентовано увагу на відсутності законодавчої визначеності щодо меж їхньої відповідальності за використання напівавтоматизованих систем збору даних та алгоритмів цифрового профайлінгу. Зазначене обумовлює необхідність адаптації вітчизняного законодавства до стандартів ЄС у частині контролю за алгоритмічними помилками правоохоронних програм, а також нормативного закріплення наскрізної автоматизованої взаємодії баз даних за зразком європейських захищених мереж.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
2. Катеринчук І. П. Інформаційне забезпечення діяльності правоохоронних органів України: проблеми теорії і практики : монографія. Київ, 2014. 392 с.
3. Кондратенко В. М., Сокуренко О. А. Адміністративно-правові засади забезпечення інформаційної безпеки та доступу до публічної інформації в діяльності правоохоронних органів сектору національної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 89. Частина 2. С. 452–457. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.2.69.
4. Інформаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності : навч. посіб. / Е. В. Рижков, Ю. П. Синиціна, С. О. Прокопов та ін. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 180 с.
5. Погорецький М. А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 5. Ч. 3. С. 239–255. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.05.3.37.
6. Пєтков С. В., Іванов І. Є. Формування та розвиток інформаційно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України. *Юридична наука.* 2020. № 8. С. 140–149. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-110-8.17.
7. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 288 с.
8. Основи кримінального аналізу : підручник / А. М. Бабенко, О. М. Заєць, В. А. Некрасов та ін. ; за заг. ред. О. Є. Користіна. 2019. 296 с.
9. Гусаров С. М., Лісойван Я. М. Організаційно-правові засади діяльності Державного бюро розслідувань у системі правоохоронних органів України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2022 № 2 (97). С. 142–150. DOI: 10.32631/v.2022.2.12.
10. Помазан О. О. Особливості діяльності Державного бюро розслідувань як суб'єкта правоохоронної діяльності в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Forum Prava,* 2025. № 3 (83). С. 59–64. DOI: 10.5281/zenodo.16746347.
11. Моісєєв М. С. Адміністративно-правовий статус Державного бюро розслідувань України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 227 с.
12. Москалик О.М. Адміністративно-правові засади участі Державного бюро розслідувань в інформаційних відносинах. *Alfred nobel university journal of law.* 2024. № 2 (9). С. 100–107. DOI: 10.32342/3041-2218-2024-2-9-9.
13. Васюк С. В. Особливості реалізації Державним бюро розслідувань функції організаційно-аналітичного забезпечення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. *Серія юридична*. 2024. № 3. DOI: 10.32782/2311-8040/2024-3-2.
14. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
15. Тогобіцька-Громова А. А. Керівник в органах прокуратури: адміністративно-правовий статус : дис. … канд. юрид. наук. Суми, 2019. 226 с.
16. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці й судовій експертизі : монографія / В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдєєва, В. М. Шевчук та ін. ; за заг. ред. В. Ю. Шепітька ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2024. 208 с.
17. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text.
18. Тарасенко О. С., Стрільців О. М. Напрями вдосконалення законодавства, що регулює оперативно-розшукову діяльність, з метою протидії кримінальним правопорушенням в інформаційному просторі. *Наука і правоохорона.* 2025. № 4 (70). С. 17–23. DOI: 10.33270/05257004.2.
19. Заброварна Т. Правові засади інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань. *Наука і правоохорона.* 2026. № 1 (71). С. 237–244. DOI: 10.33270/05267101.24.

20. Порядок взаємодії Державного бюро розслідувань з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями під час використання інформаційних систем, баз даних та реєстрів : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2023 р. № 1004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1004-2023-%D0%BF#n10.

21. Ковальчук Я. Л. Адміністративно-правові засади інформаційно аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2024. 232 с.

22. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2016/680/oj.

23. Європейська конвенція з прав людини : міжнар. док. від 04.11.1950. Рада Європи. *Урядовий кур'єр*. 2010. 17 листопада. № 215. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

24. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Верховної Ради Української РСР від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

25. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].

2. Katerynchuk, I. P. (2014). Informatsiine zabezpechennia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy: problemy teorii i praktyky [Information support of law enforcement agencies of Ukraine: problems of theory and practice]: monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].

3. Kondratenko, V. M., & Sokurenko, O. A. (2025). Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia informatsiinoi bezpeky ta dostupu do publichnoi informatsii v diialnosti pravookhoronnykh orhaniv sektoru natsionalnoi bezpeky [Administrative and legal framework for ensuring information security and access to public information in the activities of law enforcement agencies of the national security sector]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. Seriia PRAVO, 89 (2), 452–457. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.69 [in Ukrainian].

4. Ryzhkov, E. V., Synytsina, Yu. P., Prokopov, S. O. et al. (2024). Informatsiino-analitychne zabezpechennia pravookhoronnoї diialnosti [Information and analytical support of law enforcement activity]: navch. posib. Dnipro: Dniprov. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

5. Pohoretskyi, M. A. (2025). Tsyfrovi tekhnolohii ta dokazy u rozsliduvanni zlochyniv proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy: protsesuialni problemy ta yevropeiski standarty [Digital technologies and evidence in the investigation of crimes against the foundations of national security of Ukraine: procedural problems and European standards]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo,* 5 (3), 239–255. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.37 [in Ukrainian].

6. Pietkov, S. V., & Ivanov, I. Ye. (2020). Formuvannia ta rozvytok informatsiino-pravovoho zabezpechennia diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Formation and development of information and legal support for the activities of the National Police of Ukraine]. *Yurydychna nauka*, 8, 140-149. https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-110-8.17 [in Ukrainian].

7. Fedchak, I. A. (2021). Osnovy kryminalnoho analizu [Fundamentals of criminal analysis]: navchalnyi posibnyk. Lviv: Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

8. Babenko, A. M., Zaiets, O. M., Nekrasov, V. A. et al. (2019). Osnovy kryminalnoho analizu [Fundamentals of criminal analysis]: pidruchnyk / za zah. red. O. Ye. Korystina [in Ukrainian].

9. Husarov, S. M., & Lisoivan, Ya. M. (2022). Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti Derzhavnoho biuro rozsliduvan u systemi pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [Organizational and legal bases of activity of the State Bureau of Investigation in the system of law enforcement agencies of Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universitetu vnutrishnikh sprav,* 2 (97), 142–150. https://doi.org/10.32631/v.2022.2.12 [in Ukrainian].

10. Pomazan, O. O. (2025). Osoblyvosti diialnosti Derzhavnoho biuro rozsliduvan yak subiekta pravookhoronnoi diialnosti v umovakh dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Features of the State Bureau of Investigation activity as a subject of law enforcement under the legal regime of martial law]. *Forum Prava*, 3 (83), 59–64. https://doi.org/10.5281/zenodo.16746347 [in Ukrainian].

11. Moiseiev, M. S. (2019). Administratyvno-pravovyi status Derzhavnoho biuro rozsliduvan Ukrainy [Administrative and legal status of the State Bureau of Investigation of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Sumy [in Ukrainian].

12. Moskalyk, O. M. (2024). Administratyvno-pravovi zasady uchasti Derzhavnoho biuro rozsliduvan v informatsiinykh vidnosynakh [Administrative and legal principles of the State Bureau of Investigation's participation in information relations]. *Alfred Nobel University Journal of Law*, 2 (9), 100–107. https://doi.org/10.32342/3041-2218-2024-2-9-9 [in Ukrainian].

13. Vasiuk, S. V. (2024). Osoblyvosti realizatsii Derzhavnym biuro rozsliduvan funktsii orhanizatsiino-analitychnoho zabezpechennia [Peculiarities of implementation of organizational and analytical support function by the State Bureau of Investigation]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universitetu vnutrishnikh sprav*. Seriia yurydychna, 3. https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-3-2 [in Ukrainian].

14. Halunko, V., Dikhtiievskyi, P., Kuzmenko, O. et al. (2021). Administratyвне pravo Ukrainy. Povnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Full course]: pidruchnyk / za red. V. Halunka, O. Pravotorovoi. Kherson: OLDI-PLIUS [in Ukrainian].

15. Tohobitska-Hromova, A. A. (2019). Kerivnyk v orhanakh prokuratury: administratyvno-pravovyi status [Head of the Prosecutor's Office: Administrative and Legal Status]. *Candidate's thesis*. Sumy [in Ukrainian].

16. Shepitko, V. Yu., Avdieieva, H. K., & Shevchuk, V. M. et al. (2024). Innovatsiini metody ta tsyfrovi tekhnolohii v kryminalistytsi i sudovii ekspertyzi [Innovative methods and digital technologies in forensics and forensic science]: monohrafiia / za zah. red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

17. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). Pro Derzhavne biuro rozsliduvan [On the State Bureau of Investigation]: Zakon Ukrainy vid 12 lyst. 2015 r. №. 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text [in Ukrainian].

18. Tarasenko, O. S., & Striltsiv, O. M. (2025). Napriamy vdoskonalennia zakonodavstva, shcho rehuliuie operatyvno-rozshukovuu diialnist, z metoiu protydii kryminalnym pravopoorushenniam v informatsiinomu prostori [Directions of improving the legislation regulating operational-search activity for the purpose of counteracting criminal offenses in the information space]. *Nauka i pravookhorona*, 4 (70), 17–23. https://doi.org/10.33270/05257004.2 [in Ukrainian].

19. Zabrovarna, T. (2026). Pravovi zasady informatsiino-analitychnoho zabezpechennia diialnosti Derzhavnoho biuro rozsliduvan [Legal framework of information and analytical support of the State Bureau of Investigation activity]. *Nauka i pravookhorona*, 1 (71), 237–244. https://doi.org/10.33270/05267101.24 [in Ukrainian].

20. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). Poriadok vzaiemodii Derzhavnoho biuro rozsliduvan z inshymy derzhavnymy orhanamy, orhanamy mistsevoho samovriaduvannia, pidpryiemstvamy, ustanovamy ta orhanizatsiiamy pid chas vykorystannia informatsiinykh system, baz danykh ta reiestriv [The procedure of interaction of the State Bureau of Investigation with other state bodies, local governments, enterprises, institutions and organizations during the use of information systems, databases and registers]: zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 veres. 2023 r. № 1004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1004-2023-%D0%BF#n10 [in Ukrainian].

21. Kovalchuk, Ya. L. (2024). Administratyvno-pravovi zasady informatsiino analitychnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Administrative and legal framework of information and analytical support of the National Police of Ukraine activities]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

22. European Parliament and Council. (2016). Directive (EU) № 680/2016 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2016/680/oj.

23. Council of Europe. (1950). Yevropeiska konventsiia z prav liudyny [European Convention on Human Rights]: mizhnar. dok. vid 04.11.1950. *Uriadovyi kurier*, 2010, 17 lystop. № 215. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

24. Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. (1984). Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravopoorushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses]: Zakon Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR vid 7 hrud. 1984 r. № 8073-X. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR*, dodatok do № 51, st. 1122 [in Ukrainian].

25. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. № 2341-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 [in Ukrainian].

Zabrovarna Tetiana,
Postgraduate Student at the Department of Administrative and Legal Disciplines
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-6734-0747

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE SBI UNITS PERFORMING AN ANALYTICAL FUNCTION

The article carries out a theoretical and legal study of the legal and practical aspects of the implementation of the administrative-legal status of the analytical units of the State Bureau of Investigation (SBI) in the conditions of digital transformation of law enforcement activities and the intensification of combating corruption and other offenses.

The significance of the topic is due to the need to move from classic, passive forms of investigation on the commission of a crime to proactive models based on anticipatory criminal analysis of large data sets. Particular attention is paid to the identification of legal conflicts in the Law of Ukraine "On the State Bureau of Investigation" and other by-laws, which in some cases artificially limit the activity of SBI analysts regarding unhindered access to state information systems, databases and registers for the purpose of quickly and fully obtaining information.

Within the framework of the study of procedural legislation, it was noted that there is no definition of "criminal analysis" in the Criminal Procedure Code of Ukraine, which forces the subjects of investigation to carry out duplicate procedures for legalizing the results of analytical activities in the form of evidence. Based on the broad rights of access to a significant amount of data that SBI analysts have, it was determined that there is no legislative certainty regarding the limits of the analyst's responsibility for the use of semi-automated data collection systems and digital profiling algorithms. This necessitates the adaptation of the retrospective block to the standards of the European General Data Protection Regulation (GDPR) in terms of controlling algorithmic errors in law enforcement programs and enshrining in bylaws the end-to-end automated interaction of databases according to the European model of protected networks (for example, the SIENA system of Europol).

Only under such conditions will the intellectual component of the State Bureau of Investigation receive a real, rather than declarative, status, turning into an effective tool for protecting the interests of the state and society from modern high-tech and transformed offenses.

Key words: *State Bureau of Investigation, administrative and legal status, criminal analysis, analytics unit, Criminal Procedure Code of Ukraine, automated profiling, personal data protection.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 16.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 342.922:355.1
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-98-102

Крупко Яна Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри адміністративного та конституційного права
Навчально-наукового інституту права правоохоронної діяльності та психології
(Пенітенціарна академія України, м. Чернігів)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1578-2303

ОКРЕМІ НЕДОЛІКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті проаналізовано недоліки правового регулювання адміністративної відповідальності військовослужбовців в Україні, зокрема відсутність чітких понять, розпорошеність норм КУпАП та проблеми розмежування з іншими видами відповідальності. Обґрунтовано доцільність виділення в КУпАП окремої глави, яка б комплексно врегулювала ознаки військового правопорушення, систему санкцій, специфіку їх застосування в особливий період та можливість позасудового порядку стягнень.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, військовослужбовці, прирівняні до військовослужбовців особи, деліктні правовідносини, правопорушення, санкція, покарання.*

Постановка проблеми. Особливу групу публічних службовців в Україні становлять військовослужбовці. Важливість їхньої діяльності в межах будь-якої держави є незаперечною, адже вони забезпечують військову міць у мирний час та відбивають збройну агресію в період воєнного стану, захищаючи територіальну цілісність країни, її суверенітет та населення. Для виконання покладених на них завдань і функцій військовослужбовці мають доступ до зброї, працюють із документами державної важливості, беруть участь в операціях, що розробляються й реалізовуються в режимі державної таємниці тощо. Але кожен військовий – це насамперед людина, яка в силу різних причин не тільки може реалізовувати соціально корисну поведінку, але й вчиняти протиправні діяння, частина з яких є адміністративними правопорушеннями.

Очевидно, що будь-який прояв протиправної поведінки військовослужбовців в умовах дії воєнного стану має значно більшу вагу, ніж аналогічні діяння в мирний час. Проступок, вчинений одним військовим, дискредитує не тільки його діяльність чи роботу військової частини, у якій він проходить службу, а й роботу Збройних Сил України загалом, що знижує рівень довіри до влади, сприяє поширенню негативних наративів у суспільстві. Тому адекватна та вчасна реакція держави на факти правопорушень є важливою формою попередження та припинення адміністративних проступків як з боку військовослужбовців, так і з боку інших осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративної відповідальності військовослужбовців активно досліджуються фахівцями в галузі адміністративного права. Наукова складова також відіграє важливу роль у питаннях оновлення законодавства, виявлення недоліків правового регулювання, визначення шляхів їх подолання тощо. Власне, виклики правового режиму воєнного стану, який наразі діє в Україні, вимагають наявності правових норм, які б не лише визначали підстави, умови та наслідки застосування адміністративних санкцій, але й забезпечували б реалізацію принципів справедливості та неупередженості під час вирішення питань відповідальності військовослужбовців. Зокрема, окремі проблеми адміністративної відповідальності названої категорії суб'єктів досліджували у своїх наукових доробках М. С. Моісєєв, Н. О. Рибалка, М. С. Туркот, П. М. Фівкін, Л. В. Шестак, а також інші вчені. Проте окремі проблеми застосування санкцій до військовослужбовців за вчинення адміністративно караних діянь залишаються невирішеними.

Метою статті є виокремлення недоліків адміністративно-правового регулювання адміністративної відповідальності військовослужбовців та визначення шляхів їх усунення.

Наукова новизна статті полягає у комплексному дослідженні сучасних проблем адміністративної відповідальності військовослужбовців за військові адміністративні правопорушення в умовах особливого періоду, виявленні прогалин нормативно-правового регулювання та формулюванні авторських пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства і практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Захист держави, її незалежності та територіальної цілісності є важливим обов'язком громадян, що визначений на рівні Конституції України [1]. Тож і питання застосування заходів адміністративної відповідальності до військовослужбовців як специфічної категорії осіб публічного права є важливою формою забезпечення правопорядку в суспільстві, підвищення рівня соціальної довіри до військової служби, важливості покладених на неї завдань і функцій тощо.

Військовослужбовці відповідно до положень Кодексу України про адміністративні правопорушення [2] (далі – Кодекс, КУпАП) є специфічними суб'єктами

адміністративно-деліктних правовідносин з огляду на таке. По-перше, згідно з положеннями ч. 1 ст. 15 КУпАП за вчинення діянь, що кваліфікуються як адміністративні правопорушення, вони можуть притягуватися або до адміністративної, або до дисциплінарної відповідальності. По-друге, до них може застосовуватися обмежене коло адміністративних стягнень із числа визначених ст. 24 КУпАП. По-третє, Кодексом у главі 13-Б передбачено специфічний перелік адміністративних проступків, суб'єктами відповідальності за вчинення яких можуть виступати тільки військовослужбовці. По-четверте, особливий статус мають військовослужбовці-жінки, на яких навіть за умови вчинення найбільш тяжких адміністративно караних діянь не може бути накладено стягнення у вигляді арешту з утриманням на гауптвахті (ст. 32-1 КУпАП). По-п'яте, якщо військовослужбовець має посаду водія Збройних Сил України чи інших військових формувань, то за порушення Правил дорожнього руху до нього не може бути застосовано штраф.

З одного боку, вищеназвані особливості відповідальності військовослужбовців за вчинення адміністративно караних діянь є формою захисту цієї категорії суб'єктів від застосування покарань, що можуть негативно позначатися на належному виконанні покладених на них завдань і функцій. З іншого боку, вказані обмеження суттєво ускладнюють власне процедуру притягнення до адміністративної відповідальності та застосування покарання, яке б відповідало тяжкості вчиненого, ступеню вини порушника, розміру завданої шкоди тощо.

На наш погляд, серед проблем адміністративної відповідальності військовослужбовців варто виділити такі.

По-перше, КУпАП оперує поняттям військового адміністративного правопорушення, проте не визначає його сутності та змісту. Зокрема, науковці розділилися на дві групи, перша з яких дотримується позиції того, що військові адміністративні правопорушення – це діяння, передбачені главою 13-Б КУпАП [3; 4], тобто акцентують увагу на змісті протиправної поведінки; тоді як інша група дослідників вважає, що військові адміністративні правопорушення – це діяння, вчинені спеціальним суб'єктом, за вчинення яких передбачено накладення адміністративних стягнень [5; 6], тобто акцент здійснюється на ознаках суб'єкта вчинення протиправного прояву. Вважаємо, що кожна з названих позицій має право на існування та доповнює одна одну, адже главою 13-Б КУпАП визначено перелік адміністративних правопорушень, які не можуть бути вчинені іншими суб'єктами, крім військовослужбовців чи прирівняних до них осіб (резервістів, військовозобов'язаних). Проте положення названої глави не вичерпують усього переліку адміністративно караних діянь, що можуть бути вчинені військовослужбовцями. Отже, будь-який прояв протиправної поведінки військовослужбовця, який передбачає застосування адміністративних стягнень, може вважатися військовим адміністративним правопорушенням.

Варто зауважити, що однакові адміністративні проступки можуть мати різні правові наслідки для військових залежно від їхньої статі чи змісту виконуваної функції у військовому формуванні. Так, ми вже зазначали, що до військовослужбовців-жінок не застосовується арешт з утриманням на гауптвахті, а до водіїв – адміністративні штрафи. Оскільки жінки можуть виконувати функції водіїв у Збройних Силах України чи інших військових формуваннях, то до них не може бути застосовано штраф за порушення Правил дорожнього руху (ч. 4 ст. 15 КУпАП). У тих же випадках, коли санкція відповідної норми не передбачає альтернативних штрафу покарань, справа має бути передана до військової частини, де порушниця проходить службу, для вирішення питання про застосування дисциплінарних стягнень [4]. Тобто вчинення діяння, яке кваліфікується як адміністративно каране, може передбачати застосування адміністративних або дисциплінарних санкцій. На жаль, чинний КУпАП не визначає чіткої процедури передачі адміністративної справи на розгляд у порядку дисциплінарного провадження, що сприяє затягуванню процесу вирішення питання про вид і міру юридичної відповідальності та може мати наслідком неможливість застосування покарання через закінчення строків розгляду і вирішення справи.

Ще однією проблемою є відсутність чіткої вказівки на правові норми, порушення яких дає змогу притягувати військовослужбовців до адміністративної відповідальності в порядку загального провадження. На цю обставину звертає увагу В. В. Кирда [7, с. 93]. Дійсно, позиція законодавця із цього питання, м'яко кажучи, непослідовна. Так, наразі в ч. 1 ст. 15 КУпАП не називаються конкретні прояви протиправної поведінки, а подається загальний опис правопорушень, вчинення яких повинно мати наслідком застосування адміністративних стягнень: «порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху… правил полювання… митних правил… порушення законодавства про державну таємницю…» тощо. Частково така позиція може бути виправдана тим, що формулювання (наприклад, назва статті) може змінюватися, і це потребуватиме одночасного внесення змін і до ст. 15 КУпАП. Проте такі ризики, на наш погляд, є незначними, оскільки зміни назв правових норм не є частими. Натомість відсутність чіткої вказівки на те, порушення яких саме положень КУпАП передбачає застосування до військовослужбовців заходів адміністративної відповідальності на загальних засадах, породжує правову невизначеність – ситуацію, за якої суд має співвідносити конкретний прояв протиправної поведінки з положеннями чинного деліктного законодавства та довести, що законодавчий опис правопорушення та вчинене діяння є тотожними. Ще складнішою є ситуація, за якої чіткого опису правопорушення в межах КУпАП немає, але є посилання на бланкетний законодавчий акт, який містить регулятивні, а не охоронні норми, тобто взагалі не розрахований на врегулювання деліктних правовідносин [8, с. 228]. Так, наприклад, досить складно застосувати адміністративну відповідальність до військовослужбовця за «порушення законодавства про державну таємницю», «порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інформації», оскільки для того, щоб довести відповідні протиправні факти, необхідно ознайомитися з різними законодавчими та підзаконними актами, норми яких визначають особливості й умови доступу конкретних осіб до державної таємниці, порядок здійснення обробки інформації певного виду тощо. Таким чином, можемо мати ситуацію, за якої через складність адміністративно-правової кваліфікації порушник може взагалі не притягуватися до адміністративної відповідальності, що жодним чином не сприяє захисту прав інших осіб та порушує інтереси держави. Вирішення зазначеної проблеми можливе шляхом чіткої вказівки в межах ст. 15 КУпАП переліку адміністративних правопорушень (назва статті, її номер, частина, пункт статті КУпАП), вчинення яких передбачає застосування адміністративного покарання на загальних засадах.

Варто також зауважити, що твердження «несуть відповідальність на загальних підставах», використане законодавцем у ч. 1 ст. 15 КУпАП, є досить спірним, адже в цій нормі зазначена серія винятків щодо застосування окремих санкцій до цієї групи порушників, що виключає загальну чинність норм.

Певні заперечення викликає і формулювання ч. 2 ст. 15 КУпАП, відповідно до якої «інші, крім зазначених у частині першій цієї статті, особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну, у випадках, прямо передбачених ними, несуть за вчинення адміністративних правопорушень дисциплінарну відповідальність, а в інших випадках – адміністративну відповідальність на загальних підставах» [2]. Зокрема, зі змісту цієї норми незрозуміло, чи є якісь обмеження щодо санкцій, якщо порушник притягуватиметься саме до адміністративної, а не дисциплінарної відповідальності; невизначеним є і коло суб'єктів, на яких поширюється чинність цієї норми. Викликає певні заперечення й розмежування підстав застосування юридичної відповідальності, оскільки пріоритет щодо визначення її виду надається статутам чи положенням про дисциплінарну відповідальність (підзаконним нормативним актам), а не КУпАП – законодавчому акту.

З-поміж недоліків законодавчого регулювання застосування заходів відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовцями чи прирівняними до них особами варто виокремити й ще деякі. Зокрема, за ч. 4 ст. 15 Кодексу в разі вчинення порушень правил дорожнього руху водіями транспортних засобів Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань та Державної спеціальної служби транспорту – військовослужбовцями строкової служби штраф як адміністративне стягнення до них не застосовується [2]. Ця норма є логічною лише у випадку, коли передбачене адміністративне покарання – це тільки штраф або інше основне стягнення, адже якщо альтернативи штрафу немає, то застосовується дисциплінарне стягнення; якщо є альтернативне покарання й обмежень щодо його застосування до військовослужбовців немає – застосовується відповідна санкція. Проблеми виникають у випадках, коли такий спеціальний суб'єкт вчинив кілька транспортних правопорушень, за які передбачено застосування не тільки основних, але й додаткових покарань. Згідно з положеннями ч. 2 ст. 36 КУпАП, якщо особа вчинила кілька адміністративних правопорушень, справи про які одночасно розглядаються тим самим органом (посадовою особою), стягнення накладається в межах санкції, встановленої за більш серйозне правопорушення з-поміж учинених. До основного стягнення в цьому разі може бути приєднано одне з додаткових стягнень, передбачених статтями про відповідальність за будь-яке з учинених правопорушень. Тобто додаткове покарання (наприклад, позбавлення права керування транспортним засобом) може бути застосоване лише поряд з основним і самостійно не накладається. Аналіз положень глави 10 КУпАП «Адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку» дає змогу стверджувати, що зазвичай саме штраф є основним покаранням за вчинення відповідних проступків. Відповідно, інші – додаткові стягнення – до військовослужбовців також не застосовуються. Але така правова невизначеність може суттєво ускладнювати роботу суду. Тому доречним видається доповнення ст. 36 КУпАП частиною 3, у якій би визначалися особливості адміністративної відповідальності саме за транспортні правопорушення військовослужбовців чи прирівняних до них осіб такого змісту: «Якщо військовослужбовець-водій чи прирівняна до нього особа вчинив кілька транспортних адміністративних правопорушень, але до нього не може бути застосовано штраф як основне покарання, то до порушника застосовується одне з додаткових адміністративних стягнень, передбачених статтями про відповідальність за будь-яке з учинених правопорушень». Таке формулювання, на наш погляд, дасть змогу забезпечити дієвість принципу правової визначеності під час вирішення питання про адміністративну відповідальність військовослужбовців або прирівняних до них осіб.

До недоліків правового регулювання адміністративної відповідальності військовослужбовців варто віднести й неоднозначність законодавчих підходів щодо застосування заходів адміністративної відповідальності власне до військовослужбовців та до прирівняних до них осіб. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 15 КУпАП, до відповідних суб'єктів застосовується однаковий порядок адміністративної відповідальності. Проте вже в ч. 2 ст. 15 Кодексу виділяється інша група: «інші, крім зазначених у ч. 1 цієї статті особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну», розмежування дисциплінарної та адміністративної відповідальності яких і порядок застосування останньої мають здійснюватися на підставі дисциплінарних статутів, попри те, що це можуть бути підзаконні нормативні акти. Крім того, ч. 4 ст. 15 КУпАП з-поміж військовослужбовців виокремлює особливу підгрупу – водіїв транспортних засобів Збройних Сил України, інших військових формувань і Державної спеціальної служби транспорту – військовослужбовців строкової служби [2]. Відповідно, водії державних структур, які не входять до вищевказаного переліку, але на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, до цієї підгрупи не належать і пільг у разі застосування заходів адміністративної відповідальності (у вигляді неможливості накладення штрафу) не мають. Натомість положення глави 13-Б КУпАП поширюються тільки на військовослужбовців, які мають відповідний статус постійно або тимчасово (наприклад, резервісти – під час проходження військових зборів). Такі неоднозначність і заплутаність законодавчих позицій ускладнюють процедуру розмежування видів юридичної відповідальності та застосування санкцій, оскільки це передбачає опрацювання великої кількості додаткових правових норм, що визначають статус порушника.

До проблем застосування заходів адміністративної відповідальності до військовослужбовців варто віднести й розпорошеність положень про відповідальність у межах КУпАП та певну фрагментарність у питаннях особливостей застосування заходів такої відповідальності саме до зазначеної категорії порушників. Тому, на наш погляд, доречно було б визначити в межах КУпАП окрему главу, присвячену питанням адміністративної відповідальності військовослужбовців, де передбачались би такі елементи: поняття військового адміністративного правопорушення, перелік адміністративних стягнень, що можуть бути застосовані до військовослужбовців, та особливості порядку й умов їх застосування; підстави й порядок розмежування адміністративної, дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців та умови заміни одного виду відповідальності іншим; особливості адміністративної відповідальності рядового й начальницького складу; специфіка застосування

заходів адміністративної відповідальності в особливий період, у тому числі під час дії воєнного або надзвичайного стану; можливість застосування позасудового порядку застосування заходів такої відповідальності, що, на наш погляд, має зменшити кількість латентних адміністративних правопорушень.

Висновки. Аналіз загальних положень законодавства про адміністративну відповідальність військовослужбовців дав змогу виявити ряд проблем, які ускладнюють процедуру застосування такої відповідальності. Це неоднозначність тлумачення законодавчих норм, відсутність єдиного підходу до визначення підстав та умов відповідальності, розпорошеність законодавства, невизначеність чіткого переліку проступків, за вчинення яких застосовуються заходи саме адміністративної, а не дисциплінарної відповідальності, відсутність переліку ознак, які б дали змогу розмежовувати різні види юридичної відповідальності та вибирати з них саме адміністративну тощо. Вирішенню вказаних та інших проблем відповідальності військовослужбовців має сприяти розробка в межах КУпАП окремої глави «Адміністративна відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб», у якій необхідно закріпити підстави, умови, порядок та особливості адміністративної відповідальності названих суб'єктів, розмежування видів юридичної відповідальності, встановити умови застосування адміністративної відповідальності на загальних засадах та у спеціальному порядку.

Перспективними напрямами подальших наукових досліджень у цій сфері є комплексний аналіз механізмів удосконалення адміністративної відповідальності військовослужбовців за військові адміністративні правопорушення в умовах особливого періоду, дослідження особливостей співвідношення адміністративної та дисциплінарної відповідальності у військовій сфері, а також вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із збройною агресією проти України, цифровізацією військового управління та перспективами реформування системи військової юстиції.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України» Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4378 (дата звернення: 11.05.2026).

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *База даних «Законодавство України» Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top (дата звернення: 11.05.2026).

3. Моісєєв М. С. Військові адміністративні правопорушення: поняття та характерні ознаки. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. Вип. 16. С. 115–119. https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-115-119.

4. Туркот М. С. Розмежування адміністративної та дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2017. № 1 (47). С. 40–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2017_1_8 (дата звернення: 11.05.2026).

5. Фівкін П. М. Проблемні питання у застосуванні на практиці статей 172-20, 266-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення при притягненні військовослужбовців до адміністративної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 264–270. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/65.

6. Рибалка Н. О., Шестак Л. В. Окремі проблеми адміністративної відповідальності за військові адміністративні правопорушення. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2025. № 2 (18). С. 101–111. https://doi.org/10.32755/sjcriminal.2025.02.101.

7. Кирда В. В. Недоліки правового регулювання відповідальності військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень (ст. 15 КУпАП). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2025. № 5. С. 92–96. https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2025.17.

8. Шестак Л. В. Проблеми правового регулювання адміністративної відповідальності військовослужбовців та прирівняних до них осіб. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2026. № 1 (19). С. 223–235. https://doi.org/10.32755/sjcriminal.2026.01.223.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1996). Konstytusiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" – Database "Legislation of Ukraine".* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4378 (accessed: 11.05.2026). [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada of Ukraine (1984). Kodeks Ukrainy pro administrativni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine dated December 7, 1984 No. 8073-X]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" – Database "Legislation of Ukraine".* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top (accessed: 11.05.2026). [in Ukrainian].

3. Moiseiev, M. S. (2024). Viiskovi administrativni pravoporushennia: poniattia ta kharakterni oznaky [Military administrative offenses: concept and characteristic features]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo – Scientific Notes. Series: Law*, 16, 115–119. https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-115-119. [in Ukrainian].

4. Turkot, M. S. (2017). Rozmezhuvannia administrativnoi ta dystsyplinarnoi vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtsiv [Distinction between administrative and disciplinary liability of military personnel]. *Vīsnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Herald of the National Academy of Prosecution of Ukraine*, 1(47), 40–47. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2017_1_8 (accessed: 11.05.2026). [in Ukrainian].

5. Fivkin, P. M. (2024). Problemni pytannia u zastosuvanni na praktytsi statei 172-20, 266-1 Kodeksu Ukrainy pro administrativni pravoporushennia pry prytiahnenni viiskovosluzhbovtsiv do administrativnoi vidpovidalnosti [Problematic issues in the practical application of Articles 172-20, 266-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses when bringing military personnel to administrative responsibility]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 6, 264–270. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/65. [in Ukrainian].

6. Rybalka, N. O., & Shestak, L. V. (2025). Okremi problemy administrativnoi vidpovidalnosti za viiskovi administrativni pravoporushennia [Separate problems of administrative responsibility for military administrative offenses]. *Kryminalno-vykonavcha systema: Vchora. Sogodni. Zavtra – Penitentiary System: Yesterday. Today. Tomorrow*, 2(18), 101–111. https://doi.org/10.32755/sjcriminal.2025.02.101. [in Ukrainian].

7. Kyrda, V. V. (2025). Nedoliky pravovoho rehuliuvannia vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtsiv ta inshykh osib, na yakykh poshyriuietsia diia dystsyplinarnykh statutiv, za vchynennia administrativnykh pravoporushen (st. 15 KUpAP) [Shortcomings of legal regulation of liability of military personnel and other persons subject to disciplinary regulations for committing administrative offenses (Article 15 of the CUAO)]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Subcarpathian Law Herald*, 5, 92–96. https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2025.17. [in Ukrainian].

8. Shestak, L. V. (2026). Problemy pravovoho rehuliuvannia administrativnoi vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtsiv ta pryrivnianykh do nykh osib [Problems of legal regulation of administrative responsibility of military personnel and persons equated to them]. *Kryminalno-vykonavcha systema: Vchora. Sogodni. Zavtra –Penitentiary System: Yesterday. Today. Tomorrow*, 1(19), 223–235. https://doi.org/10.32755/sjcriminal.2026.01.223. [in Ukrainian].

Krupko Yana,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Administrative and Constitutional Law
Educational and Scientific Institute of Law, Law Enforcement and Psychology
(Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1578-2303

CERTAIN DEFICIENCIES IN THE LEGAL REGULATION OF THE ADMINISTRATIVE LIABILITY OF MILITARY PERSONNEL

The article examines the problems of legal regulation of the administrative liability of military personnel. The author notes the existence of a number of shortcomings in the legal regulation of such liability, which may negatively affect the process of imposing sanctions or even the qualification of an act as unlawful. In particular, the following issues are identified among the problems of administrative liability of military personnel: the absence of a definition of a military administrative offense and its characteristics; ambiguity in the wording of the concept of a "person equated to military personnel"; inconsistency of the legislator in determining the system of administrative sanctions that may be imposed on offenders, as well as the procedure for their application (including during a special period); the absence of grounds for distinguishing between administrative and disciplinary liability of military personnel; the fragmentation of provisions on liability within the Code of Ukraine on Administrative Offenses (CUAO), as well as a certain inconsistency regarding the specifics of applying such liability measures specifically to this category of offenders.

Such ambiguity and complexity of legislative provisions complicate the procedure for applying measures of administrative liability to military personnel.

The author advocates the expediency of creating a separate chapter within the CUAO devoted to issues of administrative liability of military personnel, which should define the following elements: the concept of a military administrative offense; the list of administrative sanctions that may be applied to military personnel and the specifics of the procedure and conditions for their application; the grounds and procedure for distinguishing between administrative, disciplinary, and criminal liability of military personnel, as well as the conditions for replacing one type of liability with another; the peculiarities of administrative liability of enlisted personnel and commanding officers; the specifics of applying administrative liability measures during a special period, including during martial law or a state of emergency; and the possibility of applying an extrajudicial procedure for imposing such liability measures, which should reduce the number of latent administrative offenses.

Key words: *administrative liability, disciplinary liability, military personnel, tort legal relations, persons equated to military personnel, offense, sanction, punishment.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 30.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 342.98:342.7(73+477)
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-103-106

Пузирна Наталія Станіславівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
(Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7297-0829

ДІЯЛЬНІСТЬ ОКРЕМИХ ВИДІВ ОМБУДСМАНІВ У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті розглянута проблематика діяльності окремих видів омбудсманів у Сполучених Штатах Америки в контексті досвіду для нашої країни. Інститут омбудсмана у Сполучених Штатах Америки має свої специфічні риси, його становлення відбувалося переважно на рівні окремих штатів та муніципальних утворень. Проаналізовано повноваження муніципальних, регіональних та спеціалізованих омбудсманів (освітнього та військового). Важливим аспектом діяльності омбудсманів у цій країні є поєднання професійних стандартів із принципами нейтральності, об'єктивності та конфіденційності. Омбудсмани виконують роль посередників, радників і аналітиків, формулюють рекомендації та сприяють вдосконаленню державних процедур.
Ключові слова: *діяльність, омбудсман, муніципальні омбудсмани, регіональні омбудсмани, освітній омбудсман, військовий омбудсман, досвід.*

Постановка проблеми. У сучасних демократичних державах важливим елементом механізму забезпечення та захисту прав і свобод людини виступає інститут омбудсмана. Проголошуючи на конституційному рівні захист прав та свобод людини і громадянина, Україна зобов'язалася створити та визначити функції спеціальних уповноважених суб'єктів, метою діяльності яких є охорона та захист прав і свобод особи. Відповідно до Конституції України одним з таких суб'єктів став інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини [1, с. 20].

З огляду на різноманітність моделей функціонування інституту омбудсмана у світі, особливий інтерес для наукового аналізу становить досвід країн англосаксонської правової системи. Саме в цих державах сформувалися специфічні підходи до організації діяльності омбудсманів, що поєднують традиції загального права, розвинені механізми адміністративного контролю та значну роль громадянського суспільства у захисті прав людини.

Дослідження практики функціонування омбудсманів у таких країнах дає можливість проаналізувати ефективність різних інституційних моделей, особливості їхніх повноважень та механізмів взаємодії з органами державної влади. У цьому контексті доцільним є розгляд практики діяльності омбудсманів у Сполучених Штатах Америки (далі – США), що дозволяє простежити особливості становлення та функціонування цього інституту в сучасних правових і політико-адміністративних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми діяльності інституту омбудсманів широко висвітлені в працях як вітчизняних, так і закордонних науковців, які досліджують його правову природу, правове регулювання та особливості функціонування в різних країнах світу. У різний час дослідженням закордонного досвіду діяльності цього правового інституту займались такі вітчизняні науковці: С.В. Банах [2], О.Б. Бондарев [3], В. Головань [4], О.М. Грезіна [5], Ю.О. Загуменна [6], О.В. Марцеляк [7] та ін. Так, дослідники С.В. Банах, В. Головань, О.В. Марцеляк приділили увагу таким аспектам, як функції омбудсмена в сучасному світі та світовому досвіду статусу інституту омбудсмана. О.М. Грезіна аналізувала зарубіжний досвід упровадження інституту освітнього омбудсмана, а О.Б. Бондарев та Ю.О. Загуменна досліджували зарубіжний та міжнародний досвід функціонування військового омбудсмана в контексті перспектив впровадження його в Україні. Водночас питання діяльності окремих видів омбудсманів у США в контексті досвіду для України залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні діяльності окремих видів омбудсманів у США в контексті досвіду для нашої країни.

Виклад основного матеріалу. Інститут омбудсмана у Сполучених Штатах Америки має свої специфічні риси. Його становлення відбувалося переважно на рівні окремих штатів та муніципальних утворень. Попри те, що питання створення омбудсмана неодноразово обговорювалося на федеральному рівні й навіть пропонувалося до розгляду в Конгресі, на сьогодні такий інститут на загальнонаціональному рівні не запроваджений. У деяких штатах, зокрема в Небрасці, Айові, Нью-Джерсі та Алясці, омбудсмани наділені повноваженнями, подібними до функцій класичного парламентського омбудсмана, однак їхня діяльність обмежується територією відповідного штату. В інших випадках їхні повноваження є більш обмеженими, що зумовлено порядком призначення – не законодавчим органом, а губернатором штату [2, с. 43]. Така модель інституту омбудсмана істотно відрізняється від європейської моделі. Оскільки Венеційська комісія у своїх висновках послідовно відстоює концепцію «єдиного потужного національного омбудсмана» з конституційним статусом, тому що створення чисельних галузевих або регіональних спеціалізованих

уповноважених розглядається Комісією як фактор, послаблює авторитет головного інституту, створювати юрисдикційні конфлікти та дезорієнтувати громадян [8].

На муніципальному рівні в США омбудсмани переважно створюються відповідно до статутів міст та інших органів місцевого самоврядування і виконують у межах своєї територіальної юрисдикції функції, характерні для класичного парламентського омбудсмана. Перші спроби запровадження таких інституцій у США розпочалися у 1960–1970-х роках. Одним із перших прикладів став округ Нассау в місті Нью-Йорк, де 31 травня 1966 року керівник виконавчої влади округу призначив омбудсмана (публічного захисника). До його повноважень належав захист інтересів громадськості та окремих громадян від проявів неефективного управління, неналежної поведінки посадових осіб та інших недоліків у діяльності органів влади. Сьогодні інститути місцевих омбудсманів функціонують, зокрема, в округах Дейтон-Монтгомері (штат Огайо) та Сіетл-Кінг (штат Вашингтон) [4, с. 201].

У Сполучених Штатах Америки немає федерального омбудсмана. Розгляд скарг проти федеральної влади певною мірою було включено (неофіційно) до повноважень конгресмена США. Попри відсутність федерального омбудсмана, кілька служб омбудсманів було створено при федеральних міністерствах і агентствах, які своїй роботі не залежать від конкретного федерального органу. Інституції омбудсманів також запроваджено в окремих штатах і містах. Асоціація омбудсманів США (USOA) об'єднує майже всі інституції омбудсманів – і федерального, і місцевого рівня [9].

У деяких штатах функціонують дитячі омбудсмани, омбудсман з питань психічного здоров'я та вад розвитку (штат Міннесота), омбудсман із питань освіти, омбудсман для роботодавців [10, с. 31].

Цікавим є досвід США в контексті прийняття Асоціацією омбудсманів США морального кодексу, який визначає ключові принципи діяльності омбудсмана. Положення цього кодексу передбачають, що омбудсман має залишатися нейтральною особою та дотримуватися суворої конфіденційності щодо всіх питань, які стають відомі у процесі роботи, за винятком випадків, коли омбудсман сам вирішує вжити інших дій через наявність безпосередньої загрози серйозної шкоди. Крім того, він зобов'язаний забезпечити захист будь-яких записів і архівів, пов'язаних із конфіденційними обговореннями, та не надавати свідчень під час офіційних судових або адміністративних розглядів. Рекомендації омбудсмана повинні бути справедливими та враховувати інтереси всіх сторін. Моральний кодекс також встановлює робочі стандарти діяльності омбудсмана. Його завдання полягає в організації неупередженого та неофіційного процесу, що сприяє справедливому вирішенню проблем. Виконуючи свої функції, омбудсман виступає джерелом інформації, каналом зв'язку до вищих органів, радником, фахівцем із врегулювання суперечок та прихильником необхідних змін у діяльності органів влади [2, с. 44]. Вважаємо за доцільне поширити даний досвід і в Україні.

На рівні штатів регіональні омбудсмани наділені значними повноваженнями. Рішення омбудсмана штату не можуть розглядатися судом, оскільки його імунітет дорівнює імунітету судді. Крім цього, у США широко застосовується практика спеціалізованих омбудсманів, зокрема в університетах та великих корпораціях. Університетські омбудсмани наглядають за дотриманням прав студентів та вирішенням конфліктів з адміністрацією закладу, тоді як корпоративні омбудсмани розглядають скарги співробітників та клієнтів на потенційно неправомірні дії посадових осіб. Така багаторівнева та спеціалізована структура дозволяє ефективно захищати права громадян і забезпечувати контроль за діяльністю різних органів влади та установ.

Одним із видів омбудсманів в США є омбудсман з питань освіти. Він є фахівцем з освіти, до його повноважень належить вирішення конфліктів і посередництва в школах, активно залучаючи при цьому сім'ї до навчального процесу. Його завдання – забезпечити справедливий розгляд питань для студентів державних шкіл, обговорюючи проблеми з усіма зацікавленими сторонами, аналізуючи чинні закони та політику, а також координуючи дії батьків і адміністрації для пошуку оптимального рішення [5, с. 135]. Особливе значення має роль омбудсмана зі спеціальної освіти. Він виступає ресурсом для надання інформації та підтримки батькам, учням і педагогам щодо прав і послуг у сфері спеціальної освіти. Призначений уповноваженим з питань освіти, омбудсман виконує функцію джерела консультацій для батьків, студентів, викладачів і представників громадськості, допомагаючи краще розуміти федеральні закони та нормативні акти. Він також надає підтримку родинам учнів з обмеженими можливостями, пояснює процес отримання спеціальних оцінок та доступ до освітніх послуг.

Омбудсман щорічно подає звіт Державній раді з питань освіти та Уповноваженому з питань освіти, у якому підсумовує надані послуги та надає рекомендації щодо вдосконалення процедур і послуг у сфері спеціальної освіти.

Іншим видом омбудсмана в США є військові омбудсмани, які відіграють важливу роль у забезпеченні дотримання прав військовослужбовців та покращенні умов їх служби. Їх діяльність регламентується низкою законодавчих актів та нормативних документів, серед яких ключовим є Закон про оборону (Department of Defense Directive 5106.01). Цей документ визначає основні принципи та повноваження військових омбудсманів, зокрема їхню здатність проводити незалежні розслідування скарг, вимагати необхідну інформацію від військових підрозділів та надавати рекомендації щодо покращення умов служби. Військові омбудсмани розглядають скарги на дискримінацію, порушення прав людини, проблеми з оплатою праці та інші аспекти служби [11].

Контроль за діяльністю військових омбудсманів здійснює Урядовий офіс омбудсмана для військових справ (Government Accountability Office, GAO). GAO забезпечує об'єктивність та неупередженість розслідувань, має право вимагати доступ до необхідної інформації та гарантує прозорість своєї роботи [12].

Таким чином, американська модель омбудсмана включає широкий спектр інституцій – від місцевих та штатних до спеціалізованих, у тому числі військових – що поєднує принципи незалежності та нейтральності з ефективними механізмами контролю та захисту прав громадян і службовців. Досвід США підкреслює важливість організаційної підтримки, нормативного регулювання та професійної етики, що сприяє довірі до інституту омбудсмана та підвищує його ефективність на різних рівнях управління.

Аналізуючи досвід США, можна також виділити багаторівневий підхід до організації інституту омбудсмана. Так в США функціонують як національні, так і регіональні або місцеві омбудсмани, що дозволяє охопити широкий спектр адміністративних питань і забезпечити ефективний контроль на різних рівнях управління [6, с. 63–65].

Висновки. Діяльність омбудсманів у США демонструє поєднання незалежності, спеціалізації, багаторівневої структури та професійних стандартів, що сприяє ефективному захисту прав громадян і контролю за діяльністю адміністративних органів. Важливим аспектом діяльності омбудсманів у цій країні є поєднання професійних стандартів із принципами нейтральності, об'єктивності та конфіденційності. Омбудсмани виконують роль посередників, радників і аналітиків, формулюють рекомендації та сприяють вдосконаленню державних процедур. Такий аналіз дає змогу простежити закономірності формування інституту омбудсмана та окреслити потенційні напрями його вдосконалення.

Аналіз американської моделі інституту омбудсмана дозволяє запропонувати для України впровадження досвіду професійної етизації та спеціалізації. Високий рівень довіри до інституту омбудсмана у світі тримається не лише на законах, а й на моральних кодексах професійних асоціацій. Тому доцільно в нашій державі розробити та впровадити національний «Моральний кодекс омбудсмана» за прикладом США, це має закріпити принципи нейтральності та абсолютної конфіденційності, що є критичним для довіри в українському суспільстві.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі досвіду великих корпорацій США, які показують свою ефективність у вирішенні внутрішніх (корпоративних) конфліктів та доцільності запровадження в Україні посади «корпоративний омбудсман» для досудового врегулювання спорів між працівниками та роботодавцями. Також залишається невирішеною проблема запровадження в Україні інституту омбудсмана зі спеціальної освіти, а саме для роботи з дітьми з інвалідністю та їхніми батьками, що є важливим для надання підтримки родинам та доступу до спеціальних освітніх послуг.

Список використаних джерел

1. Пирога І., Кадебська Е. Інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки.* 2023. Вип. 1(64). С. 19–25. DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.1.3.

2. Банах С. В. Функції омбудсманів у сучасному світі: [монографія]. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 196 с. URL: https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/c8cea62a-7533-48a2-8a50-5d8a2dab82d6/content (дата звернення 24.07.2026).

3. Бондарев О. Б. Зарубіжні моделі інституту омбудсмана із захисту прав військовослужбовців: досвід для України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2018. № 5. С. 21–25. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2018/6.pdf (дата звернення 24.07.2026).

4. Головань В. Світовий досвід діяльності інституту омбудсмана. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 3. С. 199–203. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/38.pdf (дата звернення 24.07.2026).

5. Грезіна О. Зарубіжний досвід упровадження інституту освітнього омбудсмана: компаративний аналіз. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 8. С. 134–137. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.25.

6. Загуменна Ю. О. Міжнародний досвід функціонування військового омбудсмана: інституційні особливості та перспективи впровадження в Україні. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. XIII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 30-річчю Харк. нац. ун-ту внутр. справ у статусі університету (м. Вінниця, 22 листоп. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. прав. наук України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 63–66. URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/24460/1/Конференція_%20МВС_22.11.2024.pdf#page=63 (дата звернення 24.07.2026).

7. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 . Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». 2004. 472 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8836adb7-8fde-4b10-92ce-70ee44aa9024/content (дата звернення 24.07.2026).

8. Compilation of Venice Commission opinions concerning the Ombudsman Institution. URL: https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/compilation-of-venice-commission-opinions-concerning-the-ombudsman-institution-2-1 (дата звернення 24.07.2026).

9. United States Ombudsman Association. URL: https://www.usombudsman.org/site usoa/wp-content/uploads/FINAL2015Registrationpacket.pdf (дата звернення 24.07.2026).

10. Парламентський звіт омбудсмана. Співпраця парламенту із засобами масової інформації. Часопис Парламент. 2016. Випуск 2. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/parlament-2-fin.pdf (дата звернення 24.07.2026).

11. Department of Defense Directive 5106.01. URL: https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/DD/issuances/dodd/510601p.pdf (дата звернення 24.07.2026).

12. Government Accountability Office (GAO). URL: https://www.gao.gov/ (дата звернення 24.07.2026).

References

1. Pyroha, I., & Kadebska, E. (2023). Instytut Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny v systemi harantii konstytutsiinykh prav i svobod [The institution of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights in the system of guarantees of constitutional rights and freedoms]. *Naukovi pratsi Mizhnarodnoi Akademii upravlinnia personalom. Yurydychni nauky [Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Legal Sciences],* (1(64)), 19–25. https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.1.3 [in Ukrainian]

2. Banakh, S. V. (2016). *Funktsii ombudsmaniv u suchasnomu sviti [Functions of ombudsmen in the modern world].* Ternopil: TNEU. Retrieved from https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/c8cea62a-7533-48a2-8a50-5d8a2dab82d6/content [in Ukrainian]

3. Bondarev, O. B. (2018). Zarubizhni modeli instytutu ombudsmana iz zakhystu prav viiskovosluzhbovtsiv: Dosvid dlia Ukrainy [Foreign models of the ombudsman institution for the protection of military personnel's rights: Experience for Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal [Legal Scientific Electronic Journal],* (5), 21–25. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/5_2018/6.pdf [in Ukrainian]

4. Holovan, V. (2019). Svitovyi dosvid diialnosti instytutu ombudsmana [World experience of the ombudsman institution]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, Economy and Law],* (3), 199–203. Retrieved from https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/38.pdf [in Ukrainian]

5. Hrezina, O. (2019). Zarubizhnyi dosvid uprovadzhennia instytutu osvitnoho ombudsmana: Komparatyvnyi analiz [Foreign experience of implementing the educational ombudsman institution: A comparative analysis]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, Economy and Law],* (8), 134–137. https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.25 [in Ukrainian]

6. Zahumenna, Yu. O. (2024). Mizhnarodnyi dosvid funktsionuvannia viiskovoho ombudsmana: Instytutsiini osoblyvosti ta perspektyvy vprovadzhennia v Ukraini [International experience of the functioning of the military ombudsman: Institutional features and prospects for implementation in Ukraine]. In *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy: Tezy dopovidei XIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoi 30-richchiu Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav u statusi universytetu* [Modern problems of legal, economic and social development of the state: Proceedings of the 13th International Scientific and Practical Conference dedicated to the 30th anniversary of Kharkiv National University of Internal Affairs as a university] (pp. 63–66). Vinnytsia: KhNUVS. Retrieved from https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/24460/1/Конференція_%20МВС_22.11.2024.pdf#page=63 [in Ukrainian]

7. Martseliak, O. V. (2004). *Konstytutsiino-pravovyi status instytutu ombudsmana: Svitovyi dosvid ta ukrainska model [Constitutional and legal status of the ombudsman institution: World experience and the Ukrainian model].* (Extended abstract of doctoral dissertation, 12.00.02). Natsionalnyi universytet "Odeska yurydychna akademiia," Odesa. Retrieved from https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8836adb7-8fde-4b10-92ce-70ee44aa9024/content [in Ukrainian]

8. Venice Commission. (n.d.). *Compilation of Venice Commission opinions concerning the Ombudsman Institution.* Retrieved from https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/compilation-of-venice-commission-opinions-concerning-the-ombudsman-institution-2-1 [in English]

9. United States Ombudsman Association. (2015). *Registration packet.* Retrieved from https://www.usombudsman.org/site-usoa/wp-content/uploads/FINAL2015Registrationpacket.pdf [in English]

10. Parlament. (2016). *Parlamentskyi zvit ombudsmana. Spivpratsia parlamentu iz zasobamy masovoi informatsii [Parliamentary ombudsman report. Cooperation between parliament and the mass media]. Chasopys Parlament, 2.* Retrieved from https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/parlament-2-fin.pdf [in Ukrainian]

11. U.S. Department of Defense. (n.d.). *Department of Defense Directive 5106.01.* Retrieved from https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/DD/issuances/dodd/510601p.pdf [in English]

12. U.S. Government Accountability Office. (n.d.). *Government Accountability Office (GAO).* Retrieved from https://www.gao.gov/ [in English]

Puzyrna Nataliia,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public and Private Law
(Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7297-0829

ACTIVITIES OF CERTAIN TYPES OF OMBUDSMEN IN THE UNITED STATES OF AMERICA: EXPERIENCE FOR UKRAINE

The article examines the issues of the activities of certain types of ombudsmen in the United States of America in the context of experience for our country. It is noted that the institution of the ombudsman in the United States of America has its own specific features. Its development took place mainly at the level of individual states and municipal entities. The powers of municipal, regional, and specialized ombudsmen are analyzed. The administrative activities of education ombudsmen are characterized. It is emphasized that they are education specialists who facilitate conflict resolution by actively involving families in the educational process.

Special attention is paid to the functioning of the institution of the special education ombudsman. This ombudsman serves as a source of consultation for parents, students, teachers, and members of the public, helping them better understand federal laws and regulations. It is emphasized that the activities of military ombudsmen in the United States of America should be considered separately, as they play an important role in ensuring the protection of the rights of military personnel and improving the conditions of their service.

The article concludes that the activities of ombudsmen in the United States of America demonstrate a combination of independence, specialization, a multi-level structure, and professional standards, which contributes to the effective protection of citizens' rights and oversight of the activities of administrative bodies. An important aspect of the work of ombudsmen in this country is the combination of professional standards with the principles of neutrality, objectivity, and confidentiality. Ombudsmen act as mediators, advisers, and analysts; they formulate recommendations and contribute to the improvement of public administration procedures.

It is proposed to develop and implement a national "Moral Code of the Ombudsman" following the example of the United States of America, which should enshrine the principles of neutrality and absolute confidentiality, as these are critical for building trust in Ukrainian society. It is also advisable to introduce the position of "corporate ombudsmen" for the pre-trial settlement of disputes between employees and employers.

Key words: *activities, ombudsman, municipal ombudsmen, regional ombudsmen, educational ombudsman, military ombudsman, experience.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 19.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 342.9:004.8:614
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-107-113

Сидорук Андрій Вікторович,
аспірант кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук
(Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-1709-0660

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МЕДИЦИНІ

У статті на основі аналізу конституційних положень і галузевого законодавства України досліджується формування системи суб'єктів публічного адміністрування у сфері впровадження технологій штучного інтелекту в медицину. Метою дослідження є визначення інституційної структури публічного адміністрування, спроможної забезпечити нормативне, організаційне й управлінське супроводження процесів цифровізації охорони здоров'я. Автор окреслює потенційне коло органів публічної влади, які відповідно до чинного законодавства можуть входити до системи суб'єктів публічного адміністрування у зазначеній сфері, зокрема органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. З огляду на проведений аналіз обґрунтовується багаторівнева модель інституційної організації публічного адміністрування, що охоплює центральний, галузевий, регіональний і локальний рівні реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я.

За результатами дослідження зроблено висновок про необхідність формування узгодженого адміністративно-правового механізму регулювання цифровізації медицини та впровадження технологій штучного інтелекту, що має забезпечувати ефективну координацію діяльності суб'єктів публічного адміністрування та належні правові гарантії безпеки пацієнтів.

Ключові слова: *державна політика у сфері охорони здоров'я, правові гарантії безпеки пацієнтів, цифровізація медицини, медичні інформаційні технології, штучний інтелект, адміністративно-правове регулювання, охорона здоров'я, публічне адміністрування.*

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація медицини й активне впровадження медичних інформаційних технологій, зокрема рішень, що ґрунтуються на використанні штучного інтелекту, зумовлюють суттєву трансформацію системи охорони здоров'я та механізмів її функціонування. Алгоритмічні системи підтримки клінічних рішень, інструменти аналізу великих масивів медичних даних, телемедичні платформи формують новий технологічний вимір надання медичних послуг. За цих умов актуалізується становлення цілісної державної політики у сфері охорони здоров'я, спрямованої на належну інтеграцію інноваційних технологій у практику медичної діяльності, яка зможе збалансувати розвиток інновацій із захистом прав пацієнтів.

Заразом запровадження технологій штучного інтелекту у сферу охорони здоров'я переводить нас у площину проблеми – визначення та систематизації суб'єктів публічного адміністрування, уповноважених здійснювати нормативне, організаційне та контрольне забезпечення відповідних процесів. Фрагментарність адміністративно-правового регулювання, відсутність чіткого відокремлення компетенції різних суб'єктів публічного адміністрування охорони здоров'я у сфері застосування медичних інформаційних технологій ускладнюють реалізацію ефективної управлінської моделі. Невизначеність координаційних механізмів і процедур взаємодії між суб'єктами публічного адміністрування створює ризики для належного контролю якості алгоритмічних рішень і забезпечення їх відповідності встановленим стандартам.

Комплексне наукове осмислення цих питань є необхідною передумовою формування збалансованої та ефективної системи публічного адміністрування, здатної забезпечити безпечну й результативну інтеграцію технологій штучного інтелекту в сучасну українську систему охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування системи суб'єктів публічного адміністрування, уповноважених забезпечувати впровадження технологій штучного інтелекту у сфері охорони здоров'я, лише набуває концептуального оформлення в сучасній юридичній науці. На сьогодні науковий дискурс зосереджений переважно на фрагментарному аналізі організації медичної діяльності, правового режиму медичних виробів, статусу закладів охорони здоров'я або окремих аспектів адміністративно-правового регулювання галузі. Водночас, на нашу думку, інституційна перебудова суб'єктного складу публічного адміністрування, зумовлена цифровізацією медицини та інтеграцією алгоритмічних рішень, потребує самостійного й комплексного осмислення. Саме трансформація функцій, повноважень і механізмів координації між органами влади в умовах застосування штучного інтелекту становить новий вимір державної політики у сфері охорони здоров'я, що поки що не отримав належного системного дослідження.

Так, Н. І. Некрасова у праці, присвяченій суб'єктам публічного адміністрування у сфері обігу медичної техніки та товарів медичного призначення в Україні, здійснила систематизацію органів і установ, уповноважених забезпечувати державне регулювання відповідних процесів, а також окреслила їх компетенцію та напрями взаємодії [1]. Зазначене дослідження має методологічне значення для аналізу регулювання технологічно складних медичних продуктів, до яких можуть належати й системи штучного інтелекту як складова медичних виробів. Однак питання специфіки публічного адміністрування саме алгоритмічних медичних технологій у роботі не розглядалися.

А. Неугодніков, аналізуючи стан публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я, обґрунтував наявність системних недоліків, зокрема відсутність чіткого алгоритму притягнення до відповідальності суб'єктів публічного адміністрування, а також недостатню структуризацію галузі за напрямами досягнення її цілей [2]. Запропоновані автором підходи до вдосконалення системи суб'єктів і розмежування їх повноважень створюють підґрунтя для подальших досліджень, проте не враховують специфіки впровадження штучного інтелекту, що актуалізує питання нових моделей координації.

Отже, попри наявність наукових напрацювань щодо суб'єктів публічного адміністрування в цій сфері, проблема формування єдиної системи суб'єктів публічного адміністрування у сфері впровадження технологій штучного інтелекту в медицині залишається новою та недостатньо розробленою. Усе це обумовлює необхідність всебічного дослідження інституційної моделі управління відповідними процесами з урахуванням сучасних викликів цифровізації та потреб забезпечення правових гарантій безпеки пацієнтів.

Метою дослідження є окреслення системи суб'єктів публічного адміністрування у сфері впровадження технологій штучного інтелекту в медицині. Для досягнення поставленої мети у статті сформульовано низку дослідницьких завдань, зокрема: проаналізувати нормативно-правові засади формування системи суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я; визначити роль різних рівнів публічної влади у процесах цифровізації медицини та впровадження технологій штучного інтелекту; окреслити інституційну структуру суб'єктів, уповноважених забезпечувати нормативне, організаційне та контрольне регулювання відповідних процесів.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Зокрема, використано метод системного аналізу для дослідження структури суб'єктів публічного адміністрування, формально-юридичний метод для аналізу нормативно-правових актів, а також метод узагальнення для формування висновків щодо інституційної моделі впровадження технологій штучного інтелекту у сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Стрімка цифровізація медицини та розвиток медичних інформаційних технологій зумовлюють активне впровадження систем штучного інтелекту у сферу охорони здоров'я. Алгоритмічні інструменти аналізу медичних зображень, прогнозування перебігу захворювань, підтримки клінічних рішень, управління великими масивами даних істотно розширюють можливості сучасної медицини, підвищують точність діагностики й ефективність лікування. Водночас масштабність і потенційна ризиковість таких технологій об'єктивно потребують належного адміністративно-правового регулювання та чіткої інституційної визначеності в системі публічного адміністрування.

Конституційні засади функціонування держави визначають фундаментальні орієнтири для формування державної політики у сфері охорони здоров'я. Так, згідно зі статтею 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Зазначене положення безпосередньо зумовлює необхідність формування правових гарантій безпеки пацієнтів у процесі впровадження штучного інтелекту в медичну практику. Стаття 49 Конституції України закріплює право кожного на охорону здоров'я та визначає обов'язок держави створювати умови для ефективного й доступного медичного обслуговування, у тому числі шляхом фінансування відповідних програм [3]. Отже, цифровізація медицини та інтеграція алгоритмічних технологій повинні здійснюватися не ізольовано, а в межах конституційної моделі соціальної та правової держави.

У цьому контексті публічне адміністрування у сфері впровадження штучного інтелекту в медицині набуває системного значення. Йдеться не лише про технічну модернізацію охорони здоров'я, а й про формування узгодженої системи суб'єктів, уповноважених забезпечувати реалізацію державної політики, координацію цифрових трансформацій, ліцензування та контроль за використанням медичних інформаційних технологій. Адміністративно-правове регулювання має враховувати специфіку систем штучного інтелекту як потенційно високоризикових технологій, що впливають на життя і здоров'я людини.

Окреме місце в системі суб'єктів публічного адміністрування посідає Президент України, який відповідно до статті 102 Конституції України є гарантом додержання Конституції, прав і свобод людини та стратегічного курсу держави на членство у Європейському Союзі [3]. Євроінтеграційний вектор зумовлює потребу в пристосуванні українського законодавства до стандартів Європейського Союзу, зокрема з урахуванням положень Акта про штучний інтелект (AI Act), у якому встановлено спеціальні вимоги до систем штучного інтелекту у сфері охорони здоров'я як таких, що можуть належати до категорії високого ризику [4].

Х. ван Кольфсхоотен підкреслює, що, попри провідну роль національного регулювання, у Європейському Союзі сформовано наднаціональну рамку прав пацієнтів, яка базується на положеннях Хартії основоположних прав ЄС, Європейської конвенції з прав людини, судовій практиці та етичних стандартах. Така система визначає мінімальні гарантії захисту прав пацієнтів, зокрема у сферах доступу до медичної допомоги, інформованої згоди, захисту персональних даних та приватності [5].

Особливу увагу дослідниця приділяє впливу технологій, зокрема штучного інтелекту, на трансформацію традиційної моделі прав пацієнтів. Вона наголошує, що впровадження алгоритмічних систем у медичну практику може посилювати інформаційну асиметрію, ускладнювати розуміння процесу прийняття рішень, а отже, ставити під сумнів реальність інформованої згоди. У зв'язку із цим зростає значення прозорості алгоритмів, доступності інформації для пацієнта та належного захисту медичних даних як ключових елементів довіри до системи охорони здоров'я [5].

На наш погляд, наведені положення мають визначальне значення для формування адміністративно-правового регулювання впровадження штучного інтелекту в медицині, оскільки саме принципи автономії, людської гідності та довіри повинні бути інтегровані в механізми публічного адміністрування та цифровізації охорони здоров'я. Це зумовлює необхідність адаптації існуючих правових підходів до нових технологічних реалій із метою забезпечення належних правових гарантій безпеки пацієнтів.

Доречно зазначати, що в надскладних умовах воєнного стану цифровізація медицини та впровадження штучного інтелекту набувають особливої стратегічної ваги, зокрема у сфері військової медицини, ранньої діагностики бойових травм, організації реабілітації та розвитку інноваційних технологій протезування. За таких умов зростає роль Президента України як гаранта додержання Конституції України, прав і свобод людини та визначення стратегічного курсу держави, який через механізми стратегічного планування, ініціювання законодавчих змін, координацію діяльності сектору безпеки й оборони може опосередковано впливати на організацію та здійснення державної політики у сфері охорони здоров'я, включно із впровадженням медичних інформаційних технологій і систем штучного інтелекту.

Продовжуючи дослідження системи суб'єктів публічного адміністрування у сфері впровадження технологій штучного інтелекту в медицині, необхідно виходити з конструкції, закладеної у статті 14 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», яка визначає багаторівневу модель реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я. Зазначимо, що зміст цієї норми формує чітку вертикаль суб'єктів – Кабінет Міністрів України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Рада міністрів Автономної Республіки Крим; місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування; виконавчі органи сільських, селищних і міських рад – усе це формує безпосередній вплив на процес цифровізації охорони здоров'я [6].

Законодавчо закріплена рівневість означає, що стратегічні напрями розвитку, зокрема інтеграція штучного інтелекту в українську структуру охорони здоров'я, формуються на загальнодержавному рівні, де ключову роль відіграє Кабінет Міністрів України, котрий забезпечує узгодженість державної політики, ресурсне планування та міжнародну координацію. Саме цей рівень визначатиме пріоритети цифрової трансформації галузі, адаптацію законодавства до європейських стандартів та формування загальних вимог до безпеки алгоритмічних систем. Розглядаючи функціонування Кабінету Міністрів України як ключового суб'єкта публічного адміністрування у сфері цифровізації медицини, слід акцентувати увагу на аналізі нормативно-правової бази, що безпосередньо формує організаційно-правові засади інтеграції інтелектуальних систем у процеси надання медичної допомоги.

Насамперед ідеться про постанову Кабінету Міністрів України від 25.04.2018 «Деякі питання електронної системи охорони здоров'я», яка заклала нормативну основу функціонування електронної системи охорони здоров'я (eHealth) та розвитку телемедицини. Саме цей акт започаткував інституційно-технічну інфраструктуру цифровізації медицини, без якої реалізація введення систем штучного інтелекту стає неможливим. Формування центральної бази даних, електронних медичних записів, механізмів електронної взаємодії створює платформу для подальшого використання технологій Big Data та алгоритмічних рішень [7].

Важливим стратегічним документом є розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні», що визначає дослідження та застосування технологій штучного інтелекту у сфері охорони здоров'я як один із пріоритетних напрямів державної політики. Зокрема, передбачено використання таких технологій для протидії епідеміям, прогнозування та попередження спалахів захворювань [8]. Це свідчить про інтеграцію сфери охорони здоров'я до загальнонаціональної стратегії розвитку штучного інтелекту та про інституційне визнання цієї технології як інструменту публічного управління.

Системного характеру цифрова трансформація набуває з огляду на прийняття розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2020 р. «Про схвалення Концепції розвитку електронної охорони здоров'я». У цьому документі визначено стратегічну мету – формування політичних, правових, організаційних і технологічних умов розвитку е-здоров'я, розбудова цілісної цифрової екосистеми медицини, забезпечення інтероперабельності, захисту персональних даних, орієнтації системи на пацієнта. Окремо підкреслюється необхідність використання великих даних та інтелектуальних систем для прогнозування потреб галузі й підвищення ефективності управління ресурсами [9]. Отже, роль штучного інтелекту виходить за межі клінічної практики, охоплюючи рівень менеджменту та стратегічного планування галузі.

Організаційно-управлінська модель розвитку е-здоров'я, визначена Концепцією, обумовлює необхідність детермінації функцій між кожним суб'єктом публічного адміністрування: МОЗ України здійснює стратегічне планування розвитку електронної системи охорони здоров'я; Національна служба здоров'я України (НСЗУ) забезпечує її функціонування та визначає напрями розвитку; адміністратор центральної бази даних eHealth забезпечує технічну стабільність і безперервність роботи системи; передбачено використання даних електронної системи охорони здоров'я для ухвалення управлінських рішень із застосуванням підходів Big Data та технологій штучного інтелекту [9].

Пертті Ранттіла, Г. Сахебі, Е. Контіо та Й. Салмі звертають увагу на подвійний характер використання великих мовних моделей у сфері охорони здоров'я, поєднуючи значний інноваційний потенціал із комплексом суттєвих ризиків. Насамперед акцентується проблема захисту персональних даних, оскільки взаємодія LLM (великої мовної моделі) із чутливою медичною інформацією об'єктивно підвищує ризики порушення конфіденційності. Окремо підкреслюється залежність якості рішень від навчальних даних, що може зумовлювати відтворення упереджень і, як наслідок, впливати на об'єктивність медичних рішень. Важливим викликом визначено і необхідність дотримання жорстких регуляторних вимог (зокрема, GDPR), що ускладнює інтеграцію таких технологій у практику [10].

Поряд із цим автори окреслюють перспективні напрями застосування LLM у медицині, а саме персоналізацію лікування на основі аналізу великих масивів даних, автоматизацію ведення медичної документації, підвищення рівня комунікації з пацієнтами й оптимізацію організації медичної допомоги. Зазначається також потенціал використання таких моделей у наукових дослідженнях і забезпеченні регуляторної відповідності через автоматизований моніторинг [10].

У контексті нашого дослідження важливим є висновок про те, що впровадження LLM потребує не лише технологічної готовності, а й належного адміністративно-правового регулювання. На наш погляд, окреслені виклики безпосередньо корелюють із необхідністю формування системи суб'єктів публічного адміністрування, здатних забезпечити контроль за використанням штучного інтелекту, захист персональних даних і дотримання правових гарантій безпеки пацієнтів у процесі цифровізації медицини.

Тому в межах існуючої нормативно-правової моделі публічного адміністрування визначальна роль у формуванні інституційних передумов упровадження технологій штучного інтелекту в медичну сферу належить Кабінету Міністрів України. Шляхом затвердження стратегічних документів, концепцій цифрового розвитку та підзаконних нормативно-правових актів уряд закладає основу для інтеграції інноваційних технологій у систему охорони здоров'я. На наше переконання, саме на урядовому рівні відбувається узгодження процесів цифровізації медицини з механізмами адміністративно-правового регулювання та реалізацією державної політики у сфері охорони здоров'я. Зазначений підхід забезпечує баланс між технологічним прогресом і вимогами інформаційної безпеки, захисту персональних даних та належними правовими гарантіями безпеки пацієнтів.

Як засвідчує проведений аналіз, галузевий рівень представлений міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, які забезпечують нормативну деталізацію, встановлення стандартів, критеріїв та процедур, що становлять зміст адміністративно-правового регулювання впровадження штучного інтелекту. Йдеться про визначення порядку використання відповідних технологій у клінічній практиці, їх оцінки, контролю та нагляду, що безпосередньо пов'язано із забезпеченням правових гарантій безпеки пацієнтів.

Ключовим суб'єктом реалізації державної політики в зазначеній сфері виступає Міністерство охорони здоров'я України, чия компетенція та правовий статус регламентовані постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. «Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України». Відповідно до цього Положення МОЗ є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я [11]. З огляду на це саме МОЗ визначає стратегічні та пріоритетні напрями розвитку галузі, розробляє проєкти нормативно-правових актів, узагальнює практику застосування законодавства та ініціює його вдосконалення. У контексті впровадження штучного інтелекту це означає формування нормативних рамок використання медичних інформаційних технологій, визначення стандартів їх безпечності й ефективності, а також інтеграцію цифрових рішень у загальну систему державної політики у сфері охорони здоров'я.

Поряд із цим не менш значущим суб'єктом галузевого рівня є Національна служба здоров'я України, діяльність якої регламентується постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. «Про затвердження Положення про Національну службу здоров'я України». НСЗУ реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення та забезпечує функціонування електронної системи охорони здоров'я (eHealth), визначає напрями її розвитку, встановлює технічні вимоги до медичних інформаційних систем, здійснює ведення відповідних реєстрів і верифікацію даних [12]. На наш погляд, саме через інструменти eHealth та управління медичними даними створюється інфраструктурна база для застосування підходів Big Data і технологій штучного інтелекту в процесі ухвалення управлінських і клінічних рішень.

Резюмуючи викладене, варто зазначити, що галузевий рівень публічного адміністрування забезпечує інституційне поєднання нормативного регулювання, фінансових механізмів і цифрової інфраструктури. МОЗ формує стратегічні засади та стандарти, НСЗУ забезпечує функціонування електронної системи охорони здоров'я та втілення фінансових гарантій, що в сукупності створює організаційно-правові умови для впровадження штучного інтелекту в систему охорони здоров'я з дотриманням вимог інформаційної безпеки, захисту персональних даних і правових гарантій безпеки пацієнтів.

Регіональний рівень системи суб'єктів публічного адміністрування у сфері впровадження штучного інтелекту в медицині охоплює Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, правовий статус і компетенція яких визначені Законом України «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим» (статті 14, 23, 30) та Законом України «Про місцеві державні адміністрації» (статті 18, 22, 26) [13; 14]. У структурі публічного адміністрування цей рівень виконує функцію інституційної трансмісії державної політики у сфері охорони здоров'я, забезпечуючи її адаптацію та реалізацію з урахуванням регіональних особливостей.

Нормативний аналіз статей 14 і 30 Закону України «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим» свідчить про закріплення за цим органом повноважень щодо організації та розвитку охорони здоров'я, формування безпечних і здорових умов життя населення, а також розвитку мережі відповідних закладів. Стаття 23 цього ж Закону розширює компетенцію у площині міжнародного співробітництва, у тому числі в галузі охорони здоров'я [13]. З позиції досліджуваної проблематики такі повноваження створюють організаційно-правові передумови для інтеграції медичних інформаційних технологій і систем штучного інтелекту в регіональні стратегії розвитку, а також для імплементації міжнародних стандартів цифровізації медицини.

Водночас статті 18, 22 та 26 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» визначають комплекс фінансових, організаційних і координаційних повноважень у сфері охорони здоров'я, включно з реалізацією державної політики, здійсненням функцій засновника окремих закладів, їх матеріально-фінансовим забезпеченням, збереженням і розвитком мережі, а також сприянням міжнародній взаємодії [14]. У контексті адміністративно-правового регулювання впровадження штучного інтелекту це означає, що саме регіональний рівень забезпечує ресурсну та інституційну спроможність для практичної реалізації рішень щодо цифровізації медицини, впровадження систем підтримки клінічних рішень, аналітики великих даних та інших інноваційних інструментів.

Локальний рівень репрезентований органами місцевого самоврядування та їх виконавчими органами, які забезпечують організаційну та ресурсну спроможність комунальних закладів охорони здоров'я. Саме на цьому рівні має відбувається безпосереднє впровадження систем штучного інтелекту в діяльність медичних закладів. Аналізуючи положення статей 26 та 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», ми зауважимо, що законодавець закріплює за представницькими органами територіальних громад повноваження

щодо затвердження програм соціально-економічного розвитку та цільових програм у сфері охорони здоров'я, а за їх виконавчими органами – управління комунальними закладами, їх матеріально-технічне та фінансове забезпечення [15]. На наш погляд, саме ця нормативна конструкція формує адміністративно-правові передумови для реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я на локальному рівні, серед іншого в частині цифровізації медицини та впровадження медичних інформаційних технологій.

Ми вважаємо, що через механізм місцевих програм і управління комунальними закладами органи місцевого самоврядування фактично виступають суб'єктами публічного адміністрування, відповідальними за практичну імплементацію рішень щодо використання штучного інтелекту в клінічній діяльності. Саме вони забезпечують технічне переоснащення закладів, інтеграцію до електронної системи охорони здоров'я, впровадження телемедицини, систем підтримки клінічних рішень, а також організацію належної підготовки персоналу.

Водночас, на наш погляд, реалізація таких повноважень має здійснюватися в тісній координації з центральними органами виконавчої влади з метою забезпечення єдності адміністративно-правового регулювання, дотримання державних стандартів і забезпечення правових гарантій безпеки пацієнтів. Доцільним видається нормативне уточнення процедур упровадження рішень на основі штучного інтелекту в комунальних закладах охорони здоров'я, зокрема щодо оцінки їх безпечності, контролю за якістю функціонування та захисту персональних даних.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що в Україні сформовано багаторівневу систему суб'єктів публічного адміністрування, спроможну забезпечувати впровадження технологій штучного інтелекту в охорону здоров'я. Наявні конституційні положення, норми галузевого законодавства та підзаконні акти Кабінету Міністрів України створюють нормативно-інституційний каркас регулювання цифровізації медицини. Водночас цей каркас має рамковий і фрагментарний характер та не містить спеціалізованого комплексного правового регулювання застосування систем штучного інтелекту в медичній практиці.

Чинне законодавство не забезпечує цілісного визначення правового статусу алгоритмічних медичних систем, процедур їх оцінки, сертифікації, контролю, розподілу відповідальності між суб'єктами публічного адміністрування, а також механізмів взаємодії між державними органами, закладами охорони здоров'я та розробниками технологій. За таких умов розвиток відповідного регулювання можливий переважно в теоретико-концептуальному вимірі або шляхом точкових змін до чинних актів, що не гарантує системності та передбачуваності правозастосування.

У цьому контексті особливої уваги потребує чітке нормативне врегулювання компетенції та взаємодії суб'єктів публічного адміністрування на всіх рівнях – від центрального до локального. Саме системне, комплексне й узгоджене правове оформлення їх повноважень, процедур контролю та відповідальності має стати наступним етапом розвитку державної політики у сфері цифровізації охорони здоров'я, спрямованої на забезпечення інноваційного розвитку галузі та належних правових гарантій безпеки пацієнтів. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок убачається формування багаторівневої теоретико-правової моделі функціонального розмежування адміністративно-правової правосуб'єктності учасників цифрової екосистеми охорони здоров'я крізь призму доктрини полісуб'єктного публічного адміністрування, принципу субсидіарності, концепції належного врядування та вимог інтероперабельності нормативно визначених управлінських процесів у межах єдиного цифрового простору. Окремого доктринального осмислення потребує розроблення методології нормативної інтеграції адміністративно-правових, інформаційно-правових, медико-правових і кібербезпекових механізмів регулювання із застосуванням міжгалузевого компаративного аналізу, ризик-орієнтованого регуляторного підходу та концепції динамічної регуляторної адаптивності, що дасть можливість забезпечити когерентність правового впливу в умовах постійної технологічної трансформації цифрового середовища. Водночас особливої актуальності набуває дослідження юридичної природи алгоритмічного адміністрування та нормативної легітимації використання систем штучного інтелекту в управлінських процедурах охорони здоров'я шляхом вироблення доктринально вивірених критеріїв розподілу публічно-владної дискреції, деліктної відповідальності, презумпції правомірності автоматизованих рішень і процесуальних гарантій їх судового та позасудового перегляду в контексті забезпечення верховенства права та конституційного балансу між публічним інтересом і фундаментальними правами людини.

Список використаних джерел

1. Некрасова Н. І. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері обігу медтехніки та товарів медичного призначення в Україні. *Юридична наука.* 2020. Т. 1. № 4 (106). С. 133–139. https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-106-4-1.16.

2. Неугодніков А. Публічне адміністрування в сфері охорони здоров'я. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 63–69. https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.940.

3. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січня 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

4. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng.

5. van Kolfschooten, H. EU Regulation of Artificial Intelligence: Challenges for Patients' Rights. *SSRN Electronic Journal*. 2021. 31 p. https://doi.org/10.2139/ssrn.3997366.

6. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII : станом на 11 лютого 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Tex.

7. Деякі питання електронної системи охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2018 № 411 : станом на 4 лютого 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-п#Text.

8. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р : станом на 29 грудня 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р#Text.

9. Про схвалення Концепції розвитку електронної охорони здоров'я : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.12.2020 № 1671-р : станом на 6 вересня 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1671-2020-р#Text.

10. Ranttila, P., Sahebi, G., Kontio, E., & Salmi, J. Medical AI in the EU: Regulatory Considerations and Future Outlook. In Artificial Intelligence. *IntechOpen*. 2024. URL: https://doi.org/10.5772/intechopen.1007443.

11. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 267 : станом на 9 листопада 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п#Text.

12. Про утворення Національної служби здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1101 : станом на 31 грудня 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-п#Text.

13. Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим : Закон України від 16.06.2011 № 3530-VI : станом на 15 листопада 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3530-17#Text.

14. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV : станом на 8 січня 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text.

15. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР : станом на 7 лютого 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text.

References

1. Nekrasova, N. I. (2020). Subiekty publichnoho administruvannia u sferi obihu medtekhniky ta tovariv medychnoho pryznachennia v Ukraini [Subjects of public administration in the field of turnover of medical engineering and medical products in Ukraine]. *Yurydychna nauka,* 1, 4(106), 133–139. https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-106-4-1.16 [in Ukrainian].

2. Neuhodnikov, A. (2019) Publichne administruvannia v sferi okhorony zdorovia. [Public administration in the healthcare sphere]. *Yurydychnyi visnyk,* 3, 63–69. https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.940 [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada of Ukraine (1996). Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 № 254k/96-VR: stanom na 1 sich. 2020 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text [in Ukrainian].

4. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng [in English].

5. van Kolfschooten, H. (2021). EU Regulation of Artificial Intelligence: Challenges for Patients' Rights. *SSRN Electronic Journal*. 31 p. https://doi.org/10.2139/ssrn.3997366 [in English].

6. Verkhovna Rada of Ukraine (1992). Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia [Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care]. Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-XII: stanom na 11 liutoho 2026 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text [in Ukrainian].

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018). Deiaki pytannia elektronnoi systemy okhorony zdorovia [Some issues of the electronic health care system]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.04.2018 № 411: stanom na 4 liutoho 2025 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-п#Text [in Ukrainian].

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020). Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini [On approval of the Concept of development of artificial intelligence in Ukraine]. Rozporiadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2020 № 1556-r: stanom na 29 hrudnya 2021 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р#Text [in Ukrainian].

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020). Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoi okhorony zdorovia [On approval of the Concept of development of electronic health care]. Rozporiadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.12.2020 № 1671-r: stanom na 6 veresnya 2024 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1671-2020-р#Text [in Ukrainian].

10. Ranttila, P., Sahebi, G., Kontio, E., & Salmi, J. (2024). Medical AI in the EU: Regulatory Considerations and Future Outlook. In Artificial Intelligence. *IntechOpen*. https://doi.org/10.5772/intechopen.1007443.

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2025). Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy [On approval of the Regulations on the Ministry of Health of Ukraine]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.03.2015 № 267: stanom na 9 lystopada 2025 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п#Text [in Ukrainian].

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024). Pro utvorennia Natsionalnoi sluzhby zdorovia Ukrainy [On the establishment of the National Health Service of Ukraine]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2017 № 1101: stanom na 31 hrudnya 2024 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-п#Text [in Ukrainian].

13. Verkhovna Rada of Ukraine (2011). Pro Radu ministriv Avtonomnoi Respubliky Krym [On the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea]. Zakon Ukrainy vid 16.06.2011 № 3530-VI: stanom na 15 lystopada 2024 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3530-17#Text [in Ukrainian].

14. Verkhovna Rada of Ukraine (1999). Pro mistsevi derzhavni administratsii [On Local State Administrations]. Zakon Ukrainy vid 09.04.1999 № 586-XIV: stanom na 8 sichnya 2025 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text [in Ukrainian].

15. Verkhovna Rada of Ukraine (1997). Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On Local Self-Government in Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR: stanom na 7 liutoho 2026 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text [in Ukrainian].

Sydoruk Andrii,
Postgraduate Student at the Department of Constitutional Law and Sectoral Disciplines
Educational and Scientific Institute of Law and Humanities
(National University of Water and Environmental Engineering, Rivne)
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-1709-0660

SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES IN THE FIELD OF IMPLEMENTATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN MEDICINE

The article examines the configuration of government agencies involved in implementing artificial intelligence technologies within the healthcare system, in the context of ongoing digital transformation. It is argued that the growing dependence on medical information technologies, algorithmic tools for supporting clinical decisions, and advanced data analytics is significantly changing the functional and organizational basis of providing medical care. Such changes require the development of consistent and strategically oriented government policies that can reconcile technological progress with the effective protection of fundamental human rights. Particular attention is paid to the fact that the complex nature and inherent risks of using artificial intelligence require a clear administrative and legal framework, as well as clearly structured institutional mandates.

Although scholars have considered individual components of this problem in their studies, the systemic transformation of management mechanisms caused by the digitalization of medicine and the integration of algorithmic systems remains insufficiently developed. In this regard, the study highlights the need for a comprehensive understanding of the roles played by central executive authorities, local governments and other authorized institutions in ensuring regulatory oversight, organizational support and control over the implementation of artificial intelligence technologies, as well as in creating coordinated mechanisms for interagency interaction.

In addition, the study considers a multi-level model of public health policy implementation, covering the central, sectoral, regional and local levels, and assesses its importance in promoting digital change in the sector. It concludes that, although the basic regulatory and institutional framework for the implementation of artificial intelligence already exists, the current structure is characterized by fragmentation and inconsistency. Therefore, strengthening systemic coordination, clarifying competencies and delineating responsibilities between public administration entities are important prerequisites for strengthening legal guarantees for patient safety and improving the efficiency of healthcare management.

Key words: *public policy in the field of healthcare, legal guarantees of patient safety, digitalization of medicine, medical information technologies, artificial intelligence, administrative and legal regulation, healthcare, public administration.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 24.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 347.965:342.721:004.8
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-114-119

Теличко Оксана Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
(Державний університет економіки і технологій, м. Кривий Ріг)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2536-7442

Рекун Віктор Анатолійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
(Державний університет економіки і технологій, м. Кривий Ріг)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2636-9426

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ХМАРНИХ СЕРВІСІВ І СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Статтю присвячено правовому режиму адвокатської таємниці в контексті використання адвокатами хмарних сервісів та штучного інтелекту іноземних провайдерів. Виявлено конкуренцію обов'язку нерозголошення адвокатської таємниці й режиму захисту персональних даних під час транскордонної передачі інформації. Запропоновано вирішення шляхом застосування принципу lex specialis derogat generali з пріоритетом законодавства про адвокатуру. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини, рекомендації ССВЕ та АВА, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Ключові слова: *адвокатська таємниця, хмарні сервіси, штучний інтелект, захист персональних даних, транскордонна передача даних, конфіденційність, Європейський суд з прав людини.*

Постановка проблеми. Професійна діяльність адвоката дедалі більше опосередковується цифровими інструментами: підготовка процесуальних документів, аналіз матеріалів справи, пошук судової практики, переклад і транскрибування все частіше здійснюються за допомогою хмарних сервісів та інструментів штучного інтелекту, зокрема генеративних мовних моделей. Такі інструменти переважно надаються іноземними провайдерами, а введені в них дані – тексти запитів, завантажені документи, матеріали листування – можуть оброблятися на серверах поза межами України й використовуватися окремими провайдерами для подальшого вдосконалення моделей відповідно до умов конкретного сервісу. Спільною ознакою таких інструментів є передача або віддалена обробка інформації, яка потенційно містить відомості, що становлять адвокатську таємницю.

Відповідно до частини першої статті 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату про клієнта, а також документи та відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності [1]. Стаття 10 Правил адвокатської етики закріплює збереження конфіденційності такої інформації як безумовний обов'язок адвоката щодо клієнта [2]. Жодна із цих норм не передбачає винятку для випадків, коли інформація, що становить адвокатську таємницю, вводиться адвокатом до хмарного сервісу чи інструмента штучного інтелекту, розташованого за кордоном.

Водночас передача персональних даних клієнта іноземному провайдеру підпадає під дію статті 29 Закону України «Про захист персональних даних» [3], яка відсилає до переліку держав із належним захистом персональних даних, затвердженого Кабінетом Міністрів України. Слід уточнити, що чинний перелік, затверджений постановою КМУ від 16.08.2022 № 910 [4], застосовується виключно для цілей порталу «Дія»; загального переліку для інших випадків транскордонної передачі за статтею 29 станом на час підготовки статті не затверджено, що є додатковим фактором правової невизначеності. Розширений і наближений до Регламенту GDPR 2016/679 [5] режим транскордонної передачі закладено у проєкті Закону про захист

персональних даних № 8153, який на момент завершення цього дослідження перебуває на стадії підготовки до другого читання [6].

Таким чином, виникає конкуренція двох правових режимів: адвокат, який використовує іноземний хмарний або AI-сервіс, одночасно є суб'єктом режиму адвокатської таємниці (суб'єктного за природою) і режиму захисту персональних даних (об'єктного за природою). Чинне законодавство прямо не визначає, чи є провайдер такого сервісу «третьою особою» у розумінні законодавства про адвокатуру та як співвідносяться вимоги статті 29 Закону № 2297-VI з високим рівнем гарантій нерозголошення адвокатської таємниці. На думку автора, виявлена нормативна неузгодженість має вирішуватися шляхом застосування принципу lex specialis derogat generali. Правове регулювання адвокатської діяльності встановлює спеціальний режим охорони професійної інформації, який передбачає вищий рівень гарантій конфіденційності порівняно із загальним режимом захисту персональних даних. Тому у випадках, коли використання хмарних сервісів або систем штучного інтелекту одночасно підпадає під дію обох законів, пріоритет доцільно надавати спеціальним гарантіям, закріпленим законодавством про адвокатуру, якщо інше прямо не встановлено законом.

Передумовою виникнення окресленої проблеми є не лише розвиток цифрових технологій, а й історично сформована модель правового регулювання адвокатської таємниці, орієнтована на міжособистісний характер відносин між адвокатом і клієнтом. Сучасні цифрові сервіси об'єктивно залучають до процесу надання правничої допомоги технологічних провайдерів, роль яких чинне законодавство належним чином не враховує. За таких умов подолання нормативної неузгодженості між правовими режимами не може обмежуватися лише вдосконаленням законодавства про захист персональних даних, а потребує переосмислення механізму охорони адвокатської таємниці з урахуванням цифровізації правничої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адвокатської таємниці, конфіденційності адвокатської діяльності, захисту персональних даних і цифровізації правничої професії отримали певне висвітлення в українській правовій доктрині. Зокрема, В. Заборовський у низці наукових праць дослідив поняття, правову природу, зміст і гарантії адвокатської таємниці, а також у контексті реалізації права адвоката на адвокатський запит звернувся до проблематики співвідношення адвокатської таємниці, інформації з обмеженим доступом і законодавства про захист персональних даних; В. Колонська та І. Литвинова розглядали принцип конфіденційності як одну з основ адвокатської діяльності, приділивши увагу використанню електронних технологій і систем штучного інтелекту під час надання правничої допомоги; Л. Остафійчук досліджувала питання забезпечення конфіденційності адвокатської діяльності в умовах цифровізації, а саме окремі правові аспекти використання сучасних інформаційних технологій і систем штучного інтелекту адвокатами. Водночас зазначені праці присвячені окремим аспектам досліджуваної проблематики й не містять комплексного аналізу правового забезпечення адвокатської таємниці в разі використання хмарних сервісів і систем штучного інтелекту.

Окремої уваги заслуговують новітні праці зарубіжних авторів, присвячені забезпеченню професійної конфіденційності адвоката в умовах цифрової трансформації юридичної діяльності: Дж. Е. Перлін (Jonah E. Perlin) у своїх дослідженнях обґрунтовує необхідність розглядати конфіденційність клієнтської інформації крізь призму забезпечення її інформаційної безпеки в цифровому середовищі, зокрема під час використання хмарних технологій; Е. М. Перлман (Andrew M. Perlman) аналізує етичні аспекти використання генеративного штучного інтелекту в юридичній практиці, акцентуючи увагу на необхідності дотримання адвокатами обов'язків щодо професійної компетентності, конфіденційності клієнтської інформації та належного контролю за використанням AI.

Поряд із науковими дослідженнями зазначена проблематика активно обговорюється на рівні професійної спільноти. В Україні Вища школа адвокатури НААУ у своїх навчально-методичних заходах висвітлює практичні аспекти використання систем штучного інтелекту в адвокатській діяльності, зокрема питання забезпечення конфіденційності інформації, інформування клієнта про застосування AI, здійснення людського контролю за результатами його використання та дотримання правил адвокатської етики [7]. На міжнародному рівні відповідні рекомендаційні підходи відображені в документах CCBE – Guide on the Use of Generative AI by Lawyers [8] та Technical Guide on the Use of AI Tools and Models by Lawyers [9], а також у Formal Opinion № 512 Американської асоціації юристів [10], які містять рекомендації щодо забезпечення конфіденційності клієнтської інформації, здійснення належного людського контролю (human oversight) за використанням AI, оцінки ризиків розкриття інформації та в разі потреби отримання поінформованої згоди клієнта. Зазначені документи належать до актів soft law, не є складовою правової системи України та мають рекомендаційний характер.

Аналіз наукової літератури та професійних рекомендацій свідчить, що існуючі дослідження висвітлюють окремі питання адвокатської таємниці, конфіденційності адвокатської діяльності, інформаційної безпеки, використання генеративного штучного інтелекту та захисту legal professional privilege. Водночас у сучасній українській юридичній науці відсутнє комплексне дослідження правового забезпечення адвокатської таємниці в разі використання хмарних сервісів і систем штучного інтелекту, яке б системно поєднувало положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1], законодавства про захист персональних даних [3], вимоги GDPR [5] та сучасні європейські підходи до правового регулювання використання цифрових технологій у правничій діяльності. Недостатньо дослідженим залишається також питання правової кваліфікації використання іноземних хмарних та AI-сервісів як форми транскордонної передачі персональних даних і його впливу на забезпечення адвокатської таємниці. Наукова новизна полягає у системному обґрунтуванні правового забезпечення адвокатської таємниці в разі використання хмарних сервісів і систем штучного інтелекту шляхом інтегрованого аналізу законодавства України, права Європейського Союзу, практики Європейського суду з прав людини та сучасних європейських підходів до регулювання цифрових технологій у правничій діяльності, а також у формулюванні пропозицій щодо вдосконалення відповідного правового регулювання. Це зумовлює актуальність і визначає предмет статті.

Метою статті є визначення правової неузгодженості між обов'язком адвоката зберігати адвокатську таємницю та вимогами законодавства про захист персональних даних щодо транскордонної передачі інформації, яка

виникає у зв'язку з використанням адвокатами хмарних сервісів та інструментів штучного інтелекту іноземних провайдерів, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо усунення виявленої прогалини правового регулювання з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, права Європейського Союзу та рекомендацій європейських професійних об'єднань адвокатів.

Виклад основного матеріалу. Частина перша статті 22 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає коло осіб, на яких поширюється обов'язок зберігати адвокатську таємницю: адвокат, помічник адвоката, стажист адвоката, особа, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом [1]. Це визначення побудовано за суб'єктним принципом: режим таємниці прив'язаний не до інформації як такої, а до осіб у трудових чи договірних відносинах з адвокатом. Провайдер хмарного сервісу чи AI-системи – зазвичай іноземна юридична особа, з якою адвокат перебуває в договірних відносинах на умовах стандартного договору приєднання, – не належить до суб'єктів, на яких стаття 22 прямо покладає обов'язок збереження адвокатської таємниці [1]. Це означає, що зобов'язання такого провайдера (якщо вони взагалі існують) випливають виключно з договору про надання послуг і його власної політики конфіденційності, зміст якої адвокат зазвичай не може узгодити індивідуально. Стаття 10 Правил адвокатської етики покладає на адвоката обов'язок дотримуватися конфіденційності [2], проте не містить спеціальних положень щодо використання зовнішніх цифрових сервісів. На відміну від цього, CCBE Guide on the Use of Generative AI by Lawyers (2025) [8] та CCBE Technical Guide on the Use of AI Tools and Models by Lawyers (2026) [9] прямо рекомендують адвокатам вживати технічних і організаційних заходів для запобігання несанкціонованому доступу до інформації клієнта та забезпечувати людський контроль (human oversight) за результатами роботи AI-систем.

Технічне керівництво CCBE звертає увагу, що дані, введені користувачем, та отримана відповідь зазвичай проходять через інфраструктуру, яку він не контролює: навіть за «наскрізного шифрування» неможливо достеменно встановити, хто – включно з субпідрядниками провайдера – може отримати доступ до цих даних [9]. Частина комерційних AI-сервісів за замовчуванням використовує введені дані для донавчання моделі, якщо користувач не активував функцію відмови (opt-out) [8].

Якщо провайдер використовує введені адвокатом дані для донавчання власної моделі, він не просто обробляє їх за дорученням адвоката (як «розпорядник» за Законом «Про захист персональних даних» [3]), а самостійно визначає мету та спосіб подальшої обробки, що зближує його статус із самостійним володільцем персональних даних (у термінології законопроєкту № 8153 про захист персональних даних, гармонізованій із Регламентом (ЄС) 2016/679 [6; 5]). Це суттєво ускладнює здатність адвоката гарантувати клієнту дотримання адвокатської таємниці, оскільки ступінь його контролю після передачі даних залежить від архітектури сервісу та договірних умов провайдера.

Стаття 29 Закону «Про захист персональних даних» допускає транскордонну передачу персональних даних до держави без належного захисту лише за письмової згоди суб'єкта даних [3]; при цьому чинний перелік держав із належним захистом, затверджений Кабінетом Міністрів [4], застосовується виключно для порталу «Дія» і не є універсальним. Ця норма розрахована на типову передачу даних володільцем бази й не враховує ситуації, коли особа зв'язана додатковим обов'язком нерозголошення, що випливає зі статусу адвоката та користується підвищеним правовим захистом: згода клієнта на обробку персональних даних знімає перешкоду за статтею 29, але автоматично не знімає обмежень статті 22 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1], оскільки йдеться про різні за призначенням інститути – правомірність обробки даних і професійний обов'язок адвоката. Законопроєкт № 8153 [6] спрямований на імплементацію стандартів GDPR та модернізованої Конвенції Ради Європи № 108+ [11] не містить спеціального режиму саме для професійної таємниці, оскільки загальні механізми статей 45–49 GDPR [5] розраховані на типових суб'єктів обробки даних.

Європейський суд з прав людини послідовно визнає адвокатську таємницю фундаментальною гарантією за статтею 8 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [12], яка не є абсолютною, але підлягає обмеженням лише за умови законності, легітимної мети та необхідності в демократичному суспільстві. У справі Michaud v. France [13] Суд визнав сумісним із Конвенцією обов'язок адвокатів повідомляти про підозрілі операції, оскільки регулювання мало достатні гарантії захисту професійної таємниці, – цей підхід можна застосувати й до оцінки допустимості використання адвокатами AI-систем: будь-яке втручання повинно ґрунтуватися на чітких законодавчих підставах, легітимній меті, пропорційності та процесуальних гарантіях. У справі Reznik v. Ukraine (2025) [14] Суд, попри зміни законодавства після Golovan v. Ukraine [15], дійшов висновку про недостатність процесуальних гарантій захисту адвокатської таємниці під час обшуків і вилучення електронних носіїв [14]. Аналогічну позицію Суд зайняв і у справі Denysyuk and Others v. Ukraine (2025) [16], визнавши порушення статті 8 через відсутність у національному законодавстві правил поводження з матеріалами, що випадково потрапили під захист адвокатської таємниці під час негласних слідчих дій, та відсутність незалежного нагляду за такими заходами. У справі Černý and Others v. the Czech Republic (2025) [17] Суд наголосив, що захист комунікацій адвоката і клієнта був би позбавлений сенсу, якби не поширювався на електронні дані незалежно від пристрою, на якому вони зберігаються, – вирішальним критерієм є не місце зберігання, а характер інформації та її належність до привілейованих комунікацій. Хоча жодна із цих справ безпосередньо не стосувалася хмарних чи AI-сервісів, системне тлумачення практики Суду, засноване на принципі технологічної нейтральності статті 8 Конвенції, дає підстави поширювати відповідні гарантії і на інформацію, що обробляється в інфраструктурі іноземних провайдерів. У сукупності ця практика свідчить про поступовий перехід Суду від захисту конфіденційності спілкування як такого до захисту цифрового середовища, у якому воно здійснюється.

Рекомендації CCBE прямо поширюють обов'язок збереження адвокатської таємниці на використання генеративних систем ШІ, вимагаючи попередньої оцінки правових підстав обробки даних [8], а Formal Opinion 512 Американської асоціації юристів – інформованої згоди клієнта, якщо система може використовувати введені дані для донавчання [10]. Хоча ці документи не мають обов'язкової юридичної сили в Україні, вони відображають міжнародні стандарти належної професійної обачності (due diligence) і можуть слугувати орієнтиром для

тлумачення обов'язку конфіденційності за статтею 10 Правил адвокатської етики [2] та статтею 22 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1].

Висновки. Проведене дослідження дало змогу встановити, що використання адвокатами хмарних сервісів та інструментів штучного інтелекту іноземних провайдерів актуалізує проблему одночасного застосування двох правових режимів: обов'язку нерозголошення адвокатської таємниці [1; 2], побудованого за суб'єктним принципом і не поширюваного на технологічних провайдерів, та режиму транскордонної передачі персональних даних [3; 6], побудованого за об'єктним принципом і не адаптованого до підвищеної суворості професійної таємниці. Вирішення цієї нормативної неузгодженості, на думку автора, доцільно здійснювати із застосуванням принципу lex specialis derogat generali. Оскільки правове регулювання адвокатської діяльності встановлює спеціальний режим охорони професійної інформації, який передбачає підвищені гарантії конфіденційності, порівняно із загальним режимом захисту персональних даних, у випадках одночасного застосування цих правових режимів пріоритет має надаватися законодавству про адвокатуру, якщо інше прямо не встановлено законом. Аналіз практики ЄСПЛ [14–17] та рекомендацій CCBE і ABA [8–10] підтверджує цей висновок і дає нормативний орієнтир для його реалізації на національному рівні, хоча слід чітко розрізняти де-юре обов'язковий характер практики ЄСПЛ за статтею 8 Конвенції, яка згідно із Законом «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [18] є джерелом права в Україні, і суто рекомендаційний, де-факто характер стандартів CCBE та ABA [8–10], які не зумовлюють самостійних юридичних обов'язків для українських адвокатів, але можуть використовуватися як допоміжний орієнтир під час імплементації відповідних підходів у національне регулювання адвокатської етики.

На підставі проведеного дослідження пропонуються такі напрями вдосконалення законодавства та професійного регулювання.

По-перше, доцільно доповнити статтю 22 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1] положенням, яке прямо поширює режим адвокатської таємниці на передачу інформації провайдерам хмарних та AI-сервісів, а також обов'язком адвоката здійснювати попередню оцінку ризиків порушення конфіденційності.

По-друге, під час доопрацювання законопроєкту про захист персональних даних № 8153 [6] до другого читання, доцільно передбачити спеціальний режим транскордонної передачі даних, пов'язаних із професійною таємницею (адвокатською, нотаріальною, лікарською), з підвищеними гарантіями порівняно зі статтею 29 Закону «Про захист персональних даних» [3].

По-третє, органам адвокатського самоврядування – НААУ та Раді адвокатів України – доцільно розробити рекомендації щодо використання хмарних та AI-сервісів з урахуванням підходів CCBE [8; 9] та ABA [10], включно з обов'язком інформованої згоди клієнта, забороною введення ідентифікуючих даних до загальнодоступних AI-сервісів та перевіркою політики сервісу щодо подальшого використання даних.

По-четверте, у процесі гармонізації законодавства України з правом ЄС доцільно врахувати вимогу AI Act [19] щодо забезпечення грамотності у сфері штучного інтелекту серед осіб, які використовують такі системи, шляхом включення вимог щодо AI literacy до системи підвищення кваліфікації адвокатів.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі пов'язані з дослідженням впливу виявлених прогалин правового регулювання на забезпечення інших видів професійної таємниці (нотаріальної, лікарської, банківської), проведенням порівняльно-правового аналізу досвіду держав – членів ЄС щодо регулювання використання адвокатами хмарних та AI-сервісів у контексті подальшого розвитку законодавства України (зокрема, законопроєкту № 8153), а також опрацюванням критеріїв належної професійної обачності (due diligence) адвоката під час вибору й використання AI-інструментів з урахуванням вимог AI Act.

Список використаних джерел

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text.
2. Правила адвокатської етики від 09.06.2017 (у ред. від 15.02.2019). *З'їзд адвокатів України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text.
3. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.
4. Деякі питання передачі персональних даних за межі України засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 р. № 910. *Кабінет Міністрів України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2022-%D0%BF#Text.
5. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). *Official Journal of the European Union*. L 119, 04.05.2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng.
6. Проєкт Закону про захист персональних даних : реєстр. № 8153 від 25.10.2022. *Верховна Рада України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40707.
7. Ортинська М. Штучний інтелект: практичні та етичні питання у роботі юриста. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/stucnii-intelekt-prakticni-ta-eticni-pitannia-u-roboti-iurista.
8. CCBE guide on the use of generative AI by lawyers. Brussels : Council of Bars and Law Societies of Europe. 2 October 2025. 28 p. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/IT_LAW/ITL_Guides_recommendations/EN_ITL_20251002_CCBE-guide-on-the-use-of-the-use-of-generative-AI-for-lawyers.pdf.
9. CCBE technical guide on the use of AI tools and models by lawyers. Brussels : Council of Bars and Law Societies of Europe. 27 March 2026. 19 p. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/IT_LAW/ITL_Guides_recommendations/EN_ITL_20260327_CCBE-technical-guide-on-the-use-of-AI-tools-and-models-by-lawyers.pdf.
10. Generative Artificial Intelligence Tools. Formal Opinion 512. *American Bar Association. Standing Committee on Ethics and Professional Responsibility*. Chicago, 29 July 2024. 15 p. URL: https://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/professional_responsibility/ethics-opinions/aba-formal-opinion-512.pdf.

11. Protocol amending the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (CETS № 223). Council of Europe, Strasbourg, 10 Oct. 2018. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=223.

12. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS № 005) : Council of Europe Convention, Rome, 4 Nov. 1950. URL: https://rm.coe.int/1680a2353d.

13. Case of Michaud v. France, European Court of Human Rights (Fifth Section), Application No. 12323/11, Judgment of 6 December 2012. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-115377.

14. Reznik v. Ukraine, no. 31175/14, Judgment, European Court of Human Rights, 23 January 2025. *HUDOC Database*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-240192.

15. Golovan v. Ukraine, no. 41716/06, Judgment, European Court of Human Rights, 5 July 2012. *HUDOC Database*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-112021.

16. Denysyuk and Others v. Ukraine, nos. 22790/19 and 3 others, Judgment, European Court of Human Rights, 13 February 2025. *HUDOC Database*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-241747.

17. Černý and Others v. the Czech Republic (Applications nos. 37514/20, 37525/20, 37533/20, 37546/20 and 37555/20): Judgment of the European Court of Human Rights, 18 December 2025. *HUDOC Database*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-247564.

18. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text.

19. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) № 300/2008, (EU) № 167/2013, (EU) № 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. OJ L, 2024/1689, 12.7.2024. URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2012). Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5076-VI [On the Bar and Advocacy: Law of Ukraine of 05 July 2012 No. 5076-VI]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text [in Ukrainian].

2. Pravyla advokatskoi etyky vid 09.06.2017 (u red. vid 15.02.2019) [Rules of Advocate Ethics of 09 June 2017 (as amended on 15 February 2019)]. Zizd advokativ Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2010). Pro zakhyst personalnykh danykh : Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 № 2297-VI [On Personal Data Protection: Law of Ukraine of 01 June 2010 No. 2297-VI]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text [in Ukrainian].

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022). Deiaki pytannia peredachi personalnykh danykh za mezhi Ukrainy zasobamy Yedynoho derzhavnoho vebportalu elektronnykh posluh: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 serpnia 2022 r. № 910 [Certain Issues of the Transfer of Personal Data Outside Ukraine via the Unified State Web Portal of Electronic Services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 16 August 2022 No. 910]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2022-п#Text [in Ukrainian].

5. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union. L 119, 04.05.2016. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng [in English].

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2022). Proiekt Zakonu pro zakhyst personalnykh danykh : reiestr. № 8153 vid 25.10.2022 [Draft Law on Personal Data Protection: Reg. No. 8153 of 25 October 2022]. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40707 [in Ukrainian].

7. Ortynska, M. Shtuchnyi intelekt: praktychni ta etychni pytannia u roboti yurysta [Artificial Intelligence: Practical and Ethical Issues in a Lawyer's Work]. Vyshcha shkola advokatury NAAU. Retrieved from https://www.hsa.org.ua/blog/stucnii-intelekt-prakticni-ta-eticni-pitannia-u-roboti-iurista [in Ukrainian].

8. CCBE guide on the use of generative AI by lawyers. Brussels: Council of Bars and Law Societies of Europe, 2 October 2025. 28 p. Retrieved from https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/IT_LAW/ITL_Guides_recommendations/EN_ITL_20251002_CCBE-guide-on-the-use-of-the-use-of-generative-AI-for-lawyers.pdf [in English].

9. CCBE technical guide on the use of AI tools and models by lawyers. Brussels: Council of Bars and Law Societies of Europe, 27 March 2026. 19 p. Retrieved from https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/IT_LAW/ITL_Guides_recommendations/EN_ITL_20260327_CCBE-technical-guide-on-the-use-of-AI-tools-and-models-by-lawyers.pdf [in English].

10. Generative Artificial Intelligence Tools. Formal Opinion 512. American Bar Association. Standing Committee on Ethics and Professional Responsibility. Chicago, 29 July 2024. 15 p. Retrieved from https://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/professional_responsibility/ethics-opinions/aba-formal-opinion-512.pdf [in English].

11. Protocol amending the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (CETS No. 223). Council of Europe, Strasbourg, 10 Oct. 2018. Retrieved from https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?-module=treaty-detail&treatynum=223 [in English].

12. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No. 005): Council of Europe Convention, Rome, 4 Nov. 1950. Retrieved from https://rm.coe.int/1680a2353d [in English].

13. Case of Michaud v. France, European Court of Human Rights (Fifth Section), Application No. 12323/11, Judgment of 6 December 2012. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-115377 [in English].

14. Reznik v. Ukraine, no. 31175/14, Judgment, European Court of Human Rights, 23 January 2025. HUDOC Database. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-240192 [in English].

15. Golovan v. Ukraine, no. 41716/06, Judgment, European Court of Human Rights, 5 July 2012. HUDOC Database. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-112021 [in English].

16. Denysyuk and Others v. Ukraine, nos. 22790/19 and 3 others, Judgment, European Court of Human Rights, 13 February 2025. HUDOC Database. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-241747 [in English].

17. Černý and Others v. the Czech Republic (Applications nos. 37514/20, 37525/20, 37533/20, 37546/20 and 37555/20): Judgment of the European Court of Human Rights, 18 December 2025. HUDOC Database. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-247564 [in English].

18. Verkhovna Rada of Ukraine (2006). Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 № 3477-IV [On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine of 23 February 2006 No. 3477-IV]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text [in Ukrainian].

19. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. OJ L, 2024/1689, 12.7.2024. Retrieved from http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj [in English].

Telychko Oksana,
Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Law
(State University of Economics and Technology, Kryvyi Rih)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2536-7442

Rekun Viktor,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law
(State University of Economics and Technology, Kryvyi Rih)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2636-9426

LEGAL REGULATION OF ATTORNEY-CLIENT PRIVILEGE IN THE CONTEXT OF CLOUD SERVICES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS

The article examines the legal protection of attorney-client privilege in the context of the digitalization of legal activities caused by the use of cloud services and artificial intelligence systems by attorneys. It is substantiated that the use of foreign digital platforms in the process of a lawyer's professional activity creates risks for the confidentiality of information about clients due to the possible cross-border transfer of personal data and access to them by technology providers. It is established that the legislation of Ukraine does not contain special legal regulation of the use of cloud services and artificial intelligence systems by attorneys and does not determine the specifics of the relationship between the obligation to observe attorney-client privilege and the regime for the protection of personal data during their cross-border transfer.

The provisions of the legislation of Ukraine, Regulation (EU) 2016/679 (GDPR), the practice of the European Court of Human Rights, the recommendations of the Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE) and the American Bar Association (ABA) are analyzed. It is proven that the use of foreign cloud and AI services actualizes the problem of simultaneous application of the attorney-client privilege regime and personal data protection. The existence of a regulatory inconsistency between the provisions of the legislation is substantiated and a mechanism for overcoming it is proposed by applying the principle of lex specialis derogat generali.

It is proposed to improve national legislation by extending special guarantees of attorney-client privilege to the use of digital services, introducing a special regime for cross-border transfer of information constituting a professional secret, and developing professional recommendations for the safe use of artificial intelligence technologies in advocacy. It is concluded that effective protection of attorney-client privilege requires the adaptation of traditional legal mechanisms to the modern digital environment, taking into account European standards for the protection of human rights.

Key words: *attorney-client privilege, cloud services, artificial intelligence, personal data protection, cross-border data transfers, confidentiality, European Court of Human Rights.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 09.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 342.9; 347.73:336.1
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-120-124

Хатнюк Юрій Анатолійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри поліцейської діяльності
(Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8491-9038

ДЕРЖАВНА АУДИТОРСЬКА СЛУЖБА УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті досліджено діяльність Державної аудиторської служби України як суб'єкта протидії порушенням бюджетного законодавства. Обґрунтовано доцільність розгляду такої діяльності Держаудитслужби через систему взаємопов'язаних заходів профілактики, державного примусу та поновлення.

Наголошено, що акцентування у роботі на моніторингу закупівель, ризик-орієнтованому підході до планування контрольних заходів та використанні цифрових інструментів аналізу даних свідчить про поступову трансформацію Держаудитслужби від моделі, зосередженої переважно на виявленні вже допущених порушень бюджетного законодавства та реагуванні на них, до превентивної моделі, заснованої на ранній ідентифікації бюджетних ризиків, їх мінімізації та недопущенні бюджетних деліктів.

Ключові слова: *Державна аудиторська служба України, порушення бюджетного законодавства, протидія, профілактика.*

Постановка проблеми. Для реалізації стратегічної цілі Державної аудиторської служби України (далі – Держаудитслужба) – сприяння ефективному державному управлінню шляхом посилення урядового державного фінансового контролю за найбільш ризиковими сферами визначено як основні пріоритети: виявлення зловживань у фінансовій сфері, що впливають на фінансову безпеку держави; сприяння ефективному та прозорому здійсненню публічних закупівель; недопущення зловживань з ресурсами місцевих бюджетів [1]. Ці пріоритети не лише визначають актуальність ефективного виконання своїх функцій Держаудитслужбою в умовах обмеженості бюджетних коштів держави, зумовлених повномасштабною та довготривалою військовою агресією росії проти України, але й дозволяють акцентувати увагу на правовому статусі цього органу державного фінансового контролю як суб'єкта протидії порушенням бюджетного законодавства, який забезпечує національну безпеку.

У зв'язку з цим важливим є наукове дослідження питань функціонування Держаудитслужби у сфері протидії бюджетним деліктам та його забезпечення нормативно-правовими механізмами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти діяльності Держаудитслужби як суб'єкта протидії порушенням бюджетного законодавства були предметом досліджень М. Біляченка, Л. Герасименко, О. Герман, О. Дикої, Е. Дмитренко, Я. Левицького, Ю. Назара, І. Проць, Л. Савченко, М. Шевчука, Н. Якимчук, О. Музики-Стефанчук та інших науковців. Зокрема, Ю. Назар приділив увагу системним характеристикам цього суб'єкта, відзначивши, що серед органів бюджетного контролю найбільшим обсягом повноважень щодо протидії порушенням бюджетного законодавства наділені саме органи Державної аудиторської служби [2, с 377]. О. Герман проаналізувала завдання та повноваження Держаудитслужби у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства, констатувавши, що вони отримали правове закріплення і на законодавчому, і на підзаконному рівнях [3, с. 3]. О. Дика, М. Біляченко, Я. Левицький у контексті дослідження суб'єктного складу системи державного фінансового контролю в забезпеченні бюджетної безпеки виокремили роль Держаудитслужби в умовах виконання Україною вимог щодо вступу до ЄС [4, с. 204]. Проте наукового аналізу проблем діяльності Держаудитслужби як суб'єкта протидії порушенням бюджетного законодавства з урахуванням новел законодавства та сучасної правозастосовної практики, здійснено не було.

Метою цієї статті є дослідження правового статусу Державної аудиторської служби як суб'єкта протидії порушенням бюджетного законодавства за допомогою визначення змісту заходів, які нею здійснюються, а також аналіз сучасних тенденцій діяльності цього суб'єкта.

Виклад основного матеріалу. Функціонування бюджетної системи держави безпосередньо пов'язане із забезпеченням законності, прозорості та ефективності використання публічних фінансових ресурсів. В умовах воєнного стану та створення умов для післявоєнного відновлення України ефективне використання бюджетних коштів і міжнародної фінансової допомоги є одним з факторів збереження інституційної спроможності держави, забезпечення обороноздатності, безперервного виконання публічних функцій та підтримання довіри суспільства і міжнародних партнерів. Тому

питання протидії порушенням бюджетного законодавства доцільно розглядати у контексті саме забезпечення національної безпеки. Як відзначають у наукових дослідженнях, Державна аудиторська служба України є одним із провідних суб'єктів забезпечення цілісності бюджетних ресурсів, посягання на які дисбалансують фінансову сферу держави, що негативно впливає як на фінансову безпеку держави, так і на її національну безпеку [5, с. 35–36].

Державна аудиторська служба України є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю. Цей правовий статус зумовлює закріплення контрольних повноважень у бюджетній сфері. Відповідно до ст. 113 Бюджетного кодексу України органи Держаудитслужби здійснюють контроль за цільовим, ефективним та результативним використанням коштів державного бюджету і місцевих бюджетів (включаючи проведення державного фінансового аудита), а також виконують низку інших контрольних повноважень, спрямованих на забезпечення дотримання вимог бюджетного законодавства.

Зміст діяльності Державної аудиторської служби як суб'єкта протидії порушенням бюджетного законодавства найбільш повно проявляється за допомогою здійснення заходів протидії цим порушенням. Для дослідження правового статусу Держаудитслужби у цій сфері доцільно використати систему заходів протидії порушенням бюджетного законодавства, запропоновану Ю. Назаром. Так, їх поділено залежно від змісту і спрямованості на заходи профілактики (спрямовані на виявлення різноманітних соціальних та індивідуальних факторів, що зумовлюють вчинення таких порушень, усунення причин та умов конкретних порушень бюджетного законодавства і бюджетної деліктності загалом), застосування державного примусу (реагування на вчинення відповідного порушення) та поновлення (спрямовані на поновлення порушених прав та інтересів держави (територіальних громад) у бюджетній сфері, відшкодування заподіяної державі шкоди) [2, с. 97–98].

Заходи профілактики протидії порушенням бюджетного законодавства Держаудитслужбою можуть здійснюватися за допомогою різноманітних як правових, так й організаційних форм. Однак, найбільший ефект досягається шляхом профілактичної роботи під час здійснення державного фінансового контролю за допомогою державного фінансового аудиту, перевірки та моніторингу закупівель, інспектування. Зазначені форми контролю спрямовані не лише на виявлення вже допущених порушень, а й на встановлення причин і умов, що сприяють їх виникненню, оцінку ефективності системи внутрішнього контролю та надання обов'язкових до розгляду рекомендацій щодо їх усунення. Профілактичний характер таких заходів полягає у своєчасному виявленні бюджетних ризиків, попередженні нецільового, неефективного та незаконного використання бюджетних коштів, а також формуванні належної практики фінансового управління у розпорядників бюджетних коштів.

Останні зміни до законодавства у сфері публічних закупівель (передусім, прийняття 27 травня 2026 року Закону України «Про публічні закупівлі»), ухвалені в межах виконання Україною зобов'язань перед Європейським Союзом, сприяли посиленню як профілактичної складової діяльності Державної аудиторської служби України, так і загалом її ролі у протидії порушенням у цій сфері. Зокрема, законодавець розширив можливості застосування ризик-орієнтованого підходу під час здійснення моніторингу процедур закупівель, що дозволяє зосередити контрольні заходи на закупівлях із найбільшою ймовірністю порушення законодавства. Такий підхід забезпечує своєчасне виявлення та попередження порушень ще до настання негативних фінансових наслідків, мінімізуючи ризики протиправного використання бюджетних коштів. Крім того, переорієнтація контрольної діяльності на ризик-орієнтовану модель відповідає сучасним європейським стандартам державного фінансового контролю та сприяє переходу від переважно каральної до превентивної моделі діяльності Державної аудиторської служби України. Ще до відповідних законодавчих змін органи Держаудитслужби активно здійснювали профілактичні заходи у сфері закупівель (у 2025 році ними проведено понад 10,8 тис. моніторингів закупівель, за результатами яких попереджено порушень, у тому числі шляхом відміни торгів, на суму понад 8,1 млрд грн та розірвання договорів на суму більш як 17,1 млрд грн) [6], а відповідні зміни повинні збільшити ефективність таких заходів. Також ризик-орієнтована модель виявлення та профілактики порушень бюджетного законодавства актуалізує використання сучасних цифрових інструментів для аналізу бюджетних операцій, розвиток яких (зокрема IT-рішень для аналізу даних ProZorro) є одними з ключових індикаторів, за якими оцінюватиметься прогрес України у виконанні глави 32 «Фінансовий контроль» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [4, с. 204].

Окремо слід відзначити діяльність Держаудитслужби щодо профілактики порушень бюджетного законодавства відносно коштів зарахованих до бюджетів в межах міжнародної допомоги Україні через механізми Ukraine Facility та інших міжнародних фінансових інструментів. Відповідно до п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1318 «Деякі питання реалізації інструменту Ukraine Facility» Держаудитслужбу визначено органом, який здійснює державний фінансовий контроль за видатками, передбаченими у межах виконання Плану України (програмно-плановий акт Уряду України, що встановлює систему індикаторів, виконання яких є юридичною підставою для виділення Україні траншів фінансової допомоги в межах інструменту Ukraine Facility), зокрема під час здійснення публічних закупівель, виплати компенсацій та кредитів, а згідно п. 21 Порядку управління, моніторингу та контролю за виконанням Плану України (затверджений тією ж постановою) Держаудитслужба отримує та узагальнює інформацію про порушення під час використання в Україні фінансової допомоги, отриманої від ЄС в рамках реалізації інструменту Ukraine Facility, забезпечує її передачу в повному обсязі Координатору, Мінфіну та компетентним органам України та ЄС [7]. Впродовж 2025 року органи Держаудитслужби провели 1813 заходів державного фінансового контролю видатків, передбачених на виконання кроків Плану України. За результатами цих заходів було виявлено порушень на загальну суму 2,3 млн євро, усунуто з них – на суму 1,4 млн євро, проінформовано Європейське управління з питань запобігання зловживанням та шахрайству (OLAF) про 186 випадків порушень в рамках Ukraine Facility [8]. Профілактика порушень бюджетного законодавства

здійснювалася й шляхом проведення управлінських перевірок виконання програм транскордонного, транснаціонального та міжрегіонального співробітництва Interreg та Interreg NEXT (кошти ЄС, виділені для конкретних проєктів бюджетним установам та іншим одержувачам) (проведено 463 управлінські перевірки у відповідних електронних системах, підтверджено витрат на суму 9,3 млн євро, не підтверджено – на 73 тис. євро) [8].

Застосування Держаудитслужбою заходів державного примусу (реагування на вчинення порушення бюджетного законодавства) передбачено як на законодавчому, так і підзаконному рівнях. У Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» визначено основні умови, які деталізовано у Положенні про Державну аудиторську службу України. Так, Держаудитслужба вживає в установленому порядку заходів до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства та притягнення до відповідальності винних осіб (п. 3 ст. 8 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні») [9], а саме: застосовує заходи впливу за порушення бюджетного законодавства (призупинення бюджетних асигнувань, зупинення операцій з бюджетними коштами та інші заходи), а також ініціює застосування відповідно до закону інших заходів впливу в разі виявлення порушень законодавства; здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення (уповноважені посадові особи Держаудитслужби складають протоколи про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 164-12 КУпАП «Порушення бюджетного законодавства» та направляють їх на розгляд судів); передає в установленому порядку правоохоронним органам матеріали за результатами державного фінансового контролю у разі встановлення порушень законодавства, за які передбачено кримінальну відповідальність або які містять ознаки корупційних діянь [10].

Заходи поновлення передбачають діяльність Державної аудиторської служби України, спрямовану на усунення наслідків допущених порушень бюджетного законодавства, відновлення законного стану бюджетних правовідносин, забезпечення відшкодування завданих державі збитків та недопущення повторного вчинення аналогічних порушень. На відміну від профілактичних заходів, які мають превентивний характер, заходи поновлення реалізуються після встановлення факту порушення та спрямовані на відновлення порушених публічних фінансових інтересів держави. Важливість цих заходів у сучасних умовах зумовлює до них посилену увагу – декларується, що у 2026 році Держаудитслужба сконцентрується саме на проблемі відшкодування збитків [11].

У Положенні про Державну аудиторську службу України передбачено, що цей суб'єкт протидії порушенням бюджетного законодавства: вимагає від керівників та інших осіб підприємств, установ та організацій, що контролюються, усунення виявлених порушень законодавства; здійснює контроль за виконанням таких вимог; звертається до суду в інтересах держави у разі незабезпечення виконання вимог щодо усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів; у разі виявлення збитків, завданих державі визначає їх розмір в установленому законодавством порядку [10]. Тобто, заходи поновлення Держаудитслужба здійснює шляхом пред'явлення обов'язкових до виконання вимог щодо усунення виявлених порушень, здійснення контролю за їх виконанням, визначення розміру матеріальної шкоди (збитків), завданої державі або територіальним громадам, а також звернення до суду з вимогою її відшкодування. Для практичної реалізації цих заходів та в контексті дотримання принципу правової визначеності позитивними є внесені у жовтні 2024 року зміни до Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», відповідно до яких вимога Держаудитслужби щодо усунення виявлених порушень законодавства вважається адміністративним актом (зумовлює необхідність дотримання процедури, змісту та форми такого акта відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру», а також є можливість його оскарження).

Водночас сучасне розуміння поновлювальної діяльності органів державного фінансового контролю не обмежується виключно компенсацією завданих збитків. Її важливим елементом є реалізація рекомендацій, сформульованих за результатами проведених заходів протидії порушенням бюджетного законодавства. Такий підхід відповідає сучасним європейським стандартам державного фінансового контролю, відповідно до яких відновлення порушених фінансових інтересів держави має поєднуватися із запровадженням організаційних та правових механізмів, спрямованих на підвищення ефективності управління публічними фінансами та запобігання виникненню аналогічних порушень у майбутньому.

Висновки. Таким чином, Державну аудиторську службу України слід розглядати як одного із ключових суб'єктів системи протидії порушенням бюджетного законодавства, функціонування якого в умовах воєнного стану, післявоєнної відбудови та імплементації євроінтеграційних зобов'язань України виходить за межі традиційного державного фінансового контролю та набуває ознак одного з інструментів забезпечення фінансової складової національної безпеки держави.

Для подальших наукових досліджень діяльність Державної аудиторської служби України у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства доцільно концептуалізувати як цілісну систему взаємопов'язаних заходів профілактики, державного примусу та поновлення. Такий підхід дозволяє комплексно охарактеризувати її функціональне призначення, яке полягає не лише у виявленні та припиненні порушень бюджетного законодавства, а й у відновленні порушених фінансових інтересів держави та усуненні причин і умов, що сприяють виникненню порушень бюджетного законодавства. При цьому, пріоритетного значення в сучасних умовах набуває саме профілактична діяльність Держаудитслужби. Акцентування у роботі на моніторингу закупівель, ризик-орієнтованому підході до планування контрольних заходів та використанні цифрових інструментів аналізу даних свідчить про поступову трансформацію Держаудитслужби від моделі, зосередженої переважно на виявленні вже допущених порушень бюджетного законодавства та реагуванні на них, до превентивної моделі, заснованої на ранній ідентифікації бюджетних ризиків, їх мінімізації та недопущенні бюджетних деліктів.

Список використаних джерел

1. Зміст та принципи діяльності. Державна аудиторська служба України. URL : https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/3504 (дата звернення : 15.07.2026).
2. Назар Ю.С. Протидія порушенням бюджетного законодавства: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2021. 453 с.
3. Герман О. В. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства : дис... д-ра філософ. : 12.00.07. Львів, 2021. 206 с.
4. Дика О. С., Біляченко М. В., Левицький Я. Ю. Суб'єктний склад системи державного фінансового контролю в забезпеченні бюджетної безпеки. *Економіка, управління та адміністрування.* 2025. № 1. С. 199–211. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2025-1(111)-199-211.
5. Герасименко Л. В. Державна аудиторська служба України як суб'єкт забезпечення бюджетної безпеки України. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : матеріали міжвідомчого наук.-практ. семінару. Київ, 2016. С. 35–38.
6. Результати діяльності Держаудитслужби, її міжрегіональних територіальних органів за січень – грудень 2025 року. URL : https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/3931 (дата звернення : 15.07.2026).
7. Деякі питання реалізації інструменту Ukraine Facility : постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 року № 1318. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1318-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.07.2026).
8. У 2025 році Держаудитслужба вдвічі збільшила відсоток відшкодувань. URL : https://dasu.gov.ua/ua/news/5456 (дата звернення : 15.07.2026).
9. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січня 1993 року № 2939-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text (дата звернення : 15.07.2026).
10. Про Державну аудиторську службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 року № 43. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text (дата звернення : 15.07.2026).
11. Алла Басалаєва: В 2026 році Держаудитслужба сконцентрується на проблемі відшкодування збитків. URL : https://dasu.gov.ua/ua/news/5440 (дата звернення : 15.07.2026).

References

1. Derzhavna audytorska sluzhba Ukrainy. (n.d.). Zmist ta pryntsypy diialnosti [Content and principles of activity]. Retrieved from https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/3504 [in Ukrainian]
2. Nazar, Yu. S. (2021). *Protydiia porushenniam biudzhetnoho zakonodavstva [Countering violations of budget legislation].* Lviv: SPOLOM. [in Ukrainian]
3. Herman, O. V. (2021). *Administratyvno-pravove zabezpechennia vzaiemodii subiektiv protydii porushenniam biudzhetnoho zakonodavstva [Administrative and legal support for the interaction of entities countering violations of budget legislation]* (Doctoral dissertation in Philosophy, 12.00.07). Lviv. [in Ukrainian]
4. Dyka, O. S., Biliachenko, M. V., & Levytskyi, Ya. Yu. (2025). Subiektnyi sklad systemy derzhavnoho finansovoho kontroliu v zabezpechenni biudzhetnoi bezpeky [Subjects of the state financial control system in ensuring budget security]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia [Economics, Management and Administration],* (1), 199–211. https://doi.org/10.26642/ema-2025-1(111)-199-211 [in Ukrainian]
5. Herasymenko, L. V. (2016). Derzhavna audytorska sluzhba Ukrainy yak subiekt zabezpechennia biudzhetnoi bezpeky Ukrainy [The State Audit Service of Ukraine as a subject of ensuring budget security of Ukraine]. In *Aktualni pytannia vykorystannia mozhlyvostei pozaplanovykh dokumentalnykh revizii ta inshykh perevirok u kryminalnomu sudochynstvi: Materialy mizhvidomchoho naukovo-praktychnoho seminaru* [Current issues of using unscheduled documentary audits and other inspections in criminal proceedings: Proceedings of an interdepartmental scientific and practical seminar] (pp. 35–38). Kyiv. [in Ukrainian]
6. Derzhavna audytorska sluzhba Ukrainy. (2026). Rezultaty diialnosti Derzhaudytsluzhby, yii mizhrehionalnykh terytorialnykh orhaniv za sichen–hruden 2025 roku [Results of the activities of the State Audit Service and its interregional territorial bodies for January–December 2025]. Retrieved from https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/3931 [in Ukrainian]
7. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2024). Deiaki pytannia realizatsii instrumentu Ukraine Facility: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 lystopada 2024 roku № 1318 [Certain issues concerning the implementation of the Ukraine Facility instrument: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1318 of November 15, 2024]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1318-2024-%D0%BF#Text [in Ukrainian]
8. Derzhavna audytorska sluzhba Ukrainy. (2026). U 2025 rotsi Derzhaudytsluzhba vdvichi zbilshyla vidsotok vidshkoduvan [In 2025, the State Audit Service doubled the percentage of reimbursements]. Retrieved from https://dasu.gov.ua/ua/news/5456 [in Ukrainian]
9. Verkhovna Rada Ukrainy. (1993). Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 26 sichnia 1993 roku № 2939-XII [On the basic principles of exercising state financial control in Ukraine: Law of Ukraine No. 2939-XII of January 26, 1993]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text [in Ukrainian]
10. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2016). Pro Derzhavnu audytorsku sluzhbu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 liutoho 2016 roku № 43 [On the State Audit Service of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 43 of February 3, 2016]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text [in Ukrainian]
11. Derzhavna audytorska sluzhba Ukrainy. (2026). Alla Basalaieva: V 2026 rotsi Derzhaudytsluzhba skontruiuvaietsia na problemy vidshkoduvannia zbytkiv [Alla Basalaieva: In 2026, the State Audit Service will focus on the issue of compensation for losses]. Retrieved from https://dasu.gov.ua/ua/news/5440 [in Ukrainian].

Khatnuk Yurii,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head at the Department of Police Activity,
(Lviv State University of Internal Affairs, Lviv)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8491-9038

THE STATE AUDIT SERVICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF COMBATING VIOLATIONS OF BUDGET LEGISLATION

The article examines the activities of the State Audit Service of Ukraine as a subject of combating violations of budget legislation. It is emphasized that under martial law, in the context of Ukraine's post-war recovery and the implementation of its European integration commitments, the effective functioning of the system for preventing and counteracting violations of budget legislation has acquired strategic importance for ensuring the financial and national security of the State. The study analyzes the regulatory framework governing the powers of the State Audit Service of Ukraine to prevent, suppress, and eliminate the consequences of violations of budget legislation. Particular attention is paid to the newly expanded powers of the State Audit Service regarding the control of international financial assistance provided to Ukraine under the Ukraine Facility instrument and the Interreg and Interreg NEXT programmes.

The article substantiates the expediency of conceptualizing the activities of the State Audit Service through an integrated system of preventive, coercive, and restorative measures. Such an approach makes it possible to comprehensively characterize the functional purpose of the State Audit Service, which consists not only in detecting and terminating violations of budget legislation but also in restoring the financial interests of the State and eliminating the causes and conditions contributing to such violations. The study argues that preventive activities should be regarded as the priority area of the Service's functioning under current conditions. Particular emphasis is placed on public procurement monitoring, risk-based planning of control measures, and the application of digital data analytics tools, which demonstrate the gradual transformation of the State Audit Service from a model primarily focused on detecting and responding to already committed violations of budget legislation towards a preventive model based on the early identification of budgetary risks, their mitigation, and the prevention of budget offences.

Key words: *State Audit Service of Ukraine, violations of budget legislation, counteraction, prevention.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 16.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 342.9:347.998.85
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-125-129

Шестак Лілія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та конституційного права
Навчально-наукового інституту права, правоохоронної діяльності та психології
(Пенітенціарна академія України, м. Чернігів)
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-9381-5916

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті визначено окремі актуальні проблеми судового розгляду справ про адміністративні правопорушення. Автор відстоює позицію про доцільність застосування положень неадміністративного процесуального законодавства для вирішення неврегульованих процесуальних питань, що виникають в ході судового розгляду справи. Проаналізовано недоліки регулювання наслідків закінчення строків притягнення до адміністративної відповідальності і запропоновано запровадити закриття провадження з нереабілітуючих підстав та враховувати такі випадки під час кваліфікації повторних правопорушень.
Ключові слова: *адміністративне судочинство, адміністративний процес, правове регулювання, судовий розгляд, адміністративне провадження.*

Постановка проблеми. Адміністративні стягнення, які можуть бути накладені на порушників за вчинення адміністративних проступків, можна умовно поділити на дві групи: покарання, які застосовуються в адміністративному порядку і санкції, які накладаються судом. Наразі більшість адміністративних покарань призначається саме внаслідок судового розгляду справи. Крім того, в порядку адміністративних судових проваджень завжди розглядаються справи про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми особами, військовослужбовцями та прирівняними до них особами, адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією тощо [1]. З одного боку, саме судова процедура дозволяє на практиці реалізувати гарантоване Конституцією України [2] право на судовий захист та забезпечує дію принципу неупередженості судді при розгляді справи, проте з іншого – така процедура вирішення адміністративних деліктів суттєво затягує процес, а небажання інших правозастосовних суб'єктів готувати матеріали провадження до судового розгляду може бути причиною значної кількості латентних адміністративних проступків, вчинення яких не мало для порушника жодних юридичних наслідків.

Порядок здійснення адміністративних проваджень наразі визначається Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі по тексту – КУпАП, Кодекс) [1], процесуальна частина якого включає положення розділів ІІІ «Органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення», IV «Провадження у справах про адміністративні правопорушення» та V «Виконання постанов про накладення адміністративних стягнень». Крім того, окремі питання застосування адміністративних покарань регулюються главою 4 КУпАП (загальні правила, строки накладення, особливості застосування адміністративних стягнень при вчиненні двох і більше адміністративних правопорушень тощо). Попри, здавалось би, велику кількість процесуальних положень Кодексу, питання власне судового розгляду і вирішення адміністративних справ власне судом урегульовані недостатньо.

Оскільки більшість адміністративних стягнень нбаразі накладаються в судовому порядку, відповідно, особливої актуальності набувають питання строків адміністративних судових проваджень, можливість застосування аналогії закону для врегулювання тих процесуальних положень, які не визначені в межах КУпАП, а також проблематика визначення меж повноважень суду у випадках, коли суб'єкт розгляду справи в КУпАП невизначений. Відзначимо, що судовий розгляд адміністративних справ має й інші недоліки правового регулювання, які, проте, не є предметом даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання судового розгляду справ про адміністративні правопорушення досліджуються як науковцями, так і практиками, оскільки наявність законодавчих колізій є причиною оскарження судових рішень в порядку адміністративного судочинства, що збільшує навантаження на судову систему та знижує рівень довіри до державних інституцій в цілому. Означені питання піднімали у своїх наукових доробках І. Л. Бородін, Ю.В. Бурченко, С.М. Гусаров, М.В. Кравчук О.Ю. Салманова, А.Т. Комзюк та інші фахівці в галузі адміністративного права та адміністративного судочинства. Проте наразі значна кількість питань у цій сфері залишається поза увагою законодавця та потребує суттєвих змін і доповнень діючих правових норм.

Мета статті – на основі аналізу положень Кодексу України про адміністративні правопорушення визначити окремі актуальні проблеми правового регулювання вирішення адміністративних справ в судовому порядку та вказати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Попри те, що судовий розгляд справ про адміністративні правопорушення є гарантованою Конституцією України формою захисту учасників адміністративного провадження, питання правового регулювання такого розгляду мають значну кількість законодавчих прогалин, які ускладнюють не лише власне процедуру судового розгляду, але й виступають детермінантою оскарження винесених

судових постанов. Відзначимо, що Закон України «Про судоустрій і статус суддів» відносить вирішення справ про адміністративні правопорушення до окремої категорії проваджень, що не належить ні до адміністративного, ні до цивільного, ні до кримінального судочинства [3]. Власне, результат розгляду адміністративної справи – винесення постанови – не передбачений спеціальними процесуальними кодексами як вид процесуального документа, який приймається (виноситься) судом (суддею).

Розгляд адміністративної справи в судовому порядку має значну кількість переваг, порівняно з іншими судовими процесами, в тому числі й адміністративним судочинством [4]. Так, за загальним правилом, згідно з положеннями ч. 2 ст. 38 КУпАП, стягнення за вчинене адміністративне правопорушення має бути накладене не пізніше, ніж через три місяці після його вчинення або виявлення [1]. Тобто до завершення вказаного проміжку часу має бути проведене досудове розслідування, складені всі необхідні матеріали (відібрані пояснення, опитані свідки тощо) й передані до суду. Крім того, досліджуються й оцінюються на предмет їх належності, допустимості, достовірності та достатності докази по справі. При цьому не потрібно дотримуватися вимог щодо підсудності (за винятком справ, пов'язаних з корупцією, вчинених працівниками апарату суду), предметної юрисдикції, складу суду тощо. Всі ці обставини дозволяють відносно швидко вирішити справу про винуватість чи невинуватість особи, щодо якої було порушено провадження та винести мотивовану постанову. Хоча доволі короткі строки можуть стати причиною закриття провадження у зв'язку із закінченням строків давності [5, с. 168], в тому числі й у випадках, коли вина порушника очевидна.

Варто відзначити, що порівняно короткі строки теж є своєрідною формою захисту особи, яка притягується до відповідальності. Адже вирішення питання про притягнення до відповідальності порушника або відсутність підстав для такої відповідальності дозволяє швидко визначати статус особи: «порушник», «не-порушник»; визначати зміст і порядок реалізації адміністративних санкцій, заходів адміністративного впливу (якщо це неповнолітній) чи заходів дисциплінарної відповідальності (якщо порушник військовослужбовець) та виконати накладене покарання у визначені законодавством строки.

Разом з тим, короткі строки судового розгляду і вирішення адміністративних справ можуть виступати причиною недостатності зібраних доказів, неможливості залучення до процесу бажаного адвоката, порушення процесуальних строків адміністративного провадження (через перевантаженість суддів), недотримання окремих процесуальних гарантій тощо, що може позначатися на захисті інтересів сторін.

Відзначимо, що кожен з учасників судового розгляду намагається захистити / відстояти свої права та інтереси, у тому числі й процесуальні. Але наразі КУпАП належним чином не визначає порядку захисту таких прав, хоча й оперує певною термінологією. Так, наприклад, в межах Кодексу не визначається процесуальний порядок визнання особи потерпілою, хоча в ряді положень КУпАП мова йде про обов'язок попростити пробачення у потерпілого (ст. 24-1 КУпАП), про завдання шкоди потерпілому (ст. ст. 173-2, 173-4, 173-6 КУпАП), про ухилення потерпілого від явки до прокурора чи органів досудового розслідування (ст. 185-4 КУпАП) тощо. Відсутнє й визначення порядку фіксування судового процесу, порядок витребування доказів, випадки розгляду справ у режимі відеоконференції та ряд інших, на що звертають увагу вітчизняні дослідники [6].

На наш погляд, названі та інші прогалини потребують правового регулювання. Наразі порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення врегульовано ст. 246 КУпАП, ч. 2 якої визначає, що «Порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення в районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судах визначається цим Кодексом та іншими законами України» [1]. Таким чином, КУпАП не обмежує можливості використання інших актів вітчизняного законодавства для розгляду і вирішення адміністративних справ по суті. Так, велика кількість процесуальних питань в адміністративних провадженнях вирішуються положеннями Кодексу адміністративного судочинства України [7]. Наприклад, щодо форм і порядку подання процесуальних документів, наслідків пропуску строків, відкладення розгляду, уточнення вимог/позицій, здійснення запису провадження та виходу суду до нарадчої кімнати тощо. Відповідно, навряд чи доцільно переписувати положення одного кодексу у зміст іншого. Тому вважаємо за доцільне з метою забезпечення дієвості принципу правової визначеності при здійсненні судочинства у справах про адміністративні правопорушення доповнити ст. 246 частиною 3 такого змісту: «Процесуальні питання, які не урегульовані цим Кодексом і йому не суперечать, але визначені положеннями Кодексу адміністративного судочинства чи іншими процесуальними законами, вирішуються на основі положень таких законодавчих актів».

Таке формулювання, на наш погляд, дозволить забезпечити не лише дієвість принципу правової визначеності, але й застосування єдиних процесуальних правил, що допоможе уникати неоднакових підходів та виникнення колізій в судових процедурах, тим більше, що в окремих категоріях справ суди загальної юрисдикції виступають як перша інстанція адміністративного судочинства [7].

Власне, використання окремих законодавчих дефініцій з процесуальних норм інших галузей права під час судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, які не суперечать вимогам КУпАП, є способом прояву аналогії закону та не повинно трактуватися як порушення. Зокрема, це може стосуватися понять «обвинувачений», «потерпілий», «учасник провадження» та інших. Наразі судді, які забезпечують розгляд справи, використовують відповідні поняття у практичній діяльності «за замовчуванням».

Варто виділити ще одну проблему судового розгляду справ про адміністративні правопорушення – невизначеність процесуальних наслідків звільнення від адміністративної відповідальності у зв'язку із закінченням строків адміністративного провадження. Так, відповідно до положень п. 7 ст. 247 КУпАП до обставин, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення належить «закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених ст. 38 цього Кодексу» [1]. Вважаємо, що така норма КУпАП не розрахована на воєнний, надзвичайний стани, інші обставини, які унеможливлюють здійснення судового розгляду у строки, визначені законом. Власне перевантаженість судів у зв'язку з нестачею кадрових суддів може бути об'єктивною причиною пропуску відповідних строків, так само й відкладення розгляду справи через безпекову ситуацію тощо. Зокрема, аналіз Інформації про показники часу, необхідного для розгляду справ і матеріалів, які надійшли до загальних місцевих судів, та орієнтовної нормативної чисельності суддів за даними звітності за І квартал 2025 року кількість справ та матеріалів, що надійшли до судів

становить 755 341, кількість суддів – 2 796, нормативний час необхідний для розгляду справ і матеріалів – 2 250 773 годин [8]. Тобто обсяг годин, які би фактично мав відпрацювати суддя за три місяці складає 805 годин, тоді як кількість фактичних годин роботи за відповідний період складає 512 годин. Ці показники показують, що пропуск процесуальних строків фактично є явищем, яке наразі властиве вітчизняній судовій системі та є об'єктивним віддзеркаленням її роботи.

Відповідно, положеннями ст. 247 КУпАП користуються недобросовісні порушники, які умисно затягують процес розгляду і вирішення справи, щоб уникнути відповідальності. Тобто у випадку закінчення вказаних у ст. 38 Кодексу строків справа про адміністративне правопорушення закривається і до порушника не можуть бути застосовані ні заходи адміністративної відповідальності, ні заходи адміністративного впливу. Більше того, у випадку вчинення нового проступку факт попередньої протиправної поведінки не може бути врахований як обставина яка обтяжує адміністративну відповідальність чи як кваліфікуюча, оскільки відповідні обставини «підсилюють» відповідальність лише у тому випадку, коли на порушника було накладено стягнення за попереднє протиправне діяння.

Вважаємо таку позицію законодавця невиваженою, адже фактично маємо ситуацію, при якій звільнення від покарання означає звільнення від адміністративної відповідальності в цілому без жодних негативних наслідків для порушника, які би мали забезпечити якщо не каральний, то хоча би превентивний вплив. Звісно, що це не стримує порушників від вчинення нових адміністративних проступків, оскільки особа не зазнає жодних втрат або обмежень через свою протиправну поведінку. Тому вважаємо за доцільне надати право суду виносити в таких випадках постанову про закриття адміністративного провадження з нереабілітуючих обставин (за аналогією з положення кримінального процесуального законодавства), а ст. 35 КУпАП доповнити п. 2-1 такого змісту: «Повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, якщо попереднє провадження було закрито у зв'язку із закінченням строків розгляду справи або інших нереабілітуючих обставин».

Таким чином, закінчення строків провадження по справі не дозволить застосувати до порушника визначене законом покарання, але повторні факти протиправної поведінки дозволять кваліфікувати діяння як більш тяжке (якщо відповідна норма має дві й більше частин) або застосувати відповідні дані як такі, що обтяжують відповідальність (ознака повторності). Це має підвищити власне рівень відповідальності кожного за свою поведінку та сприятиме зменшенню кількості протиправних проявів, особливо з числа осіб, щодо яких провадження було закрито з нереабілітуючих обставин. Наразі поняття нереабілітуючих обставин застосовується лише у кримінальному процесі. Такі обставини означають, що стосовно особи зібрано достатньо доказів для підозри у вчиненні правопорушення, однак з огляду на певні обставини провадження щодо цієї особи виключається [9]. На наш погляд, таке розуміння нереабілітуючих обставин варто застосовувати й у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення.

Крім того, варто також доповнити й кваліфікуючі обставини адміністративних правопорушень, наприклад, викласти їх в такій редакції: «Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за аналогічне правопорушення або щодо якої провадження було закрите з нереабілітуючих обставин». Вважаємо, що таке доповнення відповідає завданням адміністративного провадження, зазначеним у ст. 245 КУпАП: «своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності», оскільки відсутність покарання за вчинення проступку може провокувати нові прояви протиправної поведінки [10].

До проблем розгляду і вирішення адміністративних проваджень варто віднести й законодавчу невизначеність суб'єкта розгляду справи. Оскільки зміни, які вносяться в КУпАП не завжди мають системний характер, то можуть виникати ситуації, за яких провадження було почате, оскільки певні діяння визнані як протиправні й такі, що переслідуються в порядку адміністративного провадження, але не завершене, оскільки Кодекс не визначає підвідомчості щодо розгляду таких прав. Це не лише обмежує можливості практичного захисту прав і свобод, які охороняються положеннями КУпАП, але й сприяє поширенню проявів правового нігілізму, оскільки відсутні практичні механізми притягнення до адміністративної відповідальності.

Одним з яскравих прикладів таких правопорушень є діяння, передбачене ст. 173-3 КУпАП «Виготовлення та пропаганда георгіївської (гвардійської) стрічки» [1]. Важливість застосування заходів адміністративної відповідальності за назване правопорушення є очевидною, особливо в умовах воєнного стану. Проте наразі представники Національної поліції України навіть не порушують проваджень за вчинення зазначеної групи проступків, оскільки КУпАП не визначає, хто має розглядати вказану категорію прав. Таким чином, маємо явну прогалину в законодавстві, яка потребує негайного вирішення. Адже відсутність процесуальної можливості застосування покарання не стримує порушників від нових протиправних проявів, підриває довіру до правоохоронних структур та держави в цілому, оскільки дії правоохоронних органів щодо виявлення фактів правопорушення, доведення вини порушника тощо не мають жодних юридичних наслідків попри очевидність завдання шкоди державним інтересам. Зазначимо, що за рішенням ЄСПЛ заборона носіння георгієвської стрічки не становить порушення права на свободу вираження поглядів.

На наш погляд, подібні ситуації можуть бути вирішені двома шляхами. Перше – це чітке визначення в положеннях КУпАП органу, який має розглядати конкретну справу. Це логічно і саме так наразі побудований діючий КУпАП. Якщо виникатимуть відповідні ситуації знову, то потрібно буде знову доповнювати певну статтю Кодексу та вказувати, хто із суб'єктів правозастосування має розглядати й вирішувати справу по суті. Можна піти іншим шляхом і визначити, що усі правопорушення, в яких суб'єкт правозастосування невизначений, мають розглядатися судом. Вважаємо такий спосіб вирішення спорів більш вдалим, оскільки він, по-перше, попереджає виникнення колізійних ситуацій в майбутньому. По-друге, сприяє підвищенню рівня довіри до держави, яка створює беззаперечні умови для захисту порушених прав. Варто також відмітити, що адміністративні проступки – це, здебільшого, правопорушення, які посягають на державні інтереси. Відтак їх належний судовий захист є формою прояву й захисту законності, підвищує ефективність державного управління.

Виходячи з визначеного вище, щоб забезпечити дію принципу правової визначеності, пропонуємо ст. 221 КУпАП, яка визначає підвідомчість справ про

адміністративні правопорушення судам загальної юрисдикції доповнити частиною 2 такого змісту: «Якщо підвідомчість справ про адміністративні правопорушення не визначена цим Кодексом чи іншими законами України, справа розглядається суддею районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду». Це дозволить забезпечити і дієвий захист публічних інтересів держави, і сприятиме забезпеченню практичної реалізації принципу невідворотності адміністративної відповідальності [11].

Суддя-практик М.В. Кравчук відзначає, що проблематика здійснення судами розгляду справ про адміністративні правопорушення полягає у: відсутності повноцінного судового процесу; відсутності процесуального механізму встановлення істини; знеціненні матеріального аспекту справедливості (формалізований вибір санкції, вузькі межі розсуду); відсутності аксіологічного ядра правосуддя (концептуального комплексу правових цінностей, що визначають сутність судової діяльності як юрисдикційної форми захисту прав і свобод людини, забезпечення справедливості, законності та правової визначеності) [6].

Вважаємо таку позицію авторки упередженою. Адже більшість адміністративних санкцій є альтернативними, тобто передбачають вибір оптимального стягнення з урахуванням всіх обставин справи. Дослідження й оцінка доказів є формою прояву змагальності сторін. Тоді як правова визначеність, справедливість та законність забезпечуються у процесі судового розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Разом з тим, судовий розгляд адміністративної справи має ряд інших недоліків, як то відсутність правового регулювання здійснення письмових проваджень, неурегульованість питань заочного розгляду справи, використання онлайн-форм при здійсненні правосуддя, доцільність досудового врегулювання спорів шляхом медіації тощо, аналіз шляхів вирішення яких може виступати предметом самостійних наукових досліджень.

Висновки. Дослідження окремих актуальних аспектів здійснення адміністративних проваджень судами загальної юрисдикції дозволяє виділити ряд проблем, які потребують правового регулювання. Це й відсутність чітко прописаних процесуальних правил здійснення судочинства, невизначеність статусу суду у провадженні, відсутність в межах Кодексу окремих понять, що визначають статус учасників провадження тощо. Але значна кількість з означених проблем урегульована іншими процесуальними кодексами та вже використовується суддями у процесі розгляду і вирішення адміністративних справ по суті. Тому для захисту інтересів сторін адміністративного провадження варто визначити в межах КУпАП межі застосування положень неадміністративного процесуального законодавства. Це дозволить уникати дублювання однакових дефініцій в різних законодавчих актах та забезпечить практичну реалізацію принципу правової рівності.

Крім того, варто визначити суд як інстанцію, яка наділяється правом розгляду і вирішення адміністративної справи у випадку, коли суб'єкт адміністративної юрисдикції невизначений. Це сприятиме забезпеченню невідворотності адміністративної відповідальності, створить дієвий захист публічних інтересів держави, і сприятиме практичній реалізації принципу невідворотності адміністративної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print (дата звернення: 25.06.2026).

2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4378 (дата звернення 25.06.2026).

3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 25.06.2026).

4. Бородін І. Л. Адміністративний процес, адміністративна юстиція, юрисдикція адміністративних судів України : монографія. Київ : Алерта, 2025. 226 с. URL: https://alerta.kiev.ua/img/cms/PDF/Borodin_mono_Zmist.pdf?srsltid=AfmBOop0W_zbCwcpztDRjp0ZZMk9nThY6jzlE2LAdbpH3uG3HhfajchB

5. Адміністративний процес : навч. посіб. / О. Ю. Салманова, А. Т. Комзюк, С. М. Гусаров та ін. ; за заг. ред. О. Ю. Салманової, А. Т. Комзюка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 412 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0cc7ac62-2263-4a23-95e2-96f29de5ea93/content.

6. Кравчук М. В. Прогалини законодавства у судовому процесі при розгляді справ про адміністративні правопорушення. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Чернігів, Пенітенціарна академія України. 25–26 квіт. 2023 р. Чернігів, 2023. С. 164–167. URL: https://dspace.pau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dbf7032b-d886-4f9a-b23f-071240ec158e/content

7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення: 04.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#n10224 (дата звернення 25.06.2026).

8. Рада суддів України. Карта МЗС 2025 рік І квартал. Рада суддів України. URL: https://rsu.gov.ua/mzs-2025_1-maps (дата звернення: 28.07.2026).

9. Судова влада України. Верховний Суд. URL:https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1567108 (дата звернення: 28.07.2026).

10. Пузирний В. Ф., Шестак Л. В. Окремі проблеми адміністративно-правової кваліфікації правопорушень, пов'язаних з корупцією. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право : науковий журнал. 2*024. № 3 (23). 120 с. С. 74–86. https://doi.org/10.32755/sjlaw.2024.03.074

11. Шестак Л.В. Зміст і значення окремих принципів адміністративної відповідальності. *Матеріали ІІІ науково-практичної міжвузівської конференції «Теорія і практика сучасного менеджменту: проблеми та шляхи їх вирішення».* Чернігів, Чернігівська філія Європейського університету. 2007. С. 157–161.

References

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon vid 07.12.1984 № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law No. 8073-X of December 7, 1984]. (1984). Retrieved June 25, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print [in Ukrainian]

2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. (1996). Retrieved June 25, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4378 [in Ukrainian]
3. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII [On the Judiciary and Status of Judges: Law of Ukraine No. 1402-VIII of June 2, 2016]. (2016). Retrieved June 25, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text [in Ukrainian]
4. Borodin, I. L. (2025). Administratyvnyi protses, administratyvna yustytsiia, yurisdyktsiia administratyvnykh sudiv Ukrainy [Administrative procedure, administrative justice, jurisdiction of administrative courts of Ukraine] [Monograph]. Alerta. https://alerta.kiev.ua/img/cms/PDF/Borodin_mono_Zmist.pdf?srsltid=AfmBOop0W_zbCwcpztDRjp0ZZMk9nThY6jzlE2LAdbpH3uG3HhfajchB [in Ukrainian]
5. Salmanova, O. Yu., & Komziuk, A. T. (Eds.). (2022). Administratyvnyi protses [Administrative process] [Study guide]. Kharkiv National University of Internal Affairs. https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0cc7ac62-2263-4a23-95e2-96f29de5ea93/content [in Ukrainian]
6. Kravchuk, M. V. (2023, April 25–26). Prohalyny zakonodavstva u sudovomu protsesi pry rozhliadi sprav pro administratyvni pravoporushennia [Gaps in legislation in judicial proceedings when considering cases of administrative offenses]. In Aktualni pytannia teorii ta praktyky v haluzi prava, osvity, sotsialno-humani-tarnykh ta povedinkovykh nauk v umovakh voiennoho stanu [Current issues of theory and practice in law, education, social-humanitarian and behavioral sciences under martial law] (Conference proceedings, pp. 164–167). Academy of the State Penitentiary Service. https://dspace.pau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dbf7032b-d886-4f9a-b23f-071240ec158e/content [in Ukrainian]
7. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV [Code of Administrative Procedure of Ukraine: Law of Ukraine No. 2747-IV of July 6, 2005]. (2005). Data onovlennia: 04.11.2023 [Updated November 4, 2023]. Retrieved June 25, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#n10224 [in Ukrainian]
8. Rada suddiv Ukrainy. Karta MZS 2025 rik I kvartal [Council of Judges of Ukraine. MZS Map, 2025, 1st Quarter]. (2025). Rada suddiv Ukrainy. Retrieved July 28, 2026, from https://rsu.gov.ua/mzs-2025_1-maps [in Ukrainian]
9. Sudova vlada Ukrainy. Verkhovnyi Sud [Judicial Power of Ukraine. Supreme Court]. (n.d.). Retrieved July 28, 2026, from https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1567108 [in Ukrainian]
10. Puzyrnyi, V. F., & Shestak, L. V. (2024). Okremi problemy administratyvno-pravovoi kvalifikatsii pravoporushen, pov'iazanykh z koruptsiieiu [Certain problems of administrative and legal qualification of corruption-related offenses]. *Sivershchyna Scientific Journal. Series: Law,* 3(23), 74–86. https://doi.org/10.32755/sjlaw.2024.03.074 [in Ukrainian]
11. Shestak, L. V. (2007). Zmist i znachennia okremykh pryntsypiv administratyvnoi vidpovidalnosti [Content and significance of certain principles of administrative responsibility]. In *Teoriia i praktyka suchasnoho menedzhmentu: problemy ta shliakhy ikh vyrishennia* [Theory and practice of modern management: Problems and solutions] (Conference proceedings, pp. 157–161). European University, Chernihiv Branch [in Ukrainian]

Shestak Liliia,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Administrative and Constitutional Law,
Educational and Scientific Institute of Law, Law Enforcement and Psychology
(Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv)
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-9381-5916

CERTAIN ISSUES IN THE JUDICIAL REVIEW OF ADMINISTRATIVE OFFENSE CASES

The article examines current issues of legal regulation of the adjudication of administrative offense cases by courts of general jurisdiction in Ukraine. Based on an analysis of the provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the key problems of judicial consideration of administrative cases are identified. These include insufficient regulation of procedural rules governing court proceedings, the absence of clear definitions of certain procedural categories and the legal status of participants in the proceedings, as well as the lack of regulation concerning court recording procedures, the collection and examination of evidence, the conduct of videoconferences, and other procedural actions. Particular attention is paid to the issue of applying the analogy of law and using provisions of other procedural codes in the adjudication of administrative offense cases.

The shortcomings of the legal regulation of the consequences of the expiration of time limits for imposing administrative liability are also analyzed. It is substantiated that the current mechanism for terminating proceedings due to the expiration of statutory limitation periods does not ensure an adequate preventive effect on offenders and may encourage abuse of procedural rights aimed at avoiding liability. The introduction of the possibility of terminating proceedings on non-rehabilitative grounds and taking such cases into account when qualifying repeated offenses is proposed.

The article also addresses the problem of uncertainty regarding the competent administrative jurisdiction authority for certain categories of administrative offenses. It is proposed to establish, at the legislative level, a rule according to which cases whose jurisdiction is not expressly determined by law shall be considered by courts of general jurisdiction.

The study concludes that it is necessary to improve the procedural provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses by defining the scope of application of other procedural codes, eliminating legislative gaps, and ensuring the principles of legal certainty, the inevitability of administrative liability, and the effective protection of public interests.

Key words: *administrative justice, administrative procedure, legal regulation, judicial review, administrative proceedings.*

CC BY

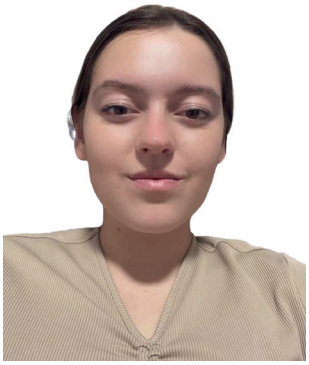
Дата першого надходження статті до видання: 26.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 172:342.7
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-130-135

Мота Андрій Федорович,
доктор юридичних наук, професор
(Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960), м. Хмельницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0401-3496

Мота Софія Андріївна,
(Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький)
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-1414-3615

Халимон Сергій Іванович,
доктор юридичних наук, професор
(Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960), м. Хмельницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2998-7235

ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

Статтю присвячено філософському розумінню прав і свобод людини в контексті виконання кримінальних покарань у місцях несвободи. Обґрунтовано, що навіть в умовах обмеження свободи особа не втрачає свого правового статусу та залишається носієм невідчужуваної гідності. Філософське осмислення прав людини розглядається як необхідна передумова ефективного функціонування кримінально-виконавчої системи, оскільки сприяє утвердженню принципів гуманізму, справедливості та пропорційності покарання.

Ключові слова: *кримінально-виконавча політика, кримінальні покарання, місця несвободи, права людини, принцип гуманізму, свобода, філософське розуміння.*

Постановка проблеми. Права і свободи людини є фундаментальною основою демократичної правової держави та визначають напрям розвитку її правової системи. Особливого значення вони набувають у сфері виконання кримінальних покарань, коли держава безпосередньо втручається у сферу особистої свободи засудженого. Попри факт обмеження певних прав, людина не втрачає свого правового статусу та залишається носієм невідчужуваної гідності. Саме тому філософське осмислення природи та змісту основоположних прав людини у процесі виконання покарань є актуальним як з теоретичного, так і з практичного погляду.

Важливими правоохоронними завданнями залишаються гуманізація кримінально-виконавчої системи України, впровадження міжнародних стандартів захисту прав людини, а також необхідність подолання застарілих каральних підходів у пенітенціарній політиці. В умовах реформування правозастосовних інституцій держава повинна забезпечити належний баланс між інтересами суспільної безпеки та повагою до прав особи, яка відбуває покарання та/або утримується в місцях несвободи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика філософського розуміння основоположних прав і свобод людини в процесі виконання кримінальних покарань перебуває на перетині філософії права, кримінально-виконавчого права, пенітенціарної науки та прав людини. Її теоретичне підґрунтя сформовано під впливом класичних філософсько-правових концепцій Д. Бентама, І. Канта, Д. Локка, В. Майхофера, Ж.-Ж. Руссо, у межах яких осмислювалися природа свободи, людської гідності, межі державного примусу та співвідношення прав особи з інтересами суспільства [1; 2]. У вітчизняній юридичній науці важливе значення для дослідження цієї проблематики мають праці І. Г. Богатирьова, А. Х. Степанюка, М. С. Пузирьова, М. С. Лисенко, Д. О. Пилипенка, О. В. Сокальської та інших учених [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9].

Зокрема, І. Г. Богатирьов у монографії «Українська пенітенціарна наука» розглянув становлення та розвиток пенітенціарної науки в Україні, її предметне поле, теоретичні засади та значення для формування сучасного наукового бачення виконання кримінальних покарань [3]. А. Х. Степанюк у докторській дисертації, присвяченій актуальним проблемам виконання покарань, проаналізував сутність і принципи кримінально-виконавчої діяльності, що має безпосереднє значення для розуміння правового статусу засуджених та меж державного примусу під час виконання покарань [4].

Окрему увагу в науковій літературі приділено реалізації принципу гуманізму у сфері виконання та відбування покарань. М. С. Пузирьов і М. С. Лисенко дослідили особливості реалізації принципу гуманізму під час виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, що є важливим для з'ясування практичного змісту гуманістичних засад кримінально-виконавчої політики [5]. Д. О. Пилипенко, аналізуючи засаду гуманізму кримінально-виконавчого права, обґрунтовує її антропоцентричний зміст та значення для врегулювання відносин у сфері виконання покарань [6].

Водночас науковий доробок із цієї проблематики переважно зосереджений на юридичних, організаційних та кримінально-виконавчих аспектах забезпечення прав засуджених. Натомість філософське осмислення прав людини в умовах ізоляції особи, зокрема крізь призму свободи, гідності, гуманізму, справедливості та пропорційності державного примусу, потребує подальшого комплексного дослідження. Саме це зумовлює актуальність аналізу філософських засад розуміння основоположних прав і свобод людини у процесі виконання кримінальних покарань у місцях несвободи.

Мета дослідження передбачає з'ясування філософських засад розуміння основоположних прав і свобод людини та встановлення їх значення у процесі виконання кримінальних покарань.

Відповідно до мети завдання дослідження полягають в аналізі філософських підходів до природи та сутності прав і свобод людини, характеристиці юридичних гарантій дотримання прав людини під час виконання кримінальних покарань у місцях несвободи, з'ясування впливу гуманістичних ідей на сучасну кримінально-виконавчу політику, визначення співвідношення між обмеженням свободи та збереженням людської гідності засуджених.

Виклад основного матеріалу. З філософського погляду права людини трактуються по-різному залежно від вчення про їх походження і природу. Натуралістична концепція виходить з ідеї природних (невідчужуваних) прав, притаманних людині за її природою, незалежно від волі держави. Так, Д. Локк у Двох трактатах про правління обґрунтував три основні природні права – на життя, свободу і власність, – які становлять фундамент правової системи людини. З них Локк виводив усі інші права: рівності, свободи совісті, безпеки та ін. [1]. Ж.-Ж. Руссо вважав, що природний стан людей характеризується рівністю та свободою, а суспільний договір надає кожному особисту свободу й гарантії через загальну волю [2]. Іммануїл Кант, хоч і бачив право як сукупність зовнішніх обмежень, підкреслював категоричний імператив і гідність особистості. Він розрізняв природне право (право людини, «закладене у природі всіх розумних істот») та позитивне право (врегульоване законом держави). Кант вважав, що справедливий правовий порядок ґрунтується на загальнообов'язкових законах, які виражають моральні вимоги, є підставними й забезпечуються силою державного примусу. У цьому контексті стверджувалося, що держава мусить одночасно гарантувати свободу і безпеку кожного, а покарання не може застосовуватися так, щоб умисно принижувати людську гідність [7, с. 106–111].

Інша концепція – правовий позитивізм – виходить з того, що права виникають як воля законодавця, а не через об'єктивні норми природи. Представником такого підходу був Д. Бентам, який пропагував утилітаризм: головним критерієм цінності дій є «максимізація щастя» найбільшої кількості людей. Для Бентама важливо, щоб закон забезпечував безпеку і добробут суспільства, навіть якщо це вимагало обмеження індивідуальних свобод. Він робив висновок: «Немає прав без обов'язків, отже, обмеження свободи неминучі». Інакше кажучи, права особи не можна гарантувати абсолютними, їх реалізація супроводжується закріпленням відповідних обов'язків і примусових норм [8]. Бентаму також належить ідея пенітенціарної системи Паноптикону, як модернізованого, гуманного місця ув'язнення і, власне, його авторська концепція відбування покарання, розрахованого на превенцію [9].

Ще один філософський напрям – екзистенціалізм – наголошує на свободі та відповідальності індивідуума. Із цього погляду кожна людина визначає сенс свого існування самостійно, і жодна зовнішня сила не може повністю відібрати у неї свободу духу. У сучасній філософській думці, зокрема, підкреслюється, що екзистенціалізм «дає людині право і відповідальність вибирати

свій власний шлях» та посилює ідею індивідуальної свободи й особистої гідності. Хоч ув'язнення формально позбавляє свободи рухів, екзистенціалісти наголошують, що внутрішня свобода мислення і моральний вибір залишаються фундаментальними [7, с. 131–134].

На практиці фундаментальні права засуджених закріплені в національному та міжнародному законодавстві. Конституція України декларує універсальність і недоторканність прав людини [10], а Європейська конвенція з прав людини зобов'язує держави-гаранти забезпечувати «кожному, хто перебуває під їх юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі І Конвенції». Зокрема, статті Конвенції гарантують заборону катувань і нелюдського поводження (ст. 3), право на життя (ст. 2), на справедливий суд (ст. 6) тощо. Стаття 5 Конвенції допускає позбавлення свободи як «законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом» [11]. Це означає, що навіть відбуваючи покарання, людина юридично не позбавляється усіх прав – навпаки, законодавство і суди повинні дотримуватися правових процедур, затверджених законом, під час затримання, арешту чи тримання під вартою.

Вітчизняне кримінально-виконавче законодавство також передбачає захист прав засуджених. Зокрема, Кримінально-виконавчий кодекс України прямо встановлює: «Засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду». Одночасно держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, створює умови для їх виправлення, ресоціалізації, безпеки та соціального захисту. Забороняється будь-яка дискримінація засуджених за ознаками раси, статі, релігійних переконань тощо [12]. Загалом система кримінально-виконавчого права України виходить із того, що служба покарання повинна реалізовувати як вимоги суспільства, так і права ув'язнених – відштовхуючись від принципу гуманізму.

Також слід згадати конституційні гарантії в умовах виконання покарань. Конституційний Суд України наголошує, що обмеження права на свободу й особисту недоторканність (наприклад, тримання під вартою) можуть відбуватися «лише на підставах і в порядку, встановлених законом». Суд також підкреслює, що будь-яке затримання чи ув'язнення необхідно обґрунтовувати законністю цілей та процедури [13]. Важливим є те, що ні українська Конституція, ні Європейська конвенція не допускають перевищення меж необхідного застосування сили: заборонено катування, жорстоке чи принижуюче поводження з людиною. Ці норми зобов'язують органи влади до організації виконання покарань, що мають забезпечити гідність навіть осіб, позбавлених волі. Наприклад, Європейський суд з прав людини неодноразово визнавав порушення ст. 3 Конвенції у випадках нелюдського ставлення до ув'язнених (п. 35 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Родзевілло проти України» від 14 січня 2016 року [14]).

Принциповою філософською основою означених нормативних положень та правосуддя виступають засади гуманізму. Як зазначає Д. О. Пилипенко, гуманізм фактично визначає собою потреби людини як «наріжного каменю» врегулювання будь-яких процесів у межах кримінально-виконавчого права. Цей принцип уособлює собою антропоцентричну модель розвитку сучасної правової системи нашої держави. Зазначений автор підкреслює, що конструкції чинних законодавчих норм, які нормативно закріплюють та визначають реалізацію засади гуманізму в межах кримінально-виконавчого права, передбачають доволі широке її тлумачення, яке цілком виходить навіть за межі «трикутника» засуджений – суспільство – потерпілий [6]. Таким чином, юридичні гарантії конституційних прав мають ідеологічне обґрунтування: держава покликана не лише карати, але й зберігати моральну цілісність особи.

Орієнтація на гуманність у застосуванні покарань та ізоляції індивіда в місцях несвободи тісно пов'язана з філософськими концепціями про мету й правовий зміст стягнення. Утилітарний підхід (представлений, зокрема, Бентамом) пропагує основною ціллю покарання запобігання стражданням більшості та забезпечення безпеки. Як уже зазначалося, Бентам вбачав у покаранні необхідний механізм збереження безпеки «за будь-яку ціну» і визнавав, що для цього влада застосовує силу, нехай це й шкодить свободі окремих осіб. Він відстоював принцип найбільшого щастя найбільшої кількості, де критерієм правильності покарання є його результат для суспільства [8]. За таким підходом, обмеження прав засудженого виправдане суспільним благом. Проте це тлумачення на перший план висуває саме обов'язок забезпечення суспільного порядку, а не особисту гідність покараного.

У протилежність йому декретивно-етичний (кантівський) підхід наголошує, що кожна людина має вроджену гідність і не може бути використана лише як засіб. Із цього погляду навіть ув'язнення не повинно принижувати людяність засудженого. Суд має карати так, щоб одночасно з виконанням покарання забезпечувати права людини. Цей підхід проявляється в українському Кримінально-виконавчому кодексі через цільову роль виправлення та ресоціалізації. Тобто держава виступає як «піклувальник», котрий і карає, і відновлює (у розумінні «другий шанс»). Реалізація принципу гуманізму означає не тільки суворе покарання, але й заохочення засудженого до каяття та відшкодування збитків [6]. Отже, карати за кантівськими поглядами – це означає водночас ставитися до людини як до мети, а не лише засобу. Права зафіксовані при цьому у вищій нормі (моральній) і мають зберігатися.

Окремо варто відзначити екзистенційний аспект: покарання часто викликає у засуджених почуття безсилля та страху, але екзистенціалісти вважають, що людина навіть у найскладнішій ситуації зберігає свободу вибору внутрішнього ставлення. Об'єктивна ситуація не сама по собі обмежує нашу свободу, а лише як переживання її обмеження. Наприклад, в'язень або ж раб теж може бути «вільним», відповідним чином самовизначаючи своє ставлення до свого становища. Звідси висновок: завдання людини полягає не в тому, щоб змінити світ, а в тому, щоб насамперед змінити своє ставлення до нього [7, с. 133]. Отже, екзистенціалізм закладає в основу гуманізації ідею, що сенс життя можна знайти навіть в умовах тюремного ув'язнення. Практично це означає надання права засудженим на освіту, творчість, волонтерство – усе, що допомагає реалізувати себе та співвідноситься з основним екзистенційним концептом: «справжнє» право виникає з існування самої особистості [15].

Нарешті, суспільно-політичні та правові моделі також враховують баланс між правами й обов'язками. У сучасній пенітенціарній практиці це втілено через обмеження, які не мають бути більшими за необхідні. Конституція України проголошує, що кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність. Ніхто

не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [10]. Таким чином, хоча суспільний інтерес вимагає виконання покарання, законодавство і філософські положення зобов'язують застосовувати його у спосіб, що визнає невідчужуваність суттєвих прав. Загалом філософські підходи до гуманізації покарання вимагають, щоб кара була справедливою, пропорційною і спрямованою на виправлення особи.

Сучасні умови творення української державності вже тривалий час формуються в режимі протистояння збройній агресії. В умовах воєнного стану зміщено пріоритети функціонування кримінально-виконавчої системи: крім завдань щодо реалізації кари, створення умов для виправлення та ресоціалізації, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, важливе значення набули завдання щодо забезпечення їх безпеки, а також безпеки персоналу органів та установ виконання покарань, та зрештою національної безпеки [16, с. 113]. Органи влади не стали на шлях нехтування правами осіб, які перебувають у місцях несвободи, зважаючи на пріоритетні оборонні завдання. Зрештою в цьому полягає національний цивілізаційний вибір, який виборює Україна, заснований на світоглядних позиціях із глибокою філософською основою гуманізму, ставлення до людини, її потреб, навіть за умови попередньої протиправної поведінки.

Висновки. Отже, філософське розуміння основоположних прав і свобод людини у процесі виконання кримінальних покарань виражає прагнення поєднати суспільну безпеку з непорушністю людської гідності. Натуралістичні теорії підкреслюють, що навіть ув'язнений має невід'ємні права (на життя, свободу, гідність), тоді як позитивістські підходи вимагають суворого закріплення цих прав у законах і підзаконних актах. Екзистенціалізм додає ідею внутрішньої свободи особи, від якої не можна цілковито відібрати свободу волі. На рівні кримінально-виконавчого права це знайшло відображення в конституційних нормах, Європейській конвенції з прав людини та Кримінально-виконавчому кодексі України – вони гарантують ув'язненому користуватися всіма правами людини з обов'язковими для нього обмеженнями, визначеними законом. З іншого боку, принципи гуманізму й утилітаризму формують підвалини політики виконання покарань: держава повинна зберегти безпеку суспільства, але робити це так, щоб «не спричиняти шкоди свободі» більше, ніж необхідно.

Філософські ідеї доповнюють юридичні норми й допомагають утвердити в системі кримінально-виконавчої політики ідею, що покарання має залишатися в межах, сумісних із захистом фундаментальних прав людини. Водночас Україна, як учасник Ради Європи, імплементує конвенційні стандарти, а Конституція прямо гарантує гідність і свободу кожного (ст. 21). У підсумку цілком доцільно констатувати: дотримання прав засуджених у процесі виконання покарань – це не тільки юридична вимога, але й глибоко філософська необхідність.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері пов'язані з поглибленим вивченням механізмів практичної реалізації принципів гуманізму, справедливості та пропорційності під час виконання кримінальних покарань. Окремої уваги потребує дослідження трансформації змісту прав і свобод осіб, які перебувають у місцях несвободи, в умовах воєнного стану, а також оцінювання відповідності національної пенітенціарної практики міжнародним стандартам захисту людської гідності.

Список використаних джерел

1. Лок Джон. Два трактати про правління / пер. з англ. Павло Содомора. Київ : Наш Формат, 2020. URL: https://surl.li/ngvjgu (дата звернення: 11.11.2025).

2. Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ : Port-Royal, 2001. URL: https://surl.li/dtwkek (дата звернення: 11.11.2025).

3. Богатирьов І. Г. Українська пенітенціарна наука : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. 318 с.

4. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності : теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 40 с.

5. Пузирьов М. С., Лисенко М. С. Реалізація принципу гуманізму під час виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141–145.

6. Пилипенко Д. О. Засада гуманізму кримінально-виконавчого права. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 2. С. 248–252. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.46.

7. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія : підручник. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с.

8. Головко О. М. Історико-правові погляди Джеремі Бентама. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО».* 2017. Вип. 23. URL: https://surl.li/yzvyeh (дата звернення: 11.11.2025).

9. Сокальська О. В. Пенітенціарна система Джеремі Бентама: нереалізований проєкт «ідеальної в'язниці». *Питання боротьби зі злочинністю.* 2020. Вип. 40. С. 132–146. https://doi.org/10.31359/2079-6242-2020-40-132.

10. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141 (із змін. та допов.).

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.11.2025).

12. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text (дата звернення: 11.04.2026).

13. Рішення Конституційного Суду № 10-рп/2011 від 11 жовтня 2011 р. у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання). *Вісник Конституційного суду України.* 2011. № 6. Ст. 121.

14. Справа «Родзевілло проти України» (заява № 38771/05). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b51#Text (дата звернення: 11.11.2025).

15. Гайворонюк Н. В., Панкевич О. З. Співвідношення індивідуального і соціального буття людини у філософсько-правовій концепції Вернера Майхофера. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 7. С. 447–450. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.81

16. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану: монографія / [В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін. ; наук. ред. В. Пивоваров] ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. Харків : Право, 2024. 331 с. https://doi.org/10.31359/9786178602321.

References

1. Lok, Dzhon (2020). Dva traktaty pro pravlinnia [Two Treatises of Government]. Pavlo Sodomora (Transl.). Kyiv: Nash Format. Retrieved from https://surl.li/ngvjgu [in Ukrainian].

2. Russo, Zhan-Zhak (2001). Pro suspilnu uhodu, abo pryntsypy politychnoho prava [On the Social Contract, or Principles of Political Right]. O. Khoma (Transl.). Kyiv: Port-Royal. Retrieved from https://surl.li/dtwkek [in Ukrainian].

3. Bohatyrov, I. H. (2008). Ukrainska penitentsiarna nauka [Ukrainian Penitentiary Science]: monohrafiia. Dnipropetrovsk: DDUVS [in Ukrainian].

4. Stepaniuk, A. Kh. (2002). Aktualni problemy vykonannia pokaran (sutnist ta pryntsypy kryminalno-vykonavchoi diialnosti: teoretyko-pravove doslidzhennia) [Current Problems of Execution of Sentences (Essence and Principles of Criminal Executive Activity: Theoretical and Legal Study)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

5. Puzyrov, M. S., Lysenko, M. S. (2012). Realizatsiia pryntsypu humanizmu pid chas vykonannia i vidbuvannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnyi strok [Implementation of the Principle of Humanism during the Execution and Serving of Imprisonment for a Definite Term]. Pravo i suspilstvo, 6, 141–145 [in Ukrainian].

6. Pylypenko, D. O. (2022). Zasada humanizmu kryminalno-vykonavchoho prava [The principle of humanism of criminal executive law]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo,* 2, 248–252. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.46 [in Ukrainian].

7. Danylian, O. H., Dzoban, O. P. (2018). Filosofiia [Philosophy]: pidruchnyk. 2-he vyd., pererobl. i dopov. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

8. Holovko, O. M. (2017). Istoryko-pravovi pohliady Dzheremi Bentama. [Jeremy Bentham's Historical and Legal Views]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia "PRAVO",* 23. Retrieved from https://surl.li/yzvyeh [in Ukrainian].

9. Sokalska, O. V. (2020). Penitentsiarna systema Dzheremi Bentama: nerealizovanyi proiekt "idealnoi viaznytsi" [Jeremy Bentham's Penitentiary System: An Unrealized Project for the "Ideal Prison"]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu,* 40, 132–146. https://doi.org/10.31359/2079-6242-2020-40-132 [in Ukrainian].

10. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996). *Vidomosti Verkhjvnoi Rady Ukrainy,* (30), 141 [in Ukrainian].

11. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (1950). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

12. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal Executive Code of Ukraine] (2003). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text [in Ukrainian].

13. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu № 10-rp/2011 vid 11 zhovtnya 2011 r. u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen statti 263 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia ta punktu 5 chastyny pershoi statti 11 Zakonu Ukrainy "Pro militsiiu" (sprava pro stroky administratyvnoho zatrymannia) [Decision of the Constitutional Court No. 10-rp/2011 of October 11, 2011 in the case on the constitutional petition of 50 people's deputies of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of Article 263 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and Clause 5 of Part One of Article 11 of the Law of Ukraine "On Militia" (case on terms of administrative detention)] (2011). *Visnyk Konstytutsiynoho sudu Ukrainy,* (6), 121 [in Ukrainian].

14. Sprava "Rodzevillo proty Ukrainy" (zaiava № 38771/05) [Case "Rodzievillo v. Ukraine" (Application No. 38771/05)]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b51#Text [in Ukrainian].

15. Haivoroniuk, N. V., & Pankevych, O. Z. (2023). Spivvidnoshennia indyvidualnoho i sotsialnoho buttia liudyny u filosofsko-pravovii kontseptsii Vernera Maikhofera [The relationship between individual and social existence of human beings in Werner Maihofer's philosophical-legal conception]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo,* 7, 447–450. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.81 [in Ukrainian].

16. Pyvovarov, V. (Ed.) (2024). Dotrymannia prav liudyny pry vykonanni pokaran i povodzhenni iz zasudzhenymy v Ukraini: vyklyky, zavdannia, rishennia v umovakh voiennoho stanu [Respect for human rights in the execution of sentences and treatment of convicts in Ukraine: challenges, tasks, solutions in conditions of martial law]: monohrafiia. Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; NDI vyvch. problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, Vid. doslidzh. problem krymin.-vykonav. prava. Kharkiv: Pravo. https://doi.org/10.31359/9786178602321 [in Ukrainian].

Mota Andrii,
Doctor of Law, Professor
(National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi (Military Unit 9960), Khmelnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0401-3496

Mota Sofiia,
(Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-1414-3615

Khalymon Serhii,
Doctor of Law, Professor
(National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi (Military Unit 9960), Khmelnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2998-7235

PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE PROCESS OF EXECUTION OF CRIMINAL SENTENCES IN PLACES OF DETENTION

The article is devoted to the philosophical understanding of fundamental human rights and freedoms in the context of the execution of criminal penalties as an important direction of development of the modern legal state. It is substantiated that even in conditions of restriction of freedom, a person does not lose his legal status and remains a bearer of inalienable dignity, which determines the need to combine the punitive function of the state with the principles of humanism.

The paper analyzes the main philosophical concepts of human rights, in particular the naturalistic, positivist and existential approaches. It is established that the naturalistic theory considers rights as natural and inalienable, independent of the state will, while legal positivism connects their existence with legislative consolidation and compulsory provision. Existentialism focuses on the internal freedom of the individual, which is preserved even in conditions of isolation, which expands the understanding of human rights beyond the formal-legal approach.

It is determined that the modern penal system is based on the principle of preserving the majority of a person's rights, with the exception of restrictions expressly provided for by law and a court verdict. The importance of constitutional norms and international standards in ensuring the prohibition of inhuman or degrading treatment, as well as in the formation of appropriate conditions for the detention of persons in places of deprivation of liberty, is emphasized.

The study also clarifies philosophical positions on the humanization of criminal punishment. The utilitarian approach is focused on achieving public benefit and security, while the deontological (Kantian) emphasizes the inadmissibility of using a person solely as a means. At the same time, modern approaches to the execution of sentences involve a combination of these ideas by ensuring a balance between the interests of society and the rights of the convicted person.

It is concluded that the philosophical understanding of human rights is a necessary prerequisite for the effective functioning of the penal system, as it contributes to the establishment of the principles of humanism, justice and proportionality of punishment. The rights of convicts are considered not only as a legal category, but as a fundamental value that determines the limits of state coercion and the direction of reforms in the field of execution of criminal sentences.

Key words: *penal policy, criminal sentences, places of deprivation of liberty, human rights, the principle of humanism, freedom, philosophical understanding.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 24.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 343.9:504.05(477)(045)
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-136-141

Сибірцева Людмила Сергіївна,
аспірантка кафедри кримінального права та кримінології,
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-7322-5763

ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 441 КК УКРАЇНИ

У статті досліджено об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України. На підставі аналізу доктринальних підходів до визначення загального, родового, безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення, обґрунтовано, що екоцид відноситься до кримінальних правопорушень родовим об'єктом яких є суспільні відносини у сфері забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, безпосереднім об'єктом екоциду виступають суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки людства, а додатковим факультативним об'єктом – життя та здоров'я людей.

Ключові слова: *екоцид, кримінальне правопорушення, міжнародний злочин, об'єкт кримінального правопорушення, безпека людства, збройна агресія проти України.*

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України у статті 441 встановлює відповідальність за екоцид, який віднесено до злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Водночас, у сучасній кримінально-правовій доктрині відсутній єдиний підхід до визначення об'єкта цього злочину. Так, В.Г. Яворська зазначає, що сучасні підходи до тлумачення екоциду у науковій літературі ґрунтуються переважно на розумінні екологічної безпеки як цілісного соціального блага, що підлягає захисту. При цьому вчена акцентує увагу на тому, що законодавче формулювання містить оціночні поняття, які можуть спричиняти неоднакове тлумачення у правозастосовній практиці, що, у свою чергу, створює ризики правової невизначеності [1]. Інший підхід запропоновано І.А. Елізбарян, яка розглядає об'єкт екоциду не через категорію «навколишнє природне середовище», а через сукупність його окремих складових – земельних, водних, лісових та інших природних ресурсів і які підлягають самостійному правовому захисту. Такий підхід ґрунтується на тому, що різні елементи природного середовища можуть відрізнятися за юридичною значущістю та ступенем суспільної небезпеки їх знищення чи пошкодження [2].

У свою чергу, Ю. В. Нікітін та Д. Ю. Нікітін наголошують на необхідності узгодження предмета та обсягу кримінально-правового захисту при кваліфікації екоциду з міжнародними стандартами, зокрема з положеннями та доктринальними розробками у межах Римського статуту Міжнародного кримінального суду [3].

На нашу думку, відсутність єдиного підходу до визначення об'єкта екоциду ускладнює практичне застосування статті 441 КК України та зумовлює необхідність подальших наукових досліджень у цьому напрямі. Водночас сучасні виклики, пов'язані з масштабними екологічними наслідками збройних конфліктів, актуалізують потребу у формуванні чіткого та узгодженого підходу до визначення об'єкта цього кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика кримінально-правової характеристики екоциду, зокрема визначення його об'єкта, неодноразово ставала предметом наукових досліджень у вітчизняній доктрині. Значний внесок у розроблення зазначеної тематики зробили такі науковці, як: Д.В. Бойчук, І.А. Елізбарян, М.П. Куцевич, С.М. Мохончук, Д.Ю. Нікітін, Ю.В. Нікітін, В.П. Попович, О.М. Шумілло, В.Г. Яворська та інші. Водночас, попри значну кількість наукових праць, питання визначення об'єкта екоциду залишається дискусійним. Наявні підходи здебільшого мають фрагментарний характер і не забезпечують комплексного розуміння елементу цього складу кримінального правопорушення, що зумовлює необхідність подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, з урахуванням сучасних доктринальних підходів.

Викладення основного матеріалу. Об'єкт кримінального правопорушення є одним із обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення, який визначає його соціально-політичну сутність, ступінь суспільної небезпечності та має вирішальне значення для правильної кваліфікації діянь та притягнення винних осіб до відповідальності [4, с. 70].

У сучасній кримінально-правовій науці існує значна кількість досліджень, присвячених визначенню об'єкта кримінального правопорушення. Водночас єдиної точки зору щодо сутності цього поняття досі не сформовано. У юридичній літературі представлені різні підходи до його тлумачення, що свідчить про складність, багатогранність та дискусійність цієї категорії.

Традиційно у доктрині кримінального права об'єкт кримінального правопорушення визначається як «суспільні відносини, на які посягає кримінальне правопорушення, завдаючи їм певну шкоду, і які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність» [5, с. 120; 6, с. 85; 7, с. 142].

Водночас С. Колос зазначає, що визначення об'єкта кримінального правопорушення як сукупності суспільних відносин є занадто загальним і широким. На його думку, об'єкт як елемент складу кримінального правопорушення вужчий і конкретніший, оскільки будь-яке злочинне діяння найчастіше посягає не на всі, а лише на окремі елементи суспільних відносин. У зв'язку з цим, дослідник пропонує розглядати об'єкт кримінального правопорушення як охоронювані кримінальним законом соціальні цінності проти яких спрямоване діяння і яким заподіюється або може бути заподіяна шкода [8, с. 198].

Разом із тим, існують й альтернативні підходи до розуміння цього поняття. Так, Р.В. Вереша вважає, що об'єкт, як елемент складу кримінального правопорушення – це цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване кримінально протиправне діяння і яким воно може заподіяти або заподіює шкоду [9, с, 127]. У свою чергу С.Б. Гавриш вважає, що об'єктом кримінального правопорушення є правове благо як певна цінність, тобто матеріальні явища: життя, здоров'я, гідність, майно, природні об'єкти тощо [10, с. 64].

Схожу позицію займає і П.Л. Фріс, який під об'єктом кримінального правопорушення розуміє блага, цінності та інтереси як загальносуспільні, так і особисті. Це може бути національна безпека, життя, здоров'я, воля та гідність людини, власність, довкілля, громадська безпека та інше [11].

При цьому, П.П. Андрушко вважає, що жодна із концепцій об'єкта кримінального правопорушення не може вважатися єдино правильною («істиною в останній інстанції»), кожна із них має право на існування, оскільки має як позитивні об'єктивно безспірні моменти, так і спірні чи неприйнятні моменти, перш за все з методологічного погляду [12].

Отже, узагальнюючи наведені наукові підходи, приходимо до висновку, що загальним об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, які перебувають під охороною кримінального закону.

Слід звернути увагу, що у науці кримінального права усталеним є два підходи до класифікації об'єктів кримінального правопорушення – «по вертикалі» і «по горизонталі».

На думку І.О. Бандурки, у зв'язку з різноманітністю суспільних відносин, на які посягають злочини і які є об'єктами таких кримінальних правопорушень така класифікація є необхідною, оскільки вона сприяє більш повному розкриттю сутності та значимості об'єктів злочину [13, с. 72].

Так, найпоширенішою у кримінальному праці є триступенева класифікація об'єктів «за вертикаллю» (загальний, родовий та безпосередній). На думку авторів підручника «Кримінальне право України: Загальна частина» за редакцією професорів В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова, така класифікація цілком відповідає потребам практики, є дуже логічною, оскільки ґрунтується на співвідношенні філософських категорій «загального», «особливого» та «окремого». Така класифікація дає змогу визначити об'єкти кримінально-правової охорони на різних рівнях їх узагальнення [5, с. 123].

З огляду на наведені теоретичні положення вважаємо за доцільне проаналізувати об'єкт екоциду в межах триступеневої класифікації об'єктів кримінального правопорушення.

Як зазначають В.Я. Тацій та Ю.А. Пономаренко, уся сукупність суспільних відносин, що охороняється кримінальним законом від кримінальних правопорушень, є загальним об'єктом кримінального правопорушення. Загальний об'єкт на кожен окремий визначений момент часу є стабільним, але з плином часу є динамічним, оскільки внаслідок змін у кримінальному законі окремі суспільні відносини можуть додаватися до нього (братися під кримінально-правову охорону), а інші – вилучатися з нього (виводитися з-під кримінально-правової охорони). Обсяг загального об'єкта кримінального правопорушення на кожний окремо взятий момент часу свідчить, зокрема, про обсяг криміналізації у відповідному кримінальному законі і, загалом, про стан здійснення кримінально-правової політики в державі [14, с. 209].

У межах загального об'єкта кримінальних правопорушень виділяють родовий об'єкт. Зауважимо, що характеризуючи родовий об'єкт кримінального правопорушення в теорії кримінального права усталеним є підхід, відповідно до якого найбільш повне уявлення про зміст родового об'єкта кримінального правопорушення забезпечує назва розділу Особливої частини КК України, у межах якого систематизовано групи однорідних або тотожних суспільних відносин, що охороняються нормами одного інституту [15, с. 95]. Саме законодавча систематизація норм у структурі Особливої частини відображає родову спрямованість кримінально-правової охорони та дає змогу окреслити коло суспільних відносин, що становлять об'єкт кримінально-правового захисту. Враховуючи зазначений підхід, родовий об'єкт екоциду слід визначити через його місце у системі Особливої частини КК України. Стаття 441 КК України розміщена у розділі XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», що свідчить про належність екоциду до групи кримінальних правопорушень, які посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [16]. Пропонуємо детальніше зупинитися на характеристиці родового об'єкту кримінальних правопорушень, передбачених розділом XX Особливої частини КК України. Так, С.М. Мохончук зазначає, що цей розділ охоплює систему злочинів, які світове співтовариство розглядає як особливо, глобально небезпечні для всього людства, оскільки вони підривають основи усього миропорядку та можуть становити загрозу існуванню людства як такого [17, с. 80].

Водночас Д.В. Бойчук висловлює позицію, відповідно до якої кримінальні правопорушення, передбачені розділом XX КК України, не мають спільного родового об'єкта [18, с. 153].

На нашу думку, такий підхід є дискусійним. Незважаючи на різноманітність безпосередніх об'єктів окремих складів кримінальних правопорушень, законодавець об'єднав їх у межах одного розділу Особливої частини КК України саме за критерієм спільної родової спрямованості кримінально-правової охорони. Така систематизація свідчить про наявність єдиного комплексу суспільних відносин, що забезпечують мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок.

Натомість А.В. Шевчук та М. Д. Дякура визначають родовий об'єкт кримінальних правопорушень цього розділу через: 1) мир; 2) безпеку людства; 3) міжнародний правопорядок [19, с. 389]. Аналогічної позиції дотримуються й автори підручника «Кримінальне право України: Особлива частина» за редакцією професорів В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна [20, с. 729].

Під миром у кримінально-правовій науці розуміють стан, що характеризується відсутністю ворожнечі, відкритих політичних суперечок між державами, війни та збройних конфліктів.

Безпека людства – це стан, за якого відсутня загроза війни, екологічної катастрофи чи інших дій, наслідком яких може бути масове знищення людей.

Міжнародний правопорядок являє собою встановлений міжнародно-правовими нормами порядок, який забезпечує мирне співіснування народів, міжнародне співробітництво та безпеку людства [19, с. 389].

Таким чином, аналіз положень кримінального закону та існуючих наукових підходів дає підстави для висновку, що родовим об'єктом екоциду є суспільні відносини, які забезпечують мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок. Саме на ці суспільні відносини спрямоване посягання, передбачене ст. 441 КК України.

Встановлення родового об'єкта створює підґрунтя для дослідження безпосереднього об'єкта екоциду, оскільки саме він конкретизує ті суспільні відносини, на які безпосередньо посягає кримінальне правопорушення, передбачене ст. 441 КК України.

Аналіз наукової літератури свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення безпосереднього об'єкта екоциду. Узагальнення наукових позицій дає підстави виокремити три основні підходи до його розуміння:

1. Безпека природи як середовища проживання людської спільноти. Дослідники відзначають, що одним із безпосередніх об'єктів екоциду є природне середовище, яке забезпечує життя та нормальну діяльність людської спільноти. Збереження природи розглядається як ключова умова підтримки екологічної рівноваги та стабільності навколишнього середовища [21, с. 301; 22, с. 607; 23, с. 384].

2. Суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки людства. Цей підхід підкреслює, що безпосередній об'єкт екоциду – не лише стан природи, а й організовані дії людей та держави щодо її охорони [24, с. 664].

3. Екологічна безпека людства. Найпоширенішою у наукових джерелах є позиція, що безпосередній об'єкт екоциду полягає в порушенні екологічної безпеки людства. Вона передбачає такий стан навколишнього природного середовища, який дозволяє запобігати погіршенню екологічної обстановки та виникненню загрози для здоров'я людей [25, с. 309; 20, с. 740].

Отже, враховуючи наведені наукові підходи до визначення безпосереднього об'єкта злочину «екоцид», приходимо до висновку, що незважаючи на відмінності у формулюваннях, наведені підходи не суперечать один одному, а відображають різні аспекти одного й того самого об'єкта кримінально-правової охорони. Перший підхід акцентує увагу на природному середовищі як основі існування людства, другий – на суспільних відносинах у сфері забезпечення безпеки людства, а третій – на екологічній безпеці людства як стану захищеності довкілля та результат належного функціонування природних і соціальних механізмів його захисту.

Вважаємо, що безпосереднім об'єктом екоциду є суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки людства. Під екологічною безпекою людства при цьому слід розуміти стан захищеності довкілля та життєво важливих інтересів людини від масштабних, незворотних або довготривалих негативних наслідків.

Такий підхід поєднує як природну складову (стан екосистем), так і соціально-правову (суспільні відносини у сфері охорони довкілля), що найбільш повно відображає сутність екоциду як злочину міжнародного характеру.

Зауважимо, що у теорії кримінального права використовується класифікація безпосередніх об'єктів злочинів «по горизонталі». Сутність цієї класифікації полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта виділяють основний, додатковий і факультативний [26, с. 12]. З урахуванням зазначеного основним безпосереднім об'єктом екоциду слід вважати екологічну безпеку людства, а додатковим факультативним об'єктом при вчиненні екоциду беззаперечно, виступають життя та здоров'я людей. Саме таке розуміння безпосереднього об'єкта найбільш повно узгоджується як із соціальною природою об'єкта кримінального правопорушення, так і зі змістом диспозиції ст. 441 КК України.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу прийти до висновку, що об'єкт кримінального правопорушення, передбачений ст. 441 КК України доцільно визначати з урахуванням загальновизнаної у кримінальному праві класифікації об'єктів кримінального правопорушення за вертикаллю та горизонталлю. На підставі цього встановлено, що екоцид відноситься до злочинів, родовим об'єктом яких є суспільні відносини, які забезпечують мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок, що узгоджується із розміщенням ст. 441 КК України у розділі XX Особливої частини КК України. Аналіз доктринальних підходів до визначення безпосереднього об'єкта екоциду свідчить про відсутність єдності наукових поглядів. Водночас запропоновані у літературі підходи не суперечать один одному, а характеризують різні аспекти одного й того самого об'єкта кримінально-правової охорони. Основним безпосереднім об'єктом екоциду є суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки людства, під якою слід розуміти стан захищеності довкілля та життєво важливих інтересів людини від масштабних, довготривалих або незворотних негативних наслідків. Додатковим факультативним об'єктом цього кримінального правопорушення виступають життя та здоров'я людей.

Список використаних джерел

1. Яворська В.Г. Визначення поняття «екоцид» у міжнародному праві та Кримінальному кодексі України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. №3. С. 83–89. DOI https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-10

2. Елізбарян І.А. Стан дослідження проблеми кримінальної відповідальності за екоцид. Вісник Асоціації кримінального права України. 2024. №2 (22). С. 308–318. DOI https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.314980

3. Нікітін Ю.В., Нікітін Д.Ю. Кримінально-правова відповідальність за екоцид: національний та міжнародний вимір. *Ірпінський юридичний часопис*. 2019. № 2(19). С. 162–174. DOI https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(19)-2025-162-174

4. Кримінальне право України: Загальна частина: тексти лекцій: навчально-методичний посібник / авт. : А. Я. Берш, В. П. Кедик, Е. Е. Кузьмін та ін. ; за заг. ред. Н. А. Мирошниченко, Є. Л. Стрельцова ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Астропринт, 2022. 328 с.

5. Кримінальне право України: загальна частина: підручник / В.Я. Тацій. В.І. Тютюгін, В.І. Борисов та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. 6-те вид. перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.

6. Кузнецов В.В., Савченко А.В. Теорія складу злочину: підручник. Київ: Алерта, 2012. 320 с.

7. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна: курс лекцій. Київ: Атіка, 2001. 432 с.

8. Колос С. Об'єкт злочину у науці кримінального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 196–199.

9. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Вид. 10-те, перероб. та допов. Київ: Алерта, 2024. 604 с.

10. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства : монографія. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. 634 с.

11. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студ. вищ.навч.закл. вид. 3-те, доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2014. 468 с.

12. Андрушко П.П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика: монографія. Київ: КНТ, 2007. 325 с.

13. Бандурка І.О. Об'єкт злочину як кримінально-правова категорія. *Право.ua.* 2015. № 2. С. 70–75.

14. Тацій В.Я., Пономаренко Ю.А. Об'єкт кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. №2 (18). С. 207–210. DOI https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267697

15. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / А.А. Васильєв, Є.О. Гладкова, О.О. Житний та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.

16. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 р. № 2341–III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 27.06.2026).

17. Мохончук С.М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.11. Харків, 2014. 447 с.

18. Бойчук Д.В. Загальний правовий аналіз злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в контексті Кримінального кодексу України. *Наукові записки. Серія: Право.* 2018. № 5. С. 151–156.

19. Шевчук А.В., Дякур М.Д. Кримінальне право України (Особлива частина) : навч. посіб. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. 472 с.

20. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 6-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2021. 768 с.

21. Савченко А.В. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах): навч. посіб. / А.В. Савченко, Ю.Л. Шуляк. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 312 с.

22. Кримінальне право України. Особлива частина. Альбом схем : навчальний посібник / О.В. Авраменко, С.Я. Бурда, І.Б. Газдайка-Василишин та ін.; за ред. М.В. Карчевського. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 616 с.

23. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник за заг. ред. Топчія В.В. Конспект лекцій. 2021. 411 с.

24. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за заг, ред. доктора юрид. наук, проф. В.В. Сухоноса. Суми: ПФ «Видавництво "Університетська книга"», 2020. 672 с.

25. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник / Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П., Бабій А.Ю. Чернівці, 2022. 319 с.

26. Балобанова Д.О., Газдайка-Василишин І.Б. Об'єкт кримінального правопорушення: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 44 с.

References

1. Iavorska, V.H. (2023). Vyznachennia poniattia «ekotsyd» u mizhnarodnomu pravi ta Kryminalnomu kodeksi Ukrainy [Definition of the concept of "ecocide" in international law and the Criminal Code of Ukraine]. *Tsentralnoukrainskyi visnyk prava ta publichnoho upravlinnia*, 3, 83–89. DOI: https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-10 [in Ukrainian].

2. Elizbarian, I.A. (2024). Stan doslidzhennia problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za ekotsyd [The State of Research on the Issue of Criminal Liability for Ecocide]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy,* 2 (22), 308–318. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.314980 [in Ukrainian].

3. Nikitin, Yu.V., & Nikitin D.Iu. (2019). Kryminalno-pravova vidpovidalnist za ekotsyd: natsionalnyi ta mizhnarodnyi vymir [Criminal Liability for Ecocide: National and International Dimensions]. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys,* 2(19), 162–174. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(19)-2025-162-174 [in Ukrainian].

4. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: teksty lektsii (2022) [Criminal Law of Ukraine: General Part: Lecture Notes]: navchalno-metodychnyi posibnyk. / avt. : A. Ya. Bersh, V. P. Kedyk, E. E. Kuzmin ta in. ; za zah. red. N. A. Myroshnychenko, Ye. L. Streltsova ; Nats. un-t «Odes. yuryd. akad.». Odesa : Astroprynt. 328 s. [in Ukrainian].

5. Kryminalne pravo Ukrainy: zahalna chastyna (2020) [Criminal Law of Ukraine: General Part]: pidruchnyk. / V.Ia. Tatsii. V.I. Tiutiuhin, V.I. Borysov ta in.; za red. V.Ia. Tatsiia, V.I. Tiutiuhina, V.I. Borysova. 6-te vyd. pererob. i dopov. Kharkiv: Pravo, 584 s. [in Ukrainian].

6. Kuznetsov, V.V., & Savchenko A.V. (2012). Teoriia skladu zlochynu [Theory of the elements of a crime]: pidruchnyk. Kyiv: Alerta. 320 s. [in Ukrainian].

7. Korzhanskyi, M.I. (2001). Kryminalne pravo i zakonodavstvo Ukrainy. Chastyna Zahalna: kurs lektsii [Criminal Law and Legislation of Ukraine. General Part: A Course of Lectures]. Kyiv: Atika. 432 s. [in Ukrainian].

8. Kolos, S. (2018). Obiekt zlochynu u nautsi kryminalnoho prava [The object of a crime in the science of criminal law]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo,* 11, 196–199. [in Ukrainian].

9. Veresha, R.V. (2024). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal Law of Ukraine. General Part]. Vyd. 10-te, pererob. ta dopov. Kyiv: Alerta. 604 s. [in Ukrainian].

10. Havrysh, S.B. (2002). Kryminalno-pravova okhorona dovkillia v Ukraini: problemy teorii, zastosuvannia i rozvytku kryminalnoho zakonodavstva [Criminal Law Protection of the Environment in Ukraine: Issues of Theory, Application, and the Development of Criminal Legislation] : monohrafiia. Kyiv: In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. 634 s. [in Ukrainian].

11. Fris, P.L. (2014). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal Law of Ukraine. General Part]: pidruchnyk dlia stud. vyshch.navch.zakl. vyd. 3-te, dop. i pererob. Odesa: Feniks. 468 s. [in Ukrainian].

12. Andrushko, P.P. (2007). Zlochyny proty vyborchykh prav hromadian ta yikh prava braty uchast u referendumi: kryminalno-pravova kharakterystyka [Crimes against citizens' electoral rights and their right to participate in a referendum: criminal law characteristics]: monohrafiia. Kyiv: KNT. 325 s. [in Ukrainian].

13. Bandurka, I.O. (2015). Obiekt zlochynu yak kryminalno-pravova katehoriia [The object of a crime as a criminal law category]. *Pravo.ua*. 2015. № 2. S. 70–75. [in Ukrainian].

14. Tatsii V.Ia., & Ponomarenko Yu.A. (2022). Obiekt kryminalnoho pravoporushennia [Object of a criminal offense]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy,* 2 (18), 207–210. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267697 [in Ukrainian].

15. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna (2020) [Criminal Law of Ukraine. General Part]: pidruchnyk. / A. A. Vasyliev, Ye. O. Hladkova, O. O. Zhytnyi ta in.; za zah. red. O. M. Lytvynova; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 428 s. [in Ukrainian].

16. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy No 2341–III vid 5 kvitnia 2001 roku [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine No 2341-III dated April 5, 2001]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (data zvernennia: 27.06.2026) [in Ukrainian].

17. Mokhonchuk, S.M. (2014). Kryminalno-pravova okhorona myru ta bezpeky liudstva [Criminal law protection of peace and security of humankind]. Doctor's thesis. Kharkiv, 447 s. [in Ukrainian].

18. Boichuk, D.V. (2018). Zahalnyi pravovyi analiz zlochyniv proty myru, bezpeky liudstva ta mizhnarodnoho pravoporiadku v konteksti Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [A general legal analysis of crimes against peace, the security of humanity, and the international legal order in the context of the Criminal Code of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo,* 5, 151–156. [in Ukrainian].

19. Shevchuk, A. V., & Diakur M. D. (2013). Kryminalne pravo Ukrainy (Osoblyva chastyna) [Criminal Law of Ukraine (Special Part)]: navch. posib. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t. 472 s. [in Ukrainian].

20. Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna (2021) [Criminal Law of Ukraine: Special Part]: pidruchnyk. / V.Ia. Tatsii, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin ta in. ; za red. V.Ia. Tatsiia, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. 6-te vyd., pererobl. i dopov. Kharkiv : Pravo. 768 s. [in Ukrainian].

21. Savchenko, A.V. (2015). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna ta Osoblyva chastyny (u skhematychnykh diahramakh) [Criminal Law of Ukraine: General and Special Parts (in Schematic Diagrams)]: navch. posib. / A.V. Savchenko, Yu.L. Shuliak. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 312 s. [in Ukrainian].

22. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna. Albom skhem (2024) [Criminal Law of Ukraine. Special Part. Album of Diagrams.] : navchalnyi posibnyk. / O. V. Avramenko, S. Ya. Burda, I. B. Hazdaika-Vasylyshyn ta in.; za red. M. V. Karchevskoho. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 616 s. [in Ukrainian].

23. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna (2021) [Criminal Law of Ukraine. Special Part]. Navchalnyi posibnyk za zah. red. Topchiia V.V. Konspekt lektsii. 411 s. [in Ukrainian].

24. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna (2020) [Criminal Law of Ukraine. Special Part]: pidruchnyk. / za zah, red. doktora yuryd. nauk, prof. V.V. Sukhonosa. Sumy: PF «Vydavnytstvo "Universytetska knyha"». 672 s. [in Ukrainian].

25. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna (2022) [Criminal Law of Ukraine. Special Part]: navchalnyi posibnyk. / Popovych O.V., Tomash L.V., Latkovskyi P.P., Babii A.Iu. Chernivtsi. 319 s. [in Ukrainian].

26. Balobanova, D.O., & Hazdaika-Vasylyshyn I.B. (2024). Obiekt kryminalnoho pravoporushennia [Object of a criminal offense]: navchalnyi posibnyk. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 44 s. [in Ukrainian].

Sybirtseva Liudmyla,
Postgraduate Student at the Department of Criminal Law and Criminology,
Faculty of Training Specialists for Pre-trial Investigation Bodies of the National Police of Ukraine
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-7322-5763

THE OBJECT OF THE CRIMINAL OFFENSE UNDER ARTICLE 441 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article examines the object of the criminal offense under Article 441 of the Criminal Code of Ukraine. The author analyzes the theoretical approaches developed in criminal law doctrine regarding the concept of the object of a criminal offense and substantiates the necessity of determining the object of ecocide through the generally accepted vertical and horizontal classifications of criminal offense objects.

It is emphasized that the general object of a criminal offense is the entire aggregate of social relations protected by criminal law. Particular attention is paid to defining the generic object of ecocide, taking into account the placement of Article 441 of the Criminal Code of Ukraine within Section XX of the Special Part of the Code, titled "Criminal Offenses Against Peace, the Security of Humanity, and the International Legal Order". The article analyzes the existing scientific approaches to defining the generic object of criminal offenses provided for in this chapter. The author substantiates that the legislative systematization of the relevant criminal law provisions indicates the existence of a common complex of social relations ensuring peace, the security of mankind, and international legal order. Accordingly, it is concluded that these social relations constitute the generic object of ecocide.

Special attention is devoted to the analysis of doctrinal approaches to determining the direct object of ecocide. The article identifies and examines three principal scientific approaches: understanding the direct object as the natural environment serving as the basis for human existence; as social relations in the field of ensuring the environmental security of mankind; and as the environmental security of mankind itself. It is argued that these approaches are complementary rather than

contradictory, as they reflect different aspects of the same object of criminal law protection. Based on a comprehensive analysis of criminal law doctrine, the author concludes that the direct object of ecocide should be defined as social relations in the field of ensuring the environmental security of mankind, understood as a state of protection of the environment and the vital interests of humanity from large-scale, long-term, or irreversible adverse consequences.

The article also substantiates that, within the horizontal classification of criminal offense objects, the primary direct object of ecocide is the environmental security of mankind, whereas human life and health constitute its additional optional object. This approach reflects the social nature of the offense and corresponds to the legal construction of Article 441 of the Criminal Code of Ukraine.

It is concluded that the proposed approach ensures a systemic interpretation of the object of the crime of ecocide, facilitates the correct legal classification of this criminal offense, aligns with the general theory regarding the object of a criminal offense, and takes into account the international legal nature of ecocide as a crime that infringes upon the environmental security of humanity.

Key words: *ecocide, criminal offense, international crime, object of a criminal offense, security of humanity, armed aggression against Ukraine.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 343.3/.7(343.9)
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-142-148

Токар Петро Танасійович,
кандидат юридичних наук,
начальник Головного управління Національної поліції в Харківській області,
генерал поліції третього рангу
(Головне управління Національної поліції в Харківській області, м. Харків)
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-8111-7142

НОВЕЛИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Статтю присвячено дослідженню новел Особливої частини КК України, запроваджених у зв'язку з повномасштабною збройною агресією проти України. Проаналізовано нові склади кримінальних правопорушень, які згруповано за чотирма напрямами: захист національної безпеки, господарської діяльності, громадської безпеки та воєнної сфери. Обґрунтовано, що оновлення кримінального законодавства є необхідною умовою ефективної протидії сучасним воєнним загрозам і забезпечення кримінально-правової охорони суспільних відносин.
Ключові слова: *кримінальне право, кримінологія, кримінальне правопорушення, злочинність, протидія злочинності, Кримінальний кодекс України, новела, війна, збройна агресія.*

Постановка проблеми. Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р. українське суспільство було змушено пристосовуватись до нових безпекових, соціальних та правових реалій. У зв'язку із цим істотних змін та доповнень зазнало законодавство України, у тому числі нормативно-правові акти у сфері кримінальної відповідальності та протидії злочинності. Саме протидія кримінальним правопорушенням є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, а її ефективність значною мірою забезпечується реалізацією цілеспрямованої державної кримінально-правової політики.

Упродовж 2022–2025 рр. Кримінальний кодекс України [1] (далі – КК України) зазнав істотних змін та доповнень. Зокрема, його було доповнено низкою нових статей, у зв'язку із чим набуває актуальності дослідження законодавчих новел, запроваджених у цей період, їх змісту, спрямованості та значення для протидії злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на відносну наукову новизну відповідних змін до кримінального законодавства, вони вже стали предметом наукового осмислення у працях значної кількості вітчизняних учених. При цьому одні дослідники аналізували новели кримінального законодавства загалом, тоді як інші зосереджували увагу на окремих законодавчих положеннях, їх змісті, проблемах застосування та ролі в запобіганні та протидії таким кримінально караним діянням. Зокрема, дослідженню зазначеної проблематики присвячені праці таких науковців, як О. О. Дудоров [2], О. М. Литвинов [3], Ю. В. Орлов [3], Р. О. Мовчан [4], В. О. Навроцький [5], Є. О. Письменський [6], Ю. А. Пономаренко [7], М. І. Хавронюк [8], М. В. Шепітько [9] та багато інших.

Метою статті є комплексний аналіз новел Особливої частини КК України, запроваджених у період 2022–2025 рр., їх систематизація та класифікація, з'ясування їх ролі та значення в забезпеченні ефективної протидії злочинності в умовах воєнного стану з урахуванням особливостей прифронтових регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Після початку повномасштабної збройної агресії проти України Особливу частину КК України було доповнено низкою нових складів кримінальних правопорушень, що свідчить про посилення кримінально-правової охорони суспільних відносин в умовах воєнного стану. Війна зумовила появу нових моделей протиправної поведінки, а також актуалізувала ризики у сферах, які в мирний час не набували такої гостроти. У відповідь на нові виклики законодавець здійснив криміналізацію окремих діянь, насамперед із метою захисту національної безпеки, обороноздатності, гуманітарної сфери.

У науковій літературі наголошується, що запровадження відповідних кримінально-правових новел, а отже, і протидія таким кримінальним правопорушенням мають важливе прикладне значення для забезпечення відсічі збройній агресії. Так, дослідники визнають, що створення правового механізму для належного реагування держави на збройну агресію проти України, її виправдовування, державну зраду, колабораційну діяльність, пособництво державі-агресору, несанкціоноване поширення військово-значущої інформації, незаконне використання гуманітарної допомоги тощо – це по суті один із важелів відсічі зазначеній агресії [10, с. 9]. Наведене підтверджує, що новели Особливої частини КК України слід розглядати як складову загального правового механізму реагування держави на нові безпекові виклики.

Водночас слід наголосити, що поява численних новел кримінального законодавства у воєнний період не означає автоматичного формування належної системи правозастосування та доктринальної основи для їх ефективної реалізації. Це викликало критичні зауваження

з боку фахівців. Зокрема, В. О. Навроцький зазначає, що правозастосовна практика виявилася непідготовленою до низки таких новел. Чітких правових позицій щодо застосування норм «воєнного» характеру або не було сформовано взагалі, або ж вони пробивалися через безліч рутинних та суперечливих рішень. Науковець констатує, що в теорії кримінального права питання тлумачення та застосування норм, розрахованих на впровадження під час війни та вдосконалення відповідних законодавчих положень, явно не були пріоритетними [5, с. 37].

Поряд із цим законодавчі новели воєнного періоду містять чимало помилок, недоліків і неоднозначних формулювань, що значною мірою пов'язано з поспішністю їх прийняття. Слушну класифікацію таких вад запропонував М. І. Хавронюк. До найбільш суттєвих проблем науковець відносить ті, що порушують принцип юридичної визначеності. Так, ідеться про випадки, коли окремі норми фактично неможливо застосовувати через некоректність їх формулювання, наприклад, коли законодавець забув вказати в одній зі статей Особливої частини КК України, які саме діяння повинні спричинити перелічені в ній наслідки. Крім того, законодавець часто необґрунтовано вживає слова-синоніми. Іноді це не створює особливих проблем, хоча й викликає непорозуміння. Інколи недоліки є ще більш очевидними, коли законодавець просто забуває вписати окремі слова у речення. Також автор звертає увагу на випадки, коли законодавець, ігноруючи факт наявності в КК України статті, що вже передбачає кримінальну відповідальність за певне діяння, знову криміналізує його, застосовуючи ті самі або схожі формулювання, не виокремлюючи ознак, які дали б змогу чітко розмежувати відповідні кримінальні правопорушення, зокрема за правилами конкуренції статей про спеціальний і загальний склади правопорушення. Як наслідок, із прийняттям за пришвидшеною процедурою нових змін до КК України створюється дедалі більше неоднозначності й непередбачуваності [8].

Наведене свідчить, що криміналізація нових діянь в умовах війни потребувала не лише швидкості законодавчого врегулювання, а й належного наукового осмислення та в подальшому формування послідовної практики застосування таких норм.

Умовно новели Особливої частини КК України можна згрупувати у 4 взаємопов'язані блоки (групи), що об'єднують відповідні норми за функціональним призначенням кримінально-правової заборони:

1) кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України;

2) кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності;

3) кримінальні правопорушення проти громадської безпеки;

4) кримінальні правопорушення у сфері оборони та військової служби.

До першої групи слід віднести три нові склади кримінальних правопорушень, спрямовані на посилення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. Їх поява зумовлена необхідністю протидії явищам, що набули поширення в умовах тимчасової окупації частини території України, інформаційної війни та мають безпосередній вплив на обороноздатність держави. До таких новел належать:

1) ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» (КК України доповнено статтею згідно із Законом № 2108-IX від 03.03.2022);

2) ст. 111-2 КК України «Пособництво державі-агресору» (КК України доповнено статтею згідно із Законом № 2198-IX від 14.04.2022);

3) ст. 114-2 КК України «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» (КК України доповнено статтею згідно із Законом № 2160-IX від 24.03.2022).

Запровадження цих норм має не декларативне, а виразне прикладне значення для протидії злочинності, адже створює підвалини для забезпечення кримінально-правової визначеності щодо нових форм поведінки в умовах воєнного часу та надає інструментарій для їх належної кваліфікації та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. До того ж це посилює превентивний потенціал кримінально-правової заборони та підвищує спроможність держави протидіяти загрозам національній безпеці. Практична значущість таких новел особливо виразно проявляється у прифронтових регіонах, де відповідні діяння безпосередньо впливають на безпекову ситуацію, обороноздатність та стійкість на місцевому рівні.

Так, наприклад, у воєнних умовах окремі громадяни України добровільно обіймають посади в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованих територіях, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, здійснюють пропаганду в закладах освіти, передають матеріальні ресурси незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованих територіях тощо, що охоплюється поняттям колабораційної діяльності. Слід зауважити, що на практиці кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність», виявилося найбільш поширеним та застосовуваним серед усіх новел кримінального законодавства. Відповідно до офіційних статистичних даних упродовж 2022–2025 рр. сумарно було обліковано 11 192 такі діяння (у 2022 р. – 3851, у 2023 р. – 3207, у 2024 р. – 2420, у 2025 р. – 1714) [9]. З огляду на характер цього кримінального правопорушення та різноманітність форм прояву його об'єктивної сторони воно становить підвищену суспільну небезпеку саме у прифронтових регіонах.

Також зросла загроза вчинення умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору (пособництво), її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації шляхом реалізації чи підтримки їхніх рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, а також добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації. Такі діяння охоплюються складом пособництва державі-агресору (ст. 111-2 КК України) і характеризуються значною суспільною небезпекою, адже підсилюють спроможності агресора та підривають національну безпеку. За офіційними статистичними даними, впродовж 2022–2025 рр. було обліковано 1834 таких діянь (у 2022 р. – 379, у 2023 р. – 619, у 2024 р. – 486, у 2025 р. – 350) [11].

Самостійним кримінально-протиправним діянням відповідно до ст. 114-2 КК України визнається поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, в тому

числі про їхнє переміщення територією України, якщо така інформація не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому доступі, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. Вчинення такого діяння може бути використане ворогом у своїх цілях (наприклад, для коригування ударів, планування диверсій чи інших дій), що створює загрозу життю та здоров'ю як військовослужбовців, так і цивільних осіб, підвищує ризики знищення або пошкодження зброї, озброєння та бойових припасів. За офіційними статистичними даними, відповідних діянь було зафіксовано значно менше порівняно з двома названими вище кримінальними правопорушеннями цієї групи, а саме 759 фактів (у 2022 р. – 202, у 2023 р. – 192, у 2024 р. – 211, у 2025 р. – 154) [11].

До другого блоку слід віднести новели у сфері господарської діяльності, що спрямовані на посилення кримінально-правової охорони економічної безпеки та належного обігу ресурсів. Так, було введено три нові статті КК України:

1) ст. 201-2 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» (КК України доповнено статтею згідно із Законом № 2155-IX від 24.03.2022);

2) ст. 201-3 КК України «Контрабанда товарів» (КК України доповнено статтею згідно із Законом № 3513-IX від 09.12.2023);

3) ст. 201-4 КК України «Контрабанда підакцизних товарів» (КК України доповнено статтею згідно із Законом № 3513-IX від 09.12.2023).

Необхідність криміналізації таких діянь обумовлена тим, що вони посягають на економічну стабільність, зачіпають публічні інтереси, здатні підривати довіру до гуманітарних інституцій, створювати передумови для тіньового обігу товарів. Запровадження відповідних норм-заборон спрямоване на протидію небезпечним проявам, у тому числі в період війни.

Запровадження кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2 КК України) зумовлено насамперед збільшенням гуманітарних потоків на тлі воєнних подій в Україні та зростанням ризиків їх нецільового використання. Попри неоднозначність сприйняття такої норми в науковому середовищі, її поява стала запорукою протидії зловживанням у цій царині, спрямованим на забезпечення добросовісного розподілу гуманітарних ресурсів. Упродовж 2022–2025 рр. зафіксовано вчинення 775 таких діянь (у 2022 р. – 384, у 2023 р. – 189, у 2024 р. – 107, у 2025 р. – 95) [11].

Особливого значення протидія таким діянням набуває у прифронтових регіонах, адже саме там потреби населення в гуманітарній підтримці є вищими, що створює ризики для зловживань.

Дві інші норми цієї групи спрямовані на протидію контрабанді товарів (ст. 201-3) та контрабанді підакцизних товарів (ст. 201-4 КК України). Так, раніше, ще у 2011 р., було внесено зміни до КК України, внаслідок яких контрабанду товарів було декриміналізовано. Відповідно, у подальших редакціях Кодексу зберігалася лише кримінальна заборона щодо контрабанди окремих предметів, зокрема культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (ст. 201 КК України), лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України (ст. 201-1 КК України), наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК України). Утім, було обґрунтовано, що відсутність кримінальної відповідальності за незаконне переміщення товарів, зокрема підакцизних, сприяє розширенню сектору тіньової економіки та може завдавати шкоди економічній безпеці держави. Крім того, враховано позитивний європейський досвід, адже низка держав із розвиненою економікою передбачають кримінальну відповідальність за відповідні діяння. Запровадження ст. 201-3 та 201-4 КК України фактично розширило кримінально-правову охорону у сфері переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, що свідчить про посилення державної політики в напрямі протидії тіньовому товарообігу. За наявними статистичними даними, упродовж 2025 р. було обліковано 78 випадків вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-3 КК України та 62 факти вчинення діяння за ст. 201-4 КК України [11]. Таким чином, держава акцентує увагу на протидії переміщенню товарів поза встановленими правилами митного контролю. Також зазначені новели засвідчують, що доповнення КК України в період воєнного стану стосується не лише ризиків, безпосередньо зумовлених або підсилених воєнними подіями, але й трансформації загальнокримінальних проявів економічної злочинності.

Третю групу становлять кримінальні правопорушення проти громадської безпеки. Норми цього блоку спрямовані на протидію діянням, які створюють або здатні створити загрозу публічній безпеці, що набуває особливої актуальності в період дії воєнного стану. Саме тому криміналізація окремих діянь у цій сфері виконує виразну превентивну функцію, спрямовану на протидію небезпечним посяганням. До вказаного блоку слід віднести дві новели:

1) ст. 258-6 КК України «Перетинання державного кордону України з терористичною метою» (КК України доповнено статтею згідно із Законом № 2997-IX від 21.03.2022);

2) ст. 270-2 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту» (КК України доповнено статтею згідно із Законом № 4200-IX від 09.01.2025).

Упровадження кримінальної відповідальності за такі види кримінальних правопорушень зумовлено необхідністю посилення правових інструментів захисту населення в умовах підвищених безпекових ризиків. Такі норми спрямовані на протидію діянням, наслідки яких можуть бути масштабними та незворотними. Отже, їх запровадження має забезпечити належний рівень правового стримування та підвищити ефективність протидії актуальним загрозам громадській безпеці.

Метою запровадження кримінальної відповідальності за перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258-6 КК України) є протидія тероризму та посилення можливостей загальнодержавної системи боротьби з терористичними загрозами. У контексті воєнного стану особливої уваги набуває контроль за переміщенням осіб через державний кордон,

адже відповідні дії можуть вчинятися для підготовки чи вчинення терористичних актів. За своєю природою тероризм становить одну з найбільших загроз громадській безпеці. Відповідно до офіційних статистичних даних, у 2025 р. було зареєстровано 1 кримінальне провадження за вказаною статтею [11]. Таким чином, значної поширеності таких діянь наразі не спостерігається, однак у разі їх вчинення рівень суспільної небезпеки є вкрай високим, що й обґрунтовує потребу у відповідній кримінально-правовій забороні.

Натомість встановлення кримінальної відповідальності за порушення встановлених законодавством вимог щодо утримання й експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту або незабезпечення безперешкодного цілодобового доступу населення до об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту в разі оголошення сигналу повітряної тривоги (ст. 270-2 КК України) є логічною реакцією законодавця на реалії воєнних дій та системні ризики для цивільного населення. Безперешкодний доступ людей до захисних споруд у разі небезпеки, їх утримання в належному стані є запорукою збереження життя та здоров'я населення. Вказану норму було впроваджено у 2025 р., та станом на початок 2026 р. жодного кримінального провадження за ст. 270-2 КК України не було розпочато. Водночас наявність трагічних прецедентів, коли через обмеження доступу до укриття чи неналежного їх стану люди гинули чи отримували поранення під час обстрілів, підтверджує практичну обґрунтованість криміналізації таких діянь. Особливого значення це набуває у прифронтових регіонах, де інтенсивність обстрілів є вищою, а отже, зростає і значення готовності та доступності захисних споруд.

Четвертий блок охоплює новели, пов'язані з воєнною сферою та веденням воєнних дій. На відміну від попередніх груп, ці норми не зосереджені в одному розділі Особливої частини, а розміщені в різних, а саме в розділі XIV «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», розділі XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» та розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Їх об'єднання в один блок є доцільним з огляду на спільний об'єкт посягання та споріднені предмети, а також з огляду на функціональне призначення запровадження кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення. Йдеться про забезпечення обороноздатності, належного порядку проходження військової служби, інформаційної стійкості, формування правових підстав для притягнення до відповідальності за злочини проти людяності. У межах цього блоку доцільно виокремити такі новели кримінального законодавства:

1) ст. 336-2 КК України «Ухилення від прийняття на військову службу за контрактом» (КК України доповнено статтею згідно із Законом № 3687-IX від 08.05.2024);

2) ст. 435-1 КК України «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю» (КК України доповнено статтею згідно із Законом № 2110-IX від 03.03.2022);

3) ст. 436-2 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» (КК України доповнено статтею згідно із Законом № 2110-IX від 03.03.2022);

4) ст. 442-1 КК України «Злочини проти людяності» (КК України доповнено статтею згідно із Законом № 4012-IX від 09.10.2024).

Впровадження кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення значною мірою зумовлено повномасштабним вторгненням і необхідністю реагувати на нові або посилені загрози, адже відповідні діяння становлять значну небезпеку та потребують належної протидії.

До впровадження норми щодо ухилення від прийняття на військову службу за контрактом (ст. 336-2 КК України) чинна на той час редакція Кодексу вже містила подібні норми, але щодо ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (ст. 336 КК України), ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи в разі проведення цільової мобілізації (ст. 336-1 КК України). Водночас потреба у виділенні окремого складу пов'язана з розширенням практичних механізмів залучення осіб до служби у військовий час. Зокрема, запровадження цієї норми корелює з новелою Загальної частини, що передбачає можливість звільнення від покарання та його відбування для проходження військової служби за контрактом під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану до осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк (ст. 81-1 КК України). За таких обставин ухилення від прийняття на військову службу за контрактом після застосування умовно-дострокового звільнення підриває цілісність правового регулювання та нівелює саму мету норми. Протягом 2025 р. зареєстровано 16 фактів вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336-2 КК України [11]. Протидія таким діянням сприяє забезпеченню належної реалізації мобілізаційних механізмів у воєнний час і запобігає зловживанням, пов'язаним зі звільненням від покарання для проходження служби.

Криміналізація образи честі й гідності, погрози вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї, виготовлення та поширення відповідних матеріалів (ст. 435-1 КК України) спрямована на посилення правового захисту військовослужбовців та їх близьких осіб у період війни. Впродовж останніх років було зареєстровано 101 відповідне кримінальне правопорушення [11]. Така норма покликана забезпечити належний рівень охорони особи військовослужбовця, підтримати авторитет військової служби, запобігати тиску, що може впливати на виконання завдань служби.

Питань інформаційної стійкості та протидії інформаційним загрозам стосується також і новела щодо виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії, виготовлення, поширення відповідних матеріалів, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію (ст. 436-2 КК України). В умовах інформаційної війни такі наративи можуть підривати суспільну стійкість, легітимізувати збройну агресію, створювати підґрунтя для подальших

посягань. За офіційними статистичними даними, впродовж 2022–2025 рр. було зареєстровано 4542 такі діяння (у 2022 р. – 1354, у 2023 р. – 1282, у 2024 р. – 1023, у 2025 р. – 883) [11]. Зважаючи на суттєву поширеність таких кримінальних правопорушень, протидія їм набуває практичного значення для забезпечення інформаційної стійкості України в умовах війни, зокрема у прифронтових регіонах, які є одними з ключових цілей інформаційного впливу агресора.

Крім того, КК України було доповнено статтею 442-1 КК України «Злочини проти людяності», яка криміналізує умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення низки діянь (зокрема, переслідування будь-якої групи або спільноти, депортація населення, насильницьке переміщення населення, згвалтування, сексуальна експлуатація, обернення в рабство, торгівля людьми, насильницьке зникнення, незаконне позбавлення волі, катування, інші умисні нелюдські діяння подібного характеру, а також злочин апартеїду, винищення, вбивство). Криміналізація таких діянь пов'язана з імплементацією норм міжнародного кримінального права, зокрема Римського статуту Міжнародного кримінального суду та необхідністю забезпечення правових підстав для розслідування таких діянь і притягнення винних до кримінальної відповідальності на національному рівні. Впродовж 2025 р. було зареєстровано 5 фактів вчинення кримінального правопорушення за ст. 442-1 КК України [11]. Протидія цим діянням має значення не лише для захисту прав людини, але й для виконання міжнародних зобов'язань та забезпечення принципу невідворотності відповідальності за найбільш тяжкі діяння.

Такі діяння становлять підвищену суспільну небезпечність, що зумовлює необхідність їх комплексного аналізу та подальших досліджень. Як зазначається в науковій літературі, широкомасштабність нападу на цивільне населення проявляється у відносно великій кількості потерпілих та/або великій кількості атак, актів переслідування. Зазначені аспекти широкомасштабності можуть фіксуватися як відокремлено, так і у їх сукупності. Юридично важливою є кількість атак, кількість їх жертв або географічний масштаб нападу. Вимагається, щоб окремий злочин був прикладом повторення подібних злочинів або частиною низки таких злочинів (поширена практика). Систематичність нападу на цивільне населення як ознака злочинів проти людяності складається із чотирьох елементів: а) наявність політичної мети, плану, відповідно до якого здійснюється напад або ідеології у широкому сенсі (знищення, переслідування або ослаблення спільноти); б) вчинення злочинів у дуже великих масштабах або неодноразове і безперервне вчинення нелюдських діянь, пов'язаних одне з одним; в) підготовка та використання значних державних або приватних ресурсів, у т. ч. військових та інших; г) участь вищого політичного та/або військового керівництва у визначенні та створенні методичного плану. Зіставлення цих ознак із фактичними обставинами здійснення російськими збройними силами нападів на цивільне населення на території України засвідчують те, що мають місце саме злочини проти людяності, а не воєнні злочини [3, с. 17]. При цьому варто наголосити, що в сучасних умовах існують суттєві проблеми з фіксацією фактів вчинення кримінальних правопорушень. Як наголошують дослідники, такі проблеми зумовлені низкою чинників, зокрема: 1) окупація цілих регіонів; 2) здійснення повторних обстрілів в місцях вчинення злочинів та проведення огляду місця події; 3) відсутність доступу до місць вчинення воєнних злочинів; 4) знищення слідів вчинення таких злочинів, свідків та потерпілих; 5) знищення інфраструктури органів кримінальної юстиції; 6) зменшення матеріальних ресурсів необхідних для цього; 7) зрадницька та колабораційна діяльність окремих представників тощо [9, с. 167]. Наведені обставини додатково підтверджують, що адаптація кримінального законодавства має значення не лише суто для нормативного закріплення нових складів кримінальних правопорушень, а й для забезпечення належного правового реагування на найбільш суспільно небезпечні діяння в умовах воєнного стану.

Висновки. Отже, Особливу частину КК України було доповнено низкою норм-заборон, спрямованих на протидію новим криміногенним ризикам у сфері національної безпеки та оборони, громадської безпеки, господарської діяльності тощо. Здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що наведені новели відображають прагнення законодавця забезпечити кримінально-правову охорону до цього незахищених або недостатньо захищених суспільних відносин в умовах воєнного стану. Адаптація кримінального законодавства до нових безпекових викликів, забезпечення можливості притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності виступають важливим елементом підтримання публічної безпеки та порядку. Втім, в умовах повномасштабної війни продовжують існувати й загальнокримінальні прояви злочинності, які безпосередньо не пов'язані з воєнними діями, але так само потребують належної протидії. Це підтверджує, що оновлення Особливої частини КК України в умовах воєнного стану стосується не лише суто воєнних загроз, а й ширшого кола проблем і викликів у сфері забезпечення публічної безпеки та правопорядку.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

2. Дудоров О., Мовчан Р., Каменський Д. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги: проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 21–37. https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-1-21-37.

3. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Широкомасштабність та систематичність нападу на цивільне населення як ознаки складів злочинів проти людяності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2025. № 3 (36). С. 5–20. https://doi.org/10.32631/vca.2025.3.01.

4. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 244 с.

5. Навроцький В. О. Виклики, що постали перед українським кримінальним правом з початком українсько-російської війни. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (електронне видання)*, 20 квітня 2022 р. / упоряд. : Євген Письменський. Нац. акад. внутр. справ, Львів. держ. ун-т внутр. справ, Дніпропет. держ. ун-т

внутр. справ, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Київ – Львів – Дніпро, 2022. С. 36–41. URL: https://hdl.handle.net/20.500.14570/3725.

6. Письменський Є. О. Кримінально-правова політика України під впливом факторів воєнного характеру та її віддзеркалення в експертній думці : монографія. Київ : Норма права, 2025. 212 с.

7. Пономаренко Ю. А. Новели у системі та видах покарань за КК України в умовах воєнного стану. Київ : Компанія BAITE, 2025. 156 с.

8. Хавронюк М. Помилки у законах воєнного часу: щодо змін Кримінального кодексу України. URL: https://uplan.org.ua/pomylky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/ (дата звернення: 10.08.2026).

9. Шепітько М. В. Пріоритизація кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів у зв'язку із особливостями їх кваліфікації та розслідування. *Пріоритети кримінального судочинства та відновлення справедливості в контексті російсько-українського збройного конфлікту : матеріали круглого столу* (м. Харків, 23 вересня 2025 р.). Харків : Право, 2025. С. 165–168. https://doi.org/10.31359/9786178617103 .

10. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернєя. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

11. Статистика. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 10.08.2026).

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 No. 2341-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 25–26, 131 [in Ukrainian].

2. Dudorov, O., Movchan, R., & Kamenskyi, D. (2023). Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne vykorystannia humanitarnoi dopomohy: problemy kvalifikatsii ta vdoskonalennia zakonodavstva [Criminal liability for the illegal use of humanitarian aid: problems of qualification and improvement of legislation]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav,* 1, 21–37. https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-1-21-37 [in Ukrainian].

3. Lytvynov, O. M., & Orlov, Yu. V. (2025). Shyrokomasshtabnist ta systematychnist napadu na tsyvilne naselennia yak oznaky skladiv zlochyniv proty liudianosti [Large-scale and systematic attacks on civilians as signs of crimes against humanity]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy,* 3(36), 5–20. https://doi.org/10.32631/vca.2025.3.01 [in Ukrainian].

4. Movchan, R. O. (2022). "Voienni" novely Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: pravotvorchi ta pravozastosovni problemy ["Military" Novels of the Criminal Code of Ukraine: Law-Making and Law-Enforcement Problems]: monohrafiia. Kyiv: Norma prava. 244 p. [in Ukrainian].

5. Navrotskyi, V. O. (2022). Vyklyky, shcho postaly pered ukrainskym kryminalnym pravom z pochatkom ukrainsko-rosiiskoi viiny. Kryminalno-pravovi, kryminolohichni, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni problemy protydii zlochynnosti v umovakh voiennoho stanu [Challenges that have arisen before Ukrainian criminal law since the beginning of the Ukrainian-Russian war. Criminal law, criminological, criminal procedural and forensic problems of combating crime under martial law]: *materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (elektronne vydannia)*, 20 kvitnia 2022 r. Uporiad.: Yevhen Pysmenskyi. Nats. akad. vnutr. sprav, Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav, Dnipropet. derzh. un-t vnutr. sprav, Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka. Kyiv – Lviv – Dnipro (pp. 36–41). Retrieved from https://hdl.handle.net/20.500.14570/3725 [in Ukrainian].

6. Pysmenskyi, Ye. O. (2025). Kryminalno-pravova polityka Ukrainy pid vplyvom faktoriv voiennoho kharakteru ta yii viddzerkalennia v ekspertnii dumtsi [Criminal and legal policy of Ukraine under the influence of military factors and its reflection in expert opinion]: monohrafiia. Kyiv: Norma prava. 212 p. [in Ukrainian].

7. Ponomarenko, Yu. A. (2025). Novely u systemi ta vydakh pokaran za KK Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Novelties in the system and types of punishments under the Criminal Code of Ukraine under martial law]. Kyiv: Kompaniia VAITE, 156 p. [in Ukrainian].

8. Khavroniuk, M. Pomylky u zakonakh voiennoho chasu: shchodo zmin Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Errors in wartime laws: regarding changes to the Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from https://uplan.org.ua/pomylky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shchodo-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/ (accessed: 21.11.2025) [in Ukrainian].

9. Shepitko, M. V. (2025) Priorytyzatsiia kryminalnykh provadzhen shchodo voiennykh zlochyniv u zviazku iz osoblyvostiamy yikh kvalifikatsii ta rozsliduvannia [Prioritization of criminal proceedings regarding war crimes due to the specifics of their qualification and investigation]. *Priorytety kryminalnoho sudochynstva ta vidnovlennia spravedlyvosti v konteksti rosiisko-ukrainskoho zbroinoho konfliktu*: materialy kruhloho stolu (m. Kharkiv, 23 veresnia 2025 r.). Kharkiv: Pravo (pp. 165–168). https://doi.org/10.31359/9786178617103 [in Ukrainian].

10. Vozniuk, A. A., Movchan, R. O., & Cherniei, V. V. (Eds.). (2022). Novely kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy, pryiniati v umovakh voiennoho stanu: naukovo-praktychnyi komentar [Novelties of the criminal legislation of Ukraine, adopted under martial law: Scientific and practical commentary]. Kyiv: Norma prava. 278 p. [in Ukrainian].

11. Statystyka. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [Statistics. On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 [in Ukrainian].

Tokar Petro,
Candidate of Legal Sciences,
Head of the Main Directorate of the National Police in Kharkiv Region,
Third-Rank Police General
(Main Directorate of the National Police in Kharkiv Region, Kharkiv)
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-8111-7142

AMENDMENTS TO THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF FULL-SCALE ARMED AGGRESSION THROUGH THE LENS OF CRIME PREVENTION

This article examines the amendments to the Special Part of the Criminal Code of Ukraine that were introduced following the onset of full-scale armed aggression against Ukraine in February 2022. It is emphasized that between 2022 and 2025, the Criminal Code of Ukraine underwent numerous changes and additions and was revised more than 30 times. It is noted that a significant portion of these changes was driven specifically by military events, in connection with which the legislature criminalized certain acts primarily to strengthen criminal law protection of national security, defense capability, public safety, and the economic and humanitarian spheres. Within the scope of this study, all amendments to the Special Part of the Criminal Code of Ukraine have been conditionally grouped into four interrelated blocks (groups), which combine provisions based on the functional purpose of the criminal prohibition. The first block includes criminal offenses against the foundations of Ukraine's national security. In particular, the following acts were analyzed: collaboration (Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine), aiding an aggressor state (Article 111-2 of the Criminal Code of Ukraine), unauthorized dissemination of information regarding the direction, movement of weapons, armaments, and ammunition into Ukraine, or the movement, relocation, or deployment of the Armed Forces of Ukraine or other military formations established in accordance with the laws of Ukraine, committed under conditions of martial law or a state of emergency (Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine). The second section covers criminal offenses in the sphere of economic activity, namely the illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations, or free assistance (Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine), smuggling of goods (Article 201-3 of the Criminal Code of Ukraine), and smuggling of excise goods (Article 201-4 of the Criminal Code of Ukraine). The third category includes such criminal offenses against public safety as crossing the state border of Ukraine for terrorist purposes (Article 258-6 of the Criminal Code of Ukraine), and violation of statutory requirements regarding the maintenance and operation of civil defense shelters (Article 270-2 of the Criminal Code of Ukraine). The fourth section consists of short stories related to the military sphere and the conduct of military operations, including an analysis of evasion of conscription into contract military service (Article 336-2 of the Criminal Code of Ukraine), insulting the honor and dignity of a military servicemember, threatening a military servicemember (Article 435-1 of the Criminal Code of Ukraine), justifying, recognizing as lawful, or denying the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and glorifying its participants (Article 436-2 of the Criminal Code of Ukraine), as well as crimes against humanity (Article 442-1 of the Criminal Code of Ukraine).

Based on the study, it is concluded that adapting criminal legislation to the new crime-inducing threats and risks of the wartime period is an important tool for combating crime and ensuring adequate criminal law protection of the most vulnerable social relations, especially in frontline regions.

Key words: *criminal law, criminology, criminal offense, crime, combating crime, Criminal Code of Ukraine, novel, war, armed aggression.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 03.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98.067
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-149-152

Волобуєва Олена Олексіївна,
кандидат юридичних наук, професор,
перший проректор
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8601-4344

ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ В МЕТОДИКАХ РОЗСЛІДУВАННЯ СТАТЕВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті аналізуються статеві кримінальні правопорушення з точки зору особливостей їх досудового розслідування. Звертається увага на те, що формування оновлених методик розслідування повинно включати в себе використання криміналістичної концепції тактичних операцій. У зв'язку з цим виділяються слідчі ситуації, пов'язані з наявністю чи відсутністю соціального зв'язку знайомства між потерпілою особою і сексуальним насильником. Відповідно до них виділені тактичні завдання і засоби їх вирішення – тактичні операції. Тактичні операції є комплексом слідчих (розшукових) та організаційних дій, які відображають специфіку завдань розслідування окремого виду кримінальних правопорушень. Це дозволяє надати змісту методик розслідування статевих кримінальних правопорушень більшої системності. Робиться висновок, що виділення в структурі методик розслідування статевих кримінальних правопорушень тактичних операцій є важливим методологічним підходом. Він дозволяє визначити тактичні завдання розслідування, які не можуть бути вирішеними в межах окремих процесуальних дій. Такий підхід робить можливим встановлення закономірних зв'язків між проведенням окремих процесуальних дій, що надає ознак системності у формуванні теоретичних положень і практичних рекомендацій в методиках розслідування.
Ключові слова: *досудове розслідування, криміналістична методика, слідча ситуація, тактичне завдання, тактична операція, методологічний підхід.*

Постановка проблеми. Криміналістична теорія тактичних операцій віддзеркалює окрему тенденцію в розвитку тактики і методики досудового розслідування кримінальних правопорушень. Її започаткування і розвиток сягає корінням в 80-ті роки минулого століття, коли вона розглядалася як новітній науковий напрямок розвитку теорії криміналістики і слідчої практики. З тих часів проблема тактичних операцій притягає увагу багатьох учених-криміналістів з врахування змін у парадигмі кримінального процесу, що відбулися у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК). Особливого значення тактичні операції набувають при конструюванні методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, де вони виступають певним методологічним підходом, який дозволяє встановити зв'язок між категоріями «обставини, що підлягають доказуванню», «слідча ситуація», «тактичне завдання», «слідча (розшукова) дія» та ін. Поєднання змісту вказаних категорій дозволяє систематизувати накопичені криміналістикою знання, які слугують основою для підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень. Виходячи з цього, потрібно зазначити, що тактичні операції в досудовому розслідуванні статевих кримінальних правопорушень є майже не дослідженими з точки зору структуризації відповідної методики. Особливо наочним це стає з урахуванням зміни парадигми в кримінально-правовому тлумаченні згвалтування та інших статевих злочинів в 2018 році, зумовленої імплементацією положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської Конвенції – далі Конвенції), підписаною і ратифікованою Україною [1; 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція тактичних операцій та її застосування у структуруванні методик розслідування активно досліджувалися українськими вченими. В. М. Шевчук [3] заклав фундаментальні теоретичні засади формування тактичних операцій та практики їх реалізації в криміналістиці загалом. В. С. Богачук [4], К. О. Чередник [5] та Л. В. Полуніна [6] застосували цю концепцію до методик розслідування підроблення грошей, шахрайства на ринку нерухомості та посягань на комерційну таємницю відповідно. Водночас жодна з цих праць не розглядала тактичні операції у контексті розслідування статевих кримінальних правопорушень з урахуванням фактору наявності чи відсутності соціального зв'язку

між потерпілою особою та підозрюваним, що залишає відкритим питання побудови відповідної системи тактичних завдань і засобів їх вирішення саме для цієї категорії проваджень. Зарубіжні дослідження також підтверджують принципову відмінність слідчих ситуацій залежно від наявності такого зв'язку: емпіричне дослідження Вотерхаус Ж.Ф., Рейнольдс А. та Іган В. на матеріалах поліції Великої Британії [7] виявило суттєві розбіжності в характері доказової бази та результатах розслідування справ про зґвалтування, вчинене знайомою та незнайомою особою, а Дхамі М.К., Лундріган С. та Томас С. [8] емпірично підтвердили, що слідча дискреція та обрані тактичні підходи поліції істотно різняться залежно від типу зв'язку між потерпілою і підозрюваним. Лундріган С., Дхамі М.К. та К. Агудело [9] встановили, що саме обставини вчинення злочину (а не характеристики підозрюваного) мають вирішальне значення для результату розслідування справ про зґвалтування, вчинене незнайомою особою. Наведене підтверджує актуальність виділення диференційованих тактичних операцій, запропонованих у цій статті.

Метою статті є висвітлення тактичних операцій, як методологічного підходу в структуризації методики розслідування статевих кримінальних правопорушень, визначення типових комплексів процесуальних та інших дій для вирішення тактичних завдань кримінальних проваджень даної категорії.

Виклад основного матеріалу. Є очевидним, що в теорії криміналістики поняття тактичної операції розглядалося похідним від загального розуміння поняття «операція», як дії або ряду дій, об'єднаних спільною метою (хірургія, військова справа, технологія виробництва, цивільно-правові угоди) [10, с. 465]. Досудове розслідування традиційно розглядалося як сукупність процесуальних та інших дій, спрямованих на вирішення завдань кримінального провадження на цій його стадії. Від самого початку при розробленні окремих методик розслідування акцент робився на окремих слідчих (розшукових) діях (далі – СРД), як засобах вирішення тактичних завдань. Але з розвитком криміналістики були виокремлені тактичні завдання розслідування, для вирішення яких потребувалося проведення не окремої СРД, а певного комплексу дій. Як правило, такі завдання стосувалися доказування значних за обсягом обставин кримінального правопорушення, визначених у ст. 91 КПКУ (подія кримінального правопорушення; винуватість підозрюваного, обвинуваченого; вид і розмір заподіяної шкоди та ін.). Тактичними завданнями розслідування, які потребують проведення комплексу СРД, розглядаються й ознаки вчинення злочину організованою групою осіб [11]. Видається, що потребується проведення комплексів СРД і при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, оскільки доказуванню підлягає низка специфічних обставин, визначених у ст. 485 КПКУ (відомості про особу неповнолітнього; ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння; умови життя та виховання неповнолітнього та ін.). Визначення вельми об'ємних тактичних завдань розслідування потребувало й визначення відповідних засобів їх вирішення, які отримали назву тактичних операцій.

Таким чином, на основі узагальнення наукових досліджень даної проблематики після прийняття КПКУ 2012 р. [3–6] можна дійти до визначення тактичної операції як комплексу СРД (у т.ч. негласних), процесуальних та організаційних дій і заходів, спрямованого на вирішення тактичного завдання розслідування, яке не може бути вирішене в межах однієї дії. В цьому контексті неприйнятним є визначення обшуку як тактичної операції, що подекуди трапляється в окремих публікаціях. Звичайно, обшук є однією з найбільш складних СРД, проведення якої вимагає низки процесуальних та організаційних рішень і дій. Але це все таки окрема СРД, яка може бути тільки елементом певної тактичної операції.

Концепція тактичних операцій суттєво вплинула на розвиток криміналістичної тактики і криміналістичної методики. Якщо раніше у криміналістичній тактиці засобом вирішення окремих (проміжних) завдань розслідування розглядався тактичний прийом або їх комплекс, то з появою категорії «тактична операція» значно розширився спектр криміналістичних рекомендацій в цьому аспекті. Але особливого значення тактичні операції набули при конструюванні методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, де поряд з традиційним висвітленням особливостей проведення окремих СРД вони стали важливим методологічним підходом. Зокрема, застосування даного підходу дозволило в криміналістичній методиці вибудувати системний ланцюжок наукових методичних положень *«типова слідча ситуація – тактичні завдання розслідування – тактичні операції – особливості проведення СРД»*.

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є досить різноманітними: зґвалтування (ст. 152 ККУ); сексуальне насильство (ст. 153 ККУ); примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 ККУ); вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 ККУ); розбещення неповнолітніх (ст. 156 ККУ); домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 ККУ). Слід звернути увагу, що вказані кримінальні правопорушення визнаються злочинами окрім примушування до вступу в статевий зв'язок (ч. 1 і 2 ст. 154 ККУ), що кваліфікується кримінальним проступком. Важливим є й врахування тієї обставини, що згідно ст. 477 КПКУ окремі види сексуального насильства (зґвалтування без обтяжуючих обставин – ст. 152 ККУ; сексуальне насильство – ч. 1 ст. 153 ККУ; примушування до вступу в статевий зв'язок – ст. 154 ККУ) віднесені до категорії приватного обвинувачення, тобто кримінальне провадження щодо них може бути розпочато лише на підставі заяви потерпілої особи. Але, як видається, особливо важливою обставиною для розроблення методики їх розслідування є наявність чи відсутність соціального зв'язку знайомства між потерпілою особою і сексуальним насильником. Цей фактор є найвпливовішим для визначення завдань розслідування на його початковому етапі, у тому числі тих, для вирішення яких потрібно проводити тактичні операції.

Найбільш яскраво фактор соціального зв'язку знайомства потерпілої особи проявляється в методиці розслідування зґвалтувань (ст. 152 ККУ) і сексуального насильства (ст. 153 ККУ), коли цей чинник використовується як підстава визначення типових слідчих ситуацій [12, с. 51]. Типовими ситуаціями, в яких починається досудове розслідування зґвалтування є: 1) ситуація, коли потерпіла заявляє про те що стала жертвою сексуального насильства з боку знайомої особи; 2) ситуація, коли потерпіла заявляє про те що стала жертвою сексуального насильства з боку незнайомої їй особи.

Для першої слідчої ситуації характерним є вирішення тактичних завдань розслідування, пов'язаних з встановленням і доказуванням: характеру існуючих стосунків знайомства між потерпілою і підозрюваним; обставин вчинення дій сексуального характеру. Для їх вирішення потрібно проведення відповідних комплексів процесуальних дій і відповідних організаційних заходів – тактичних операцій, які умовно можна позначити як «Характер стосунків» і «Характер сексуальних дій». Зміст тактичної операції «Характер стосунків» будуть складати: допит потерпілої;

допит свідків; допит підозрюваного. До тактичної операції «Характер сексуальних дій» входитимуть: допит потерпілої; витребування та отримання речей зі слідами насильства; допит свідків, зокрема осіб, яким потерпіла розповідала про сексуальне насильство; огляд або обшук заявленого місця події; освідування або судово-медична експертиза потерпілої; допит підозрюваного; освідування або судово-медична експертиза підозрюваного. Ключовою спрямованістю вказаних тактичних операцій є перевірка версій «сексуальне насильство мало місце – насильства не було». Адже типовою версією сторони захисту в даній ситуації є позиція «насильства не було, дії сексуального характеру вчинялися за наявності добровільної згоди».

Для другої слідчої ситуації, коли було заявлено про відсутність соціального зв'язку знайомства, характерним є вирішення тактичних завдань розслідування, пов'язаних з встановленням і доказуванням: ознак особи, яка вчинила сексуальне насильство, та її розшук; обставин вчинення сексуального насильства; наслідків насильства. Для їх вирішення потрібно проведення дещо інших тактичних операцій, які умовно можна позначити як «Особа сексуального насильника», «Характер сексуального насильства», «Наслідки сексуального насильства». До тактичної операції «Особа сексуального насильника» входитимуть: допит потерпілої і свідків з метою отримання максимально детальних даних про зовнішність та інших даних про злочинця; огляд місця події; організація оперативно-розшукових заходів з використанням суб'єктивного портрету насильника; пред'явлення особи для впізнання; молекулярно-генетична експертиза. Зміст тактичної операції «Характер сексуального насильства» будуть складати: допит потерпілої; допит свідків, зокрема тих, кому потерпіла розповідала про сексуальне вчинене щодо неї насильство; допит підозрюваного; судово-медичні експертизи потерпілої і підозрюваного. До тактичної операції «Наслідки сексуального насильства», перш за все, будуть входити експертизи потерпілої особи: судово-медична для встановлення ступеня тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень, зараження венеричною хворобою, настання вагітності; судово-психіатрична для визначення заподіяння психічної травми та її наслідків для здоров'я потерпілої.

Звичайно, у зміст наведених тактичних операцій входять однойменні процесуальні дії, але вони спрямовані на вирішення різних обставин. В цьому проявляється органічний зв'язок концепції тактичних операцій і тактики проведення окремих СРД в структурі окремої методики розслідування.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що виділення у структурі методик розслідування статевих кримінальних правопорушень тактичних операцій є важливим методологічним підходом. Він дозволяє визначити тактичні завдання розслідування, які не можуть бути вирішеними в межах окремих СРД. Це робить можливим встановлення закономірних зв'язків між проведення окремих СРД, що надає ознак системності у формуванні теоретичних положень і практичних рекомендацій.

Звичайно, стаття не претендує на остаточне вирішення питань проведення тактичних операцій та окремих СРД в методиках розслідування статевих кримінальних правопорушень. Так, залишається проблемним питання примусового відібрання біологічних зразків підозрюваного для проведення судово-медичної експертизи, що, безумовно, потребує окремого дослідження.

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України від 20 черв. 2022 р. № 2319-IX. URL: https://ips.ligazakon.net/document/t222319

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 груд. 2017 р. № 2227-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19

3. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

4. Богачук В.С. Тактична операція як комплексний тактичний засіб розслідування підроблення грошей. *Порівняльно-аналітичне право.* 2016. № 2. С. 190–193. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/522789.pdf

5. Чередник К. О. Тактичні операції, спрямовані на вилучення та дослідження документальних джерел інформації про ознаки шахрайства на ринку нерухомості, вчиненого злочинними угрупованнями. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1. Т. 2. С. 327–330. URL: http://pjv.nuoua.od.ua/v1-2_2018/65.pdf

6. Полуніна Л.В. Особливості проведення тактичних операцій при розслідуванні злочинів, пов'язаних із посяганням на відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică.* 2019. № 3. Ч. 1 P. 161–165. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/3/part_1/36.pdf

7. Waterhouse G. F., Reynolds A., Egan V. Myths and legends: the reality of rape offenses reported to a UK police force. *European Journal of Psychology Applied to Legal Context.* 2016. Vol. 8. P. 1–10. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ejpal.2015.04.001

8. Dhami M. K., Lundrigan S., Thomas S. Police discretion in rape cases. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2018. Vol. 35. P. 157–169. DOI: https://doi.org/10.1007/s11896-018-9299-4

9. Lundrigan S., Dhami M. K., Agudelo K. Factors Predicting Conviction in Stranger Rape Cases. *Frontiers in Psychology*. 2019. Vol. 10. Art. 526. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00526

10. Новий тлумачний словник української мови / укл. В. Яремко, О. Сліпушко. 2-е вид., допов. Т.2: К-П. Київ : Вид-во «Аконіт», 2006. 926 с.

11. Волобуєв А.Ф., Проценко М.В. Тактичні операції при розслідуванні злочинів, вчинених організованими групами. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2008. Вип. 40. С. 104–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2008_40_17

12. Волобуєв А.Ф., Орлова Т.А. Зґвалтування в Україні: проблемні питання доказування. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2019. № 5. Т. 2. С. 50–53. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2020/12/Vyshegrad-5_2019_Tom-2.pdf

References

1. Pro ratyfikatsiiu Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnyi nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyshchamy [On the ratification of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence] (2022): Zakon Ukrainy vid 20 cherv. 2022 r. № 2319-IX. URL: https://ips.ligazakon.net/document/t222319 [in Ukrainian].

2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy z metoiu realizatsii polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnyi nasylstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy [On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine for the purpose of implementing the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence] (2017): Zakon Ukrainy vid 6 hrud. 2017 r. № 2227-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19 [in Ukrainian].

3. Shevchuk, V. M. (2013). Taktychni operatsii u kryminalistytsi: teoretychni zasady formuvannia ta praktyka realizatsii [Tactical operations in criminalistics: theoretical foundations of formation and practice of implementation]: monohrafiia. Kharkiv: Vyd. ahentsiia «Apostil» [in Ukrainian].

4. Bohachuk, V.S. (2016). Taktychna operatsiia yak kompleksnyi taktychnyi zasib rozsliduvannia pidroblennia hroshei [Tactical operation as a complex tactical means of investigating money counterfeiting]. *Porivnialno-analitychne pravo,* 2, 190–193. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/522789.pdf [in Ukrainian].

5. Cherednyk, K. O. (2018). Taktychni operatsii, spriamovani na vyluchennia ta doslidzhennia dokumentalnykh dzherel informatsii pro oznaky shakhraistva na rynku nerukhomosti, vchynenoho zlochynnymy uhrupovanniamy [Tactical operations aimed at seizing and examining documentary sources of information on signs of real estate fraud committed by criminal groups]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk.* 1 (2), 327–330. URL: http://pjv.nuoua.od.ua/v1-2_2018/65.pdf [in Ukrainian].

6. Polunina, L.V. (2019). Osoblyvosti provedennia taktychnykh operatsii pry rozsliduvanni zlochyniv, poviazanykh iz posiahanniam na vidomosti, shcho stanovliat komertsiinu abo bankivsku taiemnytsiu [Peculiarities of conducting tactical operations in the investigation of crimes related to encroachment on information constituting commercial or banking secrets]. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică,* 3 (1), 161–165. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/3/part_1/36.pdf [in Ukrainian].

7. Waterhouse, G. F., Reynolds, A., & Egan, V. (2016). Myths and legends: the reality of rape offenses reported to a UK police force. *European Journal of Psychology Applied to Legal Context*. Vol. 8. P. 1–10. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ejpal.2015.04.001 [in English].

8. Dhami, M. K., Lundrigan, S., & Thomas, S. (2018). Police discretion in rape cases. *Journal of Police and Criminal Psychology*. Vol. 35. P. 157–169. DOI: https://doi.org/10.1007/s11896-018-9299-4 [in English].

9. Lundrigan, S., Dhami, M. K., & Agudelo, K. (2019). Factors Predicting Conviction in Stranger Rape Cases. *Frontiers in Psychology*. Vol. 10. Art. 526. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00526 [in English].

10. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language] (2006). T. 2. K-P. Kyiv: Vyd-vo «Akonit» [in Ukrainian].

11. Volobuiev, A.F., & Protsenko, M.V. (2008). Taktychni operatsii pry rozsliduvanni zlochyniv, vchynenykh orhanizovanymy hrupamy [Tactical operations in the investigation of crimes committed by organized groups]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 40, 104–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2008_40_17 [in Ukrainian].

12. Volobuiev, A.F., & Orlova, T.A. (2019). Zgvaltuvannia v Ukraini: problemni pytannia dokazuvannia [Rape in Ukraine: problematic issues of proving]. *Visegrad Journal on Human Rights,* 5 (2), 50–53. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2020/12/Vyshegrad-5_2019_Tom-2.pdf. [in Ukrainian].

Volobuieva Olena,
Candidate of Legal Sciences, Professor,
First Vice-Rector
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8601-4344

TACTICAL OPERATIONS IN SEX CRIMES INVESTIGATION METHODS

The allocation of tactical operations in the investigation methods of certain types of criminal offenses is an important methodological approach to structuring pre-trial investigation. This approach is very relevant for the formation of methods for investigating sexual crimes, taking into account the change in the paradigm of their criminal legal interpretation in 2018. This was due to the implementation of the provisions of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Currently, a number of theoretical provisions and practical recommendations for the investigation of crimes against sexual freedom and sexual integrity require rethinking.

The article analyzes the features of pre-trial investigation of sexual crimes. Attention is drawn to the fact that the formation of updated investigation methods should include the use of the forensic concept of tactical operations. In this regard, investigative situations are distinguished that are associated with the presence or absence of a social connection of acquaintance between the victim and the sexual abuser. In accordance with them, tactical tasks and means of solving them are distinguished – tactical operations. Tactical operations are a complex of investigative (detective) and organizational actions that reflect the specifics of the tasks of investigating a particular type of crime. This allows you to give the content of the methods of investigation of sexual crimes greater systematicity.

It is concluded that the allocation of tactical operations in the structure of methods of investigation of sexual crimes is an important methodological approach. It allows to define tactical tasks of investigation which cannot be solved within the limits of separate procedural actions. Such approach makes it possible to establish regular connections between carrying out separate procedural actions, which gives signs of systematization in formation of theoretical provisions and practical recommendations in methods of investigation.

Key words: *pre-trial investigation, forensic methodology, investigative situation, tactical task, tactical operation, methodological approach.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 24.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 343.13:343.341
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-153-159

Кузьменко Валентина Миколаївна,
старший викладач кафедри національного та міжнародного права
(Одеський національний морський університет, м. Одеса)
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-8997-7771

СПЕЦІАЛЬНЕ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ (IN ABSENTIA) У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Статтю присвячено проблемам застосування інституту спеціального досудового розслідування (in absentia) у провадженнях щодо колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України). Виявлено системні вади правозастосування: ототожнення перебування на тимчасово окупованій території з умисним ухиленням, неефективність механізмів повідомлення, формальність правової допомоги, неоднорідність судової практики. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства з урахуванням стандартів ст. 6 ЄКПЛ та практики ЄСПЛ.
Ключові слова: *спеціальне досудове розслідування, in absentia, колабораційна діяльність, тимчасово окупована територія, право на захист, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, породила принципово нові виклики для вітчизняного кримінального судочинства. Серед них – масштабна хвиля кримінальних проваджень щодо колабораційної діяльності, тобто умисного співробітництва громадян України з державою-окупантом. Відповідно до статті 111-1 Кримінального кодексу (КК) України [1], введеної Законом від 3 березня 2022 року № 2108-IX [2], колабораційна діяльність охоплює широкий спектр діянь: від добровільного зайняття посад у незаконних органах влади на ТОТ до інформаційної співпраці з агресором. Переважна більшість підозрюваних у цих провадженнях перебуває на тимчасово окупованих територіях або за кордоном, що фактично унеможливлює їх участь у провадженні в загальному порядку. За таких умов інститут спеціального досудового розслідування (in absentia), передбачений статтями 297-1–297-5 КПК України [3], перетворився на один із ключових процесуальних інструментів. Його застосування одночасно відповідає суспільному запиту на невідворотність покарання й водночас несе в собі підвищений ризик порушення фундаментальних процесуальних прав – передусім права на захист та права бути присутнім на власному судовому розгляді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти спеціального досудового розслідування розглядали В. В. Вапнярчук, Г. І. Глобенко, Є. П. Коць, М. М. Коломойцев, Н. А. Лугіна та Я. І. Покорська. Колабораційну діяльність як кримінально-правовий феномен досліджували О. В. Тананакін, В. Кузнецов та М. Сийплокі. Проте комплексного дослідження, що охоплювало б процесуальну специфіку заочних проваджень саме у справах про колабораційну діяльність з огляду на стандарти ЄСПЛ та актуальну судову практику, досі не проводилося.

Мета статті – виявити системні проблеми правозастосування під час здійснення спеціального досудового розслідування у справах про колабораційну діяльність та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання й судової практики.

Виклад основного матеріалу. Інститут заочного провадження у кримінальному процесі має давню традицію в континентальному праві. В Україні його сучасна форма – спеціальне досудове розслідування – була запроваджена після початку російської агресії на Донбасі. Відтоді законодавство неодноразово вдосконалювалося, зокрема в умовах повномасштабної війни – Законом від 3 березня 2022 року [2] та подальшими змінами до КПК.

Правова природа спеціального досудового розслідування є дискусійною. В. В. Вапнярчук характеризує його як диференційовану форму кримінального провадження, що відрізняється від загальної специфічними умовами допуску (відсутність особи та її ухилення від слідства) та звуженим переліком процесуальних можливостей сторони захисту [4]. Г. І. Глобенко акцентує увагу на суперечливості правової природи цього інституту: з одного боку, він забезпечує ефективність переслідування; з іншого – ставить під сумнів можливість досягнення матеріальної істини за відсутності особи [5].

Співвідношення ефективності кримінального переслідування та гарантій права на захист є центральним теоретичним питанням. Н. А. Лугіна та Я. І. Покорська слушно зазначають, що в умовах воєнного стану баланс між цими інтересами зміщується на користь ефективності, проте це зміщення не може бути безмежним і має корелюватися зі стандартами ЄСПЛ [6]. Аналіз рішень Верховного Суду підтверджує цю думку: під час кримінального провадження за процедурою in absentia «на одній чаші терезів – інтереси забезпечення ефективності провадження, а на другій – право особи на справедливий суд» [7].

Міжнародні стандарти заочного провадження сформовані передусім практикою ЄСПЛ. Суд у справі *Colozza v. Italy* (1985) вперше чітко сформулював: право особи

бути присутньою на власному судовому розгляді є фундаментальним елементом права на справедливий суд за статтею 6 ЄКПЛ [8]. У справі *Sejdovic v. Italy* (2006, Велика Палата) ЄСПЛ конкретизував умови допустимості заочного провадження: (1) особа була належним чином повідомлена про обвинувачення і дату розгляду; (2) особа однозначно відмовилася від права бути присутньою або переховується; (3) після встановлення контакту з особою їй гарантується право на новий розгляд [9]. У справі *Somogyi v. Italy* (2004) підкреслено обов'язок держави доводити, що особа дійсно знала про провадження [10]. *Medenica v. Switzerland* (2001) та *Krombach v. France* (2001) окреслили межі допустимого обмеження права на особисту участь у судовому розгляді [11; 12].

Правовою підставою спеціального досудового розслідування є статті 297-1–297-5 КПК України [3]. Відповідно до статті 297-1 КПК, здійснення спеціального досудового розслідування допускається за наявності сукупності умов: (1) особі повідомлено про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину; (2) вона переховується від органів досудового розслідування та/або суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності; (3) оголошена у міжнародний та/або міждержавний розшук.

Стаття 111-1 КК України, якою встановлена відповідальність за колабораційну діяльність, передбачає санкції від штрафу (частина 1) до позбавлення волі строком до п'ятнадцяти років (частина 7). Відповідно, кваліфіковані форми колабораційної діяльності – добровільне зайняття посад у збройних формуваннях держави-окупанта, здійснення незаконного управління природними ресурсами ТОТ, ведення пропаганди –відповідають вимозі «тяжкий або особливо тяжкий злочин» і можуть розслідуватися в заочному порядку. Процедура надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування передбачає звернення прокурора з клопотанням до слідчого судді (стаття 297-2 КПК). Слідчий суддя зобов'язаний перевірити наявність підстав, зокрема: чи здійснювалися заходи для встановлення місцезнаходження особи; чи дотримано порядок оголошення розшуку; чи дотримано вимоги повідомлення про підозру відповідно до статті 135 КПК.

В умовах воєнного стану порядок повідомлення про підозру осіб, які перебувають на ТОТ, має специфіку. Відповідно до статті 135 КПК, у разі неможливості вручити повістку безпосередньо допускається її публікація на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора. Цей механізм, введений в умовах збройного конфлікту, покликаний вирішити практично нерозв'язну проблему – доставити юридично значиме повідомлення особі на окупованій території. Водночас реальна можливість такої особи ознайомитися з публікацією лишається вкрай сумнівною з огляду на контроль окупантів над телекомунікаційною інфраструктурою ТОТ [13].

Закон про правовий режим воєнного стану [14] та Закон про тимчасово окуповані території [15] визначають особливий статус осіб, які перебувають під контролем агресора, і встановлюють обмеження для здійснення кримінального провадження на цих територіях. Зокрема, законодавство визнає об'єктивну неможливість особи, яка перебуває на ТОТ, вільно пересуватися та брати участь у провадженні. Ця обставина має принципове значення для оцінки «умисного ухилення» від органів розслідування.

Першою і, мабуть, найгострішою практичною проблемою є встановлення реального місцезнаходження підозрюваних у колабораційній діяльності. Переважна більшість цих осіб перебувають на окупованих українських територіях – у Донецькій, Луганській, Херсонській, Запорізькій областях, на Кримському півострові – або виїхали до РФ чи третіх країн. Доступ українських правоохоронних органів до цих осіб, а отже, і до встановлення їх фактичного місця проживання є фактично унеможливленим.

Матеріали дослідження Human Rights *Watch All She Did Was Help People* (2024) [16] виявили системну проблему: особи, яких підозрюють у колабораційній діяльності, нерідко не мали реальної можливості залишити ТОТ через фізичну небезпеку, стан здоров'я, відповідальність за утриманців або відсутність фінансових ресурсів. Водночас слідчі та прокурори кваліфікують сам факт залишення особи на ТОТ як «ухилення від органів розслідування», що є спрощеним підходом, який не відповідає реальним обставинам.

Дослідники з JustTalk [13; 17] звертають увагу на структурний парадокс: особа, яка залишилася на ТОТ не через бажання уникнути відповідальності, а через об'єктивну неможливість виїзду, опиняється в ситуації, де сам факт її перебування на окупованій території автоматично стає підставою для заочного провадження. Міжнародний розшук такої особи через Інтерпол є неможливим, якщо вона перебуває в Росії (через виключення РФ з Інтерполу у 2022 році її оголошення в розшук позбавлене практичного сенсу). Тож умова «оголошення в міжнародний розшук» у таких справах перетворюється на суто формальну [18]. Верховний Суд у своїй практиці сформулював позицію, що оголошення особи в розшук є необхідною, але не достатньою умовою для здійснення спеціального досудового розслідування – слід встановити реальний намір ухилення. Проте у справах про колабораційну діяльність застосування цього критерію стикається з очевидними труднощами доказування.

Повідомлення особі про підозру є ключовою процесуальною дією, від якої залежить законність подальшого провадження in absentia. Відповідно до статті 279 КПК, повідомлення про підозру вручається особисто або надсилається поштою на останню відому адресу. В умовах окупації жоден із цих способів не є ефективним – поштова інфраструктура ТОТ перебуває під контролем окупаційної адміністрації, а особисте вручення через представника є небезпечним або неможливим.

Стаття 135 КПК допускає публікацію повістки на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора як альтернативний спосіб повідомлення в разі неможливості вручення. Цей механізм є відносно новим і залишається предметом дискусій. З практичного погляду він породжує ситуацію, яку аналітики JustTalk влучно характеризують як «місію нездійсненну»: особа на ТОТ або у РФ або фізично не може отримати доступ до українських офіційних ресурсів, або перебуває під ризиком кримінального переслідування у країні-агресорі в разі такого доступу [13].

Аналіз практики ЄСПЛ свідчить, що Суд вимагає не формального виконання процедури повідомлення, а реального забезпечення обізнаності особи. У справі *Colozza v. Italy* [8] Суд констатував: влада не може задовольнятися тим, що зробила формальні кроки для повідомлення, якщо відомо або повинно бути відомо, що ці кроки не досягнуть своєї мети. Рішення у справі *Somogyi v. Italy* [10] закріпило стандарт «розумної обізнаності»: держава має довести, що особа дійсно знала або мала підстави знати про провадження. Очевидно,

що публікація на державному вебсайті, доступ до якого заблокований або небезпечний для особи на ТОТ, не відповідає цим стандартам.

Окремою проблемою є питання про те, що є «останньою відомою адресою» особи – мешканця ТОТ. Якщо особа до окупації мешкала, наприклад, у Маріуполі, то направлення повістки на цю адресу є юридично правомірним, але фактично безглуздим. Водночас відомості про нову адресу особи в умовах окупації отримати практично неможливо [18].

Право на захист у провадженні in absentia набуває принципово іншого змісту, ніж у звичайному провадженні. М. М. Коломойцев характеризує правову допомогу в заочному провадженні як «структурно деформовану»: захисник, позбавлений можливості спілкуватися з підзахисним, не може отримати його інструкцій, з'ясувати обставини справи з його слів, розробити узгоджену стратегію захисту [19, с. 150]. Наслідком є неминуче зниження якості правової допомоги.

Стаття 52 КПК встановлює обов'язкову участь захисника у провадженні in absentia. Захисник у таких справах призначається судом або обирається самою особою. Є. П. Коць виявив суперечність: якщо підозрюваний перебуває на ТОТ та є «ворожою» стороною стосовно окупаційної влади, він практично не може без ризику для себе обирати й доручати адвоката в Україні; якщо ж він лояльний до окупанта – у нього немає мотивації взаємодіяти із захисником, призначеним українською системою правосуддя [20].

На практиці призначений захисник у колабораційних справах нерідко не здійснює реального захисту – не оскаржує клопотань про надання дозволу на спеціальне досудове розслідування, не заявляє клопотань про збирання доказів, не вимагає визнання недопустимими доказів, отриманих з порушеннями. Global Rights Compliance у своєму реєстрі судових рішень за 2022–2025 роки [21] зафіксував значну кількість справ, де захисник обмежувався формальною присутністю без активного процесуального захисту.

ЄСПЛ у справі *Krembach v. France* (2001) [12] підкреслив, що заочне провадження за відсутності будь-якого представника підсудного є несумісним із принципами справедливого судочинства. Але навіть наявність формально призначеного захисника, який не веде реального захисту, не відповідає вимогам статті 6(3)(c) ЄКПЛ. На практиці суди в Україні нерідко сприймають призначення захисника як достатній аргумент дотримання гарантій права на захист, не перевіряючи реальність наданої правової допомоги [22].

Судова практика у справах про колабораційну діяльність, що здійснюються в порядку in absentia, відзначається значною неоднорідністю. Global Rights Compliance, проаналізувавши Єдиний державний реєстр судових рішень за 2022–2025 роки, встановив, що у понад половині проваджень ухвали слідчих суддів про надання дозволу на спеціальне досудове розслідування не містять розгорнутої мотивації щодо встановлення факту «умисного ухилення» підозрюваного [21].

Типова мотивація слідчого судді у таких справах зводиться до констатації: (1) особу повідомлено про підозру шляхом публікації; (2) особа оголошена в розшук; (3) у провадженні є захисник. При цьому суди зазвичай не досліджують, чи мала особа об'єктивну можливість залишити ТОТ, чи є її перебування на окупованій території наслідком добровільного вибору чи вимушених обставин, чи відповідає публікація на вебсайті реальній обізнаності особи про провадження.

Відповідно до дослідження аналітиків JustTalk [13], одним із ключових процесуальних питань є розмежування «умисного ухилення від органів розслідування» та «перебування на ТОТ без можливості виїзду». Чинна редакція статті 297-1 КПК не містить чіткого розмежування цих ситуацій, що відкриває широкий простір для суддівського розсуду і водночас – для зловживань. Деякі дослідники [23] взагалі ставлять під сумнів конституційність застосування норм про спеціальне досудове розслідування до осіб, які залишилися на ТОТ через неможливість виїзду, а не через бажання уникнути відповідальності.

Кваліфікаційні питання складу злочину, передбаченого статтею 111-1 КК, також суттєво впливають на правозастосовну практику. О. В. Тананакін звертає увагу на дискусійний характер визначення об'єкта колабораційної діяльності [24]; правники досліджують проблемні аспекти тлумачення та застосування норм про інформаційний колабораціонізм [25], форм діяльності, пов'язаних із добровільним зайняттям посад у незаконних органах [26]. Неоднозначність кваліфікації відповідних дій у поєднанні з відсутністю особи у провадженні створює підвищений ризик несправедливого обвинувачення.

Верховний Суд ще не сформував усталеної правової позиції щодо стандартів доказування «умисного ухилення» у справах про колабораційну діяльність. Наявні роз'яснення [7] сформульовані на рівні загальних принципів і потребують конкретизації стосовно специфіки ТОТ. Відсутність орієнтирів Верховного Суду посилює неоднорідність практики судів різних регіонів та різних рівнів.

Human Rights Watch у звіті 2024 року [16] задокументував кілька категорій проблемних справ: (1) особи, які залишилися на ТОТ через необхідність догляду за людьми похилого віку або хворими родичами; (2) особи, які займали «колаборантські» посади через загрозу для власного виживання або виживання родини; (3) вчителі, медичні працівники, комунальні службовці, які продовжували роботу в умовах окупації, щоб не залишити людей без базових послуг. Кримінальне переслідування цих осіб у заочному порядку, без можливості надати контекст своїм діям, є проблематичним з погляду принципу справедливості.

На підставі проведеного аналізу можна виокремити кілька пріоритетних напрямів удосконалення законодавчого регулювання та правозастосовної практики.

Першим напрямом є уточнення критеріїв «умисного ухилення» від органів розслідування. Стаття 297-1 КПК потребує законодавчого уточнення: необхідно нормативно розмежувати «умисне ухилення» (свідоме переховування з метою уникнення відповідальності) та «об'єктивну неможливість з'явитися» (перебування на ТОТ чи у державі-агресорі без реальної можливості виїзду). Слідчий суддя під час розгляду клопотання про надання дозволу на спеціальне досудове розслідування має бути зобов'язаний мотивованою ухвалою встановити, що особа саме умисно ухиляється, а не лише перебуває поза межами досяжності органів розслідування. Це відповідатиме стандарту ЄСПЛ, сформованому у рішеннях у справах *Colozza v. Italy* та *Sejdovic v. Italy*.

Другим напрямом є вдосконалення механізмів повідомлення про підозру. Чинний механізм публікації на вебсайті ОГП є формально правомірним, але фактично неефективним для осіб на ТОТ. Необхідно передбачити додаткові способи повідомлення: через міжнародні

гуманітарні організації (Міжнародний Комітет Червоного Хреста, УВКБ ООН), через родичів особи, які перебувають на підконтрольній Україні території, через дипломатичні місії нейтральних країн. Крім того, доцільно законодавчо закріпити вимогу документування всіх вжитих заходів для повідомлення особи перед надходженням клопотання до слідчого судді. Такий підхід відповідатиме стандарту «розумної обізнаності», виробленому у справах *Somogyi v. Italy* та *Medenica v. Switzerland*.

Третім напрямом є забезпечення реальної (а не формальної) правової допомоги в заочному провадженні. М. М. Коломойцев пропонує запровадити спеціальні вимоги до захисника у справах in absentia: обов'язкова письмова документація зусиль зі встановлення зв'язку з підзахисним; право й обов'язок активно оскаржувати клопотання про надання дозволу на спеціальне досудове розслідування; право на ознайомлення з усіма матеріалами провадження без обмежень [19]. Доцільно також передбачити право особи заочно обирати захисника через електронний підпис або засвідчену нотаріально довіреність, надіслану через третю особу за умов, що ця особа виявила бажання здійснювати захист.

Четвертим напрямом є гармонізація зі стандартами ЄСПЛ у частині права на відновлення провадження. Стаття 297-5 КПК передбачає право особи на особисту участь у провадженні після її встановлення або з'явлення. Проте порядок такого відновлення потребує детального врегулювання: необхідно чітко визначити, які процесуальні дії підлягають повторенню, яким чином оцінюватимуться докази, зібрані в заочному порядку, та яке значення матимуть вироки, постановлені in absentia, у разі наступної особистої участі особи у провадженні. Рішення ЄСПЛ у справі *Sejdovic v. Italy* [9] встановлює мінімальний стандарт: після з'явлення особи їй має бути гарантований повноцінний новий розгляд справи.

П'ятим напрямом є цифровізація процедур кримінального провадження щодо осіб на ТОТ. У перспективі необхідно розробити безпечні канали зв'язку з особами на окупованих територіях – із використанням захищених VPN-з'єднань, анонімайзерів, засобів зв'язку, що не піддаються цензурі. Такі канали можуть стати засобом не лише повідомлення про підозру, але й реальної комунікації захисника з підзахисним на ТОТ. У короткостроковій перспективі можна розглянути визнання юридичної сили повідомлень через зашифровані месенджери за умови верифікації особи.

Шостим напрямом є запровадження диференційованого підходу до кримінального переслідування за різними формами колабораційної діяльності. В. Кузнецов та М. Сийплокі [27], а також О. О. Михайленко [28] наголошують на неоднорідності форм, передбачених статтею 111-1 КК: від технічної участі в роботі окупаційної адміністрації (наприклад, продовження роботи вчителем чи комунальником) до активної збройної співпраці з агресором. Застосування процедури in absentia до всіх форм без розмежування є непропорційним. Доцільно законодавчо обмежити застосування спеціального досудового розслідування найтяжчими формами колабораційної діяльності (частини 5–7 статті 111-1 КК), тоді як провадження щодо менш тяжких форм може здійснюватися в загальному порядку без застосування заочної процедури.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу дійти таких висновків. По-перше, інститут спеціального досудового розслідування (in absentia), застосовуваний у кримінальних провадженнях щодо колабораційної діяльності, стикається зі структурними обмеженнями, зумовленими специфікою тимчасово окупованих територій: неможливістю встановити місцезнаходження більшості підозрюваних, неефективністю формальних механізмів повідомлення та неможливістю забезпечення реальної правової допомоги захисником.

По-друге, чинне правове регулювання не враховує якісного розмежування між особами, які «умисно ухиляються від органів розслідування», та особами, які залишилися на ТОТ через об'єктивні обставини (безпека, стан здоров'я, відповідальність за утриманців). Ця прогалина породжує неоднорідну судову практику та ризик порушення права на справедливий суд у розумінні статті 6 ЄКПЛ.

По-третє, стандарти ЄСПЛ вимагають не лише формального дотримання процедури повідомлення, але й реальної обізнаності особи про провадження, ефективного захисту та права на новий розгляд після встановлення особи. Чинна практика українських судів загалом не відповідає цим стандартам.

По-четверте, вирішення зазначених проблем потребує комплексного законодавчого реформування: уточнення підстав для заочного провадження; вдосконалення механізмів повідомлення; нормативного закріплення вимог до реальної правової допомоги; встановлення ефективного механізму відновлення провадження; диференціації процесуального підходу залежно від тяжкості форм колабораційної діяльності.

По-п'яте, у перспективі актуальним є розвиток цифрових механізмів комунікації з особами на ТОТ, що дасть можливість наблизити процедуру заочного провадження до стандарту реальної, а не формальної справедливості. Практика переслідування колаборантів може стати взірцем для постконфліктного правосуддя лише за умови її відповідності найвищим стандартам верховенства права.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні процесуальних механізмів забезпечення реальної реалізації права на захист під час здійснення спеціального досудового розслідування щодо осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або за межами України. Окремої уваги потребує дослідження можливостей використання сучасних цифрових засобів комунікації та вироблення єдиних підходів судової практики щодо оцінки критеріїв умисного ухилення від органів досудового розслідування відповідно до стандартів ЄСПЛ.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 р. № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

4. Вапнярчук В. В. Спеціальне досудове розслідування (in absentia): аналіз окремих питань щодо прийняття рішення про його здійснення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 560–566. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.90.

5. Глобенко Г. І. Проблемні аспекти інституту спеціального досудового розслідування «in absentia». *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 12. С. 389–392. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/97.

6. Лугіна Н. А., Покорська Я. І. Спеціальне досудове розслідування в умовах воєнного стану в Україні. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 4 (17). С. 225–233. https://doi.org/10.33244/2617-4154-4(17)-2024-225-233.

7. Верховний Суд України (доповідь судді Мазура М.): Під час кримінального провадження за процедурою «in absentia» на одній чаші терезів – інтереси забезпечення ефективності провадження, а на другій – право особи на справедливий суд. 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/943591.

8. Colozza v. Italy, заява № 9024/80, рішення ЄСПЛ від 12.02.1985 URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57462.

9. Sejdovic v. Italy [ВП], заява № 56581/00, рішення ЄСПЛ від 01.03.2006. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72629.

10. Somogyi v. Italy, заява № 67972/01, рішення ЄСПЛ від 18.05.2004. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61762.

11. Medenica v. Switzerland, заява № 20491/92, рішення ЄСПЛ від 14.06.2001. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59518.

12. Krombach v. France, заява № 29731/96, рішення ЄСПЛ від 13.02.2001. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59211.

13. JustTalk#9. IN ABSENTIA під час окупації: місія нездійсненна? Discussion paper – детальний аналіз процедурних перешкод in absentia щодо злочинів, пов'язаних із окупацією. 2020. URL: https://justtalk.com.ua/post/justtalk9-in-absentia-pid-chas-okupatsii-misiya-nezdijsnenna-discussion-paper.

14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

15. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text.

16. Human Rights Watch. Україна: Недосконалість окремих положень законодавства про відповідальність за колабораційну діяльність. December 5, 2024. URL: https://www.hrw.org/uk/report/2024/12/05/389840.

17. Ільченко І. Бути чи не бути in absentia: заочне кримінальне переслідування за вчинення міжнародних злочинів в Україні. JustTalk. 2024. URL: https://justtalk.com.ua/post/buti-chi-ne-buti-in-absentia-zaochne-kriminalne-peresliduvannya-za-vchinennya-mizhnarodnih-zlochiniv-v-ukraini.

18. Шевердін М. Міжнародний розшук особи як необхідна умова спеціального (заочного) кримінального провадження (in absentia): проблеми правозастосування. *ЮРЛІГА*. 2020. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/197523_mzhnarodniy-rozshuk-osobi-yak-neobkhdna-umova-spetsalnogo-zaochnogo-krimnalnogo-provadzhennya-in-absentia-problemi-pravozastosuvannya.

19. Коломойцев М. М. Спеціальне кримінальне розслідування (in absentia): проблемні питання участі захисника. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105). С. 149–157. https://doi.org/10.32631/v.2024.2.14.

20. Коць Є. П. Проблемні аспекти залучення та участі захисника під час спеціального досудового розслідування (in absentia). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 342–346. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.59.

21. Global Rights Compliance. Judicial practice in collaboration cases: Nationwide database of decisions between 2022–2025. 2025. URL: https://globalrightscompliance.org/judicial-practice-on-collaboration-cases-nationwide-database-of-decisions-between-2022-2025/.

22. Таран О. В., Шумейко Д. О. Деякі проблеми спеціального кримінального провадження (in absentia) в Україні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка.* 2024. № 2. С. 168–177. https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.168-177.

23. Гловюк І. В. Деякі питання забезпечення права на справедливий суд у особливих порядках кримінального провадження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Том 3, № 1. С. 50–56. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.8.

24. Тананакін О. В. Дискусійні питання визначення об'єкта колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. № 85, Ч. 3. С. 332–338. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.52.

25. Нетеса Н. В. Інформаційний колабораціонізм: проблемні аспекти тлумачення та застосування кримінально-правових норм. *Інформація і право*. 2024. № 4 (51). С. 220–232. https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.4(51).318138.

26. Сорокін А. А. Правова характеристика форм колабораційної діяльності, пов'язаних із добровільним зайняттям посад у незаконних органах влади на тимчасово окупованих територіях України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Том 2, № 3. С. 457–461. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.73.

27. Кузнецов В., Сийплокі М. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. № 70. С. 381–388. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.61.

28. Михайленко О. О. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність: науково-теоретичний пошук. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Том 4, № 92. С. 166–171. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.22.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2001, April 5). Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. Law of Ukraine No. 2341-III. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2022, March 3). Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist" [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Establishment of Criminal Liability for Collaborative Activities"], No. 2108-IX. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2012, April 13). Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Law of Ukraine No. 4651-VI. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].

4. Vapniarchuk, V. V. (2024). Spetsialne dosudove rozsliduvannia (in absentia): Analiz okremykh pytan shchodo pryiniattia rishennia pro yoho zdiisnennia [Special pre-trial investigation (in absentia): analysis of individual issues regarding the decision-making process]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence, 3*, 560–566. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.90 [in Ukrainian].

5. Hlobenko, H. I. (2023). Problemni aspekty instytutu spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia "in absentia" [Problematic aspects of the institution of special pre-trial investigation 'in absentia']. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical Scientific and Electronic Journal, 12*, 389–392. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/97 [in Ukrainian].

6. Luhina, N. A., & Pokorska, Ya. I. (2024). Spetsialne dosudove rozsliduvannia v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Special pre-trial investigations under martial law in Ukraine]. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys –Irpin Legal Chronicles, 4*(17), 225–233. https://doi.org/10.33244/2617-4154-4(17)-2024-225-233 [in Ukrainian].

7. Supreme Court (2020). Pid chas kryminalnoho provadzhennia za protseduroiu "in absentia" na odnii chashi tereziv – interesy zabezpechennia efektyvnosti provadzhennia, a na druhii – pravo osoby na spravedlyvyi sud [In criminal proceedings conducted in absentia, the interests of ensuring the effectiveness of the proceedings are weighed against the individual's right to a fair trial]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/943591 [in Ukrainian].

8. Colozza v. Italy, Application No. 9024/80, European Court of Human Rights (1985, February 12). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57462 [in Ukrainian].

9. Sejdovic v. Italy [GC], Application No. 56581/00, European Court of Human Rights (2006, March 1). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72629 [in English].

10. Somogyi v. Italy, Application No. 67972/01, European Court of Human Rights (2004, May 18). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61762 [in English].

11. Medenica v. Switzerland, Application No. 20491/92, European Court of Human Rights (2001, June 14). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59518 [in English].

12. Krombach v. France, Application No. 29731/96, European Court of Human Rights (2001, February 13). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59211 [in English].

13. JustTalk (2020). IN ABSENTIA pid chas okupatsii: Misiia nezdiisnenna? Discussion paper – detalnyi analiz protsedurnykh pereshkod in absentia shchodo zlochyniv, poviazanykh iz okupatsiieiu [IN ABSENTIA during the occupation: mission impossible? Discussion paper – a detailed analysis of procedural obstacles to in absentia proceedings for crimes related to the occupation]. Retrieved from https://justtalk.com.ua/post/justtalk9-in-absentia-pid-chas-okupatsii-misiya-nezdijsnenna-discussion-paper [in Ukrainian].

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2015, May 12). Zakon Ukrainy "Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu" [Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law"], No. 389-VIII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text [in Ukrainian].

15. Verkhovna Rada of Ukraine (2014, April 15). Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy" [Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine"], No. 1207-VII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text [in Ukrainian].

16. Human Rights Watch (2024, December 5). Ukraine: Nedoskonalist okremykh polozhen zakonodavstva pro vidpovidalnist za kolaboratsiinu diialnist [Ukraine: Flawed Legislation on Collaboration]. Retrieved from https://www.hrw.org/uk/report/2024/12/05/389840 [in Ukrainian].

17. Ilchenko, I. (2024). Buty chy ne buty in absentia: Zaochne kryminalne peresliduvannia za vchynennia mizhnarodnykh zlochyniv v Ukraini [To be or not to be in absentia: criminal prosecution in absentia for international crimes in Ukraine]. *JustTalk*. Retrieved from https://justtalk.com.ua/post/buti-chi-ne-buti-in-absentia-zaochne-kriminalne-peresliduvannya-za-vchinennya-mizhnarodnih-zlochiniv-v-ukraini [in Ukrainian].

18. Sheverdin, M. (2020). Mizhnarodnyi rozshuk osoby yak neobkhidna umova spetsialnoho (zaochnoho) kryminalnoho provadzhennia (in absentia): Problemy pravozastosuvannia [International search for a person as a prerequisite for special (in absentia) criminal proceedings: issues in law enforcement.]. *YurLiga*. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/197523_mzhnarodniy-rozshuk-osobi-yak-neobkhdna-umova-spetsalnogo-zaochnogo-krimnalnogo-provadzhennya-in-absentia-problemi-pravozastosuvannya [in Ukrainian].

19. Kolomoitsev, M. M. (2024). Spetsialne kryminalne rozsliduvannia (in absentia): Problemni pytannia uchasti zakhysnyka [Special criminal investigation (in absentia): problematic issues of a defence counsel's participation]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs, 105*(2), 149–157. https://doi.org/10.32631/v.2024.2.14 [in Ukrainian].

20. Kots, Ye. P. (2023). Problemni aspekty zaluchennia ta uchasti zakhysnyka pid chas spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia (in absentia) [Problematic aspects of involvement and participation of a defense attorney during a special pre-trial investigation (in absentia)]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence, 2*, 342–346. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.59 [in Ukrainian].

21. Global Rights Compliance (2025). Judicial practice in collaboration cases: Nationwide database of decisions between 2022–2025. Retrieved from https://globalrightscompliance.org/judicial-practice-on-collaboration-cases-nationwide-database-of-decisions-between-2022-2025/ [in English].

22. Taran, O. V., & Shumeiko, D. O. (2024). Deiaki problemy spetsialnoho kryminalnoho provadzhennia (in absentia) v Ukraini [Some problems of special criminal proceedings (in absentia) in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu imeni E. O. Didorenka – Bulletin of Luhansk Scientific-Educational Institute named after E. O. Didorenko, 2*(2), 168–177. https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.168-177 [in Ukrainian].

23. Hloviuk, I. V. (2026). Deiaki pytannia zabezpechennia prava na spravedlyvyi sud u osoblyvykh poriadkakh kryminalnoho provadzhennia [Some issues of ensuring the right to a fair trial in special criminal proceedings]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, 3(1) 50–56. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.8 [in Ukrainian].

24. Tananakin, O. V. (2024). Dyskusiini pytannia vyznachennia obiekta kolaboratsiinoi diialnosti (Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine) [Debatable issues of defining the object of collaborative activity (Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 85*(3), 332–338. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.52 [in Ukrainian].

25. Netesa, N. V. (2024). Informatsiinyi kolaboratsionizm: Problemni aspekty tlumachennia ta zastosuvannia kryminalno-pravovykh norm [Informational collaborationism: problematic aspects of interpretation and application of criminal law norms]. *Informatsiia i pravo – Information and Law, 4*(51), 220–232. https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.4(51).318138 [in Ukrainian].

26. Sorokin, A. A. (2025). Pravova kharakterystyka form kolaboratsiinoi diialnosti, poviazanykh iz dobrovilnym zainiattiam posad u nezakonnykh orhanakh vlady na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy [Legal characteristics of forms of collaboration involving the voluntary occupation of positions in illegal authorities on the temporarily occupied territories of Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence, 3*(2), 457–461. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.73 [in Ukrainian].

27. Kuznetsov, V., & Syiploki, M. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsiinu diialnist yak novyi vyklyk sohodennia [Criminal liability for collaboration as a new challenge of today]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 70*, 381–388. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.61 [in Ukrainian].

28. Mykhailenko, O. O. (2025). Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsiinu diialnist: Naukovo-teoretychnyi poshuk [Criminal liability for collaborative activities: scientific and theoretical research]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 92*(4), 166–171. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.22 [in Ukrainian].

Kuzmenko Valentyna,
Senior Lecturer at the Department of National and International Law
(Odesa National Maritime University, Odesa)
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-8997-7771

SPECIAL PRE-TRIAL INVESTIGATION (IN ABSENTIA) IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING COLLABORATIVE ACTIVITIES: PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT

This academic article is devoted to a comprehensive study of the theoretical and practical issues surrounding the application of the institution of special pre-trial investigation (in absentia) in the context of criminal proceedings under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. The relevance of the topic stems from the full-scale aggression by the Russian Federation, which has led to a surge in cases involving collaboration, where the majority of suspects are located in the temporarily occupied territories (TOT) or in the aggressor state, making it impossible for them to participate in proceedings under the standard procedure. Special pre-trial investigation is regarded as a differentiated form of proceedings which, whilst ensuring the effectiveness of prosecution, simultaneously poses risks to fundamental rights – the right to defence and the right to be present at one's own trial. The central issue of the article is the search for a balance between society's demand for the inevitability of punishment and compliance with the standards of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The paper analyses international standards for proceedings in absentia, as established by the practice of the European Court of Human Rights.

It is emphasised that the state is obliged to demonstrate not merely the formal observance of procedures, but the individual's actual awareness of the charges. The study focuses on systemic problems in law enforcement in Ukraine: the criteria for 'wilful evasion' – a 'structural paradox' has been identified: investigative authorities often interpret the mere fact of a person's presence in the temporarily occupied territories as wilful evasion, without taking into account the objective impossibility of leaving due to health conditions, financial hardship or the need to care for sick relatives; notification mechanisms – the current procedure for publishing summonses on the website of the Office of the Prosecutor General is criticised as a 'mission impossible', as access to these resources in the temporarily occupied territories is blocked or poses a danger to the individual; distortion of the right to defence – it is noted that legal assistance in in absentia cases is often merely formal due to the inability of the lawyer to receive instructions from the defendant; inconsistency in judicial practice – an analysis of court decisions from 2022–2025 indicates a low quality of reasoning in rulings granting permission for special investigations. The scientific novelty of the study lies in the formulation of six priority areas for improving the system. The conclusions summarise that the legitimacy of post-conflict justice in Ukraine depends on its compliance with the highest standards of the rule of law.

Key words: *special pre-trial investigation, in absentia, collaboration, temporarily occupied territory, right to defence, criminal proceedings.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 26.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-160-164

Пилипенко Дмитро Олексійович,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
(Державний університет економіки і технологій, м. Кривий Ріг)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1299-6178

Пилипенко Євгенія Олексіївна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з актуальних питань кримінального аналізу
Навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Національної поліції України
(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4044-5421

Гавриленко Валерія Сергіївна,
здобувачка вищої освіти,
спеціальність «Право»
(Державний університет економіки і технологій, м. Кривий Ріг)
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-2154-9839

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОСОБЛИВОГО РЕЖИМУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Статтю присвячено висвітленню й вирішенню окремих актуальних питань особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану. В публікації зазначено, що в умовах воєнного стану перелік процесуальних дій, які дозволено здійснювати уповноваженим представникам держави до початку досудового розслідування, має бути ідентичним до загальних умов досудового розслідування. У статті наголошено, що з урахуванням мети дотримання безпеки учасників слідчої (розшукової) дії в умовах воєнного стану доцільно вилучити з чинного КПК нормативний імператив щодо безперервності відеозапису ходу і результатів проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи. У межах публікації також підкреслено важливість врахування саме елементу професійності замість вікового критерію у питанні розподілу матеріалів кримінального провадження між суддями у разі відсутності голови суду та його заступника в умовах воєнного стану.
Ключові слова: *кримінальне процесуальне законодавство, досудове розслідування, судовий розгляд, воєнний стан, особливий режим кримінального провадження, учасники кримінального провадження, безперервний відеозапис, розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями.*

Постановка проблеми. Широкомасштабне вторгнення Росії у 2022 році стало екзистенціальним викликом для нашої держави. Ця безпрецедентна за трагічністю подія виявилася тригером для змістовного реформування чинного законодавства з метою його подальшої адаптації до викликів, що постали у внутрішньодержавній сфері. Серед іншого, відповідних змін і доповнень зазнали нормативно-правові акти, які регулюють правовідносини у сфері кримінальної юстиції нашої держави, зокрема до змісту Кримінального

процесуального кодексу України (далі – КПК) законодавцем було додано розділ IX¹ «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» (далі – розділ IX¹ КПК). Норми цього розділу КПК потребують перманентної уваги не лише законодавця, а й науковців на предмет своєчасного їх корегування та внесення відповідних змін в умовах воєнного стану, запровадженого в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика процесуальної регламентації кримінального провадження в умова воєнного стану була предметом наукових пошуків таких вчених, як О. Є. Гавриленко, І. В. Гловюк, Ю. В. Маринич, І. Ф. Потапов, О. В. Таран, Г. К. Тетерятник та ін. Однак, попри наявність значної кількості наукових досліджень, досі залишаються невирішеними питання визначення переліку процесуальних дій, які реалізуються уповноваженими суб'єктами на початковій стадії досудового розслідування в умовах воєнного стану, застосування безперервного відеозапису під час проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в небезпечних умовах, зумовлених військовими діями, порядок розподілу матеріалів кримінального провадження між суддями в умовах воєнного стану.

Метою статті є аналіз чинних положень кримінального процесуального закону, а також теоретичних положень щодо актуальних питань регламентації кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Належна й коректна нормативна регламентація здійснення кримінального провадження є критично важливою для забезпечення його ефективності. Початок повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави 24 лютого 2022 р. зумовив виникнення суттєвих викликів для нашої країни. Це в буквальному сенсі торкнулося всіх сфер внутрішньодержавних правовідносин [1, с. 162]. Повною мірою це стосувалося і сфери кримінальної юстиції України, забезпечення належного функціонування якої було одним із пріоритетних завдань нашої держави. У цьому контексті галузь кримінального процесуального законодавства також потребувала окремої уваги з боку науковців і безпосередньо законодавця щодо подальшого поліпшення норм цього нормативно-правового акта та створення правових механізмів протидії вищевказаним викликам.

Слід зазначити, що актуальність і необхідність чіткого правового регулювання кримінальної процесуальної сфери набуває ключового значення, оскільки умови воєнного стану створюють безпрецедентний тиск на національну правоохоронну систему та систему кримінального правосуддя. Вказаний аспект вимагає запровадження й забезпечення функціонування дієвих кримінальних процесуальних важелів впливу на цю негативну ситуацію та вирішення актуальних питань кримінального судочинства, що постають перед правоохоронними органами. Провідна роль при цьому цілком закономірно відводиться органам досудового розслідування. Принагідно доцільно вказати, що значення стадії досудового розслідування кримінального провадження, а також місце й роль слідчого, дізнавача, прокурора у функціонуванні всієї сфери кримінальної юстиції важко переоцінити. Із цього приводу В. Т. Нор слушно зазначає, що саме на стадії досудового розслідування формується доказова база, від якої залежить подальший рух кримінального провадження та його результативність [2, с. 327]. У контексті досліджуваної тематики також слід погодитися з думкою В. В. Романюка, який наголошує, що якість досудового розслідування визначає правову обґрунтованість судового вироку, а тому воно має здійснюватися з дотриманням принципів повноти, об'єктивності та неупередженості [3, с. 194]. Варто погодитися з твердженнями вітчизняних вчених з приводу провідної ролі стадії досудового розслідування для інституту кримінального провадження. Ця стадія насамперед характеризується проведенням широкого спектру слідчих (розшукових) дій, унаслідок чого здобувається доказова інформація, яка, врешті-решт, стане підґрунтям обвинувачення в подальших стадіях кримінального провадження.

Потрібно зазначити, що в умовах воєнного стану перманентно актуальним є питання щодо виконання завдань кримінального провадження, які визначені законодавцем у ст. 2 КПК. У контексті цього доцільно наголосити, що відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК у невідкладних випадках до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду) [4]. На наше переконання, вказане положення розділу IX¹ КПК відчутно зменшує перелік процесуальних дій порівняно з тими, які можуть провадитися дізнавачем, слідчим або прокурором до моменту початку стадії досудового розслідування у звичайних умовах, не пов'язаних із воєнним станом у державі. Відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), слідчому, дізнавачу, прокурору дозволено виконувати такі процесуальні дії: 1) огляд місця події; 2) відібрання пояснень; 3) проведення медичного освідування; 4) отримання висновку спеціаліста і зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису [4].

Вважаємо, що спектр процесуальних дій, які дозволено провадити до моменту початку досудового розслідування, має бути універсальним для всього КПК і не залежати від обставин та умов, що можуть визначатися державою синхронно із запровадженням особливих правових режимів, у тому числі режиму воєнного стану. Таким чином, на наше переконання, редакції нормативних положень, які містяться в п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК та ч. 3 ст. 214 КПК, доцільно уніфікувати. Цей підхід розширить перелік процесуальних важелів впливу на початковій стадії кримінального провадження, що є вкрай важливим і актуальним в умовах режиму воєнного стану, запровадженого в Україні [5, с. 482].

У межах досліджуваного питання окремої уваги потребує аналіз сучасних нормативних критеріїв проведення обшуку в умовах воєнного стану. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК, під час проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису [4].

На наш погляд, зазначена правова конструкція потребує окремого аналізу. Так, з одного боку, логіка формування вищевказаної процесуальної норми є цілком закономірною, оскільки в умовах, небезпечних для життя та здоров'я учасників слідчої (розшукової) дії, кількість залучених до неї суб'єктів може бути мінімальною. Гарантією дотримання нормативного порядку проведення

обшуку в такому випадку є здійснення безперервного відеозапису цієї процесуальної дії. З іншого боку, фактор небезпеки може виникнути раптово та створити суттєві перешкоди або непереборні обставини для членів слідчо-оперативної групи щодо проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи тощо.

У цьому контексті варто погодитися з тезою, що робота слідчо-оперативних груп безпосередньо на місцях подій пов'язана з безпрецедентним рівнем небезпеки для життя та здоров'я учасників процесу [6, с. 302]. Поширення ворогом жорстокої тактики ведення війни – так званих подвійних ударів (повторних обстрілів або використання FPV-дронів по місцях первинних влучань ракет і снарядів саме під час роботи рятувальників та правоохоронців) – вимагає максимального скорочення часу перебування службових осіб у небезпечній зоні [6, с. 302–303]. На наш погляд, забезпечення фіксації перебігу й результатів проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи шляхом безперервного відеозапису за вказаних умов цілком може бути надмірним процесуальним тягарем для членів слідчо-оперативної групи й одночасно процесуальною вимогою, дотримання якої вкрай складно забезпечити. Тому, на наше переконання, законодавцю варто виявити гнучкість у вказаному питанні та переглянути вищенаведене нормативне положення. Вважаємо, що в п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК має бути передбачений дозвіл на зупинення відеозапису перебігу й результатів обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в умовах, небезпечних для життя та здоров'я учасників цієї слідчої (розшукової) дії. Здійснення відеозапису за таких умов має бути негайно відновлено членами слідчо-оперативної групи у випадку зникнення небезпеки, пов'язаної з військовими діями під час воєнного стану.

У межах питання, що розглядається, доцільно проаналізувати окремі аспекти діяльності суду. Варто наголосити, що в умовах воєнного стану важливість системи кримінального правосуддя важко переоцінити, адже провідне місце в належному дотриманні конституційних прав і свобод людини та громадянина в межах кримінального провадження насамперед належить національним судам. Разом із тим О. А. Панасюк слушно наголошує: чинне законодавство оперує такими категоріями, як «повноваження», «функції», «компетенція» суду, «юрисдикція», які не завжди правильно узгоджені як між собою, так і з положеннями юридичної науки. Нерідко навіть самі науковці помилково не розділяють значення цих понять, підміняючи одні іншими, не зовсім доречно, правильно й адекватно використовуючи їх у своїх висловлюваннях [7, с. 283]. Правильне визначення компетенції суду сприяє нормальному функціонуванню, усуненню дублювання і правильному розподілу повноважень між різними органами [7, с. 284–285]. Погоджуючись із зазначеними твердженнями, слід зазначити, що будь-які нормативні колізії у визначенні правового статусу судді в кримінальному процесі неодмінно, як наслідок, призводять до порушення прав і свобод учасників кримінального провадження.

На цей час наявними є окремі нормативні неузгодженості в чинних редакціях окремої норми КПК та Закону України «Про судоустрій та статус суддів» у контексті визначення правових умов виконання адміністративних повноважень голови суду. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 615 КПК України, у разі відсутності голови суду та його заступника розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями забезпечує найстарший за віком суддя [4]. Однак у ч. 3 ст. 24 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» визначено, що адміністративні повноваження здійснює «суддя цього суду, який має більший стаж роботи на посаді судді» [8]. За таких умов у вищевказаному чинному положенні КПК законодавець «робить наголос» на «віковому критерії» суддівської діяльності. Водночас у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» законодавець зосереджує увагу на «професійному критерії» роботи судді, адже наріжним каменем цієї норми є саме стаж роботи судді на посаді. Така розбіжність у різних підходах законодавця щодо визначення судді, який виконуватиме адміністративні повноваження, потребує виправлення, оскільки цей аспект, на нашу думку, негативним чином може впливати на функціонування національних судів. Вважаємо, що «віковий критерій» не є тотожним рівню професійного досвіду та, відповідно, кваліфікації судді, адже згідно з положенням закону на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років (ст. 69 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»). У випадку призначення суддею особи середнього (44–60 років) або похилого віку (60 та більше років) така особа може бути найстаршою у суді, але водночас вона поступатиметься в досвіді суддям, які вже працюють у такому суді та, як приклад, були призначені на аналогічну посаду в молодому віці (30–44 роки). На наше переконання, саме «професійний критерій», який засвідчує рівень досвіду конкретного судді, має бути пріоритетним у питанні обрання судді, який виконуватиме адміністративні повноваження голови суду та його заступника у випадку їх відсутності. Таким чином, вважаємо, що в чинній редакції п. 4 ч. 1 ст. 615 КПК України має бути зазначено, що за умов відсутності голови суду та його заступника розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями забезпечує суддя, який має більший стаж роботи на посаді судді [9, с. 470].

Провадження з перегляду судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій в умовах воєнного стану також потребують окремої уваги. Особливий правовий режим, який запроваджено в умовах воєнного стану, передбачає певну специфіку в регламентації діяльності органів судової влади, у тому числі судів апеляційної та касаційної інстанцій. Як уже було зазначено, на цей час законодавцем включено до змісту чинного КПК відповідний розділ IX[1], що містить згадані особливості нормативної регламентації діяльності судів. Разом із тим окремі з особливостей у регламентації порядку та строків на апеляційне й касаційне оскарження, визначених законодавцем у п. 5 ч. 1 ст. 615 КПК, потребують додаткової нормативної кореляції з процесуальними положеннями глав 31 та 32 КПК, які визначають порядок проваджень у судах апеляційної та касаційної інстанцій на загальних підставах [10, с. 391].

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що окремі з чинних норм КПК, які регламентують особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану, потребують відповідного текстуального корегування. Нами вбачається доцільним збільшити процесуальний інструментарій слідчого, дізнавача, прокурора, який їм дозволяється використовувати до початку досудового розслідування в умовах воєнного стану (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК). Вважаємо, що обсяг процесуальних повноважень цих осіб в умовах воєнного стану має бути ідентичним переліку повноважень, передбачених у ч. 3 ст. 214 КПК. Крім того, з огляду на безпекову складову виконання професійних обов'язків учасниками слідчої (розшукової)

дії доцільно вилучити з чинного КПК нормативний імператив щодо безперервності відеозапису перебігу й результатів проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в умовах воєнного стану. Критерій професійності суддів є вирішальним елементом діяльності органів правосуддя в умовах воєнного стану, тому в разі відсутності голови суду та його заступника розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями має забезпечувати суддя цього суду, який має більший стаж роботи на посаді судді, а не найстарший за віком суддя, як це передбачено чинною редакцією п. 4 ч. 1 ст. 615 КПК.

Конфлікт інтересів: Пилипенко Д. є членом редакційної колегії журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався редактором, який не мав конфлікту інтересів з автором. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

Список використаних джерел

1. Пилипенко Д. О., Андріяшевський А. Г. Щодо питання визначення окремих аспектів особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2023. № 1 (5). С. 162–165. https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-30.
2. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики досудового розслідування : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2017. 456 с.
3. Романюк В. В. Кримінальне процесуальне право : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 512 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 27.07.2026).
5. Гавриленко В. Окремі аспекти початку досудового розслідування в умовах воєнного стану. Колективна монографія за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті», присвяченої 81-й річниці Визволення України від гітлерівських загарбників, 11-й річниці Великої Національної війни (гібридної), розв'язаної рашизмом XXI століття проти Незалежності України, державного суверенітету та територіальної цілісності 1 березня 2014 р. (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2025 р.). Кривий Ріг, 2025. С. 478–482.
6. Савельєва І. В., Тетерятник Г. К., Клименко О. С. Організаційно-правові питання проведення огляду місця події на деокупованих територіях. *Право та державне управління.* 2024. № 3. С. 301–305. https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.43.
7. Панасюк О. А. До питання про співвідношення понять «повноваження» та «компетенція» суду в кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2013. № 4 (12). С. 282–290. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pp_2013_4_38.
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII: станом на 4 червня 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 27.07.2026).
9. Ампілогова Д. Окремі аспекти виконання адміністративних повноважень суддею в умовах воєнного стану. Колективна монографія за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті», присвяченої 81-й річниці Визволення України від гітлерівських загарбників, 11-й річниці Великої Національної війни (гібридної), розв'язаної рашизмом XXI століття проти Незалежності України, державного суверенітету та територіальної цілісності 1 березня 2014р. (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2025 р.). Кривий Ріг, 2025. С. 466–472.
10. Пилипенко Д. О., Керпань В. В. Щодо порядку апеляційного та касаційного оскарження у кримінальних провадженнях в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Т. 4. № 92. С. 387–391. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.53.

References

1. Pylypenko, D. O., & Andriiashevskyi, A. H. (2023). Shchodo pytannia vyznachennia okremykh aspektiv osoblyvoho rezhymu dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho stanu [Regarding the issue of determining certain aspects of the special regime of pre-trial investigation under martial law]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*, 1(5), 162–165. https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-30 [in Ukrainian].
2. Nor, V. T. (2017). Problemy teorii i praktyky dosudovoho rozsliduvannia [Problems of theory and practice of pre-trial investigation]: monohrafiia. Lviv: Liha-Pres [in Ukrainian].
3. Romaniuk, V. V. (2021). Kryminalne protsesualne pravo [Criminal procedural law]: navch. posib. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine (2013). Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13 kvitnya 2012 r. № 4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy,* 9–10, 11–12, 13. Art. 88. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (accessed: 27.07.2026) [in Ukrainian].
5. Havrylenko, V. (2025). Okremi aspekty pochatku dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho stanu. Kolektyvna monohrafiia za materialamy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Viina v istorychnii ta indyvidualnii pamiati" [Certain aspects of the beginning of a pre-trial investigation under martial law. Collective monograph based on the materials of the VIII International Scientific and Practical Conference "War in Historical and Individual Memory"], prysviachenoi 81-y richnytsi Vyzvolennia Ukrainy vid hitlerivskykh zaharbnykiv, 11-y richnytsi Velykoi Natsionalnoi viiny (hibrydnoi), rozviazanoi rashyzmom XXI stolittia proty Nezalezhnosti Ukrainy, derzhavnoho suverenitetu ta terytorialnoi tsilisnosti 1 bereznia 2014 r. (m. Kryvyi Rih, 28 zhovtnia 2025 r.). P. 478–482 [in Ukrainian].
6. Savelieva, I. V., Teteriatnyk, H. K., & Klymenko, O. S. (2024). Orhanizatsiino-pravovi pytannia provedennia ohliadu mistsia podii na deokupovanykh terytoriiakh [Organizational and legal issues of conducting an inspection of the scene of an incident in the deoccupied territories]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia,* 3, 301–305. https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.43 [in Ukrainian].
7. Panasiuk, O. A. (2013). Do pytannia pro spivvidnoshennia poniat "povnovazhennia" ta "kompetentsiia" sudu v kryminalnomu provadzhenni [On the question of the correlation between the concepts of "authority" and "competence" of the court in criminal proceedings]. *Publichne pravo*, 4(12), 282–290. Retrieved from https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pp_2013_4_38 [in Ukrainian].

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2016). Pro sudoustrii i status suddiv [On the judicial system and the status of judges]. Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII: stanom na 4 chervnya 2025 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (accessed: 27.07.2026) [in Ukrainian].

9. Ampilohova, D. (2025). Okremi aspekty vykonannia administratyvnykh povnovazhen suddeiu v umovakh voiennoho stanu. Kolektyvna monohrafiia za materialamy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Viina v istorychnii ta indyvidualnii pamiati" [Certain aspects of the beginning of a pre-trial investigation under martial law. Collective monograph based on the materials of the VIII International Scientific and Practical Conference "War in Historical and Individual Memory"], prysviachenoi 81-y richnytsi Vyzvolennia Ukrainy vid hitlerivskykh zaharbnykiv, 11-y richnytsi Velykoi Natsionalnoi viiny (hibrydnoi), rozviazanoi rashyzmom XXI stolittia proty Nezalezhnosti Ukrainy, derzhavnoho suverenitetu ta terytorialnoi tsilisnosti 1 bereznia 2014 r. (m. Kryvyi Rih, 28 zhovtnia 2025 r.). P. 466–472. [in Ukrainian].

10. Pylypenko, D. O., & Kerpan, V. V. (2025). Shchodo poriadku apeliatsiinoho ta kasatsiinoho oskarzhennia u kryminalnykh provadzhenniakh v umovakh voiennoho stanu [Regarding the procedure for appeal and cassation appeal in criminal proceedings under martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 4(92), 387–391. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.53 [in Ukrainian].

Pylypenko Dmytro,
Doctor of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law
(State University of Economics and Technology, Kryvyi Rih)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1299-6178

Pylypenko Yevheniia,
Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher,
Senior Researcher of the Research Laboratory on Current Issues of Criminal Analysis
of the Educational and Scientific Institute for Training Specialists
for Criminal Police Units of the National Police of Ukraine
(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4044-5421

Havrylenko Valeriia,
Higher Education Student
(State University of Economics and Technology, Kryvyi Rih)
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-2154-9839

CERTAIN ISSUES OF THE SPECIAL REGIME OF PRE-TRIAL INVESTIGATION AND TRIAL IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

The article is devoted to highlighting and resolving some urgent issues of the special regime of pre-trial investigation and trial under martial law. The publication states that under martial law, the list of procedural actions that authorized representatives of the state are allowed to perform before the start of the pre-trial investigation should be identical to the general conditions of the pre-trial investigation. It is emphasized that currently the inquirer, investigator and prosecutor are allowed by law to conduct only an inspection of the scene of the incident before the start of the pre-trial investigation. Such a legislative provision, in the author's opinion, is very controversial and requires correction and expansion to the list of procedural actions that are allowed to be performed by the specified authorized entities under the general conditions of criminal proceedings. The article emphasizes that, taking into account the goal of maintaining the safety of participants in investigative (search) actions under martial law, it is advisable to remove from the current Code of Criminal Procedure the regulatory imperative regarding the continuity of video recording of the course and results of a search or inspection of a person's home or other property, or a search of a person. The article states that stopped video recording must be immediately resumed after the disappearance of dangerous circumstances caused by military actions under martial law. The article also considers the issue of distributing criminal proceedings materials between judges under martial law. It emphasizes the priority of adhering to the criterion of professionalism instead of the age criterion that is currently present in the legislative norm regarding the distribution of criminal proceedings materials between judges. It is noted that under martial law, in the absence of the court chairman and his deputy, the distribution of criminal proceedings materials between judges should be ensured not by the oldest judge, but by the judge who has more experience as a judge. It is indicated that this criterion is quite logical and corresponds not only to the regulatory provisions of the functioning of domestic courts, but also to the peculiarities of their activities under martial law.

Key words: *criminal procedural law, pre-trial investigation, trial, martial law, special regime of criminal proceedings, participants in criminal proceedings, continuous video recording, distribution of criminal proceedings materials among judges.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 28.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 343.13:343.352(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-165-170

Піменова Анастасія Юріївна,
старший викладач кафедри національного та міжнародного права
(Одеський національний морський університет, м. Одеса)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2715-394X

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ СТОРОНИ ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Статтю присвячено дослідженню процесуальних гарантій сторони захисту в кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень в Україні. Проаналізовано системні порушення права на захист, рівності сторін, застосування запобіжних заходів, провокації злочину та провадження in absentia крізь призму КПК України, ст. 6 ЄКПЛ та практики ЄСПЛ. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства. Наголошується, що ефективна боротьба з корупцією та дотримання прав людини є взаємодоповнюючими умовами легітимності судочинства.
Ключові слова: *процесуальні гарантії, сторона захисту, корупційні правопорушення, стандарти ЄСПЛ, право на захист.*

Постановка проблеми. Корупція є одним із найбільш суспільно небезпечних явищ, що підривають основи конституційного ладу, дискредитують державні інституції та деформують правосвідомість громадян. Протидія корупції є одним із ключових пріоритетів державної політики України, особливо в умовах євроінтеграційного курсу та виконання зобов'язань перед міжнародними партнерами. Разом із тим посилення репресивного потенціалу держави у сфері антикорупційної боротьби неминуче актуалізує питання забезпечення процесуальних прав осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності за відповідні правопорушення. Ефективна протидія корупційним правопорушенням не може здійснюватися в обхід фундаментальних гарантій справедливого судочинства. Саме тут виникає концептуальне протиріччя сучасної кримінальної юстиції: суспільний запит на жорстке покарання корупціонерів нерідко вступає в конфлікт із правом кожної особи на справедливий і неупереджений суд.

Із запровадженням в Україні системи спеціалізованих антикорупційних органів – Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) та Вищого антикорупційного суду (ВАКС) – кримінальні провадження щодо корупційних правопорушень набули якісно нових процесуальних особливостей. Спеціалізована інституційна архітектура, специфічні процесуальні режими (спеціальне досудове розслідування in absentia, обмежений доступ до матеріалів, широке застосування негласних слідчих (розшукових) дій) значно ускладнюють реалізацію стороною захисту своїх процесуальних прав.

Аналіз практики ВАКС та ЄСПЛ свідчить про системний характер окремих порушень процесуальних гарантій у зазначених провадженнях. Тому дослідження процесуальних гарантій сторони захисту в контексті корупційних проваджень є актуальним як з теоретичного, так і з практичного погляду, особливо в умовах євроінтеграційного курсу України та виконання рекомендацій GRECO (Групи держав Ради Європи проти корупції).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки питанням окремих процесуальних гарантій сторони захисту в загальних кримінальних провадженнях та специфіці корупційних проваджень без акценту на правах захисту присвятили свої роботи О. В. Калінніков [1], Р. І. Логін [2], С. С. Охріменко [3], Н. З. Рогатинська, Ю. В. Цибульська [4], М. М. Щирук [5]. Науковці досліджують або окремі процесуальні гарантії захисту в загальному провадженні [3; 4; 5], або специфіку корупційних проваджень без акценту на правах захисту [2], або одну зі спеціальних процесуальних форм [1]. У колективній монографії «Становлення антикорупційної юстиції в Україні» (2024) здійснено фундаментальне дослідження інституційної архітектури антикорупційної юстиції – НАБУ, САП, ВАКС; охоплено питання підслідності, підсудності, практики ВАКС за перші роки існування, реформування антикорупційного законодавства [6]. Монографія акцентована переважно на позиції сторони обвинувачення та функціонуванні антикорупційних органів, а процесуальні гарантії сторони захисту, проблеми забезпечення рівності сторін і конкретні порушення прав підозрюваного / обвинуваченого залишаються поза основним предметом дослідження. Отже, специфіка процесуальних гарантій захисту саме у провадженнях антикорупційної спрямованості залишається недостатньо дослідженою в українській правовій науці, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є комплексне дослідження системи процесуальних гарантій сторони захисту в кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень, виявлення типових порушень прав підозрюваного й обвинуваченого, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства і правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Процесуальні гарантії є однією з фундаментальних категорій кримінально-процесуальної науки. У широкому розумінні вони охоплюють сукупність правових засобів, що забезпечують реалізацію прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, це система правових норм,

механізмів та інститутів, спрямованих на забезпечення правильного здійснення кримінального провадження та захист прав його учасників.

Конституція України у статтях 55, 59, 62, 63 закріплює базові гарантії права на захист: презумпцію невинуватості, право на правову допомогу, заборону примушення до самовикриття, право не свідчити проти себе [7]. Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК) 2012 року конкретизує ці положення у статтях 20 (забезпечення права на захист), 42 (права підозрюваного, обвинуваченого), 46–48 (участь захисника), 93 (збирання доказів стороною захисту) [8].

На міжнародному рівні процесуальні гарантії сторони захисту закріплено у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) [9], яка гарантує право на справедливий суд, рівність сторін, право бути поінформованим про пред'явлені обвинувачення, достатній час і можливості для підготовки захисту, право допитувати свідків обвинувачення. Стаття 5 ЄКПЛ захищає право на свободу й особисту недоторканність, регулюючи законність застосування запобіжних заходів. Ці норми є частиною національного законодавства України відповідно до статті 9 Конституції.

У контексті корупційних проваджень особливо значимими є гарантії Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією (ETS 173), що вимагають ефективного розслідування з дотриманням верховенства права [10]; Конвенції ООН проти корупції (UNCAC), стаття 30 якої зобов'язує держави забезпечувати належні правові процедури та справедливе судочинство навіть у провадженнях щодо серйозних корупційних правопорушень [11].

Системний аналіз названих джерел дає змогу виокремити такі ключові процесуальні гарантії сторони захисту в корупційних провадженнях: право на кваліфіковану правову допомогу; право на доступ до матеріалів провадження; право на оскарження процесуальних рішень; заборона провокації злочину; гарантії в разі застосування запобіжних заходів; захист від самовикриття; рівність сторін у доказуванні; розумні строки провадження.

Право на захисника є наріжним каменем системи процесуальних гарантій. М. М. Щирук наголошує, що участь захисника в кримінальному провадженні є не лише правом підозрюваного (обвинуваченого), а й процесуальним обов'язком держави – забезпечити реальну, а не формальну юридичну допомогу [5]. Особливого значення це набуває у корупційних провадженнях, де сторона обвинувачення має у своєму розпорядженні значний ресурс (спеціалізовані детективи, широкий арсенал НСРД, міжнародна правова допомога).

Практика ЄСПЛ у справах проти України послідовно фіксує порушення пункту 3(c) статті 6 ЄКПЛ через ненадання або несвоєчасне надання правової допомоги на початкових стадіях кримінального провадження. У справі «Яременко проти України» (заява № 32092/02) Суд констатував порушення права на захист унаслідок відсутності адвоката під час першого допиту та незабезпечення конфіденційного спілкування із захисником [12]. Ці стандарти повною мірою поширюються на корупційні провадження.

Практична проблема полягає у тому, що у справах НАБУ / САП нерідко виникають ситуації, коли обвинувачений – публічна посадова особа – після пред'явлення підозри опиняється перед необхідністю обрати захисника в умовах інформаційного тиску та публічного резонансу. Водночас деякі адвокати відмовляються від ведення «антикорупційних» справ з огляду на репутаційні ризики.

С. О. Іваницький звертає увагу на особливості реалізації права на захист в умовах збройного конфлікту та воєнного стану [13], коли доступ адвоката до клієнта може бути додатково обмежений. У контексті корупційних проваджень, що здійснюються паралельно з бойовими діями (справи щодо оборонного сектору, відкатів при держзакупівлях ЗСУ), ця проблема набуває особливої актуальності.

Принцип рівності сторін є одним із ключових компонентів права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 ЄКПЛ. ЄСПЛ у справі «Матиєк проти Польщі» (заява № 38184/03) сформулював: ця рівність вимагає, щоб кожна сторона мала розумну можливість представляти свою позицію в умовах, що не ставлять її у явно невигідне становище порівняно з опонентом [14].

У корупційних провадженнях доступ захисту до матеріалів справи системно обмежується. По-перше, матеріали НСРД (прослуховування, відеоспостереження, контроль за вчиненням злочину) нерідко засекречуються навіть після закінчення досудового розслідування, що унеможливлює їх аналіз стороною захисту. По-друге, відповідно до частини 2 статті 290 КПК, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний відкрити всі матеріали після закінчення досудового розслідування, проте на практиці окремі докази відкриваються лише безпосередньо перед судовим розглядом або вже під час нього. Н. З. Рогатинська та Ю. В. Цибульська у своєму дослідженні констатують, що недотримання засад кримінального провадження (у тому числі принципу змагальності та рівності сторін) є достатньою підставою для визнання доказів недопустимими [4, с. 150].

Окремою проблемою є обмеження права захисника на збирання доказів. Відповідно до статті 93 КПК, адвокат може збирати докази шляхом витребування документів, опитування осіб, залучення спеціалістів. Однак на практиці державні органи нерідко ігнорують адвокатські запити або надають відповіді з необґрунтованими посиланнями на таємницю.

Одним із найбільш гострих питань у сфері корупційних проваджень є проблема провокації злочину під час проведення оперативних заходів та НСРД. КК України встановлює кримінальну відповідальність за провокацію підкупу – дії службової особи з підбурення особи до надання або отримання неправомірної вигоди з метою подальшого її викриття [15, ст. 370]. Проте межа між законним «контролем за вчиненням злочину» (стаття 271 КПК) та незаконною провокацією залишається предметом постійних процесуальних дискусій.

ЄСПЛ виробив чіткі критерії розмежування у справі «Раманаускас проти Литви» (заява № 74420/01): провокація має місце, якщо правоохоронні органи не обмежуються розслідуванням злочинної діяльності, яка вже здійснюється, а самі провокують вчинення злочину, якого без їхнього втручання не було б [16]. У справі «Тейксейра де Кастро проти Португалії» (заява № 25829/94) Суд констатував порушення статті 6 ЄКПЛ, оскільки підозрюваний не мав попередньої схильності до вчинення злочину, а агенти поліції фактично спровокували його[17].

В українській практиці ця проблема є надзвичайно актуальною. Захисники у справах щодо корупційних правопорушень систематично заявляють клопотання про закриття провадження або виправдання підзахисного у зв'язку з провокацією. В огляді судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо провокації злочину зазначається, що «у випадку, коли підсудний заявляє про підбурювання його до вчинення злочину, національний суд повинен ретельно перевірити матеріали кримінальної справи, оскільки

з метою забезпечення права на справедливий судовий розгляд справи в розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції всі докази, отримані внаслідок підбурювання з боку поліції, мають визнаватися недопустимими» [18]. Водночас в огляді судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справах про корупційні правопорушення за 2025 рік зауважено: «Про провокацію злочину може йтися тоді, коли правоохоронні органи штучно створили ситуацію з метою спонукати особу до вчинення злочину. Однак якщо правоохоронні органи лише долучилися до фіксації і розслідування на певному етапі розвитку подій, зокрема після подання особою заяви про вчинення злочину, то це свідчить про їх пасивну роль, яка проявилася лише у належній фіксації вчинюваного кримінального правопорушення. В контексті практики ЄСПЛ сам по собі факт передачі незаконної матеріальної винагороди з відома та під контролем правоохоронних органів не свідчить про провокацію вчинення злочину, а направлений на документування злочинної діяльності» [19, с. 61].

Ключовою проблемою є і допустимість доказів, отриманих під час НСРД. Відповідно до статті 252 КПК, результати НСРД можуть бути використані як докази лише за умови дотримання порядку їх проведення й отримання відповідних дозволів слідчого судді. Практика ВАКС та Верховного Суду свідчить про чисельні випадки визнання таких доказів недопустимими через відсутність або неналежне оформлення ухвали слідчого судді, перевищення меж дозволеного спостереження, порушення строків зберігання та знищення матеріалів НСРД, ненадання стороні захисту повного доступу до оригіналів записів.

Застосування запобіжних заходів – і передусім тримання під вартою – є однією з найбільш болючих проблем у контексті дотримання прав особи в корупційних провадженнях. Стаття 5 ЄКПЛ гарантує право на свободу та чітко обмежує підстави для позбавлення волі [9]. Практика ЄСПЛ у справах проти України послідовно фіксує порушення цієї норми: надмірно тривале досудове тримання під вартою, недостатнє обґрунтування рішень про його продовження, ігнорування альтернативних запобіжних заходів. У корупційних провадженнях ця проблема набуває особливого виміру. По-перше, слідчі судді ВАКС під час розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу нерідко некритично сприймають аргументи сторони обвинувачення про «ризик впливу на свідків» або «ризик переховування», не вимагаючи конкретних доказів. По-друге, застосовуються надмірні розміри застави, що фактично позбавляють підозрюваних права на свободу не через процесуальну необхідність, а через неспроможність сплатити. У справі «Єлоєв проти України» (заява № 17283/02) ЄСПЛ констатував: саме по собі тяжке обвинувачення не є достатнім обґрунтуванням тривалого тримання під вартою [20].

Особливим викликом є практика «послідовних» запобіжних заходів у корупційних справах: після закінчення максимального строку тримання під вартою підозрюваному пред'являється нова підозра або доповнюється чинна, і строк відраховується заново. ЄСПЛ кваліфікує таку практику як обхід конвенційних гарантій. У справі «Харченко проти України» (заява № 40107/02) Суд встановив порушення статті 5 ЄКПЛ саме через відсутність достатнього обґрунтування тривалого досудового тримання [21].

Запровадження в Україні інституту спеціального досудового розслідування і спеціального судового провадження у відсутність обвинуваченого (in absentia) стало відповіддю на масове переховування за кордоном осіб, підозрюваних у вчиненні тяжких корупційних правопорушень. Однак цей інструментарій суттєво обмежує процесуальні можливості сторони захисту.

О. В. Калінніков у своєму дослідженні наголошує на серйозних проблемах, що виникають під час реалізації гарантій прав підозрюваного під час спеціального досудового розслідування: особа позбавлена можливості особисто брати участь у процесуальних діях, допитувати свідків, заявляти клопотання тощо [1]. Захисник, призначений судом або обраний особою, нерідко позбавлений можливості встановити зв'язок із підзахисним, що перетворює його участь на суто формальну.

ЄСПЛ у справі «Колоцца проти Італії» (заява № 9024/80) сформулював: право особи бути присутньою на власному судовому розгляді є фундаментальним елементом права на справедливий суд [22]. Подальша практика уточнила: заочне провадження може відповідати статті 6 ЄКПЛ лише за умови належного повідомлення особи та можливості оскаржити вирок після встановлення контакту з нею.

На підставі аналізу практики ЄСПЛ та наукових досліджень можна систематизувати найбільш поширені порушення процесуальних гарантій сторони захисту в кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень за такими категоріями:

– по-перше, порушення права на захисника: ненадання захисника на початковому етапі провадження, обмеження конфіденційного спілкування адвоката із клієнтом, відмова в допуску обраного підозрюваним захисника, формальна (а не реальна) участь призначеного захисника в заочних провадженнях;

– по-друге, порушення принципу рівності сторін у доказуванні: ненадання або несвоєчасне надання матеріалів провадження, засекречення результатів НСРД після закінчення слідства, ігнорування або безпідставне відхилення клопотань захисту про збирання доказів, обмеження можливості залучення спеціалістів і експертів стороною захисту;

– по-третє, порушення права на свободу: надмірне застосування тримання під вартою без належного обґрунтування, ігнорування альтернативних запобіжних заходів, встановлення недоступних сум застави, необґрунтоване продовження строків утримання під вартою;

– по-четверте, порушення заборони провокації: здійснення оперативних заходів без дотримання критеріїв «пасивного розслідування», відсутність попередніх даних про злочинну діяльність до початку контролю за вчиненням злочину, ненадання судам матеріалів перевірки доводів про провокацію;

– по-п'яте, процесуальні порушення під час отримання доказів: проведення НСРД без належної ухвали слідчого судді або з виходом за її межі, допуск до доказової бази матеріалів, отриманих агентурним шляхом без дотримання процедурних вимог, використання показань свідків, яким не надавалася можливість бути допитаними захистом;

– по-шосте, порушення розумних строків: надмірна тривалість досудового розслідування у справах НАБУ, що в ряді випадків перевищує конституційно допустимі межі, бездіяльність органів розслідування за одночасного продовження обмежувальних заходів щодо підозрюваного.

Аналіз виявлених порушень дає змогу сформулювати комплекс заходів законодавчого, інституційного та правозастосовного характеру, спрямованих на зміцнення процесуальних гарантій сторони захисту в корупційних провадженнях.

У сфері законодавчого регулювання вбачаються такі пріоритетні напрями. Першим є уточнення критеріїв розмежування «пасивного розслідування» та провокації:

доцільно законодавчо закріпити у статті 271 КПК критерії допустимості контролю за вчиненням злочину, корелятивні стандартам ЄСПЛ, з вимогою попередньої наявності обґрунтованих підозр у злочинній діяльності. Другим є обмеження підстав для засекречення матеріалів НСРД після закінчення досудового розслідування: запровадження чіткої норми про розсекречення матеріалів НСРД після завершення досудового розслідування й обов'язкове надання їх захисту в повному обсязі. Третім є вдосконалення інституту спеціального провадження in absentia: запровадження обов'язкового попереднього судового контролю за законністю оголошення особи в міжнародний розшук; розширення прав захисника в заочному провадженні.

У сфері вдосконалення запобіжних заходів рекомендується: законодавчо встановити чіткий перелік конкретних обставин, що підтверджують ризики, зазначені у статті 177 КПК; запровадити обов'язкову аргументацію відхилення альтернативних запобіжних заходів; встановити верхню межу застави у відсотковому відношенні до задекларованого майна обвинуваченого (а не в абсолютних цифрах), що зробить цей захід реально доступним.

В інституційному вимірі актуальним є запровадження незалежного моніторингу дотримання прав людини в корупційних провадженнях. Доцільно покласти на омбудсмена або незалежний наглядовий орган (у форматі спостерігачів) функцію системного аналізу практики застосування запобіжних заходів та доступу до матеріалів НСРД у справах щодо корупційних правопорушень. Крім того, для підвищення ефективності адвокатури в корупційних справах необхідно розвивати спеціалізацію у сфері антикорупційних проваджень, забезпечити адвокатам безперешкодний доступ до матеріалів справ та їхніх підзахисних.

Важливим кроком є також узгодження судової практики зі стандартами ЄСПЛ шляхом систематичного вивчення рішень Суду, проведення відповідних навчань для суддів та прокурорів, а також запровадження практики посилань на прецеденти ЄСПЛ у судових рішеннях ВАКС (що поки що є радше винятком, аніж правилом).

Висновки. Проведений аналіз дає змогу дійти таких висновків. По-перше, процесуальні гарантії сторони захисту в кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень мають ґрунтуватися на загальних стандартах справедливого судочинства, закріплених у статті 6 ЄКПЛ, та не можуть бути обмежені навіть із метою підвищення ефективності боротьби з корупцією. Суспільний інтерес у викоріненні корупції не може виправдати системне нехтування правами особи.

По-друге, в Україні виявлено ряд системних проблем у реалізації процесуальних гарантій захисту в корупційних справах: обмежений доступ до матеріалів НСРД; провокація під час проведення оперативних заходів; надмірне застосування тримання під вартою; звуження прав захисту в разі заочного провадження. Ці проблеми мають інституційний характер і не можуть бути вирішені лише на рівні правозастосовної практики – необхідне цілеспрямоване законодавче втручання.

По-третє, вирішення зазначених проблем потребує комплексного підходу: законодавчого уточнення критеріїв провокації та умов засекречення доказів; реформування системи запобіжних заходів; розширення прав захисту в заочних провадженнях; посилення незалежного контролю за дотриманням прав людини у справах щодо корупційних правопорушень. Ці заходи органічно вписуються у євроінтеграційний курс України та є необхідною умовою виконання рекомендацій GRECO та Венеціанської комісії.

По-четверте, у довгостроковій перспективі ефективна боротьба з корупцією та належне забезпечення прав особи не лише не суперечать одне одному, а й взаємно доповнюються: лише провадження, що відповідає стандартам справедливого суду, здатне забезпечити стійкий та легітимний результат – вирок, що не буде скасований через процесуальні порушення.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в поглибленому аналізі судової практики Вищого антикорупційного суду, Верховного Суду та Європейського суду з прав людини щодо забезпечення процесуальних гарантій сторони захисту в кримінальних провадженнях про корупційні правопорушення. Особливу увагу доцільно приділити оцінці ефективності процесуальних механізмів захисту в умовах цифровізації кримінального судочинства, а також виробленню практичних рекомендацій щодо гармонізації національного кримінального процесуального законодавства зі стандартами ЄСПЛ та європейськими антикорупційними вимогами.

Список використаних джерел

1. Калінніков О. В. Гарантії прав підозрюваного під час спеціального досудового розслідування (in absentia) за КПК України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Том 25, № 2. С. 128–137. https://doi.org/10.33270/01201152.128.

2. Логін Р. І. Процесуальний порядок затримання уповноваженою службовою особою під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Форум права.* 2024. № 1. С. 140–151. http://doi.org/10.5281/zenodo.12591846.

3. Охріменко С. С. Реалізація права на захист у кримінальному процесі. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2023. № 2 (80). С. 115–119. https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.2.20.

4. Рогатинська Н. З., Цибульська Ю. В. Недотримання засад кримінального провадження як підстава визнання доказів недопустимими. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 146–151. https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.22.

5. Щирук М. М. Функції адвоката в кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 3–4. С. 167–180. https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.3-4/167-183.

6. Становлення антикорупційної юстиції в Україні : монографія під заг. ред. Кравчука О. О., Мойсака С. М. Київ : КПІ імені Ігоря Сікорського, Вищий антикорупційний суд, 2024. 340 с. URL: https://ela.kpi.ua/handle/123456789/69930.

7. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

10. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27.01.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.

11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

12. Яременко проти України (Yaremenko v. Ukraine) : рішення Європейського суду з прав людини від 12.06.2008. Заява № 32092/02. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-125996%22]}.

13. Іваницький С. О. Українська адвокатура в умовах війни: національний та зарубіжний контекст. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3–4. С. 74–89. https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.3-4/74-89.

14. Tadeusz Matyjek v. Poland, заява № 38184/03, рішення ЄСПЛ від 30.05.2006. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-75941%22]}.

15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

16. Раманаускас проти Литви (Ramanauskas v. Lithuania) : рішення Європейського суду з прав людини від 05.02.2008. Заява № 74420/01. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-126069%22]}.

17. Teixeira de Castro v. Portugal, заява № 25829/94, рішення ЄСПЛ від 09.06.1998. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-58193%22]}.

18. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо провокації злочину (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2018–2025 роки (2026). Упоряд. Антонюк Н. О. Київ, 2026. 65 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daidgest_oglyad/1982590/.

19. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справах про корупційні правопорушення за 2025 рік (2026). Упоряд. Антонюк Н. О. Київ. 94 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/2045942/.

20. Єлоєв проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 06.11.2008. Заява № 17283/02. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-125998%22]}

21. Харченко проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.2011. Заява № 40107/02. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-204145%22]}.

22. Colozza v. Italy, заява № 9024/80, рішення ЄСПЛ від 12.02.1985. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-57462%22]}.

23. Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia, заява № 9043/05, рішення ЄСПЛ від 29.04.2014 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-142672%22]}.

References

1. Kalinnikov, O. V. (2020). Harantii prav pidozriuvanoho pid chas spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia (in absentia) za KPK Ukrainy [Safeguardsfor rights of suspect during special pre-trial investigation (in absentia) under the Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 25(2), 35–42. https://doi.org/10.33270/01201152.128 [in Ukrainian].

2. Lohin, R. I. (2024). Protsesualnyi poriadok zatrymannia upovnovazhenoiu sluzhbovoiu osoboiu pid chas dosudovoho rozsliduvannia koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen [Procedural procedure for detention by an authorized official person during the preudical investigation of corruption criminal offenses]. *Forum Prava*, 78(1), 140–151. https://doi.org/10.5281/zenodo.12591846 [in Ukrainian].

3. Okhrimenko, S. S. (2023). Realizatsiia prava na zakhyst u kryminalnomu protsesi [Implementation of the right to defense in criminal proceedings]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Pravo*, 80(2), 115–119. https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.2.20 [in Ukrainian].

4. Rohatynska, N. Z., & Tsybulska, Yu. V. (2022). Nedotrymannia zasad kryminalnoho provadzhennia yak pidstava vyznannia dokaziv nedopustymymy [Failure to establish the principles of criminal proceedings as grounds for declaring evidence inadmissible]. *Nove ukrainske parvo*, 1, 146–151. https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.22 [in Ukrainian].

5. Shchyruk, M. M. (2021). Funktsii advokata v kryminalnomu protsesi [Functions of the defender in the criminal process]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*, 3–4, 167–180. https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.3-4/167-183 [in Ukrainian].

6. Kravchuk, O. O., & Moisak, S. M. (Eds.). (2024). Stanovlennia antykoruptsiinoi yustytsii v Ukraini [Establishment of Anti-Corruption Justice in Ukraine]. KPI imeni Ihoria Sikorskoho; Vyshchyi antykoruptsiinyi sud. Retrieved from https://ela.kpi.ua/handle/123456789/69930 [in Ukrainian].

7. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254k/96-VR of June 28, 1996]. (1996). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#-Text [in Ukrainian]

8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine No. 4651-VI of April 13, 2012]. (2012). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian]

9. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 r. (ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17 lypnia 1997 r. № 475/97-VR) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 (ratified by the Law of Ukraine No. 475/97-VR of July 17, 1997)]. (1950). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian]

10. Kryminalna konventsiia pro borotbu z koruptsiieiu (ETS 173) vid 27 sichnia 1999 r. [Criminal Law Convention on Corruption (ETS 173) of January 27, 1999]. (1999). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text [in Ukrainian]

11. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii vid 31 zhovtnia 2003 r. [United Nations Convention against Corruption of October 31, 2003]. (2003). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text [in Ukrainian]

12. Yaremenko proty Ukrainy (Yaremenko v. Ukraine): Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 12 chervnia 2008 r. [Yaremenko v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights of June 12, 2008]. (2008). Application No. 32092/02. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-125996%22]} [in Ukrainian].

13. Ivanytskyi, S. O. (2022). Ukrainska advokatura v umovakh viiny: natsionalnyi ta zarubizhnyi kontekst [Ukrainian advocacy in war condition: National and foreign context]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva, 3–4*, 74–89. https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.3-4/74-89 [in Ukrainian].

14. Tadeusz Matyjek v. Poland, Application No. 38184/03, European Court of Human Rights (2006, May 30). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-75941%22]} [in English].

15. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001, No. 2341-III]. (2001). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian]

16. Ramanauskas v. Lithuania: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 5 liutoho 2008 r., zaiava № 74420/01 [Ramanauskas v. Lithuania: Judgment of the European Court of Human Rights of February 5, 2008, Application No. 74420/01]. (2008). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-126069%22]} [in English]

17. Teixeira de Castro v. Portugal: Zaiava № 25829/94, rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 9 chervnia 1998 r. [Teixeira de Castro v. Portugal: Application No. 25829/94, Judgment of the European Court of Human Rights of June 9, 1998]. (1998). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-58193%22]} [in English]

18. Antoniuk, N. O. (Ed.). (2026). Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu shchodo provokatsii zlochynu (aktualna praktyka): Rishennia, vneseni do YeDRSR, za 2018–2025 roky [Review of the case law of the Criminal Cassation Court within the Supreme Court regarding crime provocation (current practice): Decisions entered in the Unified State Register of Court Decisions for 2018–2025]. Kyiv. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daidgest_oglyad/1982590/ [in Ukrainian]

19. Antoniuk, N. O. (Ed.). (2026). Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u spravakh pro koruptsiini pravoporushennia za 2025 rik [Review of the case law of the Criminal Cassation Court within the Supreme Court in cases concerning corruption offenses for 2025]. Kyiv. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/2045942/ [in Ukrainian]

20. Yeloiev v. Ukraine: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 6 lystopada 2008 r., zaiava № 17283/02 [Yeloiev v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights of November 6, 2008, Application No. 17283/02]. (2008). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-125998%22]} [in English]

21. Kharchenko v. Ukraine: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 10 liutoho 2011 r., zaiava № 40107/02 [Kharchenko v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights of February 10, 2011, Application No. 40107/02]. (2011). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-204145%22]} [in English]

22. Colozza v. Italy: Zaiava № 9024/80, rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 12 liutoho 1985 r. [Colozza v. Italy: Application No. 9024/80, Judgment of the European Court of Human Rights of February 12, 1985]. (1985). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-57462%22]} [in English]

23. Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia: Zaiava № 9043/05, rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 29 kvitnia 2014 r. [Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia: Application No. 9043/05, Judgment of the European Court of Human Rights of April 29, 2014]. (2014). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-142672%22]} [in English].

Pimenova Anastasiia,
Senior Lecturer at the Department of National and International Law
(Odesa National Maritime University, Odesa)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2715-394X

PROCEDURAL GUARANTEES OF THE DEFENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING CORRUPTION OFFENCES

This academic article is devoted to a comprehensive study of topical issues concerning the protection of the procedural rights and guarantees of the defence in criminal proceedings relating to corruption offences in Ukraine. It addresses one of the most pressing issues in contemporary jurisprudence: the conflict between society's demand for a tough fight against corruption and the need to uphold fundamental standards of fair trial. The relevance of the topic is underpinned by the state's European integration course and the need to implement the recommendations of international partners, in particular GRECO.

Emphasis is placed on the fact that strengthening the state's repressive capacity must not come at the expense of disregarding human rights. The theoretical basis of the article is grounded in the Constitution of Ukraine, the Code of Criminal Procedure and international instruments, in particular Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which guarantees the right to a fair trial.

The article focuses primarily on analysing systemic violations of procedural guarantees, highlighting the following areas: the right to defence and access to legal aid; the principle of equality of the parties and access to case materials; the issue of incitement to commit a crime; pre-trial measures; and proceedings in absentia.

Proposals have been put forward to improve the legislation. In particular, it is proposed to: clarify in law the criteria for a 'passive investigation' in Article 271 of the Code of Criminal Procedure; to introduce mandatory declassification of materials from the National Security and Defence Council following the conclusion of the pre-trial investigation; to set an upper limit on the amount of bail as a percentage of a person's assets; to strengthen independent monitoring of human rights compliance in the activities of anti-corruption bodies by involving the Ombudsman.

The conclusions summarise that the effectiveness of the fight against corruption and the protection of human rights are mutually reinforcing elements. Only a verdict handed down in compliance with all procedural safeguards can be considered legitimate and capable of withstanding challenges in international courts.

Key words: *procedural safeguards, defence, corruption offences, ECHR standards, right to defence.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 24.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 351.746.1:343.123.12(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-171-177

Татаренко Світлана В'ячеславівна,
доктор філософії в галузі права
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9425-0227

Зеленський Сергій Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0945-4485

Пекарський Сергій Петрович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0538-0391

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЖИМУ СЕКРЕТНОСТІ В ОРГАНАХ ТА ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Обґрунтовано, що режим секретності є спеціальним адміністративно-правовим режимом охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом у поліцейській діяльності. Проаналізовано співвідношення режиму секретності з охороною державної таємниці, службовою інформацією, конфіденційністю і конспірацією. Визначено структурні елементи його забезпечення: нормативно-правове регулювання, режимно-секретні органи, допуск і доступ до таємниці, секретне діловодство, технічний захист, контроль, відповідальність, підготовку кадрів.

Ключові слова: *режим секретності, державна таємниця, охорона державної таємниці, Національна поліція, допуск до державної таємниці, режимно-секретний орган, секретне діловодство, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Сучасний етап державотворення в Україні, що відбувається в умовах повномасштабної збройної агресії та запровадженого правового режиму воєнного стану, висуває особливі вимоги до захисту найуразливішого для держави сегмента інформації – державної таємниці. Діяльність органів Національної поліції значною мірою пов'язана з отриманням і використанням відомостей, що становлять державну таємницю, розголошення яких може спричинити зниження ефективності заходів протидії злочинності та завдати шкоди національній безпеці [1, с. 160]. Саме тому належне забезпечення режиму секретності перетворюється із суто технічного питання діловодства на одну з гарантій збереження цілісності та недоторканності держави [1, с. 159].

Радикальні реформи правоохоронної системи, оновлення кримінального процесуального законодавства та законодавства про оперативно-розшукову діяльність зумовлюють необхідність особливої уваги до проблем

дотримання режиму секретності під час оперативно-службової діяльності поліції, оскільки оперативні, а нині й слідчі підрозділи постійно мають справу з інформацією, яка не підлягає широкому розповсюдженню та віднесена законодавством до категорії державної таємниці [2, с. 161]. В умовах воєнного стану ця проблематика набуває додаткової гостроти: зростають як обсяг відомостей з обмеженим доступом, так і ризики їх витоку, а отже, посилюється потреба в чітких організаційно-правових механізмах їх охорони.

Актуальність теми визначається й тим, що термінологічна та нормативна база у сфері охорони державної таємниці значною мірою сформувалася ще в першій редакції Закону України «Про державну таємницю» 1994 року, а тому потребує перегляду на відповідність сучасним реаліям, об'єктивності визначень для правильного застосування системи режимних заходів і чіткої фіксації правопорушень [3, с. 93]. Динамічні процеси у сфері охорони державної таємниці й потреба в ефективному реагуванні на різні загрози вимагають як удосконалення законодавства, так і узагальнення позитивної практики окремих територіальних органів поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового й організаційного забезпечення режиму секретності постійно перебувають у полі зору вітчизняних учених і практиків, зокрема Н. П. Голоти, А. П. Колеснікова, С. О. Князєва, І. В. Костенко, С. В. Макаренка, І. М. Мельника, О. І. Нізельника, Л. І. Собченко та інших науковців.

Узгодженість законодавчого термінологічного визначення поняття «режим секретності» ґрунтовно проаналізував С. О. Князєв, який аргументував необхідність запровадження нового терміна – «режим охорони державної таємниці» [1, с. 92–100]. Організаційно-правові аспекти забезпечення режиму секретності в конкретному територіальному органі поліції на прикладі Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області висвітлив О. І. Нізельник [2, с. 160–163]. Загальні особливості режиму секретності в Україні, зокрема в умовах воєнного стану, розглянули А. П. Колесніков, Н. П. Голота та І. М. Мельник [4, с. 50–52].

Режим таємності в органах внутрішніх справ під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, питання засекречування інформації та контролю дослідив І. В. Костенко [5, с. 294–299]. Засади правового регулювання режиму секретності в оперативно-розшуковій діяльності підрозділів кримінальної поліції, прогалини й колізії відповідного законодавства проаналізувала Л. І. Собченко [6, с. 151–157]. Правове регулювання застосування режиму секретності під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій ґрунтовно опрацював С. Р. Тагієв [7, с. 166–172]. Зарубіжний досвід забезпечення режиму секретності під час протидії злочинам підрозділами поліції узагальнив С. В. Макаренко [1, с. 159–168]. Правові засади режиму секретності в Україні в ретроспективі та на сучасному етапі дослідив Ю. Г. Чердинцев [8, с. 48–52].

Водночас, незважаючи на значний доробок, комплексне дослідження організаційно-правових засад забезпечення режиму секретності саме в органах та підрозділах Національної поліції з урахуванням специфіки воєнного стану й об'єднанням питань термінології, допуску, діяльності режимно-секретних органів, секретного діловодства та відповідальності залишається фрагментарним. Це й зумовлює потребу в межах цієї статті систематизувати наявні наукові підходи та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення.

Метою статті є комплексний аналіз організаційно-правових засад забезпечення режиму секретності в органах та підрозділах Національної поліції України в умовах воєнного стану, з'ясування проблемних аспектів правового регулювання й практики, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 1 Закону України «Про державну таємницю» режим секретності визначається як встановлений згідно з вимогами названого Закону та інших виданих відповідно до нього нормативно-правових актів єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці [9]. С. Р. Тагієв наголошує, що в науці кримінального процесу режим секретності розуміють також як установлений нормативно-правовими актами відповідного рівня порядок створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони й захисту компетентними суб'єктами інформації, що становить таємницю [7, с. 166]. Отже, режим секретності охоплює не лише заборону розголошення певних відомостей, а й систему позитивних дій щодо їх захисту.

Для поліцейської діяльності такий режим має специфічний зміст. Національна поліція є органом виконавчої влади, який реалізує правоохоронну функцію держави, а отже, працює з інформацією, що може стосуватися кримінальних правопорушень, тактики реагування, оперативно-службових заходів, взаємодії з іншими органами, осіб, які сприяють правоохоронній діяльності, організації охорони об'єктів, маршрутизації сил і засобів. Частина таких відомостей має відкритий характер, частина може становити службову інформацію, а окремі відомості за наявності визначених законом підстав можуть бути віднесені до державної таємниці.

Важливо, що режим секретності не можна ототожнювати з будь-якою закритістю органу поліції. Демократична модель діяльності поліції передбачає відкритість, підзвітність, взаємодію з громадою та інформування населення. Водночас відкритість не означає необмеженого доступу до інформації, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці, службовій діяльності або правам інших осіб. Тому режим секретності має бути законним, обґрунтованим, пропорційним і таким, що не використовується для приховування недоліків службової діяльності.

Закон України «Про державну таємницю» розмежовує поняття «ступінь секретності» та «режим секретності». Ступінь секретності («особливої важливості», «цілком таємно», «таємно») є категорією, що визначає важливість секретної інформації, ступінь обмеження доступу до неї та рівень її охорони державою, тоді як режим секретності характеризує важливість і обсяги відомостей, що становлять державну таємницю та зосереджені в державних органах, на підприємствах, в установах, організаціях [7, с. 167]. С. Р. Тагієв слушно зауважує, що режими секретності й таємності доцільно розглядати як тотожні категорії, проте режим секретності варто відрізняти від конспірації та конфіденційності: режим секретності стосується суто організаційно-правового аспекту діяльності відповідних органів, а конспірація – організаційно-тактичного [7, с. 167]. Для забезпечення режиму секретності достатньо обмежити доступ сторонніх осіб до документів обмеженого розповсюдження, а конспірація передбачає активність і професійну підготовку суб'єктів та поширюється не лише на слідчого, прокурора, оперативного працівника, а й на осіб, які конфіденційно з ними співпрацюють [7, с. 167–168].

Сферами, відомості яких можуть бути віднесені до державної таємниці, законодавець визначив оборону, економіку, науку і техніку, зовнішні відносини, державну безпеку і охорону правопорядку [9], розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України. Для діяльності органів Національної поліції особливе значення мають відомості, що стосуються форм, методів, прийомів і результатів роботи щодо протидії злочинності та зміцнення правопорядку [2, с. 161].

Водночас у науковій літературі обґрунтовано порушено питання щодо коректності самого терміна «режим секретності». С. О. Князєв доводить, що поняття «секретність» у законодавстві співвідноситься переважно з діловодними операціями (секретне діловодство, надання грифа секретності, засекречування й розсекречування матеріальних носіїв інформації) і не уособлює весь необхідний комплекс режимних заходів [3, с. 96]. Звертається увага й на те, що походження слова «режим» пов'язують із латинським *regimen* («управління») та французьким *regime* («порядок»), а отже, режимний аспект являє собою особливу форму державного регулювання діяльності у сфері використання державної таємниці [3, с. 94, 99]. На підставі цього автор пропонує визначати термін «режим секретності» як «режим охорони державної таємниці» й викласти його зміст як «запровадження комплексу законодавчо визначених заходів, спрямованих на забезпечення правомірного використання державної таємниці», виокремивши у структурі такого режиму об'єкт (державну таємницю), суб'єкт (державні органи, органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб) і спосіб реалізації (законодавчі норми та комплекс режимних заходів) [3, с. 99]. Такий підхід заслуговує на підтримку, оскільки усуває звуження змісту режимної діяльності й узгоджує термінологію зі змістом поняття «охорона державної таємниці».

Отже, режим секретності в діяльності органів Національної поліції є міжгалузевим правовим інститутом, норми якого належать до адміністративного, кримінального та конституційного права, і виконує функцію складника забезпечення інформаційної та національної безпеки держави. Від ефективності його забезпечення безпосередньо залежить рівень національної безпеки.

Організаційним ядром забезпечення режиму секретності є режимно-секретні органи. У державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, що здійснюють діяльність, пов'язану з державною таємницею, з метою розроблення та здійснення заходів щодо забезпечення секретності створюється постійно діючий підрозділ – режимно-секретний орган, який підпорядковується безпосередньо керівникові установи [4, с. 51]. Створення, реорганізація або ліквідація режимно-секретного органу здійснюється за погодженням зі Службою безпеки України, а у своїй роботі такий орган співпрацює з органами СБУ; до його складу входять підрозділи режиму, роботи таємної канцелярії та інші підрозділи, що безпосередньо забезпечують охорону державної таємниці залежно від специфіки органу [4, с. 51].

Забезпечення режиму секретності в системі Національної поліції України здійснюється через діяльність кількох груп суб'єктів: керівників органів і підрозділів поліції; режимно-секретних органів; підрозділів режиму та технічного захисту інформації; працівників, допущених до державної таємниці; уповноважених органів зовнішнього контролю, насамперед Служби безпеки України.

Керівник органу або підрозділу поліції відіграє ключову роль, оскільки саме він організовує умови для додержання режиму секретності, забезпечує належну роботу режимно-секретних органів, створює умови для захищеного зберігання матеріальних носіїв секретної інформації, контролює службову дисципліну та організовує навчання працівників. У статті С. О. Князєва зазначено, що забезпечення охорони державної таємниці в установах покладається на їхніх керівників, а для розроблення і здійснення заходів щодо забезпечення режиму секретності створюються режимно-секретні органи, які підпорядковуються безпосередньо керівнику установи [3, с. 98].

Режимно-секретний орган є спеціальною організаційною ланкою, яка забезпечує практичну реалізацію режимних вимог. Його функції пов'язані з організацією секретного діловодства, обліком матеріальних носіїв секретної інформації, контролем за додержанням правил роботи з державною таємницею, методичним супроводом працівників, підготовкою документів щодо допуску та доступу, участю у перевірках і службових розслідуваннях.

Особливе місце в системі Національної поліції посідають підрозділи режиму та технічного захисту інформації. О. І. Нізельник звертає увагу, що питання діяльності управління режиму та технічного захисту інформації, підпорядкованих режимно-секретних органів та стан режимно-секретного забезпечення оперативно-службової діяльності в підрозділах поліції перебувають під контролем керівництва Головного управління та безпосередньо управління режиму і технічного захисту інформації [2, с. 160–163].

Робота особового складу поліції з відомостями, що становлять державну таємницю, можлива лише за умови оформлення допуску та доступу в установленому порядку. Саме тому порядок допуску й доступу до державної таємниці є одним із центральних елементів режиму секретності. Допуск до державної таємниці означає юридично оформлене право особи працювати з відомостями певного ступеня секретності за умови проходження передбаченої законом процедури. Доступ до державної таємниці є фактичним ознайомленням особи з конкретними секретними відомостями у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків.

У практичному вимірі важливо підкреслювати, що допуск і доступ не є тотожними поняттями. Наявність допуску не означає автоматичного права ознайомлення з усіма документами певного ступеня секретності. Доступ повинен надаватися лише за наявності службової необхідності. Саме принцип службової необхідності забезпечує мінімізацію кола осіб, які ознайомлюються з конкретною секретною інформацією.

Практика територіальних органів поліції свідчить про значний обсяг відповідної роботи: режимно-секретні органи здійснюють передачу до територіальних підрозділів облікових карток громадян про надання допуску та доступу до державної таємниці (форма 6) і зобов'язань громадянина України у зв'язку з допуском (форма 9), передбачених Порядком організації та забезпечення режиму секретності [2, с. 162]. З метою недопущення необґрунтованого допуску та доступу осіб до секретної інформації посилюються контрольно-методичні функції режимних підрозділів [2, с. 162].

В умовах воєнного стану питання допуску й доступу до державної таємниці набуває додаткового значення. З одного боку, може зростати потреба у швидкому залученні працівників до виконання завдань, пов'язаних із

безпековою інформацією. З іншого боку, воєнний стан не скасовує вимог законності, обґрунтованості, належного документального оформлення та персональної відповідальності за доступ до державної таємниці. Навпаки, у таких умовах необґрунтований доступ створює підвищені ризики витоку інформації.

Секретне діловодство є практичним ядром режиму секретності. Воно забезпечує контрольований рух матеріальних носіїв секретної інформації від моменту їх створення або надходження до моменту архівування чи знищення. Через процедури реєстрації, обліку, зберігання, передачі, копіювання та повернення документів забезпечується можливість встановити, хто, коли і на якій підставі працював із конкретним носієм інформації.

У науковій літературі підкреслюється, що гриф секретності є обов'язковим реквізитом для кожного матеріального носія інформації, який віднесено до державної таємниці, а відомості з різним ступенем секретності передбачають різні правила поводження з ними та різний за суворістю режим [5, с. 297]. Отже, для поліцейського важливо не лише знати, що документ є секретним, а й розуміти, які саме правила застосовуються до носія відповідного ступеня секретності.

Нормативну основу секретного діловодства й виконання секретних робіт у системі правоохоронних органів становить розгалужена система актів, яку Л. І. Собченко пропонує умовно диференціювати на чотири групи: акти, що регулюють загальні положення забезпечення режиму секретності; акти, що встановлюють критерії віднесення відомостей до секретних; акти, що регулюють організаційно-правові засади секретного документообігу; акти, що регулюють організаційно-тактичні засади застосування форм, заходів і засобів оперативно-розшукової діяльності та містять відомості, які становлять державну таємницю [6, с. 152]. У цих актах закріплено основні вимоги до роботи з документами різного ступеня секретності, обов'язки осіб, допущених до документів особливої важливості, цілком таємних і таємних, вимоги до режимних приміщень, правила користування й поводження із секретними документами та порядок їх знищення [6, с. 154].

Перелік відомостей, що становлять державну таємницю, визначений у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженому наказом Служби безпеки України від 23 грудня 2020 року № 383 [10], і які згідно із рішеннями державних експертів з питань таємниць становлять державну таємницю у визначених законодавством сферах. Зокрема, у ньому в розділі 4 визначено відомості, що стосуються сфери державної безпеки і охорони правопорядку.

Поряд із державною таємницею в діяльності органів Національної поліції циркулює значний масив службової інформації. Закон України «Про доступ до публічної інформації» поділяє інформацію з обмеженим доступом на конфіденційну, службову й таємну, а державна таємниця належить до категорії таємниць держави поряд з іншими видами таємниць [11]. Відомості, що належать до службової інформації, визначені в наказі Національної поліції України від 12 жовтня 2018 року № 945 (у редакції наказу НПУ від 01.09.2023 № 810) [12].

Таким чином, інформація з обмеженим доступом, що використовується в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України, не є однорідною за своїм правовим режимом. Її необхідно чітко розмежовувати на відомості, що становлять державну таємницю, та службову інформацію. Державна таємниця охоплює найбільш важливі для національної безпеки відомості, зокрема у сфері державної безпеки і охорони правопорядку, і підлягає особливому режиму правової охорони. Службова інформація, зі свого боку, не має статусу державної таємниці, однак також потребує обмеження доступу, оскільки її неправомірне поширення може негативно вплинути на ефективність службової діяльності поліції, організацію оперативно-службових заходів, безпеку працівників та захист прав і законних інтересів громадян. У зв'язку із цим належне розмежування державної таємниці та службової інформації є необхідною умовою законного, обґрунтованого й ефективного забезпечення режиму секретності в системі Національної поліції України.

Сучасний режим секретності не може обмежуватися паперовим документообігом. У діяльності органів поліції дедалі більшого значення набувають електронні документи, автоматизовані системи, захищені канали зв'язку, електронні носії, відомчі інформаційні системи та технічні засоби захисту інформації. Це змінює характер режимних ризиків і потребує відповідного оновлення підходів до навчання особового складу.

У практиці органів Національної поліції заходи технічного захисту інформації реалізуються через діяльність відповідних підрозділів. О. І. Нізельник зазначає, що з метою створення автоматизованих систем, призначених для обробки інформації з обмеженим доступом, проводяться заходи радіомоніторингу та спеціальні інструментальні дослідження на об'єктах інформаційної діяльності органів і підрозділів поліції [2, с. 163]. Це свідчить, що технічний захист інформації є невід'ємним складником режимно-секретного забезпечення.

С. В. Макаренко, аналізуючи зарубіжний досвід, звертає увагу на практику мінімізації кількості документів, що містять інформацію, яка становить державну таємницю, та максимального збереження такої інформації у захищеному електронному вигляді [1, с. 159–160]. Для України ця ідея є перспективною, але її реалізація потребує комплексних правових, організаційних і технічних умов.

Цифровізація створює нові можливості: автоматизований контроль доступу, фіксацію дій користувачів, оперативний облік документів, зменшення ризику фізичної втрати паперових носіїв. Водночас вона створює і нові ризики: кібератаки, фішинг, несанкціоноване копіювання, використання особистих пристроїв, неналежне зберігання паролів, пересилання службової інформації через незахищені канали. Тому режим секретності має бути пов'язаний із цифровою грамотністю і кібергігієною.

Підготовка майбутніх поліцейських повинна передбачати базові правила безпечного використання електронних носіїв, відомчих інформаційних систем, службових облікових записів, захищених каналів зв'язку. При цьому важливо уникати надмірної деталізації технічних процедур у відкритих навчальних матеріалах, але сформувати загальне розуміння ризиків, обмежень і відповідальності.

Відповідальність за порушення режиму секретності має превентивне, охоронне та виховне значення. Працівник поліції, допущений до державної таємниці або службової інформації з обмеженим доступом, повинен усвідомлювати, що порушення встановлених правил може мати дисциплінарні, адміністративні, матеріальні або кримінально-правові наслідки залежно від характеру порушення та його наслідків.

І. В. Костенко зазначає, що суспільна шкідливість порушення режиму секретності полягає у створенні можливості витоку інформації, що може становити

загрозу громадській безпеці, державі, суспільству або окремим громадянам [5, с. 174]. Саме тому відповідальність у цій сфері не може розглядатися як внутрішньовідомча формальність. Її значення виходить за межі конкретного підрозділу і пов'язане із захистом національної безпеки.

У практиці органів поліції за фактами порушення режиму секретності у встановленому порядку можуть проводитися службові розслідування з притягненням винних працівників до дисциплінарної відповідальності [2, с. 163]. Однак ефективність відповідальності залежить не лише від санкцій, а й від невідворотності реагування, належного документування порушення, об'єктивності службового розслідування та системної профілактики.

С. В. Макаренко звертає увагу на те, що окремі особи іноді недооцінюють небезпеку втрати матеріалів закритого характеру, виявляють безпечність під час поводження із секретними документами, що може призводити до розголошення відомостей, які становлять державну таємницю [1, с. 162]. Ця теза має особливе значення для освітньої підготовки, адже значна частина порушень може бути пов'язана не зі злочинним умислом, а з недбалістю, формалізмом, недостатнім розумінням ризиків.

Тому в освітній компоненті «Режим секретності» доцільно використовувати ситуаційні завдання щодо відповідальності: залишення документа без нагляду; передача інформації особі без доступу; обговорення службових відомостей у громадському місці; використання незахищеного каналу зв'язку; втрата електронного носія. Такий підхід сприятиме формуванню практичного розуміння наслідків порушення режиму секретності.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що режим секретності в діяльності Національної поліції України є спеціальним адміністративно-правовим режимом, який охоплює систему правових, організаційних, кадрових, технічних, контрольних і превентивних заходів, спрямованих на охорону державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом. Його функціональне призначення полягає у забезпеченні безпеки службової діяльності поліції, захисті національних інтересів, недопущенні витоку інформації, яка може бути використана на шкоду державі, суспільству або конкретним особам.

В умовах воєнного стану значення режиму секретності істотно зростає. Національна поліція залишається ключовим суб'єктом забезпечення публічної безпеки і правопорядку та водночас виконує завдання, пов'язані з підвищеними безпековими ризиками, взаємодією із суб'єктами сектору безпеки і оборони, протидією кримінальним і диверсійним загрозам, захистом об'єктів і громадян. За таких умов будь-яке неналежне поводження з інформацією з обмеженим доступом може мати тяжкі наслідки.

Нормативно-правова основа забезпечення режиму секретності має комплексний характер. Її складають закони України, підзаконні нормативно-правові акти, Звід відомостей, що становлять державну таємницю, відомчі акти МВС та Національної поліції, а також внутрішні організаційно-розпорядчі документи. Ефективність цієї системи залежить від узгодженості термінології, чіткості процедур, належного документування та практичної підготовленості працівників.

Понятійна визначеність у сфері режиму секретності залишається важливою науковою і практичною проблемою. Термін «режим секретності» використовується в законодавстві та науковій літературі в різних значеннях, що зумовлює потребу в точнішому його тлумаченні. Доцільним є розуміння цього режиму як режиму охорони державної таємниці, що реалізується через комплекс правових, організаційних, технічних і контрольних заходів.

Суб'єктами забезпечення режиму секретності в системі Національної поліції є керівники органів і підрозділів поліції, режимно-секретні органи, підрозділи режиму та технічного захисту інформації, працівники, допущені до державної таємниці, а також уповноважені органи зовнішнього контролю. Ефективність їх діяльності залежить від чіткого розмежування повноважень, належної взаємодії та постійного методичного супроводу.

Допуск і доступ до державної таємниці мають здійснюватися відповідно до принципів законності, службової необхідності, мінімізації доступу та персональної відповідальності. Наявність допуску не означає автоматичного права на ознайомлення з будь-якими секретними відомостями. Доступ повинен бути обґрунтований конкретною службовою потребою.

Секретне діловодство є практичним механізмом реалізації режиму секретності. Саме через облік, реєстрацію, зберігання, передачу, використання та контроль матеріальних носіїв секретної інформації забезпечується реальний захист таких відомостей. Порушення правил секретного діловодства часто є наслідком недбалості або формалізму, тому потребує системної профілактики.

Цифровізація службової діяльності поліції зумовлює необхідність поєднання традиційного режиму секретності з елементами технічного захисту інформації та кібергігієни. Захист інформації повинен охоплювати не лише паперові документи, а й електронні носії, автоматизовані системи, захищені канали зв'язку, службові облікові записи та цифрові сліди користувачів.

Відповідальність за порушення режиму секретності виконує не лише каральну, а й превентивну функцію. Працівник поліції повинен усвідомлювати, що порушення режимних вимог може спричинити дисциплінарні, адміністративні, матеріальні або кримінально-правові наслідки, а також створити загрози для національної безпеки і службової діяльності.

Підсумовуючи, зазначимо, що з огляду на важливість питань забезпечення режиму секретності в діяльності поліції освітня компонента «Режим секретності», яка вивчається в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, має бути побудована як практикоорієнтований навчальний курс, спрямований на формування режимно-секретної культури майбутнього поліцейського. Її зміст повинен включати не лише теоретичне вивчення законодавства, а й аналіз кейсів, моделювання службових ситуацій, відпрацювання алгоритмів дій, розмежування видів інформації та засвоєння правил безпечної роботи з документами й електронними носіями.

Перспективними напрямами подальших наукових розвідок є: розроблення цілісної концепції правового регулювання режиму охорони державної таємниці в діяльності Національної поліції з урахуванням особливостей правового режиму воєнного стану; компаративне дослідження механізмів захисту інформації з обмеженим доступом у державах – членах НАТО та Європейського Союзу з метою адаптації національного законодавства до стандартів безпеки; обґрунтування критеріїв і моделей диференціації юридичної відповідальності за порушення режиму секретності залежно від наслідків і виду порушених прав; дослідження організаційно-технічних

аспектів переходу до переважно електронного зберігання секретної інформації на захищених системах; а також аналіз практики застосування режиму секретності під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах цифрової трансформації правоохоронної діяльності. Окремої уваги потребує підготовка пропозицій до перспективного законодавства, зокрема у зв'язку з опрацюванням законопроєкту про безпеку класифікованої інформації, що може замінити чинний Закон України «Про державну таємницю».

Список використаних джерел

1. Макаренко С. В. Зарубіжний досвід забезпечення режиму секретності під час протидії злочинам підрозділами поліції. *Університетські наукові записки*. 2020. № 5 (77). С. 159–168. http://doi.org/10.37491/UNZ.77.15.

2. Нізельник О. І. Особливості здійснення заходів забезпечення режиму секретності в органах та підрозділах Національної поліції (за матеріалами ГУ НП в Дніпропетровській області). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 160–163. http://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-6-160-163.

3. Князєв С. О. «Режим секретності»: узгодженість законодавчого термінологічного визначення. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2024. № 1 (37). С. 92–100. http://doi.org/10.51369/2707-7276-2024-1(37)-8.

4. Колесніков А. П., Голота Н. П., Мельник І. М. Особливості режиму секретності в Україні. *Пріоритети зміцнення безпеки держави та підвищення ефективності правоохоронної діяльності: національні та міжнародні контексти*: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 6 травня 2022 року). Тернопіль, 2022. С. 50–52.

5. Костенко І. В. Режим таємності в органах внутрішніх справ України при здійсненні оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. № 4. С. 294–299.

6. Собченко Л. І. Засади правового регулювання режиму секретності в оперативно-розшуковій діяльності підрозділів кримінальної поліції. *Форум права*. 2018. № 2. С. 151–157. http://doi.org/10.5281/zenodo.1320161.

7. Тагієв С. Р. Правове регулювання застосування режиму секретності під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 166–172.

8. Чердинцев Ю. Г. Правові засади режиму секретності в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. №. 6. Т. 1. С. 48–52.

9. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text.

10. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 23 грудня 2020 року № 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text.

11. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text.

12. Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в системі Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 12 жовтня 2018 року № 945 (у редакції наказу НПУ від 01.09.2023 № 810).

References

1. Makarenko, S. V. (2020). Zarubizhnyi dosvid zabezpechennia rezhymu sekretnosti pid chas protydii zlochynam pidrozdilamy politsii [Foreign experience in ensuring the secrecy regime during the fight against crimes by police units]. *Universytetski naukovi zapysky*, 5(77), 159–168. http://doi.org/10.37491/UNZ.77.15 [in Ukrainian].

2. Nizelnyk, O. I. (2018). Osoblyvosti zdiisnennia zakhodiv zabezpechennia rezhymu sekretnosti v orhanakh ta pidrozdilakh Natsionalnoi politsii (za materialamy HU NP v Dnipropetrovskii oblasti) [Peculiarities of implementing measures to ensure the secrecy regime in the bodies and units of the National Police (based on materials from the Main Directorate of the National Police in the Dnipropetrovsk region)]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav,* 4, 160–163. http://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-6-160-163 [in Ukrainian].

3. Kniaziev, S. O. (2024). "Rezhym sekretnosti": uzghodzhenist zakonodavchoho terminolohichnoho vyznachennia ["Secrecy regime": consistency of the legislative terminological definition]. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy*, 1(37), 92–100. http://doi.org/10.51369/2707-7276-2024-1(37)-8 [in Ukrainian].

4. Kolesnikov, A. P., Holota, N. P., Melnyk, I. M. (2022). Osoblyvosti rezhymu sekretnosti v Ukraini [Features of the Secrecy Regime in Ukraine]. Priorytety zmitsnennia bezpeky derzhavy ta pidvyshchennia efektyvnosti pravookhoronnoi diialnosti: natsionalni ta mizhnarodni konteksty: zbirnyk tez dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Ternopil, 6 travnia 2022 roku). Ternopil. P. 50–52 [in Ukrainian].

5. Kostenko, I. V. (2011). Rezhym taiemnosti v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy pry zdiisnenni operatyvno-rozshukovoi diialnosti [The Secrecy Regime in the Internal Affairs Bodies of Ukraine in Carrying Out Operational and Detective Activities]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*, 4, 294–299 [in Ukrainian].

6. Sobchenko, L. I. (2018). Zasady pravovoho rehuliuvannia rezhymu sekretnosti v operatyvno-rozshukovii diialnosti pidrozdiliv kryminalnoi politsii [Principles of legal regulation of the secrecy regime in the operational and investigative activities of criminal police units]. *Forum prava*, 2, 151–157. http://doi.org/10.5281/zenodo.1320161 [in Ukrainian].

7. Tahiiev, S. R. (2015). Pravove rehuliuvannia zastosuvannia rezhymu sekretnosti pid chas provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Legal regulation of the application of the secrecy regime during covert investigative (detective) actions]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 1, 166–172 [in Ukrainian].

8. Cherdyntsev, Yu. H. (2018). Pravovi zasady rezhymu sekretnosti v Ukraini [Legal principles of the secrecy regime in Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii,* 6(1), 48–52 [in Ukrainian].

9. Verkhovna Rada of Ukraine (1994). Pro derzhavnu taiemnytsiu [On State Secrets]. Zakon Ukrainy vid 21 sichnia 1994 roku № 3855-XII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text [in Ukrainian].

10. Security Service of Ukraine (2020). Pro zatverdzhennia Zvodu vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu [On Approval of the Collection of Information Constituting a State Secret]: nakaz Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 23 hrudnia 2020 roku № 383. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text [in Ukrainian].

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2011). Pro dostup do publichnoi informatsii [On Access to Public Information]: Zakon Ukrainy vid 13 sichnia 2011 roku № 2939-VI. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text [in Ukrainian].

12. National Police of Ukraine (2018). Pro zatverdzhennia Pereliku vidomostei, shcho stanovliat sluzhbovu informatsiiu v systemi Natsionalnoi politsii Ukrainy [On approval of the List of information constituting official information in the system of the National Police of Ukraine]: nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy vid 12 zhovtnia 2018 roku № 945 (u redaktsii nakazu NPU vid 01.09.2023 № 810) [in Ukrainian].

Tatarenko Svitlana,
Doctor of Philosophy in Law
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9425-0227

Zelenskyi Serhii,
Candidate of Law, Associate Professor
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0945-4485

Pekarskyi Serhii,
Candidate of Law, Associate Professor
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0538-0391

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF ENSURING THE SECRECY REGIME IN THE BODIES AND UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The article provides a comprehensive analysis of the organizational and legal principles of ensuring the secrecy regime in the bodies and units of the National Police of Ukraine under martial law. The relevance of the study is determined by the increased importance of protecting state secrets, official information and other restricted-access information in the context of full-scale armed aggression against Ukraine. It is substantiated that the secrecy regime should not be regarded merely as an element of internal office management or technical document circulation, but as a special administrative and legal regime aimed at protecting national security, public order, the effectiveness of police activity and the lawful functioning of law enforcement bodies.

The article examines scientific approaches to defining the concept of the secrecy regime and clarifies its correlation with related categories, including protection of state secrets, official information, confidentiality and conspiracy. Particular attention is paid to the need for precise terminological understanding, since the effectiveness of legal regulation and practical implementation of secrecy measures largely depends on the consistency of legal terminology.

The structural elements of ensuring the secrecy regime in the National Police are identified. These include legal regulation, the activities of regime-secret bodies, the procedure for granting clearance and access to state secrets, secret records management, technical protection of information, internal and external control, legal liability of police officers and professional training of personnel. The article emphasizes that clearance to state secrets does not automatically mean access to all classified information; such access must be based on official necessity, legality, proportionality and personal responsibility.

The study also highlights the growing importance of technical information protection and cyber hygiene in the conditions of digital transformation of police activity. It is argued that modern secrecy protection should cover not only paper documents, but also electronic media, automated systems, protected communication channels and official digital accounts. The article concludes that the educational component "Secrecy Regime" should be practice-oriented and aimed at developing a regime-secret culture among future police officers through case studies, situational tasks and modelling of professional scenarios.

Key words: *secrecy regime, state secret, protection of state secrets, National Police, official information, martial law, regime-secret body, secret records management.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 30.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 343.132-055:343.131.5(477)(045)
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-178-183

Шульга Андрій Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6600-2904

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ СЛІДЧИМ, ЯКЕ СУПРОВОДЖУЄТЬСЯ ОГОЛЕННЯМ ОСВІДУВАНОЇ ОСОБИ, ТА ШЛЯХИ ЇХ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ

У статті досліджуються проблемні питання правозастосовної практики, що виникають під час проведення освідування особи, зокрема у випадках, коли воно супроводжується оголенням освідуваної особи. Здійснено аналіз положень ч. 3 ст. 241 чинного КПК України. Розглянуто наявні на практиці варіанти вирішення питання передачі кримінального провадження іншому слідчому тієї ж статі, з'ясовано їх процесуальні недоліки. Запропоновано запровадити спеціальний механізм передачі кримінального провадження за спеціальною підслідністю для разового проведення освідування з оголенням особи та сформульовано конкретні зміни до ст. 216 та ст. 241 чинного КПК України.

Ключові слова: *освідування особи, слідча (розшукова) дія, кримінальне провадження, підслідність, спеціальна підслідність, оголення освідуваної особи, група слідчих, допустимість доказів.*

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавство України, регламентуючи порядок проведення слідчих (розшукових) дій, особливу увагу приділяє забезпеченню прав, свобод і законних інтересів осіб, які залучаються до кримінального провадження. Однією з найбільш специфічних та делікатних слідчих (розшукових) дій є освідування особи, яке за своєю правовою природою передбачає втручання у сферу особистих немайнових прав людини, її тілесну недоторканність та право на повагу до людської гідності. Особливо чутливим є освідування, як слушно зазначає М. А. Грига, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, оскільки в такому випадку йдеться не лише про процесуальні, а й про етичні, морально-психологічні аспекти проведення відповідної слідчої (розшукової) дії [1, с. 209].

Чинна редакція ст. 241 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) у ч. 3 закріплює, що освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком здійснення освідування лікарем. При цьому слідчий не вправі бути присутнім під час освідування особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголювати особу, яка підлягає освідуванню. Про цю проблему згадують і науковці-процесуалісти, зокрема А. І. Кунтій [2, с. 314–315]. Це положення є важливою процесуальною гарантією дотримання прав освідуваної особи, проте водночас породжує низку практичних труднощів, пов'язаних із необхідністю забезпечити дотримання приписів закону в тих кримінальних провадженнях, де слідчий є особою іншої статі, ніж та, яка підлягає освідуванню.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що в чинному КПК відсутня чітка, унормована й однозначна процедура процесуального оформлення передачі кримінального провадження іншому слідчому тієї ж статі для проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Органи досудового розслідування на практиці вирішують це питання різними шляхами: за рішенням керівника органу досудового розслідування (вмотивована постанова про передачу кримінального провадження); шляхом створення слідчих груп. Вважаємо, що це може викликати неоднакову правозастосовну практику, спірні ситуації, додаткові часові та організаційні втрати, а в окремих випадках і ризик визнання отриманих доказів недопустимими.

Особливої гостроти зазначена проблема набуває у тих кримінальних провадженнях, де освідування є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, оскільки сліди кримінального правопорушення на тілі особи можуть швидко зникати. Отже, будь-яка затримка з процесуальним оформленням передачі кримінального провадження в таких випадках може призвести до неможливості зафіксувати важливі для досудового розслідування сліди, що негативно може вплинути на повноту та об'єктивність розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правового регулювання та практики проведення освідування особи в кримінальному провадженні досліджували такі вітчизняні науковці, як М. А. Грига, О. І. Груздь, О. О. Волобуєва, О. М. Дуфенюк, Е. Ф. Іскендеров, С. С. Клочуряк, А. І. Кунтій, Є. Б. Лук'янчиков, Т. В. Садова, І. Смірнова, О. С. Старенький та інші. Зокрема, Е. Ф. Іскендеров розглянув проблему кримінальних процесуальних гарантій сторони обвинувачення як суб'єкта доказування під час проведення освідування на досудовому розслідуванні [3, с. 44–50]. О. С. Старенький присвятив окрему працю вдосконаленню процесуальної форми проведення освідування як засобу кримінального процесуального

доказування [4, с. 249–254]. М. А. Грига акцентував увагу на певних проблемах освідування в кримінальному провадженні [1, с. 205–210]. Є. Д. Лук'янчиков та Б. Є. Лук'янчиков досліджували питання застосування примусу в процесі освідування [5].

Незважаючи на наявність наукових праць у цій сфері, питання процесуального механізму передачі кримінального провадження іншому слідчому для разового проведення слідчої (розшукової) дії у вигляді освідування з оголенням освідуваної особи залишається недослідженим та законодавчо невирішеним, що зумовлює актуальність обраної теми.

Метою цієї наукової статті є з'ясування проблемних питань, що виникають під час проведення освідування особи, яке супроводжується її оголенням, у разі коли слідчий і освідувана особа є особами різної статі, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині запровадження механізму спеціальної підслідності для разового проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Виклад основного матеріалу. Освідування є слідчою (розшуковою) дією та за своєю сутністю являє собою різновид огляду, об'єктом якого виступає тіло живої людини. Відповідно до ч. 1 ст. 241 КПК, дізнавач, слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на його тілі, одязі, у якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. На думку А. І. Кунтія, освідування як самостійна слідча (розшукова) дія є різновидом слідчого огляду і є оглядом живих осіб для вирішення питань, що мають значення для кримінального провадження [2, с. 312], тому будь-які процесуальні перешкоди для своєчасного проведення цієї слідчої (розшукової) дії суперечать самій логіці досудового розслідування.

Слід зазначити, що освідування є втручанням в особисті права людини, що забезпечують її тілесну недоторканність та охорону інтимних обставин її життя, а тому мають діяти гарантії від безпідставних зловживань з боку правоохоронних органів [6]. Саме з метою забезпечення таких гарантій законодавець у ч. 3 ст. 241 КПК закріпив правило, відповідно до якого освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком здійснення освідування лікарем. Дізнавач, слідчий, прокурор не вправі бути присутнім під час освідування особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголювати особу, яка підлягає освідуванню.

Аналіз вищевказаного положення дає змогу виокремити такі ключові вимоги: 1) освідування з оголенням особи здійснюється виключно особою тієї ж статі, що й особа, яка освідується; 2) єдиним винятком із цього правила є проведення освідування лікарем; 3) присутність дізнавача, слідчого, прокурора іншої статі під час такого освідування забороняється. Таким чином, у разі, коли особа, що проводить досудове розслідування, не відповідає вимозі однакової статі з освідуваною особою, виникає об'єктивна необхідність залучення до проведення цієї слідчої (розшукової) дії іншого слідчого тієї ж статі.

Слід зауважити, що чинна редакція ст. 241 КПК набула свого нинішнього вигляду внаслідок змін, внесених Законом України № 2462-IX від 27 липня 2022 року, яким, серед іншого, було включено до кола її суб'єктів дізнавача. Така зміна є логічним розширенням кола суб'єктів проведення освідування, проте водночас вона не вирішила тих процесуальних проблем, які існують у разі різностатевості особи, що проводить досудове розслідування, і особи, що підлягає освідуванню.

Водночас слід підкреслити, що в цій нормі простежується певна аналогія з інститутом підслідності, передбаченим ст. 216 КПК. Як зазначають науковці, зокрема І. В. Грицюк та О. С. Лаба, підслідність – це сукупність встановлених законом ознак кримінального провадження, згідно з якими воно належить до провадження того чи іншого органу досудового розслідування [7, с. 195]. Положення ч. 3 ст. 241 КПК фактично встановлює спеціальне правило компетенції конкретного процесуального суб'єкта за ознакою статі, що за своєю правовою природою наближається до підслідності, але не отримало в законі належного процесуального оформлення.

Слід зазначити, що чинний КПК жодним чином не регламентує порядок та процедуру передачі кримінального провадження на час проведення такого освідування іншій особі. Практичний досвід органів досудового розслідування (авторські емпіричні дослідження) дає змогу виділити два способи передавання матеріалів кримінального провадження іншому слідчому у вищезазначених випадках.

Перший спосіб полягає в тому, що керівник органу досудового розслідування своєю мотивованою постановою доручає проведення відповідного освідування іншому слідчому тієї ж статі, що й освідувана особа. Правовою основою для такого доручення слугують загальні повноваження керівника органу досудового розслідування, передбачені ст. 39 чинного КПК, зокрема право визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування (п. 1 ч. 2 ст. 39 КПК). Другий спосіб передбачає створення групи слідчих відповідно до ст. 39 чинного КПК, до складу якої включаються слідчі різної статі. У цьому випадку для проведення освідування з оголенням особи кримінальне провадження передається в межах групи від одного слідчого іншому.

Як зазначається в матеріалах Верховного Суду України, рішення про призначення групи слідчих обов'язково приймається у формі постанови, що випливає із системного тлумачення положень ч. 2 ст. 39, ч. 1 ст. 214 КПК у взаємозв'язку з положеннями ст. 110 КПК [8]. Водночас обидва зазначені способи мають істотні процесуальні недоліки та є недостатньо врегульованими чинним кримінальним процесуальним законодавством.

У першому випадку, коли керівник органу досудового розслідування передає кримінальне провадження іншому слідчому, можуть виникати спірні питання організаційного та процесуального характеру. Зокрема, прокурор, що здійснює нагляд у формі процесуального керівництва, може не погодитися з рішенням про залучення підпорядкованого йому слідчого до проведення слідчої (розшукової) дії в іншому кримінальному провадженні, особливо в разі високого навантаження. Крім того, неврегульованим залишається і питання щодо обсягу процесуальних повноважень такого «залученого» слідчого.

У другому випадку, під час створення групи слідчих, процесуальний порядок є більш визначеним, проте і він має суттєві недоліки. Створення групи слідчих потребує дотримання передбачених законом формальностей: винесення відповідної постанови, визначення старшого групи, повідомлення учасників провадження

тощо. Фактичне залучення до групи додаткових слідчих лише для забезпечення можливості проведення однієї слідчої (розшукової) дії спричиняє зайву витрату сил і засобів органу досудового розслідування та призводить до невиправданого ускладнення процесуального документообігу.

Зміна складу групи слідчих або введення до неї нового слідчого потребує винесення відповідної постанови керівника органу досудового розслідування, а в певних випадках і повідомлення учасників кримінального провадження про таку зміну, що відповідно до правових позицій Верховного Суду має істотне значення для забезпечення прав сторін кримінального провадження [8]. Навіть нібито «гнучкий» механізм створення групи слідчих в умовах необхідності оперативного проведення освідування може стати джерелом нових процесуальних ризиків.

На практиці часто виникають ситуації, коли освідування потрібно провести у вихідні або святкові дні, у нічний час або в інших умовах, коли оперативне залучення слідчого тієї ж статі є вкрай ускладненим. У таких випадках слідчі нерідко вдаються до залучення лікаря, що узгоджується з винятком, передбаченим у ч. 3 ст. 241 КПК, проте не вирішує процесуальної проблеми присутності органу досудового розслідування під час проведення слідчої дії та належного процесуального оформлення її ходу і результатів.

Окремої уваги заслуговує і питання правових наслідків недотримання вимог ч. 3 ст. 241 КПК. Аналіз судової практики Касаційного кримінального суду Верховного Суду України свідчить, що сторона захисту неодноразово порушує питання про недопустимість доказів, отриманих за результатами освідування, проведеного з порушенням процесуального порядку, передбаченого ст. 241 КПК. Зокрема, у постанові колегії суддів Першої судової палати ККС від 23 квітня 2024 року у справі № 726/776/17 Верховний Суд аналізував доводи сторони захисту про порушення положень ч. 3 ст. 241 КПК під час освідування засудженого та критерії допустимості доказів [9, с. 4]. Отже, відсутність чіткого процесуального механізму передачі кримінального провадження для проведення освідування іншим слідчим тієї ж статі може спричинити негативні правові наслідки у вигляді визнання доказів недопустимими.

Крім того, слід враховувати важливість дотримання правил підслідності в системі кримінального процесуального права. Як зазначено в практиці Верховного Суду, підслідність кримінальних проваджень визначається виключно кримінальним процесуальним законом ст. 216 КПК. О. В. Музиченко та М. В. Карандась слушно зазначають, що порушення правил підслідності призводить до визнання доказів, зібраних неуповноваженим органом досудового розслідування, недопустимими [10, с. 110].

З огляду на викладене ми пропонуємо доповнити чинне кримінальне процесуальне законодавство України спеціальним механізмом передачі кримінального провадження за спеціальною підслідністю для разового проведення слідчої (розшукової) дії у вигляді освідування, що супроводжується оголенням освідуваної особи. Запропоноване ґрунтується на таких ключових положеннях.

По-перше, у разі потреби проведення освідування з оголенням особи слідчий, у провадженні якого перебуває кримінальне провадження, виносить мотивовану постанову про передачу кримінального провадження для разового проведення слідчої (розшукової) дії у вигляді освідування іншому слідчому тієї ж статі, що й освідувана особа, за спеціальною підслідністю. У постанові зазначаються: підстави такої передачі, конкретна слідча (розшукова) дія, яка має бути проведена, орган досудового розслідування або слідчий, якому передається провадження, та строк, у межах якого має бути проведено відповідну слідчу дію.

По-друге, після проведення вказаної слідчої (розшукової) дії слідчий, який її здійснив, своєю постановою повертає кримінальне провадження слідчому, який розпочинав досудове розслідування. По-третє, пропонуємо додати до ч. 3 ст. 241 КПК таку новелу: у разі, коли слідчий, який здійснює досудове розслідування, є особою іншої статі, ніж особа, яка підлягає освідуванню, і таке освідування пов'язано з необхідністю її оголення, провадження для разового проведення цієї слідчої (розшукової) дії передається за спеціальною підслідністю слідчому тієї ж статі, що й освідувана особа, на підставі вмотивованої постанови, погодженої з керівником органу досудового розслідування. Після проведення слідчої (розшукової) дії матеріали кримінального провадження повертаються за основною підслідністю.

Розглянемо переваги запропонованої новели. По-перше, це пришвидшить оперативність передачі кримінального провадження для разового проведення слідчої (розшукової) дії, адже така передача здійснюється самостійно слідчим за його ж постановою. По-друге, такий механізм забезпечує процесуальну економію часу, сил та засобів. По-третє, чітка законодавча регламентація такої передачі кримінального провадження зменшує ризик визнання отриманих за результатами освідування доказів недопустимими. По-четверте, запропонована модель забезпечує реальне дотримання вимог ч. 3 ст. 241 КПК та сприятиме реалізації засад кримінального провадження, передбачених ст. 11 та ст. 15 КПК, зокрема поваги до людської гідності та невтручання у приватне життя.

Є. Д. Лук'янчиков та Б. Є. Лук'янчиков слушно зазначають, що чинний КПК передбачає тільки один вид освідування, це слідче освідування, результати якого оформлюються відповідним протоколом; навряд чи буде правильним складання протоколу слідчим зі слів лікаря або судово-медичного експерта [5, с. 4]. Запропонований нами механізм спеціальної підслідності частково вирішує і цю проблему, оскільки сам слідчий залишається процесуальною особою, відповідальною за проведення слідчої (розшукової) дії, що узгоджується із системним підходом законодавця.

Окремо варто зазначити, що запропонована модель не порушує загальних правил предметної підслідності, встановлених ст. 216 КПК, оскільки запропонована спеціальна підслідність застосовується лише для разової слідчої (розшукової) дії та не передбачає зміни органу досудового розслідування, у провадженні якого перебуває кримінальне провадження. Йдеться лише про тимчасову передачу провадження конкретному слідчому для виконання чітко визначеного процесуального завдання.

Запропонована новація узгоджується із засадами кримінального провадження, передбаченими ст. 7–29 КПК, зокрема із засадою верховенства права (ст. 8), законності (ст. 9), поваги до людської гідності (ст. 11) та невтручання у приватне життя (ст. 15 КПК). Доцільно також зазначити, що пропоновані зміни мають доповнюватися відповідним методичним забезпеченням з боку Офісу Генерального прокурора України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань та інших органів досудового розслідування. Лише комплексний підхід дасть змогу досягти повноцінного ефективного функціонування запропонованого механізму на практиці.

Висновки. На підставі викладеного вище можна сформулювати такі висновки. По-перше, чинна редакція ч. 3 ст. 241 КПК, встановлюючи заборону присутності дізнавача, слідчого, прокурора під час освідування особи іншої статі в разі потреби в її оголенні, є необхідною та виправданою гарантією дотримання прав, свобод і людської гідності особи.

По-друге, водночас законодавець не передбачив у КПК чіткого процесуального механізму передачі кримінального провадження іншому слідчому тієї ж статі, що й освідувана особа, для проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, що породжує неоднакову правозастосовну практику та ризик визнання доказів недопустимими.

По-третє, наявні в практиці способи вирішення цієї проблеми мають істотні недоліки організаційного та процесуального характеру, що знижує ефективність досудового розслідування.

По-четверте, з метою усунення зазначених прогалин пропонується запровадити механізм передачі кримінального провадження для разового проведення освідування за спеціальною підслідністю, що оформлюється постановою слідчого, у провадженні якого перебуває кримінальне провадження, з подальшим поверненням провадження за постановою слідчого, який провів відповідну слідчу дію.

Запропоновані зміни до КПК дадуть можливість забезпечити дієвість процесуальних гарантій прав особи, підвищити оперативність та ефективність досудового розслідування, а також усунути існуючі практичні труднощі правозастосування в частині проведення освідування особи. Перспективами подальших досліджень є аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання цього питання та розробка детального проєкту законодавчих змін до КПК.

Список використаних джерел

1. Грига М. А. Освідування у кримінальному провадженні: основні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 72, ч. 2. С. 205–210. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.66.

2. Кунтій А. І. Тактика проведення освідування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 310–320. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2008/1/Кунтій.pdf.

3. Іскендеров Е. Ф. Кримінальні процесуальні гарантії сторони обвинувачення як суб'єкта доказування під час проведення освідування у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 44–50. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/364/336.

4. Старенький О. С. Удосконалення процесуальної форми проведення освідування як засобу кримінального процесуального доказування. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31), vol. 3. P. 249–254. https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.3.49.

5. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Застосування примусу в процесі освідування. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2016. № 1. 13 с. URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16lydvpo.pdf.

6. Смірнова І. Дотримання прав особи при слідчій дії освідування. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/dotrymannya-prav-osoby-pry-slidchij-diyi-osviduvannya.

7. Грицюк І. В., Лаба О. С. Підслідність як інститут кримінального процесуального права. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 3–4. С. 193–198. URL: https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/view/132.

8. ВС пояснив, як має застосовуватись норма права щодо належної процедури визначення групи слідчих, які здійснюватимуть досудове розслідування : пресцентр. *Верховний Суд : офіційний вебпортал*. 8 листопада 2021 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1206915/.

9. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення освідування особи, відібрання біологічних зразків та проведення експертизи (2018 – липень 2024). *Верховний Суд*. Київ, 2024. 27 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_osvid_zrazki_eksp_2018_07_2024.pdf.

10. Музиченко О. В., Карандась М. В. Визначення підслідності в кримінальному провадженні: актуальний стан. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 75, ч. 2. С. 105–111. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.17.

References

1. Hryha, M. A. (2022). Osviduvannia u kryminalnomu provadzhenni: osnovni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia [Bodily examination in criminal proceedings: main problems and ways to solve them]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law,* 72(2), 205–210. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.66 [in Ukrainian].

2. Kuntii, A. I. (2014). Taktyka provedennia osviduvannia pidozriuvanoho u kryminalnomu provadzhenni pro umysne vbyvstvo, vchynene v stani sylnoho dushevnoho khvyliuvannia [Tactics of conducting a bodily examination of a suspect in criminal proceedings on intentional murder committed in a state of strong emotional excitement]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs,* 2, 310–320. Retrieved from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2008/1/Kuntii.pdf [in Ukrainian].

3. Iskenderov, E. F. (2017). Kryminalni protsesualni harantii storony obvynuvachennia yak subiekta dokazuvannia pid chas provedennia osviduvannia u dosudovomu rozsliduvanni [Criminal procedural guarantees of the prosecution as a subject of proof during bodily examination in pre-trial investigation]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Bulletin of Criminal Justice,* 3, 44–50. Retrieved from https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/364/336 [in Ukrainian].

4. Starenkyi, O. S. (2020). Udoskonalennia protsesualnoi formy provedennia osviduvannia yak zasobu kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia [Improving the procedural form of bodily examination as a means of criminal procedural proof]. *Knowledge, Education, Law, Management,* 3(31), 249–254. https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.3.49 [in Ukrainian].

5. Lukianchykov, Ye. D., & Lukianchykov, B. Ye. (2016). Zastosuvannia prymusu v protsesi osviduvannia [The use of coercion in the process of bodily examination]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Pravo" – Journal of the National University "Ostroh Academy". Series "Law",* 1. Retrieved from https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16lydvpo.pdf [in Ukrainian].

6. Smirnova, I. Dotrymannia prav osoby pry slidchii dii osviduvannia [Observance of personal rights in the investigative action of bodily examination]. *Vyshcha shkola advokatury NAAU – Higher School of Advocacy of the NAAU.* Retrieved from https://www.hsa.org.ua/blog/dotrymannya-prav-osoby-pry-slidchij-diyi-osviduvannya [in Ukrainian].

7. Hrytsiuk, I. V., & Laba, O. S. (2018). Pidslidnist yak instytut kryminalnoho protsesualnoho prava [Investigative jurisdiction as an institution of criminal procedural law]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka) – International Legal Bulletin: Current Problems of the Present (Theory and Practice),* 3–4, 193–198. Retrieved from https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/view/132 [in Ukrainian].

8. Verkhovnyi Sud [Supreme Court] (2021, November 8). VS poiasnyv, yak maie zastosovuvatysia norma prava shchodo nalezhnoi protsedury vyznachennia hrupy slidchykh [The Supreme Court explained how the rule of law on the proper procedure for determining a group of investigators should be applied]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1206915/ [in Ukrainian].

9. Verkhovnyi Sud [Supreme Court] (2024). Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu shchodo provedennia osviduvannia osoby, vidbirannia biolohichnykh zrazkiv ta provedennia ekspertyzy (2018 – lypen 2024) [Review of judicial practice of the Criminal Cassation Court within the Supreme Court regarding bodily examination, taking biological samples and conducting examinations (2018 – July 2024)]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_osvid_zrazki_eksp_2018_07_2024.pdf [in Ukrainian].

10. Muzychenko, O. V., & Karandas, M. V. (2023). Vyznachennia pidslidnosti v kryminalnomu provadzhenni: aktualnyi stan [Determining investigative jurisdiction in criminal proceedings: current state]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law,* 75(2), 105–111. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.17 [in Ukrainian].

Shulha Andrii,
Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of State and Legal Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6600-2904

PROBLEMATIC ISSUES OF CONDUCTING A BODILY EXAMINATION BY AN INVESTIGATOR THAT IS ACCOMPANIED BY THE EXPOSURE OF THE EXAMINED PERSON, AND THE WAYS OF THEIR LEGISLATIVE REGULATION

The article examines problematic issues of law enforcement practice arising during the conduct of such an investigative (search) action as the bodily examination of a person, in particular in cases where it is accompanied by the exposure of the person being examined. Criminal procedure legislation of Ukraine, regulating the procedure for conducting investigative (search) actions, pays special attention to ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of persons involved in criminal proceedings. One of the most specific and delicate investigative (search) actions is the bodily examination of a person, which by its legal nature implies interference with the sphere of personal non-property rights, bodily integrity and the right to respect for human dignity.

A thorough analysis is conducted of the provisions of Part 3 of Article 241 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which prohibit the inquirer, investigator, and prosecutor from being present during the bodily examination of a person of the opposite sex if it involves the need to expose the person being examined. The author emphasises that the current criminal procedure legislation of Ukraine does not contain a clear, regulated, and unambiguous mechanism for the procedural formalisation of the transfer of criminal proceedings to another investigator of the same sex as the person to be examined for the purpose of conducting the relevant investigative (search) action.

The existing options for resolving this issue in the practice of pre-trial investigation are analysed: the issuance by the head of the pre-trial investigation body of a reasoned decision on the transfer of materials of criminal proceedings to another investigator, or the creation of a group of investigators of different sex. The substantial procedural and organisational shortcomings of each of these options are clarified. In particular, when the head of the pre-trial investigation body transfers criminal proceedings to another investigator, controversial issues of organisational and procedural nature may arise regarding the scope of procedural powers of such an 'engaged' investigator. The creation of a group of investigators, while more procedurally defined, is not always a swift process and requires compliance with legal formalities.

Particular attention is paid to the issue of the admissibility of evidence obtained as a result of a bodily examination conducted in violation of the requirements of Part 3 of Article 241 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as to the risks of such evidence being declared inadmissible in court proceedings. An analysis of the judicial practice of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court of Ukraine indicates that the defence repeatedly raises the issue of inadmissibility of evidence obtained from bodily examinations conducted in violation of the procedural order.

It is proposed to supplement the current criminal procedure legislation of Ukraine with a special mechanism for transferring criminal proceedings under special investigative jurisdiction for the one-time conducting of an investigative (search) action in the form of a bodily examination accompanied by the exposure of the person. Specific amendments are formulated to Articles 216 and 241 of the Criminal Procedure Code of Ukraine: in cases where the investigator conducting the pre-trial investigation is of a different sex than the person to be examined, and the examination is accompanied by the need to expose the person, the proceedings for the one-time conduct of this investigative (search) action shall be transferred under special investigative jurisdiction to an investigator of the same sex as the examined person, on the basis of a reasoned decision agreed with the head of the pre-trial investigation body.

The advantages of the proposed mechanism include: acceleration of the transfer of criminal proceedings for the one-time conduct of the investigative (search) action; procedural savings of time, forces and means; clear legislative regulation reducing the risk of evidence being declared inadmissible; and real compliance with the requirements of Part 3 of Article 241 of the Criminal Procedure Code, promoting respect for human dignity and non-interference in private life in accordance with Articles 11 and 15 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The proposed changes are consistent with the principles of criminal proceedings provided for in Articles 7–29 of the Criminal Procedure Code, including the rule of law, legality, respect for human dignity, and non-interference in private life.

Key words: *bodily examination of a person, investigative (search) action, criminal proceedings, jurisdiction, special jurisdiction, exposure of the examined person, group of investigators, pre-trial investigation, admissibility of evidence, criminal procedure.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 22.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

УДК 351.74:005.334(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-184-192

Мердова Ольга Миколаївна,
кандидат юридичних наук, професор
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0769-2364

Умрихіна Ірина Олександрівна,
доктор філософії в галузі права, доцент
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-9041-5831

Кіблик Дар'я Володимирівна,
доктор філософії в галузі права, доцент
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2518-7647

ІНСТИТУЦІЙНІ МОДЕЛІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

У статті аналізуються чинна нормативно-правова база впровадження ризик-орієнтованого підходу в діяльності правоохоронних органів України, зарубіжний досвід та міжнародні стандарти у цій сфері. Розглядаються концептуальні засади побудови ризик-орієнтованої моделі управління в контексті реформування органів правопорядку відповідно до Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки. Обґрунтовується необхідність системного впровадження РОП як ключового інструменту забезпечення національної, економічної та публічної безпеки, окреслюються перспективи нормативного й організаційного забезпечення цього процесу.
Ключові слова: *правове регулювання, ризик-орієнтований підхід, правоохоронні органи, управління ризиками, кримінальний аналіз, стратегічний менеджмент, національна безпека, реформування правоохоронних органів.*

Постановка проблеми. Сучасний стан безпекового середовища в Україні характеризується безпрецедентним рівнем загроз – від збройної агресії до складних схем економічної злочинності, кіберзлочинності та корупції. У таких умовах традиційна, реактивна модель роботи правоохоронних органів виявляється неспроможною ефективно протидіяти новим викликам. Перехід від нормативно-орієнтованого до ризик-орієнтованого підходу (далі – РОП) є не лише запозиченням передового міжнародного досвіду, а й нагальною практичною потребою.

Як зазначив заступник Міністра внутрішніх справ України Олексій Сергєєв на стратегічній нараді, присвяченій застосуванню ризик-орієнтованих підходів у діяльності правоохоронних органів, «реформування органів правопорядку – один із ключових пріоритетів державної безпекової політики. Ми повинні запровадити ризик-орієнтований підхід у діяльність правоохоронців та прокуратури, що вже є стандартом у країнах ЄС» [1]. Ця констатація відображає як управлінський запит на зміни, так і стратегічний вектор євроінтеграції у безпековій сфері.

Планом заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (далі – Комплексний стратегічний план), передбачено цілий блок завдань, безпосередньо пов'язаних із «забезпеченням подальшого розвитку системи органів правопорядку на основі застосування ризик-орієнтованих підходів, інформаційно-аналітичної діяльності, стратегічного менеджменту та прогнозування» [2]. Виконання цих завдань, зокрема, передбачає: прийняття (оновлення) нормативно-правових актів щодо застосування РОП; створення спеціалізованих структурних підрозділів для управління ризиками; розроблення загальних і спеціалізованих методик та стандартів (далі – SOP) з РОП. Отже, дослідження теоретико-правових засад і перспектив упровадження ризик-орієнтованої моделі управління в правоохоронних органах набуває важливого науково-практичного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблематики РОП у правоохоронній діяльності досліджували В. Некрасов та Г. Катамадзе, О. Хороновський, О. Дрозд, Т. Шевченко, О. Семенюк, О. Саморай, Г. Кулик, В. Мохор та ін. Водночас у цих працях РОП розглядається переважно в межах окремого органу чи окремої сфери правоохоронної діяльності, тоді як порівняльного дослідження інституційних моделей правового регулювання РОП, сформованих одночасно в різних органах правопорядку в контексті Комплексного стратегічного плану на 2023–2027 роки, досі не проводилося, що зумовлює актуальність і новизну цієї статті.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел, чинного законодавства України та міжнародних стандартів виявити й систематизувати інституційні моделі правового регулювання ризик-орієнтованого підходу в діяльності правоохоронних органів України, розкрити їх особливості та внутрішні суперечності, а також окреслити перспективи їх гармонізації в контексті Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку на 2023–2027 роки.

Виклад основного матеріалу. У глобальній практиці категорія «ризик-орієнтований підхід» (Risk-Based Approach, RBA) вперше отримала широке застосування у сфері протидії легалізації (відмиванню) кримінальних доходів. Рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) вже у версії 2003 року частково базувалися на принципах РОП, а після перегляду у 2012 році застосування РОП стало обов'язковою передумовою ефективної реалізації рекомендацій. Відповідно до цих Рекомендацій, застосування РОП передбачає виявлення, оцінку та розуміння ризиків легалізації злочинних доходів і фінансування тероризму, а також вжиття заходів реагування, пропорційних рівню виявленого ризику [3].

Паралельно у сфері корпоративного та публічного управління формувалися відповідні міжнародні стандарти. Стандарт FERMA, розроблений Інститутом управління ризиками (IRM), Асоціацією страхування та управління ризиками (AIRMIC) і Національним форумом управління ризиками в публічному секторі (ALARM), був орієнтований на максимізацію прибутковості та скорочення непланових втрат, насамперед у виробничому секторі [4]. Стандарт COSO «Інтегрована система управління ризиками підприємства» визначив рівень ризику відповідно до вибраної стратегії розвитку та вдосконалення процесів прийняття рішень, хоча серед його недоліків виокремлюється недостатність методологічних підходів до кількісної оцінки ризиків [5].

Ключовою нормативною основою для публічного сектору є стандарт ISO 31000, розроблений Міжнародною організацією зі стандартизації, що встановлює принципи та керівні вказівки для ефективного управління ризиками в будь-якій організації незалежно від її розміру та галузі. У 2018 році вийшла оновлена версія – ISO 31000:2018, яка робить акцент на використанні лідерських якостей вищим керівництвом, врахуванні ітеративної природи управління ризиками та відкритій системній моделі із зворотним зв'язком [6]. Україна приєдналася до процесу стандартизації починаючи з 2009 року, і нині в ній діють стандарти ISO Guide 73:2009, IEC/ISO 31010:2009, ISO 31000:2018, ISO/TR 31004:2013.

В. Некрасов та Г. Катамадзе визначають ризик-орієнтований підхід у діяльності органів правопорядку як сукупність методологічних засад, спрямованих на глибоке пізнання методології аналізу ризиків та управління ними, складної системи «правоохоронець – кримінальне явище», як сучасний інструментарій управління безпекою, який враховує впливи людського чинника, надійності системи, зовнішніх факторів небезпек на інтегральний рівень безпеки. В основі такого управління – системний підхід до виявлення джерел небезпеки й контролю чинників ризику з метою зведення до мінімуму людських жертв, матеріального збитку, а також фінансових, екологічних і соціальних втрат [7, с. 311].

Дослідники О. Хороновський, О. Дрозд, Т. Шевченко, О. Семенюк, О. Саморай наголошують, що ризик-орієнтований підхід завжди має справу з імовірнісними категоріями, розрахунками можливого впливу та спрямований на те, щоб не допустити реалізацію загрози, мінімізувати її вплив або мінімізувати наслідки. При цьому дослідники пропонують розглядати РОП у забезпеченні безпеки критичної інфраструктури (КІ) у трьох взаємопов'язаних сферах правоохоронної діяльності: сфері безпеки, контррозвідки й оперативно-розшукової діяльності, системи досудового розслідування [3].

Надзвичайно важливим є обґрунтування доцільності РОП з позицій теорії складних систем. В. Некрасов та Г. Катамадзе, спираючись на принцип контрінтуїтивної поведінки Дж. Форрестера, переконливо доводять, що дати задовільний прогноз поведінки складної системи, якою є національна, економічна чи публічна безпека,

спираючись лише на власний досвід та інтуїцію, практично неможливо [7, с. 312], що підкреслює об'єктивну необхідність застосування аналітично-алгоритмічних інструментів РОП.

Ключовим моментом упровадження ризик-орієнтованого підходу в Україні в питаннях протидії злочинності стало прийняття Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX [8], а також включення відповідних положень (статті 12, 13) до Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» [9], а видання Указу Президента України «Про запровадження національної системи стійкості» [10] лише посилило актуальність реалізації РОП у правоохоронній практиці.

Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» закріпив базову дефініцію: ризик-орієнтований підхід – це виявлення (визначення), оцінка (переоцінка) та розуміння ризиків легалізації доходів від злочинів, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, а також вжиття відповідних заходів з управління ними у спосіб та в обсязі, що забезпечують мінімізацію таких ризиків залежно від їх рівня [8].

Згодом визначення ризик-орієнтованого підходу в Україні було закріплено і в Законі України «Про Бюро економічної безпеки України» як виявлення, оцінювання та визначення ризиків вчинення кримінальних правопорушень у сфері економіки, а також вжиття відповідних заходів щодо управління ризиками у спосіб та в обсязі, що забезпечують мінімізацію таких ризиків залежно від їх рівня [9]. Аналогічне за змістом визначення міститься і в Порядку застосування ризик-орієнтованого підходу в Бюро економічної безпеки України [11].

Після прийняття Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 [12], нормативно-правове регулювання впровадження РОП у діяльність правоохоронних органів набуло активного поширення.

Системоутворювальним документом, що узагальнив концептуальні підходи до впровадження РОП у діяльність органів правопорядку, стали Концептуальні засади впровадження в діяльність органів правопорядку ризик-орієнтованих підходів, надіслані листом МВС України від 14 березня 2025 року № 8620/08/14-2025. Цей документ визначає РОП як діяльність органу правопорядку з виявлення, оцінювання та визначення реальних і потенційних ризиків вчинення кримінальних правопорушень у певній сфері, а також прийняття обґрунтованих рішень, вжиття відповідних заходів щодо управління ризиками у спосіб та в обсязі, що забезпечують мінімізацію таких ризиків залежно від їх рівня [13]. Показово, що ця дефініція за своєю сутністю кореспондує з визначеннями, закріпленими в законах України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» та «Про Бюро економічної безпеки України» [8; 9], що свідчить про формування єдиного, наскрізного розуміння РОП для всієї системи правоохоронних органів, а не лише для окремих її елементів, орієнтованих на фінансовий моніторинг.

Концептуальні засади закріплюють розгорнутий понятійний апарат, до якого, зокрема, віднесено: ідентифікацію ризику як кінцевий результат процесу його виявлення, оцінювання та визначення; індикатори (маркери) ризику як сукупність уніфікованих ознак, що використовуються для його виявлення та/або оцінювання; критерій ризику як характеристику, що застосовується для визначення категорії ризику залежно від характеру, кількості та виду протиправної дії, особи правопорушника, галузевих особливостей системних кримінальних явищ, втрат держави і суспільства; профіль ризику як сукупність інформації про ризик вчинення кримінального правопорушення у певній сфері, критерії та способи управління ним; рівень ризику як ступінь ризику чи сукупності ризиків, що визначається шляхом оцінювання впливу на безпеку держави й суспільства та імовірності настання певних наслідків [13]. Цей термінологічний ряд суттєво доповнює і конкретизує напрацювання наукової доктрини: зокрема, В. Некрасов та Г. Катамадзе окремо визначають такі категорії, як загроза (наявність сили, явищ та чинників, що мають намір та можливості заподіяти шкоду національній, економічній, публічній безпеці, які характеризуються масштабом та ймовірністю реалізації), уразливість (наявність проблем, вад, недоліків системи, які породжують або посилюють піддатливість негативним впливам загроз), вплив (імовірні наслідки реалізації загрози), можливість, намір, компетентність та механізм контролю [7, с. 313]. Порівняльний аналіз доктринального та відомчого понятійного апарату засвідчує їх сутнісну єдність за різного рівня деталізації, що створює методологічне підґрунтя для розроблення уніфікованого глосарію РОП, придатного до застосування всіма суб'єктами системи правоохоронних органів.

Структурно застосування РОП, за Концептуальними засадами, охоплює послідовні етапи виявлення, оцінювання (повторного оцінювання) та визначення ризиків вчинення кримінальних правопорушень у певній сфері, вжиття заходів щодо управління виявленими ризиками, періодичну фіксацію результатів застосування РОП та підтримання в актуальному стані інформації щодо оцінки ризиків [13]. Ця структура практично збігається з логікою, яку пропонують О. Хороновський, О. Дрозд, Т. Шевченко, О. Семенюк, О. Саморай щодо моделі застосування РОП у сфері захисту об'єктів критичної інфраструктури: виявлення загроз шляхом моніторингу та зіставлення з критеріями ризику; оцінювання (переоцінювання) ризику; визначення ризику з фіксацією результатів; управління ризиком шляхом своєчасного реагування на нього [3]. Водночас у структурі, запропонованій зазначеними авторами, додатково виокремлюється інструментарій технологій відкритих джерел (OSINT), а також суміжні напрями CYBERINT та SOCMINT, що дає підстави стверджувати про поступову технологізацію процесу виявлення ризиків та посилення ролі автоматизованого аналізу великих масивів даних у правоохоронній практиці.

Важливим елементом методології РОП є виокремлення рівнів його застосування – стратегічного, що передбачає виявлення зон ризиків, вплив яких призводить до загроз на національному рівні, та визначення пріоритетних напрямів розроблення заходів з управління ризиками; оперативного, що охоплює виявлення ризиків у певній сфері за територіальними ознаками; тактичного, зорієнтованого на виявлення ризиків вчинення кримінальних правопорушень за результатами аналізу діяльності органів державної влади, органів місцевого

самоврядування, окремих осіб [13]. Аналогічну трирівневу структуру застосування РОП (стратегічний, оперативний, тактичний рівні) закріплено й у діяльності Бюро економічної безпеки України [3], що підтверджує наскрізний, уніфікований характер методології РОП незалежно від відомчої належності суб'єкта її застосування.

Принципову основу застосування РОП становлять принцип безумовного пріоритету безпеки і збереження життя, здоров'я над будь-якими іншими елементами умов і якості життя членів суспільства; принцип прийнятного ризику, відповідно до якого встановлюються нижній (допустимий) і верхній (бажаний) рівні безпеки, а в цьому інтервалі – прийнятний рівень ризику з урахуванням соціально-економічних чинників; принцип мінімальної небезпеки, згідно з яким рівень ризику встановлюється настільки низьким, наскільки він є реально досяжним; принцип послідовного наближення до абсолютної безпеки [7, с. 314]. Ці принципи повністю відтворено й у Концептуальних засадах МВС [13], що свідчить про їх визнання як фундаментальних для всієї системи органів правопорядку.

Дослідники також наголошують на необхідності дотримання п'яти базових вимог до РОП: розуміння загроз і вразливих місць, оцінка кримінальних ризиків; наявність правової основи і правового регулювання для реалізації підходу; розроблення базових механізмів нагляду за застосуванням РОП; ефективний розподіл обов'язків між суб'єктами контролю (власниками ризику) і забезпечення взаємодії між ними; обмін інформацією між державним і приватним секторами щодо оцінки ризиків, типологій та способів протиправного використання інструментів державного регулювання [7, с. 314]. Складовою методології є також комплекс заходів з оцінювання ризиків (КЗОР), який має проводитися систематично, але не рідше ніж один раз на три роки, національним координатором у відповідній сфері із залученням державних органів, громадських організацій, бізнесу та інших заінтересованих суб'єктів [7, с. 318].

Практична імплементація зазначених теоретико-методологічних засад в Україні на сьогодні відбувається диференційовано за окремими правоохоронними органами правопорядку, що, з одного боку, дає змогу врахувати специфіку компетенції кожного суб'єкта, а з іншого – актуалізує проблему забезпечення єдності підходів у масштабах усього сектору безпеки і оборони. Так, у Міністерстві внутрішніх справ України застосування РОП здійснюється відповідно до наказу МВС від 31 липня 2023 року № 630 «Про затвердження Порядку організації та здійснення внутрішнього контролю в Міністерстві внутрішніх справ України» [14], а постановою Кабінету Міністрів України від 7 січня 2026 року № 12 до Положення про Міністерство внутрішніх справ України внесено доповнення, згідно з яким Міністерство «проводить свою діяльність із застосуванням ризик-орієнтованих підходів, стратегічного менеджменту та прогнозування» [15], що надало відповідному напряму діяльності міністерства прямого нормативного закріплення на рівні положення про центральний орган виконавчої влади.

В Адміністрації Державної прикордонної служби України застосування ризик-орієнтованих підходів врегульовано наказом «Про організацію та здійснення внутрішнього контролю в Адміністрації Державної прикордонної служби України» від 11 серпня 2021 року № 54 (зі змінами, внесеними наказами від 24 липня 2025 року № 219 та від 22 жовтня 2025 року № 289) [16], а також наказом МВС від 11 грудня 2017 року № 1007 «Про затвердження Інструкції з проведення аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України» [17], що свідчить про порівняно тривалу практику застосування елементів аналізу ризиків саме у прикордонній сфері, яка може розглядатися як методологічний орієнтир для інших правоохоронних органів.

У Національній поліції України правові засади РОП визначені наказом «Про запровадження застосування ризик-орієнтованого підходу в діяльності Національної поліції України» від 3 липня 2025 року № 765 [18] та наказом «Про запровадження внутрішнього контролю в системі Національної поліції України» від 21 грудня 2022 року № 910 (зі змінами, внесеними наказом від 23 серпня 2024 року № 918) [19], а інформаційно-аналітичне забезпечення цієї діяльності реалізується через автоматизовану інформаційну систему оперативного призначення [20] та інформаційну підсистему SOCTA інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» [21]. Функціональне призначення підсистеми SOCTA кореспондує з методологією оцінки загроз організованої злочинності та тяжких злочинів, яка є усталеною практикою Європолу та країн – членів ЄС і використовується для визначення пріоритетів протидії організованій злочинності на стратегічному рівні [7, с. 340], що засвідчує орієнтацію вітчизняної моделі РОП на європейські аналітичні стандарти.

Державне бюро розслідувань застосовує РОП відповідно до наказу «Про застосування ризик-орієнтованого підходу в діяльності Державного бюро розслідувань» від 15 серпня 2025 року № 407 [22], а внутрішній контроль у діяльності цього органу організовано наказом від 27 квітня 2020 року № 147 [23]. Бюро економічної безпеки України, чия діяльність від початку побудована на засадах РОП відповідно до статей 12, 13 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» [9], здійснює комплекс заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2024 року № 1509 [24], наказу БЕБ України від 1 лютого 2023 року № 36 [25] та наказу БЕБ України від 3 жовтня 2025 року № 186 [26]. Аналогічні елементи ризик-орієнтованого управління митним контролем закріплені Митним кодексом України (ст. 361, 363) [27], постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 227 [28], наказом Міністерства фінансів України від 31 липня 2015 року № 684 [29] та наказом Державної митної служби України від 27 грудня 2023 року № 996 [30], що дає змогу констатувати найбільш тривалу й методологічно розвинену практику застосування системи управління ризиками саме у сфері митного контролю, яка історично випередила відповідні процеси в інших правоохоронних органах.

Служба безпеки України застосовує РОП на підставі відомчих нормативно-правових актів у сферах організації діяльності із забезпечення державної безпеки, планування, звітування, внутрішнього контролю та аудиту, а також оцінювання загроз організованої злочинності й тяжких злочинів відповідно до системи SOCTA Україна. Оскільки переважна більшість цих актів має гриф обмеженого доступу, їх змістовний аналіз виходить за межі цього дослідження, однак сам факт їх існування підтверджує системний характер поширення РОП на найважливіші елементи сектору безпеки і оборони держави.

Викладене дає підстави для висновку, що станом на середину 2020-х років в Україні сформувалася розгалужена, проте фрагментарна система нормативно-правового регулювання РОП, у якій кожен правоохоронний орган розробляє власні відомчі акти, керуючись при цьому спільними концептуальними засадами. Позитивним є те, що термінологія, структура та принципи РОП, закладені в перших законах [8; 9] послідовно відтворюються у відомчих актах інших правоохоронних органів, що свідчить про формування єдиної методологічної парадигми. Водночас відсутність єдиного законодавчого акта, який би визначав засади РОП для всієї системи правоохоронних органів (за аналогією з тим, як це передбачає проєкт закону про Службу безпеки України щодо визначення поняття «ризик державній безпеці» та «управління ризиком державній безпеці» [3], створює ризики неузгодженості відомчих підходів, дублювання функцій аналітичних підрозділів та ускладнює міжвідомчий обмін інформацією про ризики.

Заслуговує на увагу й міжнародний досвід, зокрема практика застосування пакета федеральних законів RICO (Racketeer Influenced and Corrupt Organizations Act), прийнятого у США в 1970 році, який дозволяє уникати відкриття кримінального провадження за кожним окремим епізодом протиправної діяльності та зосереджувати зусилля правоохоронних органів на злочинних організаціях як системному явищі [3]. Цей досвід демонструє, що ефективна ризик-орієнтована модель управління потребує не лише аналітичного інструментарію, а й відповідних процесуальних механізмів пріоритизації розслідувань, чого поки що бракує кримінальному процесуальному законодавству України. Водночас практика FATF засвідчує і ризики надмірно формалізованого застосування РОП: у 2014 році, через два роки після перегляду Рекомендацій, FATF констатувала виникнення практики «уникнення ризику» (risk avoidance), за якої фінансові установи замість управління ризиками клієнтів просто припиняють ділові відносини з ними, що штовхає учасників ринку до менш прозорих каналів [3]. Цей висновок є показовим і для правоохоронної сфери загалом: механічне, формальне застосування критеріїв ризику без належного аналітичного забезпечення здатне не мінімізувати, а, навпаки, посилювати вразливості системи національної, економічної та публічної безпеки.

Перспективи системного впровадження ризик-орієнтованої моделі управління в органах правопорядку України, на нашу думку, пов'язані з вирішенням кількох взаємопов'язаних завдань. По-перше, це розроблення уніфікованого понятійно-категоріального апарату РОП на законодавчому рівні, який усунув би термінологічні розбіжності між відомчими актами та забезпечив спільне розуміння категорій «ризик», «загроза», «уразливість», «критерій ризику» усіма суб'єктами сектору безпеки і оборони. По-друге, це створення в кожному органі правопорядку спеціалізованих інформаційно-аналітичних підрозділів, наділених достатніми юридичними повноваженнями та кадровими ресурсами для виконання функцій виявлення, оцінювання й управління ризиками [7, с. 318]. По-третє, це розроблення загальних і спеціалізованих методик та стандартів (SOP) з РОП, що враховували б специфіку кожного органу правопорядку, водночас забезпечуючи сумісність результатів аналізу для потреб міжвідомчої координації, зокрема в межах виконання завдань національних координаторів з проведення комплексу заходів з оцінювання ризиків [7, с. 315]. По-четверте, актуальним є впровадження в аналітичну діяльність органів правопорядку сучасних інструментів автоматизованого аналізу великих масивів даних, включно з технологіями відкритих джерел (OSINT, CYBERINT, SOCMINT), що дало б змогу перейти від переважно ручного до алгоритмізованого виявлення кримінальних загроз [3]. По-п'яте, необхідним є запровадження системної професійної підготовки персоналу органів правопорядку з питань методології аналізу та управління ризиками, оскільки якісне застосування РОП безпосередньо залежить від рівня компетентності аналітиків, детективів, слідчих та оперативних працівників [13]. Нарешті, перспективним напрямом є вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині запровадження процедури оцінки ризику під час вирішення питання про порушення або закриття кримінального провадження та пріоритетності розслідувань, що дало б можливість реалізувати превентивний потенціал РОП не лише на аналітичному, а й на процесуальному рівні [3].

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що ризик-орієнтований підхід є не тимчасовою управлінською модою, запозиченою з міжнародної практики протидії відмиванню доходів, а концептуально цілісною методологією управління безпекою, яка ґрунтується на теорії складних систем, імовірнісному аналізі загроз та системному розподілі ресурсів реагування відповідно до рівня виявленого ризику. Теоретико-правові засади РОП в Україні сформувалися еволюційним шляхом – від законодавчого закріплення визначення РОП у сфері фінансового моніторингу через його поширення на діяльність Бюро економічної безпеки України до системного впровадження в усіх органах правопорядку в межах виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку на 2023–2027 роки й узагальнення відповідних підходів у Концептуальних засадах МВС. Порівняльний аналіз доктринальних напрацювань і чинного нормативно-правового регулювання засвідчує сутнісну єдність розуміння структури, принципів та рівнів застосування РОП, що створює надійне методологічне підґрунтя для подальшої уніфікації відомчих підходів. Водночас практична імплементація РОП в Україні залишається фрагментарною за відомчою ознакою, а її ефективність прямо залежатиме від розроблення єдиного законодавчого акта, уніфікованих методик (SOP), створення спеціалізованих аналітичних підрозділів, упровадження технологій автоматизованого аналізу даних та системної професійної підготовки персоналу органів правопорядку. Саме комплексне вирішення цих завдань здатне перетворити ризик-орієнтований підхід із сукупності розрізнених відомчих практик на цілісну, ефективну модель управління безпекою держави, адекватну масштабу сучасних викликів.

Список використаних джерел

1. Олексій Сергєєв: Впровадження ризик-орієнтованого підходу – ключ до ефективної роботи правоохоронців / Департамент комунікації МВС України. 2025. URL: https://mvs.gov.ua/news/oleksii-sergjejev-vprovadzennia-rizik-orijentovanogo-pidxodu-kliuc-do-efektivnoyi-roboti-pravooxoronciv (дата звернення: 08.07.2026).

2. Про затвердження плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: розпорядження Кабінету Міні-

стрів України від 23 серпня 2024 року № 792-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 08.07.2026).

3. Khoronovskyi O., Drozd O., Shevchenko T., Semeniuk O., Samorai O. Risk-based approach for protecting critical infrastructure facilities: specifics of application by law enforcement agencies. *Salud, Ciencia y Tecnología*. 2025. Vol. 5. Article 1793. DOI: https://doi.org/10.56294/saludcyt20251793.

4. About us / Federation of European Risk Management Associations. URL: https://ferma.eu/about-ferma/ (дата звернення: 08.07.2026).

5. About us / Committee of Sponsing of the Treadway Commission. URL: https://www.coso.org/about-us (дата звернення: 08.07.2026).

6. Risk management – Guidelines: ISO 31000:2018. URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_iso_31000_2018.pdf (дата звернення: 08.07.2026).

7. Некрасов В., Катамадзе Г. Ризик-орієнтований підхід (РОП) в діяльності органів правопорядку / Методи, інструменти та трендові новації кримінального аналізу в Україні : монографія / за заг. ред. О. Є. Користіна. Київ, 2022. С. 311–341. https://doi.org/10.36486/978-966-2310-66-5-25.

8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text (дата звернення: 08.07.2026).

9. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text (дата звернення: 08.07.2026).

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» : Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text (дата звернення: 08.07.2026).

11. Про затвердження Порядку застосування ризик-орієнтованого підходу в Бюро економічної безпеки України : наказ Бюро економічної безпеки України від 01 лютого 2023 року № 36. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-23#Text (дата звернення: 08.07.2026).

12. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (дата звернення: 08.07.2026).

13. Про надсилання Концептуальних засад впровадження в діяльність органів правопорядку ризик-орієнтованих підходів : лист МВС України від 14 березня 2025 року № 8620/08/14-2025. URL: https://docs.google.com/document/d/1YiI8FSJNW7Q-CsD_z8F5X6WzxRYQB-AG/edit (дата звернення: 08.07.2026).

14. Про організацію та здійснення внутрішнього контролю в Міністерстві внутрішніх справ України : наказ МВС України від 31 липня 2023 року № 630. URL: https://drive.google.com/file/d/1sD_ydlpF9th7JZbDCQpH5Q-s3XNDTgBB/view (дата звернення: 07.07.2026).

15. Про внесення змін до Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 7 січня 2026 року № 12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/12-2026-%D0%BF#Text (дата звернення: 08.07.2026).

16. Про організацію та здійснення внутрішнього контролю в Адміністрації Державної прикордонної служби України : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11 серпня 2021 року № 54 (зі змінами, внесеними наказами Адміністрації Державної прикордонної служби України від 24 липня 2025 року № 219 та від 22 жовтня 2025 року № 289). URL: https://dpsu.gov.ua/uk/nakaz-administraciyi-derzhprikordonsluzhbi-vid-11-08-2021-54-pro-organizaciyu-ta-funkcionuvannya-vnutrishnogo-kontrolyu-v-administraciyi-derzhprikordonsluzhbi (дата звернення: 08.07.2026).

17. Про затвердження Інструкції з проведення аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11 грудня 2017 року № 1007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0091-18#Text (дата звернення: 08.07.2026).

18. Про запровадження застосування ризик-орієнтованого підходу в діяльності Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 03 липня 2025 року № 765. URL: https://drive.google.com/file/d/1__-aiqrE2_PDi-KdqTZr-p8HLcltslBcM/view (дата звернення: 08.07.2026).

19. Про запровадження внутрішнього контролю в системі Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 21 грудня 2022 року № 910 (зі змінами, внесеними наказом Національної поліції України від 23 серпня 2024 року № 918). URL: https://drive.google.com/file/d/1u8QVP8x5OPkjBm3_nBibwaeWgUt7JRSj/view (дата звернення: 08.07.2026).

20. Про затвердження Положення про автоматизовану інформаційну систему оперативного призначення єдиної інформаційної системи МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20 жовтня 2017 року № 870. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1433-17#Text (дата звернення: 08.07.2026).

21. Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «SOCTA» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : наказ МВС України від 8 листопада 2023 року № 902. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z2041-23 (дата звернення: 08.07.2026).

22. Про застосування ризик-орієнтованого підходу в діяльності Державного бюро розслідувань : наказ Державного бюро розслідувань від 15 серпня 2025 р. № 407. URL: https://drive.google.com/file/d/1HtZbUP63Uh6Z7K6ql3nFslrYO6eMhFmk/view?usp=share_link (дата звернення: 08.07.2026).

23. Про затвердження Порядку організації та здійснення внутрішнього контролю в Державному бюро розслідувань : наказ Державного бюро розслідувань від 27 квітня 2020 року № 147. URL: https://drive.google.com/file/d/1HtZbUP63Uh6Z7K6ql3nFslrYO6eMhFmk/view (дата звернення: 08.07.2026).

24. Про затвердження Порядку проведення комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки : постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2024 року № 1509. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1509-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 08.07.2026).

25. Про затвердження Порядку застосування ризик-орієнтованого підходу в Бюро економічної безпеки України : наказ Бюро економічної безпеки України від 1 лютого 2023 року № 36. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-23#Text (дата звернення: 08.07.2026).

26. Про затвердження Інструкції з організації та функціонування внутрішнього контролю в Бюро економічної безпеки України : наказ Бюро економічної безпеки України від 3 жовтня 2025 року № 186. URL: https://esbu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-instruktsii-z-orhanizatsii-ta-funktsionuvannia-vnutrishnoho-kontroliu-v-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy (дата звернення: 08.07.2026).

27. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n3119 (дата звернення: 08.07.2026).

28. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 227. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text (дата звернення: 08.07.2026).

29. Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю : наказ Міністерства фінансів України від 31 липня 2015 року № 684. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15#Text (дата звернення: 08.07.2026).

30. Про затвердження Порядку організації та здійснення внутрішнього контролю в Державній митній службі України : наказ Державної митної служби України від 27 грудня 2023 року № 996. URL: https://drive.google.com/file/d/1HUzXx_hJBltiVfSUn3IX1jNhc9sx5Rf9/view (дата звернення: 08.07.2026).

References

1. Departament komunikatsii MVS Ukrainy (2025). Oleksii Serhieiev: Vprovadzhennia ryzyk-oriientovanoho pidkhodu – kliuch do efektyvnoi roboty pravookhorontsiv [Oleksiy Sergeev: Implementation of a risk-based approach is the key to effective work of law enforcement officers]. Retrieved from https://mvs.gov.ua/news/oleksii-sergjejev-vprovadzennia-rizik-orijentovanogo-pidxodu-kliuc-do-efektivnoyi-roboti-pravooxoronciv (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024). Pro zatverdzhennia planu zakhodiv, spriamovanykh na vykonannia Kompleksnoho stratehichnoho planu reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky [On approval of the plan of measures aimed at implementing the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023–2027]. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 serpnia 2024 roku № 792-r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792-2024-%D1%80#Text (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

3. Khoronovskyi, O., Drozd, O., Shevchenko, T., Semeniuk, O., Samorai, O. (2025). Risk-based approach for protecting critical infrastructure facilities: specifics of application by law enforcement agencies. *Salud, Ciencia y Tecnología*. Vol. 5. Article 1793. https://doi.org/10.56294/saludcyt20251793 [in English].

4. About us. Federation of European Risk Management Associations. Retrieved from https://ferma.eu/about-ferma/ (accessed: 08.07.2026) [in English].

5. About us. Committee of Sponsing of the Treadway Commission. Retrieved from https://www.coso.org/about-us (accessed: 08.07.2026) [in English].

6. Risk management – Guidelines: ISO 31000:2018. Retrieved from https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_iso_31000_2018.pdf (accessed: 08.07.2026) [in English].

7. Nekrasov, V., Katamadze, H. (2022). Ryzyk-oriientovanyi pidkhid (ROP) v diialnosti orhaniv pravoporiadku [Risk-based approach (ROP) in the activities of law enforcement agencies]. Metody, instrumenty ta trendovi novatsii kryminalnoho analizu v Ukraini: monohrafiia. O. Ye. Korystin (Ed.). Kyiv. P. 311–341. https://doi.org/10.36486/978-966-2310-66-5-25 [in Ukrainian].

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2019). Pro zapobihannia ta protydiiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia [On preventing and countering the legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing and financing of the proliferation of weapons of mass destruction]. Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 2019 roku № 361-IX. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2021). Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [On the Bureau of Economic Security of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 28 sichnia 2021 roku № 1150-IX. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

10. President of Ukraine (2021). Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku "Pro zaprovadzhennia natsionalnoi systemy stiikosti" [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 20, 2021 "On the introduction of a national resilience system"]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27 veresnia 2021 roku № 479/2021. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

11. Bureau of Economic Security of Ukraine (2023). Pro zatverdzhennia Poriadku zastosuvannia ryzyk-oriientovanoho pidkhodu v Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [On approval of the Procedure for applying a risk-based approach in the Bureau of Economic Security of Ukraine]. Nakaz Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy vid 1 liutoho 2023 roku № 36. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-23#Text (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

12. President of Ukraine (2023). Pro Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky [On the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023–2027]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11 travnia 2023 roku № 273/2023. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

13. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2025). Pro nadsylannia Kontseptualnykh zasad vprovadzhennia v diialnist orhaniv pravoporiadku ryzyk-oriientovanykh pidkhodiv [On sending the Conceptual Principles for Implementing Risk-Based Approaches in the Activities of Law Enforcement Agencies]. Lyst MVS Ukrainy vid 14 bereznia 2025 roku № 8620/08/14-2025. Retrieved from https://docs.google.com/document/d/1YiI8FSJNW7Q-CsD_z8F5X6WzxRYQB-AG/edit (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

14. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2023). Pro orhanizatsiiu ta zdiisnennia vnutrishnoho kontroliu v Ministerstvi vnutrishnikh sprav Ukrainy [On the Organization and Implementation of Internal Control in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Nakaz MVS Ukrainy vid 31 lypnia 2023 roku № 630. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1sD_ydlpF9th-7JZbDCQpH5Q-s3XNDTgBB/view (accessed: 07.07.2026) [in Ukrainian].

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2026). Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy [On Amendments to the Regulations on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07 sichnia 2026 roku № 12. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/12-2026-%D0%BF#Text (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

16. Administration of the State Border Service of Ukraine (2021). Pro orhanizatsiiu ta zdiisnennia vnutrishnoho kontroliu v Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [On the Organization and Implementation of Internal Control in the Administration of the State Border Service of Ukraine]. Nakaz Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy vid 11 serpnia 2021 roku № 54 (zi zminamy, vnesenymy nakazamy Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy vid 24 lypnia 2025 roku № 219 ta vid 22 zhovtnia 2025 roku № 289). Retrieved from https://dpsu.gov.ua/uk/nakaz-administraciyi-derzhprikordonsluzhbi-vid-11-08-2021-54-pro-organizaciyu-ta-funkcionuvannya-vnutrishnogo-kontrolyu-v-administraciyi-derzhprikordonsluzhbi (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

17. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2017). Pro zatverdzhennia Instruktsii z provedennia analizu ryzykiv u Derzhavnii prykordonnii sluzhbi Ukrainy [On Approval of the Instructions for Conducting Risk Analysis in the State Border Service of Ukraine]. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 11 hrudnia 2017 roku № 1007. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0091-18#Text (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

18. National Police of Ukraine (2025). Pro zaprovadzhennia zastosuvannia ryzyk-oriientovanoho pidkhodu v diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the introduction of a risk-oriented approach in the activities of the National Police of Ukraine]. Nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy vid 3 lypnia 2025 roku № 765. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1__-aiqrE2_PDi-KdqTZrp8HLcltslBcM/view (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

19. National Police of Ukraine (2024). Pro zaprovadzhennia vnutrishnoho kontroliu v systemi Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the introduction of internal control in the system of the National Police of Ukraine]. Nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy vid 21 hrudnia 2022 roku № 910 (zi zminamy, vnesenymy nakazom Natsionalnoi politsii Ukrainy vid 23 serpnia 2024 roku № 918). Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1u8QVP8x5OPkjBm3_nBibwaeWgUt7JRSj/view (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

20. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2017). Pro zatverdzhennia Polozhennia pro avtomatyzovanu informatsiinu systemu operatyvnoho pryznachennia yedynoi informatsiinoi systemy MVS [On approval of the Regulation on the automated information system of operational purpose of the unified information system of the Ministry of Internal Affairs]. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 20 zhovtnia 2017 roku № 870. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1433-17#Text (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

21. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2023). Pro zatverdzhennia Instruktsii z formuvannia ta vedennia informatsiinoi pidsystemy “SOCTA” informatsiino-komunikatsiinoi systemy “Informatsiinyi portal Natsionalnoi politsii Ukrainy” [On approval of the Instructions on the formation and maintenance of the information subsystem “SOCTA” of the information and communication system “Information Portal of the National Police of Ukraine”]. Nakaz MVS Ukrainy vid 8 lystopada 2023 roku № 902. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/z2041-23 (accessed: 10.07.2026) [in Ukrainian].

22. State Bureau of Investigation (2025). Pro zastosuvannia ryzyk-oriientovanoho pidkhodu v diialnosti Derzhavnoho biuro rozsliduvan [On the application of a risk-oriented approach in the activities of the State Bureau of Investigation]. Nakaz Derzhavnoho biuro rozsliduvan vid 15 serpnia 2025 r. № 407. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1HtZbUP63Uh6Z7K6ql-3nFslrYO6eMhFmk/view?usp=share_link (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

23. State Bureau of Investigation (2020). Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii ta zdiisnennia vnutrishnoho kontroliu v Derzhavnomu biuro rozsliduvan [On approval of the Procedure for the organization and implementation of internal control in the State Bureau of Investigation]. Nakaz Derzhavnoho biuro rozsliduvan vid 27 kvitnia 2020 roku № 147. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1HtZbUP63Uh6Z7K6ql3nFslrYO6eMhFmk/view (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

24. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024). Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia kompleksu zakhodiv z otsiniuvannia ryzykiv u sferi ekonomiky [On approval of the Procedure for conducting a set of measures for assessing risks in the economic sphere]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2024 roku № 1509. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1509-2024-%D0%BF#Text (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

25. Bureau of Economic Security of Ukraine (2023). Pro zatverdzhennia Poriadku zastosuvannia ryzyk-oriientovanoho pidkhodu v Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [On approval of the Procedure for the application of a risk-oriented approach in the Bureau of Economic Security of Ukraine]. Nakaz Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy vid 1 liutoho 2023 roku № 36. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-23#Text (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

26. Bureau of Economic Security of Ukraine (2025). Pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii ta funktsionuvannia vnutrishnoho kontroliu v Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [On approval of the Instructions for the organization and functioning of internal control in the Bureau of Economic Security of Ukraine]. Nakaz Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy vid 3 zhovtnia 2025 roku № 186. Retrieved from https://esbu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-instruktsii-z-orhanizatsii-ta-funktsionuvannia-vnutrishnoho-kontroliu-v-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

27. Verkhovna Rada of Ukraine (2012). Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 13 bereznia 2012 roku № 4495-VI. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n3119 (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

28. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019). Pro zatverdzhennia polozhen pro Derzhavnu podatkovu sluzhbu Ukrainy ta Derzhavnu mytnu sluzhbu Ukrainy [On approval of the provisions on the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6 bereznia 2019 roku № 227. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

29. Ministry of Finance of Ukraine (2015). Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia analizu ta otsinky ryzykiv, rozroblennia i realizatsii zakhodiv z upravlinnia ryzykamy dlia vyznachennia form ta obsiahiv mytnoho kontroliu [On approval of the Procedure

for conducting risk analysis and assessment, developing and implementing risk management measures to determine the forms and scope of customs control]. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 31 lypnia 2015 roku № 684. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15#Text (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

30. State Customs Service of Ukraine (2023). Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii ta zdiisnennia vnutrishnoho kontroliu v Derzhavnii mytnii sluzhbi Ukrainy [On approval of the Procedure for organizing and implementing internal control in the State Customs Service of Ukraine]. Nakaz Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy vid 27 hrudnia 2023 roku № 996. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1HUzXx_hJBltiVfSUn3IX1jNhc9sx5Rf9/view (accessed: 08.07.2026) [in Ukrainian].

Merdova Olha,
Candidate of Legal Sciences, Professor
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0769-2364

Umrykhina Iryna,
Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-9041-5831

Kiblyk Daria,
Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2518-7647

INSTITUTIONAL MODELS OF LEGAL REGULATION OF RISK-ORIENTED APPROACH IN THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES OF UKRAINE

The article examines institutional models of legal regulation of the risk-based approach in Ukrainian law enforcement agencies. The study analyses FATF recommendations, FERMA and COSO frameworks, ISO 31000:2018, national legislation and departmental regulations. Attention is paid to the evolution of the risk-based approach from financial monitoring and economic security to its systemic introduction within the Ministry of Internal Affairs, the National Police, the State Bureau of Investigation, the Economic Security Bureau, the State Border Guard Service, the Security Service and customs authorities. The authors identify common features of the existing models: risk identification, assessment and prioritisation, the use of risk indicators and profiles, proportional response measures, and strategic, operational and tactical levels of application. It is established that Ukraine has developed a fragmented regulatory framework in which agencies apply similar principles through separate departmental acts. Such fragmentation may cause terminological inconsistencies, duplication of analytical functions, incompatible assessment methods and barriers to interagency information exchange. The article substantiates the need to harmonise institutional models by adopting a unified legal framework, standardising terminology and risk assessment procedures, developing common and specialised standard operating procedures, and creating specialised analytical units. Further priorities include automated analysis of large data sets, the use of OSINT, CYBERINT and SOCMINT tools, staff training and improvement of criminal procedure mechanisms for prioritising investigations. Coordinated implementation of these measures may transform separate departmental practices into an integrated risk-based model of public security governance.

Key words: *legal regulation, risk-based approach, law enforcement agencies, risk management, criminal analysis, strategic management, national security, law enforcement reform.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 13.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-193-200

Правдюк Андрій Леонідович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної діяльності
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5248-8111

ПОВАГА ДО ГІДНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ: ВИКЛИКИ, ЦІННОСТІ ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ

У статті досліджується значення поваги до гідності працівників поліції в умовах формування демократичної держави. Особлива увага приділяється проблемам дискредитації, деструктивної критики та ворожості, що впливають на формування довіри до поліції. Розглянуто Проект Закону України від 08.02.2021 р. № 5050 Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців: Проект Закону України від 08.02.2021 р. № 5050 та Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів: Проект Закону України від 24.02.2021 р. № 5050-1. Розкрито необхідність забезпечення балансу між свободою слова та захистом професійної честі, а також удосконалення правових механізмів для підтримання авторитету поліції та громадської безпеки.
Ключові слова: *Національна поліція України, поліцейська діяльність, честь, гідність, захист прав людини.*

Постановка проблеми. Повага до людської гідності відображає рівень гуманності та зрілості кожного суспільства. Ефективний захист прав, свобод і законних інтересів людини вважається одним із головних завдань Української держави. Значення цих цінностей зростає у процесі поступового розвитку України як демократичної, соціальної та правової держави, що вимагає модернізації та підвищення ефективності роботи правоохоронних органів, зокрема Національної поліції. У сучасних умовах роль поліції стає особливо важливою, адже саме цей орган виступає гарантом застосування сили для підтримання порядку, захисту громадян, а також державної та приватної власності. Одночасно посилена увага держави до діяльності поліції визначає нові підходи, коли необхідно одночасно забезпечити оперативність реагування і суворе дотримання правових норм. Особливої ваги цей баланс набуває у надзвичайних обставинах воєнного часу, коли ефективність правоохоронної діяльності має поєднуватися з повагою до прав людини.

Безперервна та ефективна робота Національної поліції України є ключовою для захисту основ конституційного ладу, підтримання законності, правопорядку і дотримання прав та свобод людини. Саме від рівня довіри до поліції та результативності її діяльності значною мірою залежить те, наскільки успішно втілюються національні інтереси та зберігається стабільність суспільного розвитку. Державна політика, спрямована на вирішення важливих суспільних питань і задоволення потреб громадян, покликана забезпечити стабільність у різних сферах життя країни. Вона реалізується через уповноважені владні структури, які мають право діяти від імені держави для досягнення спільного блага. Водночас справжня ефективність такої політики визначається не лише її формальною законністю, а й суспільним визнанням та довірою, тобто легітимністю.

Загалом легітимність поліції значною мірою формується під час першого контакту з громадянином, коли поліцейський демонструє повагу до його прав, адже саме дотримання прав людини є ключовою ознакою демократичного суспільства і проявляється у справедливому розподілі поліцейських послуг, неупередженому застосуванні закону та відсутності дискримінації щодо окремих осіб чи груп. Однак не менш важливим аспектом є взаємна повага, адже для ефективного виконання службових обов'язків поліцейський також має отримувати зворотний зв'язок від суспільства у вигляді визнання й поваги до своєї професійної діяльності. В українському суспільстві образ поліції часто пов'язаний із проблемами корупції, зловживань, недостатньої відповідальності та повідомленнями про порушення прав людини. Нерідко мають місце окремі випадки дискредитації поліцейської служби, що негативно впливають на довіру до інституції загалом. Водночас навіть у складних умовах поліцейські залишаються ключовими захисниками прав і свобод громадян, щоденно виконуючи непросту місію забезпечення громадської безпеки. Відзначаючи наявні виклики, варто підкреслити важливість формування взаємної поваги до працівників поліції, які, ризикуючи власним життям, служать суспільству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання поваги до гідності працівників поліції під час виконання службових обов'язків завжди привертало увагу як науковців, так і практиків. Значний внесок у дослідження цієї теми зробила Синявська О. [1], яка підкреслює, що працівник поліції як посадова і фізична особа повинен

бути особливо захищеним державою, а дискредитація поліцейського дестабілізує функціонування держави. Шевченко С. І., Шаблистий В. [2] наголошують, що повага до поліцейських має бути не лише під час служби, але й у повсякденному житті. Шурпак С. М. і Макобій Б. М. [3] відзначають, що поліцейський має підтримувати свою честь і компетентність, а у випадку поширення неправдивої інформації захищати репутацію, зокрема через суд та інші інстанції.

Метою статті є комплексний аналіз шляхів забезпечення поваги до гідності працівників поліції України під час виконання ними службових обов'язків.

Виклад основного матеріалу. В сучасних реаліях варто відзначити, що суспільство часто сприймає працівників правоохоронних органів із настороженістю або навіть ворожістю, яка здебільшого є необґрунтованою. Ми переконані, що окремі громадяни, прагнучи власної популярності чи розвитку бізнесу (наприклад, адвокатські об'єднання), навмисно через соціальні мережі ускладнюють виконання поліцейськими їхніх службових обов'язків. Вдаючись до маніпуляцій та використовуючи юридичну необізнаність громадян, вони свідомо закликають своїх підписників ігнорувати законні вимоги поліції, знецінювати честь і гідність правоохоронців, поширюючи безпідставні звинувачення у недостатній підготовці, висуваючи необґрунтовані претензії та акцентуючи лише на власних правах, при цьому повністю нехтуючи своїми обов'язками. В продовження окремі індивіди дозволяють собі так звану дискруктивну критику, зокрема з наукової точки зору така поведінка означає зневажливі або образливі судження про особистість; грубий агресивний осуд, зневага або осміяння справ і вчинків, соціальних спільнот, ідей, цінностей, творів, матеріальних об'єктів, які є важливими для адресата варварського психологічного нападу; риторичні питання, спрямовані на виявлення і демонстрації недоліків. Наприклад, фрази на кшталт «Крім тебе, так погано цю роботу ніхто не міг би зробити», «Ти що, зовсім мізки втратив?», «Тобі не приходить в голову, що це дурість?» є прикладами деструктивної критики, тобто такої критики, яка спрямована не на оптимізацію (поліпшення) діяльності чи поведінки людини, а на її приниження та емоційне руйнування. Також виділяються деструктивні поради – небажані рекомендації та пропозиції щодо зміни позиції, поведінки, світосприйняття тощо; безапеляційні вказівки, накази та інструкції, які не зумовлені соціальними або робочими відносинами. Тут слід нагадати «золоте правило» комунікації: поради є доцільними і цінними тільки в тому випадку, коли про них просять. У всіх інших випадках поради набувають деструктивний характер, як, наприклад, пропозиції, що починаються з фраз: «Я б на твоєму місці ...», «А чому б тобі не ..», «Ти б краще ..» [4, с. 204].

Ми переконані, що деструктивна критика та небажані поради створюють напружену та ворожу атмосферу, що негативно впливає на психологічний стан поліцейського. Це заважає ефективній роботі, знижує мотивацію, ускладнює взаємодію в колективі та може призвести до професійного вигорання.

Лісовенко А., Долінська Л. у своєму дослідженні зазначають, що поняття «ворожість» має кілька визначень: інтенсивна і тривала неприязнь, за якої агресивне ставлення до кого – небудь виявляється як активно й відкрито, так і приховано; бажання, спонукання заподіяти шкоду кому-небудь, кого сприймають як «ворога»; якість особистості індивіда сприймати людей, що нейтрально або доброзичливо до нього налаштовані, своїми особистими ворогами, особами, що представляють безпосередню загрозу власній безпеці при відсутності об'єктивних на це підстав або в силу колишнього негативного досвіду спілкування з такими людьми [5, с. 33].

Людська гідність є цінністю, яка формувалася протягом століть, починаючи з античних, середньовічних і просвітницьких ідей. Спочатку її часто розглядали як привілей для окремих соціальних груп або осіб з певним походженням. З розвитком концепції природних прав гідність стала розумітися як невід'ємна цінність, що належить кожній людині незалежно від зовнішніх характеристик. Сучасна правова доктрина визнає права людини найвищою цінністю, а обов'язок держави полягає у закріпленні, забезпеченні й захисті цих прав на законодавчому рівні [6, с. 130]. Професор Гранат М. стверджує гідність людини (людська гідність), яка сприймається як суб'єктивне право, визначає становище особи в суспільстві. Це означає, що до кожної особи потрібно ставитися як до вільної, незалежної і спроможної розвиватися. Гідність як індивідуальне право – це незалежні характеристики особи, її психофізичний стан чи поточна життєва ситуація. Гідність у цьому випадку – це своєрідна повага, на яку має право кожна особа [7, с. 63].

Отже, на наш погляд, у сучасних реаліях система взаємин між поліцією та суспільством ґрунтується на різних уявленнях про справедливість. Поліціянти у своїй діяльності керуються законодавчими нормами, конституційними принципами й встановленими процедурами правової системи. Для громадян же найважливішим лишається власний досвід взаємодії з правоохоронцями та відчуття справедливого ставлення.

У статті 297 ЦК України вказано, що кожен має право на повагу до його гідності та честі; у статті 299 ЦК України зазначено, що фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації. Окрім вищезазначених нормативно-правових актів, під час розгляду справ про захист гідності, честі та ділової репутації фізичної та юридичної особи судді також застосовують, зокрема, закони України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», інші нормативно-правові акти. Також суди керуються статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», яка вказує на те, що суди повинні застосовувати під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практику Європейського суду з прав людини як джерело права [8].

Проте нестабільність судової практики у справах щодо захисту честі, гідності та ділової репутації безпосередньо впливає на почуття справедливості людей, які звертаються за захистом своїх прав. Причиною такої ситуації є те, що закон у цій сфері містить багато оціночних і розпливчастих понять, які судді змушені трактувати на власний розсуд. Це, у свою чергу, створює відчуття непередбачуваності та знижує довіру до судової системи з боку кожної людини, яка шукає захисту своєї честі, гідності чи ділової репутації.

Камінскайте Р. і Паурене Г. виділяють такі ознаки честі: 1) це громадська думка; 2) позитивна думка; 3) думка про особу. Перша ознака честі – громадська думка – означає, що думка має бути сформована в певному середовищі, тобто іншими людьми, і що ці люди повинні належати до соціальної групи не нижче, ніж сама людина. Однак думка, сформована другом чи родичем про певну особу, не може вважатися честю, оскільки це думка лише цієї однієї людини, а не громадськості.

Друга ознака – позитивна думка – означає, що думка, яка формується, має бути позитивною, негативна думка не вважається честю. Третя ознака – думка про особу – означає, що думка має бути сформована про певну особу, а не про групу. Таким чином, честь – це немайнове право особи, яке розуміється як позитивна думка громадськості про певну особу. Вона є вразливою, коли про особу поширюються неправдиві факти, які погіршують її імідж в очах суспільства [9, с. 70].

Нам імпонує позиція Синявської О, яка у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що «працівник поліції є важливою ланкою функціонування системи «держава-суспільство». У зв'язку з цим він як посадова особа та як фізична особа повинен бути особливо захищеним державою, у тому числі мати додаткові соціально-правові засоби захисту, що поширюються і на сферу його приватності, складниками якої є власна честь, гідність та ділова репутація, оскільки дискредитація працівника поліції як представника влади не може не позначатися на авторитеті цих органів загалом, тому посягає на інтереси держави, дестабілізуючи нормальне функціонування останньої» [1].

Відповідно до вимог Закону України «Про Національну поліцію», професійна честь та гідність кожного працівника поліції – це одночасно й моральний вигляд усього особового складу органів та підрозділів НП України, тому не можна залишати без належного реагування на будь-які посягання щодо честі та гідності навіть одного поліцейського. За роботою окремого працівника поліції, його морально-професійними якостями пересічні громадяни оцінюють діяльність усієї поліції, керуючись вимогами Закону України «Про Національну поліцію». У сучасних умовах розвитку соціальних мереж дуже швидко поширюються відеосюжети за участю працівників поліції з проявом неповаги, агресії, а інколи навіть насилля стосовно них [10, с. 63].

Шевченко С.І, Шаблистий В. наголошують проблема проявів неповаги набагато глибша за престиж або імідж, що наразі склався, водночас особливе ставлення до поваги до працівників поліції має бути не лише під час виконання ними службових обов'язків, але й, так би мовити, у не робочий час, оскільки прийняв присягу, поліцейський має завжди керуватися у своїй діяльності тим фактом, що він представник правоохоронних органів, відповідно і до нього має бути завжди шанобливе ставлення зі сторони громадянського суспільства [2].

Науковці Гоцалюк А. А., Столярчук Н. М., Кравцов Ю. С. акцентують увагу на важливості взаємоповаги, яка забезпечує ефективний міжкультурний діалог та включає різноманітні підходи і стратегії для покращення комунікації та взаєморозуміння в міжкультурному контексті. Серед основних принципів можна виділити «почути кожного», відкритість до інших культур, вміння визнавати унікальність та специфічність різних культур, емпатію і культурну чутливість, використання інклюзивної мови, захист прав меншин, соціальну справедливість, розвиток міжкультурної компетентності, впровадження інтеркультурних ініціатив та створення відкритих платформ для діалогу [11].

Вважаємо, що основою етичних принципів поліцейської діяльності має бути саме етика громадянина, яка ставить людську гідність, повагу до прав і свобод особистості у центр професійної поведінки. Незалежно від політичної системи чи особливостей державного режиму, взаємодія між особистими правами та владними повноваженнями залишається визначальною як у наукових дискусіях, так і в реальному житті.

Як зазначають Шурпак С. М. і Макобій Б. М., працівник поліції має постійно підтримувати власну компетентність, професійну честь і гідність. У випадках поширення неправдивої інформації, що принижує його честь, гідність чи ділову репутацію, він повинен вживати заходів для спростування таких відомостей, зокрема через суд. Власною самовідданістю, неупередженістю та сумлінним виконанням службових обов'язків поліцейський сприяє зростанню авторитету Національної поліції та зміцненню довіри громадян [3, с. 142].

На нашу думку, поліцейську діяльність доцільно розглядати як специфічну форму громадянської поведінки, у межах якої поліцейський виступає не лише носієм владних повноважень, а й активним учасником демократичного суспільства. Як зазначає Солнцева Х, правоохоронні органи, спираючись на Конституцію, закони України та міжнародні стандарти, мають забезпечувати громадянам реальну можливість користуватися своїми правами й свободами, водночас не менш важливою є турбота про захист прав самих поліцейських, тому постає питання, наскільки держава дбає про правовий, соціальний, фінансовий та морально-психологічний захист поліцейських і чи справді ці гарантії працюють ефективно в повсякденному житті [12, с. 7].

Результати дослідження юридичної практики свідчать, що кожен орган влади має свої конкретні функції й завдання та діє відповідно до законодавства України. Проте ефективність реалізації правових норм залежить не лише від якості законів і професіоналізму чиновників, а й від впливу суспільства. Зокрема, важливим чинником є рівень поваги громадян до органів влади. Центральні виконавчі органи впроваджують державну політику у своїх сферах, що визначає взаємодію з суспільством у різних правовідносинах [13, с. 224]. Значна когорта науковців звертає увагу на те, що однією з найважливіших якостей поліцейського є комунікативні навички, завдяки яким поліцейські можуть чітко й впевнено передавати інформацію, ефективно взаємодіяти з громадянами та колегами, а також приймати обґрунтовані рішення. Важливою складовою професійної поведінки є ввічливість, що включає толерантність, доброзичливість і уважність, оскільки вона сприяє безпеці самого поліцейського, зменшує ризик конфліктів і зміцнює довіру громадськості [14, с. 242].

Ми поділяємо таку позицію науковців, оскільки сучасна поліцейська діяльність відбувається в умовах постійної невизначеності, кризових ситуацій та численних викликів, спричинених як війною, так і загальною соціальною нестабільністю. За таких обставин від поліцейських очікується не лише психологічна стійкість, а й уміння знаходити у кризах ресурс для власного особистісного й професійного розвитку. Задля підвищення безпеки службової діяльності впроваджуються нові юридичні механізми та технологічні новації, зокрема використання нагрудних камер. Проте на практиці вплив цих інструментів обмежений, адже соціальна взаємодія між поліцією та громадськістю є багатовимірною і часто ускладнюється неочевидною поведінкою громадян які безпідставно ставлять під сумнів законність дій поліцейських, посилаючись на свободу слова й вільне висловлення поглядів. Беззаперечно свобода думки і слова дійсно є однією з основних цінностей демократичного суспільства. Проте не кожен усвідомлює, що межі цієї свободи визначаються не лише особистими бажаннями, а й правами інших людей та обов'язком дотримуватися закону. Нерідко прагнення до абсолютної свободи використовується для уникнення відповідальності за власні

дії, водночас держава і її органи, зокрема поліція, мають виняткове право застосовувати примус, щоб гарантувати виконання законів та забезпечувати громадський порядок, оберігаючи права й безпеку усіх громадян.

Нам імпонує дослідження Єпішко І.С., яка зазначає, що кожна людина має своє «внутрішнє» відношення до поліцейського, як представника владних повноважень та не завжди відноситься до останнього з повагою. Так, як рівень культури окремих громадян ще недостатній, останні, щоб уникнути «утисків поліцейського реагування» принижують честь та гідність працівників. Дослідниця звертає увагу на те, що через надмірне професійне навантаження поліцейські часто не лише не захищають власну честь і гідність, а й інколи навіть не помічають тих, хто намагається їх принизити. Багатьом бракує внутрішньої поваги до себе, вони схильні знецінювати такі випадки або просто не мають часу та знань для підготовки скарг чи позовів, адже повністю поглинені службовими обов'язками. Поширення неправдивої інформації про особу можливе як через медіа, так і у письмовій чи усній формі. Однак сьогодні існує чіткий механізм спростування лише для інформації, поширеної в засобах масової інформації, тоді як для інших випадків подібної процедури немає. Це суттєво ускладнює поліцейським можливість захистити свою репутацію й відстояти власну гідність [15].

У Верховній Раді України зареєстровані проекти Законів України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців» від 08.02.2021 р. № 5050 [16] та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів» від 24.02.2021 р. № 5050-1 [17]. Проєктом № 5050 передбачалося внести зміни до статті 185 КУпАП, доповнивши її визначенням «образа честі та гідності працівника Національної поліції України, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця», під якою розуміють умисні, публічні дії, що ображають честь і гідність у непристойній формі, а також осквернення одностроєю. Водночас у законопроєкті № 5050-1 пропонується встановити адміністративну відповідальність за образу поліцейських, працівників Державної прикордонної служби України під час виконання службових обов'язків, а також членів громадських формувань, які залучаються до охорони громадського порядку і державного кордону [17].

Співак М. повністю погоджується з авторами законопроєкту щодо доцільності та нагальності внесення змін до статей 173 і 185 КУпАП. Особливо актуальним є підвищення розміру штрафу для правопорушень, скоєних групою осіб або особою, яку вже було притягнуто до адміністративної відповідальності протягом року за аналогічне порушення, а також упровадження відповідальності за образу поліцейського. Узагальнення матеріалів адміністративних проваджень дозволило виявити певні тенденції у правозастосовній практиці щодо цих статей. Зокрема, існують законодавчі прогалини, які стосуються як об'єктивної, так і суб'єктивної сторін правопорушення за ст. 173 КУпАП. Тут важливим є прямий умисел дій, а також те, що визначення «громадське місце» має ключове значення і не повинне замінюватися поняттям «публічна нецензурна лайка в громадських місцях», адже сама по собі нецензурна лайка в громадському місці вже є публічною за своєю суттю. Що стосується ст. 185 КУпАП, автор пропонує доповнити її формулюванням «або їх образа у будь-якій формі», оскільки на сьогодні у статті не конкретизовано можливі форми образи поліцейського. Така зміна, на думку Співак М., дозволить суттєво підвищити ефективність судової практики та забезпечити реальний захист честі й гідності працівників поліції [18]. Дослідниці Атаманчук Н. та Чайка В. акцентують увагу на необхідності уточнення окремих питань, зокрема, важливим є чітке визначення таких термінів, як «образа» і «публічна образа», які вживаються у запропонованому проєкті Закону. Відсутність чітких дефініцій цих понять в українському законодавстві та в самому законопроєкті може призвести до труднощів при застосуванні відповідальності за такі дії. Варто зазначити, що ці законопроєкти є актуальними, вчасними і дійсно потрібними для забезпечення захисту честі й гідності працівників Національної поліції під час їхньої служби з охорони громадського порядку. Водночас вони потребують доопрацювання, зокрема щодо вдосконалення та унормування понятійного апарату. Адже цінність особистих немайнових прав полягає не лише у їх можливості бути реалізованими, а й у належному правовому захисті та ефективній охороні з боку держави [19]. Алієва К.М. відзначає, що обидва законопроекти передбачають запровадження адміністративної відповідальності за умисні публічні дії, які принижують честь і гідність працівника Національної поліції під час виконання ним службових обов'язків. Водночас вона наголошує, що посягання на честь і гідність працівників правоохоронних органів часто супроводжуються іншими діями, які підвищують суспільну небезпеку таких проявів і потребують встановлення кримінальної відповідальності. На її думку, якщо публічна образа честі та гідності поліцейського чи іншого працівника правоохоронного органу під час служби не супроводжується іншими кримінальними правопорушеннями, які спрямовані проти нього, доцільно обмежитися адміністративною відповідальністю. Натомість у випадках опору працівнику варто передбачити відповідальність у ч. 3 ст. 342 КК України, а при погрозах вбивством, насильством або пошкодженням майна щодо правоохоронців – у ч. 2 ст. 345 КК України. Водночас пропонується змінити нумерацію чинних частин 2, 3 та 4 ст. 345 КК України на 3, 4 та 5 відповідно [20].

Сенчук І у своєму дослідженні акцентує увагу на тому, що з розвитком телекомунікаційних технологій та доступністю відеоапаратури в Інтернеті все частіше з'являються матеріали, де під виглядом активної громадськості окремі особи навмисно провокують поліцейських на конфлікти, намагаються вивести їх із рівноваги, перешкоджають виконанню службових обов'язків і навіть самовільно здійснюють контроль за їх діяльністю. Результатом таких дій стають відео, які дискредитують не лише окремих поліцейських, а й поліцію загалом. Автор підкреслює, що наразі невідомо жодного випадку притягнення таких осіб до відповідальності за свідомі провокації чи напади, зокрема навіть у стінах підрозділів поліції. Особливо тривожним на його думку, і ми підтримуємо такі застороги, що ці відео активно розміщуються на платформах на кшталт YouTube, і їх власники отримують суттєвий прибуток від переглядів та реклами, фактично перетворюючи дискредитацію поліції на прибуткову медіаіндустрію. Аналіз показує, що відповідальність за правопорушення щодо поліцейських малоефективна через низькі санкції та широкий вибір альтернативних покарань. Злісна непокора карається здебільшого невеликими штрафами (136–255 грн), тому

окремі особи свідомо порушують закон. Відтак правові гарантії для поліцейських залишаються переважно декларативними й не забезпечують належної превенції [21].

Слід зауважити, що у суспільства виникає хибне уявлення, що ігнорування законних вимог або порушення закону може бути виправданим чи ефективним способом досягнення певної мети. Водночас громадяни не повинні сприймати злочинні дії як норму, а правові санкції як такі, що не мають реальної сили чи значення.

Попова С.О. вказує, що у сучасному світі головним пріоритетом є захист прав і свобод людини, що зобов'язує державу ефективно відновлювати порушені права і запобігати їх порушенням. Органи публічної влади, зокрема правоохоронні органи, виступають гарантом правопорядку та захисту громадян. Водночас до поліцейських висуваються не лише професійні, а й високі особистісні вимоги. Часто під час притягнення до відповідальності люди забувають, що перед ними представник органу правопорядку, і завдають поліцейським моральної шкоди, вважаючи такі дії виправданими. Науковиця зазначає, що право на компенсацію моральної шкоди за порушення честі чи гідності в реальності для правоохоронців здійснюється інакше, адже їх прирівнюють до публічних осіб, що виправдовує підвищений нагляд і критику з боку суспільства. Це викликає суперечності, оскільки поліцейські під час служби стикаються з додатковими ризиками. Неможливість повноцінного захисту їхніх прав зменшує превентивний ефект відповідальності й негативно впливає на репутацію як самих працівників, так і всієї держави. Загалом вона підтримує впровадження окремого нормативного акта, який би регламентував права поліцейських та забезпечив баланс між свободою слова громадян і важливістю служби правоохоронців [22].

Україна прийняла низку нормативно-правових актів, що відповідають європейським стандартам захисту прав і свобод громадян, але ефективний захист цих прав залежить не лише від наявності прогресивного законодавства, а й від його впровадження та забезпечення виконання, оскільки ефективності можна досягти лише за умов високої правової культури не лише серед державних службовців, а й серед усіх громадян, оскільки європейська інтеграція – це також інший менталітет, відмінний від радянського. Наша держава повинна відповідати новим світоглядним стандартам, таким як відповідальність, повага один до одного, прав та гідності.

Дослідження законодавства провідних країн Європейського Союзу, зокрема Німеччини, показує, що відповідальність за образу поліцейського не виділяється окремо. Поліцейський розглядається передусім як звичайний громадянин, права якого захищені загальним законодавством про захист честі та гідності. Образа будь-якої особи, включаючи поліцейського, може каратися позбавленням волі на строк до одного року або грошовим штрафом. Випадки, коли образливі дії відбуваються публічно, під час зборів, шляхом розповсюдження інформації чи через фізичний вплив (наприклад, штовхання, плювки або непристойні жести), тягнуть за собою більш суворе покарання – до двох років позбавлення волі або відповідний штраф [23].

Слова, жести, погрози, письмові висловлювання чи зображення будь-якого роду, що не оприлюднені, або надсилання будь-яких предметів, адресовані особі, якій доручено виконання державних службових обов'язків, медичному працівнику або співробітнику медичного закладу, медичного центру, групової практики, пологового центру, приватної практики медичного працівника, аптеки, постачальника медичної допомоги вдома, медико-біологічної лабораторії або соціального чи медико-соціального закладу чи служби, є образою, що карається штрафом у розмірі 7 500 євро та громадськими роботами, як визначено у статті 131-8, під час або у зв'язку з виконанням ними своїх обов'язків, та такого характеру, що підриває їхню гідність або повагу до посади, яку вони обіймають [24].

Без детального аналізу європейської практики щодо відповідальності за образу представників державної влади, слід погодитися з висновками дослідниці Макеєвої О. бути європейцем означає не лише впроваджувати законодавчі зміни, а й сумлінно дотримуватися прийнятих норм у повсякденному житті. Важливо також пам'ятати, що рівність прав обов'язково має супроводжуватися рівномірною відповідальністю й виконанням обов'язків, як з боку громадян, так і з боку представників влади. Сьогодні Україна, в умовах повномасштабного вторгнення, неухильно докладає зусиль для реформування правової системи з метою створення такої соціальної, демократичної та правової держави, яка може стати частиною ЄС. Загальновідомо, що практична реалізація прав людини є головним критерієм оцінки рівня демократичного розвитку будь-якої держави та суспільства в цілому, тому необхідно реформувати правову систему, необхідно запровадити законодавче регулювання діяльності правоохоронних органів, життєво важливо вдосконалити механізми захисту прав людини, спираючись на досвід цивілізованих держав [25]. Варто зазначити, що багато гарантій професійної діяльності поліцейських залишаються лише на папері, а судова практика не сприяє підвищенню авторитету поліції. Верховний Суд погоджується з міжнародними стандартами, які визначають, що публічні особи, включаючи політичних діячів і посадовців, повинні бути готові до підвищеної уваги і критики з боку суспільства та медіа, оскільки вони свідомо обирають працювати на публічних посадах і впливати на громадське життя [26].

Німецький соціальний психолог, психоаналітик і філософ Еріх Фромм розрізняє дві форми влади, які він називає «бути владою» та «мати владу». На наше переконання в умовах сьогодення це питання для національної поліції відкрите бути чи мати? Беззаперечно, що працівник поліції повинен неухильно дотримуватись службової дисципліни та залишатися стриманим навіть у ситуаціях, коли емоційні прояви громадян переходять у відверті образи честі та гідності, водночас ми переконані, що має існувати чітка межа емоційної поведінки, і саме відповідальність повинна стати тією лінією, яка відділяє допустимі прояви від неприпустимих.

Висновки. Повага до честі, гідності та репутації працівників поліції є основою довіри в суспільстві, де кожна людина має почуватися захищеною. Негативне ставлення до поліцейських часто виникає через непорозуміння, стереотипи чи маніпуляції у соціальних мережах, але важливо пам'ятати, що поліцейський це людина, яка щодня працює задля нашої безпеки. Захищаючи права громадян, держава повинна також дбати про тих, хто ці права оберігає, забезпечуючи їм гідний правовий захист. Законодавство має знаходити баланс між свободою слова і захистом гідності правоохоронців, адже повага до поліції означає повагу до спокою і порядку у нашому житті. Аналіз законопроєктів № 5050 та № 5050-1, зареєстрованих у Верховній Раді України, свідчить про спрямованість цих ініціатив на посилення захисту честі та гідності працівників Національної поліції, членів громадських формувань і військовослужбовців шляхом внесення

змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Ініціативи передбачають запровадження адміністративної відповідальності за образу правоохоронців під час виконання ними службових обов'язків, а також уточнення важливих термінів і підвищення санкцій для осіб, які вчиняють повторні або групові правопорушення. Ми підтримуємо ці законодавчі зміни, оскільки вони є необхідними для забезпечення реального правового захисту поліцейських. Однак одночасно варто врахувати, що чинні законопроєкти містять нечіткі визначення понять «образа» та «публічна образа», що може спричинити правову невизначеність та ускладнити застосування відповідальності на практиці. Недостатній рівень штрафних санкцій і наявність альтернативних покарань послаблюють превентивну функцію відповідальності за такі правопорушення, крім того, зростає загроза свідомих провокацій і дискредитації поліції у медійному просторі, які залишаються без належного реагування. Загалом, запропоновані законодавчі зміни відкривають можливості для підвищення рівня правового захисту працівників поліції та членів громадських формувань. Для досягнення ефективності слід вдосконалити термінологію, підвищити санкції та чітко розмежувати адміністративну і кримінальну відповідальність залежно від характеру вчиненого діяння. Саме комплексний підхід до вирішення цих питань сприятиме зростанню довіри до поліції, розвитку правової культури та зміцненню принципу законності в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Синявська О.Ю. Засоби забезпечення службової дис-ципліни в органах внутрішніх справ України (організацій-но-правові питання): автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право». Харків, 2001. 19 с.
2. Шевченко С.І., Шаблистий В.В. Нормативно-правове забезпечення права працівників правоохоронних органів на повагу до їхньої діяльності під час виконання службових обов'язків. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей*. 2023. Вип. 63. С. 106–115. DOI: https://doi.org/10.15330/apiclu.63.1.106-1.115
3. Шурпак С. М., Макобій Б. М. *Професійна честь та гідність працівника поліції. Південноукраїнський* правничий часопис. 2017. № 3. С. 141–144.
4. Богуславська О. Г. Психологічний вплив та засоби протидії небажаному впливу: практичні аспекти. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2016. № 67. С. 203–213.
5. Лісовенко А., Долінська Л. Специфіка ворожості й агресивності осіб, схильних до переживання заздрощів за різним типом. *Юридична психологія*. 2020. № 1(26). С. 31–39. DOI: https://doi.org/10.33270/03202601.31
6. Орловський О. Я., Боднарук М. І. Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 67. С. 129–133. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.26
7. Гранат М. Значення гідності людини у конституційному праві. *Український часопис конституційного права*. 2016. № 1. С. 59–65
8. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_KCS.pdf
9. Kaminskaitė R., Paurienė G. Violation of the honour and dignity of a police officer: prevalence of the phenomenon and its ethical aspects. *Public Security and Public Order*. 2021. №. 28. Pp. 67–77. DOI: 10.13165/PSPO-21-28-08
10. Батечко А. Захист честі та гідності працівників національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 3 (76) С. 62–68. DOI: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-76-3-62-68
11. Гоцалюк А. А., Столярчук Н. М., Кравцов Ю. С. Інтеркультурна толерантність та взаємна повага як ключові цінності культурного діалогу. *Філософія та управління.* 2025. № 4(8). С. 1–7. DOI:10.70651/3041-248X/2025.4.08
12. Солнцева Х. Адміністративно-правовий захист прав поліцейського в Україні. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2021. Вип. 4 (32). С. 7–24.
13. Певко С. Г. Квінтесенція протекції честі та гідності працівника Національної поліції. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 224–235. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.20.
14. Пряхіна Н., Когут Я., Жидецький Ю. Професійно важливі якості сучасного поліцейського. *Габітус.* 2022. Вип. 39. С. 239–242. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.39.43
15. Єпішко І.С. Захист честі і гідності поліцейського як правова проблема. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2017. С. 207–209.
16. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців: Проект Закону України від 08.02.2021 р. № 5050 / Верховна Рада України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71060 (дата звернення 15.07.2026)
17. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів: Проект Закону України від 24.02.2021 р. № 5050-1 / Верховна Рада України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71217 (дата звернення 15.07.2026)
18. Співак М. Щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів: посилення адміністративної відповідальності. *Адміністративне право і процес*. 2022. № 1 (36). С. 47–61 DOI: https://doi.org/10.17721/2227-796X.2022.1.04
19. Атаманчук Н. І., Чайка В. В. Відповідальність за образу поліцейського: зарубіжний досвід та можливості для України. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2022. Вип. 4(2). С. 3–6. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-2-4-1
20. Алієва К.М. Юридична відповідальність за образу честі і гідності працівника Національної поліції в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару* (м. Дніпро, 27 квіт. 2022 р.). Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 7–8.
21. Сенчук І. І. Гарантії професійної діяльності поліцейських в сучасних умовах. *Форум права: електрон. наук. фахове вид*. 2018. № 3. С. 88–95. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.1405638

22. Попова С. О. Відшкодування моральної шкоди за порушення особистих немайнових прав поліцейського : проблеми правозастосування. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 98–110. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.09

23. Strafgesetzbuch (StGB) URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/__185.html (дата звернення 15.07.2026)

24. Веб-сайт Légifrance: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000051876371?__cf_chl_f_tk=vnPNbeHmse2m6iA0B_MMkN8sj6PGV8UQBOANQzASaEk-1784066682-1.0.1.1-.LfMmHzhitSzm1TD0qvUskaYL3pDpHQSPByrHNigkW8 (дата звернення 15.07.2026)

25. Макеєва О. Права людини в системі базових європейських цінностей. *Юридичний вісник*. 2022. Вип. 2 (63). С. 48–55. DOI: 10.18372/2307-9061.63.16709

26. Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 08.09.2021 : справа № 757/36628/16-ц, провадження № 61-19309св20 //Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/9957508

References

1. Syniavska, O.Iu. (2001). Zasoby zabezpechennia sluzhbovoi dystsypliny v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy (orhanizatsiino-pravovi pytannia) [Means of ensuring official discipline in the internal affairs bodies of Ukraine (organizational and legal issues)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv, 19 s. [in Ukrainian].

2. Shevchenko, S.I., & Shablystyi, V.V. (2023). Normatyvno-pravove zabezpechennia prava pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv na povahu do yikhnoi diialnosti pid chas vykonannia sluzhbovykh oboviazkiv [Regulatory and legal support for the right of law enforcement officers to respect for their activities while performing their official duties]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei,* 63, 106–115. DOI: https://doi.org/10.15330/apiclu.63.1.106-1.115 [in Ukrainian].

3. Shurpak, S. M., & Makobii, B. M. (2017). Profesiina chest ta hidnist pratsivnyka politsii [Professional honor and dignity of a police officer]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*, 3, 141–144. [in Ukrainian].

4. Bohuslavska, O. H. (2016). Psykholohichnyi vplyv ta zasoby protydii nebazhanomu vplyvu: praktychni aspekty [Psychological influence and means of counteracting undesirable influence: practical aspects]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA,* 67, 203–213 [in Ukrainian].

5. Lisovenko, A., & Dolinska, L. (2020). Spetsyfika vorozhosti y ahresyvnosti osib, skhylnykh do perezhyvannia zazdroshchiv za riznym typom [Specificity of hostility and aggressiveness of individuals prone to experiencing different types of envy]. *Yurydychna psykholohiia*, 1(26), 31–39. DOI: https://doi.org/10.33270/03202601.31 [in Ukrainian].

6. Orlovskyi, O. Ya., & Bodnaruk, M. I. (2021). Liudska hidnist yak fundamentalna tsinnist ta pershoosnova sotsialnykh prav [Human dignity as a fundamental value and the basis of social rights]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia PRAVO*, 67, 129–133. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.26 [in Ukrainian].

7. Hranat, M. (2016). Znachennia hidnosti liudyny u konstytutsiinomu pravi [The meaning of human dignity in constitutional law]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava,* 1, 59–65 [in Ukrainian].

8. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Review of the case law of the Civil Court of Cassation within the Supreme Court] URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_KCS.pdf [in Ukrainian].

9. Kaminskaitė, R., & Paurienė, G. (2021). Violation of the honour and dignity of a police officer: prevalence of the phenomenon and its ethical aspects. *Public Security and Public Order*, 28, 67–77. DOI: 10.13165/PSPO-21-28-08 [in English].

10. Batechko, A. (2021). Zakhyst chesti ta hidnosti pratsivnykiv natsionalnoi politsii Ukrainy [Protection of the honor and dignity of employees of the National Police of Ukraine]. *Pravovyi chasopys Donbasu*, 3 (76), 62–68. DOI: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-76-3-62-68 [in Ukrainian].

11. Hotsaliuk, A. A., Stoliarchuk, N. M., & Kravtsov, Yu. S. (2025). Interkulturna tolerantnist ta vzaiemna povaha yak kliuchovi tsinnosti kulturnoho dialohu [Intercultural tolerance and mutual respect as key values of cultural dialogue]. *Filosofiia ta upravlinnia*, 4(8), 1–7. DOI:10.70651/3041-248X/2025.4.08 [in Ukrainian].

12. Solntseva, Kh. (2021). Administratyvno-pravovyi zakhyst prav politseiskoho v Ukraini [Administrative and legal protection of the rights of a police officer in Ukraine]. *Krakowskie Studia Małopolskie,* 4 (32), 7–24. [in Ukrainian].

13. Pevko, S. H. (2023). Kvintesentsiia protektsii chesti ta hidnosti pratsivnyka Natsionalnoi politsii [The quintessence of protecting the honor and dignity of a National Police officer]. *Pravo i bezpeka,* 1 (88), 224–235. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.20 [in Ukrainian].

14. Priakhina, N. O., Kohut, Ya. M., & Zhydetskyi, Yu. Ts. (2022). Profesiino vazhlyvi yakosti suchasnoho politseiskoho [Professionally important qualities of a modern police officer]. *Habitus,* 39, 239–243. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.39.43 [in Ukrainian].

15. Yepishko, I.S. (2017). Zakhyst chesti i hidnosti politseiskoho yak pravova problema [Protection of the honor and dignity of a police officer as a legal problem]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy*. Kharkiv, S. 207–209 [in Ukrainian].

16. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo zakhystu chesti ta hidnosti pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy, chleniv hromadskykh formuvan z okhorony hromadskoho poriadku i derzhavnoho kordonu ta viiskovosluzhbovtsiv: Proekt Zakonu Ukrainy vid 08.02.2021 r. № 5050 / Verkhovna Rada Ukrainy [On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses regarding the Protection of Honor and Dignity of Employees of the National Police of Ukraine, Members of Public Formations for the Protection of Public Order and the State Border, and Military Personnel: Draft Law of Ukraine dated 08.02.2021 №. 5050 / Verkhovna Rada of Ukraine] (accessed: 15.07.2026) [in Ukrainian].

17. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo zakhystu chesti i hidnosti hromadian ta pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv: Proekt Zakonu Ukrainy vid 24.02.2021 r. № 5050-1 / Verkhovna Rada Ukrainy. [On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses Regarding the Protection of Honor and Dignity of Citizens and Law Enforcement Officers: Draft Law of Ukraine dated February 24, 2021 №. 5050-1 / Verkhovna Rada of Ukraine] URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71217 (accessed: 15.07.2026) [in Ukrainian].

18. Spivak, M. (2022). Shchodo zakhystu chesti i hidnosti hromadian ta pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv: posylennia administratyvnoi vidpovidalnosti [Regarding the protection of the honor and dignity of citizens and law enforcement officers: strengthening administrative liability]. *Administratyvne pravo i protses,* 1 (36), 47–61. DOI: https://doi.org/10.17721/2227-796X.2022.1.04 [in Ukrainian].

19. Atamanchuk, N. I., & Chaika, V. V. (2022). Vidpovidalnist za obrazu politseiskoho: zarubizhnyi dosvid ta mozhlyvosti dlia Ukrainy [Responsibility for the insult of a police officer: foreign experience and opportunities for Ukraine]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*, 4(2), 3–6. https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-2-4-1[in Ukrainian].

20. Aliieva, K.M. (2022). Yurydychna vidpovidalnist za obrazu chesti i hidnosti pratsivnyka Natsionalnoi politsii v umovakh voiennoho stanu [Legal liability for insulting the honor and dignity of an employee of the National Police under martial law]. *Aktualni problemy preventyvnoi diialnosti Natsionalnoi politsii v umovakh voiennoho stanu : materialy Vseukr. nauk.-prakt. seminaru* (m. Dnipro, 27 kvit. 2022 r.). Dnipro: DDUVS, S. 7–8 [in Ukrainian].

21. Senchuk, I.I. (2018). Harantii profesiinoi diialnosti politseiskykh v suchasnykh umovakh [Guarantees of professional activity of police officers in modern conditions]. *Forum prava,* 3, 88–95. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.1405638[in Ukrainian].

22. Popova, S. O. (2023). Vidshkoduvannia moralnoi shkody za porushennia osobystykh nemainovykh prav politseiskoho : problemy pravozastosuvannia [Compensation for moral damage for violation of the personal non-property rights of a police officer: problems of law enforcement]. *Pravo i bezpeka,* 2 (89), 98–110. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.09 [in Ukrainian].

23. Strafgesetzbuch (StGB) URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/__185.html (accessed: 15.07.2026) [in German].

24. Veb-sait. Légifrance: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article (accessed: 15.07.2026) [in French].

25. Makeieva, O. (2022). Prava liudyny v systemi bazovykh yevropeiskykh tsinnostei [Human rights in the system of basic European values]. *Yurydychnyi visnyk*, 2 (63), 48–55. DOI: 10.18372/2307-9061.63.16709 [in Ukrainian].

26. Rishennia Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 08.09.2021: sprava № 757/36628/16-ts, provadzhennia № 61-19309sv20 //Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. [Decision of the Supreme Court of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation dated 08.09.2021: case No. 757/36628/16-ц, proceedings №. 61-19309св20 // Unified State Register of Judicial Decisions.] URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/9957508

Pravdiuk Andriy,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Administrative Activity
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv)
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-5248-8111

RESPECT FOR THE DIGNITY OF POLICE OFFICERS: CHALLENGES, VALUES AND LEGAL PROTECTION MECHANISMS

The article reveals the importance of respect for the dignity of police officers in the context of the transformation of Ukrainian society, the development of democratic values, and the development of a state governed by the rule of law. The Draft Law of Ukraine dated 08.02.2021 № 5050 On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses for the Protection of the Honor and Dignity of Employees of the National Police of Ukraine, Members of Public Formations for the Protection of Public Order and the State Border, and Military Personnel is considered: Draft Law of Ukraine dated 08.02.2021 № 5050 and On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses for the Protection of the Honor and Dignity of Citizens and Law Enforcement Officers: Draft Law of Ukraine dated 24.02.20215 № 5050-1. The relationship between the level of trust in the police and the effectiveness of ensuring human rights and freedoms is analyzed. Considerable attention is paid to the challenges facing police officers: discreditation, destructive criticism, the spread of negative stereotypes and insufficient legal protection. It is emphasized that the protection of the honor, dignity and business reputation of a police officer is not only a personal right, but also an important social factor, since the stability of the state and the safety of citizens depend on the authority of the police. Legal mechanisms aimed at ensuring respect for police officers are studied, in particular, amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which provide for liability for insulting or discrediting police officers. The issue of the balance between freedom of speech and the need to protect the professional honor of employees is separately considered, as well as international standards that define the limits of public criticism of public figures. The influence of social networks and mass media on the formation of public opinion about the police is determined, the reasons for the growth of aggression, hostility and the spread of destructive criticism against law enforcement officers are analyzed. At the same time, the importance of mutual respect between society and the police is emphasized, since only under such a dialogue is effective law enforcement, respect for human rights and the preservation of democratic principles possible. The conclusion is made that a comprehensive approach is needed to protect the dignity of police officers, improve legislation and legal protection mechanisms, as well as increase the culture of communication and mutual understanding between the police, the state and citizens.

Key words: *National Police of Ukraine, police activity, reform of law enforcement agencies, protection of human rights, community.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 16.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

УДК 351.74
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-201-207

Цуркан Олексій Петрович,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник циклу професійно-практичної підготовки, підполковник поліції
(Державний заклад професійної освіти із специфічними умовами навчання «Криворізька академія патрульної поліції», м. Кривий Ріг)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0273-1902

Михайлов Руслан Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки та особистої безпеки поліцейського
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2965-7260

Третяк Софія Вікторівна,
курсант 303/23-(П)-Б навчального взводу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-8444-8161

ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС УСКЛАДНЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ

У статті досліджено поняття «оперативна обстановка» в діяльності Національної поліції України та проаналізовано ознаки ускладнення оперативної обстановки. Встановлено відсутність нормативного визначення поняття «оперативна обстановка», попри його широке використання у відомчих нормативно-правових актах. Запропоновано авторське визначення цього поняття та обґрунтовано необхідність його нормативного закріплення. Визначено основні тактичні аспекти діяльності поліції в умовах ускладнення оперативної обстановки.
Ключові слова: *ускладнення оперативної обстановки, тактичні аспекти поліцейської діяльності, Національна поліція Україна.*

Постановка проблеми. Нині розвиток України відбувається в умовах суттєвого ускладнення безпекової ситуації, що зумовлено триваючою збройною агресією, запровадженням правового режиму воєнного стану, збільшенням кількості надзвичайних ситуацій, диверсійних проявів, терористичних загроз, масових заходів, а також зростанням навантаження на правоохоронні органи. За таких умов діяльність Національної поліції України (далі – НПУ) здійснюється в середовищі, що постійно змінюється та потребує швидкого прийняття управлінських і тактичних рішень, оперативного маневрування силами та засобами, а також ефективної координації дій усіх поліцейських підрозділів.

Особливого значення в зазначених умовах набуває належне розуміння категорії «ускладнення оперативної обстановки», оскільки саме вона є підставою для зміни звичайного порядку несення служби, застосування додаткових організаційних заходів та використання спеціальних тактичних прийомів поліцейської діяльності. Водночас аналіз чинного законодавства свідчить, що

поняття «ускладнення оперативної обстановки» широко використовується у відомчих нормативно-правових актах, однак його зміст законодавцем не визначений, а критерії, за якими оперативна обстановка визнається ускладненою, залишаються неврегульованими.

Наявність окресленої правової проблеми зумовлює неоднакове розуміння відповідної категорії у практичній діяльності, ускладнює вироблення єдиних підходів до організації службової діяльності поліції та негативно впливає на формування сучасних тактичних моделей реагування на кризові події. Незважаючи на наявність окремих наукових досліджень, присвячених визначенню правової природи оперативної обстановки та організації діяльності Національної поліції України, питання з'ясування поняття ускладнення оперативної обстановки та виокремлення основних тактичних аспектів поліцейської діяльності в таких умовах залишаються недостатньо дослідженими, що й обумовлює актуальність цієї наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики знайшли своє відображення у працях вітчизняних науковців, таких як С. С. Вітвіцький, О. М. Мердова, О. О. Подобний, В. Г. Телійчук, В. С. Тулінов, Т. В. Шевченко, І. Р. Шинкаренко. Разом із тим, незважаючи на вагомий внесок зазначених науковців у розвиток науки поліцейського права, питання визначення поняття «оперативної обстановки», його нормативного закріплення, ознак ускладнення оперативної обстановки та комплексного дослідження тактичних аспектів діяльності Національної поліції України в таких умовах залишаються недостатньо розробленими.

Метою статті є вироблення комплексного наукового підходу до розуміння сутності категорій «оперативна обстановка» та «ускладнення оперативної обстановки», виявлення прогалин нормативно-правового регулювання у сфері використання зазначених понять у діяльності Національної поліції України, формулювання авторського визначення та обґрунтування пропозицій щодо нормативного закріплення поняття «оперативна обстановка», визначення характерних ознак ускладнення оперативної обстановки, а також виокремлення та розкриття основних тактичних аспектів діяльності Національної поліції України в умовах ускладнення оперативної обстановки.

Виклад основного матеріалу. Поняття «оперативна обстановка» досить часто згадується в нормативних та методичних документах Національної поліції України, проте на законодавчому рівні воно закріплене лише в Порядку організації внутрішньої, гарнізонної та караульної служб в органах та підрозділах цивільного захисту. Відповідно до цього Порядку, оперативна обстановка – сукупність обставин і умов на певній території (об'єкті) у визначений проміжок часу, що характеризують рівень загрози виникнення пожежі, НС, або наслідки в разі їх виникнення, з урахуванням яких визначаються й уточнюються завдання для органів та підрозділів ДСНС [1].

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що вчені по-різному інтерпретують зміст оперативної обстановки як правового явища. Так, І. Р. Шинкаренко розглядає оперативну обстановку як окрему науково-практичну категорію ОРД, яка полягає в сукупності взаємно пов'язаних географічних, соціально-економічних та політичних умов притаманних конкретному об'єкту оперативної уваги або території, на якій функціонує правоохоронний орган, аналітико-статистичної характеристики злочинності, правопорушень громадського порядку, стану сил і засобів правоохоронного органу і ефективності його оперативно-службової діяльності, що зумовлюють характер організаційних, адміністративних та оперативно-розшукових заходів по забезпеченню виконання функцій протидії злочинності й забезпечення нейтралізації загроз національній безпеці України [2, с. 247–248].

В. Г. Телійчук під оперативною обстановкою розуміє сукупність взаємопов'язаних умов, що вивчаються, оцінюються та враховуються працівниками оперативних підрозділів в боротьбі зі злочинністю на території чи об'єктах що обслуговуються [3, с. 83].

О. О. Подобний визначає оперативну обстановку як сукупність умов, які склалися у певному регіоні, території, об'єкті, які впливають на процес боротьби зі злочинністю і на визначення сил, засобів, форм і методів цієї боротьби [4, с. 187].

Зазначені наукові підходи дають підстави стверджувати про відсутність єдиного розуміння змісту поняття «оперативна обстановка». Незважаючи на їх теоретичну цінність, кожне із наведених визначень має певні обмеження. Зокрема, визначення І. Р. Шинкаренка сформульоване переважно крізь призму оперативно-розшукової діяльності, що звужує можливості його застосування до інших напрямів діяльності поліції. Підходи В. Г. Телійчука та О. О. Подобного акцентують увагу насамперед на боротьбі зі злочинністю. Разом з тим, вони не достатньо враховують сучасні безпекові виклики, які пов'язані із запровадженням правового режиму воєнного стану, необхідністю забезпечення публічної безпеки і порядку, реагування на надзвичайні ситуації, можливі терористичні загрози. Окрім цього у наведених визначеннях недостатньо відображено взаємозв'язок між оцінкою оперативної обстановки та необхідністю вибору конкретних тактичних форм, методів, сил і засобів для виконання покладених на поліцію завдань.

Саме тому виникає потреба у формулюванні єдиного визначення, яке б комплексно враховувало сучасні умови функціонування НПУ та її тактичну діяльність під час ускладнення оперативної обстановки.

Враховуючи вищевикладене, ми пропонуємо авторське визначення поняття «оперативна обстановка», під якою варто розуміти сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, факторів та обставин, які складаються на території або об'єкті у визначений проміжок часу, характеризують стан криміногенної, безпекової та суспільно-політичної ситуації, визначають рівень наявних та потенційних загроз та зумовлюють необхідність вибору відповідних сил, засобів, форм, методів і тактичних прийомів діяльності Національної поліції України для забезпечення публічної безпеки та порядку та протидії кримінальним правопорушенням.

З огляду на те, що категорія «оперативна обстановка» активно використовується у відомчих нормативно-правових актах, однак її зміст залишається нерозкритим на нормативному рівні, вважаємо за доцільне здійснити його нормативне закріплення, шляхом доповнення пункту 2 розділу І «Загальні положення» Інструкції з організації діяльності чергової служби в Національній поліції України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 23 травня 2017 року № 440 [5], новим абзацом такого змісту: «оперативна обстановка – сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, факторів та обставин, що склалися на території обслуговування або окремому об'єкті у визначений проміжок часу, характеризують стан криміногенної, безпекової та

суспільно-політичної ситуації, рівень наявних і потенційних загроз та впливають на організацію діяльності, розстановку і маневрування силами та засобами органів (підрозділів) Національної поліції України».

Разом з тим, для цілей цього дослідження не менш важливе значення має не лише поняття «оперативної обстановки», а й категорія «ускладнення оперативної обстановки», оскільки саме вона характеризує умови, за який Національна поліція України змушена змінювати звичайний порядок несення служби, переглядати тактику виконання службових завдань та застосовувати додаткові організаційно-управлінські рішення.

Етимологія терміну «ускладнення» дозволяє констатувати, що він означає перехід певного явища чи процесу до більш складного стану, який потребує застосування додаткових зусиль, засобів або способів для досягнення мети. Так, у Великому тлумачному словнику української мови дієслово ускладнювати означає: 1. Робити складнішим, різноманітнішим, насиченішим; 2. Вносити додаткові труднощі, робити важчим, таким що потребує більших зусиль для здійснення, виконання, розв'язання і т. ін. чого-небудь [6, с. 1516].

В той же час, аналіз чинного законодавства свідчить про відсутність нормативного закріплення поняття «ускладнення оперативної обстановки». Незважаючи на те, що зазначена категорія широко використовується у нормативно-правових актах, що регламентують діяльність поліції, а також у відомчих документах, що визначають порядок організації службової діяльності.

Наприклад, відповідно до пункту 4 розділу І Порядку взаємодії органів і підрозділів поліції під час організації та виконання органами поліції охорони заходів з фізичної охорони об'єктів, термін «ускладнення оперативної обстановки» використовується для визначення обсягу залучення сил та засобів органів і підрозділів НПУ, що забезпечують публічну безпеку та порядок на території обслуговування до реагування на повідомлення про вчинення правопорушень та ускладнення оперативної обстановки. Також даний термін використовується у ІІ Розділі, який визначає взаємодію органів і підрозділів поліції під час реагування на повідомлення про ускладнення оперативної обстановки [7].

Відповідно до пункту 5 Розділу ІІ Інструкції з організації діяльності чергової служби в Національній поліції України, вказаний термін використовується, з метою реагування на погіршення стану криміногенної обстановки на території обслуговування, шляхом визначення можливості призначення відповідального по центральному органу управління поліції від керівництва НПУ для координації дій із центральними органами виконавчої влади. Аналогічне поняття застосовуються і в наступних розділах (ІІІ, IV), а саме в частинах, які визначають обов'язки відповідального по ГУНП (частина 9) та відповідального по ТВП (частина 4).

Відповідно до Розділу IV Наказу «Про організацію діяльності ізоляторів тимчасового тримання Національної поліції України» [8], даний термін використовується в наступному формулюванні : «В окремих випадках (у разі ускладнення оперативної обстановки в районі розташування ІТТ, наявності інформації про спробу втечі, нападу на ІТТ) для здійснення нагляду за периметром території ІТТ до охорони можуть залучатися поліцейські інших структурних підрозділів територіальних органів поліції».

Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України [9] використовує вказану правову конструкцію в контексті визначення, за яких умов до несення служби долучаються додаткові наряди поліції за рішенням керівників органів (підрозділів) поліції,

Підсумовуючи, варто вказати, що, активно використовуючи вказаний термін в тексті нормативно-правових актів, тим не менш законодавець фактично не розкриває змісту такого поняття, та не визначає критеріїв за якими оперативна обстановка може вважатися ускладненою. Окреслена правова проблема створює передумови для неоднакого тлумачення відповідної категорії на практиці та ускладнює вироблення єдиних тактичних аспектів поліцейської діяльності.

Виходячи з вищевикладеного, виникає необхідність звернутися до наукових підходів щодо розуміння сутності ускладнення оперативної обстановки, що дозволить сформулювати її поняття, характерні ознаки/риси та особливості тактичної діяльності Національної поліції України при таких умовах.

С. С. Вітвіцький вважає, що ускладнення оперативної обстановки визначається різними явищами (соціального, природного, техногенного характеру), що створюють для органів НПУ незвичайні, особливі умови діяльності. Науковець виділяє наступні умови, що ускладнюють оперативну обстановку:

– виникнення надзвичайних ситуацій (стихійні лиха, епідемії, епізоотії, катастрофи тощо), а також уведення надзвичайного стану;

– проведення масових заходів, спортивних заходів;

– групові порушення громадського порядку, масові заворушення;

– інші нестандартні ситуації [10, с. 330–332].

Водночас, використання узагальненого формулювання «інші нестандартні ситуації» видається недостатньо визначеним, оскільки не містить чітких критеріїв відмежування таких ситуацій від звичайних умов поліцейської діяльності. За відсутності нормативно або доктринально встановлених ознак «стандартної ситуації» ця категорія набуває оціночного характеру та може зумовлювати неоднозначність у тлумаченні обставин, що свідчать про ускладнення оперативної обстановки.

Т. В. Шевченко до цих умов додає наступні:

– психологічну втому, перевищення робочого дня;

– великі скупчення людей на обмеженій території;

– збройний опір правопорушника;

– велику кількість важливих промислових, культурних, адміністративних об'єктів [11, с. 108].

Разом з тим, окремі із запропонованих Т. В. Шевченко умов викликають певні застереження щодо їх системності. Зокрема, психологічна втома та перевищення тривалості робочого часу характеризують передусім внутрішній стан поліцейського, а не особливості оперативної обстановки, тоді як велика кількість важливих промислових, культурних чи адміністративних об'єктів є постійною характеристикою певної території, а не обставиною, що сама по собі зумовлює її ускладнення. У зв'язку з цим, доцільно розмежовувати фактори, які безпосередньо формують ускладнення оперативної обстановки, та умови, що лише впливають на ефективність виконання поліцейськими службових повноважень.

Отже, аналіз наведених наукових підходів свідчить, що, незважаючи на відмінності у переліку факторів, які можуть призвести до ускладнення оперативної обстановки, їх об'єднує спільна концептуальна ідея. Обидва науковці пов'язують ускладнення оперативної

обстановки із виникненням умов, що істотно відрізняються від звичайного режиму функціонування органів Національної поліції України та потребують зміни організації службової діяльності.

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо виокремити основні ознаки ускладнення оперативної обстановки, до яких доцільно віднести:

– виникнення одного або кількох факторів, що виходять за межі звичайних умов функціонування органів поліції;

– істотне підвищення рівня загроз публічній безпеці і порядку, правам і свободам людини, життю та здоров'ю населення;

– неможливість ефективного виконання поліцейських повноважень із використанням звичайної організації служби;

– необхідність залучення додаткових сил і засобів, здійснення їх перегрупування (маневрування), посилення взаємодії між підрозділами та іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони;

– потреба у застосуванні спеціальних тактичних форм, методів, поліцейських заходів та управлінських рішень, адекватних характеру загроз;

– тимчасовий характер, оскільки після усунення факторів, що спричинили ускладнення, організація діяльності Національної поліції повертається до звичайного режиму функціонування.

Аналіз ускладнення оперативної обстановки дозволяє перейти до аналізу тактичних аспектів діяльності Національної поліції України, які виникають у процесі реагування на подібні ситуації. При цьому особливу увагу доцільно звернути на положення Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності, затвердженої наказом МВС України від 10 грудня 2015 року № 1560 [12]. Незважаючи на те, що зазначений нормативно-правовий акт не визначає поняття «ускладнення оперативної обстановки», його положення фактично розкривають особливості тактики дій поліції після виникнення кризових подій, що потребують переходу до особливого режиму несення служби.

Першим тактичним аспектом поліцейської діяльності в умовах ускладнення оперативної обстановки є оперативне нарощування сил і засобів. На відміну від повсякденного режиму несення служби, коли службові завдання виконуються штатними силами, посилений варіант діяльності передбачає можливість залучення додаткових поліцейських, створення зведених загонів, використання резервів інших територіальних органів поліції, а також відкликання особового складу з відпусток та тимчасове скасування вихідних днів. Тактичне значення такого механізму полягає у швидкому створенні необхідного угруповання сил, достатнього для локалізації кризової ситуації та недопущення її подальшого розвитку.

Другим тактичним аспектом виступає концентрація сил на найбільш загрозливих напрямках. Інструкція передбачає можливість розгортання додаткових контрольно-пропускних пунктів, маршрутів патрулювання, постів поліції, створення мобільних резервів, посилення охорони важливих об'єктів та максимального відпрацювання території обслуговування. Фактично йдеться про зміну звичайної дислокації сил поліції залежно від розвитку оперативної ситуації, що забезпечує своєчасну локалізацію осередків небезпеки та концентрацію ресурсів саме там, де вони найбільш необхідні.

Третім тактичним аспектом є підтримання постійної готовності особового складу. Зміст Інструкції свідчить, що ефективність реагування значною мірою залежить від здатності поліції діяти без втрати часу після виникнення кризової ситуації. Саме тому нормативно передбачено переведення особового складу на особливий режим служби, компактне розміщення поліцейських, перевірку готовності зброї, спеціальних засобів, засобів зв'язку та матеріально-технічного забезпечення. Сукупність цих заходів забезпечує високу мобільність поліцейських підрозділів та скорочує час реагування на розвиток оперативної обстановки.

Четвертим тактичним аспектом є централізоване управління та координація дій підрозділів. Аналіз Інструкції свідчить, що в умовах посиленого варіанта службової діяльності особливого значення набувають безперервне управління силами і засобами, організація взаємодії між підрозділами, постійне збирання та аналіз оперативної інформації, а також забезпечення інформаційного обміну між усіма суб'єктами реагування. За необхідності спільні заходи з іншими правоохоронними органами здійснюються на єдиному каналі радіозв'язку, що значно підвищує оперативність управління та узгодженість дій особового складу.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що в сучасних умовах функціонування Національної поліції України, які характеризуються впливом воєнних, криміногенних, соціальних, природних і техногенних чинників, особливого значення набуває чітке нормативне та наукове визначення категорій «оперативна обстановка» та «ускладнення оперативної обстановки». Аналіз чинного законодавства й відомчих нормативно-правових актів засвідчив, що, незважаючи на широке використання цих понять у діяльності органів і підрозділів поліції, їх зміст нормативно не визначений, що зумовлює неоднозначність правозастосовної практики та ускладнює вироблення єдиних підходів до організації службової діяльності.

У результаті дослідження узагальнено існуючі наукові підходи до розуміння поняття оперативної обстановки, на підставі чого сформульовано авторське визначення цієї категорії. Обґрунтовано доцільність його нормативного закріплення шляхом доповнення пункту 2 розділу I «Загальні положення» Інструкції з організації діяльності чергової служби в Національній поліції України, затвердженої наказом МВС України від 23 травня 2017 року № 440, що сприятиме уніфікації понятійного апарату та забезпечить єдине розуміння оперативної обстановки в діяльності органів і підрозділів поліції.

Дослідження наукових підходів до розуміння ускладнення оперативної обстановки дало можливість встановити, що визначальним критерієм її виникнення є не характер окремої події, а її вплив на можливість виконання Національною поліцією України покладених на неї завдань у звичайному режимі службової діяльності. На цій підставі виокремлено її основні ознаки, серед яких: виникнення факторів, що виходять за межі звичайних умов функціонування поліції; істотне підвищення рівня загроз публічній безпеці і порядку; необхідність зміни організації службової діяльності; залучення додаткових сил і засобів; застосування спеціальних тактичних форм, методів і поліцейських заходів; тимчасовий характер функціонування поліції в особливому режимі.

На підставі аналізу Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності визначено та розкрито

основні тактичні аспекти діяльності поліції в умовах ускладнення оперативної обстановки, до яких віднесено оперативне нарощування сил і засобів, концентрацію ресурсів на найбільш загрозливих напрямках, підтримання постійної готовності особового складу, а також централізоване управління та координацію діяльності підрозділів. Саме комплексна реалізація зазначених тактичних заходів забезпечує своєчасне реагування на кризові ситуації, підвищує ефективність виконання покладених на Національну поліцію України завдань та сприяє належному забезпеченню публічної безпеки і порядку.

Перспективи подальших наукових досліджень убачаються у розробленні класифікації видів ускладнення оперативної обстановки залежно від характеру загроз, рівня їх поширення та особливостей реагування Національної поліції України. Окремої уваги потребує формування науково обґрунтованих тактичних алгоритмів дій поліцейських підрозділів у різних умовах ускладнення оперативної обстановки, а також удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності поліції з урахуванням сучасних безпекових викликів і практичного досвіду функціонування правоохоронних органів в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Порядку організації внутрішньої, гарнізонної та караульної служб в органах та підрозділах цивільного захисту : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10 лют. 2022 р. № 116. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en-lv/z0534-22?lang=uk#Text (дата звернення 11.07.2026).

2. Шинкаренко І. Р. Моніторинг оперативної обстановки як чинник ефективності протидії злочинності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. Вип. 3. С. 244–255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2011_3_31 (дата звернення 11.07.2026).

3. Телійчук В. Г. Аналіз характеру нерозкритих корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами як складовий елемент аналізу оперативної обстановки / Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 22 груд. 2021 р.). Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 82–86. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/9191/1/16.pdf (дата звернення 11.07.2026).

4. Подобний О. О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посіб. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/content (дата звернення 11.07.2026).

5. Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 23 трав. 2017 р. № 440. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17#Text (дата звернення 11.07.2026).

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989 (дата звернення 12.07.2026).

7. Про затвердження Порядку взаємодії органів і підрозділів поліції під час організації та виконання органами поліції охорони заходів з фізичної охорони об'єктів : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07 лип. 2017 р. № 577. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-17#Text (дата звернення 11.07.2026).

8. Про організацію діяльності ізоляторів тимчасового тримання Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25 верес. 2023 р. № 777. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2034-23#Text (дата звернення 11.07.2026).

9. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 27 квіт. 2020 р. № 357. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text (дата звернення 11.07.2026).

10. Поліцейська діяльність : підручник / С. С. Вітвіцький, В. С. Тулінов, О. М. Мердова та ін. ; за заг. ред. С. С. Вітвіцького. Київ : ВД «Дакор», 2021. 372 с. URL: https://dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/policzejska-diyalnist.pdf (дата звернення 11.07.2026).

11. Шевченко Т. В. Психологічні аспекти готовності поліцейських до дій в екстремальних ситуаціях / Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 квіт. 2019 р.). Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2019. С. 107–109. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/05_04_2019/pdf/32.pdf (дата звернення 11.07.2026).

12. Про затвердження Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10 груд. 2015 р. № 1560. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0012-16#n90 (дата звернення 11.07.2026).

References

1. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2022, February 10). *Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii vnutrishnoi, harnizonnoi ta karaulnoi sluzhb v orhanakh ta pidrozdilakh tsyvilnoho zakhystu* [On approval of the Procedure for the organization of internal, garrison and guard services in civil protection bodies and units] (Order No. 116). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0534-22 [in Ukrainian].

2. Shynkarenko, I.R. (2011). Monitorynh operatyvnoi obstanovky yak chynnyk efektyvnosti protydii zlochynnosti [Monitoring of the operational situation as a factor in the effectiveness of combating crime]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, 3*, 244–255. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2011_3_31 [in Ukrainian].

3. Teliichuk, V.H. (2021). Analiz kharakteru nerozkrytykh koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv, shcho vchyniaiutsia orhanizovanymy zlochynnymy hrupamy yak skladovyi element analizu operatyvnoi obstanovky [Analysis of the nature of unsolved acquisitive and violent crimes committed by organized criminal groups as a component of operational situation analysis]. *Operatyvno-rozshukova diialnist Natsionalnoi politsii: problemy teorii ta praktyky – Operational and investigative activities of the National*

Police: problems of theory and practice: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (pp. 82–86). Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. Retrieved from https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/9191/1/16.pdf [in Ukrainian].

4. Podobnyi, O.O. (2021). *Operatyvno-rozshukova diialnist u vyiavlenni ta rozsliduvanni zlochyniv: teoriia, istoriia i suchasna praktyka* [Operational and investigative activities in the detection and investigation of crimes: theory, history and modern practice]. Odesa: Helvetyka. Retrieved from https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83ff162a-dd1a-4f17-9a28-821434e86a9a/content [in Ukrainian].

5. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2017, May 23). *Pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii diialnosti cherhovoi sluzhby orhaniv (pidrozdiliv) Natsionalnoi politsii Ukrainy* [On approval of the Instruction on the organization of the activities of the duty service of bodies (units) of the National Police of Ukraine] (Order No. 440). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17 [in Ukrainian].

6. Busel, V.T. (Ed.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: Perun. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989 [in Ukrainian].

7. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2017, July 7). *Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii orhaniv i pidrozdiliv politsii pid chas orhanizatsii ta vykonannia orhanamy politsii okhorony zakhodiv z fizychnoi okhorony obiektiv* [On approval of the Procedure for interaction between police bodies and units during the organization and implementation of measures for the physical protection of facilities by security police bodies] (Order No. 577). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-17 [in Ukrainian].

8. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2023, September 25). *Pro orhanizatsiiu diialnosti izoliatoriv tymchasovoho trymannia Natsionalnoi politsii Ukrainy* [On the organization of the activities of temporary detention facilities of the National Police of Ukraine] (Order No. 777). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2034-23 [in Ukrainian].

9. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2020, April 27). *Pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii reahuvannia na zaiavy i povidomlennia pro kryminalni, administratyvni pravoporushennia abo podii ta operatyvnoho informuvannia v orhanakh (pidrozdilakh) Natsionalnoi politsii Ukrainy* [On approval of the Instruction on the organization of response to statements and reports of criminal, administrative offenses or events and operational information in bodies (units) of the National Police of Ukraine] (Order No. 357). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20 [in Ukrainian].

10. Vitvitskyi, S.S., Tulinov, V.S., Merdova, O.M., et al. (2021). *Politseiska diialnist* [Police activity]. S.S. Vitvitskyi (Ed.). Kyiv: Dakor. Retrieved from https://dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/policzejska-diyalnist.pdf [in Ukrainian].

11. Shevchenko, T.V. (2019). Psykholohichni aspekty hotovnosti politseiskykh do dii v ekstremalnykh sytuatsiiakh [Psychological aspects of police officers' readiness to act in extreme situations]. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy – Police training in the conditions of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Proceedings of the Scientific and Practical Conference* (pp. 107–109). Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs. Retrieved from https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/05_04_2019/pdf/32.pdf [in Ukrainian].

12. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2015, December 10). *Pro zatverdzhennia Instruktsii pro poriadok perevedennia orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy na posylenyi variant sluzhbovoi diialnosti* [On approval of the Instruction on the procedure for transferring bodies of the National Police of Ukraine to an enhanced mode of official activity] (Order No. 1560). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0012-16 [in Ukrainian].

Tsurkan Oleksii,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Professional and Practical Training Unit, Police Lieutenant Colonel
(State institution of Vocational education with specific training conditions "Kryrvyi Rih Academy of Patrol Police", Kryvyi Rih)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0273-1902

Mykhailov Ruslan,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Tactical and Special Training and Personal Safety of Police Officers,
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2965-7260

Tretiak Sofiia,
Cadet
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-8444-8161

TACTICAL ASPECTS OF POLICE ACTIVITY UNDER CONDITIONS OF A COMPLICATED OPERATIONAL SITUATION

The article examines the theoretical and practical aspects of understanding the concepts of operational situation and complicated operational situation in the activities of the National Police of Ukraine. Scientific approaches to defining the concept of an operational situation, as well as the current state of legal regulation of these categories in departmental

regulatory acts, are analysed. It is established that the concepts of operational situation and complicated operational situation are widely used in the activities of the bodies and units of the National Police of Ukraine; however, their legal definitions are absent, which leads to inconsistent law enforcement practice and complicates the development of unified approaches to organising police service activities.

Based on the generalisation of scientific approaches, the author proposes an original definition of the concept of operational situation, substantiates the necessity of its legal consolidation by supplementing Section I "General Provisions", paragraph 2 of the Instruction on the Organisation of Duty Service Activities in the National Police of Ukraine, approved by Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 440 of 23 May 2017, and identifies the main characteristics of a complicated operational situation as the basis for changing the organisation of police service activities.

Particular attention is paid to identifying the principal tactical aspects of police activity under conditions of a complicated operational situation. These include the rapid reinforcement of personnel and resources, concentration of resources in the most critical operational areas, maintenance of continuous personnel readiness, as well as centralised command and coordination of police units. It is substantiated that the legal consolidation of the concept of operational situation and the identification of the main characteristics of a complicated operational situation will contribute to the unification of law enforcement practice, improvement of police service organisation, and enhancement of the effectiveness of the tactical activities of the National Police of Ukraine.

Key words: *Complication of the operational situation, tactical aspects of police activity, NPU.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 17.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/2523-4269-2026-95-208-214

Кадала Віталій Віталійович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6868-9487

Гузенко Олена Павлівна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та публічного управління
Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4002-2629

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття розкриває правові та організаційні засади забезпечення безпеки на залізничному транспорті в умовах воєнного стану. Окреслено зміст викликів, які негативно впливають на забезпечення та управління безпекою руху залізниці. Проаналізовано нормативно-правові акти, що сприяють впровадженню правових норм і стандартів, які забезпечують безпеку руху та розкривають особливості організаційних та управлінських циклів на підприємствах залізничного транспорту. Звернуто увагу, на специфіку функціонування організаційного механізму управління безпекою на залізничному транспорті в сучасних реаліях. Запропоновано авторське бачення сутнісного змісту організаційного механізму управління безпекою на залізничному транспорті як понятійної категорії. Визначено переваги та обґрунтовано доцільність осучаснення сутнісної характеристики організаційного механізму управління безпекою залізниці в умовах воєнного стану в Україні. Запропоновано напрями зміцнення безпеки на підприємствах залізничного транспорту на базі активного впровадження правових норм і стандартів ЄС, удосконалення процесу прийняття управлінських рішень в питаннях безпеки, посилення взаємодії між структурними підрозділами залізниці та встановлення системи посиленого контролю та нагляду за дотриманням норм і стандартів системи безпеки.
Ключові слова*: *залізничний транспорт, безпека на залізничному транспорті, законодавче регламентування, управління безпекою руху, організаційний механізм безпеки.

Постановка проблеми. Правовий режим воєнного стану в Україні актуалізував питання безпекової складової в усіх сферах функціонування та розвитку. Життєздатність країни напряму потрапила в залежність від чисельних воєнних викликів, які спровокували необхідність впровадження змін законодавчої площини, управлінських циклів, організаційних аспектів, з метою створення безпекових умов для забезпечення відповідності розвитку всіх галузевих сфер, які її підтримують. Одним із важливих напрямків вирішення проблеми виступила транспортна мережа, яка представлена доволі розгалуженим видовим сегментом за сферами транспорту. Враховуючи її рольовий сегмент як в обороноздатності країни, так і в забезпеченні життєдіяльності українського суспільства гостро постало питання створення безпечних умов її функціонування,

особливо в контексті залізничного транспорту. Така теза обґрунтовується тим, що залізничний транспорт здатен забезпечувати логістичні зв'язки на території бойових дій, сприяє проведенню евакуації громадян з окупованих та прифронтових територій, бере активну участь в доставці гуманітарних вантажів, а також надає можливість здійснення підприємницької діяльності, що є важливим для наповнення грошовими коштами Державного та місцевих бюджетів, які забезпечують часткове покриття витрат на обороноздатність країни та виконання соціальних зобов'язань перед її громадянами. Все окреслене свідчить про необхідність вирішення проблеми безпеки функціонування та розвитку залізничного транспорту, вказує на сучасність та актуальність обраного напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років актуальність дослідження правових і організаційних засад безпеки на залізничному транспорті значно зросла, що пов'язано з прагненням науковців виявити та встановити напрями її зміцнення особливо в умовах правового режиму воєнного стану Україні. Результати наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних вчених знаходять відображення в монографічних і дисертаційних дослідженнях, обираються предметом обговорення на дискусійних наукових платформах, науково – практичних конференціях різного рівня, симпозіумах та круглих столах. Так, Р.В. Вернигора, О.В. Галан, А.С. Дорош, В.К. Мироненко [1], вивчаючи питання інжинірингу криз та ризиків транспортних послуг, деталізовано зупинилися на проблемі інноваційних технологій Big Data та інформаційної безпеки в управлінні транспортними системами, а О.Ю. Крихтіна [2] присвятила монографічні дослідження теорії, методології та практиці державної політики розвитку транспортної галузі України, з урахуванням особливостей формування, проблем розвитку, модернізації та вдосконалення її в контексті залізничного транспорту. У колективній монографії І.С. Гращенко, І.Б. Зарубінська, О.М. Кириленко, Л.Л. Литвиненко [3] доволі змістовно розкрито проблеми та пріоритети економічної інтеграції транспортної системи України та ЄС, звернуто увагу на незадовільний рівень безпеки перевезень різними видами транспорту, з урахуванням залізничного. Натомість, В.М. Самсонкін та В.І. Мойсеєнко [4] комплексно досліджували питання безпеки на залізничному транспорті, з розкриттям ключових сегментів базових основ теорії безпеки, управлінських циклів та практичних інструментів щодо аналізу стану безпеки на залізничному транспорті за допомогою вимірюваних статистичних критеріїв та міжнародних індикаторів. Зарубіжні вчені К. Хрузік та М. Грабонь-Халупчак [5] у науковій розробці «Управління безпекою на залізничному транспорті: системи, практики та новітні тенденції» представили поглиблений аналіз систем управління безпекою та технічним обслуговуванням (SMS та MMS), процедур оцінювання ризиків і стратегій формування культури безпеки на залізничному транспорті, з урахуванням новітнього законодавства ЄС та передових практик. Віддаючи належне науковим доробкам вчених з обраної проблематики, варто звернути увагу на те, що чимало питань залишаються дискусійними та неоднозначними. Зважаючи на це, продовження дослідження зазначеної проблеми вбачається досить актуальним.

Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові методи пізнання, зокрема узагальнення, описовий, діалектичний, логіко-семантичний, формально-логічний та порівняно-правовий метод

Метою статті є дослідження правових та організаційних засад забезпечення безпеки на залізничному транспорті. З поставленої мети витікають завдання: встановлення викликів та правових регламентацій у сфері забезпечення безпеки діяльності підприємств залізничного транспорту, уточнення змісту понятійної категорії «організаційного механізму управління безпекою на залізничному транспорті»,з обґрунтуванням та визначення напрямків зміцнення безпеки на залізничному транспорті

Виклад основного матеріалу. Наявність правового режиму воєнного стану в Україні призвела до переосмислення рольового значення безпеки життєдіяльності враховуючи всі аспекти, котрі її забезпечують. Одну з ключових ролей в функціонуванні та розвитку кожної країни відіграє транспортна мережа, котра складається з різних видів підприємств та сфер транспорту, які здатні надавати послуги по перевезенню вантажів, багажу та населення.

Постійні воєнні виклики призвели до порушення функціонування транспортної мережі в Україні. Яскравим прикладом стало функціонування підприємств залізничного транспорту, котрі постійно зазнають руйнування інфраструктури через масовані обстріли, котрі призводять до пошкодження залізничних колій, тягових підстанцій та рухомого складу. При цьому, галузь зазнає мільярдних фінансових збитків, які виникають в результаті різкого зросту цін на електроенергію та дизельне паливо, необхідністю постійного покриття витрат на відтворення рухомого та нерухомого складу підприємств залізничного транспорту, практично постійне порушення графіку по перевезенню вантажів згідно укладених угод, що провокує появу штрафних санкцій, невідповідність цінової політики за послуги по перевезенням вантажів, багажу та населення реальним калькуляційним витратам.

Зазначений перелік не є вичерпним так, як гостро стоїть питання кадрового забезпечення через мобілізацію фахівців і міграційні процеси, що уповільнює та знижує якість обслуговування процесу надання послуг по перевезенню вантажобагажів та населення залізничним транспортом, а також негативно впливає на своєчасне та повне проведення ремонтних робіт рухомого та нерухомого складу залізниць.

Зниження рівня безпеки функціонування підприємств залізничного транспорту, в умовах воєнного стану в Україні, призвело до необхідності зміни логістичних маршрутів, порушення графіку надання послуг по перевезенню, через блокування морських портів, в результаті воєнних дій, значно зросло навантаження залізниці на західних прикордонних переходах в якості надання послуг з експорту агропромислової продукції та металів. Зазначене явище вказало на існування проблеми різної ширини колій, тобто відповідності європейським стандартним технічним нормативам у порівняні з пострадянськими.

Окреслені проблематичні сегменти функціонування підприємств залізничної галузі вказують на доцільність та необхідність зміцнення безпеки як в правовому, так і в організаційному руслі. Важливість безпеки в діяльності підприємств залізничного транспорту підкреслюють у своїй праці С.Л. Литвиненко та П.О. Яновський, котрі зазначили, що «…в процесі відпрацювання перспективної стратегії розвитку залізничного транспорту необхідно забезпечувати пріоритет споживчих оцінок перед галузевими, що передбачає комплексність, повноту, доступність, безпеку і фірмовий сервіс обслуговування» [6, с.14].

Правовий базис з питання забезпечення безпеки діяльності підприємств залізничного транспорту спирається на ключові положення:

по-перше, Законів України: «Про транспорт» [7], «Про залізничний транспорт» [8], «Про перевезення небезпечних вантажів» [9], «Про безпеку та інтероперабельність на залізничному транспорті України» [10]; «Про приєднання України до Конвенції про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ)» [11];

по-друге, Положень Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті» [12], «Про затвердження Технічного регламенту безпеки інфраструктури залізничного транспорту» [13], «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів залізничним транспортом» [14];

по-третє, наказів Міністерства інфраструктури України: «Положення про класифікацію транспортних подій на залізничному транспорті» [15] та «Про затвердження Положення про систему управління безпекою руху на залізничному транспорті» [16].

Варто усвідомити те, що зазначені нормативно-правові акти є обов'язковими для всіх осіб, які взаємодіють із залізничним транспортом. Важливим кроком забезпечення безпеки надання послуг по перевезенню вантажобагажів та населення залізничним транспортом стало створення Державної служби України з безпеки на транспорті. Відповідно до Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті [12] (далі – Укртрансбезпека) законодавець визначив її як «…центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань безпеки на автомобільному, міському електричному, залізничному, морському та річковому транспорті та підпорядкований КМУ». З позиції підприємств залізничного транспорту включено розширений перелік завдань, котрі доцільно об'єднати за «напрямками роботи державних службовців апарату Укртрансбезпеки», враховуючи їх зміст, який представлено законодавцем в Положенні про Державну службу України з безпеки на транспорті [12]:

– блок «контроль та вимоги безпеки», який забезпечує контроль за дотриманням: правових норм і стандартів безпеки руху на залізниці; правил технічної експлуатації та готовності залізничної інфраструктури до безпечної експлуатації; перевезенням небезпечних та специфічних вантажів;

– блок «безпека руху та сертифікація», котрий призначений для виконання таких завдань як: комплексний, постійний контроль за функціонуванням системи управління безпекою руху на залізниці; підтвердження відповідності органів сертифікації для залізничної техніки та інфраструктур; тісна співпраця з державними органами з питань оперативного реагування на надзвичайні ситуації на залізниці;

– блок «розслідування та облік порушень безпеки», який охоплює пакет таких завдань як: забезпечення проведення технічних розслідувань порушення правил безпеки на залізниці результатом яких стали аварії, катастрофи, та транспортні події, що вплинули на порушення графіку та ритму роботи рухомого складу; проведення облікових процедур порушень та надзвичайних подій на залізниці; аналіз транспортних подій та розробка заходів їх нівелювання;

– блок «адміністративні послуги та безпека», котрий передбачив не лише надання адміністративних послуг у сфері безпеки залізничного транспорту, а, й передбачив вимоги щодо безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до інфраструктури залізниці.

У 2022 році внесено зміни до Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті [17]. Зміни торкнулися питань удосконалення організації діяльності та розширення повноважень державних службовців Укртрансбезпеки, шляхом доповнення п.6 основного Положення, а саме «…здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх виконанням в апараті Укртрансбезпеки, її територіальних органах; підвищення рівня професійної компетенції державних службовців і працівників апарату Укртрансбезпеки та її територіальних органів; забезпечення, реалізація державної політики стосовно державної таємниці, здійснення контролю за її збереженням в апараті Укртрансбезпеки, її територіальних органах, а також технічний захист інформації, здійснення контролю за її збереженням» [12].

Значним кроком зміцнення безпеки на підприємствах залізничного транспорту є розробка та прийняття законодавцем у 2026 році Закону України «Про безпеку та інтероперабельність на залізничному транспорті України» [10], яким визначено правові та організаційні засади забезпечення безпеки на залізничному транспорті, правові основи забезпечення інтероперабельності системи залізничного транспорту [10]. Цінність правового акту полягає в тому, що законодавець чітко виклав змістовність ключових термінологічних понять, котрі покладено в основу як правових, так і організаційних аспектів системи забезпечення безпеки на залізничному транспорті. Мається на увазі понятійні категорії, які безпосередньо торкаються системи безпеки на залізничному транспорті [10]: безпека руху на залізничному транспорті (розд. I, ст.1. п.2); інтероперабельність (розд. I, ст.1. п.8); ризик у системі управління безпекою руху (розд. I, ст.1. п.23); сертифікат безпеки (розд. I, ст.1. п.27) та система управління безпекою руху (розд. I, ст.1. п.29).

До розд. III «Безпека на залізничному транспорті» законодавець включив ст.11–16 [10], які деталізовано розкрили зміст та специфіку: системи управління безпекою руху та її ризиками, використання сертифікату авторизації та сертифікату безпеки, порядку дії система сповіщень щодо безпеки руху, особливостей проведення розслідування залізничних аварійних подій та захисту об'єктів залізничного транспорту від актів незаконного втручання.

Належну увагу законодавець приділив у розд. IV ст.17–19 правовій основі інтероперабельності на залізничному транспорті, яку в якості понятійної категорії запропоновано розуміти як «…здатність системи залізничного транспорту та/або окремих її підсистем забезпечувати безпеку та безперебійність руху рухомого складу з належним рівнем експлуатаційної ефективності на різних інфраструктурних мережах та інфраструктурі залізничного транспорту завдяки технічній, функціональній, операційній та нормативній сумісності, технічні та інші параметри для досягнення якої визначають технічні регламенти та технічні специфікації інтероперабельності» (розд. I, ст.1, п.8) [10].

Важливо розуміти, Закону України «Про безпеку та інтероперабельність на залізничному транспорті України» [10] сприяє переведенню української транспортної системи залізниць на європейські правила захисту, технічного контролю та управління ризиками. Прийняття законодавчого акту стало першим кроком

щодо виконання зобов'язань України з питань повної реформи безпеки залізниць, у відповідності до Угоди про асоціацію та індикатори програми Ukraine Facility. Нагадаємо, основними вимогами зазначеної угоди було імплементація директив ЄС: 2016/798 (створення нової системи управління безпекою рухомого складу та інфраструктури), 2016/797 (забезпечення технічної й операційної сумісності (інтероперабельності) з мережами Євросоюзу). 2007/59 (запровадження єдиних європейських стандартів навчання, іспитів та сертифікації машиністів).

Інші нормативно-правові акти доповнюють положення щодо забезпечення безпеки на залізничному транспорті враховуючи необхідність виокремлення окремих більш конкретних правових норм і стандартів.

Ми вважаємо, окремої уваги потребує організаційний механізм управління безпекою на залізничному транспорті (далі – ОМБ(з.т.)). Дієвість та ефективність даного механізму не обмежується лише правовими інструментами, а також залежить від кваліфікаційного рівня вищого менеджменту та здатності його своєчасно реагувати на виклики, котрі породжено війною в Україні.

З цього приводу слід звернути увагу на Положення про систему управління безпекою руху на залізничному транспорті [16], яким законодавець чітко окреслив структуру, порядок функціонування систем управління безпекою руху та принципи. У розд. 1. п.6. Положення про систему управління безпекою руху на залізничному транспорті законодавець конкретизував ряд її принципів «…пріоритетності безпеки руху над господарськими інтересами; першочерговості фінансування заходів, спрямованих на забезпечення безпеки руху; належності технічного стану рухомого складу та технічних засобів об'єктів інфраструктури; упровадження технічних засобів і технологій, спрямованих на підвищення рівня безпеки руху, на підставі позитивного міжнародного досвіду організації перевезень пасажирів та вантажів з безумовним забезпеченням безпеки руху; широке застосування заохочення персоналу підприємства за безаварійну роботу і вжиття заходів з підвищення рівня безпеки руху; виконання вимог чинного законодавства з безпеки руху; постійного удосконалення СУБР на підприємстві» [16].

Враховуючи наявні виклики, котрі постійно відчуває система управління безпекою руху на залізничному транспорті виникає питання переосмислення та осучаснення змісту та рольового сегменту ОМБ(з.т.). З цього приводу доречно нагадати, що Положення про систему управління безпекою руху на залізничному транспорті [16] у р.1. п.4. вже містить визначення системи управління безпекою руху, котра розглядається як документально зафіксована та затверджена керівництвом підприємства сукупність методів, підходів до організації та заходів, які підприємство застосовує для забезпечення безпеки руху. Проте вбачаємо за доцільне надати більш розширене тлумачення ОМБ(з.т.), що надасть можливість включити організаційні та управлінські компоненти у сукупності.

На нашу думку, в сучасних реаліях ОМБ(з.т.) доцільно визначати як сукупність способів і прийомів, які залучають апарат органів управління та державні службовці Укртрансбезпеки, для координації, управління та захисту системи безперебійного функціонування залізничного транспорту, на базі правових норм і стандартів, правил та процедур, які сприяють убезпеченню перевезень пасажирів і вантажобагажів, запобіганню аваріям та мінімізації будь-яких експлуатаційних ризиків, з урахуванням тісного взаємозв'язку принципів та функцій системи безпеки руху, в надзвичайних умовах функціонування підприємств залізничного транспорту. Обґрунтуванням доцільності рекомендованого тлумачення понятійної категорії ОМБ(з.т.) виступають наступні переваги:

по-перше, окреслено можливість використання сукупності способів і прийомів, що свідчить про можливість впровадження, апаратом органів управління та державними службовцями Укртрансбезпеки, новітніх механізмів безпеки руху залізничним транспортом в якості цифрових та моніторингових інструментів;

по-друге, визначено ключове призначення ОМБ(з.т.) координація, управління та захист системи безперебійного функціонування залізничного транспорту;

по-третє, встановлено базову платформу для адаптації ОМБ(з.т.) в якості правових норм і стандартів, правил та процедур, які сприяють убезпеченню перевезень пасажирів і вантажобагажів, запобіганню аваріям та мінімізації будь-яких експлуатаційних ризиків;

по-четверте, звернуто увагу на необхідність наявності тісного взаємозв'язку принципів та функцій системи безпеки руху, що сприяє дієвості та ефективності функціонування підприємств залізничного транспорту в надзвичайних умовах розвитку.

Про необхідність зміцнення безпеки руху на залізничному транспорті свідчать дані фахівців управління організації безпеки та розслідування аварій і подій на наземному транспорт. Так, проведений аналіз стану безпеки руху та аварійності на наземному транспорті в Україні за 2025 рік [18, с. 34] надав можливість встановити: на залізничному транспорті аварійні ситуації становили: 349 (2022 рік), 360 (2023 рік), 376 (2024 рік), 349 (2025 рік); аварії з особами, котрі пов'язані рухомим складом залізничного транспорту: 251 (2022 рік), 276 (2023 рік), 304 (2024 рік), 271 (2025 рік); аварії, які пов'язані зі сходженням рухомого складу залізничного транспорту: 77 (2022 рік), 73 (2023 рік), 70 (2024 рік), 71 (2025 рік). На погляд фахівців служби безпеки на транспорті [18, с. 35], «…даний аналіз показує низький рівень відповідальності суб'єктів господарювання, власників під'їзних колій, в частині утримання залізничних колій, правил закріплення вагонів та забезпечення безпеки руху на під'їзних залізничних коліях».

Беззаперечним є той факт, що сучасна система безпеки на залізничному транспорті потребує постійної уваги щодо оновлення напрямків її зміцнення. З цього питання вітчизняні науковці пропонують доволі різні напрямки вирішення проблеми. Так, І.В. Волохова та О.М. Лук'янова [19, с. 85] вважають, що впровадження логістичних підходів в систему «…організації пасажирських перевезень на залізничному транспорті можуть забезпечити високий рівень безпеки під час перевезення пасажирів за рахунок використання новітніх технологій та безпечних методів організації перевезень». До цього В.О. Овчиннікова та Г.В. Обруч [20, с. 110] звертають увагу на те, що «…інноваційний розвиток стане основою для істотного підвищення безпеки, екологічності та економічності залізничного транспорту, а також забезпечення безаварійного руху». За результатами проведених досліджень науковці дійшли висновку стосовно того, що «…головним орієнтиром стратегічного управління розвитком залізничного транспорту повинен стати високоінтелектуальний розвиток залізничної інфраструктури, що базується на використанні цифрових технологій і забезпечує принципово нові високоякісні

характеристики експлуатації залізничної колії, систем електропостачання, сигналізації та зв'язку, автоматизації процесу перевезень і сприяє підвищенню безпеки руху поїздів» [20, с. 113].

Слід також зазначити, що об'єктом удосконалення ОМБ(з.т.) виступає як система управління безпекою руху на залізниці, так і сукупність взаємозв'язку управлінських, виробничих та контрольних процесів, котрі здатні забезпечити зниження рівня аварійності на базі розробки дієвої системи управління ризиками, з обов'язковою координацію дій персоналу залізниці .

До складу основних напрямів удосконалення доцільно включити: удосконалення законодавчої платформи з позиції досягнення повної гармонізації правил, інструкцій та стандартів безпеки руху на залізниці, з європейськими вимогами щодо інтероперабельності; покращити процеси прийняття управлінських рішень, особливо в якості на своєчасне реагування існуючих ризиків та загроз; в пріоритетність слід поставити структурну взаємодію, з позиції посилення координації між службами колії, рухомого складу, сигналізації та зв'язку, а також диспетчерським апаратом.; посилити систему контролю та нагляду в питаннях, моніторингу технічного стану інфраструктури, своєчасного проведення службових розслідувань аварійних ситуацій та встановлення чинників, які їх спричинили та проведення постійного встановлення відповідності кваліфікаційного рівня персоналу сучасним вимогам.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене маємо підкреслити наступне. По-перше, система безпеки на підприємствах залізничного транспорту, в умовах правового режиму воєнного стану в Україні, потребує осучаснення та вдосконалення. По-друге, основними викликами функціонування системи безпеки на підприємствах залізничного транспорту виступають наявні бойові дії, котрі руйнують залізничну інфраструктуру, дефіцит кваліфікованих кадрів, порушення логістичних зв'язків та нестача власних фінансових ресурсів. По-третє, правовий базис управління системою безпеки руху залізничним транспортом, в умовах воєнних викликів, характеризується правовими ініціативами, котрі забезпечують створення сприятливих умов для функціонування системи управління забезпечення безпеки підприємств залізничного транспорту. По-четверте, в надзвичайних умовах розвитку підприємств залізничного транспорту важливо переосмислити сутнісний та рольовий аспект ОМБ(з.т.), а в якості понятійної категорії розуміти його як . сукупність способів і прийомів, які залучають апарат органів управління та державні службовці Укртрансбезпеки, для координації, управління та захисту системи безперебійного функціонування залізничного транспорту, на базі правових норм і стандартів, правил та процедур, які сприяють убезпеченню перевезень пасажирів і вантажобагажів, запобіганню аваріям та мінімізації будь-яких експлуатаційних ризиків, з урахуванням тісного взаємозв'язку принципів та функцій системи безпеки руху, в надзвичайних умовах функціонування підприємств залізничного транспорту По-п'яте, напрямки зміцнення безпеки підприємств залізничного транспорту лежать в площині вдосконалення законодавчого регулювання на базі норм і стандартів ЄС, удосконалення процесу прийняття управлінських рішень в питаннях безпеки на залізниці, посилення взаємодії між структурними підрозділами залізниці та встановлення системи посиленого контролю та нагляду за дотриманням норм і стандартів системи безпеки. Зазначенні напрямки сприятимуть як зміцненню безпеки руху на залізниці, так і нададуть можливість створення платформи для майбутнього розвитку. Перспективами подальших наукових розвідок є дослідження поведінки критеріїв оцінки рівня безпеки на підприємствах залізничного транспорту, на базі новітніх цифрових інструментів.

Список використаних джерел

1. Інжиніринг криз та ризиків транспортних послуг : колективна монографія / Р.В. Вернигора, О.В. Галан, А.С. Дорош, В.К. Мироненко та ін.; за ред. В.М. Самсонкіна та І.В. Ніколаєнко. Київ : ТОВ «Талком», 2021. 312 с.

2. Крихтіна Ю.О. Державна політика розвитку транспортної галузі України: теорія, методологія, практика : монографія. Харків : «Діса плюс», 2022. 336 с.

3. Проблеми та пріоритети економічної інтеграції транспортної системи України та ЄС : колективна монографія / І.С. Гращенко, І.Б. Зарубінська, О.М. Кириленко, Л.Л. Литвиненко та ін.; під заг. ред. д.е.н., проф. Поливоди О.М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Кондор», 2025. 279 с.

4. Самсонкін В.М., Мойсеєнко В.І. Теорія безпеки на залізничному транспорті. Київ : Видавництво «Каравела», 2014. 400 с.

5. Chruzik K., Graboń-Chałupczak M. Railway Safety Management. Systems, Practices, and Emerging Trends. London: ImprintRoutledge, 2025. 138 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9781003658726

6. Литвиненко С.Л., Яновський П.О. Економіко-організаційні аспекти оптимізації роботи підприємств транспорту : монографія. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2024. 232 с.

7. Про транспорт : Закон України від 10 .11. 1994 р. № 232/94-ВР. (в редакції від 27.06.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 04.07.2026)

8. Про залізничний транспорт : Закон України від 04.07.1996 р. № 273/96-ВР. (в редакції від 31.10.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 04.07.2026)

9. Про перевезення небезпечних вантажів : Закон України від 06.04.2000 р. № 1644-III. (в редакції від 01.01.2024) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-14#Text (дата звернення: 05.07.2026)

10. Про безпеку та інтероперабельність на залізничному транспорті України : Закон України від 09.06.2026 р. № 4904-IX. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4904-20#Text (дата звернення: 05.07.2026)

11. Про приєднання України до Конвенції про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ) : Закон України від 05.06.2003 р. № 943-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/943-15 (дата звернення: 05.07.2026)

12. Про затвердження Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті : Постанова КМУ від 11.02.2015 р. № 103 (в редакції від 09.12.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103-2015-%D0%BF#Text(дата звернення: 06.07.2026)

13. Про затвердження Технічного регламенту безпеки інфраструктури залізничного транспорту : Постанова КМУ від 11.07.2013 р. № 494. (в редакції від 03.05.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/494-2013-%D0%BF#Text (дата звернення: 06.07.2026)

14. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів залізничним транспортом : Постанова КМУ від 09.12. 2015 р. № 1168 (в редакції від 13.03.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1168-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 06.07.2026)

15. Про затвердження Положення про класифікацію транспортних подій на залізничному транспорті : наказ Міністерства інфраструктури України від 03.07.2017 р. № 235. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0904-17#Text (дата звернення: 07.07.2026)

16. Про затвердження Положення про систему управління безпекою руху на залізничному транспорті: наказ Міністерства інфраструктури України від 24.12.2020 р. № 842. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0351-21#Text (дата звернення: 07.07.2026)

17. Про внесення змін до Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті : Постанова КМУ від 29.04.2022 р. № 510. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/510-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 07.07.2026)

18. Аналіз стану безпеки руху та аварійності на наземному транспорті в Україні за 2025 рік : Звіт управління організації безпеки та розслідування аварій і подій на наземному транспорті / ДСБТ. 2026. 45 с. URL: https://dsbt.gov.ua/images/public_information/analiz_stanu_avariynosti_na_nazemnomu_transporti_2025/analiz_stanu_avariynosti_na_nazemnomu_transporti_za_2025_rik.pdf

19. Волохова І.В., Лук'янова О.М. Логістичні підходи в організації пасажирських перевезень на залізничному транспорті. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2023. № 81–82. С. 82–88. DOI: https://doi.org/10.18664/btie.81-82.287178

20. Овчиннікова В.О., Обруч Г.В. Стратегічні ініціативи розвитку залізничного транспорту України. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2023. № 81–82. С. 104–115. DOI: https://doi.org/10.18664/btie.81-82.287188

References

1. Inzhynirynh kryz ta ryzykiv transportnykh posluh [Crisis and Risk Management in Transportation Services] : kolektyvna monohrafiia / Vernyhora R.V., Halan O.V., Dorosh A.S., Myronenko V.K. ta in.; za red. V.M.Samsonkina ta I.V. Nikolaienko (2021). Kyiv: TOV «Talkom» [in Ukranian].

2. Krykhtina, Yu.O. (2022). Derzhavna polityka rozvytku transportnoi haluzi Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka [State Policy on the Development of the Transport Sector in Ukraine: Theory, Methodology, Practice] : monohrafiia. Kharkiv: «Disa plius» [in Ukranian].

3. Problemy ta priorytety ekonomichnoi intehratsii transportnoi systemy Ukrainy ta YeS. [Problems and Priorities of Economic Integration of the Transportation Systems of Ukraine and the EU]: kolektyvna monohrafiia / I.S. Hrashchenko, I.B. Zarubinska, O.M. Kyrylenko, L.L. Lytvynenko ta in.; pid zah. red. d.e.n., prof. Polyvody O.M. (2025). Kyiv: TOV «Vydavnychyi dim «Kondor» [in Ukranian].

4. Samsonkin, V.M., & Moiseienko, V.I. (2014). Teoriia bezpeky na zaliznychnomu transporti [Theory of Safety in Railway Transport]. Kyiv: Vydavnytstvo «Karavela» [in Ukranian].

5. Chruzik, K., & Graboń-Chałupczak, M. (2025). Railway Safety Management Systems, Practices, and Emerging Trends. London: ImprintRoutledge. DOI: https://doi.org/10.4324/9781003658726 [in English].

6. Lytvynenko, S.L., & Yanovskyi, P.O. (2024). Ekonomiko-orhanizatsiini aspekty optymizatsii roboty pidpryiemstv transportu [Economic and Organizational Aspects of Optimizing the Operations of Transportation Enterprises]: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychyi dim «Kondor» [in Ukranian].

7. Pro transport (1994). [On Transportation]: Zakon Ukrainy. № 232/94-VR. (v redaktsii vid 27.06.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text (data zvernennia: 04.07.2026) [in Ukranian].

8. Pro zaliznychnyi transport [On Railway Transport]. (1996). Zakon Ukrainy vid 04.07.1996 r. № 273/96-VR. (v redaktsii vid 31.10.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80#Text (data zvernennia: 04.07.2026) [in Ukranian].

9. Pro perevezennia nebezpechnykh vantazhiv (2000). [On the Transportation of Dangerous Goods]. Zakon Ukrainy. № 1644-III. (v redaktsii vid 01.01.2024) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-14#Text (data zvernennia: 05.07.2026) [in Ukranian].

10. Pro bezpeku ta interoperabelnist na zaliznychnomu transporti Ukrainy (2026). [On Safety and Interoperability in Ukraine's Rail Transport]: Zakon Ukrainy. № 4904-IX. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4904-20#Text (data zvernennia: 05.07.2026) [in Ukranian].

11. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro mizhnarodni zaliznychni perevezennia (KOTIF) (2003). [On Ukraine's Accession to the Convention concerning International Carriage by Rail (COTIF)]. Zakon Ukrainy. № 943-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/943-15 (data zvernennia: 05.07.2026) [in Ukranian].

12. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z bezpeky na transporti (2015). [On the Approval of the Regulations on the State Service of Ukraine for Transport Safety]: Postanova KMU. № 103 (v redaktsii vid 09.12.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103-2015-%D0%BF#Text(data zvernennia: 06.07.2026) [in Ukranian].

13. Pro zatverdzhennia Tekhnichnoho rehlamentu bezpeky infrastruktury zaliznychnoho transportu (2013). [On the Approval of the Technical Safety Regulations for Railway Transport Infrastructure]: Postanova KMU. № 494. (v redaktsii vid 03.05.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/494-2013-%D0%BF#Text (data zvernennia: 06.07.2026) [in Ukranian].

14. Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z perevezennia pasazhyriv, nebezpechnykh vantazhiv ta nebezpechnykh vidkhodiv zaliznychnym transportom (2015). [On the Approval of Licensing Conditions for the Conduct of Business Activities Involving the Transportation of Passengers, Dangerous Goods, and Hazardous Waste by Rail]. Postanova KMU № 1168 vid 09.12. 2015 roku. (v redaktsii vid 13.03.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1168-2015-%D0%BF#Text (data zvernennia: 06.07.2026) [in Ukranian].

15. Polozhennia pro klasyfikatsiiu transportnykh podii na zaliznychnomu transporti (2017). [Regulations on the Classification of Transportation Incidents in Rail Transport]: Nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy № 235. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0904-17#Text (data zvernennia: 07.07.2026) [in Ukranian].

16. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro systemu upravlinnia bezpekoiu rukhu na zaliznychnomu transporti (2020). [On the Approval of the Regulations on the Railway Traffic Safety Management System]: Nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy. № 842. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0351-21#Text (data zvernennia: 07.07.2026) [in Ukranian].

17. Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z bezpeky na transporti (2022) [On Amendments to the Regulations on the State Service of Ukraine for Transport Safety]: Postanova KMU. № 510. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/510-2022-%D0%BF#Text (data zvernennia: 07.07.2026) [in Ukranian].

18. Analiz stanu bezpeky rukhu ta avariynosti na nazemnomu transporti v Ukrayini za 2025 rik: ZSBT, (2025). URL: https://dsbt.gov.ua/images/public_information/analiz_stanu_avariynosti_na_nazemnomu_transporti_2025/analiz_stanu_avariynosti_na_nazemnomu_transporti_za_2025_rik.pdf

19. Volokhova, I.V., & Lukianova, O.M. (2023). Lohistychni pidkhody v orhanizatsii pasazhyrskykh perevezen na zaliznychnomu transporti [Logistical Approaches to the Organization of Passenger Transportation by Rail]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti,* 81–82, 82–88. DOI: https://doi.org/10.18664/btie.81-82.287178 [in Ukranian].

20. Ovchynnikova, V.O., & Obruch, H.V. (2023). Stratehichni initsiatyvy rozvytku zaliznychnoho transportu Ukrainy [Strategic Initiatives for the Development of Rail Transport in Ukraine]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 81–82, 104–115. DOI: https://doi.org/10.18664/btie.81-82.287188 [in Ukranian].

Kadala Vitalii,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6868-9487

Guzenko Olena,
Candidate) of Economic Sciences, Associate Professor
Educational and Scientific Institute of Law and Social Management
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4002-2629

LEGAL AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF ENSURING SAFETY IN RAILWAY TRANSPORT UNDER MARTIAL LAW

This article examines the legal and organizational foundations for ensuring safety in rail transport during armed conflict. It outlines the nature of the challenges that negatively impact the assurance and management of rail traffic safety, namely ongoing hostilities that destroy railway infrastructure, a shortage of qualified personnel, disruptions to logistical links, significant wear and tear on rolling stock and fixed assets, low investment attractiveness, and a lack of internal financial resources to implement innovative ideas. The study analyzes legislative and regulatory acts that facilitate the implementation of legal norms and standards ensuring traffic safety and reveal the characteristics of organizational and management cycles at railway transport enterprises. The paper describes specific legal norms and standards of the Law of Ukraine "On Safety and Interoperability in Ukrainian Rail Transport" and the Order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine "Regulations on the Rail Traffic Safety Management System." Attention is drawn to the specifics of how the organizational mechanism for safety management in rail transport functions in today's reality.

The author presents his vision of the essential nature of the organizational mechanism for managing safety in rail transport as a conceptual category, defined as a set of methods and techniques employed by the administrative apparatus and civil servants of Ukrtransbezpeka to coordinate, manage, and safeguard the uninterrupted operation of the railway transportation system, based on legal norms and standards, rules, and procedures that promote the safety of passenger and freight transportation, prevent accidents, and minimize any operational risks, taking into account the close interconnection of the principles and functions of the traffic safety system, under emergency operating conditions at railway transport enterprises. The advantages are identified and the feasibility of modernizing the essential characteristics of the organizational mechanism for managing railway safety in the context of the military conflict in Ukraine is substantiated. Directions for strengthening safety at railway transport enterprises are proposed, based on the active implementation of EU legal norms and standards, digitalization tools, and the latest technologies capable of improving the quality and effectiveness of organizational and management cycles.

Key words: *transportation sector, rail transport, rail safety, legislation, digitalization, armed conflict, interoperability of the rail transport system, traffic safety management, threats, organizational safety mechanism, freight.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Берднік І. В.
СТАНДАРТИ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІВ І ПРОКУРОРІВ
У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ……3

Гуржій А. В.
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ ПІДХІД……9

Петрук Я. А.
НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ……14

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Бережний О. В.
ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СТРУКТУРИ
ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ
ДЛЯ ЛІЦЕНЗУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ……19

Зайцев О. Л., Мандрика Л. М.
ЕВОЛЮЦІЯ ОЗНАК ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТРЬОХ КОДИФІКАЦІЙ……25

Кирдан Б. В.
РОЗУМНЕ ПРИСТОСУВАННЯ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ГАРАНТІЯ
БЕЗБАР'ЄРНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЩОДО ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ……31

Колєснік Т. В., Сиротюк В. В.
ІНДИВІДУАЛЬНІ ТРУДОВІ СПОРИ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ
ЕФЕКТИВНОГО ВИРІШЕННЯ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ……37

Краснова Ю. А., Кірін Р. С., Дейнега М. А.
ESG-РЕГУЛЮВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ
ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЗЕЛЕНЕ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ……42

Лісов Д. А.
МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ……53

Осінський О. Л.
ПІДСТАВИ І УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ
ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН
ЩОДО УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ НАН УКРАЇНИ……58

Павліченко В. М., Павліченко О. В.
НЕПРЯМА ДИСКРИМІНАЦІЯ ЖІНОК НА РИНКУ ПРАЦІ:
ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ШЛЯХИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЗІ СТАНДАРТАМИ ЄС……68

Прокоп'єв Р. Є.
СУБ'ЄКТИВНІ ЧИННИКИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРАЦІВНИКІВ ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТУ ТА МЕТРОПОЛІТЕНУ……74

Руденко Н. А.
ПРАЦЯ В ЕНЕРГЕТИЦІ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ……80

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Веселова Л. Ю., Веселов М. Ю., Пилипів Р. М.
ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS COMMUNAUTAIRE:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....85

Заброварна Т. О.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДРОЗДІЛІВ ДБР,
ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ АНАЛІТИЧНУ ФУНКЦІЮ.....91

Крупко Я. М.
ОКРЕМІ НЕДОЛІКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....98

Пузирна Н. С.
ДІЯЛЬНІСТЬ ОКРЕМИХ ВИДІВ ОМБУДСМАНІВ
У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....103

Сидорук А. В.
СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ
У СФЕРІ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МЕДИЦИНІ.....107

Теличко О. А., Рекун В. А.
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ
ПРИ ВИКОРИСТАННІ ХМАРНИХ СЕРВІСІВ І СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....114

Хатнюк Ю. А.
ДЕРЖАВНА АУДИТОРСЬКА СЛУЖБА УКРАЇНИ
ЯК СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....120

Шестак Л. В.
ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ
ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....125

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

Мота А. Ф., Мота С. А., Халимон С. І.
ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ
В ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ.....130

Сибірцева Л. С.
ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 441 КК УКРАЇНИ.....136

Токар П. Т.
НОВЕЛИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ 142

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Волобуєва О. О.
ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ В МЕТОДИКАХ РОЗСЛІДУВАННЯ
СТАТЕВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....149

Кузьменко В. М.
СПЕЦІАЛЬНЕ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ (IN ABSENTIA)
У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ.....153

Пилипенко Д. О., Пилипенко Є. О., Гавриленко В. С.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОСОБЛИВОГО РЕЖИМУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....160

Піменова А. Ю.
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ СТОРОНИ ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ
ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....165

Татаренко С. В., Зеленський С. М., Пекарський С. П.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЖИМУ СЕКРЕТНОСТІ
В ОРГАНАХ ТА ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....171

Шульга А. О.
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ СЛІДЧИМ,
ЯКЕ СУПРОВОДЖУЄТЬСЯ ОГОЛЕННЯМ ОСВІДУВАНОЇ ОСОБИ,
ТА ШЛЯХИ ЇХ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ.....178

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Мердова О. М., Умрихіна І. О., Кіблик Д. В.
ІНСТИТУЦІЙНІ МОДЕЛІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ
В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ.....184

Правдюк А. Л.
ПОВАГА ДО ГІДНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ:
ВИКЛИКИ, ЦІННОСТІ ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ.....193

Цуркан О. П., Михайлов Р. І., Третяк С. В.
ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПІД ЧАС УСКЛАДНЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ.....201

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кадала В. В., Гузенко О. П.
ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ
НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 208

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Berdnik I.
STANDARDS OF DISCIPLINARY LIABILITY OF JUDGES AND PROSECUTORS IN THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS..... 3

Gurzhii A.
CONCEPTUALIZATION OF LEGAL GUARANTEES IN UKRAINIAN JURISPRUDENCE: A DOCTRINAL APPROACH..... 9

Petruk Ya.
REGULATORY ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE: PROBLEMS AND PROSPECTS..... 14

COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

Berezhnyi O.
THE LEGAL SIGNIFICANCE OF TRANSNATIONAL CORPORATE STRUCTURES FOR THE LICENSING OF ECONOMIC ACTIVITY..... 19

Zaitsev O., Mandryka L.
EVOLUTION OF THE FEATURES OF A LEGAL ENTITY IN UKRAINIAN CIVIL LAW: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THREE CODIFICATIONS..... 25

Kyrdan B.
REASONABLE ACCOMMODATION AS A PROCEDURAL GUARANTEE OF THE BARRIER-FREE NATURE OF CIVIL PROCEEDINGS FOR WAR VETERANS..... 31

Koliesnik T., Syrotiuk V.
INDIVIDUAL LABOR DISPUTES: MAIN TRENDS AND CURRENT CHALLENGES OF EFFECTIVE RESOLUTION IN THE PERIOD OF MARTIAL STATE..... 37

Krasnova Yu., Kirin R., Deineha M.
ESG REGULATION IN THE EUROPEAN UNION AND ITS IMPACT ON UKRAINE'S GREEN RECOVERY..... 42

Lisov D.
HEALTHCARE PROVISION FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS WITHIN THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM: PROBLEMS AND AREAS FOR IMPROVEMENT..... 53

Osinskyi O.
GROUNDS AND CONDITIONS FOR THE EMERGENCE AND TERMINATION OF ECONOMIC LEGAL RELATIONS REGARDING THE MANAGEMENT OF PROPERTY OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE..... 58

Pavlichenko V., Pavlichenko O.
INDIRECT DISCRIMINATION AGAINST WOMEN IN THE LABOUR MARKET: LEGAL NATURE AND PATHWAYS TOWARDS HARMONISATION WITH EU STANDARDS..... 68

Prokopiev R.
SUBJECTIVE FACTORS IN THE DIFFERENTIATION OF LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS FOR ELECTRIC TRANSPORT AND METRO WORKERS..... 74

Rudenko N.
WORK IN THE ENERGY SECTOR AS A DISTINCT TYPE OF LABOUR ACTIVITY..... 80

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

Veselova L., Veselov M., Pylypiv R.
TRANSFORMATION OF THE INSTITUTION OF LEGAL GUARANTEES IN UKRAINE UNDER ADAPTATION TO THE ACQUIS COMMUNAUTAIRE: A THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS.....85

Zabrovarna T.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE SBI UNITS PERFORMING AN ANALYTICAL FUNCTION.....91

Krupko Ya.
CERTAIN DEFICIENCIES IN THE LEGAL REGULATION OF THE ADMINISTRATIVE LIABILITY OF MILITARY PERSONNEL.....98

Puzyrna N.
ACTIVITIES OF CERTAIN TYPES OF OMBUDSMEN IN THE UNITED STATES OF AMERICA: EXPERIENCE FOR UKRAINE.....103

Sydoruk A.
SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES IN THE FIELD OF IMPLEMENTATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN MEDICINE.....107

Telychko O., Rekun V.
LEGAL REGULATION OF ATTORNEY-CLIENT PRIVILEGE IN THE CONTEXT OF CLOUD SERVICES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS.....114

Khatnuk Yu.
THE STATE AUDIT SERVICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF COMBATING VIOLATIONS OF BUDGET LEGISLATION.....120

Shestak L.
CERTAIN ISSUES IN THE JUDICIAL REVIEW OF ADMINISTRATIVE OFFENSE CASES.....125

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Mota A., Mota S., Khalymon S.
PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE PROCESS OF EXECUTION OF CRIMINAL SENTENCES IN PLACES OF DETENTION.....130

Sybirtseva L.
THE OBJECT OF THE CRIMINAL OFFENSE UNDER ARTICLE 441 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....136

Tokar P.
AMENDMENTS TO THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF FULL-SCALE ARMED AGGRESSION THROUGH THE LENS OF CRIME PREVENTION.....142

CRIMINAL PROCESS AND FORENSIC. OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Volobuieva O.
TACTICAL OPERATIONS IN SEX CRIMES INVESTIGATION METHODS.....149

Kuzmenko V.
SPECIAL PRE-TRIAL INVESTIGATION (IN ABSENTIA) IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING COLLABORATIVE ACTIVITIES: PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT.....153

Pylypenko D., Pylypenko Ye., Havrylenko V.
CERTAIN ISSUES OF THE SPECIAL REGIME OF PRE-TRIAL INVESTIGATION
AND TRIAL IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE.....160

Pimenova A.
PROCEDURAL GUARANTEES OF THE DEFENCE
IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING CORRUPTION OFFENCES.....165

Tatarenko S., Zelenskyi S., Pekarskyi S.
ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF ENSURING THE SECRECY REGIME
IN THE BODIES AND UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE
UNDER MARTIAL LAW.....171

Shulha A.
PROBLEMATIC ISSUES OF CONDUCTING A BODILY EXAMINATION BY AN INVESTIGATOR
THAT IS ACCOMPANIED BY THE EXPOSURE OF THE EXAMINED PERSON, AND THE WAYS
OF THEIR LEGISLATIVE REGULATION.....178

CURRENT ISSUES IN POLICE OPERATIONS AND PERSONNEL TRAINING FOR UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Merdova O., Umrykhina I., Kiblyk D.
INSTITUTIONAL MODELS OF LEGAL REGULATION OF RISK-ORIENTED APPROACH
IN THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES OF UKRAINE.....184

Pravdiuk A.
RESPECT FOR THE DIGNITY OF POLICE OFFICERS:
CHALLENGES, VALUES AND LEGAL PROTECTION MECHANISMS.....193

Tsurkan O., Mykhailov R., Tretiak S.
TACTICAL ASPECTS OF POLICE ACTIVITY UNDER CONDITIONS
OF A COMPLICATED OPERATIONAL SITUATION.....201

TOPICAL ISSUES OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL RELATIONS DURING MARTIAL LAW

Kadala V., Guzenko O.
LEGAL AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF ENSURING SAFETY
IN RAILWAY TRANSPORT UNDER MARTIAL LAW.....208

НОТАТКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 2(95) 2026

Коректор – Н. В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – С. С. Любченко

Дата розміщення онлайн: 15.10.2026. Дата друку: 22.10.2026.
Гарнітура Times New Roman. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Обл. вид. арк. 28,93. Ум. друк. арк. 25,81.
Зам. № 1026/811. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.